

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Dokuz Eylül University Principles Of Ataturk And Revolution History Institute

Cilt / Volume: XIX

Sayı / Issue: 38

Yıl / Year: 2019

Bahar / Spring

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*JOURNAL OF MODERN
TURKISH HISTORY
STUDIES*

İzmir - Ağustos 2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: XIX Sayı: 38 Yıl: 2019 / Bahar

Yayın No: 09.8888.5600.000/DT.019.036.1010

ISSN: 1300-0756

1. Baskı

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Başak OCAK

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi - Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Buca - 35390 İZMİR

Yayının Türü : Uluslararası Akademik Hakemli - Yaygın Süreli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yayın Kabul Tarihi: 30.07.2019

Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi , Buca - 35390 İZMİR
Tel: 0 (232) 301 79 20 - 453 98 29 Fax: 0 (232) 453 99 07

E -posta : cttad.deu@gmail.com
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Kapak ve Sayfa : Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Ön Kapak : Cumhuriyet Gazetesi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi; TÜBİTAK / ULAKBİM, Index Copernicus, EBSCO ve ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) tarafından taranmaktadır.

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Basım Yeri : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Basım Tarihi : 23.08.2019

Basım Adedi : 150 adet

Basım Yeri Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası
DEÜ Tınaztepe Kampüsü 35390 Buca - İZMİR

Tel : 0(232) 301 93 00 - Fax : 0(232) 301 93 13

© Tüm Hakları Saklıdır.

PUBLICATION OF DOKUZ EYLUL UNIVERSITY

PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE**JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES**

Volume: XIX Issue: 38 Year: 2019 / Spring

Publication No: 09.8888.5600.000/DT.019.036.1010

ISSN: 1300-0756

First edition

Owner of Journal : Dokuz Eylul University, on behalf of Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Assoc. Prof. Dr. Başak OCAK

Responsible Director : Assoc. Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK

Place of Administration : T.C. Dokuz Eylul University - Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Buca - 35390 Izmir / TURKEY

Type of Publication : International peer-reviewed journal - Widespread Refereed
Published every six months.

Acceptance Date : 30.07.2019

Address : Dokuz Eylul University - Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Buca - 35390 Izmir / TURKEY
Tel: +90 (232) 301 79 20 - 453 98 29 Fax: +90 (232) 453 99 07

E-mail : cttad.deu@gmail.com
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Page and Cover Design : Ahmet Yilmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Front Cover : Cumhuriyet Newspaper

Journal of Modern Turkish History Studies is indexed by TÜBİTAK / ULAKBİM, Index Copernicus, EBSCO, ASOS.

Responsibility of opinions which are suggested in published articles belong to their authors.

Articles published in the journal can not be used without quoting.

Printing Place : Dokuz Eylul University, Printing House

Printing Date : 23.08.2019

Total number printed : 150

Printing Place Address : Dokuz Eylul University Printing House
DEU Tınaztepe Campus 35390 Buca / IZMIR / TURKEY

Tel : +90(232) 301 93 00 - Fax: +90(232) 301 93 13

© All Rights Reserved.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATURK'S PRINCIPLES AND TURKISH REVOLUTION HISTORY
JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

Sahibi / Owner

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Doç. Dr. Başak **OCAK**

Sayı Yayın Kurulu / Issue Editorial Board

Doç. Dr. Fevzi **ÇAKMAK**
Doç. Dr. Başak **OCAK**

Doç. Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU**
Dr. Öğr. Üye. Mithat Kadri **VURAL**

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU**

Sekretarya / Secretary

Öğr. Gör. Ahmet **YILMAZ**

Bu Sayının Hakem Kurulu / Referees of This Issue

Prof. Dr. Dursun **DİLEK**
Prof. Dr. Ercan **HAYTOĞLU**
Prof. Dr. Hakkı **UYAR**
Prof. Dr. Hasan **MERT**
Prof. Dr. Mehmet **TEMEL**
Prof. Dr. Mesut **ÇAPA**
Prof. Dr. Mustafa **GÜNDÜZ**
Prof. Dr. Mustafa **ŞAHİN**
Prof. Dr. Selçuk **UYGUN**
Prof. Dr. Tahir **KODAL**
Prof. Dr. Yasemin **DOĞANER**
Doç. Dr. Alev **GÖZCÜ**
Doç. Dr. Arzu Meryem **NURDOĞAN**
Doç. Dr. Başak **OCAK**
Doç. Dr. Doğan **DUMAN**
Doç. Dr. Burcu İlkay **KARAMAN**
Doç. Dr. Ercan **UYANIK**
Doç. Dr. Fevzi **ÇAKMAK**
Doç. Dr. Gürhan **YELLİCE**
Doç. Dr. Nedim **YALANSIZ**
Doç. Dr. Sevilay **ÖZER**
Doç. Dr. Umut **KARABULUT**
Dr. Arş. Gör. Aymelek **ŞENEL**
Dr. Yeşim **DEMİR**

Sinop Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Kamu İhale Kurumu

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa / Page

Editörden
Editor's Note

1

MAKALELER / ARTICLES:

Başak OCAK

Hamidiye Etfal Hastanesi'nin Kurucusu
İbrahim Paşa'nın Frengi Hakkındaki Layihası
*The Report Of Ibrahim Paşa,
The Founder Of Hamidiye Etfal Hospital, On Syphilis*

5

Ferdi UYANIKER

I. Dünya Savaşı'nda Mecidiye Kruvazörünün Ruslar Tarafından
Ele Geçirilmesi, Rus Donanmasındaki Faaliyetleri
ve Geri Alınma Süreci
*The Capturing Of The Cruiser Medjidieh By The Russian Navy,
And The Operations Of The Cruiser In The Russian Navy
And The Repossession Process During The First World War*

27

Hasan DİNÇER

Kurtuluşun Sonra Gaziantep
(Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası: Gazi Ayıntab Vilayeti)
Gaziantep After Liberation (Turkey's Sanitary And Social Geography)

75

Selin KARAİBRAHİMOĞLU, Özgür DEMİRKAN

Eğitim Tarihi İzdüşümünde Fiziksel Mekânın İnşası;
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Giresun'da Eğitim Yapıları
*Construction Of Physical Space In Historical Projection;
Education Structures From Ottoman To Republic Era In Giresun*

99

Hakan UZUN

Türkiye'de 10 Kasım Törenleri: "İlk Matem" 10 Kasım 1939'dan,
"Atatürk Haftası" ve "Matemsiz Atatürk'ü Anma" Günlerine
*The November 10 Ceremonies In Turkey:
From "First Mourning" In 10 November 1939 to "Atatürk Week"
to "Days Of Commemorating Atatürk Without Mourning"*

135

Beral ALACI

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün
Siyasette Kadın Algısı ve Cumhuriyet Halk Partili
Kadın Milletvekillerinin Faaliyetleri (1939-1950) 171
*Activities Of Women Representative Of Republican's People Party
(1939-1950)*

Şakire ÇİMENLİ

Cumhuriyet Tarihinde Bir Ordu-Siyasi Erk Çatışması:
İsmet İnönü İktidarına Yönelik Darbe Girişimleri 195
ve 6 Haziran 1950 Tasfiye Hareketi
*The Clash Of Military- Political Power In The History Of Republic:
Coup Attempts Against The Administration Of Ismet İnönü
And 6 June 1950 Purge Movement*

Sezen KARABULUT

Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti:
Demokrat Parti (Dp) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi
(Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960) 221
*The Turkish Politics Based On Religion-Politics Relationship:
The Democratic Party (Dp) Era Religion-Politics Relationship
(Practices, Discourses, Opposition, 1950-1960)*

Saniye ÇETİNKAYA, Doğan DUMAN

Basında Demokrat Parti Dönemi
19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları 243
*May 19th Youth And Sports Day's Celebrations
In Democratic Party Period On The Press*

Mithat Kadri VURAL

Gazeteci Bülent Ecevit'in Kaleminden Kıbrıs Meselesine Bakmak 267
*Looking At The Cyprus Issue Through
The Works Of Bulent Ecevit As A Journalist*

Umut SOYSAL

Ermeni Sorunu Hakkında
Devlet Arşivleri Başkanlığı'nca Yapılan Çalışmalar (Tarihçe) 293
*Studies Carried Out By The State Archives
On The Armenian Question (Short History)*

- Nigar GEYBALIYEVA**
The Fight For Political Stability And Preservation
Of National Statehood In Azerbaijan, 1993-1995 329
*Azerbaycan'da Milli Devlet'in Korunması ve
Siyasi İstikrarın Sağlanması Mücadelesi, 1993-1995*
- Mustafa ŞAHİN, Mustafa GÜNCÜ** 345
Lise Tarih Ders Kitaplarında Eğitim Tarihi
History Of Education In High School History Textbook
- Müslime GÜNEŞ, Sibel DÜNDAR**
2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında
ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan
Atatürkçülükle İlgili Konu Ve Kazanımların Karşılaştırılması 361
*A Comparison Of The Subjects And Functions Related To
Kemalism At The Social Studies Curriculum In 2005
And The Social Studies Curriculum In 2017*

BİLGİ NOTU

Enstitümüz dergisinin adı, dergimizin 11. sayısında yer alan “Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi İlk On Sayı Dizini” ile 25. sayısında yer alan “Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 25 Sayılık Dizini” isimli çalışmalarda hatalı olarak yer almıştır. Bu durum, dizin üzerinden yapılan atıflarda da soruna yol açmıştır. Bu sorunu gidermek amacıyla söz konusu sayılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra enstitümüzün web sayfasına yeniden yüklenmiştir.

Doç. Dr. Başak OCAK

Enstitü Müdür V.

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: XIX

SAYI: 38

YIL: 2019

EDİTÖRDEN

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, yeni sayısı ile bilim dünyasının karşısına çıkmış bulunuyor. Dergimizin bu yeni sayısında da Türkiye tarihinin çeşitli dönem ve konularını ele alan makaleler yer almakta. Son sayımız, siyasal tarihten kent tarihine, eğitim tarihinden uluslararası ilişkilere kadar farklı konuları analiz eden pek çok makaleyi içeriyor.

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin 38. sayısında da "kör hakemlik" uygulanmıştır. Bu vesileyle dergimize katkıda bulunan yazarlarımıza, makalelerimizi değerlendiren hakemlerimize ve basım aşamasında emeği geçenlere teşekkürü bir borç biliyoruz.

Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU

JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

VOLUME: XIX

ISSUE: 38

YEAR: 2019

EDITOR'S NOTE

The Journal of Modern Turkish History Studies has been presented to the scientific world with its new issue. In this new issue of our journal, there are articles covering various periods and issues of Turkish history. These articles analyze different topics ranging from political history to urban history, from educational history to international relations.

In the 38th issue of *The Journal of Modern Turkish History Studies*, a blind review process was applied as in previous ones. We would like to take this opportunity to thank the authors who contributed to our journal, the reviewers who evaluated the articles, and those who contributed to the publication.

Assoc. Prof. Hasan Taner KERIMOGLU

HAMİDİYE ETFAL HASTANESİ'NİN KURUCUSU İBRAHİM PAŞA'NIN FRENGİ HAKKINDAKİ LAYİHASI

Başak OCAK*

Öz

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında hızla yayılmaya başlayan frengi, alınan tüm önlemlere rağmen istenilen ölçüde durdurulamamıştır. Bu nedenle bu tehlikeli hastalıkla mücadelede, Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir.

Hamidiye Etfal Hastanesi'nin eski Başhekimi İbrahim Paşa, hastalıkla mücadelede katkı sağlamak amacıyla 1911 yılında bir rapor kaleme almıştır. Bu raporda, frengiyi tamamen yok etmek için ne gibi önlemler alınması gerektiğine dair önerilerini ve hastalığı yenmek üzere geliştirilen yeni tedavi yöntemine ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. Resmi makamlar tarafından değerlendirilen söz konusu rapor, II. Meşrutiyet yıllarında frenginin hala ciddi bir sağlık sorunu oluşturduğunun ve önlenmesi konusunda yeterince başarı sağlanamadığının bir kanıtı olması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başhekim İbrahim Paşa, Frengi, Salvarsan-606.

THE REPORT OF İBRAHİM PAŞA, THE FOUNDER OF HAMİDİYE ETFAL HOSPITAL, ON SYPHILIS

Abstract

Despite all the measures taken, the syphilis disease, which began to spread rapidly in the Ottoman Empire in the 19th century, could not be prevented to the desired extent. For this reason, attempts to stop this deadly disease continued in the Turkish Republic period.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(basak.ocak@deu.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>).

Ibrahim Pasha, former chief physician of Hamidiye Etfal Hospital, wrote a report in 1911 to contribute to the fight against this disease. In this report, Ibrahim Pasha proposed his recommendations on what precautions should be taken in order to eliminate the syphilis completely and his views on the new treatment method developed to overcome the disease. The report, which was evaluated by official authorities, is significant in terms of the fact that syphilis was still a serious health problem during the second constitutional years in the Ottoman Empire and that was the proof showing that efforts had failed to stop this disease sufficiently.

Keywords: Chief Physician İbrahim Pasha, Syphilis, Salvoarsan-606.

Giriş

Frengi (sifiliz), spiroket bakterisi *Treponema Pallidum*'un sebep olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalık, daha çok cinsel yolla bulaşmakla beraber, kan ve tükürük yoluyla da bir başkasına geçebilmektedir; ancak, onu diğer pek çok bulaşıcı hastalıktan ayıran ve bu nedenle de daha tehlikeli kılan bir özelliği vardır. O da hastalığın anne karnında cenine geçerek ya da emzirmek suretiyle bebeğe bulaşarak kalıtsal bir nitelik taşıyabilmesidir. Bu korku veren özelliği ile frengi, toplumların üzerine kâbus gibi çökmüş ve 20. yüzyılın başına kadar başarılı bir tedavi yöntemi keşfedilmediğinden, salgınlar halinde seyrederek pek çok kişinin ölümüne neden olmuştur.

16. yüzyılda Avrupa ve Asya'da büyük salgınlara neden olan frengi, 19. yüzyılın başında Osmanlı topraklarına adım atmıştır. 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra işgal edilen bölgelerde görülmeye başlamış ve özellikle 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877/1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında artış göstererek pek çok kişiyi pençesine almıştır. Bu savaşlar sonucunda, işgal edilen bölgelerde yaşayan insanlar, göçmenler ve askerler aracılığıyla yayılmaya başlamış; 1886 yılından itibaren de genel bir salgın niteliğine bürünmüştür. Osmanlı Devleti'nin liman kentleri çıkışlı bir yol takip etmiş ve özellikle Kastamonu ve Sinop illerinde etkili olmuştur¹. Etki alanını kısa sürede genişleten bu amansız hastalık, sadece Anadolu toprakları ile sınırlı kalmamış; 20. yüzyılın başlarına kadar neredeyse Anadolu topraklarının tamamı, Ortadoğu, Rumeli ve Balkanlar'da büyük salgınlar halinde seyretmeye devam etmiştir².

Hastalığın yayılmasının önlenmesi konusunda Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler, ilk olarak İstanbul'da kendini göstermiştir. Kentte, fuhuşu denetlemek amacıyla 1856'dan itibaren ilk kez genelevlerin açılmasına izin verilmiş; üstelik 1869-1870'te Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu)'de fuhuşla

1 Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1985, ss. 1329-1330.

2 Abdülkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum, 2009, ss. 258-259.

mücadele etmek amacıyla başına Doktor Serviçen'in getirildiği bir de sağlık komisyonu oluşturulmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra frengi vakalarında görülen artış sonucunda, 1878'de Doktor Michael ve Muallim Miralay Doktor Agop Handanyan'ın, frenginin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine, genel sağlığın korunmasının devletin görevi olduğuna, Beyoğlu ve Galata'daki genelevlerde çalışan kadınların sağlık denetimlerinin yapılması gerektiğine dair hazırladıkları rapor, kısa bir süre sonra Emrâz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile sonuçlanmıştır. Şehremaneti (Belediye) ile Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye arasında yapılan görüşmeler sonucunda, cemiyetin hazırladığı nizamname, 6 Şubat 1879 tarihinde kabul edilmiş; böylece bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi; doktor, memur, belediye çavuşları aracılığıyla genelevlerin denetimlerinin yapılması ve burada çalışanların muayenelerinin yapılması için resmi bir adım atılmıştır. Özellikle Kastamonu ve Sinop'ta oldukça etkili olan frengiyi önlemek için gerçekleştirilen önemli bir hamle, Alman Dermatolog ve Zührevi Hastalıklar Uzmanı Ernst von Düring'in Türkiye'ye davet edilmesidir. Bu davete vesile olan kişi ise 1883'te ordunun ıslahı için Osmanlı topraklarına gelen Baron von der Goltz'tur. Goltz'un, ordudaki pek çok askerin frengili olduğunu tespit ederek durumu padişah II. Abdülhamit'e bildirmesi üzerine, Düring, Türkiye'ye davet edilmiştir. 1889-1902 yılları arasında Osmanlı ülkesinde görev yapan Düring, beraberinde 16 doktor ve 2 eczacı ile kasaba kasaba dolaşarak Anadolu'yu 14 kez taramış ve gittiği yerlerde doktorlara kurslar vermiştir. Düring'in, Kastamonu İli Genel Sağlık Müfettişliği'ne atanması ve 1896 yılında frengi mücadelesine bu ilden başlanması, hastalığın bölgede ne denli yaygın olduğunun da bir göstergesidir³. Düring'in 1886 yılında yaptığı ilk tarama sonuçlarına dayalı olarak hazırladığı rapor, bir yıl sonra "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi"nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Kuruluşun ilk talimatnamesi de yine 1897 yılında Düring tarafından hazırlanmış ve bu talimatname, bir takım değişiklikler ve ilaveler yapılmak suretiyle 1910 yılına dek yürürlükte kalmıştır⁴. Her ne kadar 1888 yılında, Kastamonu ve o tarihlerde bu ilin bir ilçesi olan Safranbolu'da birer frengi hastanesi açılmış olsa da bölgede frengi ile mücadele etkili bir sonuç vermemiş, yeterli önlemler de alınamamıştır⁵. Bu durum sadece bu iller için geçerli değildir. 1891 yılında *Hizmet* gazetesinde yer alan bir haber, Erzurum ve Sivas'ta çokça görülmeye başlanan frengi ve belsoğukluğu hastalıklarını tedavi etmek için hükümetin, bu bölgelerde çeşitli frengi hastaneleri açıp buralara doktorlar göndererek önlem almaya çalıştığı bir sırada hastalığın, İzmir, Beyrut, Selanik gibi yerlerde

3 Yıldırım, *a.g.m.*, ss.1329-1330.

4 Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, 2015, s. 265.

5 1913 yılında dahi Kastamonu halkının %80'inin bu hastalıktan kavrıldığı düşünöldüğünde, durumun ne denli korkunç olduğu ve hastalığın önüne bir türlü geçilemediği açıkça görölmektedir. Şinasi, "Frengi Hastahanesi İçin", *Ahenk*, 11 Kanun-i Evvel 1913.

dehşetle baş gösterdiğine işaret etmektedir⁶. Üstelik bu tarihlerde İzmir’de frengi hastalarını tedavi edecek resmi bir kuruluş dahi bulunmamaktadır. İzmir’de frengi ile mücadele konusundaki önemli girişimlerden biri, kentte oluşturulan Sıhhiye Komisyonunun, frenginin önlenmesine ilişkin on maddelik raporunun, 1899 Kasım’ında Dâhiliye Nezaretine sunulmasıdır⁷. Bu hastalığın yayılmasının önlenmesi ve tedavi edilmesi yönünde atılan en somut ve ciddi adım ise 1908 yılında Emrâz-ı Zühreviye Hastanesi’nin açılmasıdır.⁸

II. Meşrutiyet Dönemi’nde yapılan yasal düzenlemeler arasında, 13 Haziran 1910 tarihli ve 45 maddelik “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tibbiye Hakkında Nizamname*”⁹, 29 Haziran 1910 tarihli tek maddelik “*Frengi Hastalığının Men-i Sirayeti Zımında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkilatı Hakkında Madde-i Nizamiye*”, 1912 yılında yayınlanan ve 33 maddeden oluşan Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezaifine Dair Talimatname”¹⁰, 14 Haziran 1915 tarihli 12 maddelik “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi*”¹¹ yer almaktadır.

Sultan II. Abdülhamit döneminde, frengililerin askere alınmaması ve I. Dünya Savaşı’nda frengililerin askerliğinin ertelenmesi, hastalığın artmasında etkili olmuştur. Sakatların bile savaştığı böyle bir zamanda, frengililerin serbestçe dolaşmaları pek hoş karşılanmayacağından, İstanbul’da Selimiye Kışlası’nda ve bazı birliklerde frengi bölükleri oluşturulmuştur¹². Osmanlı Devleti, tüm çabalara rağmen önlemede bir hayli güçlük çektiği frengiyi kontrol altına alabilmek için I. Dünya Savaşı yıllarında da çaba göstermiştir. Sadece frenginin değil diğer bulaşıcı hastalıkların da yayılmasının önüne geçilmesi için birtakım yasalar çıkarmaya devam etmiştir. Bunlardan biri, 13 Nisan 1914 tarihinde yürürlüğe giren ve altmış beş maddeden oluşan *Emrâz-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi*¹³, diğeri 18 Ekim 1915 tarihli *Emrâz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamname*¹⁴, bir diğeri ise 1915

6 Hizmet, 15 Temmuz 1891.

7 Abdullah Martal, *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, İzmir, 2007, Yazıt Yayıncılık, ss. 126-131.

8 Hastanenin tarihi için bkz: Başak Ocağ, *Halk Sağlığı Hizmetinde 107 Yıl İzmir Büyükşehir Belediyesi Eşrefpaşa Hastanesi*, İzmir, 2016, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

9 Nizamname için bkz: *Düstur*, Tertib-i Sani, C. 2, 1330, ss. 332-339.

10 *Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezaifine Dair Talimatname*, İstanbul, 1328, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsi; Necati Çavdar-Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Kış 2016) 11/2, ss. 166-168.

11 *Düstur*, C. 7, 1336, ss. 627-629. Bu nizamnamenin Kastamonu’da aynı yıl yayınlanan nüshasına “*Kastamonu-Bolu Frengi Teşkilatına Mütteallik Talimatname*” adı ile teşkilattaki memurların görev ve yetkilerini belirten bir ilave yapılmıştır. Şenel, *a.g.m.*, s. 271.

12 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 1, İstanbul, 1976, s. 622.

13 *Emrâz-ı Sariye Nizamnamesi*, Dersaadet, 1330, Mahmud Bey Matbaası.

14 Bu nizamname ile zührevi hastalıkların yayılmasını engellemek için, çalışma biçimi ve görevleri bir talimatname ile belirlenen özel bir teşkilat oluşturulmuş ve bu teşkilat, İstanbul’da Polis Müdüriyet-i Umumiyesi’ne, taşralarda da yerel mülki makamlara bağlanmıştır. Nizamname ile hayat kadınları sınıflandırılmış, genelevlerin işletme kuralları belirlenmiştir. Zafer Toprak, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933”, *Tarih ve Toplum*, C. 7, S. 39, Mart 1987, s. 160.

yılında çıkarılan 11 maddelik *Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimname-i Sihhi*'dir. Bu son talimnamenin giriş kısmından anlaşıldığı üzere, Hıfzıssıhha şubesinde yapılan araştırmalar sonucunda, Osmanlı ülkesinin her tarafında frengi yaygın bir halde görülmektedir ve bu yayılma günden güne artmaktadır¹⁵. Ne yazık ki bütün bu kanunların yürürlüğe girmesine rağmen, frengi hızla yayılmaya devam etmiş ve Cumhuriyet Dönemi'ne de miras kalmıştır.

20. yüzyıla kadar, cıva solumak, cıva merhemi sürmek gibi birtakım ilkel yöntemlerle tedavi edilmeye çalışılan frengi hastalarının birçoğu cıva zehirlenmesi sonucu hayatlarını kaybetmişler; birçoğu da eksik ve yanlış tedavi neticesinde hastalığı yenmeyi başaramamışlardır. Nihayet 1909 yılında, Prof. Dr. Paul Ehrlich ve Asistanı Sahachiro Hata'nın Salvarsan-606 ilacını keşfetmesi bu duruma bir son vermiş ve bu önemli keşif, hastalığın tedavisinde oldukça büyük başarı sağlamıştır. Salvarsan'ın, 606 adıyla anılmasının nedeni, Ehrlich'in deneylerini daima numaralandırmasından ileri gelmektedir. Nitekim Ehrlich, frengiye neden olan bakteri ile savaştığı bu ilacı, 606. denemesinde bulmuştur. 606, Salvarsan adıyla 1910 yılında piyasaya sürülmüş ve 1912 yılında da yan etkileri azaltılmış olarak bu kez Neosalvarsan (914) adı ile tıp dünyasının hizmetine sunulmuştur¹⁶. Kimyagerlere birçok deneyler yaptıran Ehrlich'in keşfettiği bu ilacın kimyadaki adı ise Dioxydiamido-Arsenobenzol'dür¹⁷. %34 arsenik içeren ve hava ile temas ettiğinde bozulan Salvarsan, frenginin her türünde, özellikle birinci ve ikinci devresinde son derece etkili idi. İlk devrede görülen sert ağrısız ve kaşıntısız bir deri ülseri olan şankrı sekiz on gün içerisinde iyileştirebiliyordu¹⁸.

Salvarsan ve Neosalvarsan, 1940'ların başında penisilinin tedavi sahasına girmesine dek, pek çok hekim tarafından frenginin tedavisinde en etkin ilaçlar olarak kullanılmışlardır. Salvarsan'ın keşfinin hemen ardından, dünyanın dört bir tarafından hekimler, ilacın nasıl kullanılacağını bizzat Ehrlich'ten öğrenmek için Ehrlich'in Frankfurt'taki kliniğine koşmuşlardır¹⁹. Bu keşfi heyecanla karşılayan ve bilgi edinmek üzere Almanya'ya giden Osmanlı hekimleri arasında, Ancelo Margulis, Necmettin Arif gibi kişiler olmakla beraber, inceleyecek olduğumuz raporu hazırlayan Hamidiye Etfal Hastanesi'nin eski Başhekimisi İbrahim Paşa da yer almaktadır. İbrahim Paşa, II. Abdülhamit'in sekiz aylık kızı Hatice Sultan'ın ölümünden duyduğu üzüntü sonucunda verdiği emirle 1898 yılında inşaatına başlanan ve 5 Haziran 1899 yılında kapılarını hastalarına açan Hamidiye Etfal

15 *Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimname-i Sihhi*, Dersaadet, 1331, Ahmet İhsan ve Şürekâsı.

16 Jerome Fracastor, *La Syphilis (1530) Golvalıların Hastalığı Üstüne Üç Kitap*, Türkçeye Çeviren: Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1969, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 27.

17 Necmettin Arif, "Profesör Ehrlich ve 606", *Şehbal*, 15 Mayıs 1327, Adet: 40, s. 307.

18 Rıza Nur, *Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Tedavisi*, İstanbul, 1329, Yeni Tab, Muhtar Halit Kitaphanesi s. 131.

19 *Köylü*, 3 Ekim 1910.

Hastanesi'nin ilk başhekimidir. O tarihte Bahriye'de Kolağası rütbesindedir ve Almanya'dan yurda yeni dönmüştür. Hastanenin inşaatı tamamlanmadan önce bu göreve atanmış ve inşaat çalışmaları sırasında her gün binayı denetlemeye gitmiştir²⁰. 1895 yılına kadar Almanya'da, Friedrich Schultze, Dittmar Finkler, Walther Kruse, Adolf Baginsky gibi ünlü doktorların kliniklerinde ve Robert Koch Enfeksiyon Hastalıkları Enstitüsü'nde bakteriyoloji alanında tecrübeler edinmiştir. Berlin ve Bonn'daki enstitülerde çocuk hastalıkları ve bakteriyoloji ile uğraştığı sıralarda "basilius minitimus türünden influenza ve friedlander mikroplarına benzer basiller" keşfetmiş ve adı Almanya'nın en ünlü bakteriyoloji kitaplarına geçmiştir²¹. Aynı zamanda Padişahın doktorlarından biri olan İbrahim Paşa, 1904 yılında Ferik rütbesine ulaşmıştır²². 1907 yılında Birinci Ferik rütbesine yükselmiş²³ ve aynı yıl Romanya Hükümeti tarafından Birinci Rütbe Kron de Romani Nişanı ile ödüllendirilmiştir²⁴. Hamidiye Etfal Hastanesi'ndeki başhekimlik görevini 1899-1909 yılları arasında başarı ile sürdüren Paşa, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından, hastalığını ileri sürerek 1909 yılı Haziran ayında görevinden ayrılmıştır²⁵.

Salvarsan-606'nun keşfini haber alır almaz Ehrlich ile haberleşmiş ve ondan aldığı cevap doğrultusunda 1910 yılının Eylül ayında, Frankfurt'a giderek çalışmalarına başlamıştır. Ehrlich'ten edindiği bilgiler sonrasında, Berlin'e geçerek frengi üzerinde çalışan ünlü doktorlardan Lesser²⁶, Wechsellmann²⁷ ve Wassermann²⁸'in yanında yüzlerce frengi hastası üzerinde 606'nın denenmesine şahit olmuştur. Berlin'den Viyana'ya giderek Saint Anna Hastanesi'nin yöneticisi Eschrich²⁹ nezdinde, ilacın doğumsal frengi üzerindeki etkilerini takip etmiştir. Gözlemlerine ve çalışmalarına aynı yılın kasım ayında gittiği Macaristan'ın başkenti Peşte'de devam etmiş ve 606'nın pek çok hasta üzerinde nasıl uygulandığını burada da tecrübe etme şansına sahip olmuştur. Bu ülkelerde edindiği deneyimler sonrasında da kendi ülkesindeki frenginin

20 Feryal İrez, "İstanbul'da II. Abdülhamit Döneminden Bir Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal (Şişli Çocuk Hastanesi)", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 14, 1990 (Fahir İz Armağanı I) Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University 1990, ss. 247-248.

21 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul, 2010, s. 70.

22 BOA, BEO 2425-181822.

23 BOA, İ..TAL 429-32.

24 BOA, BEO 3216-241159; 7. 12. 1325 (11 Ocak 1908) tarihli belgeye göre, İbrahim Paşa'nın eşi de II. Abdülhamit tarafından hayır işlerinde başarılı olan kadınlara verilen Birinci Rütbeden Şefkat Nişanı'na layık görülmüştür. BOA, İ..TAL.440-64.

25 BOA, DH. MKT. 2836-25. İbrahim Paşa, Birinci Ferik iken kaymakamlık maaşı üzerinden emekli edildiğinden dolayı zarara uğradığını ve bunca hizmetinden sonra sefalet içinde yaşamaya layık olmadığını ileri sürerek 1912 yılı Eylül ayında memuriyet talebinde bulunmuştur. Kendisinin konuya ilişkin dilekçesi, Şura-yı Devlet tarafından 29 Ağustos 1328 (11 Eylül 1912) tarihinde Şehremanetine iletilmiştir. BOA, ŞD. 3108-21.

26 Edmund Lesser.

27 Wilhelm Wechsellmann.

28 August Paul von Wassermann.

29 Theodore Eschrich.

yayılmasının nasıl önlenebileceği ve tedavisinin ne şekilde yapılması gerektiği konusunda çözüm önerileri üretmeye başlamıştır. Bu amaçla hazırladığı raporu, 15 Kanun-i Sani 1326 (28 Ocak 1911) tarihinde Meclis-i Mebusana sunmuştur. Onun bu raporu, Sadarete havale edilmiş; ardından Dâhiliye Nezaretinden geçerek Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyenin gündemine gelmiştir. Frenginin tedavisi konusunda Meşrutiyet döneminde de sürdürülen çabaların bir örneği olan bu rapor, *Sırat-ı Müstakim*'in 2 Haziran 1327 (15 Haziran 1911) tarihli nüshasında yayınlanmıştır³⁰.

1. İbrahim Paşa'nın Layihasının Çeviri Yazısı

Memâlik-i Osmaniyyede Hükümferma Olan Frengi İlet-i Müdhişesinin Çare-i İndifâ'ına Dair Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyaset-i Celilesine Takdim Olunup Makam-ı Sadarete Havale Buyurulan Layihadır

Nev-i beni beşere musallat âfâtın en büyüklerinden birisi şüphesiz frengi denilen illet-i müdhişedir. Bu illet kolera ve vebadan ziyade tahribat icra eyler. Çünkü koleranın mazarratı muvakkattır, daimi değildir. Veba da böyledir. Frengi illeti ise öyle bir illet-i muannidedir ki hükmü daimî olmakla beraber insanların evlat ve ahfadına kadar tohumunu isal eder. Frengi cürsümesi bir kimsenin vücuduna dâhil oldu mu artık orada senelerce icra-i ahkâm ettikten başka marîzin aza-yı dâhiliye ve hariciyesinde harap etmedik nokta bırakmaz. Evvel emirde kanı telvis ve bu vasıta ile ahşâ-i dâhiliyyede ve a'mâk-ı bedende emrâz günâ günü tevliid eder. İnsanların lehçe ve azasını ekseriya eşkâl-i garibiyeye tahvil-ü bilâd ve emsarı harabezara döndürür. Hülâsa denilebilir ki nev-i beşeri tahrip hususunda frengi derecesinde muzır bir hastalık yoktur.

Azim teessüflerle beyan ederim ki bu illet-i menhûse birçok senelerden beri Anadolu vilayetlerimizden hayli mahalleri istila ederek memleketimizin en sağlam neslini olanca kuvvetiyle tahrip eylemektedir. Bu hakikati memleketimizde bilmeyen yoktur. Çe faide ki ciddi olarak çare-i indifâ'ına henüz tevessül edilmemiştir.

Erbâb-ı dikkatin malumudur ki Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'mizin Avrupa ve Afrika ve Arabistan'daki arazisi dâhil olmadığı halde yalnız Anadolu, Irak, Elcezîre ve Suriye kıtalarındaki arazisi mecmûu bir milyon beş yüz elli bin kilometre terbiinde Asya'nın garbında azim bir şibh-i cezîre olduğu halde ancak on yedi on sekiz milyon ahali ile meskundur. Halbuki Almanya, Fransa ve Avusturya'nın Avrupa'da mâlik oldukları arazi Asya-i sugra şibh-i cezîresinin üçte biri nispetinde bulunduğu halde Almanya'nın altmış bir milyon, Fransa'nın otuz dokuz milyon, Avusturya'nın elli milyon ahali olup İtalya ise beşte biri nispetinde olduğu halde otuz dört milyon nüfusa mâliktir. Almanya'da bir kilometre mahale 112 nüfus, Avusturya ve

30 *Sırat-ı Müstakim*, C. 6, S. 145, 2 Haziran 1327, ss. 234-236.

Fransa'da 73, İtalya'da ise 118 nüfus isabet ettiği halde bizim Anadolu'da bir kilometre murabbaındaki mahale 8 nüfus isabet etmektedir. Avrupa'nın küçük hükümetlerinden Belçika'da beher kilometre murabbaı mahale 248, Felemenk'te 174, İsviçre'de 85, Portekiz Cumhuriyeti'nde 61, Romanya'da 45, Bulgaristan'da 42 nüfus isabet ettiği nazar-ı im'âna alınacak olursa Devlet-i Osmaniye'mizin nüfus cihetiyle Avrupa'nın en geri kalan memleketinden olduğu maatteessüf nazarlara taayyün eyler.

Mahzâ feyyâz-ı kudretin bahşâyışı olan her zerre-i hâkı niam gûna gûna masdar, sine-i maderanesi haiz olduğu kuvve-i inbâtiyesiyle her türlü agziye-i hayatiyeyi müstahzır olan Anadolu'muzun mevki-i coğrafyası ve ahalisinin ibrâz eyleyeceği gayret sayesinde dünyanın en zengin bir memleketi olmak istidadını haiz iken ile-i sariye-i mütenevvia ile günden güne zaten az olan nüfusu bir kat daha tenâkus eylemekte ve servet-i memleket o nisbette mahv ve heba olmaktadır. Bütün erbab-ı hamıyyeti kan ağlattıran bu hal-i pür-melâle bir nihayet vermek zamanı çoktan gelmiştir.

Yazık değil midir ki bir zamanlar Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının en mu'tenâ mevkiinde irae-i satvet ve liva-yı şevket ihtiva-yı Osmaniye Bahr-i Sefid ve Siyah'ta ve Ummân'da muzafferâne temevvüc ettiren kavm-i necibin asırlardan beri damarlarında cevelan eden dem-i hamaset bugün frengi mikroplarıyla tesemmüm ederek tenasüb-i endâmı bünyesinin kuvveti şecâati dillerde destan olan Osmanlıların vücud-ı âhenîni hüzâle şecâata mukabil havf ü hirâse, tenâsüb-i endâma muâdil tagayyür-i eşkâle giriftar olsun!

Muhterem mebusanımızın ve hükümet-i meşrutamızın bu afet-i müdhşeden vatanımızı tahlis için lazım gelen vesaiti ihzar eyleyeceklerini kavıyyen ümid ile bervech-i âti bazı hususatın arzına ictisâr eyliyorum.

Frengi İlletin Çare-i İndifâ'ı-Yeni Tedavi

Bir çok senelerden beri bu hastalığın tedavisi ve nev-i beni beşerin şu afet-i elimedden tahlisi hususunda binlerce etibbânın cehd-ü gayretlerinden bir semere-i müfide hâsıl olamamış iken böyle bir devanın keşfi şeref-i azimi, Almanya'nın Main nehri üzerinde kain Frankfurt şehrinde (Fenni Tedavi-i Tecrübevî Enstitü-i Kralisi)³¹ nazırı olup yirmi beş seneden beri insan ve hayvanat kanlarıyla hüceyrâtın amak-ı bedendeki tagayyürâtı hakkında tetkikat ve taharriyat ile meşgul olan asr-ı hazırda âlem-i tıbbın en müdekkik tabibi şehîri muallim Ehrlich'e nasip olmuştur.

Müddet-i hayat-ı acizanemi şimdiye kadar mesleğimden başka bir şeye hasr eylememiş bir Osmanlı sıfatıyla beyan eylerim ki bu keşf-i mühimi haber alır almaz evvelce kendisiyle muârefem olan muallim Doktor Ehrlich ile bil-muhabere aldığım cevapta her türlü teshîlâta mazhar olabileceğimi anladığımdan

31 Frankfurt'taki Kraliyet Deneysel Terapi Enstitüsü.

1326 senesi eylülünün ilk günü Frankfurt şehrinde muallim-i müşarünileyh ile mülâkî olarak işe başladım. Burada muallim-i acizlerine pek ziyade ibraz-ı suhulet eylemiş ve müddet-i medîde yanında lazım gelen şeyleri öğrendikten sonra Berlin'de Charite hastahane-i meşhurunda frengi illeti muallimi Doktor Lesser ve Virchow Hastahane-i cesiminde Doktor Wechselmann'ın da ve Emrâz-ı İntaniye Enstitü-i Kralisi'nde muallim-i eşher Wassermann gibi zamanların en âlim etıbbâsının yanında, yüzlerce frengi hastalarına 606 ilacının tatbikatını gördüm. Berlin'den Viyana'ya avdetle Viyana Darülfünunu seririyat-ı etfal muallimi ve Saint Anna Hastahanesi direktörü muallim Eschrich'in nezdinde dahi validesinden frengili olarak doğmuş çocuklarda bu ilacın tesirât-ı hasenesini müşâhede ve tecrübe eyledim. 1326 senesi teşrin-i sanisinin onunda tekrar Macaristan'ın makarr-ı idaresi olan Peşte şehrine azimetle bu dil-nişin payitahtta terakkiyat-ı tıbbiyenin enmuzeci olan seririyat hastahanelerinde Macar eşher-i etıbbâsından emrâz-ı dâhiliye kliniğinde muallim Korani (?) ve Istvan Hastahanesi'nde emrâz-ı efrenciye muallim-i şehîri Doktor Havaş (?) ve emrâz-ı ayniye kliniğinde muallim Doktor Gross³² gibi zevat-ı hazâkat-simâtn yanlarında ve yüzlerce frengili hastalar üzerinde (Ehrlich-Hata) ilacının tatbikatını ve bu babdaki tecaribi müşâhede ve tetkik eyledim.

İşte şu kadar tetkikat ve müşâhedatın bana bahşeylemiş olduğu kanaat-ı vicdaniye ile beyan edebilirim ki muallim Ehrlich'in icadı olan bu (606) tevsim olunan ilaç hakikaten frengi illetinin devasıdır. Şurasını da arz edeyim ki bu kanaat yalnız acizlerine münhasır değildir. Bu ilacın tecrübesi hengâmında Frankfurt, Berlin, Braslav, Magdeburg, Viyana, Peşte gibi müessesat-ı tıbbiyesi en parlak şehirlerde iktisab-ı malumat ve tetkikat için gelen İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, İspanyol ve sair milel-i etıbbâsı en ağır frengi hastalarında (606)'nın tesirat-ı seria ve hasenesi karşısında mebhût kalmışlardır. Hatta en muteriz görünen Fransız etıbbâsından birçoğu 1910 senesi eylül ayında Almanya'nın Königsberg şehrinde inikad edip bütün milel-i mütemeddine etıbbâsının iştirak eylediği kongrede 606 ilacının tesiratını kanaat-i vicdaniyeleri üzerine beyan ve itiraf etmişler hazır bulunan Doktor Ehrlich'i alkışlara gark eylemişlerdir.

Bundan başka esamisi yukarıda geçen muallim Lesser muallim Wechselmann, Neisser gibi zamanımızın en büyük etıbbâsı ve Macaristan'da muallim Havaş ve Doktor Gross gibi ulemâ-ı tıb Ehrlich ilacıyla kendilerinin yüzlerce hastalardaki tecâribini ve netâyic ve tesirat-ı şifaiyyesini müteaddid resail-i mahsusa ve evrak-ı havadis-i tıbbiye ve fenniye ile neşr ü ilan eylemişlerdir. Ezcümle Berlin'de Virchow Hastahane-i cesimi emrâz-ı efrenciye şubesi sertabibi Doktor Wechselmann ahiren 1.400 frengi hastasını bu ilaçla ne suretle tedavi eylediğini ve gördüğü tesirat-ı şifaiyye ve seriyayı müş'ir musavver

32 Muhtemelen ilerleyen tarihlerde, 1916 yılında Osmanlı Devleti'nin Galiçya'ya gönderdiği 15. Kolordu'nun sağlık kadrosunda yer alan Sağlık Müşaviri Yarbay Gross. Oya Dağlar Macar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 2, 2009, s. 37.

bir eser-i mühim neşr eylemiştir. Fransa'da Paris'te Saint Lazare Hastahanesi tabiplerinden Doktor Emery bu son zamanda bir iki eser neşrederek 606'nın tesirat-ı şifaiye ve mühimmesini ilan etmiştir.

Memâlik-i mütemeddine meşahir-i etıbbâsının mazhar-ı kabulü olan deva-i mezkurun memleketimizde vâsian tatbikiyle vatanımızı bu afetten kurtarmak için fikr-i acizanemi bervech-i âtî arz edeceğim:

Evveleminde şurası bilinmelidir ki bu hastalık memleketimize hariçten gelmiştir. Eğer zannımda hata etmiyorsam memâlik-i ecnebiyeden hususiyle Romanya'dan gelen sermayeler vasıtasıyla İstanbul'dan Anadolu'ya Rumeli'ye sirayet eylemiş olduğu şüphesiz gibidir. Çünkü Romanya'da bu illetin pek münteşir bir halde olduğu mevsuktur. Her nereden gelirse gelsin mademki bu hastalık vatanımızda hükümfermadır, indifâ'ı için -fikir-i kasırâneme göre- dört noktayı nazar-ı dikkate almalıdır:

Evvelâ- Bâdema hariçten bu illeti getiren malul sermayeleri memlekete kabul etmemek

Sâniyen- İstanbul'da yüz elli kişilik son sistem bir frengi hastahanesi tesis ile buradaki hastaları tedavi etmek (bu hastahänenin Peşte'de muallim Havaş tarafından yeni inşa kılınan tarzda on beş bin liraya inşa kılınabileceği)

Sâlisen- Anadolu'nun Rumeli'nin frengi olan mahallerine üçer kişiden mürekkeb etıbbâ heyetleri gönderilerek iktiza eden mevkilere yeniden frengi tedavisine mahsus bir iki pavyon inşasıyla buralarda 606 ilacının tatbiki.

Râbian- Memâlik-i Osmaniye'de icra-i ahkâm eden frengi hastalığının suret-i imhasını müzakere ve iktiza eden tedâbir ve nizamatı tanzim eylemek üzere frengi illetiyle meşgul etıbbâdan mürekkeb İstanbul'da daimi ve müstakil bir frengi komisyonu teşkil etmek.

Payitaht-ı Osmani'de tesis olunacak frengi hastahanesine bir sertabib bir tabib-i sani bir tabib-i müdavim kâfi olup ancak burası frengi tedavisi için dar'ül-ilmîyye ittihaz olunarak altışar mah mümârese peyda eylemek üzere lâ-akall on belediye etıbbâsının bulundurulması ve her altı ay mürurunda diğer on tabip tayini. İşte mesrûdât-ı acizanem muhterem meclis-i mebusanımız tarafından mazhar-ı kabul olunarak vakit geçirilmeden derhal tatbikata başlanılırsa vatan-ı azizimiz bu illet-i müdhişeden bir an evvel kurtulmuş olur zan-ı kavisinde bulunuyorum.

Bir de 606 ilacının tatbikatı için İstanbul'da bir mükemmel hastahane ve vilayatta muntazam pavyonlar inşasını ve buralara üçer tabipten mürekkeb heyetler i'zâmını teklif edişim sebepsiz değildir. Şöyle ki: Bu ilaç frenginin def'i için hakikaten müessir ise de istimâli fennen mümâreseye mütevakıf olduğu gibi tatbikinden sonra da hastaları istirahat ve bir müddet müşâhedat-ı tıbbiye altında bulundurmak lazımdır.

Ezcümle frengiye müptela bir hastanın evvelce azası ve hurdebini tahtında kanı lâyıkiyle muayene edilerek hastalık³³ vücudun hangi azasını en ziyade tahribata dâçar eylediğini tefekkür ve teferrüs eylemek muktezî olduğu gibi (Wassermann usulüyle³⁴ teşhis-i maraz) dahi yapılmak için âlât ve edevat-ı dakikaya bunların suret-i istimâlini bilmeye lüzum-ı kati vardır. Bundan mâadâ ilacı halletmek ve vücuda zerk eylemek gayet mükemmel ve müteaddid kaplar ve şırıngalar bulundurmamak bunları lâyıkiyle ta'kîm etmeye sâlih etüvler ihzar etmek lazımdır. Levâzım ve şerait-i mesrûdeyi nazar-ı dikkate almayarak tabibin biri 606 ilacını eline alıp da rastgele hususi olarak ötede beride tatbik ederse tabii bundan ekseriyet üzere netâyic-i gayr-i me'mûle vukua gelmesi melhuzdur ki bu halde kabahatin ilaca isnadı muvâfık-ı maslahat olmayıp ancak şerait-i lâzıma gerektiren adem-i vukufdan ve gerek adem-i dikkatten ileri geldiği anlaşılır ki min küll-il-vücûh enzâr-ı dikkat ve ehemmiyet alınmaya şayân mevâddandır.

İşte bu dakayık-ı mühimme ve daha burada tafsilatı zâid olan birçok esbâbdan nâşi ilacın mucidi muallim Ehrlich 1910 Eylül'ünde bir beyanname-i umumi irsal ederek bervech-i bâlâ serd ettiğim hususata dair etebbânın enzâr-ı dikkatini celb etmiş mümkün olduğu kadar suret-i hususiyede tedaviden ictinab olunmasını ve behemehâl bir mükemmel hastahane tatbikini ve müşâhedat-ı tıbbiye tutulmasını tezkâr ve işbu ihtaratı isga etmeyen etebbânın vukua gelecek netâyic-i gayr-i me'mûleden vicdanen mesul olacaklarını musırren ihtar eylemiştir. Binâenaleyh memâlik-i mütemeddinde ekseriyet üzere hastahanelerde tatbik olunmaktadır. Mesela frengili bir fakiri hanesinde tedaviyi deruhte eden bir tabip orada mükemmel hastahanelerde olduğu gibi herşeyi hazır bulamaz, hastanın ahvalini günü gününe dakikası dakikasına takip edemez, derece-i hararetini alâim-i maraziyeyi ilacın derece-i tesirini görerek iktiza eden tedâbiri derhal icra edemez. Bu böyle olduğu fennen, aklen müsbet iken bir tabip bir elinde 606 diğerinde bir tek şırınga ile meydana çıkar da frengili hastaları tedaviye kalkarsa o hastanın hali mülâhazaya muhtaç kalmaz mı?

Layiha-i acizanemi itmam etmeden mebusanımızın enzâr-ı hakayı-şinâsilerine şurasını arz edeyim ki Macarlar fûnun-ı tıbbiyede me'mûlün fevkinde ilerlemişler ve hele son sistem hastahane tesisinde Avrupa'nın pek çok memâlikini geçmişlerdir. Bugün Peşte'de ve Buda şehrindeki Macar hastahanelerinin intizam ve mükemmeliyeti zâirini müstagrık-ı hayret ediyor!

Birçok müessesat ve emâkin-i sıhhiyeye mâlik olan Macarlar bu dereceye kanaat etmeyerek bu defa (yirmi dört milyon kron) sarfıyla altmış yetmiş kıt'a emrâz-ı müteneviaya mahsus cesim pavyonlardan mürekkeb bir hastahane inşasına da başlamışlardır. Biz her ne kadar bu parayı sarf edemezsek de hiç olmazsa on beş bin lira sarfıyla Peşte'de Istvan hastahane-i meşhuru arsasına emrâz-ı cildiye ve efrençiyeye muallim-i şehîri Doktor Havaş'ın kendi tertip ettiği

33 Hastalığın olması.

34 Bir kimsede frengi bulunup bulunmadığını anlamak için Doktor August Paul von Wassermann'ın keşfettiği usule göre yapılan kan testi.

plan üzerine geçen teşrinisanide inşa kılınıp muallim-i müşarünileyh tarafından abd-ı acize seyrettirilen frengi hastahanesi tarzında bir binanın payitaht-ı Osmanî'nin güzel ve vasita-ı nakliyesiyle hastalara suhulet-bahş olacak bir mevkiinde inşa kılınması bir emr-i asîr olmadığını muhterem mebuslarımızın memleketimizin en acil ve en mühim ihtiyacatından bulunan böyle bir emr-i hayrı tasvip buyuracaklarını kavîyyen ümid eyleyerek layiha-i bendgânem merfû-i pişe-gâh âli-i riyaset-penâhileri kılınmıştır.

15 Kanun-i Sani Sene 1326

Sabık Etfal Hastahanesi Sertabibi

Bahriye Etıbbâsından Mütekaid

Beylerbeyli

İbrahim

2. Layihanın Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Tarafından Değerlendirilmesi

İbrahim Paşa'nın Meclis-i Mebusana sunduğu bu rapor, Sadaret makamına havale edilmiştir. Bunun üzerine Sadaret, Dâhiliye Nezaretine 5 Mart 1327 (18 Mart 1911) tarihinde bir yazı göndermiştir. Yazıda, Osmanlı topraklarının bazı yerlerinde frenginin hayli arttığı ve önlenmesi için komisyonlar oluşturulup hastaneler kurulduğu halde, istenilen faydanın yeterince sağlanamadığı kaydedilmekle beraber, aşağıdaki soruların Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından acilen yanıtlanarak sonucun kendilerine bildirilmesi istenmiştir:

* Hastalığın yayılmasını önlemek için bilimin son gelişmeleri ışığında nasıl bir tedavi uygulanacağı

*Nerelerde hastaneler kurulabileceği

* Bu hastanelerin maliyetinin ne olacağı

* Hastanelerin giderlerinin, frenginin tedavisi için bütçede ayrılan ödenekten karşılanıp karşılanamayacağı³⁵.

Dâhiliye Nezareti de meseleyi Meclis-i Umur-ı Tıbbiyyeye nakletmiş ve yanıtı istenilen konular hakkında Meclisin görüşüne başvurmuştur. Bunun üzerine Meclis-i Umur-ı Tıbbiyyenin o tarihteki başkanı Ömer Besim (Akalin) Bey, Dâhiliye Nezaretine yazdığı cevabî yazıda³⁶, ülkenin genel sağlığından

35 Dâhiliye Nezareti, 7 Mart 1327 tarihli ve 39 numaralı yazısına söz konusu layihayı da eklemiştir. BOA, BEO 3870-290217.

36 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911) tarihli bu yazıya, İbrahim Paşa'nın layihası ile "Kastamonu

sorumlu olan Meclis-i Umur-ı Tıbbiyenin ve hükümetin Meşrutiyet döneminde sağlık alanında yaptığı çalışmalara değinmiş ve frenginin yeni yöntemle tedavisi hakkındaki görüşlerini ortaya koyarak İbrahim Paşa'nın raporunda yer alan aşağıdaki dört öneriyi birer birer ele almıştır:

1- Osmanlı illerinde özellikle Kastamonu'da, frenginin yayılmasına karşı gerekli önlemlerin alınması için bağımsız bir komisyon oluşturulması.

2- Frengi görülen yerlere üçer kişiden oluşan doktor heyetleri gönderilerek Ehrlich-Hata ilacının (Salvarsan-606) uygulanması.

3- İstanbul'da yüz elli yataklık bir frengi hastanesi kurularak buraya başhekim ve doktorlar atanması.

4- Dış ülkelerden frengiyi getiren sermayelerin ülkeye sokulmaması.

İbrahim Paşa'nın raporunun, Osmanlı Devleti'nde frenginin neden olduğu zararları lâıykıyla ve doğru bir şekilde yansıttığına işaret edilerek başlayan bu değerlendirmeleri şöyle özetlemek mümkündür: Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, 18-20 yıldan beri, ülkede ve özellikle de frenginin en çok görüldüğü yer olan Kastamonu'da birçok hastaneler açmış; buralara müfettiş doktorlar atamış olduğu halde, bu kadar fedakârlığa rağmen, hastalığın tamamen yok edilmesi konusunda yeterince başarı elde edememiştir. Bu nedenle Kastamonu'da yeniden bazı sıhhi teşkilatlar oluşturulmuş ve sıhhi heyetler oluşturulması amacıyla bir nizamname projesi yapılmıştır. Bu proje, Şura-yı Devlet'ten geçerek 31 Mayıs 1326 (13 Haziran 1910) tarihinde kabul edilmiştir³⁷. Kabul edilen bu nizamnamede frengi hastalarının tümünün hastanelerde tedavisinin mümkün olamayacağı göz önüne alınarak bütün Osmanlı nüfusunun birer birer muayene edilip gerektiğinde tedavi edilmesi amacıyla mevcut bazı hastanelerin tıp heyetlerinden başka ayrıca seyyar sıhhi heyetler oluşturulmuştur. Bu sıhhi heyetler, yılda iki defa kasaba ve köylerde bütün nüfusu muayene ve tedavi etmekle görevlidir. 24 doktordan oluşan ve kollara ayrılan heyetler, üç sene boyunca durmaksızın Osmanlı nüfusunu teftişten geçirerek hastalığın tamamen ortadan kaldırılması için çalışacaklardır.

Frenginin, Kastamonu'dan başka diğer Osmanlı illerinde az çok görülmesi konusunda da bu yerlerde hastalığın yayılma derecesini tespit eden Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, gerekli önlemleri almak üzere, her vilayet için dört doktor ve bir eczacıdan oluşan seyyar sıhhi heyet oluşturulması gereğini Dâhiliye Nezaretine arz etmiş ve bu konuda 12 Haziran 1326 (25 Haziran 1910) tarihinde bir "madde-i münferide-i nizamiye" oluşturmuştur³⁸. Ayrıca İstanbul'da ve il

Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname" ilave edilmiştir. BOA, BEO 3891-291781-4.

37 "Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname" kastediliyor.

38 Bu düzenleme ile Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya, Basra, Bağdat ve Musul illerinde de frengiye karşı önlem alınması için harekete geçilmiştir.

merkezlerinde fuhuşhanelerin bulunduğu dikkate alınıp bir “İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi” projesi³⁹ düzenlenerek 15 Kanun-i Evvel 1325 (28 Aralık 1909) tarihinde Dâhiliye Nezaretine sunulmuştur. Bu nizamname ile frengi hastanelerinin adı, memleket hastanelerine dönüştürülmüş; bu hastanelerde tedavi edilen frengi hastalarına pavyon veya koğuşlar ayrılmıştır.

Bir frengi hastanesi açılması konusuna gelince, öncelikle bu ad, bir hastaneye yakışmamaktadır; hatta Avrupa’da da bu isim kullanılmamaktadır. İstanbul’da Altıncı Daire’de (Beyoğlu) erkek ve kadın hastanelerinde frengi hastaları tedavi edildiği gibi Haseki Hastanesi’nde ve diğer hastanelerde bu hastalara mahsus pavyonlar, koğuşlar oluşturulmuştur. İllerdeki Gureba hastanelerinde de bulaşıcı hastalıklara yakalananların tecrit edilmesine yönelik pavyonların inşa edilmesi için ödenek talep edilmiştir.

Raporda sözü edilen, dış ülkelerden hastalık getiren sermayelere gelince, memleketimizde yerleşmiş yabancı sermayelerin muayenelerinde zorluklar olduğu dikkate alınırsa böyle bir tedbirin ecnebiler hakkında uygulanabilirliği zayıftır. Bu kadınların, ülkeye girişlerinde ahlaklarının tayini ve muayeneleri ile hastalıklarının teşhisi ve hasta olanların memleketlerine iadesi pek güçtür. Dolayısıyla bu konuda en etkili önlem, Meclis-i Umur-ı Tıbbiyece teklif olunan “İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi” projesinin uygulanmasıdır.

İstanbul’da bağımsız bir frengi komisyonu teşkiline gelince: Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, memleketin sağlık sorunlarına kayıtsız değildir; ancak, her hastalık için ayrı bir komisyon kurulması, zaten ayrı olan sağlık işlerinin birbirinden daha da ayrılmasına yol açacaktır. Bu nedenle böyle bir komisyon oluşturulmasının faydası ve iyiliği görülmez.

Frengi görülen illere üçer kişilik doktor heyetleri gönderilerek 606 ilacının geniş çapta uygulanması konusuna gelince, bu ilaç gerçekten de çok etkili ve seri olup kısa sürede hastalığı iyileştirebiliyorsa da birçok doktor ve yazar gözlemleri ile beyanatları sonucunda, ilacın tam anlamıyla bir iyileşme sağlayamadığını ifade etmektedirler. Üstelik ilacın göz, sinir ve kalp üzerinde ciddi yan etkileri olduğunu; hatta bu yan etkilerin bazen hastaların ölümü ile sonuçlandığını da ileri sürmektedirler. Ayrıca, frenginin ortadan kalkmasıyla

Çavdar-Karcı, *a.g.m.*, s. 166. Bu makalede münferit maddenin tarihi 29 Haziran 1910 olarak verilmektedir.

39 Bazı belgelerde adına *İnzibat-ı Hususi-i Sıhhi Nizamnamesi* olarak rastladığımız bu projenin hazırlanmasının amacı, frenginin yayılmasını önlemek ve onu tamamen ortadan kaldırmak isteğidir. Konunun uzmanları tarafından oluşturulmuş bir komisyon tarafından kaleme alınmıştır; ancak, 1913 yılında dahi uygulama aşamasına geçememiştir. Sadaret, Dâhiliye Nezareti, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, İstanbul Belediyesi ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi gibi kurumlar arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığı üzere, bu proje 1913 yılının Nisan ayında hâlâ Şura-yı Devlette görüşülmekte ve incelenmektedir. Bu durum, amacın gerçekleştirilmesini geciktirdiğinden söz konusu yazışmalarda, genelevlerdeki hayat kadınlarının muayenelerinin, nizamname yürürlüğe girene kadar zabıta tarafından yapılmasının gerekliliği meselesi üzerinde durulmaktadır. *BOA*, DH. İD. 46-82.

hastanın tamamen ve ebediyen iyileştiğine hükmedilemez. 606 ilacı çok az bir zamandan beri kullanıldığından henüz tecrübe aşamasındadır. Bu nedenle ilaç hakkında kesin hüküm vermek için erkendir. Damara enjekte edilen böyle nazik bir ilacın kullanımından sonra hastalarda ateşin 39.5'a çıktığı ve beş on gün kadar nabızda düzensizlik ve hızlanma olduğu izlenmektedir. Hastaları özellikle göz ve asabi rahatsızlıklardan ötürü muayeneden geçirmek; tedavilerinden sonra gözlem altında bulundurmak gerekmektedir. Hastanın ilaca dayanıklılığını anlamak ve ilacın etki derecesini belirlemek için Wassermann usulüne göre kanı muayene etmek önemlidir ki bugün bu şartlar dâhilinde ne Kastamonu vilayetinde ne de diğer illerde tedavi yöntemini büsbütün değiştirip 606 ilacını geniş ölçüde uygulamak mümkündür. Çünkü ilacı kullanmadan önce hastaları, bilimin son ilerlemelerine göre muayene etmek lazımdır. İlacın kullanımında bir incelik vardır. Hastaları gözlem altında bulundurmak ve hastanelerde yatırmak gereklidir. Etkilerini ölçmek için oldukça önemli ve hassas bir iş olan Wassermann usulü tanısının her tarafta uygulanması şimdilik olanaksızdır. En önemlisi de ilacın keşfinin henüz bir seneyi bile doldurmamış olması; yani çok yeni olmasıdır. Bu yüzden etkisinin kalıcılığı ve ileride yararlı bir sonuç alınıp alınamayacağı kesin olarak bilinmeyen böyle belirsiz bir ilacın, "Osmanlı ırkı" üzerinde büyük miktarlarda şimdiden denenmesi uygun değildir. İlacın, frengiye yeni yakalanmış hastalarda kullanılarak hastalığın başkalarına bulaşmasını engellemek suretiyle korunma sağlayacağı ve bir de acil müdahale edilmesi gereken durumlarda kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir⁴⁰. Kısaca Meşrutiyet hükümetinin başlangıcından beri, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, "Osmanlı ırkını" mahv ve tahrip eden böyle müthiş bir hastalığın önüne geçilmesi meselesi ile bir hayli meşgul olmuştur; ancak şu sebepler, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'yi esaslı ve kati önlemler almaktan alıkoymuştur:

* Öteden beri hazineden Kastamonu ili frengi hastanelerine verilen ödenek için gerekli olan 1326 ve 1327 senelerinde Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'ye teklif edilen zammın kabul edilmemesi.

* Diğer on bir ilde hastalığın artış hızını ve yayılmasını inceleyerek gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak üzere seyyar sıhhi heyetlerin kurulmasına dair münferit madde nizamnamesinin ödeneğinin bu bütçeden çıkarılması ile uygulanamaması.

* Osmanlı il merkezlerindeki hastanelerde gereken düzenlemeler ile özel pavyonların inşa edilmesi hakkında 1327 bütçesi için önerilen ödeneğin reddedilmesi.

Bu nedenlerle Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, sadece istibdat devrinde ayrılan ödenek dâhilinde ve eksik bir surette sıhhi örgütlenmeleri oluşturmaya

40 Yan etkilere dair bkz: Başak Ocak, "Frenginin Tedavisinde Salvarsan İle Neosalvarsan'ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: XL, Haziran 2019, ss. 296-311.

mecbur kalmıştır. Eğer Meşrutiyet hükümeti, frengi gibi müthiş bir hastalıktan memleketi kurtarmak isterse şu dört hususu göz önünde bulundurmalıdır:

1- Nizamname gereğince Kastamonu ili frengi hastaneleri için ayrılan 1 milyon 536 bin 996 kuruşun Meclis-i Umur-ı Tıbbiyenin teklifi ile 2 milyon 500 bin kuruşa yükseltilmesi.

2- Seyyar sıhhi heyet oluşturulması hakkındaki “madde-i münferide-i nizamiye”nin uygulanması için 1 milyon 518 bin kuruşun ayrılması.

3- İllerin merkezlerinde bulunan hastanelerin ıslahı ile frengi ve bulaşıcı hastalıklara yakalananlar için inşa ettirilecek pavyonların giderlerine dair 5 milyon kuruşun kabulü.

4- “İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi” projesinin kabulü ve tatbikinin gerekliliği⁴¹.

Dâhiliye Nezareti, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'nin bu yanıtını, İbrahim Paşa'nın raporu ile beraber 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911) tarihinde Sadarete göndermiştir. Yazışmaları sonlandıran makam da Sadaret olmuştur. Tüm bu gelişmeler, Sadaretin; Dâhiliye Nezaretinin yazısını, Meclis-i Umur-ı Tıbbiyenin yanıtını ve İbrahim Paşa'nın raporunu bir araya toplayarak Meclis-i Mebusana göndermesi ve Meclisi bilgilendirmesi ile sonuçlanmıştır⁴².

Sonuç

Frenginin Osmanlı topraklarında 19. yüzyıldan itibaren hızla yayılarak toplum üzerinde yarattığı tahribat, ülkesini seven ve bu afetin durdurulmasını isteyen pek çok hekimi harekete geçirmiştir. Hekimler, hastaları sadece tedavi etmekle sınırlı kalmamışlar; aynı zamanda frenginin nasıl bulaştığı, neden kaynaklandığı, ondan nasıl korunulacağı hakkında sayısız makaleler, kitaplar yazarak toplumu aydınlatmaya çalışmışlardır. Bu konuda, basın da üzerine düşen görevi yapmış; sadece frengi değil, kolera, veba, çiçek, sıtma, tifüs, tifo, gibi birtakım bulaşıcı hastalıklar hakkında yayınladıkları yazılarla toplumu bilinçlendirmeye gayret etmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti, salgın ve bulaşıcı hastalıklar konusunda ciddi tedbirler almaya ve birtakım yasalar çıkarmaya başlamıştır. Dolayısıyla meseleye, toplum sağlığını koruma gerekliliği ve bunun da devletin bir görevi olduğu noktasından hareketle yaklaşmıştır.

Meşrutiyet döneminde frengi ile mücadele, önerileri ve görüşleri ile katkıda bulunmak isteyen İbrahim Paşa, konu hakkında bir rapor hazırlamış ve onun bu raporu, resmi makamlarca incelenmeye değer bulunmuştur. İbrahim Paşa, frenginin, kolera ve veba gibi bulaşıcı hastalıklardan çok daha tehlikeli olduğu düşüncesindedir. Bunun nedeni ise frenginin kalıtsal olması, nesilden

41 BOA, BEO 3891-291781-4.

42 BOA, BEO 3891-291781-4. Bkz: Ekler.

nesile geçebilmesidir. Raporunda, Osmanlı devletinin nüfusu ile Avrupa ülkelerinin nüfusunu ve kilometre başına düşen insan sayısını karşılaştırarak Osmanlı nüfusunun bu ülkelerdeki nüfusa oranla hayli az olduğuna dikkat çekmiştir. Bunun nedenini de salgın hastalıklar ve frengi sonucu gerçekleşen ölümlere bağlamıştır. Acı ve üzüntü verici bulduğu bu durumun engellenebilmesi ve Osmanlı Devleti'nin eskiden sahip olduğu güce kavuşabilmesi için, sağlık konusunda ciddi birtakım önlemlerin alınması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, frenginin tedavisinde en etkili yöntem, Salvarsan'ın kullanılmasıdır. Nitekim Salvarsan'ın nasıl uygulanacağını Frankfurt'a giderek bizzat Ehrlich'ten öğrenmiş, daha sonra çalışmalarına Berlin, Viyana, Peşte'de devam etmiştir. Bu ülkelerde, ilacın yüzlerce frengi hastası üzerinde uygulanışına ve nasıl bir sonuçla karşılaşıldığına tanık olmuştur. Raporunda, Salvarsan'ın nasıl uygulanması gerektiğine, uygulama sonrası alınması gereken önlemlere ilişkin ayrıntılı bilgilere yer vermiştir.

Avrupa ülkelerinde edindiği bilgilerle yurda dönen İbrahim Paşa, frenginin nasıl önlenebileceğine dair görüşlerini dört ana maddede toplamıştır. Bunlar, dış ülkelerden gelen yabancı hayat kadınlarının Osmanlı topraklarına girişinin engellenmesi; İstanbul'da yüz elli kişilik bir frengi hastanesinin açılması; Anadolu ve Rumeli'de frengi görülen yerlere üçer kişiden oluşan sağlık heyetleri gönderilerek Salvarsan'ın uygulanması ve İstanbul'da bağımsız bir frengi komisyonunun oluşturulmasıdır. Ayrıca açılacak olan hastanenin nitelikleri, personeli ve personelin çalışma sistemi hakkında öneriler sunan Paşa'nın tüm bu görüşleri, ülkenin genel sağlık işlerinden sorumlu Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından değerlendirilmiş ve her bir görüş tek tek ele alınarak yanıtlanmıştır. Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'nin konu hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Frenginin önlenmesine ilişkin yasalar, zaten daha önceden çıkarılmış ve seyyar sıhhi heyetler oluşturulmuştur. İstanbul'daki hastanelerde frengi hastalarına koğuş ve pavyonlar ayrılmıştır, diğer illerde de bulaşıcı hastalıklara yakalananları tecrit etmek amacıyla pavyonların inşa edilmesi için hükümetten ödenek talep edilmiştir. Dış ülkelerden Osmanlı topraklarına giren hayat kadınlarının tespiti güç bir iştir. İstanbul'da bağımsız bir frengi komisyonunun kurulması ise zaten dağınık durumda bulunan sağlık örgütlenmelerinin daha da ayrılmasına yol açacağından herhangi bir fayda sağlamayacaktır.

Dolayısıyla, İbrahim Paşa'nın önerilerinin, uygulamaya konulacak ölçüde dikkate değer bulunmadığı ortadadır; ancak, şunu belirtmekte yarar vardır ki Paşa'nın, Osmanlı topraklarında frenginin yarattığı tahribatı oldukça isabetli ve doğru bir biçimde dile getirdiği Meclis-i Umur-ı Tıbbiye tarafından kabul ve beyan edilmiştir. Aynı zamanda bu Meclisin İbrahim Paşa'nın raporunu değerlendirirken ortaya koyduğu bilgiler, öteden beri hükümetin frenginin önlenmesi konusunda yürüttüğü çalışmalara ve izlediği sağlık politikasına ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO 2425-181822

BOA, BEO 3216-241159

BOA, DH. MKT. 2836-25

BOA, BEO 3870-290217

BOA, BEO 3891-291781-4

BOA, DH. İD. 46-82

BOA, ŞD. 3108-21

BOA, İ..TAL.429-32

BOA, İ..TAL.440-64

II. Resmi Yayınlar

Düstur, Tertib-i Sani, C. 2, 1330

Düstur, C. 7, 1336

III. Süreli Yayınlar

Ahenk

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Hizmet

Köylü

Osmanlı Bilimi Araştırmaları

Sırat-ı Müstakim

Şehbal

Tarih Okulu Dergisi

Tarih ve Toplum

Türklük Bilgisi Araştırmaları

IV. Kitaplar

Emrâz-ı Sariye Nizamnamesi, Dersaadet, 1330, Mahmud Bey Matbaası.

FRACASTOR, Jerome, *La Syphilis (1530) Golvalıların Hastalığı Üstüne Üç Kitap*, Türkçeye Çeviren: Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1969, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimname-i Sıhhi, Dersaadet, 1331, Ahmet İhsan ve Şürekâsı.

MARTAL, Abdullah, *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, İzmir, 2007, Yazıt Yayıncılık.

Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezâifine Dair Talimatname, İstanbul, 1328, Matba-i Hayriye ve Şürekâsı.

NUR, Rıza, *Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Tedavisi*, İstanbul, 1329, Yeni Tab, Muhtar Halit Kitaphanesi.

OCAK, Başak, *Halk Sağlığı Hizmetinde 107 Yıl İzmir Büyükşehir Belediyesi Eşrefpaşa Hastanesi*, İzmir, 2016, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 1, İstanbul, 1976, Yörük Basımevi.

YILDIRIM, Nuran, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul, 2010.

V. Makaleler

ÇAVDAR, Necati-KARCI, Erol, "XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *GaziOsmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Kış 2016) 11/2, ss. 157-175.

- GÜL, Abdülkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum, 2009, ss. 239-270.
- İREZ, Feryal, "İstanbul'da II. Abdülhamit Döneminden Bir Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal (Şişli Çocuk Hastanesi)", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 14, 1990 (Fahir İz Armağanı I) Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harward University 1990, ss. 247-271.
- MACAR, Oya Dağlar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 2, 2009, ss. 35-58.
- Necmettin Arif, "Profesör Ehrlich ve 606", *Şehbal*, 15 Mayıs 1327, Adet: 40.
- OCAK, Başak, "Frenginin Tedavisinde Salvarsan İle Neosalvarsan'ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: XL, Haziran 2019, ss. 296-311.
- ŞENEL, Şennur, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, 2015, ss. 256-274.
- Şinasi, "Frengi Hastahanesi İçin", *Ahenk*, 11 Kanun-i Evvel 1913.
- TOPRAK, Zafer, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, C. 7, S. 39, Mart 1987, ss. 159-168.
- YILDIRIM, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1985, ss. 1320-1338.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA MECİDİYE KRUVAZÖRÜNÜN RUSLAR TARAFINDAN ELE GEÇİRİLMESİ, RUS DONANMASINDAKİ FAALİYETLERİ VE GERİ ALINMA SÜRECİ

Ferdi UYANIKER*

Öz

I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan Osmanlı Devleti, bu savaşın deniz cephelerinde de umduğunu bulamadı. Donanmasını, kara kuvvetlerini desteklemek amacıyla, savaş öncesinde hazırladığı sefer planlarında harekâtın önemli bir unsuru olarak düşünen Osmanlı Devleti, savaş başlayınca aldığı sonuçlara göre bu planları revize etmek durumunda kaldı. Bununla beraber I.Dünya Savaşı, denizlerde önemli mücadelelere sahne oldu. I.Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti açısından en önemli deniz cephesi, Karadeniz'di. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de donama için düşündüğü görevler; Deniz nakliyatını korumak, olası bir Rus çıkarmasına engel olmak, Çatalca ve Boğazların savunulmasına katılmak ve düşman donanmasını imha etmektir. Deniz harekâtının en yoğun icra edildiği bu cephede Mecidiye kruvazörü, Osmanlı muharip unsurları arasında önemli bir yer işgal etti. Bu makalenin yazılış amacı, I.Dünya Savaşı'nda Karadeniz cephesinde icra edilen önemli harekâtlardan birinde yaşanan ve Mecidiye kruvazörünün batması ve Rusların eline geçmesiyle neticelenen olayı anlatmak olarak planlandı. Çalışmada Mecidiye kruvazörünün Osmanlı donanmasına katılışı, geminin teknik özellikleri, Karadeniz cephesinde karşılıklı mücadele eden Osmanlı ve Rus donanmalarının durumları anlatıldıktan sonra, esas konu olan geminin batışı, Ruslar tarafından denizden çıkartılıp kendi donanmalarına dahil edişi ve Mecidiye kruvazörünün yeniden Osmanlı donanmasının bir gemisi oluşu süreci ele alındı.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Mecidiye Kruvazörü, Osmanlı Donanması, Rus Donanması, Hamidiye Kruvazörü.

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Enst., Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, (ferdiozan@hotmail.com), (<https://orcid.org/0000-0002-8587-1539>).

THE CAPTURING OF THE CRUISER MEDJIDIEH BY THE RUSSIAN NAVY, AND THE OPERATIONS OF THE CRUISER IN THE RUSSIAN NAVY AND THE REPOSSESSION PROCESS DURING THE FIRST WORLD WAR

Abstract

Having been defeated in the First World War, Ottoman Empire also failed to find the success in the sea front. Ottoman Empire considered naval forces as a supporting power of the army in their strategic plans. However, when the war broke out, the plan had to be revised. The First World War witnessed important battles on the sea. For the Ottoman Empire, the most important sea front was the Black sea. The duties of the navy as considered by Ottoman Empire were to protect the trade, prevent a possible Russian invasion, join the defense of Çatalca and the Bosphorus, and destroy the opponent navy. The cruiser, Medjidieh played an important role among Ottoman combating elements. The aim of the article is to describe the process of one of the important operations that took place in Black Sea during the First World War which resulted in the sinking of the Medjidieh and capturing of it by the Russians. In this article, the cruiser Medjidieh's joining to the Ottoman Navy, technical features of the cruiser were explained followed by the description of the Naval forces of the Russia and the Ottoman Empire. This article focuses on the sinking of Medjidieh, raising of it to the surface by the Russians as well as including the cruiser in their navy and repossession of the cruiser by the Ottomans.

Keywords: *First World War, The Cruiser Medjidieh, Ottoman Navy, Russian Navy, The Cruiser Hamidieh.*

Giriş

Varlığının devamı ve gelişmesi için su kaynaklarına bağımlı olan insanoğlunun büyük su kütleleriyle ilgilenme ve onlardan yararlanma düşüncesi, denizlerle ilişkisinin doğmasına neden oldu. Bu düşünce ve ondan yararlanma ihtiyacının etkinliği ölçüsünde de denizle olan bağlantısı arttı veya azaldı.

Fertlerin ve toplumların içinde yaşadıkları coğrafi ve doğal şartlar, onların denizlere olan ilgilerini ve çıkarlarını yönlendirdi, çeşitlendirdi ve genişletti. Bu ilgi ve çıkarların başında genellikle beslenme, ulaşım ve mal mübadelesi sorunlarının çözümü yer aldı.

Denizcilik, denizlerin sağladığı sonsuz nimetlerden, imkânlardan ve kolaylıklardan yararlanma çabası ve uğraşısı olarak kabul edilir. İnsanoğlunun çeşitli araçlarla, değişik yol ve yöntemlerle, binlerce yıldır devam eden denizden yararlanma çaba ve uğraşılarının araçları geliştikçe, kapsamları çeşitlenip, alanları genişledikçe, örgütlenerek güçlenip, kendi kurallarını ürettikçe "Denizci

Toplumlar" - "Denizci Milletler" - "Denizci Devletler" tarihi varlık alanına çıktı. Bunlar arasında deniz kaynak ve imkânlarının daha çok ve daha etkin bir biçimde kullanılmaları konusunda acımasız rekabet ve mücadeleler, insanlık tarihinin önemli bir bölümünü oluşturdu.¹ Kısacası denizler, toprak altı zenginlikleri, sağladıkları sayısız besin kaynakları ve geniş kapasiteli ulaştırma imkânları ile insanlığın ortak hayat alanı olduğu gibi, önemli bir ekonomik mücadele zeminini de teşkil etti. Sonuç olarak denizcilik, ülkenin jeopolitik konumuna ve stratejik durumuna göre insanlığı en eski çağlardan beri meşgul eden önemli bir konu oldu.²

Tarihin her döneminde, denizci millet ve toplum olabilmeyi başaran devletler, bunu askeri güçleri ile muhafaza etmek durumunda kaldı. Bu anlamda Türk askerî tarihi de, geçmişi yüzyıllar öncesine dayanan sayısız olaylarla doludur. Ancak askerî tarih denilince genellikle kara savaşları ve karada gerçekleşen olayların akla geldiği ülkemizde, üzerinde fazla durulmasa da yüzyıllara dayanan bir deniz tarihi mevcuttur. Türk askerî tarihinin iyi anlaşılması için bu tarihi süreç içerisinde, denizlerdeki faaliyetlerin de iyi bilinmesi gerekmektedir.

Her savaşta olduğu gibi, I.Dünya Savaşı'nda da denizlerin önemli bir yeri oldu. Osmanlı Devleti, savaş öncesinde donanmasını güçlendirmek amacıyla, çeşitli sınıflarda ve tonajlarda savaş gemileri satın aldı. Alınan bu savaş gemilerinden biri de Mecidiye kruvazörüydü.

1. Mecidiye Kruvazörünün

Osmanlı Donanmasına Katılması ve Teknik Özellikleri

1a. Mecidiye Kruvazörünün Osmanlı Donanmasına Katılması

Osmanlı Devleti tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ndeki William Cramp&Sons gemi yapım şirketine sipariş edilen Mecidiye kruvazörü, "İkinci Sınıf Zırhsız Muhafaza Güverteli Kruvazör"³ sınıfında bir savaş gemisiydi. Mecidiye kruvazörünün sipariş nedenleri üzerine birçok görüş bulunsa da⁴, geminin Osmanlı donanmasına katılması, donanmanın vurucu gücünün artmasına neden oldu.

İlerleyen dönemde "Mecidiye kruvazörü" ismini alacak bir kruvazörün Osmanlı Devleti tarafından yaptırılmasına karar verilmesinin ardından, 1899

1 Tülay Duran, *Türk Denizciliği ve Deniz Ticareti Kaynakları*, Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2002, s.35.

2 Erdiñç Sancar, *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s.21.

3 Deniz Müzesi Komutanlığı (DM), Deniz Arşiv Kısım (DAK), Şura-yı Bahriye (ŞB), Defter No (DN), 575-A, T.09.06.1900, s.14A.

4 Bu görüşler üzerine ayrıntılı bilgi için bkz., Ferdi Uyanıker, *Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, ss.67-78.

yılıının Kasım ayında Philadelphia'daki William Cramp&Sons gemi yapım şirketinin temsilcileri, İstanbul'da Amiral von Hofe Paşa⁵ ile buluştu ve bir muhafazalı kruvazör inşası için anlaşmaya varıldı.

Osmanlı Hükümeti William Cramp&Sons şirketi ile 25 Aralık 1900 tarihinde bir mukavelename imzaladı.⁶ Buna göre Mecidiye kruvazörünün inşasının yirmi bir ayda tamamlanması kararlaştırıldı. Ayrıca mukavelenin imzalandığı tarihte 100.000 liralık bir peşinatın ödenmesi ve geri kalan borcun beş eşit taksitte verilmesi üzerinde anlaşıldı. Bu beş taksitin her biri için de 46'şar bin lira ödenmesi konusunda fikir birliğine varıldı. Peşinat olan ilk taksitin 25 Aralık 1900'de ödenmesinden sonra 2., 3., 4. ve 5. taksitlerin de mukavelename tarihinden 4, 8, 12 ve 16 ay sonra, son taksitin ise inşanın bitiminde, yani 21 ay sonra ödenmesi hususu karara bağlandı.

Mecidiye kruvazörünün ilk ödemesi Osmanlı Bankası aracılığı ile gerçekleştirerek, kruvazörün inşasına geçmek konusundaki engeller kaldırıldı.⁷ Bundan sonra William Cramp&Sons şirketi yeni gemiyi inşa etmeye hazır olduğunu söyledi ve Osmanlı hükümetinden geminin inşasını denetleyecek uzmanlar göndermesini istedi.⁸ Bu sıralarda Osmanlı Devleti de, geminin inşasını kontrol edecek heyetin oluşturulması çalışmalarına başladı.⁹ 21 Kasım 1901 tarihli irade ile bu iş için Çarkçı Kolağalarından Sabri ve İnşaiye Yüzbaşlarından Ali Efendiler görevlendirildi.¹⁰ Bu kişiler Amerika'da buldukları müddetçe maaşlarını yapılan mukavele gereğince William Cramp&Sons şirketinden alacaklardı. Kendilerine ayrıca Amerika'ya gitmek ve dönmekte kullanacakları harcırahları olan 40'ar liradan toplam 80 İngiliz lirasının verilmesi planlandı.¹¹

1902 yılının başında Amerika'ya ulaşan Çarkçı Kolağası Sabri ve İnşaiye Yüzbaşısı Ali Efendiler, gönderdikleri 14 Şubat 1902 tarihli ilk raporda, Mecidiye kruvazörünün ana iskeletinin imalatına başlandığını ve diğer taraftan makine ile kazanlarının da yapılmakta olduğunu bildirdi.¹²

1903 yılının Mart ayından itibaren Kolağası Sabri ve İnşaiye Yüzbaşısı Ali Efendi'nin gönderdiği raporlar incelendiğinde, Mecidiye kruvazörünün neredeyse denize indirilecek aşamaya geldiği anlaşılmaktadır. Bu raporlarda subay kamaralarıyla iki yüz seksen askerden oluşan mürettebat için yapılmış

5 II. Abdülhamit'in danışmanlarından, bu tarihlerde Osmanlı donanmasında görevli bir Alman amirali. Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmiş ilk Alman deniz subayıdır. Bilgi için bkz. Celalettin Yavuz, *Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Misyönlere*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2001, s.118.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız (Y), Mütenevvi (MTV), Dosya No (DOSN), 257, Gömlek No (GN), 133, Belge No (BN), 2, T.29 Zilhicce 1321 (17.03.1904)

7 *The Evening Times*, Washington, 1.06.1901, s.4, *The San Francisco Call*, 10.06.1901, s.4.

8 *The San Francisco Call*, 9.12.1901, s.3.

9 DM., DAK., Mektubi (MKT), Kısım (KSM), II, DN.1378, T.12 Şaban 1319 (24.11.1901), s.161.

10 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1434, T.30 Mart 1318 (12.04.1902), s.41.

11 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1378, T.18 Teşrinisani 1317 (01.12.1901), s.171.

12 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1378, T.6 Zilkade 1319 (14.02.1902), s.254.

mahallerin bittiği, gemideki lumbuzların¹³ takıldığı, dabil batımlar¹⁴ ile bölmeler arasındaki su geçmez perdelerin hortum tazyikleriyle tecrübelerinin yapıldığı, güverteler ile filika kemerelerinin neredeyse bittiği, makinelerinin silindir tecrübelerinin yapıldığı, gemide bulunan valflerin basınç tecrübelerinin icra edildiği, geminin pervanelerinin manganez bronz madeninden olmak üzere dökümhanede döküldüğü ve basınç testlerinin yapıldığı, geminin iki kondenserinin¹⁵ de tamamlandığı ve yerine takıldığı, kazanların tamamlanma aşamasına geldiği, Amerika'nın Pensilvanya eyaleti dâhilinde bulunan Bethlehem Top Fabrikası'nda imal edilen topların pirinç mekanizmalarının, kundaklarının, siperlerinin ve mermilerinin dahi imal edildiği ve top imalatının işçiliğinin yüzde yetmişinin bittiği, geminin elektrik tertibatıyla ilgili 50 kilovatluk, 125 voltluk ve 400 amperlik dinamoların, aydınlatma lambalarının elektrik motorlarının imalatına Newyork şehrindeki "General Elektrik" şirketi tarafından devam edildiği ve gemideki elektrik kablolarının döşenmesine başlandığı, seyir güvenliği açısından pruva direği¹⁶ ve grandi direği¹⁷ gibi geminin çeşitli yerlerinde bulunması gereken ve teknik şartnamede açıkça belirtilmemiş olan lambaların takılması konusunda, gemi yapım şirketi ile görüşüldüğü ve bunların takılmasına yönelik alınan karar gereğince gerekli çalışmalara başlandığı, geminin köprüüstü¹⁸ gibi yerlerinde bulunan açıklama levhalarının Türkçelerinin yazılması çalışmalarına başlandığı, güverte üzerinde baş ve kış tarafta yer alan vardavelelerin¹⁹ seyir halinde gemideki rüzgârın şiddetinin etkisinin artacağı düşünülerek yükseltilmesine karar verildiği ve güverte etrafında olan 3 kadem yüksekliğinde iki sıra çubuklu olan vardaveleler ile baş tarafta tente gerili olan vardavelelerin de 4 kadem yüksekliğinde ve üç sıra çubuklu olmak üzere inşa edilmesine başlandığı, geminin kış tarafında yer alacak isminin yazılması çalışmalarına ve baş ve kış tarafına yapılacak oymalara başlandığı, gemide yer alacak Vaythed torpidosu ve bunun donanımının takılma çalışmalarına başlandığı, teknik şartnamede yer almayan mübarek gün ve resmi gecelerde kullanılacak aydınlatma ışıklarının yapılan görüşmeler neticesinde gemi yapım şirketi tarafından ücretsiz olarak yapımına başlandığı, geminin boyanmasına geçileceğinden Amerikan donanmasında kullanılan

13 Gemilerin iç kısımlarına örneğin kamaralara, salonlara, hava ve ışık verebilmek için gemi bordalarına ve güvertelere açılmış olan ve genellikle çember biçiminde olan pencereler. Bilgi için bkz. Refik Akdoğan, *Türkçe İngilizce Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü*, İstanbul, 1997, s.207.

14 Teknenin altında, dibinde iç ve dış sıra saç levhaları arasında kalan boşluk, tank. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.71.

15 Sitimi tekrar su haline getiren aygıt, yoğuşturucu. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.189.

16 Gemilerin baştan birinci direği. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.247.

17 Ana direk. İki ya da daha fazla direkli gemilerde baştan ikinci direktir. İkinci direk küçük olduğu takdirde ön direk ana direk, sonraki mizena ismini alır. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.133.

18 Gemilerin idare edildiği ve geminin görüşü en iyi olan yerine yapılan kumanda yeri. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.192.

19 Genel olarak gemilerin, teknelerin kenarlarına, iskelelerine, koruma amacıyla yatay olarak çekilmiş demir, ağaç, zincir ya da halat korkuluklar, çubuklar. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.307.

teknâ, kamara ve genel aksamın beyaza, direklerin sarıya boyanması hususu hatırlatılarak Padişaha Mecidiye kruvazörünün hangi renge boyanacağına sorulması istendi ve Fabrika Müdürü Charles Cramp, İdare Müdürü Edwin Cramp ve İmalat Müdürü Tavdan'ın çıkan sorunların halledilmesinde büyük kolaylıklar gösterdiği bildirildi.²⁰ Ayrıca gece muhaberesi sırasında kullanılmak üzere (Ordvis) elektrikli işaret fenerlerinin gemiye yerleştirilmesi konusu da soruldu²¹ ve kabul edilerek fenerlerin gemiye takılması onaylandı. Bununla beraber bu elektrikli fenerlerin dışında tek şimşekli fenerlerin de²² gemiye takılması istendi.²³

Mecidiye kruvazörü yapılan planlama uyarınca 25 Temmuz 1903 tarihinde denize indirildi.²⁴ Tören saat 13.40'ta gerçekleşti. Mecidiye kruvazörünün suya indirilmesi sırasında Müslüman inançlarına göre haram olmasına karşın, Bayan Edwin S. Cramp geminin üzerinde şarap şişesini kırarak gemiyi denize indirdi. Bu durum törene katılanlar tarafından "*Osmanlı'nın Amerikan halkına olan minnettarlığını gösterdiği*" şeklinde değerlendirildi. Törende Amerika'yı temsilen C.D. Sigsbee, Deniz Üs Komutanı Alb. C. F. Goodrich, Bölge komutanı J. F. Hanscom, Bnb. Charles H. Lauchheimer, Kongre üyesi H. C. Loudenslager, Hâkim ve eşi John B. Mcpherson bulunurken, ilaveten çok sayıda Philadelphialı vatandaş da yer aldı. Osmanlı Devleti adına ise Washington Büyükelçisi Şekip Bey ve iki oğlu (Ali Haydar Bey ve Osman Süreyya Bey), Celal Münif Bey, Osmanlı Sekreteri Sıtkı Bey, yardımcısı Selim Bey, Kolağası Sabri ve İnşaiye Yüzbaşı Ali bulundu. Ayrıca Küba elçisi Quesada ve Rusya elçisi Alexander Boutakoff de törende yer aldı.²⁵

Mecidiye kruvazörü denize indirildiğinde tam manasıyla bitmemişti. Önemli bazı bölümlerinin bitirilip geminin tam manasıyla savaşa hazır hale gelebilmesi için William Cramp&Sons şirketi tarafından belli bir süre daha çalışılması gerekti. Bu çalışmaların neler olduğu Kolağası Sabri ve İnşaiye Yüzbaşı Ali Efendi tarafından gönderilen raporlarla Şura-yı Bahriye'ye iletildi.²⁶

Osmanlı Devleti ile William Cramp&Sons şirketi arasında Mecidiye kruvazörünün teslimi noktasındaki görüşmeler sürerken, Mart 1904 başına kadar gemideki tüm çalışmalar bitti ve gemi yola çıkmaya hazır bir hale getirildi. Bu sırada geminin yolculuğunun 20 gün süreceği tahmin edildi ve yolda

20 BOA., Y., MTV., DOSN.241, GN.50, T.9 Zilhicce 1320 (09.03.1903)

21 DM., DAK., ŞB., DN.652, T.9 Mart 1319 (22.03.1903), s.12A.

22 Devamlı şekilde düzenli aralıklarla çakar, tek şimşek gösteren fener. Aydınlik periyodu karanlık periyodundan az olan fener. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.282.

23 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1475, T.17 Nisan 1319 (30.04.1903), s.17.

24 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1455, T.14 Ağustos 1319 (27.08.1903), s.172.

25 *The New York Daily Tribune*, 12.07.1903, s.14; *The Bee Earlington*, 21.07.1903, s.1; *Deseret Evening News*, 25.07.1903, s.1; *The New York Daily Tribune*, 26.07.1903, s.2; *The Washington Times*, 26.07.1903, s.3; *The Bourbon News*, 18.08.1903, s.2.

26 Örnek bir rapor için bkz., BOA., Y., MTV., DOSN.252, GN.93, BN.1-2, T.19 Receb 1321 (11.10.1903)

sadece iki kez durulması planlandı. Ayrıca geminin son hız denemesinin Girit yakınlarında yapılması düşünüldü. Tüm bunların ardından Mecidiye kruvazörü 1 Mart 1904 günü William Cramp&Sons şirketinin limanından ayrıldı. Bu sırada Mecidiye kruvazöründe Osmanlı Devleti adına Washington Büyükelçisi Şekip Bey ve iki oğlu (Ali Haydar, Osman Süreyya Beyler), Kolağası Sabri ve İnşaiye Yüzbaşı Ali Efendiler bulunmaktaydı. Seyir sırasında Mecidiye kruvazörü, çoğu William Cramp&Sons şirketi ile bağlantılı Amerikalı denizcilerin idaresinde, şirkette çalışan işçilerin kontrolünde ve William Cramp&Sons şirketinin çalışanı Ransford D. Bucknam'ın komutanlığı/süvariliği altındaydı. Mecidiye kruvazörü, Osmanlı yetkilileri ve gemi yapım şirketi arasında daha önceden alınan karar uyarınca, yola çıktıktan sonra, Delaware Nehri üzerinde Mifflin Limanı'nda durdu ve yaklaşık 100 ton cephane alındı. Daha sonra Delaware burnunda silah denemeleri yapmak üzere izin istemek için Norfolk'a devam edildi. Denemelerin yapılmasının ardından Hampton Road'a ulaşıldı. Burada Mecidiye kruvazörüne 16 Mart 1904 tarihinde Osmanlı sancağı çekildi ve bu olay 21 pare top atışı ile kutlandı. Mecidiye kruvazörüne Osmanlı sancağı çekildikten sonra geminin komutanlığı/süvariliğini yapan Ransford D. Bucknam Osmanlı üniforması giydi. Ardından Washington Büyükelçisi Şekip Bey ve iki oğlu gemiden ayrıldı. Bu seyir ile ilgili olarak Şekip Bey Amerikan gazetelerine verdiği demeçte; *"Seyir sırasında hava muhalefeti nedeniyle çok zorlandık ve geminin zor hava şartlarına uyum sağladığını gördük. Ayrıca Delaware Nehri'nde ilerlerken buz parçaları ile karşılaştık ve yavaşlamak zorunda kaldık. Daha sonra ise sisten geçtik. Nihayet açık denize ulaştığımızda oldukça dalgalı bir denizle karşılaştık. Hampton yolunda bayrağımızı çektik."* dedi. Yapılan seyirler sırasında geminin kötü hava şartlarında bile 15 knot hıza çıktığı belirlendi.²⁷

Amerika'dan ayrılan Mecidiye kruvazörü, Asor Adaları'nda bulunan Puntadelko Limanı'na gelerek kömür ve gerekli diğer ihtiyaçlarını tamamladı ve 6 Nisan 1904 tarihinde Cezayir'e doğru hareket etti.²⁸ 10 Nisan 1904 tarihinde Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek Akdeniz'e giren²⁹ Mecidiye kruvazörü, 12 Nisan 1904 tarihinde Cezayir'e ulaştı.³⁰ İkmal işleri tamamlanan Mecidiye

27 BOA., Y., MTV., DOSN.254, GN.99, T.15 Şevval 1321 (04.01.1904); DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1445, T.22 Kanunuevvel 1319 (04.01.1904), s.70-71; DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1480, T.17 Şubat 1319 (01.03.1904), s.239; BOA., Y., Perakende (PRK), Askerî (ASK), DOSN.213, GN.58, T.13 Zilhicce 1321 (01.03.1904); DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1463, T.17 Şubat 1319 (01.03.1904), s.83; DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1444, T.17 Şubat 1319 (01.03.1904), s.207; DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1463, T.29 Şubat 1319 (03.03.1904), s.148; DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1444, T.25 Şubat 1319 (09.03.1904), s.223; BOA., Y., PRK., ASK., DOSN.214, GN.11, T.27 Şubat 1319 (11.03.1904); BOA., Y., Hususi Maruzatı, DOSN.468, GN.99, BN.1-2-3, T.3 Mart 1320 (16.03.1904); DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.28 Zilhicce 1321 (16.03.1904), s.13; BOA., İrade, Bahriye, DOSN.196, GN.1322 Ra-3, BN.1-2, T.5 Safer 1322 (21.04.1904); *The San Francisco Call*, 22.02.1904, s.13; *The Washington Times*, 1.03.1904, s.4; *The San Francisco Call*, 2.03.1904, s.3; *The New York Daily Tribune*, 5.03.1904, s.8; *The Washington Times*, 8.03.1904, s.1.

28 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.23 Mart 1320 (05.04.1904), s.136.

29 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.28 Mart 1320 (10.04.1904), s.171.

30 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.30 Mart 1320 (12.04.1904), s.191.

kruvazörü 14 Nisan 1904 tarihinde buradan ayrıldı ve 21 Nisan 1904 tarihinde gece saat 04.00 civarında Midilli Adası'na geldi.³¹ Mecidiye kruvazörü burada Osmanlı yetkililerine teslim edildi. Teslim sonrasında gemiyi teslim alan yetkililer, II. Abdülhamit'e geminin çok iyi bir durumda olduğunu belirten bir rapor gönderdi. Bunun üzerine II. Abdülhamit Amerikan Başkanı Roosevelt'e ve Amerika'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Mister Leishman'a Amerikan gemi inşa sektörünü öven bir tebrik mesajı çekti ve ileride başka gemi siparişleri de verilebileceğini söyledi. Başkan Roosevelt de bu mesaj karşısında bir teşekkür mesajı yayınladı.³²

1b. Mecidiye Kruvazörünün Teknik Özellikleri

Mecidiye kruvazörü ile ilgili 9 Haziran 1900 tarihli William Cramp&Sons gemi yapım şirketine verilen tarifnamede geminin genel özellikleri şu şekilde tespit edildi:

Havuzdaki boyu	: 330 kadem,
Genişliği	: 42 kadem,
Derinliği	: 30 kadem,
Çektiği su	: 16 kadem,
Ağırlığı	: 3.250 ton,
Sürati	: 22 knot,
Beygir gücü	: 12.000,
Kömür kapasitesi	: 600 ton,
Cephane kapasitesi	: 95 ton,
Mühimmat ve kumanya kapasitesi	: 265 ton,
İçme suyu kapasitesi	: 25 ton.

Tarifnameye göre geminin tamamının çelikten yapılması ve inşasında kullanılacak malzemelerin en iyi cinsten seçilmesi istendi. Geminin üst güvertesindeki kaplamalar haricinde hiçbir yerinin ağaç olmayacağı özellikle vurgulandı.

Geminin silah sistemlerinin ise 2 adet 6 pusluk top ve bunlara ait kundak siper ve bunların yedekleri, 8 adet 4,7 pusluk seri ateşli top ve bunlara ait kundak siper ve bunların yedekleri, 6 adet 47 milimetrelik hareket donanımlı gece ve gündüz nişangâhlı seri ateşli top, 6 adet 1 fontluk siperli toptan oluşması istendi. Gemide bulunması düşünülen hafif silahlar ise 175 adet seri ateşli tüfek, 75 adet rovelver tabanca, 75 adet kılıç ve 40 adet rampa baltasıydı.

31 DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.7 Nisan 1320 (20.04.1904), s.242; *The Sun*, 28.04.1904, s.8.

32 *The New York Daily Tribune*, 23.04.1904, s.2; *The Washington Times*, 23.04.1904, s.3; *The Bourbon News*, Paris, 26.04.1904, s.6.

Gemide bulunması istenen topların yerleri şu şekilde tespit edilmişti; 2 adet olacak 6 pusluk toplar merkez hattında olmak üzere, biri baş diğeri kıçta olacaktı. Baştaki top kıç tarafa 40 dereceye kadar, kıçtaki top baş tarafa 45 dereceye kadar ateş edebilecek şekilde üretilecekti. 4,7 pusluk toplardan 2 adedi başta, 2 adedi kıçta ve kalan 4 adedi bordada bulunacaktı. Bu toplardan başta olanı kıça, kıçta olanı başa 60'ar dereceye kadar ateş edebilecekti. Bordada bulunan toplar da, başa ve kıça 60 dereceye kadar ateş edebilecek şekilde tasarlanacaktı. Ayrıca üretici fabrikadan, gemide bulunan tüm toplara ait cepanelerin cepanelikten toplara ulaştırılmasını sağlayan sistemlerinin, en gelişmiş teknikle üretilmesi istenmişti.³³

Gemi baştan kıça kadar uzanan kuvvetli bir çelik muhafaza ile kaplanacaktı. Güvertenin baş tarafı baştan kıça kadar su hattından aşağı 3-7 derece meylinde olacaktı. Gemide görevli subaylar için gerekli kamaralar kıç tarafta olurken, diğer personel için yapılacak kamaralar baş tarafta olacaktı. Bunun dışında muhafaza güvertesinde açılacak ambar ağızları zırh kapak veya ızgaralarla kapatılacaktı. Kömürlük, muhafaza güvertesinin altına yapılacaktı. Bu güvertenin altında ayrıca cepanelik, kumanyalık, içme suyu depolama yeri ve dabil batım olacaktı. Cepaneliklerin altına su geçirmez döşemelikler yerleştirilecekti.

İki adet çelik direk bulunacak gemide bu direklerden birinde 1 adet muharebe çanaklığı bulunurken, bir adet sitim ile çalışan ırgat ve vinç inşa olunacaktı. Baş ve kıç bodoslamaları dökme çelikten imal edilecekti.³⁴

Geminin dış kaplamalarının da nasıl istendiği tarifnamede ayrıntılı olarak belirtilmişti. Örneğin tarifnamede yer alan "*Dikey levhaların üst kenarında bulunan köşebentler 6 libreX3 pusX3 pus ebadında olup, alt kenardakiler ise 8X3X3 tam 1/2 libre ebadında...*" şeklindeki ibare, kaplamaların ne kadar ayrıntılı olarak betimlendiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bununla beraber tarifnamede baştaki kömürlükten kıçtaki makine perdesine kadar su sızdırmaz bir dip kaplamasının yapılması ve bunun ayrıntılı olarak nasıl yapılacağına da açıklaması bulunmaktaydı.³⁵

Tarifnamede Mecidiye kruvazörü ile ilgili tüm teknik özellikler ayrıntılı olarak belirtilmişti. Kömürlüklerin nerede olacağı ve özellikleri, shaft şekli ve yapısı, kamaraların yerleri ve özellikleri, palavra³⁶ ve muhafaza güvertesinin yapısı, brandalıkları, güverte döşemeleri, ambar ağızları, puntelleri³⁷, yalpa omurgaları, pruva ve borda fenerleri, cepanelikleri, zincirlikleri, gemi hastanesi, gemi içindeki havayı yenileyen sistemleri, gemi içindeki dolaplar ve iskemle

33 DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.09.06.1900, s.14B.

34 DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.09.06.1900, s.15A.

35 DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.09.06.1900, s.15B.

36 Üst güverte altındaki güverte. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.238.

37 Gemi güvertesi ve kemerlerinin üzerine oturduğu dikey elemanlar veya güverte korkulukları dik elemanları. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.247.

gibi eşyaları, el tulumbarları, aydınlatma lambaları ve fenerleri, zırhlı komutan kulesi ve içindeki alet edevatları, işaret gönderleri, dümen makinesi, pusulaları, vardaveleleri, dabil batımları, muhabere borularıyla telefonları, hesap kamarası, filika metaforaları³⁸, iskele ve borda iskeleleri, cankurtaran şamandırası ve gemide bulunacak her türlü makine ve sistemlerin açıklaması verilmiştir.³⁹

9 Haziran 1900 tarihinde Osmanlı Devleti'nin William Cramp&Sons gemi yapım şirketine verdiği tarifname ve burada yer alan istekler büyük ölçüde uygulandı. Ancak zaman içerisinde Osmanlı Devleti bu tarifnamede olmayan bazı isteklerde bulununca, gemiye bazı eklemeler yapılmak zorunda kalındı. Bu duruma örnek olarak Osmanlı'nın gemide olmasını istediği torpido tüyübünün gemiye monte edilmesi verilebilir.⁴⁰ Bununda dışında Mecidiye kruvazörü bu tarifnamedeki şartlara uygun bir şekilde imal edildi. Netice itibarıyla Mecidiye kruvazörü, Osmanlı donanmasına aşağıdaki özelliklere sahip bir şekilde katıldı.

TİP	:	Muhafazalı kruvazör
YAPIMCI	:	William Cramp&Sons Philadelphia
DEPLASMAN	:	3.485 ton normal draftta ⁴¹ , 3.967 tam yüklü draftta
BOYUTLAR	:	Uzunluk 102.4 m, Lpp (Dikeyler, kaimeler arası boy) 100.5m, B (Geminin en geniş yeri) 12.8 m, D 4.8 m
TEKNE	:	Çelik
MAKİNE TAHRİKİ	:	Buharlı, 2 shaftlı
ANA MAKİNE	:	2 VQE, 12.000 ihg, W.Camp
KAZAN	:	16 Niclausse su borulu kazan
HIZ	:	22 kts.
YAKIT	:	600 ton kömür
MÜRETTEBAT	:	(1901) 22 subay/280 gemici, (1915) 340 Türk, 15 Alman, (1936) 25 subay/285 gemici
SİLAH	:	(1901) 2-152 mm QF L/45, (B) (300), 8-120 mm QF L/45 (B) (1400), 6-47 mm QF (B) (1500), 6-37 mm QF (B) (3000), 2 TT 457 mm (WH) ⁴²

38 Gemilerde filikaların asıldığı, bağlandığı dikmeler. Genellikle gemilerin bordalarında bulunan metaforaların dışarı atılması ya da içeri alınması modern gemilerde makine gücü ile yapılır. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.* s.214.

39 *DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.09.06.1900, s.16A-17A-18A-18B-19A-19B-20A-20B-21A-21B-22A-22B-23A-24A-24B-25A-25B-26A-26B-27A-27B-28A.*

40 1902 yılının Kasım ayında Şura-yı Bahriye, Mecidiye kruvazörüne 18 pusluk torpido tüyüplerinin takılmasını kararlaştırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.26 Teşrinievvel 1318 (8.11.1902), s.57A.*

41 Geminin baş, orta ve kıçına çektiği su. Diğer bir deyişle su düzeyinin başta, ortada ve kıçta gemiyi kestiği yer ile gemi omurgası arasındaki yükseklik. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.* s.278.

42 Bernd Langensiepen, Ahmet Güleriyüz, *The Ottoman Steam Navy 1828-1923*, Conway Maritime Press, London, 1995, s.149; T.Fred Jane's, *All The World Fighting Ships 1904*, David&Charles Reprintis, London, England 1904, s.320.

2. I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz Cephesinde Osmanlı-Rus Donanmalarının Kuvvet Durumları

1905 yılında Rus-Japon savaşında Çarlık Rusyasının hem Uzak Doğu ve hem de Baltık Denizi donanmalarının tamamına yakını imha oldu.⁴³ Buna rağmen 1905 harbinde Karadeniz filolarını kullanmadıklarından Karadeniz'de Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlüklerini koruyorlardı.⁴⁴ Fakat 1905 harbinin donanmaya vurduğu darbe üzerine, Rusya'da donanma restorasyonu yapılması kararlaştırıldı. Bununla ilgili ilk hareket kurumsal anlamda Çar II. Nikola tarafından başlatıldı. Donanma Bakanlığı, donanmanın yeniden kuvvetlendirilmesi amacıyla donanma bütçesinin artırılması ile ilgili yeni planlar yaptı. 1906 yılında 17.200'er tonluk Andrei Perzvozvannyi ve Imperator Pavel I zırhlıları Baltık Filosuna, 12.840 tonluk SV.Evstafi ve Ioann Zlatoust zırhlıları da Karadeniz Filosuna katılmalarına rağmen, Donanma Bakanlığı bütçe sıkıntısı nedeniyle 1909 yılına kadar gemi yapımını durdurdu. 1908'de kabul edilen ve 1912 yılında genişletilen donanma planı ile Rus donanması için 8 dretnot sınıfı zırhlı, 4 savaş kruvazörü, 10 hafif kruvazör, 53 destroyer ve 30 denizaltıdan oluşacak bir filonun yapılması planlandı. Fakat bütçe sıkıntısı ve teknolojik yetersizlikler aşılamadığından, 1913 yılına kadar Rusya hiçbir büyük geminin yapımını tamamlayamadı.⁴⁵

1908 planı çerçevesinde ilk Rus dretnotları, Haziran 1909'da kızağa kondu. Gangut sınıfı adını alan ve Gangut, Petropavlovsk, Poltava ve Sevastopol adında dört dretnotun yapımı ile Rus Donanması Baltık Denizi'nde önemli ölçüde modern bir savaş filosuna kavuşmuş oldu. Alman ve İtalyan dretnot dizaynlarından önemli şekilde etkilenmiş olan bu zırhlılar, 23.000 ton ağırlığındaydı ve 23 knot hız yapabilmekteydi. Fakat bu zırhlıların yapımı, finansman zorlukları nedeni ile 1914-15 yıllarına kadar uzadı. 1908 planı çerçevesinde yapılması planlanan diğer dört dretnot ise 1912'de Karadeniz Filosu için kızağa kondu. Empress sınıfı bu dretnotlar Imperatriza Maria, Imperatriza Ekaterina II, İmperator Nikolai I ve İmperator Alexander I adlarını taşıyan dört zırhlıdan oluşmaktaydı. Bu zırhlılar, Gangut sınıfı dretnotların benzerleri olarak, 22.435 ton ağırlığa ve 23 knot hıza sahipti. Bu zırhlılardan Imperatsia Maria ve İmperatsa Ekaterina II'nin yapımı 1915 yılında tamamlandı.⁴⁶ Diğer iki dretnot ise 1917'deki devrim nedeni ile tamamlanamadı. Aynı zamanda

43 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, Cilt (C) 4, Deniz Basımevi, İstanbul, 1974, s.381.

44 Erdoğan Dümen, *Birinci Dünya Harbinde Karadeniz'deki Deniz Olayları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1990, s.4.

45 Burak Samih Gülboy, *I. Dünya Savaşı'nın Bir Nedeni Olarak Denizlerde Silahlanma*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler (İktisat) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, ss.276-277.

46 Ruslar bu arada Arjantin, Şili ve Brezilya'dan gemi satın almaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Bilgi için bkz. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı*, C.8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.37.

1912 yılında, 30.000 tonluk ve 12 ve 14 inçlik top taşıması öngörülen Borodino sınıfı savaş kruvazörleri de kızağa kondu. 1919 yılına kadar Baltık Filosuna katılmaları hesaplanan bu gemilerin yapımı da 1917'deki devrim nedeni ile tamamlanamadı.⁴⁷

Rus Karadeniz filosu Osmanlı donanmasına kıyasla, gerek ana ve gerekse hafif kuvvet bakımından üstün durumdaydı. Bu sayede Anadolu kıyılarına sürekli taarruzda buldukları gibi, Osmanlının deniz nakliyatını da sekteye uğrattılar. Genel olarak savaş süresince Rus Karadeniz filosu iyi bir şekilde sevk ve idare edildi.⁴⁸

Osmanlı donanması ise devletin Balkan Savaşı'nın hemen ardından, I. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalması nedeni ve iki savaş arasındaki sürenin de kısa olmasından dolayı, oldukça hırpalanmıştı. Donanmanın nitelik ve nicelik olarak iyileştirilmesi gerekiyordu. Bu sebeple I.Dünya Savaşı öncesinde, donanmanın güçlendirilmesi adına çeşitli girişimlerde bulunuldu. Bu girişimlerin en başında, I. Dünya Savaşı öncesinde donanmanın güçlendirilmesi adına, 6 Ocak 1912 tarihinde Mebusan Meclisinde kabul edilen "*Donanma Projesi*" uygulamaya kondu.

Öncelikle Sultan Osman ve Sultan Reşad gibi dretnot sınıfından iki geminin ısmarlanması düşünüldü. Aslında bu dretnotların alınması yönündeki çalışmalar, daha önceki yıllarda başlamıştı. Bu yöndeki ilk girişim 1910 yılına kadar gitmekteydi. Osmanlı Hükümeti 1910 yılında kendi donanmasının ıslah çalışmalarında görevli İngiliz Amirali Williams aracılığıyla, İngiltere'ye başvurarak Triumph zırhlısıyla bu geminin bir eşini satın almak istediğini bildirdi. Fakat İngiltere, Osmanlı'nın bu isteğini geri çevirdi.⁴⁹

1911 yılı içerisinde donanmanın güçlendirilmesi isteği, 2 büyük zırhlının ısmarlanması düşüncesi olarak yeniden ortaya çıktı. Ancak bu düşünce sonucunda gerçekleşen süreç, sadece Reşadiye dretnotunun ısmarlanmasıyla neticelendi. İngiliz Vickers Şirketiyle, Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'ya vekâlet eden Müsteşar Rüstem Paşa arasında, 8 Haziran 1911 tarihinde Reşadiye dretnotunun ısmarlanmasıyla sonuçlanan görüşmeler yapıldı. Bunun ardından Reşadiye'nin Komutanlığına ve İnşaat Komisyonu Başkanlığı'na, Vasıf (Temel) Bey tayin oldu. Bu ısmarlamanın sonucunda, Osmanlı Devleti'nin yetkilileriyle İngiliz şirketi yetkililerinin arasında 5-18 Temmuz 1911 tarihlerinde Reşadiye dretnotunun yapılması hususunda, bir kontrat imzalandı.⁵⁰ Vickers Şirketi, Balkan Savaşları sırasında bu kontrat gereği belirlenen taksitlerin ödenmesinde aksilikler yaşanacağını düşündü. Ancak Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları

47 Gülboy, a.g.t., ss.277-278.

48 Dümen, a.g.e., s.5.

49 Bilal Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler 1912-1913*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989, s.51.

50 Rasim Ünlü, *Tarihimizde Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel Dretnotları*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, ss.24-25.

süresince dahi, gemiye ilişkin taksit ödemelerini aksatmadı ve tüm ödemeler vadesinde gerçekleştirildi.⁵¹

Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için ayrıca, Brezilya Hükümeti'nin Eylül 1913'ten sonra satılığa çıkardığı, İngiltere'de inşası devam eden Rio de Janerio dretnotunun alınması gündeme geldi.⁵² Satış haberinin duyulmasından sonra, Reşadiye dretnotunun yapımını kontrol amacıyla İngiltere'de bulunan Rauf Bey, hemen Perrier adlı Fransız bankasına başvurarak % 12 faizle 4 milyon sterlin kredi sağladı. Bunun ardından geminin satın alınma mukavelesi 20 Ocak 1913 tarihinde İngiltere Büyükelçisi Tefik Paşa ile Armstrong şirketi müdürü arasında yapıldı. Gemiye "*Sultan Osman-ı Evvel*"⁵³ adı verildi.⁵⁴

I. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'ye verilen siparişler sonucunda yapımları tamamlanan Sultan Reşat ve Sultan Osman dretnotları Osmanlı'ya teslim edilmedi.⁵⁵ Bu durum I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı donanmasının aldığı büyük bir darbe oldu.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı donanmasının gücünü arttıran olay, Fransızlara ait Nazaire şirketinin Toulon'daki tersanesine, Osmanlı Bahriye Nezareti'nin (Donanma Cemiyeti'nin katkılarıyla) Nisan 1911'de verdiği 7 adet gambot siparişinin, Osmanlı donanmasına katılması oldu. Nisan 1912'de omurgaları konan gambotların inşaları sırasında, Osmanlı Devleti Balkan Savaşı'nı yaşadı.⁵⁶ Gambotlardan saç olan İtareis, Hızırreis ve Durakreis'in inşaları 1912 yılı içinde bitti ve gemiler Balkan Savaşı nedeniyle Fransa'nın La Havre Limanı'nda tutuldu.⁵⁷ Gambotlardan tahta olan Aydınreis, Preveze, Sakız ve Burakreis'in yapımları daha sonra tamamlandı.⁵⁸

51 Serhat Güvenç, *Dretnot Ateşi ve Osmanlı Devleti, Reşadiye ve Sultan Osman Savaş Gemilerinin Öyküsü*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2005, ss.36-37.

52 Brezilya Hükümeti'nin İngiltere'nin Armstrong şirketine ısmarladığı bu zırhlıyı almaktan vazgeçmesinin nedeni, Şili ve Arjantin Hükümetleriyle donanma yapmamak üzere anlaşmasıdır. Bilgi için bkz. Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyıllımızda Bir İnsanın Hüseyn Rauf Orbay 1881-1964*, C.3, Kazancı Matbaası, İstanbul, 1992, s.22.

53 DM., DAK., Muhasebe Bölümü, Defter/Sayfa No (DSN) 2522/33.

54 Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı (Türk)-Yunan Deniz Silahlanma Yarışı", *Belleten*, C.XXXIX, S.156, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1975, ss.743-744.

55 Rauf Bey bu gemilere İngilizler'in el koymalarını anlarında şöyle anlatmaktadır. "Sultan Osman ismi verilen dretnotu teslim alıp memlekete götürecek olan bin kişilik mürettebat ve askerim Reşid Paşa vapuruyla İngiltere'ye gelmişti. Geminin son taksidi olan yedi yüz bin lira da ödenmişti. İşleri bir an evvel bitirmek için-tecrübelerin bir kısmından da vazgeçerek-fabrika ile 2 Ağustos 1914 günü geminin, bize teslimi konusunda mutabık kalmıştık. Fakat, parayı verişimizin ertesi günü için kararlaştırılan sancağımızı çekme töreni zamanından yarım saat evvel İngilizler, Sultan Osman'a el koydular. Birdenbire içine düşülen bu karışık durumu bahane eden İngiltere, Sultan Osman'dan sonra, Vickers tezgâhlarında inşası tamamlanmış Reşadiye dretnotumuzla, gene orada Şili Hükümeti adına inşa edilmişken hükümetimiz tarafından satın alınması kararlaştırılıp pazarlığı da yapılmış olan iki torpido destroyerine de el koydu." Bilgi için bkz. Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.22.

56 Mustafa Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Deniz Şehitlerimiz ve Kahraman Gemilerimiz, Aydın Reis ve Preveze Gambotları*, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2000, s.70.

57 DM., DAK., Umumi Evrak Bölümü, DSN.331/41.

58 Doğan Hacıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Harbi'ne Girişi*, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı, İstanbul, 2003, s.41.

İnşaları tamamlanan Aydınreis, Burakreis, Sakız, Preveze, İsareis, Durakreis⁵⁹ ve Hızırreis gambotlarının personel, mühimmat ve diğer gereksinimleri Fransa'ya, Seyr-i Sefain İdaresi'ne bağlı ancak Balkan Savaşı'ndan beri Harbiye Nezareti emrinde olan Reşitpaşa vapuru ile gönderildi. Gambotlar her türlü hazırlığını tamamladıktan sonra Reşitpaşa vapuru ile birlikte 25 Mayıs 1914 tarihinde Toulon'dan ayrıldı. 4.500 tonluk deplasmanı ile o devrin en büyük vapurlarından olan Reşitpaşa ve 7 gambot, bir filo görünümü ile Gibraltar (İngiltere) ve Malta (İngiltere) Limanlarına ziyarette bulunarak, 13 Haziran 1914 tarihinde Çanakkale'den Marmara'ya girdi. Bu gambotlar Marmara kıyılarındaki Tekirdağ, Mudanya, Erdek ve İzmit'e liman ziyaretleri yaptıktan sonra, 23 Haziran 1914 tarihinde İstanbul'da yapılan törenle Osmanlı donanmasına katıldı.⁶⁰

I. Dünya Savaşı'ndan önce, Osmanlı donanmasının güçlenmesini sağlayan son fakat en önemli olay, Goeben ve Breslau isimli Alman gemilerinin, Yavuz ve Midilli isimleriyle Osmanlı donanmasına katılmalarıydı. Bu gemilerin Osmanlı donanmasına katılması süreci, 2 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam Sait Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim arasında Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'nın imzalanması ile başladı.

Osmanlı-Alman ittifakının imzalanmasının hemen ardından, Almanya, bir taraftan derhal Osmanlı Devleti'ni savaşa dahil etme çareleri ararken, diğer taraftan Akdeniz'de bulunan Goeben ve Breslau zırhlılarını Çanakkale Boğazı'ndan içeri sokma girişimine başladı. Öyle anlaşılıyor ki Almanya, Goeben ve Breslau gemileri ile Osmanlı donanmasını güçlendirerek, Karadeniz'de Ruslara karşı etkili bir silah haline getirmek için bundan daha uygun bir fırsat olamayacağını düşünüyordu.⁶¹

Akdeniz'de İngiliz donanmasının takibinde olan Goeben ve Breslau savaş gemileri, Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın Çanakkale Boğazı'ndan girişlerine izin veren 7-8 Ağustos 1914 tarihli emri üzerine⁶², 10 Ağustos 1914 günü Çanakkale'ye demirledi.

İki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan içeriye alınması, Osmanlı Hükümeti'ni siyasi bir sorunla karşı karşıya getirdi. Tarafsızlık kurallarına göre Osmanlı Devleti'nin ya 24 saat içinde bu savaş gemilerini kara sularından çıkarması ya da silahsızlandırarak savaş sonuna kadar bu limanda gözetim altında tutması gerekmektedir. Bu iki tedbir de Osmanlı-Alman Silahlı Antlaşması ile çelişmekteydi. İki tedbirden birini yerine getirmek ise Osmanlı

59 Durakreis gambotunun adı, Burakreis ile karıştırıldığından 16 Aralık 1915 tarihinden itibaren "Kemalreis" olarak değiştirilmiştir. Bilgi için bkz. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı*, s.28.

60 Hergüner, *a.g.e.*, s.70.

61 *Türkiye-Federal Almanya İlişkilerinin Dünü Bugünü Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1994, s.83.

62 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Y.38, S.88, BN.2123, Arşiv No.6/1666, Klasör No.4611, DOSN.10, Fihrist No.1-22, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1989.

tarafsızlığının sonu demek olacaktı.⁶³ Bu karmaşık durumdan çıkış, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'in (Menteşe) "Gemiler Osmanlı tarafından satın alınabilir" fikriyle çözüldü.⁶⁴ Alman İmparatorunun onayı alındıktan sonra bu gemilerin satın alındığı kamuoyuna duyuruldu.⁶⁵ Ancak mali durum sebebiyle gerçekte bu gemileri satın alacak para yoktu.⁶⁶ Bununla beraber Alman İmparatoru bu gemilerin sadece Alman parlamentosunun (Reichstag) onayı ile satılabileceğini bildirdiğinden, kesin satış işlemi savaş sonunda parlamentodan alınacak karara göre yapılabilecekti.⁶⁷

Gerçekleşen tüm bu gemi alımları ve çeşitli gemi alım girişimlerinden sonra, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı donanması yeni bir şekle sokulmuş oldu.

Sonuç olarak Karadeniz'deki Osmanlı Rus karşılıklı donanma durumu hakkında bir yargı belirtmek gerekirse; Osmanlı donanmasının Rus donanması karşısında sayı bakımından üstün, tonaj bakımından ise çok az olduğu söylenebilir. Yani Osmanlı gemileri küçük tipte ve sayı olarak fazla, Rus gemileri ise büyük tipte ve sayı olarak azdı. Bu nedenle Karadeniz'deki Osmanlı gemileri daha ufak top taşıyan gemilerdi. Fakat Yavuz'un Osmanlı donanmasına katılımı, dengeyi ortada tutacak bir durum oluşturdu. Bununla beraber Rus Karadeniz donanmasının ortalama 15 mil süratine karşılık, Yavuz'un sürati 28 mildi. İlaveten 30.5'lik ağır atışlı Rus toplarına karşılık, Yavuz'un 28'lik topları seri atışlıydı.⁶⁸

3. Karadeniz'de Mecidiye Kruvazörünün Batması, Çıkartılma Çalışmaları, Aktif Hale Getirmek İçin Yapılan Çalışmalar ve Rus Donanmasındaki Faaliyetleri 3a. Karadeniz'de Mecidiye Kruvazörünün Batması

I.Dünya Savaşına girişi bir deniz harekati ile gerçekleşen Osmanlı Devleti, savaşın ilerleyen safhalarında da denizlerde ciddi faaliyetler içerisinde gözüktü. Özellikle I.Dünya Savaşının Karadeniz cephesi büyük mücadelelere

63 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve I.Dünya Savaşı (1908-1918)*, C.9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.386.

64 Halil Bey anılarında bu fikrin kendisine ait olduğunu söylemektedir. Bilgi için bkz. Halil Mentese, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin Anıları*, Yay.Haz. Orhan Birgit, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, ss.189-191.

65 Aynı gün Boğaz'dan geçmeye çalışan bir İngiliz kruvazörüne "Boğaz kapalıdır" denilmiştir. İlerleyen saatlerde, Boğaz önünde beklemeye başlayan İngiliz kruvazörüne yanaşan bir Osmanlı botu "Alman gemileri Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınmıştır" bilgisini iletmıştır. Bilgi için bkz. Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Belge Tarihi.12.08.1914, Sıra No.2121. Ayrıca 12 Ağustos günü Çanakkale önlerinde demirli Breslau'ya Vali ile birlikte gelen Alman Generali Weber geminin subaylarına hitaben yaptığı konuşmada "Her iki gemi de Osmanlı Devleti'ne satılmıştır" demiştir. Bilgi için bkz. Yavuz, a.g.e., s.240.

66 Erol Mütercimler, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s.229; Karal, a.g.e., s.387.

67 Cemal Paşa, *Hatıralar, İttihat Terakki ve Birinci Dünya Harbi*, Yay.Haz. Behçet Kemal, Selek Yayınları, İstanbul, 1959, s.136.

68 Dümen, a.g.e., s.3.

sahne oldu. İşte bu mücadelenin 1915 yılı içerisinde geçen bir safhası, Osmanlı Devleti için üzüntü verici bir tablo olarak tarih sahnesindeki yerini aldı.

Odesa bölgesinden alınan istihbaratlara göre, Odesa'ya büyük miktarda asker transferinin yapıldığı,⁶⁹ Odesa' da yirmiye yakın taşıt gemisinin bulunduğu ve askerî nakliyat için hazırlıklar yapılmakta olduğu öğrenildi. Osmanlı donanmasının Çanakkale önünde bekleyen İngiliz ve Fransız donanması sebebiyle buraya bağlı olmadığını, Yavuz kruvazörünün yaralı olmasına karşın harekâta bulunabileceğini göstermek yani psikolojik üstünlüğü elde etmek için⁷⁰ adı geçen limana karşı bir taarruz hareketi kararlaştırıldı. Plana göre; Mayın arama tarama hizmetinde kullanılacak dört muhriple birlikte hareket edecek olan Mecidiye ve Hamidiye kruvazörleri, Odesa'ya yaklaşacaklar ve sabah gün ağarırken Odesa'yı bombardıman edecekler, bu sırada Yavuz ile Midilli kruvazörleri de Sivastopol önlerine gelerek limandan çıkacak Rus donanmasını karşılayacaklardı.⁷¹

Zonguldak ve Ereğli'nin beş Rus muharebe gemisi ve beraberindeki uçaklar tarafından bombardıman edildiği 30 Mart 1915 tarihinden iki gün sonra, yani 1 Nisan 1915 tarihinde, planlanan harekâta tahsis edilen Mecidiye ve Hamidiye kruvazörleri, Yadigar-ı Millet, Muavenet-i Milliye, Taşoz ve Samsun muhripleri ile birlikte Boğaz'dan çıktı. Bu harekât için yola çıkılırken, Odesa'dan 7-8 mil uzakta mayın bulunduğundan başka, elde düşman hakkında bir bilgi yoktu. Bu sebeple bu sular hakkında bilgi sahibi olan ve bölgeyi yakından tanıyan, bir ticaret gemisinde kaptanlık yapan Schenk isimindeki kişi de harekâtın kadrosuna dâhil edildi.⁷² Harekâtın yönetimi Mecidiye komutanına verildi.⁷³ Ayrıca bu harekât sırasında gemilerde Alman subaylar da bulunmaktaydı. Gemilerde bulunan Alman subaylar şunlardı: Mecidiye kruvazörü Bnb.Büchsel, Hamidiye kruvazörü Bnb.F.V.Kottwitz, Muavenet-i Milliye muhribi Yzb. Firle, Yadigar-ı Millet muhribi Yzb.V.Schrader, Taşoz muhribi Yzb.Rümann, Samsun muhribi Yzb.Meis.⁷⁴ Gemilerde belirtilen bu subayların dışında, çeşitli branşlarda görevli Alman personel de mevcuttu.

69 www.agentura.ru/press/about/jointprojects/inside-zi/medjidie (Erişim: 16.09.2007).

70 Paul G. Halpern, *A Naval History of World War I*, Naval Institute Press, Annapolis, 1994, s.231.

71 Türk Ansiklopedisi, "Mecidiye Kruvazörü", C.23, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1970, s.354.

72 Hermann Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, C.I, Çev.Tekirdağlı H.Sami, Deniz Matbaası, İstanbul, 1936, s.248.

73 Bu tarihte Mecidiye kruvazörünün Komutanı Albay Cibalili Mehmet Nazmi (Görev Süresi: 14 Nisan 1914-7 Nisan 1915), İkinci Komutanı Binbaşı Kasımpaşalı Kadri (Görev Süresi: 14 Ekim 1913-7 Nisan 1915, Başçarkıçı Binbaşı Edirnekapılı Ahmet (Görev Süresi: 8 Temmuz 1911-7 Nisan 1915)'tir. Bilgi için bkz. Lorey, a.g.e., Ekler Bölümü, s.4.

74 Lorey, a.g.e, s.248. Bazı kitaplarda ve internet sitelerinde harekâti baştan sona kadar Mecidiye kruvazöründe bulunan Bnb.Büchsel'in yönettiği iddia edilmektedir. Ancak gemilerdeki Osmanlı komutanlarının daha kıdemli olduğu düşünülürse, bu iddiaların mantıklı olmadığı söylenebilir. İddialar için bkz., Lorey, a.g.e, s.248; A.B. Şirokorat, *Karadeniz Filosunun Üç Savaşı ve Üç Operasyonu*, Hiranitel Yayınevi, Moskova, 2007, s.107; www.agentura.ru/press/about/ jointprojects/ inside -zi/medjidie (Erişim: 16.09.2007).

3 Nisan günü ortalık ağarırken Odesa'ya yapılacak baskında hazır bulunabilmek için, kıyıdan görülmeyecek biçimde açıktan seyir yapılacaktı. 2 Nisan günü, yolda mayın arama tarama eğitimleri icra edildi. Aynı gün saat 18.30'da Yılan Adası, 25 milden çok az görülebilmekteydi. Harekât emrinde, 2 Nisan gece yarısından itibaren mayın arama tarama muhriplerinin arkasında seyre başlanacağı, Odesa'nın güneyindeki Fonton Burnu'nun yedi mil doğusu açığına gelindiğinde yıldızkarayele dönüleceği ve bu rotanın, bombardıman hattı olacağı kaydedilmişti.

2-3 Nisan gecesi hava durgun olarak geçti. Saat 23.00'e kadar aralıklı olarak poyraz doğrultusunda görülen ışıldak ışınları, bu sessizliği bozan tek şeydi. Saat 23.00'te muhripler, önde Samsun ve Taşoz, arkada Muavenet-i Milliye ve Yadigar-ı Millet olmak üzere mayın arama tarama aygıtlarını suya attı. Durgun ve mehtaplı olan denizde, önde Mecidiye arkasında Hamidiye kruvazörleri olmak üzere seyre devam edilirken, muhripler tarafından yapılan mayın arama tarama faaliyetleri kolaylıkla takip edilebilmekteydi.

3 Nisan saat 02.00'de Muavenet-i Milliye muhribinde bulunan komodorun, tam pruvadan kara gördüğü hakkındaki raporu, Yadigar-ı Millet muhribi komutanı tarafından doğrulandı. Saat 03.50'de Samsun-Taşoz muhriplerinden oluşan mayın arama takımı da pruvada kara gördüğünü bildirerek rotasını iskeleye (sola) doğru değiştirdi.

Mecidiye kruvazöründe böyle bir gözlemde bulunulmadığından, muhriplere görevlerini sürdürmeleri bildirildi. Yıldızkarayel rotasındaki seyir, aralıklı yapılan iskandiller sayesinde bir değişikliğe uğramadı. Saat 04.45'te karanın görüldüğü sırada 9-10 metre derinlikte suyun kirli ve sarı bir renk aldığı görüldü. Saat 05.10'da, en öndeki takım, derinliğin 6,5 metre olduğunu bildirmekle beraber, arama tarama aygıtlarını da gemiye aldı. İskeleye doğru uzanan kıyı, artık tam olarak görülmekte ve sancak tarafında da basık adalar kendini göstermekteydi. Bulunulan yerin saptanmasıyla 15 mil kadar Doğu'ya düşülmüş olduğu anlaşılınca, Batı rotasına geçilerek Odesa'ya doğru yol verildi. Bu sırada Samsun ve Taşoz muhriplerinden birinin uçurtması kopmuş olduğundan, yalnız arama halatıyla seyre devam etti. Bu muhripleri 600 metre aralıkla, arama tarama aygıtlarıyla Muavenet-i Milliye ve Yadigar-ı Millet muhripleri izlemekte olup, bunun 500 metre gerisinde Mecidiye kruvazörü ve onun arkasında da 700-800 metre mesafede Hamidiye kruvazörü seyretmekteydi.

Saat 06.00'ya doğru Odesa pruvada görüldü. Derinliğin azlığı nedeniyle arama tarama aygıtlarının dibi bulması korkusu karşısında Filotilla Komodoru, rotanın değiştirilmesini önerdiyse de, izlenmekte olan rotanın bombardıman için en elverişli rota olması bakımından bu öneri uygun görülmedi.⁷⁵

75 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı, ss.136-137.*

Saat 06.40'ta, bombardıman hattına girmeye yarım saat kala Mecidiye kruvazörü, Odesa'nın güneydoğusunda, 46° 28' 18" enlem ve 31° 05' 00" boylam noktasında 13 metre derinlikte, iskele baş omuzluk⁷⁶ kazan dairesi hizasında bir mayına çarptı.⁷⁷ İskele taraftan kazan dairesinde sular yükselmeye başladı. Dumanla kaplanan Mecidiye hızla durdu ve süratli bir şekilde iskele baş omuzluk tarafa, 10 dereceye kadar battı. Sancağa yatan dümen, gemiyi sağ tarafa doğru götürmeye başladı. Bu arada geminin personeli, kruvazörü kurtarmak için şiddetli bir şekilde çalışmaya başladı. Bütün bölmeler ve sugeçirmez kaportalar desteklenirken, su alan delikler payandalarla⁷⁸ kapatıldı ve tulumbalar ile sular boşaltılmaya başlandı. Ancak kazan bölmesi hızla su ile doldu. Geminin su altında kalan kısmı gittikçe arttı ve sabah saat 07.00'de geminin burnu dibe oturdu. Dolayısıyla küpeşte⁷⁹ ve iskele güvertedeki silahlar suya battı.

Mecidiye kruvazörünün ümitsiz durumunu gören gemi komutanı topların kamalarının ve telsiz istasyonunun gemiden sökülmesini emretti.⁸⁰ Personel kruvazörü boşalttıktan sonra, saat 07.20'de Yedigâr-ı Millet muhribi boşaltılmış olan kruvazöre, geminin tamamen batması amacıyla sancak güverteden pupa⁸¹ tarafına doğru bir torpedo gönderdi. Torpidonun kık cephaneliğine rastlaması sonucu Mecidiye kruvazörü doğruldu ve hızlıca battı.⁸² Suyun derinliğinin fazla olmaması sebebiyle, gemi dibe oturmasına rağmen, geminin direkleri, topların bazı kısımları ve güvertenin üst bölümleri suyun üstünde kaldı.⁸³ Kazayı gören Hamidiye kruvazörü, mayın bölgesinden çıktığını kabul edinceye kadar, eski rotasında tornistanla⁸⁴ seyretti.

76 Teknenin başından 45 derece sol iskele tarafa olan sektör. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.159.

77 Sen Petersburg Askerî Deniz Müzesi Sergi Salonu'ndaki "1914-1917 Karadeniz Rus Mayın Bölgesinde Türk Alman Donanmalarının Zayıatları" panosuna göre Rus Karadeniz donanması, I.Dünya Savaşı boyunca Karadeniz'e toplam 13.184 adet mayın dökmüştür. Mecidiye kruvazörü dökülen bu mayınlardan birine çarpmıştır. Ruslar bölgeyi mayınlarken 115 kilogramlık mayınlar kullanmış ve bunları ortalama 15 metre derinliğe düşmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şirokorat, *a.g.e.*, s.107.

78 Özellikle havuzda bulunan gemilerin devrilmemesi için bordalarına, havuz duvarlarından vurulan ağaç destekler. Genel anlamda payanda; dayanıklılık etmek, sağlamlaştırmak anlamında kullanılır. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.241.

79 Vardavele, puntallarının parametlerin en üstlerine gemi boyunca vurulan ağaç ya da profil trabzan. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.200.

80 www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html (Erişim: 14.03.2007)

81 Geminin tam arka, geri tarafı. Kık bodoslamının baktığı yön, taraf. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.247.

82 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı*, s.137.

83 Bu olay 3 Nisan 1915 tarihinde gerçekleşmiştir. Ancak birçok Rusça kitap ve internet sitesinde olayın tarihi 21 Mart olarak verilmektedir. Bunun nedeni olayın Rumi takvim tarihi ile 21 Mart 1331 tarihinde gerçekleşmesidir. Yani bu yanlışlık rumi takvim ile miladi takvim arasındaki farkı bilmeden Osmanlıca kaynaklardan yapılan tercümeleden kaynaklanmıştır. Yapılan hataya örnek kitap olarak bkz. M.Makareyev, G.Rijanok, *1783-2004 Yılları Arasında Karadeniz Donanması Komuta Biyografisi*, Mir Yayınevi, Sivastopol, 2004, s.115. Hataya örnek internet sitesi olarak bkz. www.agentura.ru/press/about/jointprojects/inside-zi/medjidie (Erişim: 16.09.2007)

84 Makinenin tekneyi geriye hareket ettirecek şekilde dönmesi ve teknenin geri geri gitmesi. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.297.

Olay, Sivastopol önlerindeki Yavuz kruvazörüne bildirilince, harekâttan vazgeçilerek Boğaz'a dönme emri verildi. Mecidiye kruvazörünün şehit olan 26 personeli dışındaki personelini almış olan Hamidiye kruvazörü, muhriplerin peşinde, 17 mil hızla Yılan Adası'na doğru seyre başladı. Saat 12.10' da Donanma Kumandanlığı'ndan alınan bir telsiz mesajında, Rus Ana Kuvvetinin iki kruvazör ve üç muhrip ile birlikte saat 11.15'te bu bölgeye yaklaştığı ve Yavuz ile Midilli kruvazörlerinin de bu bölgeden fazla uzakta bulunmadığı bildirildi. Hamidiye kruvazörü, yollarının kesileceğini kabul ederek daha az hızla hareket eden Samsun ve Taşoz muhriplerinin yanına Muavenet-i Milliye ve Yadigar-ı Millet muhriplerini katmak suretiyle bunları, kıyı seyri yaparak yollarına devamları için gönderdi. Kendisi de 20 mil hızla Boğaz'a yöneldi. Filotilla ise, bir süre kıyı seyri yaptıktan sonra, vaktinde Boğaz girişinde bulunmak üzere kısa rotadan seyrini sürdürdü. 4 Nisan saat 06.00'ya doğru Boğaz önünde buluşan yedi gemi Boğazdan içeri girdi.⁸⁵

Mecidiye kruvazörünün batmasıyla sonuçlanan bu olay Donanma Cemiyeti'nin haftalık olarak yayınladığı "*Donanma Mecmuası*"⁸⁶ ile halka duyuruldu. Batan Mecidiye kruvazörünün yerine yenisinin alınması için bir kampanya başlatıldı⁸⁷ ve bu olaydan duyulan üzüntüye derginin devam eden nüshalarında da yer verildi.⁸⁸

3b. Mecidiye Kruvazörünün Çıkartılma Çalışmaları

Mecidiye kruvazörünün battığı bölgedeki Osmanlı ve Alman gemilerinin ayrılmasının ardından, batan Mecidiye kruvazöründe aynı gün, Odesa'nın deniz komutanlığı yetkilileri, başlarında Karadeniz'in Kuzey-Batı bölümünün savunma komutanı Albay Fedorevichem olmak üzere gelip incelemeler yaptı. Çok geçmeden bu yetkililer kruvazörün denizden çıkartılması ve gereken yerlerinin onarılması kararını aldı.⁸⁹

7 Nisan 1915 tarihinde, Mecidiye kruvazörünün suyun altında kalan bölmelerine, dalış subayı Feoktist Andreyeviç Şpakovicha⁹⁰ komutasında

85 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı*, s.138.

86 Donanma Mecmuası, Donanma-i Osmaniye-i Milliye Cemiyeti tarafından 1326 (1910) tarihinde haftalık olarak yayınlanmaya başladı. 1335 (1919) tarihinde yayın hayatı sona erene kadar 191 sayı olarak yayınlandı. Bkz. S.Murad Hatip, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S.603, Kasım 2008, s.5.

87 Donanma Mecmuası, "*Mecidiye İçin*", S.88, 26 Mart 1331 (08.04.1915), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul 1915, s.138.

88 Donanma Mecmuası, "*Mecidiye*", S.89, 2 Nisan 1331 (15.04.1915), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul 1915, s.1.

89 www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html (Erişim: 14.03.2007)

90 Feoktist Andreyeviç Şpakovicha, 1882 yılında Sivastopol'de doğdu. Konstantinovski Meslek Yüksek Okulu'nu bitirdi. Sivastopol'deki askeri limanda dalgıç olarak çalışmaya başladı. İlerleyen dönemde gemi kurtarma kısmına geçti ve 1905 yılında gemi kurtarma üzerine kendisine ait bir teknik geliştirdi. Bu gelişmenin ardından kendisi Rus ordusuna

dalgıçlar girip incelemelerde bulundu. Bu incelemeler sonucunda, geminin 9,75 metreye battığı, makine dairesinde kaportaların harap ve yerlerinden sökülmiş olduğu anlaşıldı. Suyun üstünde kalan bölmelerde ise kaportaların iyi durumda olduğu tespit edildi. Ayrıca güvertenin üst bölümünün patlama ile şiştiği, köprü üstü güvertesinin zarar gördüğü belirlendi.⁹¹

Mecidiye kruvazörünün sualtı bölümünde yapılan inceleme neticesinde, 2 adet yara tespit edildi. Bu yaralardan ilki iskele güverte baş tarafta bulunmaktaydı. Bu yara Mecidiye kruvazörünün mayına çarpması sonucunda kazan dairesi yakınlarında oluşmuştu. Yaranın tam yeri, birinci 120 mm'lik toptan, birinci 150 mm topa kadar olan kısımdaydı. Yara 5,18x12,19 metre çapında olup, çatlak ve eriyen yerlerle ve içeriye bükülmelerle birlikte, olduğundan daha büyük görülmekteydi. Yaralardan ikincisi, Yedigâr-ı Millet torpido kruvazörünün Mecidiye kruvazörüne attığı torpidonun açmış olduğu yaraydı. Sancak kış omuzlukta⁹² olan yaranın çapı 3,66x6,1 metreydi.⁹³ Patlamada aynı zamanda iki kazan, iki evaporatör⁹⁴, bir dinamo makinesi ve sancak makinesinin şaftı parçalanmıştı. Ayrıca kış bölmeler çatlamış, kış güverte dağılmıştı. Geminin diğer sistemleri ve bölmelerinde de birçok hasar ve patlama yarası vardı.⁹⁵

Mecidiye kruvazörünün sudan çıkarılması imkânını ve bunun en elverişli nasıl yapılacağını belirlemek için St. Peterburg'dan gemi mühendisleri birliğinden Albay D.N. Shvetsov çağrıldı. Albay D.N. Shvetsov'un yaptığı incelemede, geminin batarken 1.116 ton su aldığı anlaşıldı. Albay D.N. Shvetsov, yanındaki mühendis A.A Starkovim'in önerdiği, "*Gemi sualtı inşası çalışmalarıyla su üstüne çıkartılabilir*" kararına uydu ve çalışmaları bu yönde ilerletmeye karar verdi. Bu fikir, geminin batarken su almamış olan baş ve kış kısmı arasındaki özel su geçirmez bölmelerden hareketle düşünölmüştü.⁹⁶

Mecidiye kruvazöründe kurtarma çalışmalarına 17 Nisan 1915 tarihinde Akademik Per katırı, üç dalgıç botu, Chernomor ve 25 tonluk vinçleri ile Lekodol II, Lekodol III ve Lekodol IV römorkörleri tarafından başlandı. Mecidiye kruvazöründe yapılan ilk çalışma, silahların sökülmesi, iki duman bacasının ve baş manikanın⁹⁷ kesilmesi oldu. Daha sonra marangozluk işlerine başlandı

alındı ve dalgıç subayı yapıldı. Zamanla Rus Karadeniz Filosu Kurtarma Grubu yardımcıısı oldu. Askeri Rus Dalgıç Okulu'nun kurucusu ve baş dalgıç olan Shpakovicha, II.Dünya Savaşı yıllarında Rus ordusunun gemi kurtarma çalışmalarına katılmıştır. www.duel.ru/200031/?31_6_1 (Erişim: 12.08.2009)

91 www.ruskarfagen.ru/rif/medjidie.php (Erişim: 05.10.2008)

92 Geminin kış, pupa yönünden itibaren sancak (sağ) tarafa 45 derecelik sektör. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.264.

93 Değişik kaynaklarda yaranın çapının 5,48x7,3 metre olduğu iddia edilmektedir.

94 Deniz suyunu tatlı suya çeviren aygıt. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.108.

95 www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html (Erişim: 14.03.2007)

96 www.filot.com/history/events/mejidie.htm (Erişim: 28.05.2009)

97 Gemilerin aşığı katlarını, salonlarını, kamaralarını havalandırmak için yapılan

ve çalışmalar sırasında gemiyi fırtınalardan korumak için yapının etrafına 50 metre uzunluğunda kütükler yerleştirildi. Bu işler 12 gün sürdü ve 15 Mayıs 1915 tarihinde bitirildi. Ertesi sabah ilk su tahliye işlemlerine başlandı. Ancak bu sırada, daha önce fark edilmemiş delik ve çatlaklar bulundu ve bunların kapatılması için çalışmalara başlandı.⁹⁸

17 Mayıs 1915 tarihinde kalaslardan, 9,75x8,53 ve 9,75x7,92 çaplarında, delikler için yamalar yapıldı ve gemiden suyun boşlatılma işlemine, 9 Haziran 1915 gecesi saat 03.00'te başlandı. Bu çalışmalar sırasında 1.016 tonluk iki türbin kullanıldı. Yelken direklerinin dönmesini engellemek için, her iki taraftan ırgat⁹⁹ ve halatlarla Velikorassii ve Petr Karpov deniz vasıtaları hazır bulunduruldu. 14 saatte geminin gövdesi ve draftı¹⁰⁰ tamamen yüzeye çıkartıldı. Ancak gemi planlanandan 7 metre fazla kaldırıldığı için, çıkabilecek olası bir fırtınadan korunmak amacıyla, gemiyi acilen limana çekmek için karar alındı. Bu sırada beklenmedik bir gelişme yaşandı ve yedekleme sırasında kış taraftaki yamalar yırtılmaya başladı. Bu durumda denizciler gemiyi kurtarmak için bellerine kadar suya girdi ve hayatlarını riske atarak 28 payanda ile gemiyi desteklemeyi başardı. Daha sonra, yaklaşık 21 saatte Mecidiye kruvazörü Odesa'ya kadar yedeklendi ve Varansofsky geçidinden geçerek savaş gemilerinin ışıldıklarının aydınlattığı limana girdi. Bu giriş sırasında Mecidiye kruvazörünün draftı, Odesa Limanı'nın derinliğinden 91 cm fazla olduğu için, gemi zaman zaman kelimenin tam anlamıyla çamurlu tabanda sürtünür vaziyette çekildi. Denizciler akşam saatlerinde Mecidiye kruvazörünün 3/4'ünü yüzer havuza sokmayı başardı. Bundan sonra *Chernomor* römorkörü 10 hortumla beş gün daha geminin kış tarafından su boşaltma işlemine devam etti. Sonunda gemi 13 Haziran 1915 tarihinde havuza sokululabildi. Kruvazörün planları olmamasına rağmen, bütün sudan çıkarma işlemleri 100 kişilik bir insan grubunun çalışmasıyla bir aydan daha kısa sürede bitirildi ve gemi artık az çok dengeye sahip bir hale sokuldu.¹⁰¹

donanımlardır. Saç ambar manikaları bunun en belirgin örneklerini oluşturur. Bezden yapılan manikalarda ambarları havalandırmakta kullanılır. Bilgi için bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.212.

98 www.agentura.ru/press/about/jointprojects/inside-zi/medjidie (Erişim: 16.09.2007)

99 Yatay bir aks etrafında dönen fenerlikleri ve palamar babaları (fenerleri) ile demirli fundo (demirlemek) etmede, demir zinciri ve halat virasında kullanılan gemi teçhizatı. Elektrik sitim ya da hidrolik olarak çalışır. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.151.

100 Su çekimi, geminin baş, orta ve kışında çektiği su. Diğer bir deyimle su düzeyinin başta, kışta ve ortada gemiyi kestiği yer ile gemi omurgası arasındaki yükseklik. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.278.

101 www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html (Erişim: 14.03.2007)

3c. Mecidiye Kruvazörünü Aktif Hale Getirmek İçin Yapılan Çalışmalar

21 Haziran 1915 tarihinde Ruslar Mecidiye kruvazörüne “Prut” ismini vererek donanmalarına dâhil etti.¹⁰² Bu arada Mecidiye kruvazörünü inşa eden William Cramp Tersanesi’nden geminin planları satın alındı ve geminin bu planlar çerçevesinde yeniden yapılmasına karar verildi. Mecidiye kruvazörünün batışı sırasında geminin Osmanlı personeli, toplardaki kamaları çıkartmış ve topları kullanılamaz bir hale getirilmişti. Bu sebeple Prut kruvazörünün Rus üretimi 130 mm’lik toplar ile silahlandırılması kararlaştırıldı. Rus gemi işletmeleri imkânlarıyla Odesa’da havuz işleri devam ederken, buna paralel olarak metal gövdeleri, yeni silahları, donanımları, elektronik aksamaları, sitim motorları ve filikalarının siparişleri verildi. Bu çalışmalar devam ederken Nikolayev Tersanesi’nin eskimiş havuzu sebebiyle zorluklar ortaya çıktı. Ancak yine de Prut’un denize indirilişi 25 Eylül 1915 tarihinde gerçekleştirildi.¹⁰³

Bundan sonra 4 Kasım 1915 tarihinde günlük deneme seyirlerine çıkıldı. Fakat sancak ve iskele makinelerin 165 ve 172 devir dakika ile çalışmasından kaynaklanan bir problem çıktı. Bu sorunun giderilmesi için hemen çalışmalara başlandı. Gemi üzerindeki tüm çalışmaların sona ermesi, geçirilen bir dizi askerî denetlemeler ve deneme seyirlerinden sonra, 15 Şubat 1916 tarihinde gerçekleşti. Ancak yine de Prut’un kazanlarındaki var olan sorunlar ve gemide bulunan denge sorunu halledilemediğinden, gemi askerî tatbikatlara katılmadı. Denge sorununun çözümü için 177,5 ton ek sert demir ve çimento kullanıldı. Ancak bu önlem de yeterli olmadı ve ek tedbirlerin alınmasının gerekliliği ortaya çıktı. Bu zamana kadar yapılan çalışmalar sonucunda gemi 4.030 ton tonaja, 101 metre boya, 12,3 metre genişliğe ulaştı. Ayrıca geminin baş draftı 5,48 metre, vasat draftı 5,74 metre oldu. Personel kapasitesi 300 kişi olan Prut kruvazörü, silah olarak ise 10 adet 130 mm’lik top ve 4 adet makineli tüfek ile donatıldı.

Kruvazörü savaşabilir duruma getirebilmek için İngiliz firması ile 10 adet su türbinli kazan için anlaşılma zemini arandı. Anlaşma, 28 Nisan 1915 tarihinde sonlandırıldı ve anlaşma uyarınca ilk dört kazan Aralık 1915 tarihinde Arhangelsk’e geldi. Diğer kazanlar ise ilginç bir şekilde nakliye esnasında

102 Mecidiye kruvazörüne Prut ismi verilmesinin sebebi, Osmanlı Devleti’nin I.Dünya Savaşı’na girmesine neden olan 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz’deki Rus limanlarına yapılan baskında Osmanlı donanmasının batırdığı bir gemi olmalıdır. Bu baskın sırasında Yavuz kruvazörü Sivastopol açıklarında 700 mayın yüklü ve 75 personel kapasiteli Prut adlı bir mayın gemisini batırmıştır. Mecidiye kruvazörünün de bir Rus mayınıyla batmasının ardından Ruslar ele geçirdikleri bu gemiye büyük ihtimalle bir mesaj verme kaygısıyla hareket ederek daha önce batırılan Prut gemilerinin ismini vermiştir. Prut gemisinin teknik özellikleri için bkz. Haydar Alpagut, *Büyük Harbin Türk Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1937, s.66.

103 www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html (Erişim: 14.03.2007)

kayboldu. Tersanede çalışmalar devam ederken¹⁰⁴ daha önceden var olan geminin denize elverişliliği ve denge sorunlarının giderilmesine karar verildi ve çalışmalar bu yönde yoğunlaştırıldı.¹⁰⁵

3ç. Mecidiye Kruvazörünün Rus Donanmasındaki Faaliyetleri

Prut kruvazörü (Mecidiye kruvazörü) denge ve özellikle kazan sorunlarından dolayı Rus donanmasında aktif olarak çok fazla kullanılmadı. Katıldığı en önemli faaliyet, 18 Nisan 1916 tarihinde gerçekleştirilen “Trabzon Çıkarması”ydı.

Trabzon’a bir çıkarma yapma fikri 1915 yılı sonunda Erzurum’un Rusların eline geçmesinden sonra ortaya çıktı. Erzurum’un alınmasından sonra Ruslar, Anadolu’da kolay bir harekât yapabilmek için, Anadolu’nun Karadeniz kıyısında bir deniz üssüne sahip olmak gerektiğini düşündü. Bu üs için de en iyi yerin Trabzon olduğuna karar verildi. Ancak Trabzon’un sadece kara harekâtıyla alınmasının çok zor olacağını düşünen Ruslar, bu harekâtın denizden de desteklenmesine karar verdi. Ruslar tarafından 7 Nisan 1916 tarihinde yapılan bir toplantıda, Trabzon’a 16.800 asker, 2.300 hayvan, 1.358 araba ve 36 toptan oluşan 127. Piyade Tümeninin çıkarılmasına karar verildi. Bu tümenin nakledilmesi için de 30 ticaret gemisi ayrıldı. Netice itibariyle Rus harekâtı denizde bir Osmanlı donanmasının saldırısına uğramadan tamamlandı ve Trabzon, 18 Nisan 1916 tarihinde Rusların eline geçti.¹⁰⁶ Prut kruvazörü (Mecidiye kruvazörü) ise işte bu harekâta, İmparatoriçe Maria, II.Katerina, Merkür, Kagul ve Almas gibi gemilerle birlikte, Karadeniz’de bulunarak yaptığı destekleme faaliyeti ile yer aldı.¹⁰⁷

104 Mecidiye kruvazörünün tersanedeki tamiratı sırasında Rusya Denizcilik ve Ticaret Kurumu ile işçiler arasında bir takım sorunlar çıkmıştır. Bu durumu 11 Ocak 1916 tarihli 59 nolu gizli ibaresi taşıyan Odesa Jandarma İdaresi Müdürü’nün İşçileri Bakan Yardımcısı’na Odesa’dan gönderdiği rapordan anlamaktayız. Raporda şu bilgiler yer almaktadır: “Prut’un (Mecidiye kruvazörü) tamiratıyla ilgili Rusya Denizcilik ve Ticaret Kurumu hizmetli ve ustalarına söz verdiği ikramiyeyi ödemiştir. Aynı ikramiyenin 10 rubleden başlayarak 50 rubleye kadar işçilere de ödenmesine söz verilmiştir. Ancak işçilerin bir kısmına 5 ile 10 ruble arası ödeme yapılmış, geri kalanına hiçbir şey verilmemiştir. Bunun sebebi olarak işin gecikmesi ve iyi yapılmaması gösterilmiştir. Yapılan bu açıklama işçileri tatmin etmemiş ve işçiler arasında huzursuzluk yaratmıştır. Bu durumun çözümü olarak işçiler ilişkilerin gerilmemesi için kurumun müdürüne ortak ricada bulunmaya karar vermiştir.” Bkz. *Rusya Federasyonu Devlet Arşivi* (GARF) Fond 102, Liste OO (1915), DOSN.167, Bölüm 51, Yaprak 75 ve 75 arkası.

105 www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html (Erişim: 14.03.2007)

106 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, ss.439-440.

107 Şirokorat, *a.g.e.*, s.127; www.flot.sevastopol.info/ship/cruiser/prut.htm (Erişim: 12.04.2008)

4. 1918 Yılında Ruslarla Mütareke Yapılması ve Mecidiye Kruvazörünün Yurda Getirilmesi

I. Dünya Savaşı yıllarında endüstri bakımından gelişmiş olan Rusya, aslında hâlâ tarımsal bir toplumdur. 1917 yılına gelene kadar savaşın tüm yükü büyük toprak sahipleri tarafından köylüler üzerine yüklenmişti. Göstermelik olan parlamento, bir avuç saray erkânıyla toprak sahiplerini temsil eden Çarın elindeydi. Yüksek siyasette söz sahibi olamayan burjuva sınıfı da durumdan memnun değildi. 1917 yılı içindeki genel görünüm ise şöyleydi: Sanayi ve ulaştırma felce uğramaya başlamış, yiyecek sıkıntısı baş göstermiş, maliye çığırından çıkmıştı. Büyük ölçüde grevler oluyor, emniyet ve ordu kuvvetleri bunları önlemekte güçlük çekiyordu. Bu sırada Rusya içinde başlayan devrim taraftarlığı orduyu da sardı. Yalnız işçi sınıfı değil, köylü sınıfı da sesini yükseltmeye başladı. Devrimci patlama ile yüz yüze gelen yöneticiler, çıkarlarını sağladıkları sınıf ve tabakadan da kopmuştu.¹⁰⁸

Birçok sebebi olmakla birlikte 1917 yılı Ekim ayı içerisinde Rusya'da devrim hareketi başladı ve Çarlık Rusya'sı tarihe karışarak yerine Bolşevik bir hükümet geldi. Çok geçmeden Bolşevik Rusya, 8 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ile Erzincan'da bir silah bırakma anlaşması imzaladı ve 22 Ocak 1918 tarihinde de savaş haline son vermek istediğini resmen açıkladı.¹⁰⁹ 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest Litovsk Antlaşması¹¹⁰ ile Ruslarla olan savaş resmen sona erdi.¹¹¹

Rusya devrim sürecine doğru giderken, 1917 Nisan'ında Prut kruvazöründe (Mecidiye kruvazörü) özel bir heyet toplandı ve bu heyet tüm güvertelerde bulunan 130 mm'lik topların çıkartılıp, bunların yerine 4 adet 75 mm makineli tüfek koymayı önerdi. Bu fikir kabul gördü ve Sivastopol deniz fabrikasında çalışmalara başlandı.¹¹² İşte bu çalışmalar devam ederken yukarıda da açıklandığı üzere Çarlık Rusya'sı yıkıldı ve yerine Bolşevik bir hükümet kuruldu.¹¹³

108 Fahri Belen, *20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s.312.

109 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2004, s.59.

110 Brest-Litovsk Antlaşması müttefik dört devlet ile Sovyet Rusya arasında imza edilen 14 maddelik asıl antlaşma metninden ve buna ilaveten düzenlenen ek protokollerden başka, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında yapılan ayrı barış antlaşmalarından oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selami Kılıç, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri 22 Aralık 1917-3 Mart 1918*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s.376.

111 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.476.

112 www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html (Erişim: 14.03.2007)

113 Donanma Mecmuası'na göre Bolşevik hükümet Mecidiye kruvazörünü ihtilal mahkemesi olarak kullanmıştır. Hatta bazı mahkumların idam cezaları, mahkumların Mecidiye kruvazörünün kazanlarında yakılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Donanma Mecmuası, *"Mecidiye Kruvazörümüzün Menakıbı"*, S.165, 9 Mayıs 1334 (9 Mayıs 1918), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul, 1918, s.1854.

Ruslarla barış imzalanmış olmasına rağmen, siyasi ve ekonomik amaçlarla Alman-Avusturya işgal harekâtının devamı üzerine,¹¹⁴ Alman Genel Karargâhı Osmanlı donanmasının kendileriyle Karadeniz'de ortak harekette bulunmasını istedi.¹¹⁵ Mecidiye kruvazörünün Ruslardan alınması süreci de bu düşüncenin hayata geçirilmesinden sonra başladı.

Alman Genel Karargâhı'nın isteğiyle Mart ve Nisan ayları içinde Karadeniz'de Osmanlı donanmasının faaliyetleri başladı. Nisan ayının sonuna doğru Ukrayna'nın Alman ve Avusturya kuvvetleri tarafından işgali tamamlandı ve harekât Kırım'a doğru genişledi. 30 Nisan 1918 tarihinde Boğaz'dan çıkan Yavuz ve Hamidiye kruvazörleri, ertesi gün 1 Mayıs 1918 tarihinde, işgal edilmiş olan Sivastopol'un 30 mil açığında kendilerine Muavenet-i Milliye muhribinin katılmasını bekledi. Muavenet-i Milliye muhribinin gelmesiyle tüm gemiler, 2 Mayıs 1918 tarihinde Sivastopol Limanı ağzına demirledi ve ertesi gün de limana girdi. Rus filosunun bir kısmı yani 2 muharebe gemisi, 15 muhrip ve 10 vapur üç gün önce geceleyin burasını terk ederek Novorosisk'e gitmiş olduklarından, limanda terk edilmiş durumda 7 eski muharebe gemisi, 3 kruvazör, 8 muhrip, 14 denizaltı, birçok yardımcı gemi ve torpidobot bulunmaktaydı.¹¹⁶ Mecidiye kruvazörü de limanda bulunan bu gemiler arasındaydı.¹¹⁷ Aslında 1918 Mayıs başlarında Prut kruvazörü Almanlar tarafından ele geçirilmişti. Almanlar gemiyi aldıklarında gemi tek bacalı, silahsız ve direkleri sökülmüş bir durumdaydı. Gemiye bu şekilde el koyan Almanlar, geminin yeniden yapıldığından şüphelenmemiş, sadece kurtarıldığını zannetmişti.¹¹⁸ Almanlar bu gemiye el koymak istedi. Özellikle Alman Amirali Fon Paschwitz bu konuda oldukça gayret sarf etti. Burada bulunan Osmanlı subaylarının gösterdikleri olağanüstü ısrar üzerine, Amiral Fon Paschwitz durumu Alman İmparatoruna sormak zorunda kaldı. Alman İmparatorunun onayını alan amiral, ısrarından vazgeçti.¹¹⁹ Böylece Mecidiye kruvazörü tekrar gerçek sahipleri olan Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş oldu.

12 Mayıs 1918 tarihinde Mecidiye kruvazörüne Osmanlı sancağı çekildi.¹²⁰ Daha sonra Hamidiye kruvazörü personeli, Mecidiye kruvazöründe

114 Aslında ne Almanya ne de Sovyet Rusya Brest Litovsk Barışının şartlarını tam olarak uygulayamadılar. Barışın imzalanmasından hemen sonra bunun birçok hükmü bozulmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, a.g.e., s.393.

115 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Deniz Harekâtı*, ss.384-385.

116 A.e., s.386.

117 Mecidiye kruvazörünün burada bulunduğu Donanma Mecmuası'nda yazılan bir yazı ile kısa sürede halka duyurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Donanma Mecmuası, "Mecidiye Kruvazörümüzün Menakibi", s.1854.

118 www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html (Erişim: 14.03.2007)

119 Lorey, a.g.e., s.708; Şemsettin Bargut, *Birinci Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2000, s.83.

120 "Mecidiye kruvazörünün sancak keşide merasimi için Mecidiye kruvazörüne Yüzbaşı Tahsin Efendi ile makineden Yüzbaşı Ahmet Hamdi Efendi kumandasında, güverteden 13, makineden 3 asker, mürettebat olarak levazımatı ile beraber gönderilmiştir." Bkz. DM.,

ufak tefek temizlik işleri ile ilgilendi¹²¹ ve 15 Mayıs 1918 tarihinde Kerç'teki Alman harekâtına yardım etmek üzere, sabah saat 06.00'da Sivastopol'dan ayrıldı.¹²² Hamidiye kruvazörünün Sivastopol'dan ayrılmak zorunda kalması sebebiyle, Mecidiye kruvazörünün getirilmesi işi biraz ertelenmek zorunda kaldı.

Hamidiye kruvazörü (yanında bazen Taşoz, Basra muhripleri ve Berk-i Satvet torpido kruvazörü olduğu halde) Mayıs, Haziran ayları içerisinde Kerç, Kefe, Azak ve Tomruk arasında dolaşarak, yapılmakta olan deniz nakliyatını ve esir Osmanlı, Alman ve Avusturya askerlerini taşıyan gemileri muhafaza etme görevini yerine getirdi.

1 Temmuz 1918 tarihinde Hamidiye kruvazörü, Donanma Komutanından aldığı emir üzerine Novorosisk'e hareket etti. Burada Yavuz kruvazörü ile birleşen Hamidiye kruvazörü, limanda bulunan 2 Avusturya gemisi ile Osmanlı, Alman ve Avusturya esirlerini, Ruslarla yapılan çetin bir mücadele sonrasında alarak, Yavuz kruvazörü ile birlikte 2 Temmuz 1918 tarihinde Sivastopol'a getirdi.¹²³

HamidiyekruvazörününSivastopol'agelmesiyleMecidiyekruvazörünün İstanbul'a götürülme sürecinin sonuna gelindi. Vakit kaybetmeden Mecidiye kruvazörünün İstanbul'a götürülme işi için gerekli hazırlıkların yapılmasına başlandı. 5 Temmuz'da kömür ve su alındı,¹²⁴ 7 Temmuz'da gemideki kumanya ve cephaneler tamamlandı.¹²⁵ 8 Temmuz'da ise Mecidiye kruvazörünü çekmekte kullanılacak tel halatlar gemiye getirildi.¹²⁶

9 Temmuz 1918 tarihinde Hamidiye kruvazöründe, Mecidiye kruvazörünü çekmek için yapılan işler hızlandırıldı. Mecidiye kruvazörünün güverte işlerini yapmakla görevli 40 asker, çalışmak üzere Mecidiye kruvazörüne gönderildi. Bu askerler limanda bulunan Mecidiye kruvazörünü, açıkta bulunan şamandıraya çekecek sitimbotlara bağlama işleriyle uğraştı. Öğleden sonra askerler Mecidiye kruvazöründeki işlerini bitirdi ve liman içindeki gemi, sitimbotlar vasıtasıyla çekilerek açıktaki şamandıraya bağlandı.¹²⁷

10 Temmuz 1918 tarihinde saat 11.30'da Mecidiye kruvazörü römorkör yedeğinde olarak Hamidiye kruvazörünün iskele kış omuzluğuna¹²⁸ getirildi ve Hamidiye kruvazörüne bağlama çalışmalarına başlandı. Saat 14.45'te Mecidiye

DAK., Gemi Journalleri Bölümü (GJB), Hamidiye Kruvazörü Seyir Jurnalı (HKSJ), DN.1046, Tarih Aralığı (TA), 04.01.1918/11.04.1923, T.12 Mayıs 1334 (12.05.1918).

121 DM., DAK., GJB.HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.13 Mayıs 1334 (13.05.1918).

122 DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.15 Mayıs 1334 (15.05.1918).

123 Lorey, a.g.e., s.710.

124 DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.5 Temmuz 1334 (05.07.1918).

125 DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.7 Temmuz 1334 (07.07.1918).

126 DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.8 Temmuz 1334 (08.07.1918).

127 DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.9 Temmuz 1334 (09.07.1918).

128 Kış, pupa yönünden itibaren iskele (sol) tarafa doğru 45 derecelik sektör ya da gemi kışından sol tarafa doğru eğri hatların düz borda hatları ile kavuşması arasında kalan bölüm. Genellikle uygulamada 45 derecelik iskele kış omuzluk yönü ve civarı tanımlanır. Bkz. Akdoğan, a.g.e., s.159.

kruvazörünün bağlanma çalışmaları tamamlandı. Mecidiye kruvazöründe bağlama işinde çalışan personel, geminin şaftı, pervaneleri ve yekesi bağlanmadığı için, gemi hareket ettiği zaman bunların dönebileceklerini ve bu durumun seyir sırasında bir sıkıntıya sebep olabileceğini rapor etti. Rapor edilen bu durumu kontrol için, Hamidiye kruvazörünün çarkçıbaşısı ile gemide görevli Alman Çarkçı Giz, muayene amacıyla Mecidiye kruvazörüne gönderildi. Onların bağlanmayan şaft, pervane ve yekenin bir sıkıntıya sebep olmayacağı yönündeki raporları üzerine, saat 14.55'te hareket edildi. Bu sırada bir problem çıkması ihtimaline karşı römorkörün kafileye refakat etmesi kararlaştırıldı. Saat 15.50'de çarkçıların problem olmaz dedikleri şaft, pervane ve yekenin hareketleri sebebiyle, Hamidiye kruvazörü durmak zorunda kaldı. Sorunun giderilmesi için saat 16.10'da denize filika indirildi ve durumu incelemek üzere Alman Çarkçı Giz, Mecidiye kruvazörüne gönderildi. Seyir sırasında Çarkçı Giz'in Mecidiye kruvazöründe kalmasına karar verildi ve saat 17.45'te denize indirilen filika Hamidiye kruvazörüne alındı. Ardından sürat iyice düşürülerek en yavaş bir şekilde harekete devam edildi. Saat: 18.15'te Giresun feneri bordalanarak Fekolend'e doğru yol alındı. Saat 19.55'te ise Fekolend Burnu bordalandı ve Sabric Burnu'na ilerlendi. Ayrıca bu saatte, Sivastopol'dan buraya kadar Mecidiye kruvazörünün çekilmesi sırasında çıkabilecek herhangi bir probleme karşı kullanılmak üzere bulundurulmuş römorköre, Sivastopol'a dönmesi için gerekli izin verildi. Saat 23.00'te Sabric Burnu'ndan Karadeniz Boğazı fener dubasına doğru ilerlenmeye başlandı.¹²⁹

11 Temmuz 1918 Perşembe günü saat 05.55'te, seyir halindeki gemiler Mecidiye kruvazöründeki şaft, pervane ve yeke sorunundan dolayı tekrar durmak zorunda kaldı. Mecidiye kruvazörüne kontrol maksatlı filika gönderilmek için gerekli hazırlıklar yapıldı ve filika yollanarak yapılan muayene sonucunda, tel halatlar ile pervanelerin ve yekenin bağlanmasına karar verildi. Saat 06.00'da Mecidiye kruvazörüne filika ile pervanelerin ve yekenin bağlanması için tel halat gönderildi. Bu çalışma saat 08.35'e kadar sürdü ve ardından tekrar yola devam edildi.¹³⁰

13 Temmuz 1918 Cumartesi günü saat 08.20'de, Fener dubası puruvaya alınarak İstanbul Boğazı'na doğru ilerlendi. Saat 13.30'da İstanbul Boğazı'na iyice yaklaşmış olan gemilere Selanik ve Pars römorkörleri yaklaştı ve onlarla seyre devam edildi. Saat 15.00'te Anadolu Feneri bordalandı ve saat 15.20'de Büyük Liman'a demirlendi. Burada Mecidiye kruvazörünün palamarları¹³¹ çözüldü ve kruvazör gelen römorkörlere bağlandı.¹³² Daha sonra bu römorkörler

129 DM., DAK., GJB. HKSJ., DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.10 Temmuz 1334 (10.07.1918).

130 DM., DAK., GJB. HKSJ., DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.11 Temmuz 1334 (11.07.1918).

131 Geminin bağlanmasında kullanılan ana halatlar. Bunlar özellikle geminin başından ya da kıçından ileri ve geri verilen sağlam yomalar, halatlardır. Bkz. Akdoğan, *a.g.e.*, s.237.

132 Mecidiye kruvazörünü römorkörlere verdikten sonra Hamidiye kruvazörü saat 16.40'ta demir almış ve saat 17.15'te Beykoz'da bulunan Yavuz kruvazörü ile beraber Sarayburnu tarafına doğru hareket etmiştir. Bu iki geminin Sarayburnu tarafına doğru gelmelerinin sebebi, 4 Temmuz 1918 tarihinde ölen Padişah V.Mehmet Reşat'ın yerine geçen yeni padişah V.Mehmet Vahdettin için saray önünde selamlama topu atmaktır. Saat 18.05'te

Mecidiye kruvazörünü alarak Haliç'e götürdü.¹³³

Mecidiye kruvazörünün Haliç'e getirilmesinden sonra, Donanma Mecmuası'nda yayınlanan bir yazıda geminin son durumu hakkında bilgiler verildi. Bu yazıda Rusların Mecidiye kruvazörünü yüzdürdükten sonra gemide esaslı bir tamirata karar verdikleri, geminin toplarının, makinelerinin, kazanlarının söküldüğü ve bunların yenilerinin imaline başlandığı belirtildi. Fakat bu çalışmalar sona ermeden Rusya'da ihtilal olduğu için, yapılacak işlerin büyük kısmının yarım kaldığı vurgulandı. Yazıda ayrıca, geminin baş tarafındaki mayın yarası ile kıç tarafındaki torpido yarasının hiç belli olmayacak mükemmel bir şekilde kapatıldığı açıklandı. Yazıya, Rusların subay kamaralarında da tadilat yaptıkları, eski kazanların yerine mükemmel ve son sistem yeni kazanlar koydukları, geminin 24 mil hızla seyir yapabilecek duruma getirildiği de eklendi. Ancak bazı aksamın imali bitmediği için bunların Sivastopol'da bulunduğu ve yakında İstanbul'a getirilerek yerlerine konulacağı söylendi. Bu yazıda Mecidiye kruvazörünün silahları ile ilgili olarak da bilgiler verildi. Ruslar, Mecidiye kruvazörünün toplarını (geminin batması sırasında gemi personeli tarafından tahrip edildiği için) çıkarmak zorunda kalmıştı. Bu topların yerlerine, 1914 model Vikers fabrikası imali 55 çap tolünde, yeni ve gayet uzun, 13 santimetrelik son sistem toplar konuldu. Bu toplardan gemiye 10 tane konulması kararlaştırılmasına rağmen, tamamı geminin baş tarafında olmak üzere yalnız 4 tanesi yerlerine monte edilebildi. Diğer 6 topun Almanların elinde bulunan Sivastopol veya Nikolayev silah ambarlarında bulunduğu ve bu topların da İstanbul'a gönderilmesi için gerekli girişimlerin gerçekleştirildiği açıklandı.

Donanma Mecmuası'ndaki yazının son bölümünde ise Rusların Mecidiye kruvazörünün şeklini 1 direkli ve 3 bacalı olmak üzere tasarladıkları, ancak bu şeklin Osmanlı donanmasındaki mühendisler tarafından kabul edilip edilmeyeceğinin belli olmadığı belirtildi. Ruslar tasarladıkları şekli, bazı makineler yerlerine takılmadığı için tam olarak uygulayamamıştı. Bu sebeple Mecidiye kruvazörü İstanbul'a getirildiğinde üzerinde 1 bacası ve 1 direği bulunmaktaydı. Diğer iki bacası ve makinelerin bir kısmının henüz yerlerine takılmadığı, bununla birlikte genel itibarıyla geminin oldukça kirli ve boyasız bir vaziyette olduğu vurgulandı. Sonuç olarak yazı, Bahriye Nezaretî'nin, çok kıymetli hizmetleri olan Mecidiye kruvazörünün mükemmel bir şekilde tamirine karar verdiğini söyleyerek sona erdi.¹³⁴

Yavuz kruvazörü saat 18.15'te Hamidiye kruvazörü yeni padişah için 21 pare selamlık toplarını atmıştır. Her iki gemi de saat 18.35'te Sarayburnu önünden ayrılıp İstinye'ye doğru ilerlemiştir. Bkz. DM., DAK., GJB. HKSJ., DN.1046, Ta.04.01.1918/11.04.1923, T.13 Temmuz 1334 (13.07.1918).

133 Yüzbaşı Fevzi, *Cihan Harbinde Deniz Muharebeleri, Türk Donanması Ne Yaptı?*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul, 1928, s.234.

134 Donanma Dergisi, "Mecidiyemizin Avdeti", S.174, 18 Temmuz 1334 (18 Temmuz 1918), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul, 1918, s.1998.

Mecidiye kruvazörü İstanbul'a getirildikten sonra, geminin makinesine ait çeşitli parçaların Sivastopol'dan getirilmesi için Alemdar römorkörü görevlendirildi. 5 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'dan hareket eden Alemdar römorkörü Sivastopol'a gitti, oradan Mecidiye kruvazörünün makinesine ait olan parçaları aldı ve 19 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a getirdi.¹³⁵

Sonuç

Mecidiye kruvazörü ülkeye getirilince hemen gerekli tadilatlarla başlanması planlandı. Ancak bu sırada Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetti ve Mecidiye kruvazörü diğer gemilerle birlikte Haliç'e kapatıldı. Mecidiye kruvazörü Milli Mücadele yıllarını Haliç'te geçirerek yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yeniden doğdu.

Cumhuriyet dönemine geçilince Mecidiye kruvazöründe onarım çalışmalarına vakit kaybetmeden başlandı. Ancak bu çalışmalar hızlı bir şekilde bitirilemedi ve 1928 yılına kadar devam etti. Bu tarihte Cumhuriyet donanmasına katılan Mecidiye kruvazörü birçok faaliyette görev aldı. Afgan Kralı, İran Şahı gibi devlet başkanlarının karşılamasında bulunan gemi, Türkiye'ye gelen Yunan, Amerikan, Alman savaş gemilerinin de ağırlanması görevini icra etti. Mecidiye kruvazörü ayrıca 1935 yılında Türkiye'ye gelen Yunan filosunu karşılayan gemiler içinde yer aldı.

Cumhuriyet döneminde gittikçe gerginleşen siyasi ortamda, her an savaşa hazır olmak prensibinden hareketle birçok deniz manevrası düzenlendi. Mecidiye kruvazörü bu manevralardan 1928 yılında bizzat Atatürk'ün idare ettiği başta olmak üzere, hemen hepsinde yer aldı ve üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirdi. Hatta bunlara ilaveten Harp Akademisi'nde yetiştirilen kurmay subaylara da ev sahipliği yaparak onların bilgi, tecrübe ve deneyimlerinin artmasına yardımcı oldu.

Mecidiye kruvazörünün aktif olarak donanmadaki son görevi, 1946 manevrasına katılmak oldu. Bu manevradan sonra İzmir dönüşünde İhtiyat Filo'dan ayrılarak diğer gemilerle birlikte Haliç'e gitti. Ardından Yüksek Askerî Şura tarafından 12 Ağustos 1948 tarihinde Hamidiye kruvazörü, Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet torpido kruvazörleriyle birlikte kadrodan çıkartıldı.

135 Getirilen makine parçaları şunlardır: 1 adet makine kaportası ve kapakların rodları, 4 adet pakon makinesi teferruatı, 2 adet yardımcı kondenser podu, 15 adet ufak sitim geç, 2 adet vakum geç (vacuum gage), 2 adet makine kaunteri (counter), 10 adet sitim geç (kampaund geç) , 25 adet yangın musluğu, 3 adet denizden su alıcı valf, 2 adet makine eskizi, 13 adet bakır su sitim boruları, 1 sandık islayd valf (slide valve) paketleriyle yağdanlık, 6 adet grank yataklarının laizleri, 22 adet kroshead (cross head) yataklarının laizleri, 16 adet indikatör (indicator) borusu, 16 adet siper sapı, 2 adet sifti valf, 1 adet bulana/yolana destgâhı, 2 adet makine telgrafı, 2 adet makine saati, 4 adet telefon borusu ağızlığı. Bkz. DM., DAK., Gemiler Erkân-ı Harbiye, Tersane, Limanlar, Daireler Bölümü (I,II,III,IV), DN.57, T.27 Teşrinisani 1334 (27.11.1918), s.26/1.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız (Y), Mütenevvi (MTV), Dosya No (DOSN), 257, Gömlek No (GN), 133, Belge No (BN), 2, Tarih (T), 29 Zilhicce 1321 (17.03.1904).
- BOA., İrade, Bahriye, DOSN.196, GN.1322 Ra-3, BN.1-2, T.5 Safer 1322 (21.04.1904).
- BOA., Y., Hususi Maruzatı, DOSN.468, GN.99, BN.1-2-3, T.3 Mart 1320 (16.03.1904).
- BOA., Y., MTV., DOSN.241, GN.50, T.9 Zilhicce 1320 (09.03.1903).
- BOA., Y., MTV., DOSN.252, GN.93, BN.1-2, T.19 Receb 1321 (11.10.1903).
- BOA., Y., MTV., DOSN.254, GN.99, T.15 Şevval 1321 (04.01.1904).
- BOA., Y., Perakende (PRK), Askerî (ASK), DOSN.213, GN.58, T.13 Zilhicce 1321 (01.03.1904).
- BOA., Y., PRK., ASK., DOSN.214, GN.11, T.27 Şubat 1319 (11.03.1904).
- Deniz Müzesi Komutanlığı (DM), Deniz Arşiv Kısım (DAK), Şura-yı Bahriye (ŞB), Defter No (DN), 575-A, T.09.06.1900, s.14A.
- DM., DAK., Gemi Journalleri Bölümü (GJB), Hamidiye Kruvazörü Seyir Journali (HKSJ), DN.1046, Tarih Aralığı (TA), 04.01.1918/11.04.1923, T.12 Mayıs 1334 (12.05.1918).
- DM., DAK., Gemiler Erkân-ı Harbiye, Tersane, Limanlar, Daireler Bölümü (I,II,III,IV), DN.57, T.27 Teşrinisani 1334 (27.11.1918).
- DM., DAK., GJB. HKSJ., DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.10 Temmuz 1334 (10.07.1918).
- DM., DAK., GJB. HKSJ., DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.11 Temmuz 1334 (11.07.1918).
- DM., DAK., GJB. HKSJ., DN.1046, Ta.04.01.1918/11.04.1923, T.13 Temmuz 1334 (13.07.1918).

- DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.15 Mayıs 1334 (15.05.1918).
- DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.5 Temmuz 1334 (05.07.1918).
- DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.7 Temmuz 1334 (07.07.1918).
- DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.8 Temmuz 1334 (08.07.1918).
- DM., DAK., GJB. HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.9 Temmuz 1334 (09.07.1918).
- DM., DAK., GJB.HKSJ.DN.1046, TA.04.01.1918/11.04.1923, T.13 Mayıs 1334 (13.05.1918).
- DM., DAK., Mektubi (MKT), Kısım (KSM), II, DN.1378, T.12 Şaban 1319 (24.11.1901).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1378, T.18 Teşrinisani 1317 (01.12.1901).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1378, T.6 Zilkade 1319 (14.02.1902).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1434, T.30 Mart 1318 (12.04.1902).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1444, T.17 Şubat 1319 (01.03.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1444, T.25 Şubat 1319 (09.03.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1445, T.22 Kanunuevvel 1319 (04.01.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1455, T.14 Ağustos 1319 (27.08.1903).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1463, T.17 Şubat 1319 (01.03.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1463, T.29 Şubat 1319 (03.03.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1475, T.17 Nisan 1319 (30.04.1903).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1480, T.17 Şubat 1319 (01.03.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.23 Mart 1320 (05.04.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.28 Mart 1320 (10.04.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.28 Zilhicce 1321 (16.03.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.30 Mart 1320 (12.04.1904).
- DM., DAK., MKT., KSM.II, DN.1540, T.7 Nisan 1320 (20.04.1904).
- DM., DAK., Muhasebe Bölümü, Defter/Sayfa No (DSN) 2522/33.
- DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.09.06.1900.

DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.09.06.1900.

DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.09.06.1900.

DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.09.06.1900.

DM., DAK., ŞB., DN.575-A, T.26 Teşrinievvel 1318 (8.11.1902).

DM., DAK., ŞB., DN.652, T.9 Mart 1319 (22.03.1903).

DM., DAK., Umumi Evrak Bölümü, DSN.331/41.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF) Fond 102, Liste OO (1915), DOSN.167, Bölüm 51.

II. Süreli Yayınlar

BÜYÜKTUĞRUL, Afif "Osmanlı (Türk)-Yunan Deniz Silahlanma Yarışı", *Bellekten*, C.XXXIX, S.156, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1975.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Y.38, S.88, BN.2123, Arşiv No.6/1666, Klasör No.4611, DOSN.10, Fihrist No.1-22, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1989.

Deseret Evening News, 25.07.1903.

Donanma Dergisi, "Mecidiyemizin Avdeti", S.174, 18 Temmuz 1334 (18 Temmuz 1918), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul, 1918.

Donanma Mecmuası, "Mecidiye İçin", S.88, 26 Mart 1331 (08.04.1915), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul 1915.

Donanma Mecmuası, "Mecidiye Kruvazörümüzün Menakıbı", S.165, 9 Mayıs 1334 (9 Mayıs 1918), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul, 1918.

Donanma Mecmuası, "Mecidiye", S.89, 2 Nisan 1331 (15.04.1915), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul 1915.

HATİP, S. Murad, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S.603, Kasım 2008.

The Bee Earlington, 21.07.1903.

The Bourbon News, 18.08.1903.

The Bourbon News, Paris, 26.04.1904.

The Evening Times, Washington, 1.06.1901, s.4, *The San Francisco Call*, 10.06.1901.

The New York Daily Tribune, 12.07.1903.

The New York Daily Tribune, 23.04.1904.

The New York Daily Tribune, 26.07.1903.

The San Francisco Call, 2.03.1904, s.3; *The New York Daily Tribune*, 5.03.1904.

The San Francisco Call, 22.02.1904, s.13; *The Washington Times*, 1.03.1904.

The San Francisco Call, 9.12.1901.

The Sun, 28.04.1904.

The Washington Times, 23.04.1904.

The Washington Times, 26.07.1903.

The Washington Times, 8.03.1904.

III. Kitaplar

AKDOĞAN, Refik, *Türkçe İngilizce Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü*, İstanbul, 1997.

ALPAGUT, Haydar, *Büyük Harbin Türk Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1937.

BARGUT, Şemsettin, *Birinci Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2000.

BELEN, Fahri, *20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, *Deniz Harekâtı*, C.8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, Cilt (C) 4, Deniz Basımevi, İstanbul, 1974.

Cemal Paşa, *Hatıralar, İttihat Terakki ve Birinci Dünya Harbi*, Yay.Haz. Behçet Kemal, Selek Yayınları, İstanbul, 1959.

DURAN, Tülay, *Türk Denizciliği ve Deniz Ticareti Kaynakları*, Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2002.

DÜMEN, Erdoğan, *Birinci Dünya Harbinde Karadeniz'deki Deniz Olayları*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1990.

GÜLBOY, Burak Samih, *I. Dünya Savaşı'nın Bir Nedeni Olarak Denizlerde Silahlanma*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler (İktisat) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

GÜVENÇ, Serhat, *Dretnot Ateşi ve Osmanlı Devleti, Reşadiye ve Sultan Osman Savaş Gemilerinin Öyküsü*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2005.

HACİPOĞLU, Doğan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Harbi'ne Girişi*, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı, İstanbul, 2003.

HALPERN, Paul G., *A Naval History of World War I*, Naval Institute Press, Annapolis, 1994.

- HERGÜNER, Mustafa, *Kurtuluş Savaşı'nda Deniz Şehitlerimiz ve Kahraman Gemilerimiz, Aydın Reis ve Preveze Gambotları, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2000.*
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve I.Dünya Savaşı (1908-1918), C.9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.*
- KILIÇ, Selami, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri 22 Aralık 1917-3 Mart 1918, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.*
- KOÇER, Özdem, *Şanlı Yavuz, Deniz Basımevi, İstanbul, 2008.*
- KUTAY, Cemal, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay 1881-1964, C.3, Kazancı Matbaası, İstanbul, 1992.*
- LANGENSİEPEN, Bernd - GÜLERYÜZ, Ahmet, *The Ottoman Steam Navy 1828-1923, Conway Maritime Pres, London, 1995.*
- LOREY, Hermann, *Türk Sularında Deniz Hareketleri, C.I, Çev.Tekirdağlı H.Sami, Deniz Matbaası, İstanbul, 1936.*
- MAKAREYEV M. - RIJANOK G., *1783-2004 Yılları Arasında Karadeniz Donanması Komuta Biyografisi, Mir Yayınevi, Sivastopol, 2004.*
- MENTEŞE, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, Yay. Haz. Orhan Birgit, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.*
- MÜTERCİMLER, Erol, *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.*
- NİKRAŞOV, Georgi, *Çarlığın Düşmanları, 1914-1917 Yılları Harbinde Karadeniz Donanması Harp Harekâtı, Sen Petersburg, 2008.*
- SANCAR, Erdinç, *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.*
- ŞİMŞİR, Bilal, *Ege Sorunu Belgeler 1912-1913, C.I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.*
- ŞİROKORAT, A.B., *Karadeniz Filosunun Üç Savaşı ve Üç Operasyonu, Hiranitel Yayınevi, Moskova, 2007.*
- T. Fred Jane's, *All The World Fighting Ships 1904, David&Charles Reprintis, London, England 1904.*
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004.*
- Türk Ansiklopedisi, *"Mecidiye Kruvazörü", C.23, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1970.*

Türkiye-Federal Almanya İlişkilerinin Dünü Bugünü Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1994.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

UYANIKER, Ferdi, *Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

ÜNLÜ, Rasim, *Tarihimizde Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel Dretnotları*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

YAVUZ, Celalettin, *Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Misyonlar*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2001.

Yüzbaşı Fevzi, *Cihan Harbinde Deniz Muharebeleri, Türk Donanması Ne Yaptı?*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul, 1928.

IV. İnternet Kaynakları

<http://kortic.borda.ru/?1-15-0-00000040-000-0-0-1221646024>

(Erişim: 03.06.2007).

www.agentura.ru/press/about/jointprojects/inside-zi/medjidie

(Erişim: 16.09.2007).

www.duel.ru/200031/?31_6_1 (Erişim: 12.08.2009).

www.filot.com/history/events/mejidie.htm (Erişim: 28.05.2009).

www.flot.sevastopol.info/ship/cruiser/prut.htm (12.04.2008)

www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidie/history.html

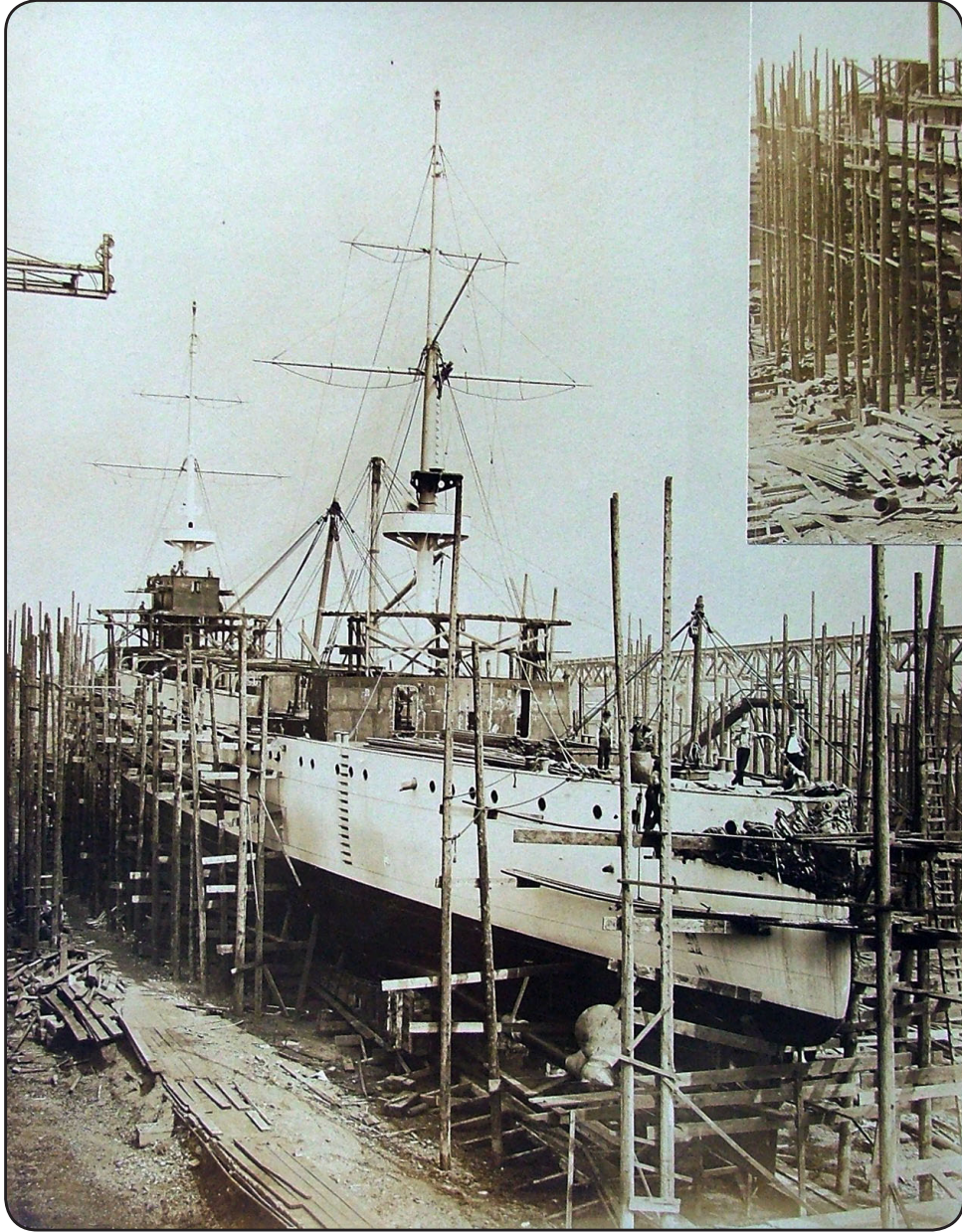
(Erişim: 14.03.2007).

www.ruskarfagen.ru/rif/medjidie.php (Erişim: 05.10.2008).

EKLER

EK-1¹³⁶

Mecidiye kruvazörünün Amerika Birleşik Devletleri'ndeki William Cramp&Sons Tersanesinde İnşa Halindeyken Çekilmiş Fotoğrafi.

EK-2¹³⁷

Mecidiye Kruvazörünün 3 Nisan 1915 Tarihinde Odesa Açıklarında Mayına Çarpıp Battıktan Sonra Çekilmiş Bir Fotoğrafi.

137 <http://kortic.borda.ru/?1-15-0-00000040-000-0-0-1221646024> (Erişim: 03.06.2007).

EK-3¹³⁸

I. Dünya Savaşı Öncesinde Donanmanın Güçlendirilmesi Amacıyla 6 Ocak 1912 Tarihinde Mebusan Meclisinde Kabul Edilen “Donanma Projesi”ne Göre Yapıtılacak Gemileri Gösteren Tablo.

Sayı	Geminin Cinsi	Tonaj	Yapıtılacağı Yıl					Bedeli
			1327 (1911)	1328 (1912)	1329 (1913)	1330 (1914)	1331 (1915)	
6	Dretnot	23.000	1	2	1	1	1	2.000.000
4	Skaut ¹	5.500	-	2	2	-	-	350.000
20	Destroyer	1.000	-	4	6	5	5	135.000
6	Denizaltı	500	-	2	2	1	1	80.000
1	Ana Gemisi ²							
1	Tahlisiye Gemisi	1.300	-	-	1	-	-	100.000
2	Lağım Gemisi ³	5.000	-	1	-	1	-	130.000
1	Temirit Gemisi		-	1	-	-	-	200.000
1	Büyük Havuz		-	1	-	-	-	300.000
2	Küçük Havuz		-	1	-	-	1	300.000
1	Muhrip Havuzu		-	-	-	-	1	50.000
1	Okul Gemisi		-	-	1	-	-	300.000

Notlar:

- 1 Muhripilere önderlik edecek büyük muhrip.
- 2 Denizaltı personeli yatak gemisi.
- 3 Mayın dökme gemisi.

138 Afif Büyüktuğrul, “Osmanlı (Türk)-Yunan Deniz Silahlanma Yarışı”, *Belleten*, C.XXXIX, S.156, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1975, s.739.

EK-4¹³⁹

Mecidiye Kruvazörü Battıktan Sonra Dalgıçların Dalış Subayı F.A. Shpakovicha Komutasında Mecidiye Kruvazöründeki Çalışmalarını Gösteren Fotoğraf.

(Techizatlı iki dalgıçın ortasındaki şapkalı, dalış subayı F.A. Shpakovicha'dır.)

139 <http://kortic.borda.ru/?1-15-0-00000040-000-0-0-1221646024> (Erişim: 03.06.2007).

EK-5¹⁴⁰

Mecidiye Kruvazöründe Yapılan Kurtarma Çalışmalarını Gösteren Fotoğraf.

Fotoğraftakiler: Ortada Batmış Durumdaki Gemi Mecidiye Kruvazörü ve Etrafındakiler Lekodol II, Lekodol III Römorkörleri, Vanya Botu, Üç Dalgıç Botu, En Sağda ise Chernomor ve Lekodol IV Römorkörü.

140 <http://www.agentura.ru/press/about/jointprojects/inside-zi/medjidie/>
(Erişim: 03.06.2007).

EK-6¹⁴¹

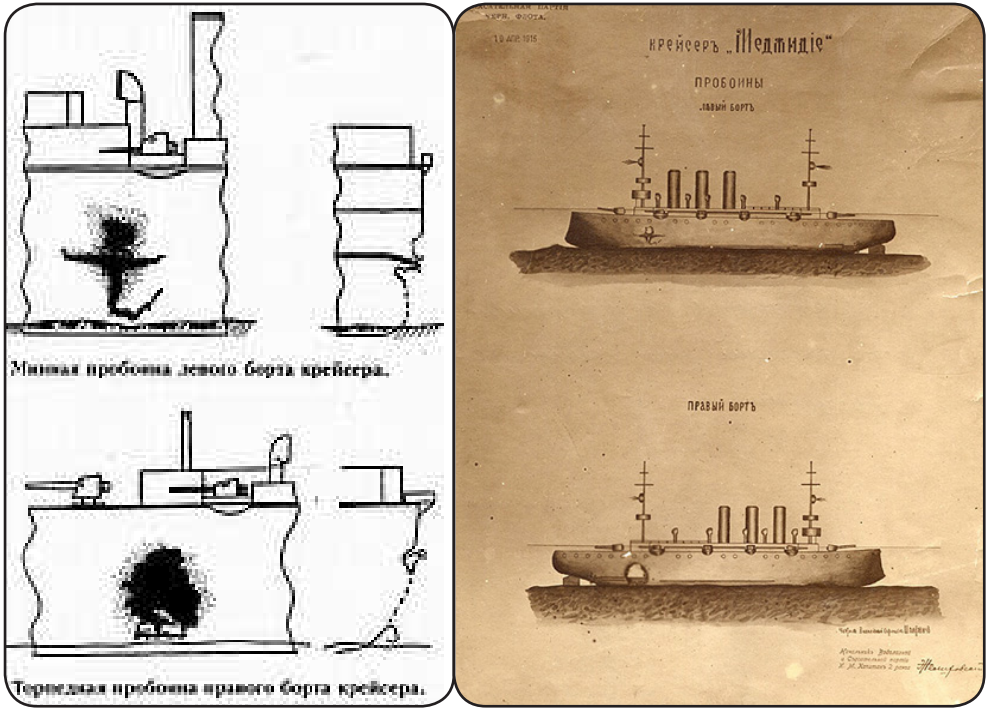
Mecidiye Kruvazörünün Batmasına Neden Olan Yaraların Yerlerini Gösteren Çizimler

Soldaki Çizim Üst Kısım: Mecidiye kruvazörünün iskele borda mayın yarası.

Soldaki Çizim Alt Kısım: Mecidiye kruvazörünün sancak borda torpido yarası.

Sağdaki Çizim Üst Kısım: Mecidiye kruvazörünün iskele borda mayın yarası.

Sağdaki Çizim Alt Kısım: Mecidiye kruvazörünün sancak borda torpido yarası.

(Bu çizim Mecidiye kruvazöründeki kurtarma çalışmalarına katılan dalış subayı F.A. Shpakovicha tarafından yapılmıştır.)

141 <http://www.navycollection.narod.ru/ships/Turkey/Cruisers/Mejidiye/history.html> (Erişim: 03.06.2007);
<http://flot.com/history/events/mejidiye.htm> (Erişim: 28.05.2009)

EK-7¹⁴²

Odesa Açıklarında Batmış Durumda Bulunan Mecidiye Kruvazörü ve Almış Olduğu Yaraları Kapatmaya Çalışan Rus Botlarını Gösteren Fotoğraf.

EK-8¹⁴³

Mecidiye kruvazörünün iskele baş taraftaki yarasını kapatmakta kullanılacak yamayı ve bunu götüren Rus botlarını gösteren fotoğraf.

142 www.ruskarfagen.ru/rif/medjidie.php (Erişim: 07.09.2009)

143 www.ruskarfagen.ru/rif/medjidie.php (Erişim: 07.09.2009)

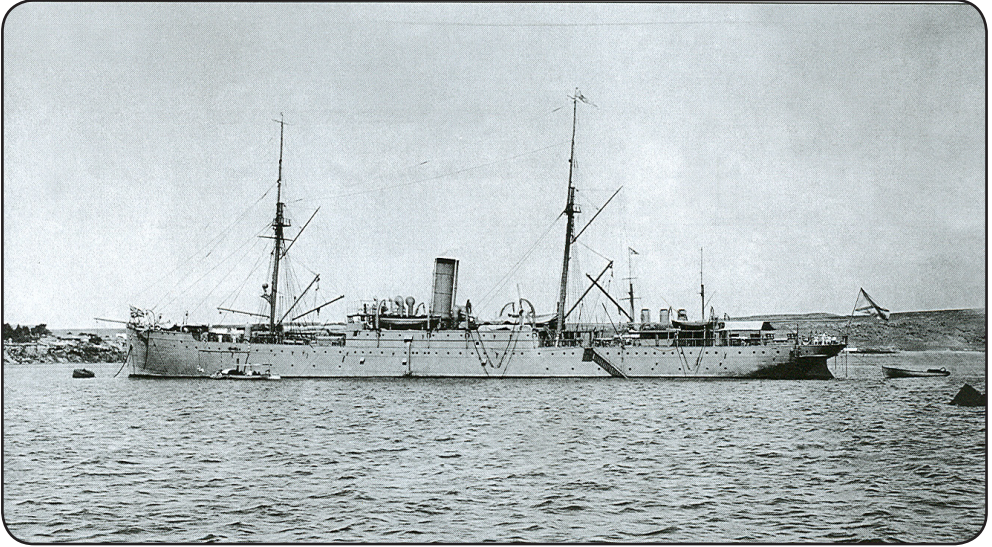
EK-9¹⁴⁴

Mecidiye Kruvazörünün Rus Sancağı Altındaki Fotoğrafı.

EK-10¹⁴⁵

Mecidiye Kruvazörünün Rus Tersanelerindeki Onarımlardan Çıkıp Rus Donanmasına Prut Adı Altında Katılmasından Sonraki Fotoğrafı.

144 Özdem Koçer, *Şanlı Yavuz*, Deniz Basımevi, İstanbul, 2008, s.66.

145 Georgi Nikrasov, *Çarlığın Düşmanları, 1914-1917 Yılları Harbinde Karadeniz Donanması Harp Harekâtı*, Sen Petersburg, 2008, s.49.

EK-11¹⁴⁶

Mecidiye kruvazörünün Prut adı altında
Rus donanmasına katıldıktan sonraki
ilk personelinin fotoğrafı.

146 Georgi Nikrasov, *Çarlığın Düşmanları, 1914-1917 Yılları Harbinde Karadeniz Donanması Harp Harekâtı*, Sen Petersburg, 2008, s.49.

EK-13¹⁴⁸

Mecidiye Kruvazörünün 13 Temmuz 1918 Tarihinde İstanbul'a Getirildiğini Gösteren Hamidiye Kruvazörü Seyir Jurnalinin Sayfası.

صحة امبارق "سفينة القمارق" صحة ابرق

صحة امبارق "سفينة القمارق" صحة ابرق

صحة امبارق "سفينة القمارق" صحة ابرق

رقم	اصناف	مبلغ	نوع	ملاحظات
1	اصناف
2	اصناف
3	اصناف
4	اصناف
5	اصناف
6	اصناف
7	اصناف
8	اصناف
9	اصناف
10	اصناف
11	اصناف
12	اصناف

ملاحظات:

1. ...

2. ...

3. ...

4. ...

5. ...

6. ...

7. ...

8. ...

9. ...

10. ...

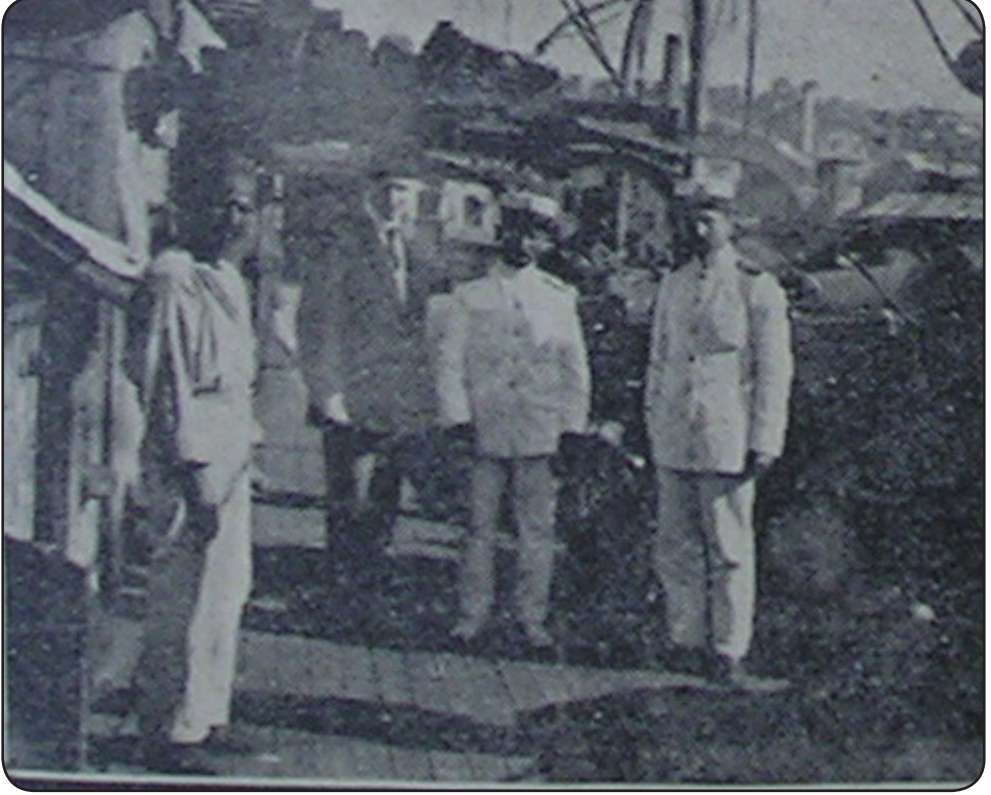
11. ...

12. ...

148 DM., Dak., Gjb. Hksj., Dn.1046, Ta.04.01.1918/11.04.1923, T.13 Temmuz 1334 (13.07.1918)

EK-14¹⁴⁹

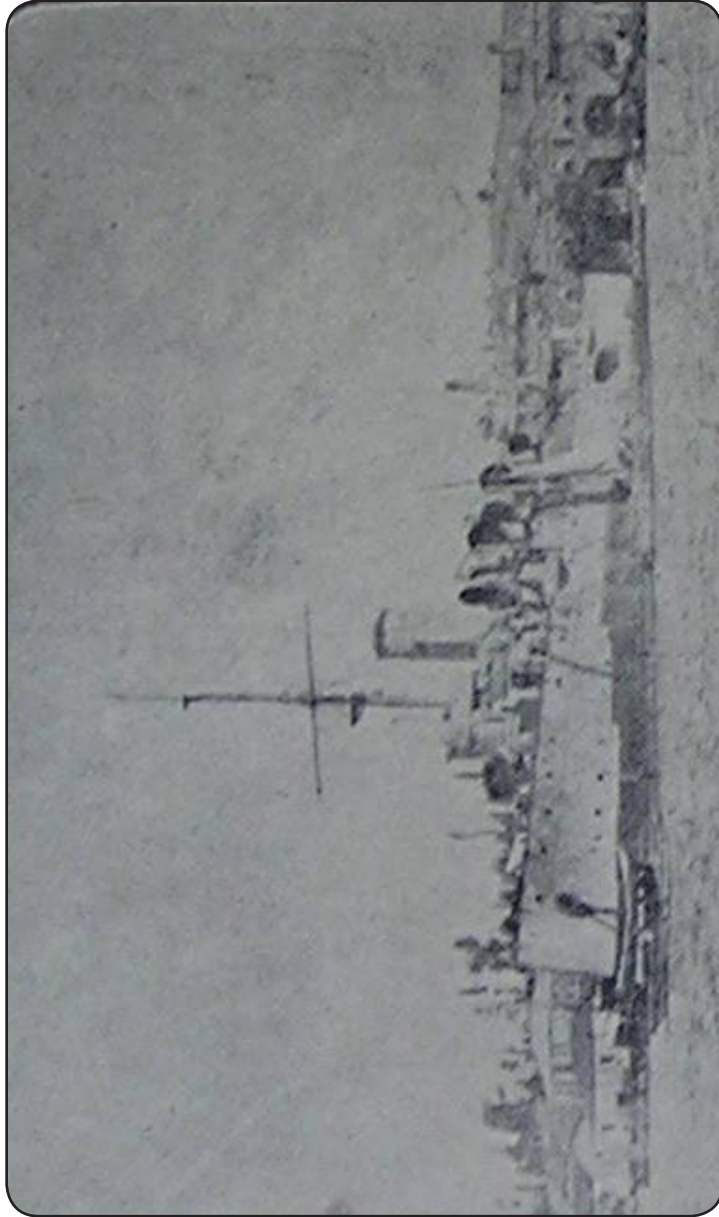
Rusların Mecidiye Kruvazörüne Monte Ettikleri
1914 Model Vickers Fabrikası İmalı 13 cm'lik Toplarından Birinin
14 Temmuz 1918 Tarihinde Çekilmiş Fotoğrafi.

149 *Donanma Dergisi*, "Mecidiyemizin Avdeti", Sayı 174, 18 Temmuz 1334 (18 Temmuz 1918), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul, 1918, s.1998.

EK-15¹⁵⁰

Mecidiye Kruvazörünün Hamidiye Kruvazörü ile İstanbul'a Getirilmesinin
Ardından Römorkörler ile Haliç'e Çekilmesinin Bir Gün Sonrasında (14
Temmuz 1918) Çekilmiş 1 Direkli 1 Bacalı Fotoğrafı.

150 *Donanma Dergisi*, "Mecidiyemizin Avdeti", Sayı 174, 18 Temmuz 1334 (18 Temmuz 1918), Donanma Cemiyeti Yay., İstanbul, 1918, s.1998.

KURTULUŞTAN SONRA GAZİANTEP (TÜRKİYE'NİN SİHHİ VE İÇTİMAİ COĞRAFYASI: GAZİ AYINTAB VİLAYETİ)

Hasan DİNÇER*

Öz

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, Türk tarihinde ilk olarak 3 Mayıs 1920 tarihinde Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti kuruldu. 1921 yılında Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti; nüfus, eğitim/okullaşma oranı, hastalıklar/sağlık kurumları, üretim düzeyi/ürünler konusunda ülke gerçeklerini tespit etmek böylelikle sosyal, kültürel ve ekonomik politikalara yön vermek amacıyla "Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası" adıyla bir dizi il monografisi hazırlattı. Bu makalede Gaziantep hakkındaki monografi incelenmiş, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gaziantep'in ekonomik-sosyal hayatı, işgalin etkileri, halkın günlük yaşamı, ağırlığı hissedilen toplumsal sorunlar hakkında sonuçlara varılmıştır.

1926 yılı itibarıyla Gaziantep'in tarımsal yapılarındaki feodal ilişkilerin, köylülerin yaşam koşullarını zorlaştırdığı, içme suyu şebekesi, kanalizasyon gibi alt yapı eksikliklerinin kentten genel sorunu olduğu, beslenme ve doğum konularındaki ilkel uygulamaların eğitim başta olmak üzere bazı alanlarda acil müdahale ve yatırımları gerektirdiği saptanmıştır. Bununla birlikte Gaziantep, Cumhuriyet'in ilk yıllarında olumlulukları daha fazla, gelişme potansiyeli yüksek bir kenttir. Savaşların yıpratıcı etkisine karşın, tarımsal ve ticari faaliyetleri göz önüne alındığında, üretken, mücadeleci, girişimci bir nüfusa sahiptir. Okullara ilgisi, medreselere ilgisizliği, modern tıba değer vermesi; Gaziantep halkının, her alanda değişim anlamına gelen Türk Devrimi'nin değerlerini benimsemeye yatkın, akılcı uygulamaları kabule elverişli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, Dr. Refik Saydam, Dr. Rıza Nur.

* Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(hdincer@ankara.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0002-4289-9953>).

GAZİANTEP AFTER LIBERATION (TURKEY'S SANITARY AND SOCIAL GEOGRAPHY)

Abstract

In 3 May 1920, for the first time in the Turkish history, The Ministry of Health and Social Assistance was founded after the establishment of the The first Turkish Grand National Assembly. In 1921, The Ministry of Health and Social Assistance published the provincial monography called "Turkey's Sanitary and Social Geography" in order to detect the realities of the country in terms of population, education/number of schools, diseases/ health institutions, production level/products to manage Turkey's social, cultural and economical policies. In this article, the monography about Gaziantep was analyzed and conclusions were made about the economical and social condition of Gaziantep, effects of occupation, daily life of the people and influential social problems in the first years of the republic regime.

It can be seen that, from 1926, there were general problems about the city such as the difficulties in the lives of the farmers due to the feudal relations in the agricultural structure of the city, lack of infrastructure such as sewerage and drinking water network problems. Also, the primitive technics about nutrition and birth proved that there was a serious need for an urgent investment and intervention, starting with the education. At the same time, Gaziantep was a city with high potential of development and had more pros than it had cons. When its agricultural and trading activities were considered, despite the devastating effect of the wars, the city had a productive and diligent population. The Turkish Revolution means a progressive revolution in all social fields and people of Gaziantep were rational minded and esteemed the values of the revolution. Their valuing the modern medical methods and being interested in secular schools while not being interested in religious schools showed that.

Keywords: *Gaziantep, The Ministry of Health and Social Assistance, Dr. Refik Saydam, Dr. Rıza Nur.*

Giriş

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi, işgalleri sona erdirmek, ayaklanmaları bastırmak, Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin yıkıcı faaliyetlerini etkisiz kılmak için çok cepheli bir mücadele gerçekleştirdi. Başarılı olabilmek, otorite tesis edebilmek için yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendinde topladı. Sağlık, eğitim, kültür konularında topluma hizmet sunmak ve sorunları çözmek amacıyla yasal, kurumsal düzenlemeler de gerçekleştirdi. Bu çerçevede atılan adımlardan biri, Türk tarihinde ilk olarak 3 Mayıs 1920 tarihinde Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti'nin kurulmasıdır.¹

1 TBMM'nin açılmasından sonra görev yapmış bazı Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekilleri ve dönemleri şöyledir: Dr. Adnan Adıvar 03.05.1920-10.03.1921, Dr. Refik Saydam 10.03.1921-20.12.1921, Dr. Rıza Nur 24.12.1921-27.10.1923, Dr. Refik Saydam 30.10.1923-21.11.1924, Dr. Mazhar Germen 22.11.1924-03.03.1925, Dr. Refik Saydam 04.03.1925 -

Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti'nin kuruluş sebebi; ekonomik geriliğin ve uzun savaşların Türk toplum hayatında yarattığı olumsuzlukları tespit etme ve çözüm bulma arayışı olarak saptanmıştı. Yoksulluk ve bilinçsizlikten doğan kötü beslenme, çocuk ölüm oranlarının yüksekliği, trahom, sıtma, çocuk felci, frengi gibi hastalıkların yaygınlığı, olumsuzlukların başlıcaları idi.²

1921 yılında Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti tarafından, çeşitli yönleriyle ülkenin mevcut koşullarını inceleyerek, gelecekteki sosyal, ekonomik ve kültürel politikalara yön vermek amacıyla, "Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası" adıyla bazı iller hakkında raporlar oluşturmak için çalışmalar başlatıldı.³

Bu çerçevedeki ilk rapor, Sinop hakkında 1922 yılında basılmışsa da dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Rıza Nur, çalışmanın, Dr. Refik (Saydam) Bey'in bakanlığı döneminde başlatıldığını belirtmiştir: "*Selef-i aciz-i Refik Beyefendi, zamanda yurdumuzun sıhhî ve içtimâî tedkiki gibi mühîm bir nokta Vekâlet-i Muâvenet-i İctimaiyye müdürü Doktor Muhyiddin Celal Bey tarafından Vekâlete teklif olunarak sıhhiye müdürlerinden bu bâbda ma'lûmat talep edilmiş, sıhhiye müdürleri tedkikât yaparak istenen ma'lûmatı mehmâ emken cem' eylemişler. Vekâlete geldiğim zaman bu ma'lûmatın yarısını gelmiş buldum. Bunların bir kısmı güzelce, bir kısmı kıymetsiz idi ki sıhhiye müdürlerinin iktidar ve faaliyetleriyle mütênâsibdi. ...*"⁴

Bakanlık, vilayet ve sancaklarda görev yapan doktor ve sıhhiye müdürlerini söz konusu raporları hazırlamaları için görevlendirdi. Bakanlığın, bu dizi içinde yayınladığı toplam rapor sayısı konusunda; Sayılır⁵ yirmi beş,

25.10.1937. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11490/bakanlarimiz.html> 30/12/2018; İbrahim Refik Saydam: 8 Eylül 1881'de İstanbul'da doğdu. 1905'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi bitirdi. Almanya'da tıp eğitimi gördü. Bakterioloji Enstitüsü'nde bazı bulaşıcı hastalıkların serumlarının üretilmesini gerçekleştirdi. Kurtuluş Savaşı başlarken Mustafa Kemal ile birlikte Anadolu'ya geçti.1920'de Bayezid (Doğubeyazıt) mebusu olarak TBMM'ye girdi. Ankara'da bugünkü Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kurulmasını sağladı.1939-42 arasında başbakanlık yaptı. 7/8 Temmuz 1942'de İstanbul'da vefat etti. *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 19, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama AŞ, İstanbul, 1988, s 135-136; Rıza Nur:1878'de Sinop'ta doğdu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi hekim yüzbaşı olarak bitirdi. 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki'den Sinop mebusu seçildi. Sonrasında İttihat ve Terakki'ye muhalif oldu. 1913 Babalı Baskını akabinde yurt dışına sürüldü. 30 Ekim 1918 sonrasında yurda döndü. Son Meclis-i Mebusan'a ve ilk iki dönem TBMM'ne Sinop mebusu olarak girdi. Lozan Anlaşması'nı imzalayan delegasyonda yer aldı. 8 Eylül 1942'de İstanbul'da vefat etti. *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 16, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama AŞ, İstanbul, 1988, s. 620.

- 2 *Türkiye'de Sıhhat ve İctimai Muavenet Teşkilatının Cumhuriyet Devrindeki İnkışafı*, (Yayınevi Yok), Ankara, 1937, s. 4-6.
- 3 Burhan Sayılır, "Milli Mücadele Döneminde Batı Karadeniz'in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Raporlarına Göre)", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 38, Eylül-Ekim 2013, s. 2.
- 4 Mehmet Said, *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Sinop Sancağı*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti, Ögüd Matbaası, Ankara, 1922. Kitabın başlangıcındaki Dr. Rıza Nur Bey'in Sunuş yazısından.
- 5 Sayılır, *a.g.m.*, s. 2.

Koz⁶ on sekiz, Gökçe-Mevlut⁷ on dokuz, Doğruöz⁸ on sekiz, Gümüşçü⁹ on dokuz, Aysal-Arslan¹⁰ yirmi bir rakamını kaydetmektedir. Tarafımızdan yapılan araştırma sonucunda basılmış ve ulaşılabilir durumda olan monografi sayısı yirmi olarak saptanmıştır: Bayezid, Sinop, Muğla (Menteşe), Çatalca, Kırkkilisa (Kırklarili), Gelibolu, Kengri (Çankırı), Kayseri, Gazi Ayıntab, Kastamonu, Kırşehir, Urfa, Konya, Niğde, Tokat, Sivas, Hamidabad (Isparta), Erzurum, Ankara, Cebel-i Bereket (Osmaniye).¹¹

Hazırlanan raporlarda incelenen kent hakkındaki bilgiler, çoğunlukla, altı başlık altında sunulmuştur:

“Birinci kısım: Hudutlar, dağlar, nehirler, göller, madenler, ormanlar, sebze ve meyveler, vahşi hayvanlar, mülki taksimat; İkinci kısım: İklim, mevsimler, sıcaklık, rüzgârlar, yağışlar; Üçüncü kısım: Nüfus, aşiretler, giyim-kuşam, gelenek, görenek, temizlik; Dördüncü kısım: Hastaneler, eczaneler, mektep ve medreseler, oteller, hanlar, hamamlar, hastaneler, fabrikalar, şehir ve köylerin durumu, kabristanlar, bataklıklar, içme suları; Beşinci kısım: Hastalıklar, zührevi hastalıklar, sıtma, verem, akıl ve sinir hastalıkları, salgınlar; Altıncı kısım: Doğum ve ölüm istatistikleri, sıtma ve frengi istatistik ve haritaları”¹².

Cumhuriyetin toplumsal yaşamı değiştirecek olan iktisadi alandaki köklü atılımlarının 1930’lu yıllarda hayata geçirildiği göz önüne alınırsa, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşunun hemen sonrasında hazırlanmaları ve içerdiği bilgi zenginliği yönüyle, monografilerin; yakın geçmişin gelişmelerinin izlerini yansıtmak, Cumhuriyet’e devrolan toplumsal yapıyı resmetmek, genç Cumhuriyet’in sosyal, iktisadi politikalarının belirlenişinde dikkate alınmak gibi özellikler taşıdığı aşikârdır.

Gaziantep hakkındaki monografi, “Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Neşriyatından: 24” üst başlığı ile “Türkiyenin

6 M Sabri Koz, “Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: “Türkiye’nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası”, 4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, I. Cilt, Feryal Matbaası, Ankara, 1992, s. 39.

7 Nilifer Gökçe-Mevlut Yaprak, “Türkiye’nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Kırklareli Vilayeti” Adlı Esere Göre Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşunda Kırklareli’nde Folklorik Tıp”, *Lokman Hekim Journal*, 2012; 2 (1), s. 39.

8 Doğruöz, *a.g.m.*, s. 276.

9 Osman Gümüşçü, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye’nin Sıhhi- İctimai Coğrafyası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XV, Kasım 1999, Sayı: 45, s. 944.

10 Necdet Aysal-Lütfi Arslan, “Türkiye’nin Sağlık ve Toplumsal Coğrafyası: Cebel-i Bereket (Osmaniye) Vilâyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 63, Güz 2018, s. 425.

11 Milli Kütüphane kataloglarında, İstanbul için hazırlanmış monografi de gözükmekle birlikte, çalışanların samimi çabasına rağmen, söz konusu eser bulunamamıştır.

12 “Monografi; tarih, coğrafya gibi alanlarda özel bir sorun üstüne yapılan inceleme” şeklinde tanımlanmaktadır. Türkçe Sözlük, 2. Basım, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 2005, s. 1364. Vekâlet’in amacı ve kentler hakkındaki bilgilerin toplandığı başlıklar göz önüne alındığında yazımızda monografi tabirinin kullanılması daha uygun düşecektir.

Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Gazi Ayıntab Vilayeti” adıyla İstanbul: Çağaloğlu Hamam Sokağı No: 10 adresindeki Hilal Matbaası’nda 1926 yılında basılmıştır. Hazırlayan Gaziantep Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü Dr. Süleyman Faik Yargıcı’dır.¹³

1926 yılında hazırlanan monografi makale düzeyinde ele alınmamıştır.¹⁴ Bu makalede, söz konusu monografi merkeze alınarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında Gaziantep’in ekonomik-sosyal hayatı, işgalin sonraki döneme uzanan etkileri, halkın günlük yaşamı, ağırlığı hissedilen toplumsal sorunlar tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Gaziantep

Tarihi, Paleolitik Çağ’a kadar uzanan Antep 1517’de Osmanlı hâkimiyetine geçti. 1839’da kısa bir süre Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın egemenliğinde kaldı. 19. yüzyıl başlarına kadar Kahramanmaraş eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan kent, 1818’de Halep eyaleti merkez sancağına bağlı kaza merkezi, 1908’den sonra da sancak merkezi yapıldı. 19. yüzyıldan sonra Ayntab ya da Ayıntap adıyla anıldı.¹⁵ Gaziantep, Ayıntab Sancağı adıyla Halep vilayetine bağlı iken, toprakları hala Türkiye sınırları içinde bulunan üç kazası vardı. Bunlardan ikisi, Ayntab (Sancak Merkezi) ve Kilis kazaları, yaklaşık olarak şimdiki Gaziantep ilinin topraklarını kapsamaktaydı. Üçüncü kaza Rumkale ise günümüzde Şanlıurfa’ya bağlıdır.¹⁶

13 Monografi’nin ilk sayfasında Gazi Ayıntab Vilayeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü ibaresi yer almakta hazırlayanın ismi bulunmamaktadır. Dr. Süleyman Faik Yargıcı tarafından hazırlandığı bilgisini aktaran: Sabri Koz, *a.g.m.*, s. 42.

14 *Türkiye’nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Gazi Ayıntab Vilayeti*, Uğuroğlu Barlas tarafından (Hilmi Barlas Eğitim Vakfı, İstanbul, 2010) Latin alfabesine çevrilmişse de, Ankara’daki kütüphanelerden temin edilemediği için tarafımızdan transkripsiyonu yapılarak makalede kullanılmıştır.

15 “H. 1239-1249 (M.1824-1834) tarihli 142 numaralı Gaziantep şer’iyye sicilinden anlaşıldığı üzere Gaziantep Maraş Eyaletine bağlı bir “sancak” konumunda olmakla ...” Leyla Akcan, *1824-1834 Tarihleri Arasında Gaziantep’te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı* (142 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi s.1-253), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2016, s. 412; Antep, tarih içinde Babil, Hitit, Asurlular, Pers, İskender İmparatorluğu, Selevkoslar, Kommagene Krallığı, Roma İmparatorluğu, Sasaniler, Bizans İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Devleti, Urfa Haçlı Kontluğu, Anadolu Selçuklu Devleti, Halep Eyyubileri, Anadolu Selçuklu Devleti, Memluklar, Dulkadiroğulları, Memluklar ve Osmanlı hâkimiyetine kaldı. *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 9, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama AŞ, İstanbul, 1988, s. 325-326.

16 *Yurt Ansiklopedisi Türkiye, İl İl: Dünyü, Bugünü, Yarını*, C. 4, Anadolu Yayıncılık AŞ, İstanbul, 1982, s. 2992; 1982 tarihli bu kaynakta Rumkale ilçesi Şanlıurfa’ya bağlı olarak gösterilmekteyse de, günümüzde Şanlıurfa Belediyesi’nin resmi internet sayfasında Rumkale sadece tarihi kalıntıların bulunduğu bir yer olarak anılmaktadır. http://sanliurfa.bel.tr/icerik/1019/45/halfeti_26/12/2018; Bir ilçede isim değişikliği yapıldığı anlaşılmakta ise de bu konuda resmi bir açıklama mevcut değildir. Resmi olmayan, şahısların internet notlarında ise günümüzdeki Şanlıurfa ilçesi Halfeti’nin, eski Gaziantep ilçesi Rumkale olduğu belirtilmektedir. http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=106103_26/12/2018.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Antep, 15 Ocak 1919'da İngilizlerce işgal edildi. Akabinde aralarındaki anlaşma uyarınca İngilizler şehri, 5 Kasım 1919'da Fransız birliklerine devretti. Fransızların, halkın gururunu kırmaya matuf tutumu ve silahlı saldırıları Antep'te büyük bir direnişe sebep oldu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Antep Şubesi açılarak şehrin savunulması çabaları örgütlü hale getirildi. Şahin Bey, Kılıç Ali Bey ve Aslan Bey direnişin önde gelen isimleri idi.¹⁷ Yaklaşık on ay kadar süren direniş günlerinde, kuşatma sebebiyle özellikle gıda maddesi yokluğu Antepliler için büyük sorun oldu. TBMM, 6 Şubat 1921'de kabul ettiği bir yasa ile Antep'e *Gazi* unvanını verdi.¹⁸ Fransa, 20 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti ile imzaladığı Ankara Anlaşması ile Antep, Urfa, Maraş ve Adana'dan çekildi.

Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası Gazi Ayıntab Vilayeti 1926 Sosyal ve Ekonomik Hayat

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Antep'in ticari konumunda önemli bir değişiklik gerçekleşti. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik ilişkileri Lazkiye ve Halep kentleri çevresinde yoğunlaşmaktaydı. Bölgenin ham veya işlenmiş ürünleri Avrupa ve Mısır'a, İstanbul'dan sonra ikinci büyük merkez olan Halep üzerinden gönderilmekteydi. Halep'in Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'dan ayrılmasıyla bu şehrin üstlendiği rolü, çevre iller ve ülkelerle demiryolu/karayolu bağlantısı ve Mersin limanına yakınlığıyla Gaziantep üstlendi.

Antep'in iktisadi hayatına ilişkin geçmiş dönem kayıtları, üretilen ürünler konusunda sürekliliği işaret etmektedir. Evliya Çelebi'ye göre 1671'de Antep'te oşür veren 70.000 bağ vardır. Kırk çeşit üzümü, binlerce tulum pekmezi, bademli ve şamfıstıklı tatlı (köftürü) sucuğu vardır ki Arab'a, Acem'e ve Hindistan'a kadar gönderilirdi. 1871, 1891 Salnameleri ve 1913 Tarım Sayımı'na göre Antep'te, en çok yetiştirilen tarım ürünleri olarak buğday, arpa, nohut, mercimek, zeytin, üzüm, meyan kökü, pamuk, kavun-karpuz, ceviz, soğan, tütün, incir; hayvan olarak keçi, koyun, öküz, inek ve at zikredilmiştir.¹⁹

"Türkiyenin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası Gazi Ayıntab Vilayeti" adlı monografiye göre 1926 yılında Gaziantep, Merkez, Kilis ve Rumkale ilçelerinden oluşmaktadır. Vilayet'in nüfusu, 2.000'i Yahudi, kalanı Türk-İslam olmak

17 Necdet Aysal, "Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 118-120; Zeynep Kalyoncuoğlu, "Antep'te Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu* 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 777-791.

18 Gazi Ayıntap adı zamanla Gaziantep'e dönüştü ve kent 1924'te il merkezi yapıldı. *AnaBritannica ...*, C. 9, s. 326.

19 *Yurt ...*, C. 4, s. 2973-2992.

üzere toplam 201.000'dir.²⁰ Geçmiş dönem rakamları ile karşılaştırıldığında; Gaziantep'teki Ermeni nüfusun, şehrin işgalinde Fransızlarla işbirliği yapmaları sebebiyle olsa gerek, kurtuluştan sonra kenti terk ettiği ya da terk etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.²¹

Konuşulan dil Türkçe olup şive merkez, ilçeler ve köylerde birbirinin aynı ve İstanbul lehçesine yakındır. Bunun yanında, hayvancılıkla geçinen ve Kürtçe konuşan mevcudu pek az aşiret olduğu, bunların aslen Kürt değil Türkmen olduğu ve bunlara Türkmen aşireti dendiği belirtilmiştir.²²

Monografiye göre Gaziantep'te ekonomik faaliyetler tarım ve ticarete dayanmaktadır. İl genelinde bol miktarda yetiştirilen ürünler olarak incir, üzüm, dut, ayva, zeytin, fıstık, ceviz, nar, elma, armut, susam, tütün, kendir, keten, pamuk, şalgam, soğan, sarımsak, patates, pancar, havuç, buğday, arpa, mısır, akdarı, yulaf, mercimek, bakla, fasulye, nohut anılmaktadır.

Tarımsal ürünlerdeki zengin çeşitliliğin Gaziantep'in, alışveriş halinde olduğu alanları da belirlediği; yüzde onu şehirde tüketilebilen fıstığın kalanının Malatya, Urfa, Halep, Şam ve Mısır'a, yine fazlaca yetişen ve şöhreti yayılmış olan cevizin de Halep, Urfa, Malatya'ya satıldığı belirtilmiştir. Daha çok Mısır'a ihraç edilmesi ve yüksek gelir getirmesi sebebiyle, köylünün tütün yetiştirmek için yoğun çaba harcadığı ifade edilmektedir. Kilim ve abaların Diyarbakır, Malatya, Halep, Şam ve Mısır'a satıldığı belirtilmiştir.²³

Toprağın ekime hazırlanmasında yaygın olarak kara saban kullanıldığı, tarlaların işlenmesinde yarıcılığın yaygın olduğu tespit edilmiştir: "*Tarlalar ekseriyetle şehir ve kasaba ahalisince ortaklıkla mahsulün yarısı köylüye bırakılmak*

20 Merkez kasabada üç Protestan, bir Katolik, bir Ermeni kilisesi ve bir Yahudi havrası mevcuttur. Süleyman Faik Yargıcı, *Türkiyenin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası Gazi Ayntab Vilayeti*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1926, s. 32.

21 1885-1914 Antep ve Kilis'in nüfusu şöyledir: Ayntab Kazası: Müslüman: 89 769, Rum Ortodoks: 67, Ermeni Ortodoks: 14 466, Yahudi: 860. Kilis Kazası: Müslüman: 78 905, Rum Ortodoks: 434, Ermeni Ortodoks: 3 934, Yahudi: 775, *Yurt ...*, C. 4, s. 2975; 1873 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Rumkale, Urfa Sancağı'na bağlı bir kazadır. Nüfusu 17964 Müslüman, 586 Hıristiyan olmak üzere toplam 18550'dir. *Yurt ...*, C. 10, s. 73-76.

22 Türkmen, İbikli, Karakoyunlu, Savcılı aşiretleri Kürtçe ve Türkçeyi mükemmel bilirler. Vilayetin güney ve kuzeyinde çiftçilikle geçinen Türkmen ve İlbeyle ve Karakoyunlu aşireti mensuplarının büyük kısmı, mevcudu yaklaşık iki bin olan Kiyar adlı Arap aşiretinin ise neredeyse hiçbir üyesi nüfusa kayıtlı değildir. Süleyman Faik Yargıcı, *a.g.e.*, s. 16; Toprak, nüfus konusunda resmi kaynaklarda 1925 yılından itibaren yaşanan değişime dikkat çekmektedir: Kürt kimliği resmi yayınlarda 1925'e kadar yer aldı.1925 Şeyh Sait Ayaklanması resmi kaynaklarda Kürt kimliğinin de sonu oldu. Şeyh Sait Ayaklanması, Ankara'yı ulus-devlet konusunda kapanmaya sevk etti. ...1926'da yayınlanan Gaziantep kitabında artık Kürtler Türkmen olarak belirtilmişti. Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012. 542-544.

23 Yakın zamanda yapılan bir çalışmada Gaziantep'in, Ortadoğu ülkeleri ile olan ekonomik ilişkileri değerlendirilmiştir. Nebahat Turan, *Cumhuriyet Döneminde Gaziantep Ekonomisinin Türkiye ve Ortadoğu Açısından Önemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, TC Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri ve Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, İstanbul, 2015, s. 130-169.

üzere icara virilir. Zavallı köylüler ... bir yıl mütemadiyen ... çalışır; mahsul yetiştince bir kısmını ortağından aldığı borca ve saireye mukabil elden çıkarır, kendisine de ancak ... cüzi bir kısım zahire kalır ki bununla bir seneyi mümkün değil idare idemez."²⁴

Tasvir edilen yaşam koşullarının sonucu olması gereken, halkın zihniyetine dair yapılan tespit de önemlidir: "Zengin köylüler haric olmak üzere gece gündüz çoluk çocuğu ile tarlalarda vakit geçiren Türk köylüleri pek ziyade kanaatkar olur. Yorgun argın tarlasından avdet idince hazırlanmış olan sıcak mercimek veya baş çorbasını veya bulgur pilavını veyahud ekmekleri umumiyetle yufka olduğundan yufka içine dürülmüş ayran peynirini efrad-ı ailesiyle iştiha ile yirken kendinde büyük bir memnuniyet hiss eder."²⁵

Savaşın tarım hayatına etkisine dair tespitlere de yer verilmiştir: Fransız işgali döneminde Ermenilerin bağları sökerek tarlaya çevirdiği, işgalin bitişi ile ahalinin yeni bağlar yetiştirmek için çaba harcadığı belirtilmiştir. Sınırlı sayıdaki çiftlik sahibinin modern pulluklar kullandığı, Birinci Dünya Savaşı ve Antep Harbi ile bu tarım araçlarının tahrip edildiği vurgulanmıştır.

Vilayet, hayvan çeşitliliği açısından da zengindir. Öküz, inek, manda, deve, at, katır, eşek, koyun, keçi çokça yetiştirilmektedir. Süt verimi yüksek inek cinsi mevcut olup, tereyağı ülke geneline satılmaktadır. Kazanç amaçlı avcılık da vardır.

Bugün, Türkiye’de at yetiştiriciliğinde anılmasa da, 1920’lerde Gaziantep, şöhreti her tarafta bilinen Arap atlarının yetiştirildiği bir şehirdir. İyi bir atın değerinin 500 madeni liraya kadar çıktığı belirtilmektedir. Cins atların satışında, günümüzde ticari taksit plaka satışlarında görülen, bir uygulama caridir: "Naçarlıktan dolayı atını satmağa mecbur olanlar ekseriya ya hayvanın yarısını veya bir ayağını satar ve pek sevgili hayvanını büsbütün elden çıkarmak istemez. Hayvanının tamamını satanlar pek nadirdir."²⁶

Vahşi hayvanların ele alındığı bölümdeki en ilginç bilgi, nadiren de olsa, Gaziantep’te kaplana rastlanıyor olmasıdır. Güvercin yetiştiriciliği bahsinde ise güvercinciliğin bir uzantısı olarak ortaya çıkan bir davranışın/sıfatın toplumsal hayattaki anlamı konusundaki tespit ilginçtir: "Güvercincilik yaygındır. Kendi sürüsüne karışan bir güvercini sahibine iade için para almak gibi bir adet de vardır. Lakin bu adet, toplum nazarında en adi ve sefil meslek addedilir. Birinin kötü vasıfları anlatılmak istendiğinde "kuşçudur" denilir."²⁷ "Kuşçu" nitelemesi aynı anlama gelmek üzere günümüzde de Gaziantep ve ilçelerinde yaşamaktadır.

Vilayet genelinde alıç ve melengiç (menengiç) ağacının yaygın olduğu belirtilmiş, ormancılık, köylülerin geçim kaynakları arasında zikredilmiştir. Karadağ ve Kızılca Dağlar ve Rum Kale ilçesi, vilayetin orman açısından en zengin alanları olarak anılmıştır. Gaziantep merkez, Rumkale ve Birecik’in odun, kömür

24 Süleyman Faik Yargıcı, a.g.e., s. 12.

25 Yargıcı, a.g.e., s. 19.

26 Yargıcı, a.g.e., s. 12.

27 Yargıcı, a.g.e., s. 13.

ihtiyacının buralardan karşılanması ve düzensiz kesim yapılması sebebiyle ormanların tahrip olduğu, keresteye elverişli ağaç kalmadığı vurgulanmıştır. Ancak bu bilgiyle çelişir biçimde, Gaziantep'te Fransız kösesine yakın kalitede kundura kerestesi üretilbildiği de eklenmiştir.

Köylülerin odunculuk da yaptığı, yedi sekiz saat mesafeden şehre gelerek odun sattığı ama pek az gelir elde ettiği ifade edilmiştir. Şahıslara ait ormanlarda dut, kavak, söğüt, çınar, karaağaç, dağdağan ve cevizin çokça bulunduğu, şehrin çevresini saran ağaçlık alanın, Antep Savaşı günlerinde işgalcilerin ısınma ve siper yapımında kullanmak için kesim yapması sebebiyle tarla haline geldiği belirtilmiştir.

Gaziantep'te arama yapılmadığı için maden varlığının bilinmediği aktarılmıştır. Kilisecik Köyü'nde köylülerce ocaklarda yakılarak kullanılan maden kömürünün işlenmesi için milletvekili Ali Cenani Bey'in²⁸ şirket kurma girişiminin Birinci Dünya Savaşı ile yarım kaldığı belirtilmiştir. Bunun yanında Çarpın köyü civarında kırmızı mermer, Karataş yakınlarında beyaz mermer ve Kilis'te sarı mermer işlendiği ifade edilmiştir.

Terzilik, kunduracılık, dokumacılık ve yağcılık Türkler arasında gelişmiş iş kolları olarak zikredilmiştir. Vilayette kuyumculuğun gelişmediği şeklinde bir bilgi de mevcuttur. Ancak kadınların kullandığı takılar bahsinde sözü edilen ziynet eşyalarının çeşitliliği düşünülürse monografi yazarının, kuyumculuğun Türkler arasında terakki etmediğini kastettiği düşünülebilir.

Fabrikalar bahsinde yer verilen imalathanelerin, vilayette yetiştirilen tarım ürünlerini işlemeye dayalı olduğu görülmektedir: Merkezde 2.299 dükkân, 4 bedesten, 26 han, 30 fırın, 2.210 dokuma tezgâhı, 6 sabunhane, 1 deri işleme atölyesi, 45 boyahane, 10 üzüm/sussam sıkma atölyesi, 1 kesimhane, 11 değirmen, 2 un fabrikası, Kilis'te 7 han, 740 dükkân, 11 fırın, 120 dokuma tezgâhı, 2 sabunhane,²⁹ 20 kadar değirmen ve birçok zeytinyağı imalathanesi, kapatılmış durumda olan 8 içki fabrikası vardır.

Vilayette içki üretimi gayrimüslim unsurlarca gerçekleştirildiği için, Birinci Dünya Savaşı'nda bu kesimlerin Antep'ten ayrılması sektörde ciddi sarsıntıya sebep olmuş, 1920 Men-i Müskirat Kanunu ile de içki üretim-dışalım/satımı, kullanımı yasaklanmıştı.³⁰ Bu tarihten başlayarak, diğer şehirlerde olduğu gibi, içki fabrikaları kapandığı için, bu sanayi dalı çökmüştü.³¹ 1924'te

28 Ali Cenani Bey: Türk siyaset adamı (1872-1934). Doğu Anadolu'da geniş toprakları olan bir aileden Rasim Paşa'nın oğludur. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Halep (1908-1912, Antep (1914-1919)) milletvekilliği, Meclis başkan yardımcılığı (1911), ilk TBMM'de Gaziantep milletvekilliği (1923-1927), Ticaret bakanlığı (1924-1926) yaptı. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. I, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1986, s. 380.

29 "Sabunhaneler nisbeten mükemmel olub imal olunan sabunlar, Malatya, Harput, iyarbekir cihetlerine, Halep ve Mısır taraflarına sevk ve ihrac olunur." Süleyman Faik Yargıcı, *a.g.e.*, 29.

30 Men-i Müskirat Kanunu hakkında bakınız; Cem Doğan, "Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti ve Men-i Müskirat Kânunu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 26, Bahar 2013, s. 161-181.

31 1896 yılında Antep'te 8 içki fabrikası olduğu kaydedilmektedir. *Yurt ...*, C.4, s. 3009.

Men-i Müskirat Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasıyla ülke genelinde içki üretim ve satışı yeniden başlamıştı. Değişikliğin Gaziantep'te bu sektörü nasıl etkilediği konusunda monografide açıklama bulunmamaktadır.³²

1927 yılı itibarıyla Antep'te kamu işyeri bulunmamaktadır.³³ Dolayısıyla, yukarıda zikredilen ticari faaliyetler, üretilen tarım ürünleri ve kurulmuş olan imalathaneler Antep halkının çalışkanlığını ve girişimci karakterini işaret etmektedir. Başka bir ifade ile Cumhuriyetin ilk yıllarında, savaşların yıkıcı etkisini yaşamakla birlikte, şehrin gelişmeye açık olduğu barizdir. Bu özellik, devletin ekonomide planlı desteklerini de hesaba katmak şartıyla, Gaziantep'in bugün itibarıyla ulaştığı üretim düzeyini de açıklayıcı niteliktedir.

Halkın Giyim Tarzı

Gaziantep halkının giyim tarzı zengin, orta halli ve yoksul şeklinde sınıflanarak tasvir edilmiştir. Kasabalı zengin erkeklerin setre pantolon, entari üzerine uzunca bir palto, başında abani sarık, belinde kalın ve geniş bir şal kuşak taşıdığı, kadınların bir kesiminin son birkaç sene zarfında İstanbul biçimi çarşaf, yeni moda elbiselere rağbet ettiği, bir kısmının yerli dokumadan mavi çarşaf giydiği belirtilmektedir. Önceleri beşi bir yerde ve Sultan Mahmut altınlarına rağbet olmasına karşın son zamanlarda gerdanlıklara itibarın arttığı vurgulanmaktadır. Köylü zenginlerin giyimlerinin kasabadaki orta halli olanlar ile aynı olduğu; yerli dokumadan aba ve şalvar, bellerinde şal kuşak, başlarında fes üzerine abani sarık veya ipeklî poşu, ayaklarında alım gücüne göre yemeni veya kundura bulunduğu belirtilmiştir.³⁴

Orta halli ve fakir kasabalı erkeklerin yerli yün dokuma aba, yerli iplikten dokunmuş şalvar, yaşlıların Tunus fesi üzerine abani sarık, gençlerin yazma sarılmış adi fes, fotin kundura, yerli sahtiyandan kırmızı yemeni giydiği ifade edilmiştir. Kadınların sarı sahtiyandan uzunca konçlu, *hedik* denilen püsküllü çizmeler giydiği, ancak bunlara şimdi pek ender rastlandığı belirtilmiştir. Genç erkekler, yerli dokumadan entari, üzerine yazma sarılmış kalıpsız uzunca fes, kadınlar ise genellikle yerli dokumadan mavi çarşaf, birçoğu yerli dokuma alacalardan entari giyinirler. Güç bela karnını doyurabilen yoksul köylülerin giyim biçiminin pek basit ve sade olduğu; aba ile yerli dokuma iplikten bir dondan ibaret olup başlarında bir külâh, ayaklarında çarık veya postal bulunduğu kaydedilmektedir. Kadınların kıyafetleri de zengin köylülerinkiler ile aynı ise de daha basit ve fakiranedir.

32 Gaziantep'te içki sanayi 1924'ten sonra canlanmaya başlamış 1930'da ise ilk büyük ölçekli içki fabrikaları açılmıştı. *Yurt ...*, C. 4, s. 3039.

33 *Yurt ...*, C. 4, s. 3008; Cumhuriyet Hükümetlerinin Gaziantep'te demiryolu, karayolu, madencilik, tarım, tarımsal sanayi, eğitim, kültür ve sağlık alanlarında yaptığı yatırımlar ve sonuçları hakkında bkz: Ferit Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep- Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, TC Bitlis Eren Üniversitesi/Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bitlis, 2018, s. 32-77 vd.

34 Süleyman Faik Yargıcı, *a.g.e.*, s. 18.

Ahlak ve Bazı Gelenekler

Monografide ahlak konusu daha çok uyuşturucu kullanımı ve fuhuş çerçevesinde ele alınmıştır. Kasabalarda ahalinin yüzde yetmiş beşinin iyi ahlaka sahip olmakla birlikte geri kalan kesimin cahil ve hovarda olduğu, mesleği olduğu halde kahvelerde, şurada, burada vakit geçirdiği belirtilmiştir. Esrar kullanımını konusunda da ilginç saptamalar vardır: “Öyle bildiğim şahıslar vardır ki büyük bir bakkaliye dükkanına malik iken ... dükkanını ... çıraklarına terk ederek haftalarca esrarhanelerde kapanır kalırlar. Bu cühela arasında esrar içüb genç yaşında kendisini zehirleyenler pek çokdur. Bu kabil cahiller gizli yerlerdeki bazı esrar kahvelerinde toplanarak Hindistan cevizinden ve alelade bir şişeden...”³⁵

Gaziantep'in Ankara Hükümeti'nin kontrolüne geçtikten sonra, toplumun isteği ile umumhanenin kapatıldığı, sıkı takibata karşın gizli fuhuşun olduğuna dikkat çekilmiştir. Köylerde ise fuhuşun olmadığı, bu konuya nefretle bakıldığı, bir erkeğe kaçan hayat kadınının derhal öldürüldüğü ifade edilmiştir.

Ahlak konusunda köylü ile kentli arasında çok fark olduğu belirtilmiş, köylü lehine şu tespitte bulunulmuştur: “Nur-ı maarifden mahrum kalan köylülere fezail-i ahlakiyeyi belletecek bir kimse olmadığı halde kendileri yine saf ve halukdurlar.”

Monografide köyler ile ilgili önemli tespitlerden biri de ailelerin çok küçük yaşlarda çocuklarını evlendirmeleridir. Buna göre kız veya erkek, çocuk, on beş yaşını buldu mu aile evlilik hazırlıklarına başlar. Zaman zaman on iki yaşındaki çocukların bile evlendirildiği, bunun da yeni nesillerin cılız kalmasına sebep olduğu vurgulanmıştır. Kız kaçırma olaylarının yaygınlığına da dikkat çekilmiştir.³⁶

Gaziantep ilinde eskiden beri nişan, nikâh ve evlilik törenlerinde büyük masraflar yapıldığı, son yıllardaki geçim darlığı sebebiyle harcamalarda bir azalma görülse de geleneklerin sürdürülmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği günlerde TBMM, düğünlerde toplumun maddi birikiminin gereksiz yere sarf edilmesini engellemek ve israftan kaynaklanan sosyal sorunları çözebilmek amacıyla, 25 Kasım 1920'de *Düğünlerde Men-i İsrâfat Kanunu*'nu kabul etmişti.³⁷ Söz konusu kanunun ciddiyetle uygulanmasının da vilayetteki israfı azaltmada etkili olduğu zikredilmiştir.³⁸

35 Yargıcı, a.g.e., s. 20.

36 “Yaşlı bir kadın bir genc çocuk ile izdivac itdirildiği gibi pek genc bir kadının da servetine tama olunarak elli altmış yaşındaki bir erkeğe virildiği çok kere vakidir.” Yargıcı, a.g.e., s. 23.

37 Feyza Kurnaz Şahin, “İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek; Düğünlerde Men-i İsrâfat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları”, - “(An Example of the First Grand National Assembly of Turkey's Austerity Measures; “Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu [Law For the Prohibition of Extravagances at Weddings]” and Public Opinion)”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 2013 2 (1) s. 25-55.

38 “... düğün evine giderken derece-i servete göre ya bir iki koç, ya dana veya birkaç batman pirinç götürmeleri adeti henüz terk idilmemiştir. Düğün mahallinde tecemmü iden halk arasında, güreşler, oyunlar tertib olunur, koşu yapılarak eğlenilir.” Süleyman Faik Yargıcı, a.g.e., s. 24.

Monografide halkın eğlenme günleri ve yerleri hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre bahar mevsiminde ve bazı özel günlerde halk bir araya gelir. Daha çok kadınların katılımıyla Kurban Baba ve Dülük Baba ziyaretlerinde kurban kesilir, mum yakılır. Daha çok mart ve nisan aylarında olmak üzere pazar, salı, perşembe günleri Aynelben denilen Gaziyıntab Suyu'nun etrafında toplanılır. Kadınların orada yaptığı yemekler iştihâ ile yenilir. Eğlence akşama kadar sürer. Nisan ayında Ağaç Bayramı özel törenle kutlanır, dükkânlarını kapatıp kıra çıkmış olan esnaf gerekli olan yerlere ağaç diker. Halk çayırlarda, su kenarlarında yemekler, eğlenceler tertip ederek günü geçirir.³⁹

Rapor'da Gaziantep'te, yeni oluşmakta olan bir gelenek hakkında da bilgi verilmektedir. Buna göre, önceleri cuma da diğer günler gibi iken, Gaziantep'in kurtuluşundan sonra cuma günleri özel bir gün olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Esnaf şeyhleri, esnafı, Cuma namazını kılmaya ve dükkânlarını kapatmaya zorlamaktadır. "... mezkur günde yalnız kahveler, kasab ve ekmekçiler ile bir iki aşçı dükkânı açık bırakılır. Halk Cuma namazını eda itdikden sonra, kağıd oyunları, taola vesaire oynamamak şartıyla kahvede oturmağa müsaade idiliyor. Tabiatıyla o gün bir iş tutamayan ahali, kırlara, mesirelere çıkıyor, eğleniyor, vakit geçiriyor. Mühlhak kasabalarda da bir müddetden beri bu adet cari olmaktadır."⁴⁰

Sözü edilen geleneğin hangi yılda başladığı belirtilmemiştir. Dolayısıyla, esnaf temsilcilerinin tutumu ile TBMM'nin hafta tatiline ilişkin yasal düzenlemelerinin çakışıp çakışmadığı belirlenemediğinden sağlıklı bir değerlendirme mümkün olamamaktadır.

Gelenekler ile ilgili bölümde, çocuk doğumu, sünnet, hatim merasimi ve düğünler ile ilgili otantik bilgiler, ayrıntılı/canlı tasvirlerin halkbilim ve antropoloji alanı araştırmacıları için otantik ve kıymetli bilgiler olması da muhtemeldir.⁴¹

39 Bu gibi eğlenti mahallerinde "çi köfte" yimek adet-i mahalliyededir; Yargıcı, a.g.e., s. 24.

40 Yargıcı, a.g.e., s. 24-25; Cumhuriyet döneminde resmi tatil uygulamalarına dair tartışma ve yasal düzenlemeleri ele alan bir etüt için bakınız: Ahmet Demo Aslan-Hakan Yaşar, "Bir Cumhuriyet Reformunun Analitik Seyri: Türkiye'de Pazar Tatilinin Kabulü", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Ağustos 2018, Yıl 11, Sayı XXXV, s. 98-127.

41 Hatim Merasimi: "Çocuklar ... Kur'anı hatim idince merasim yapılır. ... çocuğun ellerine kına konur ... temiz yeni çamaşırlar giydirilerek fesine altunlar, elmaslar takılır ve teşhir için ... mekteb talebesi dizildikten sonra çocuk önde ... bir çocuk alayı halinde tahrîk olunur. Yürürken çocuklar neşideler okurlar; alay çarşuları sokakları gezdirirler çocukların gerisinde ve onu takib iden birkaç münadiye-dellal kadınlar- "maşallah, maşallah! Başa sürer inşallah, yah, yah" diye bağırır ve anı müteakib birkaç kadın hep bir ağızdan nefes almayarak "le, le, le" çağırırlar. ... Bu adet birkaç sene evveline kadar cari idiyse de son senelerde ... ender tesadüf idilmektedir." Sünnet Merasimi: "Sünnet merasimi de ... hatim merasimi gibi icra olunur. Çocuklar sünnet idilmezden mukaddem tezyin idilmiş develerin ve hayvanların üzerinde sokaklarda ve pazarda dolaştırılır. ... sonra çocuk musika ve çalgı ile, yah yah larla sünnet idilir; hediye ve atiyeler ile taltif olunur. Yerli fakir ailelerde çocuk ekseriya yedi günlük iken sünnet idildiğine göre, dokuz veya on yaşına kadar her sindeki çocuk bahar mevsiminde sünnet idilir." Süleyman Faik Yargıcı, a.g.e., s. 24.

Hastalıklar ve Sağlık Kurumları

Göz hastalıkları, Antep çıbanı (Halep çıbanı), dizanteri, sarıhumma, bronş iltihabı, zatürre, akciğer veremi, çiçek, kızamık, parazitten kaynaklanan bağırsak hastalıkları, tifüs, kalp, böbrek, mide, romatizma, sıtma, alkol kullanımından doğan karaciğer rahatsızlıkları, bel soğukluğu ve frengi Gaziantep'te yaygın hastalıklar olarak zikredilmiştir.⁴²

Türkiye'de, trahomla geniş çaplı mücadele kararı çerçevesinde, 1924 yılında dönemin Sıhhat Vekili Dr. Refik Saydam, çeşitli vilayet hastaneleri göz servislerinden konu ile ilgili bilgi almıştır. Akabinde Güney ve Orta Anadolu'da yapılan tetkik sonuçları bir rapor halinde 1927'de II. Tıp Kongresi'nde sunulmuştu. Raporla Gaziantep, trahomun yaygın olduğu bir şehir olarak zikredilmiştir.⁴³ Monografiyi hazırlayan doktor da çalışma ortamında ve günlük hayatta bu gerçeği gözlemlemiş olmalıdır. Bazı konularda detaylı açıklamalara yer verilirken göz hastalıkları denilerek trahom hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiş olması dikkat çekicidir.

Tifüsün sınırlı olduğu, önceleri fuhuş sebebiyle yaygın olan frenginin ise mücadele sonucu yüzde iki oranına düştüğü ve şehirde frengi muntıkası olmadığı belirtilmiştir. Hastalıklardan bazılarının mevsimsel olarak azalma-artma durumları hakkında da bilgi verilmiştir. Ölüme sebep olan rahatsızlıklar olarak kadınlarda; dizanteri, loğusa humması, ilkel çocuk düşürme yöntemleri; erkeklerde böbrek, kalp çocuklarda; dizanteri, yeşil ishal, mide, bağırsak hastalıkları anılmıştır.⁴⁴ Gaziantep'te sağlık kurumlarının yetersizliği, eğitilmiş sağlık çalışanı noksanlığı, alt yapı eksiklikleri, halk alışkanlıkları, cehalet ve coğrafi sebeplerin hastalıklar ile olan ilişkisine dair açıklamalar da bulunmaktadır: Buna göre, Gaziantep ilçelerinde ve köylerinde içme suları ağırlıklı olarak menba, sarnıç, dere, ırmak ve kuyulardan temin edilmekte, il merkezi ve bağlı kazalarda kanalizasyon bulunmayıp tuvaletler kuyu biçimindedir, köylerde ise tuvalet bulunmamaktadır. İçme sularına, tuvaletlerin durumu sebebiyle, mikrop karışmakta bu da özellikle yaygın biçimde bağırsak rahatsızlıklarının görülmesine sebep olmaktadır.

Vilayet merkezindeki *Beyaz ve Sarı* adıyla bilinen iki hastane işgal sırasında kullanılamaz hale gelmiş, araç gereçleri de işgalcilerce yağmalanmıştır.

42 Yargıcı, *a.g.e.*, s. 35.

43 Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 54, Bahar 2014, s. 125-127; "1930 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam, hastalığın Urfa, Besni, Gaziantep, Maraş, Malatya, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Urfa, Cebelibereket, Adana, Muş ve Van'da yoğun olarak görüldüğünü hatta bazı yerlerde halkın %90'nına yakınının bu hastalığa yakalandığını belirtmiştir." Özer, *a.g.m.*, s. 128; Hastalığın Güneydoğu ve Doğu Anadolu vilayetlerinin hemen hepsinde hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Ferit Yücebaş, *a.g.t.*, s. 72.

44 Bir sene zarfında Gaziantep'te, bulaşıcı hastalığa yakalanan ve vefat edenlerin ilçelere göre sayısal dağılımı. Süleyman Faik Yargıcı, *a.g.e.*, s. 39.

1926 yılı itibarıyla Gaziantep merkezde Belediyeye ait 50 yataklı, Amerikalılara ait merkezde 100 yataklı, Kilis'te Belediyeye ait 20 yataklı bir hastane ve 5 yataklı bir dispanser bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁵ Vilayet merkezinde, şahıslara ait iki, Kilis'te de belediyeye ait bir eczane bulunmaktadır.

Vilayette diplomalı iki, diplomasız çok sayıda ebe olduğu bilgisi mevcuttur. Geleneksel usullerle ebelik yapanların doğumda temizliğe önem vermemeleri sebebiyle doğum yapan kadınlarda loğusa hummasının sıklıkla görüldüğü, Belediyenin, zaman zaman okullu olmayan ebeleri bilgilendirmek için toplantılar düzenlediği ifade edilmiştir.

Halkın, özellikle yaz ve sonbahar mevsimlerinde damlarda açıkta yatmasının ve Merziman ve Karasu ırmakları etrafındaki bataklıkların sıtmaya, kış aylarında ısınmada kullanılan tandırın vücut ısısını artırdığı ancak evlerde sofa bulunmaması sebebiyle doğrudan dışarı çıkılmasının romatizmaya sebep olduğu belirtilmiştir⁴⁶.

Aile fertlerinin, yaşına bakmaksızın, bebeklere kendi yedikleri yemekleri yedirdikleri bunun da çocuklarda ağır sindirim rahatsızlıklarına ve giderek yeşil ishale dönüşerek vefata sebep olduğu belirtilmiştir. Ahalinin bu konuda bilgilendirilmesi sonucu vakalarda azalma olduğu bilgisi de eklenmiştir.

Yukarıda değinilen olumsuzluklar yanında Gaziantep halkının öğrenmeye açık olma ve tıbbın önemini kavramada takdire değer bir yapıda olduğu da belirtilmiştir. En ağır hastalıkların iyileştirebildiği görüldükçe ahali arasında üfürükçülük gibi usullere başvurmanın iyileşmeyi sağlayamayacağı düşüncesinin oluştuğu, tıba güvenin arttığı saptanmıştır. Örneğin sıtma ile mücadelede devletin ücretsiz kinin dağıtımının, halktaki davranış değişikliğinde etkili olduğu bulaşıcı hastalık vakalarının derhal Sıhhiye Dairesi'ne bildirildiği belirtilmiştir.⁴⁷

Hanelerin fiziki yapıları hakkında da müspet saptamalar mevcuttur. Merkez kasaba, Kilis ve Rumkale'de evlerin genellikle iki veya üç katlı, kâgir veya kerpiçten yapılmış, kiremitle örtülü ya da toprak damlı ve sıhhi olduğu ifade edilmiştir. Otel, han ve hamamlarda ise düzenli teftişlerin etkisiyle ufak tefek eksiklikler dışında, temizliğe riayet edilmekte olduğu kaydedilmiştir. Köy evlerinin umumiyetle kerpiçten yapıldığı tavanlarına ağaç dalları dizilerek üzerlerinin toprakla örtüldüğü, tavanlarının alçak, odaların penceresiz olması sebebiyle güneş ışığı alamadığı kaydedilmiştir.

Köylülere ilişkin verilen bilgilerle çelişki oluşturan şu tespit de önemli olsa gerekir: *"Bu vilayet hevasının mutedil ve latif olması ve ekser mahallerinde*

45 Amerikalıların, Kilis'te de bir hastanesi olduğu belirtilmekle birlikte kapasitesi hakkında bilgi verilmemiştir. Süleyman Faik Yargıcı, *a.g.e.*, s. 27.

46 Romatizma sebebiyle olsa gerek, Gaziantep Halep vilayetine bağlı iken Halep'in kuzeyinde "Hamam" denilen kaplıcalara gidildiği bilgisi de yer almaktadır. Süleyman Faik Yargıcı, *a.g.e.*, s. 15.

47 Yargıcı, *a.g.e.*, s. 25.

yaylalar, eyi sular mevcut bulunması hasebiyle köylüleri kavi ve sağlam bünyelere malikdir. Yedi, sekiz saat bir mesafeden yaya olarak kasabaya gelen ve işini bitirdikten sonra tekrar köyüne avdet eyleyen seksan yaşındaki ihtiyaçlara çok kere tesadüf olunur. Bu da köylülerde bünyenin mükemmel olduğuna başka bir delil olabilir.”⁴⁸

Diğer bir olumlu gelişme de şehrin nüfus artış oranıdır. Buna göre Gaziantep'te evli olma oranı yüzde seksen üçtür. Sıhhiye Dairesi'nin aylık kayıtlarına göre ölüm oranı, doğuma kıyasla hiç hükmündedir. Şehir nüfusu hızla artmaktadır.

Eğitim Kurumları

201.000 nüfuslu Gaziantep merkezde bir lise, altı erkek ilkokulu, üç kız ilkokulu, iki anaokulu ve bir Darüleytam ile Ermeni ve Yahudi milletlerine ait birer ilkokul ve Amerikalılara ait bir kolej ve köylerin bazılarında da birer dershaneli ilkokullar vardır.⁴⁹ Kilis'te bir ortaokul, üç erkek ilkokulu, iki kız ilkokulu, Rumkale'de altı dershaneli bir erkek ilkokulu ve bir kız ilkokulu ve birkaç köy okulu mevcuttur.⁵⁰ Reşadiye erkek ilkokulu, okulların en mükemmeli olarak anılmıştır. 1903 Maarif Salnamesi verileri ile kıyaslandığında, Birinci Dünya Savaşı ve Antep Savaşı sonrasında Gaziantep'te gayrimüslimlere ait okul sayısında azalma Türklere ait okul sayısında artış gözlenmektedir. Bu değişme, kentteki gayrimüslim nüfusun azalması göz önüne alınca gayet olağandır. Ancak 20. yüzyıl başlarında kentte nüfusun oransal dağılımı çerçevesinde, gayrimüslimlerin, Türklere kıyasla, okul sayısı itibarıyla daha çok çocuğun eğitim almasını sağladığı, pek erken dönemde okullarında kız öğrencilere yer verdiği barizdir.⁵¹

Monografide kurumların yetersizliği ve son savaşların eğitimi de olumsuz etkilediği belirtilmiş ancak halkın eğitime çok kıymet verdiği belirtilmiştir: “ *maarife heves ve muhabbet zail olmamıştır. Halk, en fakir ve cahil bir köylüye varıncaya kadar, çocuğunu okutmak için her fedakarlığı yapmağa hazırdır.”⁵²*

Gaziantep'teki medreselerin sayısı ve durumu da açıklanmıştır: Merkezde biri faal olan yirmi, Kilis'te sekiz ve Rumkale'de üç medrese olmakla birlikte, söz edilen iki ilçedeki medreselerin birer tanesinde öğrenci vardır. Medreselerdeki öğrenci sayısının az olmasında 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i

48 Yargıcı, *a.g.e.*, s. 27.

49 Nüfus bahsinde Ermeniler zikredilmemekle birlikte bir Ermeni ilkokulu olduğu belirtilmiştir. Okulun faal olup olmadığı açıklanmamıştır. Yargıcı, *a.g.e.*, s. 28.

50 Yargıcı, *a.g.e.*, s. 28.

51 1903 Maarif Salnamesi'ne göre Antep ve Kilis kazalarında ve Nizip nahiyesinde 1'er olmak üzere toplam 3 rüştiye bulunmaktadır. Üç okuldaki toplam öğrenci sayısı 195'tir. Antep kazasında Protestanlara ait 1 erkek, 1 kız idadisi, 4 rüştiye, Ermeni Gregoryenlere ait 1 rüştiye, Kilis kazasında Ermenilere ait 1 erkek, 1 karma rüştiye bulunmaktadır. Gayrimüslimlere ait 9 okulun öğrenci sayısı, 197'si kız olmak üzere, toplam 484'tür. *Yurt ...*, C. 4, s. 2978.

52 Süleyman Faik Yargıcı, *a.g.e.*, s. 29.

Tedrisat Kanunu'nun⁵³ ne kadar etkili olduğu hususunda bir açıklamaya yer verilmemiştir.

Vilayetteki resmi binalardan söz edilen kısımda ise Fransızların bombardımanları ile birçok okul, parti binası, askeri depo ve cephaneliğin harap olduğu, kırk kadar caminin minaresinin yıkıldığı, şehrin genel olarak bir enkaz halinde olduğu ve birçok ailenin meskensiz kaldığı belirtilmiştir.

Sonuç

Monografide yer verilen bulgulara değinmeden önce belirtmek gerekmektedir ki; Gaziantep hakkında hazırlanan monografide, diğer illerin monografileri ile karşılaştırıldığında, bazı açılardan eksiklikler göze çarpmaktadır. İmalathaneler ve okullar hariç, yetiştirilen hayvan türleri/sayısı, üretilen ürün miktarı hakkında sayısal bilgi sunulmamıştır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğe dönük ilerleme ve kalkınma hedefleri açısından bakıldığında; Gaziantep'in tarımsal yapılarının feodal ilişkileri barındırdığı, bu durumun köylülerin yaşam koşullarını zorlaştırdığı, alt yapı eksikliklerinin kentin genel sorunu olduğu, beslenme ve doğum konularındaki ilkel uygulamaların eğitim başta olmak üzere bazı alanlarda acil müdahale ve yatırımları gerektirdiği görülmektedir.

Gaziantep'in, Cumhuriyet'in ilk yıllarında olumlulukları fazla olan, gelişme potansiyeli yüksek bir kent olduğu da barizdir. Halep'in ticari rolünü üstlenen şehir, savaşların yıpratıcı etkisine karşın, tarımsal ve ticari faaliyetleri göz önüne alındığında, üretken, girişimci bir nüfusa sahiptir. Kent toplumunun okullara ilgisi, medreselere ilgisizliği, tıbbi yöntemlere kıymet verme yaklaşımı, giyimde İstanbul modalarına eğilimi değerlendirildiğinde; Gaziantep halkının, her alanda değişim anlamına gelen Türk Devrimi'nin değerlerini benimsemeye yatkın, akılcı uygulamaları kabule elverişli olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin devraldığı -ülke genelinde- toplumsal yapının belirgin niteliklerinden olan kadcerciliğin, miskinlik şeklinde tezahür etmediği, merkez ve diğer ilçeler insanının mücadelecisi bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

53 Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik ile ilgili düzenlemeler bütünü içinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu hakkında; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (Birinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 68-70.

KAYNAKÇA

I. Ansiklopediler

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C. 9-16-19, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama AŞ, İstanbul, 1988.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. I, Milliyet Gazetecilik A.Ş, İstanbul, 1986.

Yurt Ansiklopedisi Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını, C. 4, Anadolu Yayıncılık AŞ, İstanbul, 1982.

Yurt Ansiklopedisi Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını, C. 10, Anadolu Yayıncılık AŞ, İstanbul, 1984.

II. Sözlükler

Türkçe Sözlük, 2. Basım, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 2005.

III. Kitaplar

Mehmet Said, *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Sinop Sancağı*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, Ögüd Matbaası, Ankara, 1922.

TOPRAK, Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (Birinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

Türkiye'de Sıhhat ve İctimai Muavenet Teşkilatının Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı, (Yayınevi Yok), Ankara, 1937.

YARGICI, Süleyman Faik, *Türkiyenin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Gazi Ayıntab Vilayeti*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1926.

IV. Makaleler

- ASLAN, Ahmet Demo-YAŞAR, Hakan, "Bir Cumhuriyet Reformunun Analitik Seyri: Türkiye'de Pazar Tatilinin Kabulü", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Ağustos 2018, Yıl 11, Sayı XXXV, s. 98-127.
- AYSAL Necdet-ARSLAN, Lütfi, "Türkiye'nin Sağlık ve Toplumsal Coğrafyası: Cebel-i Bereket (Osmaniye) Vilâyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 63, Güz 2018, s. 419-451
- AYSAL, Necdet, "Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 6. Baskı, Ankara, 2018, s. 119-132
- DOĞAN, Cem, "Osmanlı Men'-i Müskirât Cemiyeti ve Men'-i Müskirât Kânunu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 26, Bahar 2013, s. 161-181.
- DOĞRUÖZ, Türkan, "Kırklareli Tarihine Işık Tutacak Bir Eser: Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kırklareli Vilayeti", *History Studies Volume 3 / 1- 2011*, s. 275-284.
- GÖKÇE, Nilifer-YAPRAK, Mevlut, "Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Kırklareli Vilayeti" Adlı Esere Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Kırklareli'nde Folklorik Tıp", *Lokman Hekim Journal*, 2012; 2 (1), s. 39-42.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye'nin Sıhhi- İctimai Coğrafyası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XV, Kasım 1999, Sayı: 45, s. 939-968.
- KALYONCUOĞLU, Zeynep, "Antep'te Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013 Gaziantep Bildiriler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 777-791.
- KOZ, M Sabri, "Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: "Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası", 4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, I. Cilt, Ankara, 1992, s. 37-58.
- ÖZER, Sevilay, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, Bahar 2014, s. 121-152.
- SAYILIR, Burhan, "Milli Mücadele Döneminde Batı Karadeniz'in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Raporlarına Göre)", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 38, Eylül-Ekim 2013. s. 1-20.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz, "İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek; Düğünlerde Men-i İsrâfat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları", - "(An Example of the First Grand National Assembly of Turkey's Austerity Measures; "Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu [Law For the Prohibition of Extravagances at Weddings]" and Public Opinion)", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü ATATÜRK DERGİSİ*, 2013 2 (1) s. 25-55.

V. Tezler

AKCAN, Leyla, *1824-1834 Tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (142 Numaralı Gaziantep Şer'îye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi s.1-253)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2016.

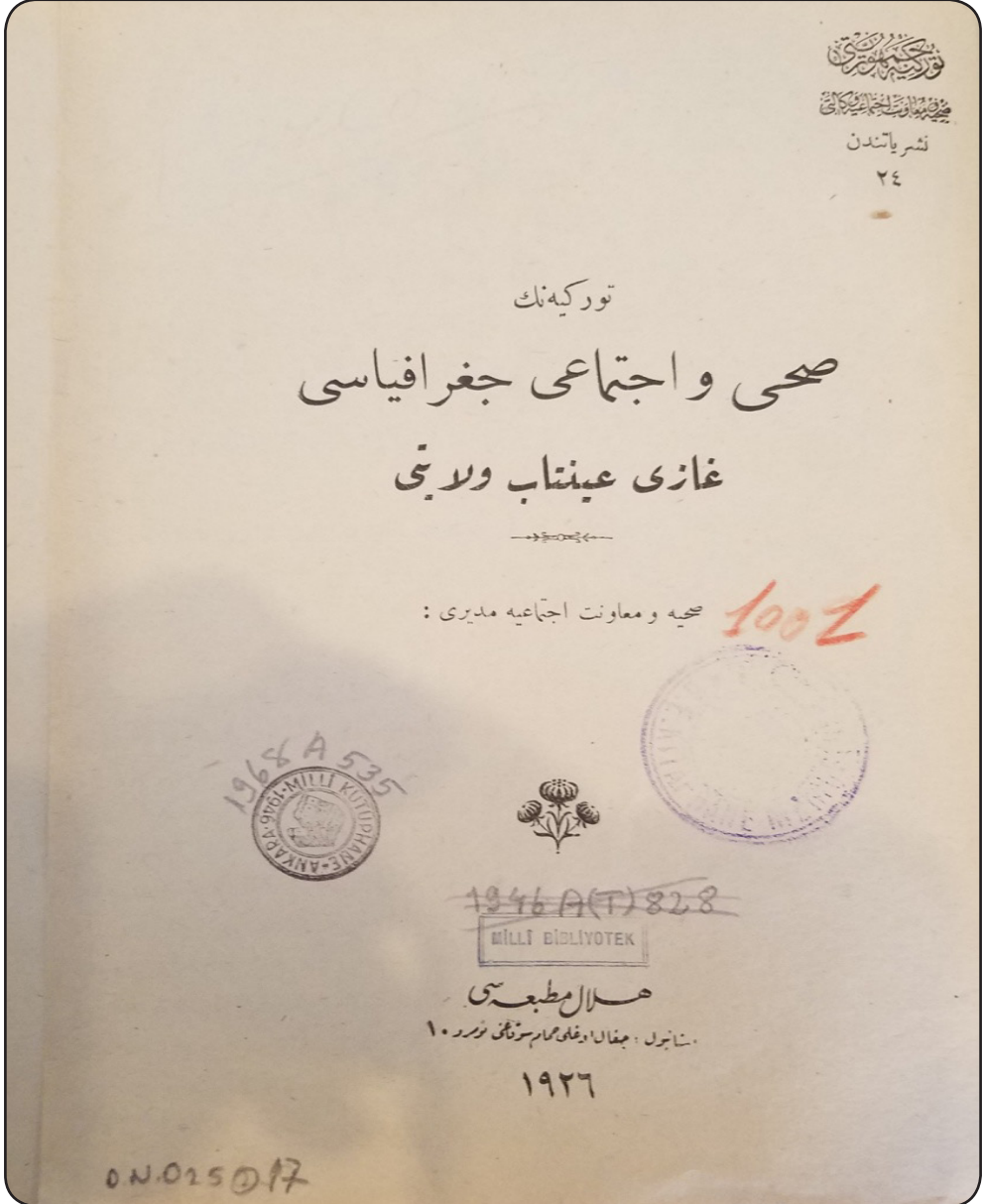
TURAN, Nebahat *Cumhuriyet Döneminde Gaziantep Ekonomisinin Türkiye ve Ortadoğu Açısından Önemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, TC Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri ve Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, İstanbul, 2015.

YÜCEBAŞ, Ferit, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep- Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, TC Bitlis Eren Üniversitesi/Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bitlis, 2018.

EKLER

Ek-1

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti Neşriyatından 24
Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Gazi Ayıntab Vilayeti
Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü:
Hilal Matbaası İstanbul Cağaloğlu Hamam Sokağı
Numero: 10
1926

EK-2

Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Gazi Yayıntab Vilayeti
s. 3-15-17-28.

برنجی قسم

موقع و حدود ، مساحت ، طول ، عرض و درجہ :

آبادولونک جنوبیہ وسورہ تک ناماً شہانہ بولونان غازی عینتاب ولایتی شمالاً مرعش ولایتی ، ملاطیہ ولایتی ، شرقاً اوزفہ ولایتک بیرمچک قنسانی جنوب شرقیہ فرات نہری ، جنوباً سورہ حدودی وغرباً جبل برک ولایتیہ حاط اولوب ۴۱ درجہ طول شرقیہ و ۴۹ درجہ عرض شمالیہ واقعدر . تقریباً [۲۰.۰۰۰] کیلومترہ مربعی اراضی ی حاویدر .

واقعہ : اساساً جبل برک سلسلہ سند متشعب اولوب جهت شمالی قایلان قارداغ ، قیزیل داغ ایله غربیہ صوف داغری ولایتک آک مرتفع نظمازی تشکیل ایدرلرکہ یوکسکلرکی مسلح بگردن ۱۰۰۰ - ۱۵۰۰ متردر . بو داغلرک نہ درجہ مشهور اولدقاری بوجه زیر عرض اولتور :

۱ - شہانہ کاغ و بواجندن فیکر اوچنه ققار اوزری اورمانلرایہ مستور بولونان قارداغ و قیزیل داغری روم قلمہ قنسانی داخلددر . اوزرلرک کوزل مرعاری ، صووق صوری اولان بوداغلرک مستور بولوندی تقریباً ایک بوژ کیلومترہ مربعمک اورمانلرک انتظامہ آقاسی یوزندن و هوق غیرمتنظم قلمبایہ معروض ایلدیکیندن کوندن کوه نظریاتی تکتر و توسع اچمکددر . مقدا بوداغلرک اوزرلی غات صیق اورمانلرایہ مستور ایکن بوکون فرات نهرندن اعتباراً روم قلمہ قنسانہ تابع بالقی قریہ سنہ قنارامندایدن تحیناً ۵ - ۶ ساعتک بر مسافتک اراضی کملاراً اورمانلرک تأمین اولونور . وقبہ غیرمتنظم قلمبات شہسز غیرمتنظم قلمبات پلیدیلدن ایلری گلدر . مرکز روم قلمہ قنسانی ایله بیرمچک قنسانک ادون ، کومور احتیامیاتی بو اورمانلرک تأمین اولونور . وقبہ غیرمتنظم قلمبات یاپیش اولدیغندن کرسنہ اهوریشلی آجاق بر اولداملددر . باشلوجہ آقاری ملنکیک و آلیچدر . مرعاری ، یزلازی چوق اولان بوزلر هر سنہ یاز موسندہ چوار قراعالیسنہ کوچوجہ برسلرک بعضی غیرنظرہ انتظامک اولدیغندن مشهوردر . اعالی

ایکنجی قسم

اقلیم . غازی عینتاب ولایتی معتدل بر اقلیمه مالکدر . فصول اربعه اوزرینہ موسم منتظماً دوام ایدر . بوراہه ایلمک یبار ، مارنک بایقنندہ ونہایت اون یئندہ حلول ایدر ؛ بو موسندہ چیچکلر آچاره آنجلریشیل بچاره بورنورہ دوز اولوار زمردکی چایزرایایه اورتولورہ هر طرف فیض و برکت آتارندن اولدق بیلدن آشانی بیلک کورونور . فقط قیشین فصلہ درجہده یاغان بعمورک تأیری ایله هوای نسیمی موسم بایقنندہ مطوبتله مشبوع اولور . یازہ حزریرانک اون یئندن باشلارہ ایلول بایقنہ ویا اون یئشہ قدار دوام ایدر . آکینجیلر بوموسندہ محصولی ادراک ایدرلر . ولایتک نبال قسمی سطح مجردن آنی مرتفع اولدیغندن سرین و معتدل اولور سیچاقز بوراہه حمل اجرا ایدمن ، بالکنس کایس قنسانی ایله مرکز فضاکنک جنوب اقساندہ یازین درجہ حرارت فصلہ کورولور و یصلاً تحمل اولونامایه جق درجہده سیچاق یاپار و هوادہ پک آرز مقدارمک طریقی ازاله ایدر . بو موسندہ کیچهری دیشاریه باقق خادک مجلیمن اولدیغندن کوز اولسنتله قدار دوام ایدن بو عادت سیبیلہ کندی حفاظتہ ایدمنه نملرک آکریا مالارایه طولدیقاری کورولور .

سوک یبار : ایلول اواسنتله باشلارو کانون اول ۱۵ ن قدار سورر . هرکن بوموسندہ سنک بوتون محصولی ادراک ایش و یکیدن قیشاق آکینلری آکک بشلامش اولور . موسم حسیبیلہ هوای نسیمی سینلر ایله ، بعمور بلوطلری ایله مشبوع بولتور .

قش : بورا د آکس قشیل و حقلی بوموسندر . بعمور بلوطلرک بلافصله قارلرکی کانونان ، شیاپلرک ایلرندہ سیرک یازار . درجہ حرارت تحت الصفر یئ درجہ ییله بولور . صووقلرک شدتی و بعضی فنا اعتیادت سیبیله بوموسندہ رومانیز ماسته نلی فصله کورولور . یاغان قارلر ۳۰ - ۴۰ سانتیم و بعضی سنلرده هاما فاضلر اولور . ولایتده بوز قاریتاری اولدیغندن اعالی یاز باقق قیشندن قاراسنمه مجبور اولور ؛ قارلی طویلاز و بیزره جمع ایدرلرکہ بوقار حیز نلرینہ قاراق

اوچونجی قسم

ولایتک نفوس عمومی

ولایتده نفوس عمومی ک آکریسی تورک اسلام تشکیل ایدر . ولایت نفوسکنک [۱۹۹,۰۰۰] ای تورک اسلام و [۲۰۰۰] ای چودی اولوب جمماً [۲۰۱,۰۰۰] در . داخل ولایتده دارو جیفله اشتغال ایدمن کوردرجه تکم ایلمن موجودی پک آز برعشیرت و کورولرک نامی کورددکی بتورکندر ؛ حتی بونلر تورکین عشیرتی درلر . داهالواق تک بعضی عشاثر و قایلرکی نفوس عمومیه مایندہ یاده بوزلرک مکتم اولانلری پک چوقدر .

عشاثر

ولایتک جنوب و شیانده ساکن اولوب زراعت و فلاحتہ امرار اوقات ایدن تورکن وایلیکی قره قویونی عشیرتلی واردر . بوزلرک بر قسبی نفوسه داخل ایسنده آکری نفوس مکتموه حالندہ قاشر و خلاقنقددر . عشاثرمک کوردهن تورکن وایلیکی عشیرتلی زراع اولقکه برابر حیوانات غنیمه و قریه یاده مراقلیدرلر . بوقاریه داسلری تعداد اولونان عرب آتی جانسنگلرک مکلاری بو عشیرتله بولتور . ولایتک شیانده ساکن قاره قویونی و صاحبیل عشیرتلی موجود اولوب بوزلرک زیاده حیوانات قریه و غنیمه بهوس ایدرلر ؛ پیترجیلک و یاغچیلقہ اوغراشیرلر . بوزدن معددا کوجه کلک یا شایان و سنمک آکریز ماتمی ولایت داخلندہ کیرن « کیار » عشیرتی نامندہ بر عرب عشیرتی واردر . بوزلرک جان هسی نفوس مکتمومدن اولوب شیمدی یه قدار هیچ برینک نفوسه قید ایلمه دیک محققدر . موجودی تقریباً ایک بیکم . عشیرت مذکورہ قش بوموسلرندہ سورہ چولاریه کیر و قشنی اورادہ کیردن سوکره ایلمک یبارده تکرار ولایت داخله کیرک حیوانات و مواشیلر کی ایشک مقصد یه وادیدر و ازاتلاق بلخلرندہ کوز نهلرینہ شیمه نین بر حالده قایلر و صووق قریه یا شایه تکرار سوریه طرفلرینہ صاوشورلر . ولایت داخلندہ بولوندیقلری

دوردونجی قسم

مذممار ، اجزایار

ولایتده غازی عینتاب بحار بوزدن مقدم قسبمک غرب جهنندہ آک هوادار و معتنا برعاندہ [۳۱۲] و ۳۳۰ تارنجیزندہ انشا ایدیش بیاش و سلازی نامیلہ ایک خسته خانه موجود ایدی . بوموسنہ بحار مراتلر کیرده بومارعدا نلر هدف اولق بر یایه دوم دوز اولوشن ، آلات جراحیه و اواز مسازمی ده مستولر طر فندن یاغما ایدیشدر . بوزلرک برینہ شمدیلک برخان نامی داخلندہ هالی یا ناقی بریلده خسته خانه می واردر ؛ بو خسته خانه شوهرده احتیاجی مهم امکان نمین اچمکده ایسنده خراب اولان خسته خانه لرک تعمیر و اشامی ایله یوز یا ناسه ایلای اچون بده یجه کشتاندہ بولونلشدر . بوزندن باشقہ ، آمر قایلرله عالم بوزالی یا ناقی بر آمرقان خسته خانه می واردر . آلات جراحیه و مسازمی آسکی سیستمدر . کابینده ده بر خسته خانه می واردر .

مرکز قسبمکنک حل حاضرده ایکسده خصوصی اولق اوزره ، ایک اجزایه می واردر . ملحقات قسبمکنک کابینده بریلده اجزایه می واردر .

دیساسلر و خدمتکارلر

غازی عینتابده ۵۰ یا ناقی بلدییه عالم بر خسته خانه ایله آمر قایلرله عالم ۱۰۰۰ یا ناقی بر خسته خانه ؛ کابینده ۲۰ یا ناقی بلدییه عالم بر خسته خانه و ۵ یا ناقی موازنه عمومیه عالم بر دیپاسلر ۳۴۰ نسیمی بوجمه یله کتاد ایدیشدر .

[۱] ذکر : عالم اولان بیاش خسته خانه ۱۳۲۲ تاریخده و الکرکوسه و انشایا و قائم مقام اسماعیل پک زمانده و اناه تحسین ایدن صاری خسته خانه ایله ۱۳۲۳ هشت صبه رئیس فریق دوتورحمدی عزت پشا زمانده انشا ایدیش و مذکور خسته خانه کتاسلی مشاا له طرفندن وضع ایتمک انشاسنه عینتاب ایفراقدن دوزی پک طرفندن نظارت اولوتیدر .

Ek-3

Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Gazi Ayntab Vilayeti
s. 35-37-38

بشنجی قسم

اراضیه معناده و بلدیہ :

منطقه داخلندہ اکثریا کوز خستہلقری ، دزانتہری ، دیداناما و انواعی ، حای شہ تیغو ، امراض قابیہ ، کایوبہ ، جہاز هضی خستہلقری ایله ، روماتیژما ، مالاریا وفضله آلقول مبتلازندہ امراض کبدیہ ، حرقة البول ایله یوزده ایکی نسبتندہ فرنیکی بولونور .

موسم هضرتلقری . -- ولایتندہ قیش موسمندہ علی الاکثر کاتون اولدن مارتہ قدر ، دزانتہری ، روماتیژما ، حای شہ تیغو ، ذاتالقصبات ، ذاتالرمہ ، سلالرمہ خستہلقری و یونلردن حای شہ تیغو خستہلقری مرکزولایتندہ بلدی دینجک قدار بولونور . مرکز قسبہسنگ قویورلیتہ توزیع ایدیلمن صو یولاری محافظلم ایسده بعض یزده قیاقلر کیدن وکن یولجیلر طرفندن قالدیریدیلندن باخمور یاغندقی جاده و شوسه لردہ موجودیسیلک و مواد اجنبیہ صوبہ قاریشهرق قویو و صهرنجاردہ برکیو و بیانیسیرک استعمال اولونور . بو یوزدن اکثریا دیدان اماغدی حاصل اولونور . بوکی خستہلقره مصاب اولانلرک قازورانی درونندہکی بزیرات صولرہ قاریشهرق و بالآخره باغجیلرک اسقاسی ایله سزہ وسارمہ اوززنده برلشهرک سزیمی اکل ایدنلرک جہاز هضمیستہ اشبو بزیراک دخولیلہ باشقہسنہ سرایت ایتمش بولونور . بوکی خستہلقرک اوکی آغشی آغجی قصبہ داخلندہ نقل اولونان مذکور صولر خصوصی دوکمہ یوزدرلہ واسطہسیلہ نقل اولونجہ ممکن اولایبیلر .

یوندن باشقہ ، مارت ، نیسان ، مایس آیلرندہ مالاریا ، ذاتالامعاء ، دزانتہری ، حزیران ، تشیرین نانی غایہسنہ قدار دیگر خستہلقردن باشقہ دہا فضله امراض عینہ و مالاریا دہا چوق حکمی اجرا ایدر .

روماتیژما :

ولایتندہ روماتیژم خستہلقرک اؤم مهم عامل عادات محلہدن و قیش موسمندہ آلات تسخین مقامنندہ استعمال ایدیلمن « تاندیر » نسمیہ ایلدیکاری آلتنه آتش وضع اولونمش

آلتنجی قسم

نوراک و رفیات سہنی :

هرآی یابیلمن ایستانتیقلرہ اغار آ و فیاتک تولداندن دہا آز اولدیجی صبیہ دائرہسینجہ طوتولان قیدلرہ ثابت اولمشدر . برلیزک اکثری حتی یوزده سکسانی ایکی و اوچی متأهل اولدقلرندن ، تولداتہ کورہ و فیات هیچ حکمندہدر . بناہ غایہولایتندہ نفوس هرآن تناقص دکلی ، نکثر ایتمکددر . وقوع بولان و فیات ارکاک و قلدیلرہ آری آری تخالف ایدر . نساہکی و قیات روم ، دزانتہری ، حای قفاسی نتیجہسیندر . حای قفاسی بہ طوتولالریسک سببی: اهالی رلی دیپلومنازلردن باشقہ آہ طوتوادقلرندن بونلرک علی الاکثر نفاقتہ رعایتسزلیک نتیجہسی لوخوسہلر حای قفاسی بہ طوتولویور . و بر وقعات ظهورندہ بعض کرمہ کیرلہنیور . یوندن باشقہ اسقاط جنین صنایع نتیجہسندہ وقیات وقوع بولور . یوزده دورلو دورلو وسائلہ مراجعت ایدیلملرک یابیلمکددر . اؤک زیادہ قوللاندقاری شی طابوق توبی رحه مسوقہرق اسقاط جنین ایتمکددر . اؤرککدرہ و فیاتک بر جوجی مرض عضوی قلب ، ذاتالکلیہ و امراض غایہدندر . اطفالہسکی و فیات اختلال جہاز هضی نتیجہسیندرک یوزده جہالت نتیجہسی اعتیاد ایتمکداری بر شیبیدر ؛ مثلاً بر خانہدہ بر عاہلہ افرادی نہ یک بیرسہ او یکدن چوجوغندہ نسنده اولورسہ اولسون ، یالاتیر . چوجوغندہ ایلامسی بیوک بر موفقیبت عدایدیلرک یوزدہسرت آزاری کورولور و چوجوغنک اورغرایاجنی قاقی هیچ دوشونمز . فقط نتیجہدہ چوجوق اسہال عادی بہ ، یوزدہ ترقی ایلملرک اسہال حضراتی بہ ، دزانتہری بہ ، سوسہ ندی بہ اورغرایاجنی کی مدہش حمالر ایچیندہدہ قورولدیجی و اولدیجی زمان عقل بلشہ کایر .

اهالی بہ ہر فرستدہ ویریلان نصاب طیبہ نسبہ آہ احوالک اوکی آلمشدر .

کیمیاکر احمد شاکی اقدینیک ۱۹ تموز ۳۳۸ تاریخ و ۳۲ نومرولو راپوری موجنبجہ تحلیل ایدیلمن

غازی عینتاب بلدیہ صوبینک اوصاف حکمیہ و کیمیوہسی

<p>نمونہک منظرہ ، رنگ ، رایجہ ، لذت و طورطوسی</p> <p>عادی درجہ حرارتندہ مقیاس ماء درجہسی</p> <p>بعدالغایان</p> <p>بر لیترہ صوبک فوق مانعائیت پوتاسیومدن آلدینی مولدا محضہنک مقداری : ۰.۰۰۲ . ایکی میلیگرام در .</p> <p>بر لیترہ صودہ فلورورلرک مقداری « cl. na » حسابیلہ</p> <p>بر آزوئیتلرک $N^2 O^6$</p> <p>بر CO^2</p> <p>بر قاز بوئیتلرک $CO^3 CA$</p> <p>بر کبریتیت ماغزی</p> <p>آزوئیتی ، املاحی</p> <p>نتیجہ تحلیل</p>	<p>منظرہسی براق ، رنگسز ، رایجہسی لطیف ، لذتلی و طورطودن عاری .</p> <p>۱۴ : در .</p> <p>۵۵ : در .</p> <p>۰.۰۰۲ . ایکی میلیگرام در .</p> <p>۰.۰۸۵ . اونیش</p> <p>۰.۰۰۲۵ . یکریمی بش دسمیلیگرام در .</p> <p>۰.۰۰۲ . ایکی سانتیمترہ مکعبدر .</p> <p>۰.۱۱۴ . یوز اون درت میلیگرام در .</p> <p>۰.۰۵ . بش سانتیگرامدر .</p> <p>مفقوددر .</p> <p>اوصاف حکمیہ و کیمیوہ اعتباریلہ قابل شرب صولر خواصندہ اولدیجی .</p>
--	--

Ek-4

Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Gazi Ayıntab Vilayeti
s. 39-40-41.

غازی عینتاب قصبه سنک شهر مارت ۳۳۸ ، نیسان ۳۳۸ ، مایس ۳۳۸ ، حزیران ۳۳۸ ده تثبیت ایدیلن درجه حرارت مقداری

اسامی شهر	اعظمی درجه حرارت سانتیگراد	اصغری درجه حرارت سانتیگراد	وسطی درجه حرارت سانتیگراد	ملاحظات
شهر مارت ۳۳۸	۱۵،۱۰	۳،۲	۹،۰	
» نیسان	۱۷،۰۷	۵،۰۰	۱۱،۶۱	
» مایس	۲۰،۹۶	۱۱،۳	۱۶،۰۶	
» حزیران	۲۵،۹۶	۱۵،۷۳	۲۰،۲۵	
» تموز	۳۷	۲۵	۳۰	

کیمیا کر احمد خاکی افندیگ ۲۶ تموز ۳۳۸ و ۳۵ نومرولو راپوری موجنبه تحلیل ایدیلن

غازی عینتاب صونیک اوصاف حکمیة و کیمیویة سی

تونهک منظره ، رنگ ، رایحه ، لذت و طورطوسی

عادی درجهده مقیاس ماء درجهسی

یعدالغلیان

برلیتره صونیک فوق مانفانیت بوتاسیومدن آلدیسی مولد الحوضه نك مقداری

» قلورورلرینك مقداری cl na حسابیله

» غاز قازیون CO²

» قازیونیت قالسوم CO² CA

» کربنیتیت مغزی SO² MG

» آزوتیت

آزوتی املاحی نتیجه تحلیل

منظره سی براق ، رنگسز ، رایحه سز لطیف لذتلی و جزئیجه طورطولی

» یکر میدر ۲۰

» آلتیدر ۶

» یکرسی سکز ده سمیایفرام در ۰،۰۰۳۸

» اون ایکی میلیفرام در ۰،۰۱۲

» اون بیجی سانتیمتره مکعبیدر ۰،۰۰۲۵

» اون یدی سانتیمتره مکعبیدر ۰،۱۷

» الی آتی میلیفرامدر ۰،۰۵۶

» اوج میلیفرامدر ۰،۰۰۳

مفقود

اوصاف حکمیة و کیمیویة اعتباریله شهلی سوده تله بیله جک بر ترکیبده بولندی

برسته ظرفنده کورولن ساری خسته لقر

مواقع	دیفتری		چیچک		قیزامیق		حمای شبه تیفو		لکلی حما		تانوز		ذات السجای دامی شوی		ملاحظات
	مساب	وقات	مساب	وقات	مساب	وقات	مساب	وقات	مساب	وقات	مساب	وقات	مساب	وقات	
غازی عینتاب قنای	۲	۰	۱۰	۴	۱۲	۹	۷	۴	۱	۳	۱	۱	۰	۰	
روم قلمه	۰	۰	۳	۰	۸	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
کلیس	۰	۰	۵	۰	۷	۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
یکون	۲	۰	۱۸	۴	۲۷	۱۷	۷	۴	۱	۲	۱	۱	۰	۰	

EĞİTİM TARİHİ İZDÜŞÜMÜNDE FİZİKSEL MEKANIN İNŞASI; OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GİRESUN'DA EĞİTİM YAPILARI*

Selin KARAİBRAHİMOĞLU**

Özgür DEMİRKAN***

Öz

Bu çalışma Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modernleşme düşüncesinden beklentilerin ve bu beklentilerin varlık bulduğu kamu yapıları olarak eğitim yapılarının, merkez kentler dışında, periferideki kentler bağlamında okunabileceği üzerine geliştirilmiştir. Bu eksende hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde Anadolu'nun periferinde bulunan bir kent olan Giresun çalışmaya konu edilmiştir. İktisadi gelişimini tarımsal bir ürün olan fındık ve kıyı kenti olmasının getirileri üzerinden sürdüren kentte, Osmanlı döneminde kentin merkezinde yaşayan gayrimüslim nüfusun, Cumhuriyet döneminde ise ürünün işlenmesi konusuna yönelen müslüman nüfusun etkinliği söz konusu olmuş; kent, dışa açık konumu sayesinde ulusal ölçekte gerçekleştirilen modernleşme ve eğitim reformlarından etkilenmiştir. Bu anlamda ulusal eğitim tarihinin yerel ölçekteki izdüşümünün Giresun'daki eğitim yapılarına ve bu yapıların kent mekanının inşasına etkisinin okunması çalışmanın amacıdır. Eğitim tarihi, mimari ve kent mekanı ortak paydasında kurgulanan çalışmada; ülke tarihinde etkili olan olayların eğitim tarihi ile harmanlanarak merkezden periferiye yansımaları ve fiziksel mekanın inşası bağlamında tartışılması çalışmanın yöntemini belirlemiştir. Böylece gerek tarih araştırmalarında gerekse kent ve mimarlık araştırmalarında kendine fazla yer bulamamış ancak sahip olduğu içsel dinamikler nedeniyle her iki dönemde de modernleşme reformlarından etkilenmiş bir kentin mekansal gelişimi izlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Tarihi, Giresun, Kent Mekanı, Eğitim Yapıları.

* Bu yazı Giresun Üniversitesi bünyesinde yürütülen "Giresun'da Kamu Yapıları Üzerinden Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı" başlıklı Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Mimari Restorasyon Prg.,
(selin.karaibrahimoglu@giresun.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0002-0941-8185>).

*** Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Mimari Restorasyon Prg.,
(ozgur.demirkan@giresun.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-5430-10181>).

CONSTRUCTION OF PHYSICAL SPACE IN HISTORICAL PROJECTION; EDUCATION STRUCTURES FROM OTTOMAN TO REPUBLIC ERA IN GİRESUN

Abstract

This study was developed on the grounds that the expectations of modernization from the Ottoman to the Republic era and the public structures in which these expectations materialized can be read in the context of the cities in the periphery except the central cities. In this axis, Giresun was the subject of study as a city located at the periphery of Anatolia during both Ottoman and Republican eras. In the city, whose economic development is based on the return of agricultural products such as hazelnut and due to the fact that it is a coastal city, Non-Muslim population which was living in the center of the city during the Ottoman period was effective and Muslim population was effective in Republic period as they had a tendency to process the products. Accordingly the city was effected from the modernization and education reforms realized in national scale, thanks to its outward oriented location. For these reasons, the aim of this study is to read the effect of local education in the local scale on the educational structures in Giresun and the construction of these buildings in the urban space. In the study which was built on common denominator of history of education, architecture and urban space; the method was determined by the discussion of effects of the events in the history of the country were blended with the history of education and their reflection from the center to the periphery and the construction of the physical space. Thus, the spatial development of a city, which was affected by modernization reforms in both periods due to its internal dynamics but which could not find much space in history research or in urban and architectural studies, could be followed.

Keywords: History of Education, Giresun, Urban Space, Educational Structures.

Giriş

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal yapının inşasında pek çok sosyal, politik, ekonomik ve siyasal gelişme etkili olurken kent mekanına eklenen mimari yapılar değişimin ya da çağdaşlaşmanın araçlarına dönüşmüş, modernleşmenin sembolü olmuşlardır. Bu anlamda Cumhuriyet modernleşmesi gerek kültürel gerekse mimari açıdan Osmanlı tarihinden bir kopuş olarak anlamlandırılrsa da aslında Osmanlı modernleşmesinin ortaya koyduğu birikimi temel alan ve belli ölçülerde devamlılığını sağlayan bir olgudur. Osmanlı'dan miras alınan modernleşme çabası belli alanlarda yetersiz olmasına karşın Cumhuriyet modernleşmesinin ve bu dönemde alınan kararların başlangıcını oluşturması açısından önemlidir¹. Tanzimat sonrasında batılılaşma olarak kabul

1 Leyla Alpagut, *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Yapıları*, Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2005, s.10.

edilen kültürlenme, gelişme ya da çağın gerekliliklerine ayak uydurma sorunu, Cumhuriyet ile birlikte yerini daha kapsamlı, toplumla ilişkili her alana yayılan bir yaşam biçimi oluşturma çabasına bırakmış, kentlere ve mimariye bu çağdaş yaşamı sunma sorumluluğu yüklenmiştir. Dolayısıyla Tanzimat ile başlayan batılılaşma reformlarının farklı alanlarda getirdiği yenilikler Cumhuriyet'in ilanı ile boyut değiştirmiş, Batılı kurumlara duyulan biçimsel öykünmenin de ötesinde bu kurumları var eden ilkelerin dikkate alınması ve özümsemesi amaçlanmış; bu, çağdaşlaşmanın yolu olarak kabul edilmiştir². Toplumsal dönüşümün omurgasını oluşturan eğitim ise, bu gelişmelerden etkilenmiş; halkın eğitimi ile devlet arasındaki bağ, devletin halk üzerindeki otoritesini pekiştirmiştir. Eğitimin modernleşmesi büyük emperyal projelerle birlikte yürütülürken eğitim alanındaki gelişmelerin ekonomik ilerleme, siyasi ve toplumsal denetim ve kültürel özdeşleşme gibi sorunların çözümüne katkıda bulunacağına inanılmıştır³. Bu anlamda eğitim, II. Mahmut ile başlayan neredeyse yüzyıllık dönüşüm sürecinde modernleşmenin, yenileşme ve iyileşmenin en önemli aracı olmuştur⁴. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen eğitim reformları, toplumun yeniden şekillendirilmesinin bir yolu olarak görülürken halkın modernleşmesinin de odağına yerleştirmiştir. Bu nedenlerle işleyen bir eğitim sisteminin oluşturulması, okuma yazma oranının artırılması ve bu eksende kırsaldan kente Anadolu'nun eğitim yapılarıyla donatılması, siyasal sistemin hedeflerini gerçekleştirebilmesinin yoluna dönüşmüştür. Bir taraftan eğitim sistemini düzenleyen yasalar çıkarılırken diğer taraftan Cumhuriyet rejimini nesnelleştiren araçlar olarak eğitim yapılarının inşasına hız verilmiştir. Bu anlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e gerçekleştirilen reformlar, modern görüşlü bireylerin yetiştirilmesi ve modern toplumsal düzenin devamlılığının sağlanması ortak paydasında buluşmaktadır. Ön görülen değişikliklerin içeriği ve mekansal yansımaları Osmanlı döneminde daha sınırlı iken Cumhuriyet döneminde daha kökten ve kapsamlı bir değişimi öngörmektedir. Bu nedenle modernleşme reformlarının tartışıldığı kaynakların büyük çoğunluğunda Osmanlı modernleşmesi İstanbul, Cumhuriyet modernleşmesi ise Ankara üzerinden tartışılmaktadır.

Bu nedenlerle çalışmanın öngörüsü, modernleşme düşüncesinden beklentilerin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devamlılığının ve dönüşümünün, merkez kentler dışındaki Anadolu kentlerinde de okunabileceği ve eğitim yapılarının bunu sağlam bir zeminde temellendirdiği düşüncesidir. Dolayısıyla Anadolu'nun periferinde bir kıyı kent olarak Giresun'daki modernleşme deneyiminin, eğitim yapıları üzerinden tartışılması ve fiziksel mekânın inşası bağlamında irdelenmesi çalışmanın amacıdır. Bu bağlamda çalışmanın yöntemi iki aşamalı olarak belirlenmiştir; ilk olarak, ulusal ölçekte nirengi noktası

2 Ayşe Nasır, *Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar*, İ.T.Ü. Doktora Tezi, İstanbul 1991, s.143.

3 Zeynep Çelik, *İmparatorluk, Mimari ve Kent*, İstanbul 2012, s.285.

4 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, (Editör Murat Belge), İstanbul 1983, s.656.

olarak kabul edilebilecek ve büyük çoğunluğu eğitim tarihine yön veren olaylar ve uygulamalar kronolojik bir düzende okunmuş, bu uygulamaların yerele yansımaları ya da izdüşümü; olaylar ve mekanlar kapsamında değerlendirilmiştir. Ulusal ve yerel ölçekli eğitim tarihini belirleyen olayların akışı ve Giresun'daki eğitim yapılarının biçimlenişindeki etkisi, söz konusu yapıların kent içindeki konumlarını ve bunların inşa edilme süreçlerini ortaya koymaktadır. Bir ulusun modernleşme ve kalkınma çabalarının, bu amaçla yürüttüğü eğitim reformlarının yereldeki temsilleri olan bu yapıların Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, her iki dönemde de, kentin fiziksel mekanının oluşumundaki etkilerinin tartışılması amacıyla çalışmada ulusal ölçekli olaylar ve yereldeki yansımaları kronolojik bir düzende tablolandırılmış ve aralarındaki ilişki çizgiler yardımıyla şematik olarak işlenmiş, bu olayların bir sonucu olarak inşa edilen yapılar tanımlanmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında ise günümüzdeki durumu fotoğraflarla desteklenerek, kentle ilişkisi bağlamında tartışılmıştır. Giresun genelinde dönemin mimari eğilimlerini yansıtan, merkez kentlerdeki eğitim yapılarıyla benzer tipolojiye sahip ve modern miras açısından önemli sayılabilecek yapıların izlerine rastlanmakla birlikte çalışma kent merkezi ile sınırlandırılmıştır. Kentin 1933 tarihli planlarına ve öncesine ulaşılamaması nedeniyle, söz konusu yapıların kentin fiziksel mekanına etkileri fotoğraflar, sözel ve yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler ekseninde oluşturulmuştur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eğitim Tarihi ve Eğitim Yapıları

Osmanlı'nın son döneminde eğitim konusunda sürdürülen ulusalcı bakış açısı ve gerçekleştirilen reformların temel dayanağı sivil-askeri bürokrasinin yeniden üretilmesi, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşten kurtarılması düşüncesidir. Bu anlamda eğitim alanındaki çağdaşlaşma reformlarının başlangıcını oluşturan öncü uygulamalar III. Selim döneminde başlamış, II. Mahmut dönemi ıslahatları (1808-1839) ile geliştirilerek orduya gerekli becerileri kazandırmak ve askeri sınıfı yeniden oluşturmak amacıyla yeni okullar açılmış, bu okullarda yabancı öğretmenlere görev verilmiş, ilk kez Batı dilleri müfredat programına alınmıştır. Batı ile ilişkilerin arttığı bu dönemde, Avrupa ülkelerine öğrenci gönderilmesi ve sıbyan mekteblerinin düzenlenmesi, ilköğretimin bir zorunluluk olarak görülmeye başlamasına neden olmuştur⁵. Ancak bu düzenleme taşradaki sıbyan okullarını kapsamaması nedeniyle genel bir düzenleme olarak kabul edilmemektedir⁶.

Devletin Batılı nizamlarla yapılandırılması olarak bilinen Tanzimat Fermanı (1839)⁷, doğrudan eğitimle ilgili ilkeleri içermemekle birlikte halkın

5 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S.2018*, 31. Baskı, Pegem Yayınları, İstanbul 2019, s.143.

6 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s.58.

7 Halil İnalçık, *Rönesans Avrupası, Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul 2018, s.320.

yasal olarak güvenceye alınması ve kanun önünde eşitlik sağlanması, iltizam sisteminin yerine yeni bir vergilendirme sisteminin getirilmesi ve askerlik sisteminin düzenlenmesini kapsayan dört temel reformdan oluşmaktadır⁸. Ancak fermanın ardından oluşan modernleşme fikrinin eğitim alanındaki önemli düzenlemeleri tetiklediğini ve eğitimin devlet tarafından önemsenmesini sağladığını söylemek mümkündür. Böylece kendinden önceki ve sonraki dönemlere kıyasla Batı kültürü ve bilgisini almaya açık bir yönetim anlayışı hakim olmuş ve çok sayıda kişi eğitim amacıyla Batı'ya gönderilmiştir⁹. Eğitimdeki bu yenileşme hareketleriyle yetersiz kaldığı düşünülen sıbyan mekteplerinin devamı niteliğindeki rüştiye mekteplerinin açılmasına öncelik verilmiştir (1838). İlk rüştiyenin açılmasının (1839) ardından doğrudan eğitim ile ilgili ilk kuruluş olarak Meclis-i Maarif-i Umumiyen (1846) teşkilatı kurulmuş ve böylece modern anlamda merkezi bir eğitim teşkilatının temelleri atılmıştır¹⁰. Bu dönemde bir taraftan var olan eğitim kurumları ıslah edilirken diğer taraftan da Ebe Mektebi (1842), Darülmualim (1847), Mülkiye Rüştiyesi (1847) ve Ziraat Mektepleri (1847) gibi yeni okullar ekleniş, bu okullara azınlık ve yabancı okullarının da eklenmesiyle¹¹ eğitim kurumlarındaki çeşitlilik artmıştır. Modern eğitimin başlangıcını tanımlayan bu uygulamaları, yeni idari düzenlemeler izlemiş ancak uygulanama alanı bulamadıkları için “yönetmelik reformları” düzeyinde kalarak¹² uzun soluklu ve tabana yayılan bir dönüşüm sağlayamamışlardır.

Islahat Fermanı'nda (1856) ise gayrimüslim ve yabancı eğitim kurumlarına ilişkin düzenlemelere yer verilmiş¹³, ancak bu düzenlemeler parçacı girişimler olmanın ötesine geçememiştir. Tanzimat bürokrasisinin yeniden üretilmesi amacıyla yapılan düzenlemelerin yetersiz kalması üzerine 'Maarif-i Umumiye Nezareti(1857) kurulmuş, ardından ilk Kız Rüştiyesi'nin¹⁴ (1859), iptidai mekteplerin (1862), 'Mahrec-i Aklam'ın¹⁵ (1862) ve ilk sultanilerin (1863) açılması birbirini takip etmiştir¹⁶. Bu süreçte Fransız eğitim sisteminin kabul edilmesi (1867)¹⁷, eğitimdeki modernleşme çabalarının yeni kurumlar kurmanın ötesine geçmesini ve bütün sistemin sürece dahil edilmesini sağlamıştır.

8 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 26.Baskı, (Çeviren Yasemin Saner), İstanbul 2011, s.84.

9 Tekeli, *a.g.a.*, s.656.

10 Kodaman, *a.g.y.*, s.32.

11 Gürsu Tiryaki, *1839-1970 Arası Dönem İçinde Orta Dereceli Eğitim Yapılarının İrdelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1988, s.49.

12 Necdet Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.10.

13 Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 19, İstanbul 2000, s.187.

14 Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi adıyla bilinen bu okul aynı zamanda tüm islam ülkeleri arasında ortaöğretim düzeyinde eğitim veren ilk eğitim kurumudur (Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2009, 213).

15 Osmanlı yönetimi için gerekli memurları yetiştirmekte yetersiz kalan Rüştiyelerin bir üst kademesi olan memur okulu (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekeli, *a.g.a.*, s.656).

16 Tekeli, *a.g.a.*, s.656.

17 Filiz Yenişehirlioğlu, “Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi (Sempozium, Aralık 1992)*, İstanbul 1993, s.65.

Tanzimat Fermanı'nın öncü gelişmelerinin de etkisi ile Osmanlı eğitim sistemini uzun yıllar yönlendirecek olan 'Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ile iptidaiye (ilkokul), rüştiye (ortaokul), idadi (lise) ve darülfünun (üniversite) olarak sınıflandırılan, görece seküler bir eğitim sistemi geliştirilmiştir¹⁸. Böylece eğitimdeki parçacı yaklaşımlar bütünsel olarak köylerde, mahallerde sıbyan mekteplerinin, rüştiye mekteplerinin (bes, yüz evli kasabalarda), idadi mekteplerin (bin evli kasabalarda) ve sultanilerin (vilayet merkezlerinde) açılması, diğer taraftan bu okulların bir üst derecesi olarak meslek ve ihtisas mekteplerinin ve son olarak 1863'te bir darülfünunun kurulması kararlaştırılmıştır¹⁹. Diğer taraftan Tanzimat'ta yönetmelik oluşturma ile sınırlı kalan, Islahat Fermanı'nda örgütsel yapıdaki değişime odaklanan eğitim reformları, gerçekleştirilen düzenlemeleri destekleyecek mekânsal ihtiyaçların karşılanmasında yetersiz kalmış, konaklar ya da kışlalar eğitim yapısı olarak kullanılmaya çalışılmış, bu durum reformların hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır.

Modern bir eğitim reformunun öncelik haline gelerek acil bir imparatorluk projesi olarak ele alınması ancak II. Abdülhamid döneminde mümkün olmuştur²⁰. '1869 Nizamnamesi' ile uygulamaya konulan düzenlemelere devam edilmekle birlikte, Osmanlı'nın idari ve toplumsal yapısındaki değişimler eğitimi de etkilemiş; gelişen yeni bürokratik yapı özel okulların yaygınlaşmasını beraberinde getirirken bu okulların mekânsal ihtiyaçları da konakların dönüştürülmesiyle karşılanmıştır²¹. Nitekim batıcılığı Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve eğitimini alma şeklinde uygulayan II. Abdülhamid, eğitimi bir devlet politikası olarak görmüş, modernleşme reformlarının başarısını eğitimdeki modernleşmeye dayandırmıştır²². Bu eksende çıkartılan 'Kanun-u Esasi' (1876) ile farklı inançtan herkesin özgürce ve parasız eğitim alması sağlanarak ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi yasaya bağlanmıştır²³. Eğitimin merkez ve taşra olarak yapılandırılması, farklı eğitim kademeleri için müdürlük ve müfettişliklerin oluşturularak örgütsel bir eğitim sistemi modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece mesleki eğitim veren okulların, yüksekokulların (1890) ve öğretmen okullarının taşrada açılabilmesi sağlanırken²⁴, taşrada etkin bir eğitimin sürdürülmesi ancak iptidai mekteplerin açılmasının zorunlu tutulmasıyla (1894) mümkün olmuştur.

Eğitimdeki modernleşme, II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile Osmanlı çöküşünün direnç noktası olarak kabul edilmiş, bir taraftan yaygın bir halk eğitimi programı başlatılırken diğer taraftan var olan eğitim kurumları

18 Çelik, a.g.k., s.267

19 Tekeli, a.g.a., s.657.

20 Benjamin Fortna, *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim Imperial Classroom*, İletişim yayınları, İstanbul:2005, s.24

21 Tekeli, a.g.a., s.657.

22 A.g.k., s.17.

23 <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1876.aspx>

24 Yaşar Baytal, "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, İstanbul 2000, sayı 11, s.29.

yaygınlaştırılmaya çabalanmıştır. Cumhuriyet dönemi eğitim reformlarının da temelini oluşturan II.Meşrutiyet uygulamaları arasında iptidai ve rüştiye mekteplerinin birleştirilmesi yer almaktadır²⁵. “Mekatib-i İptidaiye” adıyla yeni eğitim sistemine eklenen bu okullar, Maarif Nezareti’ne bağlanarak eğitim süresi toplam altı yıl olmak üzere, her biri ikişer yıl süren devrelere ayrılmıştır²⁶. Diğer taraftan bu dönemde dünyadaki gelişmelere paralel ortaya çıkan, savaş döneminde daha da güçlenen milliyetçilik eğilimleri, yani ulusalcılık, her alanda toplumu etkilemeye başlamış; mimarlık alanında da Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar etkilerini sürdüren ve I. Ulusal Mimarlık Akımı²⁷ (1908-1930) olarak tanımlanan yeni bir mimari üslup yaratılmaya çalışılmıştır²⁸. Dolayısıyla bu tarih aralığında inşa edilen yeni eğitim yapıları, kamu yapılarının genelinde gözlemlendiği gibi I. Ulusal Mimarlık Akımının etkisi ile inşa edilmiştir. Bu sürecin devamında Osmanlı, askeri alandaki yetersizliğinin giderilmesinin koşutu olarak eğitim alanındaki modernleşmeyi bir zorunluluk olarak değerlendirilmiş²⁹ ve ‘Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu-ı Muvakkati’ (1913) ile eğitim sistemine yeni düzenlemeler getirmiştir³⁰. Okulların örgütsel yapılarına ilişkin pek çok değişikliğe gidilmiş, merkeze odaklanan eğitim reformlarının, iyileştirme ve örgütlenmelerin periferiye yayılması sağlanmıştır. II.Meşrutiyet’in ilanı ile uygulanmaya konulmasına karşın alt yapısı tamamlanamayan reformlar; toplumsal, sosyal, ekonomik bütün alanlara yönelik genel bir iyileşmeyi getirmekle beraber, gerekli ekonomik kaynağın yaratılamaması ya da dış borçlanma ile sağlanması gibi nedenlerle yüzeysel düzeyde uygulanabilmiştir³¹. Öte yandan I. Dünya Savaşı (1914) eğitim reformlarını sekteye uğratmasına rağmen yine de bu dönemde eğitim öncelikli konular arasında yer almış, Batılı bir eğitim düzeninin oluşturulması amacıyla ülkeye yabancı eğitim uzmanları (1915)³² ve yabancı mimarlar davet edilmiştir. Bu mimarlar yeni Cumhuriyet’in inşasında önemli bir rol üstlenerek dönem mimarlığını da tanımlayan, içinde eğitim yapılarının bulunduğu pek çok kamu yapısını inşa etmişlerdir. Merkezde sürdürülen bu inşa çalışmalarından periferideki kentler belli ölçülerde yararlanabilmiş, kentlerin fiziki şartlardaki sorunlar Kurtuluş Savaşı (1919-1922) ile bu kentlerin yeniden inşasını gerektirecek boyutlara ulaşmış, bu süreçte eğitim alanında sürdürülen çalışmalar yavaşlatılmıştır. Bir varlık mücadelesine dönüşen koşullara karşın

25 Mustafa Ergün, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara 1996, s.50.

26 Akyüz, *a.g.y.*, s.271.

27 Mimaride çözülmesi gereken başlıca sorunun cepheler olduğunu vurgulayan I. Ulusal Mimarlık akımı aslında “imaj mimarlığı” olarak da nitelendirilebilir. Bu dönem; yeni teknolojiye ayak uydurmaktan ve çağın gereksinimlerine yanıt vermekten uzak, seçmeci, biçimsel, duygusal ve akademik bir akım olarak kalmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Fevzi Çüçen, Mehmet Emin Yılmaz ve Fatih M.Tanrıveren, “Ankara’da Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi’nden Bir Örnek: Erzurum Oteli”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Ankara 2013, s:131; Doğan Hasol, *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı*, İstanbul 2017, s.35).

28 *A.g.y.*, s.34.

29 Ergün, *a.g.y.*, s.100.

30 Akyüz, *a.g.y.*, s.286.

31 Ergün, *a.g.y.*, s.54.

32 Tekeli, *a.g.a.*,s.659.

Maarif Vekillliği (1920) kurularak millî eğitim sisteminin ana eksenini belirleyen düzenlemeler gerçekleştirilmiştir³³.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin modern Batı uygarlığıyla bütünleşmesine giden yolun ancak batılı bir eğitim sistemi ile açılacağı düşünülmüş³⁴; ulusal kültüre ve çağdaş uygarlığa uyum sağlayan bir eğitim sisteminin oluşturulması için³⁵ Anadolu'nun her köşesindeki eğitim yapılarının özellikle ilkokulların sayısı artırılmıştır. Batılı ülkelerin eğitim sistemlerinin model alındığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında; eğitimin mevcut yapılanmasındaki sorunları belirlemek ve yeni bir eğitim sistemi oluşturmak amacıyla yabancı uzmanlar ülkeye davet ederek (1924), bu uzmanların hazırladıkları raporlar doğrultusunda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (1924) çıkarılması, medreselerin kapatılması, okulların Maarif Vekaleti'ne devredilmesi (1926), Latin harflerinin kabul edilmesi (1928), ülke çapında okuma yazma seferberliğinin başlatılması ve Millet Mekteplerinin açılması (1929)³⁶ bu yıllarda gerçekleştirilen ilk uygulamalardır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması Cumhuriyet dönemi eğitim reformlarının temelini oluşturması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu kanun ile eğitim kurumları arasında gözlenen dağınık, düzensiz gelişimin önüne geçilmeye çalışılmış, Batıyı referans alan eğitim kurumları³⁷ ile medreselerin bir arada faaliyet gösterdiği eğitim sistemi ortadan kaldırılarak fizik, kimya, matematik gibi pozitif ilimleri içeren yeni bir müfredat oluşturulmuştur³⁸.

Diğer taraftan her türlü eğitim yapısı Cumhuriyet ideallerinin simgesi haline gelmiş, bu binaların inşa edilmesi ulusun kendisini inşa etmesiyle eşleştirilmiştir³⁹. Bu nedenle dönemin düşünsel ortamı ve eğitim politikalarının yanı sıra eğitim yapılarının mimari özellikleri de tanımlamış; kent içerisindeki konumları özenle belirlenmiştir⁴⁰. Başlangıçta Osmanlı'dan kalan plan şemaları uygulanırken; sonraki yıllarda bu planların yeni eğitim sisteminin mekansal ihtiyaçlarını (laboratuvar, tiyatro vb.) karşılayamaması üzerine dönemin mimari üslubunu belirleyen I. Ulusal Mimarlık Akımının etkisinde yeni planlar hazırlanmış, çoğunluğuna 'Gazi okulları' (1931) adı verilen yeni okullar inşa edilmiştir. Bu süreçte eğitim de mimaride olduğu gibi ulusal kültüre uygunluğu ölçüsünde kabul görmüş, eğitim yapıları devletin belirlediği bir ulusal kimlik kazandırma isteğiyle varlık bulmuşlar⁴¹, dönemin genel eğilimine uygun

33 Akyüz, a.g.y., s.320.

34 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 4. Baskı, (Çeviren Metin Kıratlı), Ankara 1991, s.374.

35 Alpagut, a.g.t., s.28.

36 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.163-180.

37 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1991, s.230.

38 Ortaylı, a.g.y., s.214.

39 Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, İstanbul 2008, s.104.

40 Alpagut, a.g.t., s.20.

41 Ali Cengizkan, *Modernin Saati*, Mimarlar Derneği-Boyut Yayınları, İstanbul 2002, s.62.

olarak diğer kamu yapılarıyla benzer estetik kaygılarla inşa edilmişlerdir⁴². Neredeyse her kent ve taşra kasabasında prototip bir proje olarak bu planların uygulanmasının⁴³ ardından Maarif Teşkilat Kanunu çıkarılmış; Maarif Vekâleti'nin gönderdiği yeni planlar dışındaki eğitim yapılarının inşası yasaklanmıştır. Maarif Müdürlükleri ise sorumluluk alanlarındaki yerleşmelerin nüfuslarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak uygun tip projeyi seçme ve seçtikleri projelerin inşasını gerçekleştirme görevini üstlenmişlerdir⁴⁴. Bu nedenle eğitim yapıları vaziyet planlarından, duvar, çatı, döşeme gibi mimari öğelerine kadar ayrıntılı olarak detaylandırılmıştır. Özellikle kent içerisindeki konumları⁴⁵, kurguları ve modern eğitim sisteminin gerekliliklerine uygun modern tasarım ilkeleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentlerde yer almaya başlayan prestijli yapılar arasında yer almış; bir anlamda kent yaşamındaki modernleşme deneyiminin nesnelere olmuşlardır⁴⁶. Dolayısıyla ulusal eğitim politikasının modern ilkeler çerçevesinde yeniden örgütlenmesinin ancak bu yeni okulların inşasıyla gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Anadolu'nun ve taşra kentlerinin sermaye birikimi açısından var olan yetersizliği dünya genelinde yaşanan ekonomik bunalımın etkileri nedeniyle daha da derinleşmiş, devletçi politikalara yönelim (1932) kaçınılmaz bir gereklilik, daha da önemlisi bir çözüm yolu olarak kabul edilmiştir⁴⁷. Böylece kamu sektörü neredeyse tüm inşa faaliyetlerinden sorumlu olarak dönemin mimarlık pratiğini doğrudan etkilemiş; devlet, eğitim yapılarının inşası da dahil olmak üzere, yapı çevreyi biçimlendirmede belirleyici olmuştur⁴⁸. Bu kapsamda Maarif Vekâleti'nin eğitim yapılarının inşasındaki etkinliği, her türlü kamu yapısının inşasının 'Nafia Vekâletinin Teşkilatı ve Vazifelerine (1934) İlişkin Kanun' kapsamında Bayındırlık Bakanlığı denetimine alınmasının ardından değişmiştir⁴⁹. Maarif Vekâleti gibi kendi bünyesinde bir mimari ofis barındıran kurumlara kendi yapılarını tasarlama ve inşa etme yetkisi verilirken, Bayındırlık Bakanlığı onayının alınması zorunlu tutulmuştur. Dolayısıyla Maarif Vekâleti, eğitim yapılarının tasarım ve inşasındaki etkinliğini sürdürürken yüksek dereceli eğitim yapılarının tasarlaması ve inşası Bayındırlık Bakanlığı'nun

42 Leyla Alpagut, Bir Kültür İnsanı, Modernist Bir Mimar: Ernst Arnold Egli, *Atatürk'ün Mimarının Anıları Genç Türkiye İnşa Edilirken* (Çeviren Güven Göktan Uçer), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s.329.

43 Bozdoğan, *a.g.y.*, ss.104-105

44 Nurşen Kul, "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları", *Mimarlık Dergisi*, Sayı 360, Ankara 2011, s.66.

45 İnşa edilecek okulların yer seçimi konusunda oldukça titiz davranılmış; şehirde inşa edilecek okullar özellikle şehir merkezinde ve ana caddeler üzerinde; köy okulları ise köy merkezinde veya köy meydanlarına yakın bir alanda konumlandırılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozdoğan, *a.g.y.*, s.54).

46 Bozdoğan, *a.g.y.*, s.54

47 *A.g.y.*, s.47.

48 Afife Batur, "Modern Olmak; Bir Cumhuriyet Mimarlığı Arayışı", *Modern Türk Mimarlığı* (Editör Renata Holod, Ahmet Evin, Süha Özkan), Yalçın Matbaacılık, Ankara 2007, s.72.

49 Asım Mutlu, *Anılarda Mimarlık*, YEM Yayın, İstanbul 1995, s.51.

sorumluluk alanına girmiştir⁵⁰. Diğer taraftan Maarif Vekaleti'nin belli bir tipolojiye göre inşa ettiği bu yapılar, tüm kamu yapıları gibi söz konusu yıllarda yeni yeni gelişen mimarlık mesleği ve modernist uygulamalara yönelen Türk mimarlarının önemli ve ilginç tartışmalarına sahne olmuştur.

Mimaride de yeni arayışlara neden olan tüm bu gelişmeler II. Ulusal Mimarlık Akımı (1935-1950) olarak tanımlanan ve geleneksel-sivil mimari örneklerin uzantısında şekillenen mimari bir anlayış ortaya çıkarmıştır. Özellikle yurtdışında çağdaş eğitim alma olanağına kavuşmuş genç mimarlar; geleneksel Türk mimarlığından yola çıkarak süslemeden çok yapısal öğelere yönelen, çağdaş gelişmelere açık yeni bir mimari üslup yaratmaya çalışmışlardır⁵¹. Ulusalcı düşüncelerin daha da öne çıktığı bu ortamda inşa edilen yapılar da aynı atmosferi yansıtmaktadır, bu anlamda mimaride oluşan ulusalcı yaklaşımların II. Ulusal Mimarlık Akımı'nı daha da güçlendirdiğini söylemek mümkündür⁵².

1950'li yıllar ise hem kamu yapılarının inşası ve kent mekanının şekillenmesi, hem de eğitim tarihinin yazımı açısından dönüm noktasıdır. Bu dönemde İmam Hatip Okulları yeniden kurulmaya başlanmış (1951), deneme ve fen liseleri gibi ayrıcalıklı eğitim kurumları açılmış (1957), kısaca eğitimde çeşitlilik sağlayan uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda batı dünyasında yaygınlaşan modern mimarlığın etkisinde gelişim gösteren, rasyonalizmin ilkelerini benimseyen, teknolojik, ekonomik, sosyal gelişmelere odaklı uluslararası mimari üslup, bakanlıkça hazırlanan eğitim yapılarının mimari tipolojisinde belirleyici olmuştur. Bu yapılar çok katlı olmalarına karşın sahip oldukları sade plan ve cephe düzeniyle ülkenin her köşesinde hızlıca ve kolay bir şekilde inşa edilebilmiş, ancak çevresel ve yerel verileri göz ardı etmeleri gibi nedenlerle mimari tartışmaların odağına yerleştirilmişlerdir. Öte yandan aynı yıllarda herhangi bir planlamaya dayandırılmayan imar hareketlerinin başlatılması ve hesapsız, plansız, projersiz, zaman zaman mimari mirası hiçe sayan kararların alınması (1950-60) ekonomik kriz ortamını tetiklemiştir⁵³. 1960'lı yıllara gelindiğinde sınırlı da olsa devletin eğitim harcamalarında düşüşün gözlemlendiği görülmektedir⁵⁴. 1961'de yürürlüğe konulan 'İlköğretim Yasası' ile ilköğretimlerin karşılaştıkları çeşitli sorunların çözümlenmesi amaçlanırken hazırlanan yeni program önce pilot illerde ardından tüm ülke genelinde uygulanmış, öğretmenlerin de bir yükseköğretim programıyla yetiştirilmesi gerekliliği karara bağlanmıştır⁵⁵. Mesleki ve teknik eğitimin devlet tarafından

50 Kul, *a.g.m.*, s.67.

51 Ayla Ödekan, "Mimarlık ve Sanat" Tarihi, *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, (Ed.Sina Aksin), Cem Yayınevi, İstanbul 2008, s.551.

52 Üstün Alsaç, "İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi", *Modern Türk Mimarlığı* (Editör Renata Holod, Ahmet Evin, Süha Özkan), Yalçın Matbaacılık, Ankara 2007, s.100.

53 Hasol, *a.g.y.*, s.137.

54 İbrahim Arısoy, "Zuhal Ergen ve İlter Ünükaplan, Sosyal Harcamalar ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde 1960-2005 Dönemine Yönelik Bir Dinamik Analiz", *Maliye Dergisi*, Sayı 158, Ankara: 2010, ss.398-421.

55 Güzver Yıldırım, "Öğretmen Eğitimi Üzerine Düşünceler", *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 27/2, 2010, ss.4.

göreceli desteklendiği bu yıllarda, ortaokul seviyesindeki mesleki ve teknik okullar kapatılarak (1963), klasik liseler ile mesleki ve teknik liselere hazırlık kademesi olarak yeniden düzenlenmiştir⁵⁶. Bu gelişmelerin devamında çıkarılan 'Özel Öğretim Kurumları Kanunu' (1965) ile özel okulların tamamını kapsayan yeni düzenlemelere gidilmiş⁵⁷, özellikle yabancı ve azınlık okullarının devletten gözetim ve denetimine girmesi yönünde önlemler alınmıştır⁵⁸. Bu yıllarda ortaöğretim düzeyinde özel kolejlerin açılması bir taraftan eğitimde çeşitlenmeyi sağlarken diğer taraftan da yüksekokullar⁵⁹ ve liselerdeki ayrıcalıklı eğitim derecelenmesini ortaokul düzeyine indirmiştir. 1970'li yıllar ise ortaöğretim kademesindeki çeşitlenme ve yükseköğretim talebindeki artış ile doğru orantılı olarak; hem eğitim yapılarının sayısındaki hızlı artışa hem de önceki dönemlere oranla daha karmaşık bir yapılanmaya sahne olmuştur. Bu yıllarda amaç ve tanımları deforme olan ortaöğretim, yüksekokul ve üniversiteye girişin aracı olarak değerlendirilmeye başlanmış⁶⁰, sayılarındaki hızlı artış beraberinde mekânsal ve mimari sorunları getirmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında hem toplumsal hem de fiziksel ve mekânsal olarak modern bir toplum inşasının araçları olarak kabul edilen eğitim yapılarının yerini hızla üretilen, kolay tüketilen yapılar almıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Giresun'da Eğitim Tarihi ve Eğitim Yapıları

Giresun Anadolu'daki diğer liman kentleri gibi gelişimini sahip olduğu limanın sunduğu ticari olanaklar sayesinde sürdürübilmiş bir kıyı kentidir. Osmanlı döneminde deniz ulaşımına elverişli bir konumda yer alması dışı açılmasına olanak sağlamış, bu durum kentte belli bir zümre için Batılı bir yaşam kültürü yaratmıştır.⁶¹ Cumhuriyet döneminde ise var olan iskelenin yerine limanın inşa edilmesi (1959), kentte endüstri yapılarının yer almaya başlamasını ve böylece ticari hacminin artmasını ve kentin ekonomik yapısının güçlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla liman, farklı kapasiteler ve içerikle olsa da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kentin gelişiminde tetikleyici bir rol üstlenmiştir. Sahip olduğu bu potansiyel kenti bulunduğu bölge içerisinde cazip konuma getirirken Osmanlı'nın son çeyreğinde özellikle iç bölgelerden göç almasına neden olmuş, kentin homojen nüfus dağılımı ve bu dağılım paralelinde ekonomik yapısı

56 Rifat Önsoy, "Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Ortaöğretimimiz ve Bazı Meseleleri", *Hacettepe Üniversitesi Dergisi*, 6, Ankara 1991, s.8.

57 Selçuk Uygun, "Türkiye'de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36 / 1, Ankara 2003, ss.107-120.

58 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 3, İstanbul 1981, s.87-96.

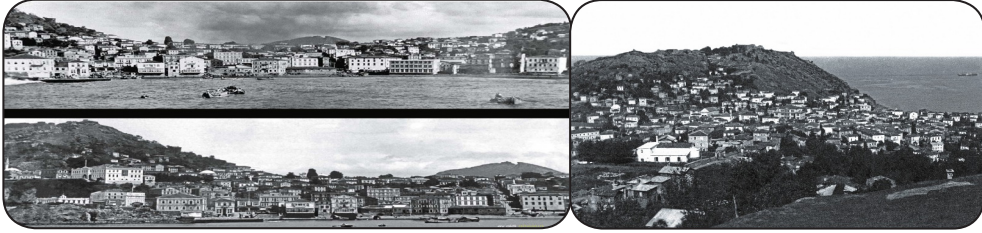
59 Orhan Dikmen, *Özel Yüksek Okullar Meselesi*, İstanbul 1971, s.9.

60 Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat", *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, Cilt 4, (Editör Sina Akşin), İstanbul 2008, s.493.

61 İlber Ortaylı, "19.yy. Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler", *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, 2.Baskı, (Editör Ali Berktaş), İstanbul 2008, s.157.

değişerek Batı kökenli eğilimler kentte etkili olmaya başlamıştır. Giresun küçük ölçekli bir Anadolu kenti olmasına rağmen Osmanlı modernleşmesinin yereldeki izlerinin gözlenebildiği, Cumhuriyet'in ihtiyaç duyduğu yeni işlevlere yönelik kamu yapılarının inşa edildiği; bu süreçte geleneksel kent dokusuna eklenen yapıların kentsel gelişime etkilerinin izlenebildiği köklü tarihe sahip bir kenttir. Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kentin eğitim tarihi ve eğitim yapıları araştırıldığında; sahip olduğu ölçeğe karşın, yüksek nüfuslu bölgelerinde inşa edilmiş çok derslikli merkez okullarından, düşük nüfuslu yerleşim yerlerinde inşa edilmiş tek derslikli köy okullarına kadar, farklı ölçek ve nitelikte çok çeşitli eğitim birimini barındırdığı anlaşılmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Kentin doğu ve batı bölgelerinden genel görünümü/1931 (Işık ve Dervişoğlu 2011:15,51)

Osmanlı Modernleşmesi Ekseninde Kentin Eğitim Tarihi ve Eğitim Yapıları

Tanzimat'ın ilanına kadar kentteki eğitim faaliyetleri, zaviyelerin bulunduğu bölgelerde veya cuma camileri ile bağlantısı olan muallimhaneler, sıbyan mektepleri ve medreselerde⁶² sürdürülmüştür. Diğer taraftan kent merkezinde, Tanzimat öncesi dönemde kurulan medreselerin bir kısmının varlığını 20.yy'a kadar koruduğu bilinmekte, hemen her yerleşim biriminde dönemin eğitim kurumlarının başında yer alan en az bir sıbyan mektebinin izine rastlamak mümkündür⁶³. Bu mektepler Osmanlı'nın yükselme döneminde oldukça donanımlı bir eğitim programı sürdürmesine rağmen zamanla Osmanlı'nın toplumsal ve ekonomik yapısında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle bozulmaya; ders içerikleri, kapsamı ve öğretim seviyesi açısından etkinliğini kaybetmeye başlamışlardır. 19.yy'a gelindiğinde eğitim faaliyetleri çoğunlukla kent, kaza ve köylerde ya külliye içinde, medrese ve cami köşelerinde ya da ışıksız, havasız genellikle tek katlı, tek odalı taş binalarda sürdürülmüştür⁶⁴. Bu

62 Giresun merkezinde kurulan ilk medreseler; Sultan Selim Mahallesi'ndeki Ali Efendizade Mustafa Efendi Medresesi; Ömer Paşa Medresesi; İbrahim Fehmi Efendi Medresesi; Beyazithane Hacı Kaptan Medresesi; Hacı Miktat Mahallesi Medresesi, Giresun Kalesindeki medrese ve Voyvodazade Mehmet Efendi Medresesidir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Eğitim Öğretim*, Geçmişten Günümüze Giresun, İstanbul 2015, s.372).

63 A.g.k., s.372.

64 Oktay Karaman, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XX. Yüzyılın Başlarında Giresun Kazasında Eğitim", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Cilt 1, Giresun 2008, s.505. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s.57.

anlamda Tanzimat öncesinde kentte, ikisi Şebinkarahisar'da diğeri Görele'de olmak üzere üç sıbyan mektebinin bulunduğu, bu mekteplerin sayısının ise 19.yy.'ın ikinci yarısına gelindiğinde 42'ye ulaştığı bilinmektedir⁶⁵. Tanzimat ile başlayan ve Islahat Fermanı ile devam eden eğitim alanındaki reformlar, Anadolu'nun bazı kentleri gibi, 1866'da Trabzon vilayetine bağlanan Giresun sancağını da etkilemiştir. Ortaöğretim düzeyinde bir eğitim kurumu olarak ilk rüştiye mektebi'nin kentte kurulması yönündeki çalışmalara da bu yıllarda başlanmış (1867), rüştiyenin eğitim faaaliyetine başlayabilmesi ancak 1870'li yıllar da gerçekleşebilmiştir⁶⁶.

Bu yıllarda kentteki ilk belediye teşkilatının kurulması (1869) ve kentin dış ülkelerle kurduğu yoğun ticari ilişkiler sonucu konsoloslukların açılması (1871), kentin demografik yapısını etkileyerek imar faaliyetlerini artırmıştır. Özellikle kentteki gayrimüslim sayısının artması⁶⁷ kent merkezindeki homojen nüfus dağılımını değiştirmiş, kent mekanının biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu yıllarda Islahat Fermanı'nın (1856) sağladığı hakların ardından Maarif Nizamnamesi (1869) ve I. Meşrutiyet'in (1876) getirdiği merkezi düzenlemeler ile gayrimüslimler kentte yeni okullar açabilmişlerdir⁶⁸. Bu nedenle 1880'li yıllarda kentte bulunan 12 eğitim yapısından 7'si; biri rüştiye, diğer altısı mahalle okulu olmak üzere Türklere, 3'ü Rumlara, 2'si ise Ermenilere aittir. Türk okullarının giderleri devlet tarafından karşılanırken gayrimüslim okullarının giderleri kendi cemaatleri tarafından karşılanmaktadır.⁶⁹ Bu yıllarda Giresun-Şebinkarahisar yolunun açılması (1883) kentin ard alanları ile ilişkisini arttırırken kentin bulunduğu bölgedeki ayrıcalıklı konumunu pekiştirmiştir⁷⁰. Aynı zamanlarda kentte Kaptan Yorgi Paşa'nın Rum bir belediye başkanı olarak görev yapmaya başlaması (1885) ve Osmanlı'nın son çeyreğinde merkezde sürdürülen modernleşme reformları, periferdeki bir kent olarak Giresun'un fiziksel mekanının inşasında etkili olmuştur. Merkezde batılı eğitim düzenini temsil eden okullar eğitim sistemine eklenirken ülke genelinde iptidailer kurulmaya başlanmış (1862), bu gelişmelerin uzantısında kentin Soğuksu Mahallesi'ndeki ilk iptidai mekteb açılmıştır⁷¹. Ancak her nahiyede bir ibtidai mektebin açılmasının zorunlu tutulmasıyla (1894), öncelikle kent merkezinde ardından

65 Anonim, *Cumhuriyet'ten Önce ve Cumhuriyet Döneminde Giresun İli Eğitim Belgesi*, Giresun 1998, s.22.

66 Karaman, *a.g.t.*, s.68.

67 Gümüşhane'de madencilik ile uğraşan Rumların Osmanlı'nın son dönemlerinde Giresun ard alanına yerleşmeleriyle kent merkezindeki Müslüman-gayrimüslim dağılımı eşite yakın bir denklik göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nevin Gültekin, "Batılılaşmanın Uzantısında Kent Bahçeleri; Giresun Memleket/Millet Bahçesi", *1. Ulusal Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Kongresi, Yerel Peyzajlar ve Koruma Sorunları*, Ankara 2015, s.11.

68 Oktay Karaman, *Giresun Kazası (1850-1900)*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s.71.

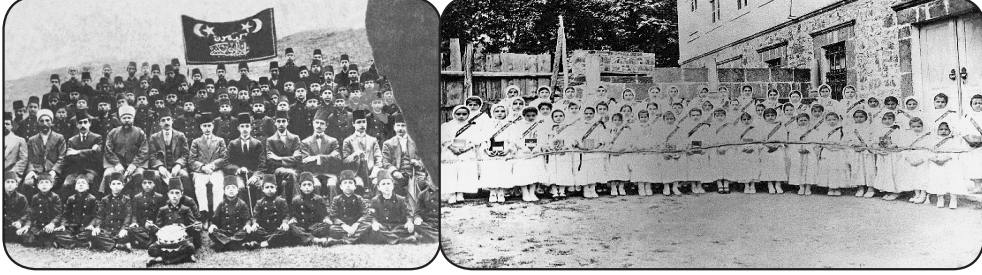
69 Oktay Karaman, "Seyahatnamelere Göre Giresun", *Giresun Tarihi Sempozyumu (1996)*, *Bildiriler Kitabı*, İstanbul 1997, s.169. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, I, Paris, 1982, ss. 65-66.

70 Bu güzergah Anadolu'nun iç kesimindeki Sivas ve Şebinkarahisar gibi yerleşmelerin denizle bağlantısını sağlamıştır.

71 Yılmaz, *a.g.m.*, s.375.

Giresun genelinde iptidai mekteplerin sayısı artmıştır (Şekil 2). Bu gelişmelere paralel eğitim yapısı olarak kullanılmak üzere Sarıalemardoğlu Ahmet Efendi tarafından bir yapının inşası başlatılmış (1903)⁷² ancak birbirini izleyen savaşlar nedeniyle yapının Osmanlı döneminde tamamlanması mümkün olmamıştır.

Şekil 2. Kentteki İptidai Mektebi ve Kız Mektebi öğrencileri/1915 (Işık ve Dervişoğlu 2011:291,256)

Diğer taraftan kentteki Rum-Ortodoks Cemaati'nin hem gelir düzeylerinin yükselmesi hem de uygulamaya konulan düzenlemelerle çeşitli haklara sahip olmaları; Giresun Rum Erkek Okulu'nun (1906)⁷³, ardında da kent genelindeki sayıları 23'e ulaşan (1903) gayrimüslim okullarının açılmasıyla sonuçlanmıştır⁷⁴. Bu yıllarda kentteki gayrimüslim okullarının sayısının, kentteki diğer eğitim yapılarının sayısına ve kentin nüfusuna oranla hiç de azımsanmayacak rakamlara ulaştığı söylenebilir. Anadolu'nun önemli kentlerinde kurulan ve yabancı kökenli okullar arasında yer alan iki kurumun da aynı yıllarda Giresun'da okul açmaya çabaladıkları bilinmektedir; birincisi Kapusen rahiplerine ait kilise ve beraberinde manastır, ikincisi plan-arazi konumlanması çizilerek tamamlanmış, St.Joseph de l'Apparation rahiplerinin gerçekleştirdiği mektep açma girişimleridir. Gerek izinlerin alınması için sürdürülen yazışmaların uzun sürmesi gerekse I. Dünya savaşının başlaması nedeniyle manastır ve mektebin inşası gerçekleşmemiş ancak Kapusen Kilisesi olarak bilinen ibadet yapısı inşa edilebilmiştir (1911)⁷⁵. Bu dönemde kentte inşa edilen bir diğer gayrimüslim eğitim yapısı, kentteki gayrimüslim cemaatlerinin imkanlarıyla varlık bulan Çınarlar Mahallesi'ndeki Rum Erkek Okulu'nun yakınında konumlandırılan Rum Kız Okulu'dur (1911)⁷⁶. Diğer taraftan Giresun'un devlet bütçesinden ilk kez yardım alması (1910)⁷⁷ ve rihtim inşaatının başlatılması (1912), Osmanlı'nın son çeyreğinde kentin merkezle kurduğu ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

72 Burçin Yaşar, *Giresun Rum Okulu Restorasyon Projesi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enst., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s.62.

73 İnşaatı maddi sorunlar nedeniyle bir süre durdurulmuş, ancak 1922'de Rum Erkek Okulu olarak faaliyete geçmiş, mübadele sonrasında ise Jandarma Genel Mektebi olarak kullanılmak üzere hazineye devredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yaşar, *a.g.t.*, s.14.

74 Karaman, *a.g.t.*, s.71.

75 İdris Bostan, "Giresun'da Bulunan Yabancı Okul ve Dini Müesseseler", *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s.408.

76 Yaşar, *a.g.t.*, s.60.

77 Giresun halkevi tarafından çıkarılan 1923 isimli kitaptaki bilgidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anonim 1998, *a.g.y.*, s.25.

Bu gelişmelerin uzantısında kentteki rüştiye mektebinin, Bekir Paşa Caddesi'nde bulunan Yeşil Giresun Matbaası'nın karşısındaki ahşap bir binada eğitime başlaması, sonrasında idadi mektebine (1913) dönüştürülmesi önemlidir⁷⁸. Bu yıllarda Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu (1913) ile hukuki çerçevesi oluşturulan, işleyiş biçimini kanuna dayalı olarak belirleyen (1915) ve merkez dışındaki kentlerin bazılarında açılan mekteplerin bir örneği de Giresun'da bulunmaktadır⁷⁹. Özel statüye sahip bu okulun varlığı ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da etkinliğini sürdürmesi, kentin eğitim tarihi açısından önemli sayılabilecek bir diğer bilgidir. 1916 yılına gelindiğinde, Kumyalı Camisi'nin yanındaki binaya taşınan idadi mektep, Trabzon'un Rus işgali altında kalmasıyla dağılır ve mahalli imkanlarla ortaokul düzeyinde varlığını sürdürmeye devam eder⁸⁰. Ulusal ölçekte rüştiyelerin yeniden yapılandırılması sürecinde Giresun'da idadiye çevrilmiş; birisi kent merkezinde diğeri Şebinkarahisar'da⁸¹ olmak üzere iki idadi bulunmaktadır. Ancak merkez ya da periferideki kentlerin bir bölümünde idadiler, sultanilere dönüştürülürken Giresun'da bu yapılanma gerçekleştirilmemiştir⁸². Arşiv kayıtlarına göre aynı yıllarda kentte bir Darülmualim mektebinin kurulduğu (1913)⁸³, ancak öğrenci alımına 1916'da başlayabildiği⁸⁴ ve ilk yıllarında kendi binası bulunmaması nedeniyle Kız Mektebi'nin içindeki bir sınıfta eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Bu okulların eklenmesiyle 1917 yılında kentteki iptidailerin sayısı, 4'ü kent merkezinde olmak üzere, 17'ye ulaşmıştır⁸⁵.

Osmanlı'nın son yıllarında ülkenin içinde bulunduğu güç koşullar ve Giresun'un kaza konumunda olması devletten yeterli maddi desteği alamamasına neden olmuş, kentin ticari faaliyetlerindeki hareketliliğe karşın yeni eğitim yapılarının açılmasında ve inşasında sorunlar yaşanmıştır. Nitekim Vilayet Meclisi tarafından Kumyalı ve Hacıhüseyin Mahallelerinde açılmasına karar verilen (1922) iki sıbyan mektebinin de bu gerekçelerle faaliyete geçirilemediği bilinmektedir⁸⁶. Ayrıca kentteki gayrimüslim nüfusun savaş gerekçesiyle güvenli

78 Mustafa Cin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri", *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun*, Giresun 2003, ss.165-173.

79 Ahmet Gürsoy, "Cumhuriyet'in İlk On Yılında Giresun'da Eğitim ve Kültürel Değişim", *Giresun Kültür Sempozyumu*, İstanbul 1998, s.290. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Giresun Işık Gazetesi*, nr.148, 19 Mart 1925, s.1.

80 Anonim 1998, a.g.k., s.27.

81 Giresun'un bir süre bağlı olduğu bir sancak olan Şebinkarahisar Cumhuriyet'in ilanıyla il statüsünü korumuş ancak 1933'te coğrafi konumu ve ulaşılabilirliğinin de etkisiyle Giresun'un ilçesi haline getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazım Kuruca, "Yeşil Giresun Gazetesine Göre Şebinkarahisar Vilayetinin İktisadi Durumu", *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun*, Ankara 2003, ss.360-361.

82 Yılmaz, a.g.m., s.377.

83 Karaman, a.g.m., s.509. 2008

84 II.Aldülhamit zamanında ülke genelinde öğretmen okulları açılmaya başlanırken Giresun öğretmen okulu ancak 1916'da Trabzon öğretmen okulunun eşya öğretmen ve öğrencisiyle birlikte Giresun'a gelmesiyle açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Anonim 1998, a.g.y., s.29.

85 Karaman, 2008, a.g.m., s.507.

86 *Işık Gazetesi*, nr .108. (29 Teşrin-i evvel 1340/29 Ekim 1924)

bölgelere sevk edilmesi hem kentin nüfus dağılımını hem de gayrimüslim okullarının kullanım amacını değiştirmiştir. Bu yapılardan biri Jandarma Okulu (1922) olarak kullanılmaya başlanan Rum Erkek Okulu'dur⁸⁷. Kısacası; merkezi eğitim reformlarının uzantısında periferide varlık bulan eğitim kurumlarının çoğu, uzun süren savaşlar sonucunda iktisadi yapısının bozulması ve iç dengelerin değişmesi nedeniyle zarar görmüş, etkinliğini sürdürmeyerek ya kapatılmış ya da Cumhuriyet'e devredilmiştir. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilanı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılmasına kadar geçen zaman aralığında kentteki eğitim kurumlarının sayısında önemli oranda azalma olmuştur.

Cumhuriyet Modernleşmesi Ekseninde Kentin Eğitim Tarihi ve Eğitim Yapıları

Cumhuriyet'in ilanı ile statüsü değişen ve il olan Giresun'da, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılmış eğitim kurumu sayısı, niteliği ve mekansal özellikleri kentin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Dolayısıyla bu geçiş sürecinde Anadolu kentlerinin neredeyse tamamında olduğu gibi Giresun'da da fiziki mekanın yetersizliği eğitim sisteminin başlıca sorunları arasında yer almış, bina yetersizliğinin çözümlenmesi amacıyla Türk-Rum Mübadelesi (1923) sonucunda göç eden Rumlardan kalan yapılar (emval-i metruke)⁸⁸ kullanılmaya başlanmıştır. Dönemin Işık Gazetesi kamu yapılarındaki mekansal yetersizliklere sıklıkla değinmiş; özellikle eğitim kurumlarının bina ihtiyacının gayrimüslimlerden kalma konutların işlev değiştirmesiyle karşılandığı bilgisine yer vermiştir⁸⁹. Kentin Çınarlar Mevkii'ndeki bir Rum evinin Necatibey İlkokulu (1929), Kaptan Yorgi'nin⁹⁰ konağının Kız mektebi olarak kullanıldığı ve daha pek çok emval-i metruke binasının⁹¹ işlev değiştirerek eğitim yapısına dönüştürüldüğü bilinmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşuyla ilköğretim derecesinde açılan (1923) ve zamanla ortaöğretim derecesinde faaliyetlerini sürdürmeye başlayan (1924) Halide Hatun Kız Mektebi⁹², ilk mektep (1924) ve Nilüfer Hatun Kız Mektebi (1924) de bu yapılar arasındadır.

Bu süreçte eğitim kurumlarının sayısı ile birlikte kentteki öğretmen sayısı da artmaya başlamış, kentte Muallimler Birliği'nin bir şubesi (1923)

87 Yaşar, a.g.t., s.14.

88 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, s. 52.

89 *Işık Gazetesi*, nr. 92 (25 Ağustos 1340/1924).

90 Kaptan Yorgi 1884-1904 aralığında Giresun'da 20 sene belediye başkanlığı yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sezai Balcı, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı*, Libra Yayınları, İstanbul 2012, ss.31-113.

91 *Işık Gazetesi*, nr. 85. (28 Temmuz 1340/1924). Hacıhüseyin Mahallesindeki Pisanoglu konağının da inas mektebi olarak kullanılmaktadır. Ancak yapıyla ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sadık Sarısan, "Giresun Basınına göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat", *Giresun Kültür Sempozyumu*, Giresun 1998, s. 78.

92 *Işık Gazetesi*, nr.104. (6 Teşrin-i evvel 1340/ 6 Ekim 1924).

kurulmuştur⁹³. Aynı yıllarda Osmanlı döneminde Avrupa ile geliştirdiği fındık ticaretini devam ettirerek gelir seviyesini yükseltmeye başlayan Giresun periferide konumlanmış bir kent olarak merkezde alınan kararlardan dolayı olarak etkilenmiş, dolayısıyla Tevhit-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılmasının (1924) etkisiyle kentteki eğitim kurumlarının sayısı artmaya ve yeni binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Kentte öncelikle ilköğretim kademesinde gözlenen iyileştirme çabalarını ortaöğretim ve mesleki öğretim kurumlarının açılışı takip etmiştir. Nitekim dönemin koşulları içerisinde günümüzün anaokulları derecesine karşılık gelen Çiçek Hatun Ana Mektebi'nin (1924) açılışı ve özel okul statüsünde eğitim veren Şenyuva Hususi Mektebi'nin (1924) varlığı kentin eğitim tarihi açısından önemlidir. Kent arşivinde yer alan, Cumhuriyet kutlamaları sırasında Çiçek Hatun Ana Mektebi, Nilüfer Hatun ve Halide Hatun Kız mekteplerinin modern görünümlü, kız ve erkek öğrencilerinin bir arada olduğu fotoğrafları Cumhuriyet ideolojisinin ve yetiştirmek istediği insan modelinin taşradaki yansımaları olarak tanımlamak mümkündür. Bu dönemde Anadolu'nun her köşesinde özellikle kız çocuklarının eğitim hayatına kazandırılması modern bir toplum yaratmanın koşutu olarak görülmüştür (Şekil 3). Bu gelişmeleri sonraki yıllarda kentte açılan Selçuk Hatun Kız Mektebi'nin (1926) eklenmesi⁹⁴ takip etmiştir. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaydedilen bu gelişmelere rağmen kız çocuklarının okullara gönderilmesinde büyük sorunlar yaşanmış, köy mekteplerinden mezun olanların sadece % 4,34'ünü kız öğrenciler oluşturabilmiştir⁹⁵. Öte yandan karma eğitim sistemine geçilmesinin ardından (1928), kentte ilk olarak, daha sonra İsmet Paşa İlkokulu adını alan⁹⁶ Nilüfer Hatun Kız Mektebi'nde, ve Selçuk Hatun Kız Mektebi'nde erkek ve kız öğrencilerin bir arada eğitim görmeye başladığı bilinmektedir. Anadolu'nun bütününde karma eğitim uygulamasının yürürlüğe konulmasının ardından ise kentteki tüm okullar karma eğitim sistemine geçirilmiştir. Bu yıllarda Sarıalemdaroğlu Ahmet Efendi tarafından Osmanlı'nın son yıllarında inşasına başlanan okul; İl Özel İdaresi tarafından tamamlanmış ve Osmanağa Numune Mektebinin ve Giresun idadisinin ilkokul bölümü bu yeni binaya taşınmıştır⁹⁷. Okul dönemin yaygın bir uygulaması olarak 'Gazi Paşa İlkokulu' adıyla faaliyete geçmiştir (1928). Kentteki yeni eğitim yapılarının inşa edilmeye devam ettiği bu süreçte kent merkezinde (1932) ve Şebinkarahisar'da (1933) iki ortaokul açılmıştır. Ancak ulusal ölçekte öncelikli olarak ilköğretimin yaygınlaştırılmaya çalışılması, kentte ortaöğretim derecesindeki eğitim yapısı sayısında herhangi bir değişiklik olmamasına neden olmuş, ilkokul sayısı ise seksenlere⁹⁸ ulaşmıştır.

93 Sarısamam, *a.g.m.*, s.80.

94 Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentte okul sayısı artarken 2880 öğrencili 50 resmi erkek mektebine karşın 357 öğrencili 7 kız mektebi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayhan Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s.141.

95 Anonim 1998, *a.g.k.*, s.37.

96 Anonim 1998, *a.g.k.*, s.37.

97 Yaşar, *a.g.t.*, s.67.

98 Gürsoy, *a.g.m.*, s.290.

Şekil 3. 23 Nisan törenlerinde ve karma eğitimde kız çocukları/1930'lu yıllar
(Işık ve Dervişoğlu 2011:318,305)

Kentteki Nilüfer Hatun Okulu'nun adı Yeşil Giresun İlköğretim okulu (1934) olarak değiştirilerek⁹⁹, günümüze kadar kentin köklü ilköğretim okullarından birisi olarak varlığını sürdürmüştür¹⁰⁰. Öte yandan Giresun İnce (1933)¹⁰¹ ve Akyoma (1935) köylerinde, Cumhuriyet tarihinin ilk köy okulların mimarileri ile benzer niteliklerde¹⁰², köylülerin kendi beceri, imkan, işçiliği ve elbirliğiyle köy okulları inşa edilmiştir. (Şekil 4). Bütün bu gelişmelere karşın özellikle kent merkezinin dışındaki ilçe ve köylerde inşa edilen eğitim yapıları gerek sayıca gerekse nitelik olarak kentin ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzaktır. Diğer taraftan kentin en önemli geçim kaynağı olan fındığın alımı, satımı ve işlenmesi konusunda faaliyet göstermek üzere Fiskobirlik'in kurulması (1938)¹⁰³ kentin ekonomik yapısını etkilemiş, kente eklenen Fiskobirlik yapıları da kent mekanının dönüşümünü desteklemiştir¹⁰⁴. Bu süreçte kentin demografik yapısında da ortaya çıkan değişimlerin de etkisiyle eğitim yapılarının sayısında artış başlamıştır. Aynı yıllarda Giresunlu Hasan Ali Yücel'in milli eğitim bakanı olarak atanması (1938) eğitim faaliyetlerini etkileyen bir diğer unsur olması açısından önemlidir.

Savaşın başlamasının yarattığı ekonomik bunalımın (1939) etkilerinin hissedildiği kentte, eğitim yatırımlarında önemli bir azalma olmasına karşın günümüzde Cumhuriyet İlkokulu olarak bilinen 'Yeni Okul' inşası tamamlanarak eğitime başlamış (1940), kentteki ilkokul sayısı 1945'li yıllara gelindiğinde 17'ye ulaşmıştır. Kentteki ilk meslek okulları olan Kız Sanat

99 Anonim 1998, a.g.k., s.23.

100 İlerleyen zamanlarda yetersiz gelmesi nedeniyle yıkılarak aynı isimle aynı arazi üzerine daha büyük ölçekli inşa edilmiştir.

101 Anonim, 1998, a.g.k., 35.

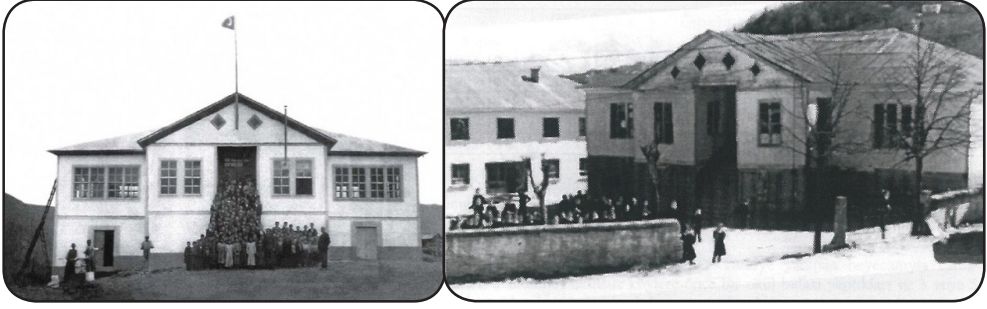
102 Ali Işık ve Tuncer Dervişoğlu, *Ey Gidi Giresun* (Editör Ali Işık), Giresun Bedensel Engelliler Gençlik ve Spor Kulübü, Özyurt Matbaacılık, Ankara 2011, s.299.

103 Önder Duman, "CHP Tefriş Raporlarına göre Giresun'un Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu (1935-1945)", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Cilt 2, Giresun 2008, s.126.

104 Özgür Demirkan ve Selin Karaibrahimoğlu, "Tarımsal Bir Ürün Olarak Fındığın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Giresun Kent Mekanına Yansımaları", *İDEALKENT Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Ankara 2018, s. 878.

Ortaokulu'nun (1944) ve Erkek Sanat Okulu'nun¹⁰⁵ (1945) açılması kentin eğitim tarihindeki önemli dönemsel gelişmelerdir. Öncesinde kurulması kararlaştırılan lisenin Merkez ortaokulu bünyesindeki sınıflarda faaliyete başlaması (1946) ve Topçu Taburu olarak kullanılan Rum Erkek Okulu'nun Ticaret Lisesi (1947) olarak kullanılmaya başlanması ardından Giresun, eğitim yapısı açısından görece yeterli konumda olan ve her dereceden eğitim kurumunun yer aldığı bir kent haline gelmiştir¹⁰⁶. İlkokul eğitimi sonrasında İstanbul, Trabzon gibi daha büyük kentlere gönderilen Giresunlu çocuklar, Giresun Lisesi'nin (1948) faaliyete geçmesi¹⁰⁷ ile kentte lise düzeyinde eğitim alabilme imkanına kavuşmuştur. Dolayısıyla kent bu yıllarda eğitim kademeleri konusunda kendi kendine yetebilen bir düzeye kavuşmuştur.

Şekil 4. Akyoma/1935 (Işık ve Dervişoğlu, 2011:300) ve İnce Köyü İlkokul yapıları/1933 (Anonim 1998:35)

1950-1965 yılları arasında ülke genelinde uygulanan liberal ekonomi politikalarının da etkisiyle limanın (1959) ve sahil yolunun inşası (1959) gibi önemli atılımlar kentin gelişimini ivmelendirmiştir. Eğitim alanındaki yatırımların da hızlandığı bu süreçte birbiri ardı sıra açılan okullar, kentin sosyo-kültürel hayatında etkin rol oynayarak fiziksel mekânı biçimlendirmişlerdir. Bu süreçte eğitim alanında kentte başlatılan en önemli inşaa faaliyeti Giresun Lisesi'nin yeni binasının temellerinin atılmasıdır (1958). 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri müdahale sonucu ülke genelinde yaşanan durgunluk döneminin ardından eğitim yapıları inşası tekrar hız kazanmış, bu süreçte Mithat Paşa İlkokulu bünyesinde açılan kentin ilk öğretmen okulu (1962) için yeni bir eğitim yapısı inşa edilmiş¹⁰⁸ ve Kız Öğretmen Okulu (1963) adıyla eğitime başlamıştır¹⁰⁹. Bu gelişmeleri kent hastanesinin bünyesinde bir Sağlık Okulu'nun açılması (1962) ve Giresunlu bir hayırsever tarafından inşa ettirilen Hürşit Bozbağ Kız İmam Hatip Okulu'nun (1963) faaliyete geçirilmesi izlemiştir. Anadolu'nun genelinde gözlenen tarımda makineleşme çabalarının baskın

105 Günümüzde Endüstri Meslek Lisesi olarak kullanılmaktadır.

106 Yılmaz, a.g.m., s.383.

107 1948 yılında Merkez Ortaokulu'nun adı Giresun Lisesi olarak değiştirilmiştir.

108 Günümüzde Giresun Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu ana binası olarak kullanılmaktadır.

109 Karabrahimoğlu, a.g.y., s.62.

olduğu 1965’li yıllar, artan teknik eleman ihtiyacının karşılanması ve yurt dışından ithal edilen bu makinelerin bakım ve onarımının sağlanması amacıyla sanat enstitülerinin kurulduğu yıllardır. Bu gelişmelerden etkilenen Giresun’da da; sanat enstitüsü içinde yeni bölümler açılmış ardından var olan binanın yetersiz kalması nedeniyle yeni bir eğitim yapısı inşa edilmiştir (1965) (Şekil 5). Giresun Lisesi de bu yıllarda yapımına daha öncesinde başlanan yeni binasına (1966-67) taşınmıştır¹¹⁰. Döneme ait kent yıllıkları ve milli eğitim kayıtları aynı yıllarda kentte bir Tarım Meslek okulunun varlığından bahsetmektedir. Bu okul Anadolu genelinde çiftçi ve tarım elemanı yetiştirmek amacıyla açılan okulların bir örneğidir. Okul, Fındık Araştırma Enstitüsü arazisinin sınırları içerisinde, kurumun sahip olduğu laboratuvar imkanlarının ve nitelikli teknik kadrosunun ve yoğun araştırma çalışmalarının desteğiyle eğitim faaliyetlerine başlamıştır¹¹¹.

Şekil 5. Erkek Sanat Enstitüsü’nün inşası/ 1964 ve Atölyeleri/ 1966
(Endüstri Meslek Lisesi Arşivi)

Kent mekanına eklenen yeni eğitim yapıları ile 1970’li yıllarda kentteki meslek yüksekokulu sayısı 4’e, ilkokul sayısı kent genelinde 639’a, (kent merkezinde 56), ortaokulu sayısı ise 34’e ulaşmıştır¹¹². Özellikle ortaöğretim kurumlarının sayısında gözlenen 1950’li yıllardaki gelişim 1965’li yıllardan sonra hızlanmış, 1970’li yıllara gelindiğinde kent için periferideki diğer kentlere oranla ileri durumda olduğunu söylemek mümkündür. Okur-yazarlık oranının %35’lere ulaştığı bu yıllarda özellikle kız öğrenci sayısındaki artış kentin eğitim alanındaki gelişmesini ve modernleşmesini göstermesi açısından değerlidir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Fiziksel Mekanın İnşası ve Eğitim Yapıları

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e modernleşmenin uzantısında sürdürülen yeniliklerin merkezinde eğitim reformu yer almaktadır ve genellikle merkezde alınan kararların taşra kentlerine yansması hem dönemin ekonomik, toplumsal dinamiklerine hem de bu kentlerin yerel şartlarına bağlı olarak zaman almıştır.

110 Anonim 1998, a.g.y., s.55.

111 Anonim, *Giresun Dün, Bugün, Yarın*, Giresun 1987, s.59 (Kentin en eski meslek liselerinden birisi olan Tarım Meslek Lisesi 1981-1982 öğretim yıllarında dağıtılarak, öğrencileri Trabzon ve çevre okullara dağıtılmıştır, Ayrıntılı bilgi için Bkz. Anonim 1987, a.g.y., s.59 ve Anonim 1973, a.g.y., s.81-82).

112 Anonim 1973, a.g.y., s.77.

Ancak burada önemli olan yürürlüğe konulan ve bir ulusun eğitim tarihinin yazılmasını sağlayan reform ya da uygulamaların devamlılığının, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir taşra kenti üzerinden okunmasıdır. Bu anlamda kozmopolit nüfus yapısının ve liman kenti olmasının sağladığı avantajlı konumunu yerel dinamikleriyle birleştirerek her iki dönemde de çeşitli inşa faaliyetlerine sahne olmuş Giresun, çalışmanın odağına yerleştirilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Giresun'da Fiziksel Mekanın Değişimi/1940'lı yıllar (Işık ve Dervişoğlu 2011:306,307)

Çalışmada öncelikle ulusal ölçekte; eğitim alanında yaşanan gelişmeler ile toplumsal, sosyal, ekonomik ya da mimari anlamda ülkenin gelişimini etkileyen olaylar aynı kronolojik sıralama üzerinde takip edilmiştir. Ardından yerel ölçekte; Giresun'un eğitim tarihi ve kentin gelişimini etkileyen olaylar ulusal kronolojik sıralama ile paralel akışta izlenmiş, kentin fiziksel mekanına yansımaları bağlamında değerlendirilmiştir. Böylece bir taraftan ulusal ve yerel ölçekte eğitim tarihini etkileyen reformlar ve uygulamalar diğer taraftan da Tanzimat'ın ilanı, Cumhuriyet'in kurulması, 1961 Anayasası gibi toplumsal, politik, ekonomik olaylar; I.Ulusal Mimarlık Akımı, modernizm, kentleşme gibi mimari gelişmeler ile bütünleşik bir düzende, kronolojik olarak sıralanmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e gelişimi ve değişimi tanımlayan nirengi noktaları dikkate alınarak hazırlanan kronolojik sıralamada; Osmanlı dönemi Tanzimat Fermanı (1839-1856), Islahat Fermanı (1856-1908) ve Meşrutiyet'in ilanı (1908-1923) ile sınırlanan; Cumhuriyet dönemi ise Cumhuriyet'in ilanı (1923-1938), II. Ulusal Mimarlık Akımı (1938-1950) ve liberal ekonomiye geçiş (1950-1970) ile sınırlanan zaman aralıkları üzerinden kurgulanmıştır. Ardından ulusal ve yerel ölçekli kronolojik sıralama örtüştürülerek; Giresun'da varlığından bahsedilen eğitim yapılarının izleri, merkezin kurgusu ve kentin doğu ve batı yönündeki gelişimi paralelinde değerlendirilmiştir¹¹³. Bu kapsamla kentte eğitim yapısı olarak inşa edilmiş mimari yapıların listesi çıkarılmış ve çalışmanın takibi açısından bu yapılar O1; O2; C1; C2 vb. şekilde kodlandırılmıştır (Tablo 1;2;3).

113 Kentin gelişimi topografik özelliklerin belirleyici olduğu, coğrafi olarak denize uzanan yarımadaı referans alan bir hat ile doğu ve batı olarak tanımlanan iki bölge üzerinden tanımlanmaktadır.

Tablo 1. Eğitim Tarihinin İzdüşümünde Yerel Ölçekli Gelişmeler ve Eğitim Yapıları I.

	ULUSAL ÖLÇEKLİ GELİŞMELER	YEREL ÖLÇEKLİ GELİŞMELER VE EĞİTİM YAPILARI	
1839-1856	<p>Eğitim medreselerde ve sıbyan mekteplerinde sürdürülmektedir</p> <p>1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu /Tanzimat Fermanı</p> <p>1839 İlk Rüstiye'nin açılması</p> <p>1842 Ebe Mekteplerinin açılması</p> <p>1846 Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin açılması</p> <p>1846 Askeri idadilerin açılması</p> <p>1847 Mülkiye rüştiyelerinin açılması</p> <p>1847 Ziraat Mekteplerinin açılması</p> <p>1847 Darülmualim'in açılması</p>	<p>1850 Giresun ve Keşap kazalarının birleşmesi</p> <p>Tanzimat sonrası Eğitim sisteminde köklü bir değişiklik yapılamamış 1869'a kadar belirli konulara yönelik girişimler dışında Osmanlı geleneksel sistemindeki medreselerde eğitim yürütülmüştür.</p> <p>Kentteki en önemli medreseler; Ali Efendizade Mustafa Efendi Medresesi; Ömer Paşa Medresesi; İbrahim Fehmi Efendi Medresesi; Beyazthane Hacı Kaptan Medresesi; Hacı Mikat Mahallesi Medresesi ve Voyvodazade Mehmet Efendi Medresesidir</p>	<p>Voyvodazade Mehmet Efendi Medresesi (Yapı Kodu: O.1)</p> <p>Kısa Tarihçe: bir dönem medrese olarak kullanılan eski okul yapısının 19.yy. son çeyreğinde rüştiye ikinci yansında Rüştiye ve İptidai mektebi olarak kullanılmıştır.</p>
1856-1908	<p>1856 İslahat Fermanı</p> <p>1857 Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulması</p> <p>1859 Kız Rüştiyelerinin açılması</p> <p>1862 Mahrec-i Aklam'ın açılması</p> <p>1862 İbtidai Mekteplerin açılması</p> <p>1863 ilk Darülfünun'un/Sultani açılması</p> <p>1864 Sanayi Meslek Okulu'nun açılması</p> <p>1864 Kız Sanat Okulu'nun açılması</p> <p>1867 Fransız eğitim sistemi üzerine çalışmaların başlaması</p> <p>1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi</p> <p>1869 Özel okulların açılması</p> <p>1870 Kız Sanayi Mektebi</p> <p>1874 Sivil idadilerin açılması</p> <p>1876 Kanun-i Esasi'nin kabulü</p> <p>1890 Taşrada mesleki ve yüksek okulların açılmaya başlaması</p> <p>1894 Yasa ile her nahiyeye bir ibtidai açılışının zorunlu kılınması</p> <p>1900 Avrupalı mimarların mimarideki etkinliğinin artmaya başlaması</p>	<p>1866 Giresun'un sancak olarak Trabzon vilayetine bağlanması</p> <p>1867 Rüştiye kurulma çalışmalarının başlaması</p> <p>1869 İlk belediye teşkilatının kurulması</p> <p>1870 Rüştiyenin açılması</p> <p>1871 Konsoloslukların açılması</p> <p>1883 Giresun-Şebinkarahisar yolunun açılması</p> <p>1885 Kaptan Yorgi'nin belediye başkanı olması</p> <p>1887 Soğuksu Mahallesi'nde iptidaiyenin açılması</p> <p>1892 Mehmet Ağa Medresesi'nin yıkılması</p> <p>1896 İdari merkez oluşturma çabaları kapsamında kamu yapılarının inşa edilmeye başlanması</p> <p>1903 Saralemdaroğlu Ahmet Efendi'nin okul yapısı inşası başlatması</p> <p>1906 Rum Erkek Okulu'nun inşa edilmesi</p>	<p>Giresun Rum Erkek Okulu (Yapı Kodu: O.2)</p> <p>Kısa Tarihçe: 1906'da Rum Ortodoks Cemaati tarafından inşa edilmiştir. İnşaat sürecinde ortaya çıkan ekonomik sorunların bir süre inşaatın durmasına neden olduğu, ardından yapılan başlılarla okulun tamamlandığı bilinmektedir. Yapının mimarı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. 1922'ye kadar Rum Erkek Okulu olarak işlevini sürdüren yapı mübadele sonrasında Jandarma Genel Mektebi olarak kullanılmak üzere Hazine-i Maliye'ye devredilmiştir. 1947'de Ticaret Meslek Lisesi olarak kullanılmaya başlanan yapı günümüzde İmam Hatip Okulu olarak faaliyetini sürdürmektedir. 1975'te yapının fiziki koşullarının yetersizliği nedeniyle yapıya eklenti yapılmış ve 1980-81'de tekrar eğitim faaliyetlerine başlamıştır.</p>
1908-1923	<p>1908 II. Meşrutiyetin ilanı</p> <p>1908 I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın başlaması</p> <p>1909 Medaris-i İlmiye Nizamnamesi</p> <p>1912 Balkan Savaşı'nın başlangıcı</p> <p>1913 Kız idadilerinin açılması</p> <p>1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-i Muvakkati</p> <p>1914 I.Dünya Savaşı'nın başlangıcı</p> <p>1914 İslah-ı Medaris Nizamnamesi</p> <p>1914 İnas Darülfünun'un açılması</p> <p>1914 Ana mektepler Nizamnamesi</p> <p>1915 Yabancı eğitim uzmanlarının ülkeye davet edilmesi</p> <p>1918 İstanbul'un işgali</p> <p>1919 Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı</p> <p>1920 TBMM'nin açılışı</p> <p>1920 Maarif Vekilliği'nin kurulması</p> <p>1921 Maarif Kongresi</p>	<p>1910 Kentin ilk defa okullaşma ile ilgili devlet bütçesinden katkı alması</p> <p>1911 Rum Kız Okulu'nun inşa edilmesi</p> <p>1912 Rihim inşasına başlanması</p> <p>1913 Rüştiyenin İddaiye dönüştürülmesi</p> <p>1915 Ana mektep açılması</p> <p>1916 Rumların daha güvenli iç bölgelere sevk edilmesi</p> <p>1916 İdadinin Kumyalı Cami'nin yanındaki binaya nakledilmesi</p> <p>1916 Darülmuallime öğrenci alınmasının başlaması</p> <p>1917 Rus bombardımanı</p> <p>1922 İptidainin adının OsmanAğa olarak değiştirilmesi</p> <p>1922 Rum Erkek Okulu Jandarma Okulu olarak kullanılmaya başlanması</p>	<p>Rum Kız Okulu (Yapı Kodu: O.3)</p> <p>Kısa Tarihçe:1911'de eski bir Rum mahallesi olan 'Gogora'da Rum kız Okulu olarak inşa edilen yapı 1932'de kentin ilk ortaokulu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kentin ilk lisesi olan Giresun Lisesi de mevcut binasına taşınmadan önce 1946-65 aralığında eğitim faaliyetlerini aynı yapıda sürdürmüştür. Günümüzde Mehmet Akif ilköğretim okulu olarak işlevini sürdürmektedir.</p>

Tablo 2. Eğitim Tarihinin İzdüşümünde Yerel Ölçekli Gelişmeler ve Eğitim Yapıları II.

	ULUSAL ÖLÇEKLİ GELİŞMELER	YEREL ÖLÇEKLİ GELİŞMELER VE EĞİTİM YAPILARI	
1923-1938	<p>1923 Cumhuriyet'in ilanı</p> <p>1923 Türk-Rum Mübadelesi</p> <p>1923 Yeni başkent Ankara'nın imar edilmeye başlanması</p> <p>1924 İmam Hatiplerin açılması</p> <p>1924 Tevhid-i Tedrisat kanunu</p> <p>1924 Yabancı eğitim uzmanlarının ülkeye davet edilmesi</p> <p>1924 Maarif Vekaleti Kanunu</p> <p>1925 Tekke ve zaviyelerin kapatılması</p> <p>1926 Eğitimin zorunlu ve parasız olması</p> <p>1928 Karma eğitime geçilmesi</p> <p>1928 Harf inkılabı</p> <p>1929 Dünya Ekonomik Bunalımı</p> <p>1929 Millet Mektepleri'nin açılması</p> <p>1930 Türk mimarların modernist uygulamalara başlaması</p> <p>1931 İmam Hatiplerin kapatılması</p> <p>1931 Gazi Okulları'nın açılması</p> <p>1932 Devletçiliğin doğuşu</p> <p>1932 Halkevlerinin açılması</p> <p>1933 Üniversite Reformu</p> <p>1933 Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kurulması</p> <p>1934 Nafia Vekaletinin kurulması</p> <p>1935 Sanat Okulları'nın bakanlık bünyesine geçirilmesi</p>	<p>1923 Giresun'un il olması</p> <p>1923 Giresun'da Muallimler Birliği'nin kurulması</p> <p>1923 Mübadele ile kentte göç hareketinin başlaması</p> <p>1923 Halide Hatun Kız Mektebi'nin açılması</p> <p>1924 İlk mektep'in açılması</p> <p>1924 Pisani Konağı'nın Nilüfer Hatun Okulu olarak kullanılmaya başlanması</p> <p>1924 Çiçek Hatun Ana Mektebi'nin açılması</p> <p>1924 Şenyuva Hususi Mektebi'nin açılması</p> <p>1926 Selçuk Hatun Kız Mektebi'nin açılması</p> <p>1928 Selçuk Hatun Kız Mektebi karma eğitime geçirilmesi adının değiştirilerek İsmet Paşa olması</p> <p>1928 Sarıalemdaroğlu tarafından inşasına başlatılan yapının tamamlanarak Gazi Paşa ilkokulu adıyla faaliyete geçmesi</p> <p>1929 Necatibey Okulu'nun emval-i metruke yapısında hizmete başlaması</p> <p>1932 İlk ortaokulun açılması</p> <p>1933 İl konumundaki Şebinkarahisar'ın Giresun'un ilçesi olması</p> <p>1934 Nilüfer Hatun Okulu'nun adının Yeşil Giresun olarak değiştirilmesi</p>	<p>Gazi Paşa İlkokulu (Yapı Kodu: C.1)</p> <p>Kısa Tarihçe: 1903'de yapımına başlanan yapının inşası uzun yıllar süren savaş nedeniyle tamamlanamamış, 1928'de Özel İdare tarafından tekrar inşaatına başlanmıştır. 1932'de tamamlanan yapıda Giresun İdadisi'nin ilkokul bölümü ve Osman Aga Numune Mektebi birleştirilerek eğitim öğretim faaliyetine başlanmıştır. Bina 1939'da Erzincan depreminde zarar görmüş, sonrasında kalın iç duvarlarla sağlamlaştırılmıştır. Günümüze kadar ilkokul ve ilköğretim yapısı işlevini sürdüren yapıya 2005'te anasınıfı olarak kullanılmak amaçlı iki derslik eklenmiştir.</p>
1938-1950	<p>1938 II.Ulusal Mimarlık Akımı'nın başlaması</p> <p>1939 II.Dünya Savaşı'nın başlangıcı</p> <p>1940 Köy Enstitüleri'nin açılması</p> <p>1940 Meslek okullarının yaygınlaştırılmaya başlaması</p> <p>1945 Devletçilikten uzaklaşılması ve liberal ekonomiye geçilmesi</p> <p>1945 Olgunlaşma Enstitüleri'nin açılması</p> <p>1946 Çok partili rejime geçilmesi</p> <p>1948 Köy Enstitülerinden bazılarının kapatılması</p> <p>1948 Okul inşasında vatandaş yükümlülüğünün kaldırılması</p> <p>1948 Büyük Kentlere göç ve gecekondulaşmanın başlaması</p>	<p>1938 Fiskobirlik'in kurulması</p> <p>1938 Giresunlu Hasan Ali Yücel'in bakanlık dönemi</p> <p>1940 Yeni Okul/ Cumhuriyet İlkokulu'nun açılması</p> <p>1940 Jandarma Okulu'nun Topçu taburu olarak kullanılmaya başlanması</p> <p>1944 Kız Sanat Okulu'nun açılması</p> <p>1945 Erkek Sanat Enstitüsü'nün kurulması</p> <p>1946 Mevcut ortaokul bünyesinde kentin ilk lisesinin eğitime başlaması</p> <p>1947 Topçu Taburu'nun Ticaret Lisesi olarak kullanılmaya başlanması</p>	<p>Cumhuriyet İlkokulu (Yapı Kodu: C.2)</p> <p>Kısa Tarihçe: 1939'da yapımına başlanan, 1940-41'de 'Yeni Okul' adıyla faaliyetlerine başlayan okulun adı ilerleyen yıllarda 'Cumhuriyet İlkokulu' olarak değiştirilmiştir. 1991-92 eğitim yılında inşa edilen ek binası ile ilköğretime dönüştürülen yapı günümüzde de aynı işlevini sürdürmektedir.</p>

Tablo 3. Eğitim Tarihinin İzdüşümünde Yerel Ölçekli Gelişmeler ve Eğitim Yapıları III.

	ULUSAL ÖLÇEKLİ GELİŞMELER	YEREL ÖLÇEKLİ GELİŞMELER VE EĞİTİM YAPILARI	
1950-1970	<p>1950'ler II.Ulusal Mimarlık etkisinde yapılaşma</p> <p>1950 14 Mayıs Seçimleri ve İktidar değişimi</p> <p>1950 Taşrada liselerin yaygınlaştırılması ve tip profilerin uygulanması</p> <p>1955 Sonrası Uluslararası üsluba geçilmesi</p> <p>1951 İmam Hatiplerin yeniden açılması</p> <p>1954 Köy Enstitüleri'nin tamamen kapatılması</p> <p>1955 Anadolu'da üniversitelerin açılmaya başlaması</p> <p>1957 Deneme ve Fen liselerinin açılması</p> <p>1958 Ekonomik Bunalım ve büyük devalüasyon</p> <p>1960 27 Mayıs Askeri Müdahalesi</p> <p>1960 DPT'nin kurulması ve planlı kalkınmaya geçilmesi</p> <p>1961 1961 Anayasası'nın kabul edilmesi/Bu anayasada özel okullara daha serbest bir uygulama alanı sunulmuştur</p> <p>1961 İlköğretim ve Eğitim Yasası</p> <p>1961 Üniversitelere geniş özerklik sağlanması</p> <p>1964 Özel Yüksekokulların açılmaya başlaması</p> <p>1965 Özel Okullar Yasası</p>	<p>1954 İsmet Paşa Okulu'nun adının Mithat Paşa olarak değiştirilmesi</p> <p>1958 Giresun Lisesi binasının temelinin atılması</p> <p>1959 Limanın İnşası</p> <p>1959 Karadeniz Sahil yolu inşası</p> <p>1962 Mithatpaşa Okulu bünyesinde ilköğretmen okulunun açılması</p> <p>1963 Sonrası İlk Öğretmen Okulu'nun yeni binasının inşa edilmesi</p> <p>1963 Hurşit Bozbağ İmam Hatip Okulu'nun inşa ettirilmesi</p> <p>1965 Erkek Sanat Enstitüsü'nün yeni binasının inşa edilmesi</p> <p>1966 Giresun Lisesi'nin yeni binasında eğitime başlaması</p> <p>1967 Tarım Meslek Okulu'nun açılması</p>	<p>Kız Öğretmen Okulu (Yapı Kodu:C.3)</p> <p>Kısa Tarihiçe: 1963'te eğitim faaliyetlerine Mithat Paşa İlköğretim okulunda başlayan Kız Öğretmen Okulu'nun yeni binası olarak 1964'te inşa edilmiştir. Yatılı okul statüsündeki okulun çevresine ek derslikler, yatakhaneler ve spor salonu olmak üzere yeni binalar inşa edilmiştir. 1976'da üniversiteye devredilen okul ve bünyesindeki yapılar günümüzde Giresun Üniversitesi'nin Gazi Paşa yerleşkesi olarak kullanılmaktadır.</p>
		<p>Hurşit Bozbağ İmam Hatip Okulu (Yapı Kodu: C.4)</p> <p>Kısa Tarihiçe: 1963'de Abdullah Bozbağ tarafından İmam Hatip okulu amacıyla inşa ettirilen yapı oldukça eğimli bir arazi üzerinde konumlanmıştır. Uzun yıllar işlevini sürdüren yapı günümüzde Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi olarak kullanılmaya başlanmıştır</p>	
		<p>Giresun Lisesi (Yapı Kodu: C.6)</p> <p>Kısa Tarihiçe: 1958'de temelleri atılan yapı 1964-65'de eğitim faaliyetine başlamıştır. 1973-74'de eklenti yapılarak kapasitesi artırılan yapı günümüzde de eğitim yapısı işlevini sürdürmektedir.</p>	
		<p>Erkek Sanat Enstitüsü (Yapı Kodu: C.5)</p> <p>Kısa Tarihiçe: 1945'de Erkek Orta Sanat Okulu olarak açılmış, 1949'da adı Erkek Sanat Enstitüsü olarak değiştirilmiştir. 1965'te yeni binasına taşınmıştır. 1975'te atölye odaklı mekansal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla eklenti yapılarak büyütülen yapı günümüzde de mesleki eğitim</p>	
		<p>Tarım Meslek Okulu (Yapı Kodu: C.7)</p> <p>Kısa Tarihiçe: Fındık İstasyonunda araştırma faaliyetleri üzerine yoğunlaşılması üzerine 1963'te kurum sınırları içerisinde Tarım Meslek Okulu adıyla bir okul açılmış, okul 1981'de kapatılarak bulunduğu arsa ile birlikte askeriye devredilmiştir. Günümüzde ise Jandarma Genel Komutanlığına bağlı bir birim olarak kullanılmaktadır.</p>	

Tanzimat sonrası başlayan modernleşme reformlarının Giresun'daki izdüşümü Anadolu kentlerinin genelinde olduğu gibi Osmanlı'nın merkez kentleri ile aynı zamanlarda gerçekleşmemiş, öngörülen modernleşme yansımalarının kentin fiziksel mekanını inşası zaman almıştır. Tanzimat'ın ilan edildiği yıllarda eğitim sisteminin temeli, kent merkezlerinin odağı olarak kabul edilen Cuma camilerinin yakınında konumlandırılan, kimi zaman müstakil bir yapı yerine bu camilerin içinde faaliyetlerini sürdüren, söz konusu dönemde eğitimin simgesi niteliğinde olan medreseler ve sıbyan mektepleridir. Bu camiler kentin sosyal, politik, dinsel ve kültürel hayatının merkezinde kısacası kentin odağında inşa edilmektedir. Dolayısıyla medreseler kentin merkezinde konumlandırılacak kadar önemli olmasına karşın Anadolu'nun bazı kentlerinde olduğu gibi Giresun'da da bir medrese mimarisinden söz edilmesi oldukça güçtür. Kentte bir medrese yapısı olarak inşa edilmiş bir kaç medrese bulunmaktadır ve dönemin ticaret merkezinin uzantısında, ana ulaşım akslarından birisi olan Bekir Paşa caddesi üzerindeki Voyvodazade Mehmet Efendi Medresesi bu yapıların bir örneğidir (yapı kodu:O1). Camilerin ve okulların, fiziksel ve mekansal ortaklıklarına bağlı olarak hem mahalleyi kuran hem de kent mekanını tanımlayan Cuma cami geleneğinin uzantısında, Kale Cami'nin yakınında konumlandırılmıştır. Günümüzde sadece dış duvarları ayakta kalan ve eski okul olarak bilinen bu medrese, bulunduğu sokağa 'Okul Sokak' adını da vererek kent belleğinde yerini almıştır. Voyvodazade Mehmet Efendi Medresesi'nin Osmanlı kentinde dar ve çıkmaz sokaklardan oluşan konut içi yolların aksine geniş bir yol kenarında konumlanması, yapının idari merkezi tanımlayan yapılardan birisi olarak inşa edildiği kanısını güçlendirmektedir (Tablo, 4). Bu anlamda Osmanlı kent geleneğinde konut alanlarını tanımlayan mahallenin merkezinde ya da ticaret ve idari merkezi tanımlayan kent merkezindeki camilerle bağlantılı olarak inşa edilen okul geleneğini sürdürmüştür.

Modernleşme reformlarının kentlerin yönetimi ile ilgili öngördüğü düzenlemelerin bir sonucu olarak kentin ilk belediye teşkilatı kurulmuş (1869) ve imar faaliyetleri, önceki dönemlere göre daha sistematik bir yapıya sahip olmuştur. Kentin fiziksel mekanını doğrudan etkileyen bu gelişimin dışında tarımsal üretiminde ve dış ticaret hacmindeki artışa paralel, kentteki nüfus dağılımının gayrimüslimler lehine değişmesi, kentin mekansal ihtiyaçlarını belirleyici unsurlardan biri olarak etkili olmuştur. Bu durum kentin kimliğini de etkileyerek, gayrimüslim eğitim yapılarının inşa edilmesini hızlandırmıştır. Günümüzde de varlığını sürdüren Rum Erkek (yapı kodu:O2) ve Rum Kız Okulu (yapı kodu:O3) gibi yapılar (Tablo, 4), gayrimüslim mahalleleri ile bağlantılı Çınarlar mevkiinde ve dönemin ana ulaşım akslarından Fevzi Paşa Caddesi üzerinde inşa edilmiştir. Söz konusu döneme ilişkin fotoğraflar ve yazılı dökümanlar bu caddenin, geniş ve düzenlenmiş bir cadde olarak konut alanlarından farklılaştığını göstermektedir. gayrimüslim eğitim yapıları ile aynı

cadde üzerinde bulunan Kapusen Kilisesi'nin ve caddenin denizle bağlantı noktasının yakınlarında konumlanan Gogora Kilisesi'nin, Fevzi Paşa Caddesi üzerinden kent ile kurduğu bağlantı bölgesinin gelişmesinde yönlendirici olmuştur. Doğu ve batı olarak ikiye ayrılan kentin doğu bölümünde bulunan bu yapılar; konumları, biçimsel farklılıkları ve boyutları ile kent kimliğini tanımlayan yapılar arasında yer almış, Osmanlı'nın son çeyreğinde sayısı hızla artan gayrimüslim konutlarının ve Zeytinlik Mahallesi'nin de eklenmesi ile bölgenin gelişim aksını belirlemişlerdir. Diğer taraftan gayrimüslim nüfusun kentteki varlığı Batılı bir yaşam tarzını ortaya koyarken Cumhuriyet ideolojisinin öngördüğü kentli ve modern yaşam biçiminin sosyal ve mekansal olarak kentte karşılık bulmasını kolaylaştırmıştır.

Bu süreçte Giresun-Şebinkarahisar yolunun açılması ve bu yolun uzantısındaki Gazipaşa Caddesi'nin kentin batısındaki liman ile kurduğu organik bağın güçlenmesi; caddeyi kentin batı bölümünün ticaret merkezi haline getirirken, ilk iptidai mektebi bu aksın geçtiği bir mahallede açılarak caddenin merkez algısını güçlendirmiştir. Gazipaşa Caddesi üzerindeki ticari faaliyetlerin artması bu caddenin çeperlerindeki konut yoğunluğunu zamanla artırmış, açılan eğitim kurumları ile bölgenin gelişimi ivmelenmiştir. Günümüzde Gazipaşa İlkokulu olarak bilinen yapının inşaat sürecini de başlatan ve konumunun belirlenmesinde etkili olan bu gelişmeleri, Gazi Paşa Caddesi'ne açılan ve yine kentin önemli ulaşım akslarından birisi olan Bekir Paşa Caddesi üzerinde kentin ilk rüştiyesinin açılması izlemiştir. Bu anlamda Osmanlı döneminde açılan okulların büyük çoğunluğu idari ve ticari merkez ile bağlantılı ulaşım akslarının üzerinde eğitim faaliyetini sürdürmüş, kentteki konut ve mahalle alanlarının gelişimini etkilemişlerdir. Özellikle Osmanlı'nın son çeyreğindeki ekonomik yetersizlikler konut yapılarının işlev değiştirerek eğitim amacıyla kullanıldığı örnekleri yaygınlaştırırken zaman zaman bu kurumların yer değiştirmesi, taşındıkları yeni mahallelerin merkezlerinin de yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Ancak yine de Giresun'da Osmanlı'nın eğitim reformlarına başlangıç kaynağı olan toplumsal ve sosyal modernleşme ve bunun izdüşümünde yeni eğitim yapılarının inşa edilmesi Anadolu'nun bazı kentlerine göre oldukça sınırlı kalmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise, kentteki eğitim yapıları modernleşmenin önemli bir aracı olarak kabul edilmiş, kentsel ya da kırsal alanlardaki konumlarından, mimari dil ve üsluplarına kadar her alanda modernizmin izlerini barındırmışlardır. Anadolu'nun genelinde kentler modernleşmenin mekansal sahnesi kabul edilirken, bu mekanı oluşturan her yapı grubu gibi okullar, halkevleri, halkodaları, köy enstitüleri ile eğitim yapıları kentin fiziksel mekanında varlık buldular. Bu süreçte ilköğretime öncelik verilmesi, tüm Anadolu'da olduğu gibi Giresun'da da ilkokulların açılışını hızlandırmış, ancak Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda ilkokullar ya Osmanlı'dan kalan okullarda ya da mübadele sonrasında boşaltılan konutlarda eğitim faaliyetlerini

sürdürmüşlerdir. Diğer taraftan Gazipaşa İlköğretim Okulu'nun (yapı kodu:C1) neredeyse otuz yıl süren inşaat sürecinin tamamlanması ve eğitim faaliyetine başlaması, Cumhuriyet İlkokulunun 'Yeni Okul' adıyla (yapı kodu:C2) yine Gazipaşa Caddesi ile Fevzi Paşa Caddesi'nin bağlantısını sağlayan başka bir sokakta açılması (Tablo 5), yine kentin ilk ortaokulunun zamanında Rum Kız Okulu olarak kullanılan yapıda eğitim faaliyetine başlaması; Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen eğitim yapılarının Osmanlı döneminden kalan eğitim yapılarının çevresinde, ana ulaşım aksları üzerinde ya da çevresinde konumlandırıldığını göstermektedir. Bu nedenle bu yıllarda kentin fiziksel mekanına yönelik müdahalelerin süreklilik gösterdiğini ve kentin geçmişten gelen işlevsel kurgusunun devam ettirildiğini söylemek mümkündür.

Anadolu genelinde meslek okullarına verilen önemin artmasının ardından, kentte eğitim faaliyetlerine başlayan ancak kendi binası bulunmayan okullar için yeni yapıların inşa edilmesi 1950'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu okullardan Kız Öğretmen Okulu'nun (yapı kodu:C3), Gazi Paşa Caddesi'nin tepe noktasında ve Yeni Mahalle ile bağlantılı bir alanda konumlandırılması bölgenin yerleşim yoğunluğunu arttırarak, bu bölgeyi kentli tarafından tercih edilen bir yerleşim alanına dönüştürmüştür. Kentin batı aksında inşa edilen Hurşit Bozbağ İmam Hatip Okulu (yapı kodu:C4), kent merkezinden görece daha uzak bir alanda konumlandırılarak hem bölgedeki eğitim kurumu ihtiyacını karşılamış hem de bulunduğu bölgenin merkezle ilişkisini güçlendirerek kentin batı yönündeki gelişimini desteklemiştir. Aynı dönemde, bu alanın güneyinden geçerek kıyıyla bağlantısını sağlayan Orhan Yılmaz Caddesi ile yine Gazi Paşa Caddesi'ne açılan Suat Akgün Sokak'ın kesişim noktasında Erkek Sanat Enstitüsü'nün yeni binası (yapı kodu:C5) inşa edilmiştir (Tablo 5). Cumhuriyet'in modernist idealleriyle örtüştürülerek oluşturulmuş, rasyonel ve geometrik bir mimari anlayışın izlerini taşıyan Erkek Sanat Enstitüsü, cephe düzeniyle bulunduğu bölgede mevcut dokudan farklılaşmış ve noktasal bir müdahale olmasına karşın modernin kentteki sembollerinden biri haline gelmiştir. Ancak zamanla bir eğitim yapısı olarak çevresindeki fiziksel mekanı da değiştirmeye başlamış, dönemin simgesel konut tipolojileri arasında gösterilen üç-dört katlı, eğrisel balkonlu ve modernist çizgilere sahip ilk apartman örneklerinin inşası gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kent mekanına eklenen diğer eğitim yapıları da bir taraftan modernin deneyimi ekseninde kentin sosyal yapısını şekillendirirken diğer taraftan konumlandıkları bölgeyi ve çevresini geliştirmiş, görece daha modern bir konut dokusu oluşturarak fiziksel mekanını inşa etmiştir.

Dönemin tip okul projelerine uygun olarak inşa edilmiş Giresun Lisesi (1966) (yapı kodu:C6) ise Merkez Ortaokulu'nun hemen yakınında konumlandırılarak, Fevzi Çakmak Caddesi ile güçlü bir bağlantı kurmuştur (Tablo 5). Giresun Lisesi ve Merkez Ortaokulu'nun aynı bölgede yer alan Ticaret Lisesi ve Yeşil Giresun İlköğretim gibi birbirleriyle bağlantı sağlayabilen okullar ile birleşmesi kentin doğusundaki bu bölgeyi, toplumsal ve mekansal anlamda

eğitimin odağı haline getirmiştir. Karma eğitimin ulusal bir eğitim politikası olarak benimsenmesiyle, bu bölgenin kent merkezine açılan sokaklarında; kız ve erkek öğrenciler bir arada dolaşarak modern yaşamı görünür kılmış ve modernleşme deneyimine toplumsal bir statü kazandırmıştır. Modern uniformaları içerisindeki kız öğrencilerin çağdaş, temiz görünüşleri ile kentin odağında olması, halkın da modernleşme sürecine dahil edilmesini amaçlayan bilincin ürünüdür. Özellikle Öğretmen Okulu'nun açılmasının ardından bir taraftan kent merkezindeki eğitim yapılarında kadın öğretmen sayısı önemli bir artış gösterirken diğer taraftan kadının kentin toplumsal ve sosyal hayatına eklenmesi sağlanmış, kentteki kadın profili belirgin bir biçimde modern çehreye kavuşmuştur. Diğer taraftan kentin batı aksında geniş bir arazi üzerinde kurulan Fındık Araştırma Enstitüsü bünyesinde kurulan Tarım Meslek Okulu (yapı kodu:C7) bulunduğu konum itibariyle kent merkezinin fiziksel mekanını doğrudan etkilememiş, ancak kentin tarımla ve fındıkla kurduğu ilişkiyi ekonomik anlamda destekleyerek kentin gelişimini desteklemiştir.

Tablo 4. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Giresun'da İnşa Edilmiş Eğitim Yapıları I.

		
YAPI KODU: O.1	<p>Voyvodazade Mehmet Efendi Medresesi</p> <ul style="list-style-type: none"> • kentin en eski yerleşim yerlerinden kale mahallesinde, • eğimli bir arazi üzerinde+2 katlı olarak kagir sistemde inşa edilmiştir, • yapının girişi orta aks üzerinde kuzey cephesinden sağlanmaktadır, • kat silmeleri, pencere söveleri ve kemer kullanımı, sıralı düzende tekrar eden tekil pencere kullanımı yapıdan günümüze kalan duvar kalıntılarından okunan mimari bilgilerdir. 	
YAPI KODU: O.2	<p>Rum Erkek Okulu</p> <ul style="list-style-type: none"> • farklı yükseklik ve hacimlerde üç kütleli birleşiminden oluşmaktadır, • cephe ve planlama düzeninde simetrik bir yaklaşıma sahiptir, • bodrum+3 kat ve taban alanı: 627 m² olarak inşa edilmiştir, • yapının orta aks üzerindeki girişi kapalı çıkmayı taşıyan kolonlar ve çıkmayı sonlandıran üçgen alınlıkla tanımlıdır, • bazalt ve kalker taşı olmak üzere iki malzeme kullanılmıştır, • kırma çatı, saçak, simetrik düzende 3'lü pencere düzeni ve söve kullanımı, silme ve kesme taş kullanımı cephe düzenindeki belirgin mimari elemanlardır, • Osmanlı'nın son dönemindeki biçimsel arayışların etkilerini göstermektedir. 	
YAPI KODU: O.3	<p>Rum Kız Okulu</p> <ul style="list-style-type: none"> • yekpare tek bir kütleli oluşmaktadır, • cephesinde ve planlamasında simetrik bir düzene sahiptir, • bodrum+2 kat ve kagir sistemde inşa edilmiştir, • yapının orta aksı üzerindeki girişi balkonlu çıkma ve bu çıkmayı taşıyan kolonlar ile tanımlıdır, • kırma çatı, saçak, simetrik düzende 3'lü pencere düzeni ve söve kullanımı, silme ve kesme taş kullanımı cephe düzenindeki belirgin mimari elemanlardır, • Osmanlı'nın son dönemindeki biçimsel arayışların etkilerini göstermektedir. 	
YAPI KODU: C.1	<p>Gazi Paşa İlkokulu</p> <ul style="list-style-type: none"> • dikeyde çalışan iki ve yatak çalışan bir dikdörtgen kütleli oluşmaktadır, • cephesinde ve planlamasında simetrik bir düzene sahiptir, • bodrum+2 katlı ve kagir sistemde inşa edilmiştir, • yapıya giriş orta aks üzerinde yer alan merdivenlerden sağlanmakta, bu kapıya U şeklinde, balkon görünümünde sahanlıklı bir merdiven ile ulaşılmaktadır, • bodrum kata ulaşım aynı merdivenin altından sağlanmaktadır, • yapı kütlelerinde silme ve dikdörtgen kesitli pencere kullanımı ile bodrum kat farklılaşmıştır, • kırma çatı, saçak, söveli ve kemerli tekil pencere düzeni, yalın kütleli cephe karakteri yapının mimari kimliğini tanımlamaktadır, • plan düzleminde ve cephe karakterinde dönemsel olarak diğer kentlerdeki eğitim yapılarıyla benzer bir tipolojiye sahiptir. 	

Tablo 5. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Giresun'da İnşa Edilmiş Eğitim Yapıları II.

YAPI KODU: C.2	<p>Cumhuriyet İlkokulu</p> <ul style="list-style-type: none"> yatayda gelişen yekpare tek bir kütlelen oluşmaktadır, arazi eğimi nedeniyle bodrum+3 ve +2 katlı olarak, betonarme sistemde inşa edilmiş, yapılan eklentilerle zamanla mekânsal olarak büyütülmüştür, yapının orta aks üzerindeki girişi, ön bahçeye doğrudan açılan geniş ve betonarme bir arkad ile tanımlıdır, sıralı sistemdeki pencere düzeni iç mekan birimlerindeki farklılıklara bağlı olarak yer yer değişmektedir, döneminin eğitim yapıları tipolojisi ile örtüşen yalın bir cephe düzenine sahiptir. 	
YAPI KODU: C.3	<p>Kız Öğretmen Okulu</p> <ul style="list-style-type: none"> yatayda gelişen tek bir kütlelen oluşmaktadır, yüksek bir bodrum üzerine +2 katlı olarak, betonarme sistemde inşa edilmiştir, yapının orta aksı üzerinde bulunan giriş, güney cephe bahçe kotundan, kuzey cephesinde ise merdivenlerle sağlanmaktadır, önceki dönemlere kıyasla sahip olduğu geniş pencere açıklıkları, bir koridor etrafında sıralı sınıflar ve idari birimlerden oluşan yalın planlama düzeni, yapı kütleli ve cephe karakterine de yansımıştır 	
YAPI KODU: C.4	<p>İmam Hatip Okulu</p> <ul style="list-style-type: none"> yatayda gelişen tek bir kütlelen oluşmaktadır, su basman seviyesi üzerine+2 katlı, betonarme sistemde inşa edilmiştir, yapının girişi orta aks üzerinden dışarıya doğru uzanan geniş bir çıkma ile tanımlanırken diğer cephelerde sıralı pencere düzeni tekrar etmiştir, yapıya girişin sağlandığı kütle üzerinde yarım daire şeklinde bir alınlık ve kısa dekoratif sütunlar ayrıca giriş kapısının üzerinde kemer ve kenarlarında ızgaralar bulunmaktadır, cephe düzenindeki dekoratif, biçimsel arayış teras düzenlemesinde de görülmekte ve yapıyı kentteki diğer eğitim yapılarından farklılaştırmaktadır. 	
YAPI KODU: C.5	<p>Erkek Sanat Enstitüsü</p> <ul style="list-style-type: none"> farklı boyutlarda dikdörtgen kütlelerin birbirine eklenmesiyle oluşturulmuş, su basman seviyesi üzeri+2 katlı, betonarme sistemde inşa edilmiştir, planlama düzeni uzun bir koridor etrafında atölyelerin tek yönlü olarak sıralanması ile oluşturulmuştur, yatay çalışan yapının kütlelerinin uzunluğu ile bağlantılı olarak ön bahçesinden iki girişi bulunmaktadır, ayrıca atölyelerden arka bahçeye ulaşım imkanı sağlanmıştır, yapının iç mekanı meslek okullarının programı ile bağlantılı olarak sınıf, laboratuvar, ders alelerinin bulunduğu odalar, idare odaları, yemekhane, koridor, giriş holü ve atölyelerden oluşmaktadır, meslek lisesi olarak planlanan yapı, işlevinin de bir gerekliliği olarak kentteki klasik lise eğitimi sürdüren yapılardan farklılaşarak parçalı, kütleli ve monoton olmayan bir mimari anlatıya sahiptir. 	
YAPI KODU: C.6	<p>Giresun Lisesi</p> <ul style="list-style-type: none"> dikeyde gelişen tek bir kütlelen oluşmaktadır, zemin üzeri+4 katlı, betonarme sistemde inşa edilmiştir, eğimli bir arazide konumlanan yapının girişine merdivenlerle ulaşılmaktadır, bir koridor etrafında sıralanmış sınıf ve diğer ünitelerden oluşan planlama düzeni zamanla ihtiyaç duyulan birimlerin farklılaşması nedeniyle değiştirilmiş, eklentiler yapılmıştır, dönemin lise yapılarıyla örtüşen monoton, sıralı pencere düzeninin girişi tanımlayan ve her katta tekrar eden balkonlar ile yer yer kırıldığı bir mimari anlatıya sahiptir. 	
YAPI KODU: C.7	<p>Tarım Meslek Okulu</p> <ul style="list-style-type: none"> yatayda gelişen tek bir kütlelen oluşan eğitim yapısı, lojman, atölye, yemekhane gibi birimlerin yer aldığı eğitim sitesinin bir parçasıdır, zemin üzerine +2 katlı, betonarme sistemde inşa edilmiştir, döneminin eğitim yapılarının bir prototipi olarak yalın bir cephe düzenine, geniş açıklıklı pencerelere sahiptir 	

Sonuç

Giresun'un Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, farklı zaman aralıklarında geçirdiği modernleşme süreci kentteki eğitim yapıları üzerinden örneklendirilmiş, ulusal ölçekten yerel ölçeye eğitim tarihinin akışı ve tarihsel olayların yansımaları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu anlamda Rum Kız Okulu, Rum Erkek Okulu, Gazi Paşa İlköğretim Okulu, Erkek Sanat Enstitüsü ya da Giresun Lisesi gibi farklı dönemlerde kent mekanına eklenmiş ancak günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmiş bu yapılar; aslında, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modernin kentteki nesnelere olmaları açısından benzerlik gösterirken, inşa edildikleri dönemlerin modernleşme sürecine göre farklılaşmaktadırlar. Dolayısıyla bu yapıların her biri inşa edildiği dönemin izlerini taşıyarak kentin fiziksel mekanının şekillenmesinde rol oynamışlardır. Özellikle anonim, tekrarlanabilir ve tanımlanabilir mimari üslupları ile inşa edildikleri dönemin kültürel yapısının tanığı haline gelmiş, kentin sembollerine dönüşmüşlerdir. Aynı zamanda bu yapılar eğitim alanındaki uygulamaların merkezin dışındaki periferideki kentlerde de, farklı dinamiklere sahip olmakla beraber, uygulandığının ve eğitim sisteminin aslında modern yaşamın bir ön koşulu olduğunun örnekleridir. Ancak özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarının ardından eğitim yapılarının tip projeler üzerinden inşa edilmesi, benzer projelerin Anadolu'nun hemen hemen her kasabasında uygulanması, yapıların inşa tarihlerinin görece yakın olması gibi nedenlerle bu yapıların kentlerin kültürel mirası olarak kabul edilmesi noktasında sorunlar yaşanmaktadır. Bu nedenlerle Anadolu'nun periferindeki bu yapıların modern miras kapsamında değerlendirilmesi; koruma çalışmalarının başlatılması ve devamlılığının sağlanması açısından yol gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

- Işık Gazetesi*: nr. 85 (28 Temmuz 1340/1924).
nr. 92 (25 Ağustos 1340/1924).
nr.104.(6 Teşrin-i evvel 1340/ 6 Ekim 1924).
nr .108.(29 Teşrin-i evvel 1340/29 Ekim 1924)

II. Kitaplar

- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S.2018*, 31. Baskı, Pegem Yayınları, İstanbul 2019
- ANONİM, *Cumhuriyetin 50.yılında Giresun, 1973 İl Yıllığı*, Giresun 1973.
- ANONİM, *Cumhuriyet'ten Önce ve Cumhuriyet Döneminde Giresun İli Eğitim Belgeseli*, Giresun 1998.
- ANONİM, *Giresun 1967 İl Yıllığı*, Giresun 1967.
- BALCI, Sezai, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı*, Libra Yayınları, İstanbul 2012.
- BOZDOĞAN, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, İstanbul 2008.
- CENGİZKAN, Ali, *Modernin Saati*, Mimarlar Derneği- Boyut Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇELİK, Zeynep, *İmparatorluk, Mimari ve Kent*, İstanbul 2012.
- DİKMEN, Orhan, *Özel Yüksek Okullar Meselesi*, İstanbul 1971.
- ERGÜN, Mustafa, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara 1996.
- FORTNA, Benjamin, *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim Imperial Classroom*, İletişim yayınları, İstanbul, 2005.
- HASOL, Doğan, *20.Yüzyıl Türkiye Mimarlığı*, İstanbul 2017.

- İŞİK, Ali, DERVİŞOĞLU, Tuncer, *Ey Gidi Giresun*, Giresun Bedensel Engelliler Gençlik ve Spor Kulübü, Özyurt Matbaacılık, Ankara 2011.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 4. Baskı, (Çeviren Metin Kırath), Ankara 1991.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1991.
- MUTLU, Asım, *Anılarda Mimarlık*, YEM Yayın, İstanbul 1995.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, 2. Baskı, (Editör Ali Berktaş), İstanbul 2008.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2009.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- YÜKSEL, Ayhan, *Giresun Tarihi Yazıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
- ZURCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 26. Baskı, (Çeviren Yasemin Saner), İstanbul 2011.

III. Makaleler

- ALPAGUT, Leyla, "Bir Kültür İnsanı, Modernist Bir Mimar: Ernst Arnold Egli", *Atatürk'ün Mimarının Anıları Genç Türkiye İnşa Edilirken*, Ernst A. Egli (Çeviren Güven Gökten Uçer), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, ss. 301-346.
- ALSAÇ, Üstün, "İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi", *Modern Türk Mimarlığı* (Editör Renata Holod, Ahmet Evin, Süha Özkan), Yalçın Matbaacılık, Ankara 2007, ss. 99-107.
- ANONİM, "Anaokullarının Türkiye'de Kuruluş Tarihi ve Gelişimi Tarihçesi", *Milli Eğitim Dergisi*, Ankara 1996, s. 132.
- ARISOY, İbrahim, ERGEN, Zuhul ve ÜNÜKAPLAN, İlter, "Sosyal Harcamalar ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde 1960-2005 Dönemine Yönelik Bir Dinamik Analiz", *Maliye Dergisi*, Sayı 158, Ankara: 2010, ss. 398-421.
- BATUR, Afife, "Modern Olmak; Bir Cumhuriyet Mimarlığı Arayışı", *Modern Türk Mimarlığı* (Editör Renata Holod, Ahmet Evin, Süha Özkan), Yalçın Matbaacılık, Ankara 2007, ss. 69-96.
- BAYTAL, Yaşar, "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 11, ss. 23-32.
- BOSTAN, İdris, "Giresun'da Bulunan Yabancı Okul ve Dini Müesseseler", *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1997, ss. 405-413.

- CİN, Mustafa, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun Eğitim Öğretim Faaliyetleri", *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun*, Giresun 2003, ss.165-171
- ÇAPA, Mesut, Yunanistan'dan gelen göçmenlerin iskanı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, ss. 49-69.
- ÇÜGEN, Hasan Fevzi, YILMAZ, Mehmet Emin ve TANRIVEREN, Fatih M., "Ankara'da I.Ulusal Mimarlık Dönemi'nden Bir Örnek: Erzurum Otel", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Ankara 2013, ss. 130-142.
- DEMİRKAN, Özgür, KARAİBRAHİMOĞLU, Selin, "Tarımsal Bir Ürün Olarak Fındığın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Giresun Kent Mekanına Yansımaları", *İDEALKENT Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Ankara 2018, ss. 856-884.
- DUMAN, Önder, "CHP Tefriş Raporlarına göre Giresun'un Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Durumu (1935-1945)", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Cilt 2, Giresun 2008, ss. 124-131.
- GÜLSOY, Ufuk, "İslahat Fermanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 19, İstanbul 1999, ss. 185-190.
- GÜLTEKİN, Nevin, "Batılılaşmanın Uzantısında Kent Bahçeleri; Giresun Memleket/Millet Bahçesi", *I. Ulusal Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Kongresi, Yerel Peyzajlar ve Koruma Sorunları*, Ankara 2015, ss. 7-14.
- GÜRSOY, Ahmet, "Cumhuriyet'in İlk On Yılında Giresun'da Eğitim ve Kültürel Değişim", *Giresun Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, No:2, İstanbul, 1998, s. 283-295.
- İNALCIK, Halil, "Rönesans Avrupası", *Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul 2018, ss. 316-323
- KARAMAN, Oktay, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XX. Yüzyılın Başlarında Giresun Kazasında Eğitim", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Cilt 1, Giresun 2008, ss. 502-512.
- KARAMAN, Oktay, "Seyahatnamelere Göre Giresun", *Giresun Tarihi Sempozyum Bildirileri (1996)*, İstanbul 1997, ss. 163-173.
- KATOĞLU, Murat, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür", *Sanat, Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, Cilt 4, (Editör Sina Akşin), İstanbul 2008, ss. 393-502.
- KUL, Nurşen, "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları", *Mimarlık Dergisi*, s.360, Ankara 2011, ss. 66-71.
- KURUCA, Nazım, "Yeşil Giresun Gazetesine Göre Şebinkarahisar Vilayetinin İktisadi Durumu", *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun*, Ankara: 2003, ss. 360-361.

- ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 3, İstanbul 1981, ss. 87-96.
- ÖDEKAN, Ayla, "Mimarlık ve Sanat Tarihi", *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, (Editör Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 2008, ss. 523-603.
- ÖNSOY, Rıfat, "Cumhuriyet'ten Bugüne İlk ve Ortaöğretimimiz ve Bazı Meseleleri", *Hacettepe Üniversitesi Dergisi*, Sayı 6, Ankara 1991, ss. 1-23.
- SARISAMAN, Sadık, "Giresun Basınına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat", *Giresun Kültür Sempozyumu*, Giresun 1998, s. 59-115.
- TEKELİ, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, (Editör Murat Belge), İstanbul 1983, ss. 649-673.
- UYGUN, Selçuk, "Türkiye'de Dünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Sayı 36 / 1, Ankara 2003, ss. 107-120.
- YENİŞEHİRLİOğLU, Filiz, "Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi (Sempozyum 17-18 Aralık 1992)*, İstanbul 1993, ss. 57-68
- YILDIRAN, Güzver, "Öğretmen Eğitimi Üzerine Düşünceler", *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 27/2, 2010, ss. 4-11.
- YILMAZ, Ali, "Geçmişten Günümüze Giresun'da Eğitim Öğretim", *Geçmişten Günümüze Giresun*, İstanbul 2015, ss. 372-392.

IV. Tezler

- ALPAGUT, Leyla, *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Yapıları*, Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2005.
- KARAMAN, Oktay, *Giresun Kazası (1850-1900)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1999.
- NASIR, Ayşe, *Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar*, İ.T.Ü. Doktora Tezi, İstanbul 1991.
- TİRYAKİ, Gürsu, *1839-1970 Arası Dönem İçinde Orta Dereceli Eğitim Yapılarının İrdelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1988.
- YAŞAR, Burçin, *Giresun Rum Okulu Restorasyon Projesi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Geliş Tarihi : 29.02.2019
Kabul Tarihi: 30.07.2019

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XIX/38 (2019-Bahar/Spring), ss. 135-170

**TÜRKİYE'DE 10 KASIM TÖRENLERİ:
"İLK MATEM" 10 KASIM 1939'DAN,
"ATATÜRK HAFTASI"
VE
"MATEMSİZ ATATÜRK'Ü ANMA"
GÜNLERİNE**

Hakan UZUN*

Öz

10 Kasım, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği gündür. Atatürk, söz konusu günde, 1939 yılından itibaren günümüze kadar her yıl farklı şekillerde anılmıştır. 1939 yılından 1960 yılına dek düzenlenen anma programlarında yas hep ön planda olmuş, 1960 yılından itibaren ise Atatürk için bir gün yas tutulmaya devam edilmekle birlikte 10-16 Kasım tarihleri arası Atatürk Haftası olarak isimlendirilmiş ve Atatürk bir hafta boyunca çeşitli etkinliklerle anılmaya başlanmıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden sonra ve MBK üyelerinin girişimiyle gerçekleşen bu uygulama, 1988 yılına kadar devam etmiştir. 1988'de, Turgut Özal döneminde de, 50 yıl boyunca devam eden resmi yas uygulaması kaldırılmıştır. 10 Kasımlarda yas tutulması, kaldırıldığı güne kadar sürekli tartışma konusu olmuş, özellikle de 1950'lerden sonra sorgulanmaya başlanmıştır. Bununla beraber yas uygulaması sırasında gerçekleştirilen bir takım davranışlar da, herhangi bir zorunluluk olmadığı halde toplumun geniş bir kesimi tarafından benimsenerek sürdürülmüş ve artık gelenek haline almıştır. Öte yandan 10 Kasım törenleri, zaman zaman farklı siyasi parti ya da gruplar tarafından polemik konusu haline de getirilmiş veya siyasi bir hesaplaşmanın aracı olarak da kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 10 Kasım, Anma, İhtifal, Matem, Mustafa Kemal Atatürk, Tören, Yas.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
(hakanuzun@ankara.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-5427-8268>).

**THE NOVEMBER 10 CEREMONIES IN TURKEY:
FROM "FIRST MOURNING" IN 10 NOVEMBER 1939 TO "ATATÜRK WEEK"
TO "DAYS OF COMMEMORATING ATATÜRK WITHOUT MOURNING"**

Abstract

November 10 is the day that Atatürk, who is the founder of Turkish Republic, died. In that day Atatürk has been memorialized in different ways every year since 1939. In the commemorative programs held from 1939 to 1960, mourning was always at the forefront, however, from 1960 onwards, the dates between 10 and 16 November was named as Atatürk Week in addition to continue mourning for Atatürk for a day, and Atatürk was started to be commemorated with several activities in that week. This practice which took place after military intervention on 27 May 1960 and with the help of MBK members lasted until 1988. In 1988 official mourning ceremony continuing 50 years was abolished in the period of Turgut Özal. Mourning on 10 November was always a controversial topic until the day that it was abolished, and this date was questioned especially after the 1950s. Moreover, some behaviors made during mourning practice were adopted by a vast majority of people in the society even if there was not a necessity, and they turned into a tradition. In addition, the November 10 ceremonies were sometimes made a subject of polemic by different political parties or groups and used as a way of political reckoning.

Keywords: November 10, Commemorating, Commemorative Ceremony, Mourning, Mustafa Kemal Atatürk, Ceremony, Bereavement.

Giriş

Yas, Türkçe sözlükte "ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem" olarak tarif edilmiştir.¹ Bunun dışında yas kavramını, Sigmund Freud "sevilen bir yakının veya ülke, özgürlük, bir ideal gibi düşünsel-soyut bazı değerlerin kaybına karşı gelişen bir tepki"; John Bowlby "bir kaybetme veya ayrılma durumu olduktan sonra verilen olağan tepki"; Emanuel Lewis de "sevilen birinin veya bir şeyin kaybı karşısında bireylerin vermiş oldukları psiko-biyolojik tepki" şeklinde ifade etmiştir.²

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere, bir kayıp karşısında verilen son derece doğal bir tepki olan yas tutma âdeti,³ dünyadaki bütün kültürlerde vardır⁴ ve bireysel olarak yaşanabildiği gibi toplumsal olarak da yaşanabilmekte, hatta

1 <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

2 Mehmet Çınar, "Yas Psikolojisi: Yas Ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Turkish Studies*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/2, p. 57-74, s.62.

3 Seda Çelik, Işık Sayıl, "Patolojik Yas Kavramı Travmatik Yas", *Kriz Dergisi*, 11 (2), ss.29-34, 2003, s.29; Cem Ali Gizir, "Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2006, ss. 195-213, s.195.

4 Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, ss.393-422, Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, 2013, s.393.

uluslararası boyuta da taşınabilmektedir. Öyle ki, yaşla ilgili davranışlar zaman zaman devletlerarası diplomatik ilişkilere de yansımaktadır.

Öte yandan yas, bireyler ve milletlerarası dayanışmanın sergilenmesi açısından da son derece anlamlıdır. Dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen bir felaketin ya da kaybın sonucunda diğer ülkelerde yas ilan edilmesi, ülke bayraklarının yarıya indirilmesi gibi davranışlar, aslında yas âdetinin tüm dünyada nasıl ortak bir kültürel olgu olduğunun kanıtı gibidir. Bu tür davranışlar, insanlığın tüm dünyaya verdiği ortak bir mesaj olarak da görülebilir. Böylelikle tüm farklılıklarına karşın, insanlığın bazı ortak acılarda birleşebildiği ve yas sayesinde bireysel, toplumsal ya da uluslararası dayanışmanın sağlanabileceği tüm dünyaya gösterilebilmektedir. Başka bir deyişle yas, kavram olarak içinde derin bir acıyı barındırmakla birlikte, dünyadaki insanların bazı ortak değer ve duygularda bütünleşebilmelerinin de bir aracı olabilmektedir.

Yas âdeti, Türk kültüründe de en eski çağlardan itibaren var olmuş ve sıradan insanların, toplum tarafından saygı duyulan kişilerin ya da hükümdarların ölümünden sonra kara ve gök elbise giymek, elbiseyi ters giymek, baş açmak, atların kuyruklarını kesmek, saçları kesmek, ağıt yakmak gibi çeşitli şekillerde kendini göstermiştir.⁵ Söz konusu âdet, günümüzde de, hem toplumsal hem de resmi düzeyde varlığını devam ettirmektedir.

Atatürk’ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım gününde ise Türkiye’nin en uzun süre varlık gösteren resmi yas uygulaması gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de her 10 Kasım sabahı saat 09.05’te duyulan siren sesi ve o sırada ona eşlik eden korna sesleri, bireysel hafızanın yanı sıra toplumun ortak hafızasının da canlandığı anlardan biridir. Bu ses, yıllardır milletçe gerçekleştirilen ortak yas duygusunu hatırlatan ve aradan ne kadar süre geçerse geçsin, 10 Kasım 1938’de Atatürk’ün vefat ettiğini topluma tekrarlayan bir ses olup, ona karşı bir dakikalık da olsa saygı duruşunda bulunulması gerektiğini söyleyen bir çağrıdır aynı zamanda. Bu günle ilgili olarak günümüzde 40 yaş ve üzerindeki kesimin hatırladığı başka anılar da vardır. 10 Kasımlarda sinemaların, tiyatroların, eğlence yerlerinin kapalı olması; televizyon ve radyoda sadece Atatürk ile ilgili programların yapılması ve onun sevdiği şarkıların dinlenmesi; gazetelerin siyah başlıklarla çıkması gibi uygulamalar bireysel ve toplumsal hafızanın hatırladıklarındandır.⁶

Dolayısıyla çok sayıda kuşak, 10 Kasımlarda içeriğini iktidarların belirlediği resmi yas programlarıyla Atatürk’ü anmıştır. Bu süreçte, 10 Kasımlarla ilgili değişikliklere de gidilmiştir. İlk olarak, 10 Kasımlar bir yas gününden, bir anma haftasına dönüştürülmüştür. Atatürk Haftası olarak bilinen ve 10-16 Kasım arasını kapsayan bu anma haftasında, aslında yas olgusu ortadan kalkmamakla

5 Hacıgökmen, *A.g.m.*, s.393-412.

6 Nazlı Ökten, “Ölümsüz Bir Ölüm, Sonsuz Bir Yas: Türkiye’de 10 Kasım”, *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*, ss. 325-346, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.325-326.

birlikte, 10 Kasımlara daha anlamlı bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır. 1988 yılında ise 10 Kasımlarda yas tutma âdeti kaldırılmıştır.

Bu çalışmanın konusu olan 10 Kasım Atatürk'ü Anma Günü ile ilgili olarak iki adet yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bunlardan biri Burak Şimşek'in 2007 yılında tamamladığı "*Türkiye'de 10 Kasımlar (1938-1950)*"⁷ başlıklı çalışmadır. Diğeri ise Yağmur Tatar Hotancı tarafından 2017 yılında "*Demokrat Parti Döneminde 10 Kasımlar*"⁸ başlığıyla hazırlanmıştır. Söz konusu çalışmalarda 10 Kasımlar, 1938 ile 1959 yılları arasında kapsayacak şekilde ele alındığından, sonraki yıllarda yaşanan değişimlere doğal olarak hiç değinilmemiştir. Konuyla ilgili yapılmış dolaylı bir çalışma da Nazlı Ökten'in, "*Ölümsüz Bir Ölüm, Sonsuz Bir Yas: Türkiye'de 10 Kasım*" başlıklı makalesidir. Çalışmada, sadece 10 Kasım 1938 günü incelenmiş ve Atatürk'ün öldüğü güne şahit olan insanlarla bir sözlü tarih çalışması yapılmıştır.⁹ Dolayısıyla, 10 Kasım Atatürk'ü Anma Günü, konuyu müstakil bir şekilde ele alan az sayıdaki çalışma nedeniyle, tarihi süreklilik ve bir bütünlük içinde doyurucu bir şekilde işlenememiş, konuyla ilgili karşılaştırmalı analizler yapılamamıştır. Bu durum, konunun yeniden ele alınıp incelenmesini gerekli kılmıştır.

1988 yılına kadar 10 Kasımlardaki uygulamaların bir bütün olarak incelenmeye çalışıldığı bu makalede, 10 Kasım 1939'da gerçekleştirilen, Atatürk'ün ölümünden sonraki ilk anma töreni, ilk olması nedeniyle, kendisinden sonra yapılan diğer anma törenleri üzerinde çok belirleyici olması ihtimali gözönünde bulundurularak daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, diğerleri ise genel olarak değerlendirilmiştir.

Makalede esas olarak, 10 Kasımlarda Atatürk'ü anma konusunda zaman içinde ne tür değişimler yaşandığı, daha geniş bir tarih aralığında ve karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, ağırlıklı olarak ulusal basına olduğu kadar, arşiv belgelerine ve az sayıda da olsa yerel basına ve tetkik eserlere dayandırılmıştır. Ayrıca Atatürk için yapılan cenaze töreni sırasında alınan kararların ve yapılan uygulamaların da, 10 Kasımlarda etkili olduğu düşünülerek çalışmada bu konuya da yer verilmiştir. Makalenin kapsamını ve içeriğini ise 10 Kasımlardaki anlayış değişiklikleri belirlemiştir.

1. İlk Yas: Milletçe Matemdeyiz (10 Kasım 1939)

Atatürk ile ilgili olarak "*yas*" ya da "*milli matem*" gibi kavramlar doğal olarak ilk defa onun ölümüyle birlikte, 10 Kasım 1938'de kullanılmaya

7 Burak Şimşek, *Türkiye'de 10 Kasımlar (1938-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

8 Yağmur Tatar Hotancı, *Demokrat Parti Döneminde 10 Kasımlar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2017.

9 Ökten, *a.g.m.*

başlanmıştır. Gazetelerin manşetlerinde ve köşe yazılarında günlerce ve oldukça sık kullanılan bu kavramlar, hükümetin yayınladığı tebliğlerde ve törenler sırasında yapılan konuşmalarda da çokça yer almıştır.¹⁰ Bunun dışında yası simgeleyen davranışlar da, hükümetin belirlediği esaslar çerçevesinde,¹¹ yine aynı tarihlerde gerçekleştirilmiştir. Nitekim Atatürk’ün vefatının hemen ardından Dolmabahçe Sarayı’ndaki Cumhurbaşkanlığı forsu ile birlikte resmi dairelerdeki bayraklar yarıya indirilmiş, yabancı elçilikler ve yabancı uyrukluların kurumları da Türkiye’nin millî matemine katılarak bayraklarını yarıya indirmişlerdir. Bu arada hükümetin yayınladığı kararname gereğince, ülkedeki hiçbir eğlence mekânı, içkili lokanta, sinema ve tiyatro açılmamıştır.¹² Burada dikkati çeken nokta ise söz konusu kararnamedeki bazı hususların 1939 yılında ilk kez hazırlanmış olan, Atatürk’ü anma programında yer almış olmasıdır.¹³

Atatürk’ün vefatının ardından onu anmak için 10 Kasım 1939’da düzenlenen ilk anma programı, dönemin Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından gazetelere gönderilmiş ve gazetelerden gerektiği şekilde hareket etmeleri hususunda ricada bulunulmuştur.¹⁴ Basında yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, program Cumhuriyet Halk Partisi Parti Umumi Merkezi tarafından hazırlanarak 05.11.1939 tarihinde kamuoyuna ilan edilmiştir.¹⁵

Programın yürütülmesinden Halkevleri ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) il ve ilçe başkanları birinci derecede sorumlu tutulurken, anma toplantılarının ilk adresi olarak Halkevleri gösterilmiştir. Halkevlerinin olmadığı yerlerde ise anma toplantılarının CHP parti merkezlerinde yapılması kararlaştırılmıştır. Anma toplantıları herkese açık olmakla birlikte, söz konusu toplantılara mülkî ve askerî amir ve çalışanlarının yanı sıra özel teşekküllerin yöneticileri ile CHP ve Halkevleri üyelerinin de davet edilmesi istenmiştir.

Programdan anlaşıldığına göre, Halkevleri ve CHP’nin parti merkezlerinde düzenlenecek olan toplantılarda, toplanılan salonun uygun bir

10 *Cumhuriyet, Ulus, Tan, Kurun, Son Telgraf*, 11-19 İkinciteşrin 1938.

11 Hükümetin konu hakkındaki kararı: “Atatürkün ölümü münasebetile umumî teessürün resmî sahada tezahürü için aşağıdaki esaslara göre hareket edilmesi muvafık görülmüştür.

1 – Ankarada cenaze merasimi yapılacak olan 21 ikinciteşrin 1938 tarihinde bütün memlekette resmî veya nîm resmî mahiyeti haiz olan dairelerle mekteplerin kapanması temin edilecek, hususî müessesata, vilâyetler tarafından kapatmaları için ricada bulunulacak,

2 – Cenaze merasiminin ferdası gününe kadar bayraklar yarı olarak çekilecek,- eğlence yerlerinin, (tiyatro, sinema, bar ve saire gibi) açık kalmamasına yine aynı şekilde tevessül olunacaktır.

3 – Atatürk’ün vefatı tarihi olan 10 ikinciteşrinden itibaren bir ay zarfında Hükümet memurları suvare ve akşam yemeklerine icabet etmiyecekler ve kendileri de vermeyeceklerdir.

4 – Tesbit edilecek program mucibince Vilâyet ve kaza merkezlerinde cenaze merasiminin yapıldığı günü Atatürk’ün hatrasına ihtiram merasimi yapılacak ve Halkevlerinde Büyük önderin hayatı hakkında söyleveler tertib edilecektir.” T.C. Resmî Gazete, Sayı: 4064, 16 Teşrinisani 1938; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB) 030 18 01 02 85 115 20.

12 *Tan, Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938.

13 Bkz.: EK-1.

14 CDAB 490 01 1434 741 1; 490 01 1435 742 1.

15 *Cumhuriyet*, 1, 5 İkinciteşrin 1939.

yerine Atatürk'ün bir büstü, yoksa bir fotoğrafı konacak, bu köşe Türk bayrağı, CHP bayrakları ve çiçeklerle süslenecektir. Toplantıya katılanlar, saat 09.05'te, tam Atatürk'ün vefat ettiği saatte, önceden görevlendirilmiş bir kişi tarafından ayakta beş dakikalık saygı duruşuna davet edileceklerdir. Sonrasında bir hatip, Atatürk'ün hayatı, memleket ve millet için yaptığı hizmetler hakkında bir hitabede bulunacak ve ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün ölümünden hemen sonra söylediği beyannamesi okunarak toplantıya son verilecektir.¹⁶ Toplantının yapıldığı yerleşim yerinde Atatürk'ün heykeli veya büstü varsa topluca o meydana gidilecek, bir çelenk konacak ve tören sonlandırılacaktır.

Okullarda yapılacak olan törenlerle ilgili olarak yapılan düzenlemeler de diğerlerinden çok farklı değildir. Saat 09.05'te Atatürk'e saygı duruşunda bulunulacak ve ardından bir öğretmen tarafından Atatürk'ün hayatı, memleket ve millet için yaptığı hizmetleri hakkında kısa bir konuşma yapılacak ve törenin sonunda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün söz konusu beyannamesi okunacaktır.

Basına yönelik yapılan düzenlemede ise yurt içinde yayımlanan bütün gazetelerden, baş sayfalarının siyah çerçeve içine alınması istenmiştir. Ayrıca gazetelerden, Atatürk'ün hayatını ve eserlerini anlatan, insanlarda Atatürk'ün ölümünden kaynaklanan acıyı ifade eden ve "*Kemalizm'in*" sonsuza kadar yaşayacağını belirten yazılar yazılması talebinde de bulunulmuştur.

Radyoya yönelik yapılan düzenlemelerde en çok dikkat çeken husus radyo yayınlarının sadece sabah, öğlen ve akşam olmak üzere günlük haber vermekle sınırlandırılmış olmasıdır. Radyoda, sabah haberleri sunulduktan sonra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün beyannamesi okunacak ve yayına ara verilecektir. Öğlen ve akşam saatlerinde yine yalnız haberler verilecek ve ardından "*Sayın yurttaşlar: Bugün Ebedi Şef Atatürk'ün ölümünün ilk yıldönümüdür. Türkiye radyosu, Türk milletinin bu büyük elemine katılarak tazimle susuyor*" denilerek yayın sona erdirilecektir.¹⁷ Bu arada basında yer alan bir bilgiye göre İnönü'nün beyannamesi saat 18.45'te Farsça, 19.45'te Arapça, gece de İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yayınlanacaktır.¹⁸

Programda dikkati çeken bir diğer konu da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün beyannamesinin her törenin sonunda ve radyoda okunacak olmasıdır. Bunu sağlamak için, toplantıları düzenleyecek olanlara, programla birlikte İnönü'nün beyannamesi de matbu olarak gönderilmiştir.

Program bir bütün olarak değerlendirildiğinde ülkenin tümüne yönelik hazırlanmış olduğu görülmektedir. Programda Halkevleri, okullar, basın ve

16 İnönü'nün söz konusu beyanati için bkz.: EK-2.

17 *Cumhuriyet*, 5 İkinciteşrin 1939; *Kemal Atatürk 1881-1938 Ebedi Şefimiz Atatürk'ün Ölümünün İlk Yıl Dönümü Bursa: 10.11.1939-Saat 9,05*, Bursa Halkevi Neşriyatı, Bursa Vilayet Matbaası, 1939, s.109-111. Bkz.: EK-1

18 *Cumhuriyet*, 10 İkinciteşrin 1939.

radio ile ilgili olarak düzenlemeler yapılmış ve yapılacak bütün toplantıların şekli ve içeriği ayrıntılarıyla belirlenmiştir. Bu nedenle program, kısa, ancak kapsayıcı özelliklere sahip kılınmıştır. Dahası programda sadece genel çerçeve çizilmekle yetinilmemiş, kişilere neredeyse hiçbir inisiyatif bırakılmamıştır. Bununla beraber programın akla gelebilecek her soruya yanıt verir bir nitelikte olduğunu da söylemek mümkün değildir. Nitekim Kars Valiliği’nden, CHP Genel Merkezi’ne gönderilen bir yazıda, subayların anma töreni sırasında ne tür bir üniforma giymeleri gerektiği sorulmuştur.¹⁹ Program içerik açısından değerlendirildiğinde ise ağırlıklı olarak matem üzerine inşa edildiği söylenebilir.

Neticede, 1939 yılının 10 Kasımındaki Atatürk’ü anma toplantıları, içeriği CHP tarafından belirlenen programa uygun bir şekilde ve ülkenin hemen her köşesinde gerçekleştirilmiştir.²⁰ Bu arada Berlin Büyükelçiliği²¹ ile 30 Haziran 1939’da anavatana katılan Hatay’da da bir tören düzenlenmiş; İzmir’deki konsololar da Atatürk heykeline giderek, heykele törenle çelenk koymuşlardır.²²

Tam bir matem havasında gerçekleştirilen törenler sırasında sinemalar kapatılmış; ülkenin her yerinde bayraklar yarıya indirilmiştir.²³ Radyodaki yayın da programa uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Radyoda sabah 09.05’te, İnönü’nün Atatürk’ün ölümünün hemen sonrasında Türk milletine yaptığı beyanatının yayımlanmasının ardından, belirli saat aralıklarında verilen haberler dışında yayın yapılmamıştır.²⁴

Başkent Ankara’daki tören ise saat 09.05’te, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün katılımıyla, Atatürk’ün Etnografya müzesinde bulunan kabri başında yapılan saygı duruşuyla başlamıştır.²⁵ Beş dakikalık saygı duruşunun ardından, İnönü beraberinde bulunan Kâtibi Umumisi Kemal Gedelec, General Kâzım Gökçe, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Seryaveri, Kalemi Mahsus Müdürü ve yaverleriyle birlikte Atatürk’ün kabrine çiçek koymuş ve binadan ayrılmıştır. Ardından TBMM Reisi Abdülhalik Renda, Başbakan Dr. Refik Saydam ve milletvekilleri Atatürk’ün kabrini ziyaret etmişlerdir. Sonrasında, kordiplomatik namına ABD Büyükelçisi Mac Murray, Atatürk’ün kabrine bir çelenk koymuştur. Bunu, halkın Atatürk’ün kabri önünden saygı geçişi takip etmiştir. Basından anlaşıldığına göre, akşam geç saatlere kadar devam eden ziyaretler sırasında Atatürk’ün kabrine çok sayıda çiçek konulmuştur.²⁶

19 CDAB 490 01 1434 741 1.

20 *Ulus*, 11 Sontesrin1939; *Akşam*, 11 Teşrinisani 1939; *Babalık*, 9 İkinciteşrin 1939; Nebahat Oran Arslan, “Bir Liderin Ölümü: Kars Gazetelerinde 10 Kasımlar (1938-1960)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, ss. 47-58, Sonbahar 2008, s.52.

21 *Ulus*, 11 Sontesrin 1939; *Akşam*, 11 Teşrinisani 1939.

22 *Ulus*, 12 Sontesrin 1939.

23 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontesrin 1939.

24 *Cumhuriyet*, 10 İkinciteşrin 1939.

25 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin1939; *Akşam*, 11 Teşrinisani 1939; *Ulus*, 11 Sontesrin 1939.

26 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin1939; *Akşam*, 11 Teşrinisani 1939; *Ulus*, 11 Sontesrin 1939.

Ankara Halkevi'nde düzenlenen program da beş dakikalık saygı duruşuyla başlamıştır. Atatürk'ün hayatıyla ilgili hitabeler söylenmiş, şiir okunmuş, Cumhurbaşkanının beyannamesinin okunmasının ardından, Atatürk'ün hayatına ait çeşitli sesli filmler gösterilmiştir. Gazetelerden anlaşıldığına göre, Onuncu Yıl Nutku dinlenirken duygusal anlar da yaşanmış ve salonda hıçkırıklar duyulmuştur.²⁷ Buradaki törende, Halkevi Reisi Ferit Celâl Güven bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Atatürk'ün bıraktığı esere sahip çıkılacağını, dahası çıkıldığını ve bu yolda durmadan ilerleme kaydedildiğini belirtmiştir.²⁸ Sonrasında, Behçet Kemal Çağlar bir konuşma yapmış ve bir kız öğrencinin şiir okumasının ardından, İnönü'nün beyannamesi okunarak toplantıya son verilmiştir.²⁹

Devlet erkânının yer aldığı Ankara'daki törenin yanı sıra, İstanbul'da da büyük bir tören düzenlenmiştir. Basında yer alan fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla, İstanbul'daki matem törenine çok sayıda kişi katılmıştır. Taksim Cumhuriyet Abidesi önünde toplanan kalabalık içinde gözyaşı dökken her yaşta kadının varlığı ise ayrıca dikkat çekicidir.³⁰ Bunun dışında, Atatürk'e saygı duruşu sırasında, çok sayıda kişi dükkânlarını saatlerce kapalı tutmuş; tramvaylar ve araçlar saat 09.05'te oldukları yerde beş dakika durmuş; limandaki tekneler de bayraklarını yarıya indirmiştir.³¹

İstanbul Üniversitesi'nde yapılan törene ise Vali ve aynı zamanda Belediye Başkanı da olan Lütfi Kırdar ile birlikte, İstanbul Komutanı Korgeneral Halis Bıyıktaş, o sırada İstanbul'da bulunan milletvekilleri, üniversitede görev yapan bütün öğretim elemanları ve çok sayıda öğrenci katılmıştır.³² Törene, Rektörün çağrısı ile birlikte, beş dakikalık saygı duruşuyla başlanmıştır. Rektörün ardından, ilk olarak, Edebiyat Fakültesi Dekanı Hamit Bey bir konuşma yapmış³³ ve Atatürk'ün fikir, ruh ve ideal olarak ölmediğini ve yaşadığını söylemiştir. Sonrasında bazı öğrenciler de günün anlamını yansıtan konuşmalar yapmışlardır. Nutuklardan sonra, İnönü'nün beyannamesi okunarak törene son verilmiş ve hep birlikte Taksim Cumhuriyet Abidesi'ne gidilmiştir.³⁴

İstanbul'daki tüm ilk ve ortaokullarda yapılan törenler sırasında, toplantı yapılan salonların bir köşesine çiçekler ve bayraklarla süslü olarak Atatürk'ün bir büstü konulmuş, saat 09.05'te beş dakikalık saygı duruşunda bulunulduktan sonra, öğretmenler ve öğrenciler tarafından Atatürk'ün hayatı ve ülkeye yaptığı hizmetler anlatılmıştır.³⁵

27 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontesrin 1939.

28 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontesrin 1939.

29 *Ulus*, 11 Sontesrin 1939.

30 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939.

31 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939.

32 *Ulus*, 11 Sontesrin 1939; *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939.

33 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939.

34 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontesrin 1939.

35 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontesrin 1939.

Ayrıca Harp Akademisi’nde, Yedek Subay Okulu’nda ve Polis Enstitüsü’nde de anma toplantıları yapılmış,³⁶ Polis Enstitüsü’ndeki tören, Prof. Vasfi Raşit Sevig’in Atatürk üzerine yaptığı bir konuşmayla başlamış ve İnönü’nün beyannamesinin okunmasıyla sona ermiştir.³⁷

Anma törenleri okullarla sınırlı kalmamış, Halkevlerinde de törenler düzenlenmiştir.³⁸ Eminönü Halkevi’nde yapılan törene eski başbakanlardan Celal Bayar da katılmıştır. Eminönü Halkevi konferans salonuna bir Atatürk köşesi hazırlanarak büstü konulmuş, Halkevi başkanı Ağâh Sırrı Levent, saat tam 09.05’te, Atatürk’ün vefat ettiği saatte, beş dakikalık saygı duruşunda bulunulmasını istemiştir. Ardından, bir konuşma yaparak Atatürk’ün yaşamından bazı kesitler vermiştir.³⁹ Halkevi’ndeki tören bittikten sonra, Halkevleri, Ermeni Patrikhanesi ve Kumkapı Ermeni Kilisesi mütevelli heyeti tarafından hazırlanan çelenkler, Sarayburnu’ndaki Gazi heykelinin önüne bırakılmıştır.⁴⁰

Hükümetin düzenlediği resmi törenin dışında, Türkiye’nin ilk heykeltıraşlarından Kenan Yontunç, 10 Kasım gününe özel olduğu düşünülen, İstanbul’da İstiklal Caddesi’nde Atatürk’ün heykellerinden oluşan bir sergi açmıştır.⁴¹

Bu resmi törenlerin yanı sıra, ulusal basın incelendiğinde, gazetelerin, 10 Kasım günü yaklaştıkça Atatürk ile ilgili olarak hazırlanan ve “Atatürk’ün Vecizeleri”, “Fotoğraflarla Atatürk” gibi isimler altında satışa sunulan eserlere ilişkin haberlere yer ayırdığı dikkati çekmektedir.⁴²

10 Kasım günü gazeteler, Parti Umumi Merkezi tarafından hazırlanarak kamuoyuna ilan edilen programda belirtildiği gibi çıkmış ve birinci sayfalarını siyah çerçeve içine almışlardır.⁴³ Siyah bir şerit içinde ve siyah bir başlıkla çıkan⁴⁴ gazetelerin bu hali, ülkedeki matem havasını da yansıtmıştır. Gazetelerin diğer sayfaları ise neredeyse tamamen Atatürk’e ayrılmıştır.

36 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontesşrin 1939.

37 *Ulus*, 11 Sontesşrin 1939.

38 *Ulus*, 11 Sontesşrin 1939.

39 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontesşrin 1939.

40 *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontesşrin 1939.

41 *Cumhuriyet*, 10 İkinciteşrin 1939; Kenan Yontunç (1904-1998), ilk heykeltıraşlarımızdendir. Atatürk’ün yüzünün balmumu kalıbını çıkartmıştır. Atatürk’ün ölümünden önce, Atatürk’ün gerçek modeli üzerinde çalışarak gerçek maskla heykel yapan bir sanatçı olarak tanınmıştır. 1928 yılında Atatürk’e poz verdirmeye imkânı bulmuştur. Ayrıca Elazığ Atatürk Anıtı (1933) ve Kayseri Atatürk Anıtı’nı (1935), Çorum Atatürk Anıtı’nı (1931) kalıbından çoğaltarak yapmıştır. Türkiye’nin ilk anıt çoğaltan sanatçısı Kenan Yontunç olmuştur. <http://www.edebiyatvesanatakademisi.com/turk-heykeltraslar/heykelci-prof-dr-kenan-yontunc-2096.aspx> (Erişim Tarihi: 23.06.2018); Ü. Aylin Tekiner, *Atatürk Heykelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.158.

42 *Cumhuriyet*, 7 -8- 9 İkinciteşrin 1939.

43 *Ulus*, 11 Sontesşrin 1939.

44 *Cumhuriyet*, 10 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 10 Sontesşrin 1939; *Akşam*, 10 Teşrinisani 1939.

Bu konuda ulusal basından bazı örnekler vermek gerekirse, Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasının sağ ve sol sütununda Atatürk'ün veciz sözleri ile birlikte İstanbul ve Ankara'da yapılacak tören programları yayımlanmıştır. Sayfalarında Atatürk'e geniş yer ayıran gazete, ayrıca Atatürk'le ilgili şiirlere ve arkadaşlarının onunla ilgili anılarına da yer vermiş ve bu tür yayınlar sonraki günlerde de devam etmiştir.⁴⁵

Ulus gazetesinde de, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında görev almış önde gelen çok sayıda kişinin Atatürk'e dair sayfalar dolusu hatıraları ve fotoğrafları yayımlanmıştır.⁴⁶

Akşam gazetesinin ilk sayfasının sağ ve sol sütununda, Atatürk'ün veciz sözleri ile birlikte yine ilk sayfanın sol köşesinde İsmet İnönü'nün 21 Teşrinisani 1938'de Türk milletine Atatürk'ün ölümü dolayısıyla yayımladığı beyannamesi, sağ köşesinde de Atatürk ile ilgili olarak Necmettin Sadak tarafından yazılmış bir yazıya yer verilmiştir.⁴⁷ Ayrıca gazetede, Atatürk'ün fotoğrafları, vecizeleri ve M. Kemal Öke'nin Atatürk'le ilgili anılarının yanı sıra Atatürk'ün gözlerini hayata yumduğu yatak odasının fotoğrafları yayımlanmış ve oda tanıtılmıştır. Bunların dışında yine aynı gazetede, Atatürk'ün 10 Kasım 1938'deki ölümü sonrasında onunla ilgili olarak İngiltere, Fransa, Yunanistan, Sovyet Rusya, Almanya, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan, İsviçre, Macaristan, İsveç, Danimarka, İran, Çekoslovakya, Suriye, İspanya, Çin, Finlandiya, Norveç, Arnavutluk, Polonya ve Belçika'da yayımlanan bazı gazetelerde çıkan haber ve yorumlara da yer verilmiştir.⁴⁸

Söz konusu gazetelerde günün anlam ve önemini anlatan çok sayıda köşe yazısı da yazılmış ve çok sayıda yazar, Atatürk'le ilgili duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir.⁴⁹ Atatürk üzerine yapılan konuşmalar ve basında çıkan yazılar

45 *Cumhuriyet*, 10-11 İkinciteşrin 1939.

46 *Ulus*, 10 Sontesşrin 1939.

47 *Akşam*, 10 Teşrinisani 1939.

48 *Akşam*, 10 Teşrinisani 1939.

49 Bu konuda şu örnekler verilebilir: Yunus Nadi, "Kalbimizdeki Güneş" başlıklı yazısında, Atatürk'ün ölümüyle birlikte artık Türk milletinin gönlünde parlayan bir güneşe dönüştüğünü söyleyerek onun en büyük yeteneğinin ise Türk milletinin büyüklüğünü çok iyi anlamış olmasıdır demiştir. *Cumhuriyet*, 10 İkinciteşrin 1939; yazar bir başka yazısında da, "Millî Matem Günü" başlıklı bir yazı kaleme almış ve yazısında Atatürk'ün ölümünün sadece Türkiye'de değil, dünya ölçeğinde derin bir üzüntüye neden olduğunu söyleyerek, onun unutulmadığını ifade etmiştir. Nadi, yazısının devamında ise özellikle gençliğin Atatürk'e karşı gösterdiği ilgiden çok memnun kaldığını belirtmiştir. *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1939; Nadir Nadi de, "Acı Yıldönümü" başlığını verdiği yazısında, Atatürk'ün ölümünün Türk toplumunun her kesiminde derin bir acıya neden olduğunu, onun en büyük eseri olan gençliğin de ona inandığını ve bunun çok önemli olduğuna değinerek Atatürk'ün bıraktığı eserin güçlendirilmesinin Atatürk'ü Türk milleti için ölümsüz kılacağını ileri sürmüştür. *Cumhuriyet*, 10 İkinciteşrin 1939; Abidin Daver, "Batmayan Güneş" başlıklı yazısında, Atatürk'ün Türk milletinin geçmişinde ve geleceğinde bir nur kaynağı olarak sürekli yaşayacağını söyleyerek Türk milletinin Atatürk'ün eserine sahip çıkıp, geliştirmek gibi bir görevi olduğunu belirtmiştir. *Cumhuriyet*, 10 İkinciteşrin 1939; H. Bilecen adında bir yazar, Atatürk'ün bir diktatör olmadığını, onun "millî bir peygamber" olduğu benzetmesinde

bir bütün olarak incelendiğinde ise CHP’nin 10 Kasım günü için yayımladığı genelgeye de uygun olarak, Atatürk öldüğü sırada toplumda hissedilen acının, topluma yeniden hatırlatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Çekilen acıyı tarif etmek için şiirsel bir üslubun tercih edildiği ve çok saygıda duygusal ifadenin kullanıldığı anma yazıları ve konuşmalarda, Atatürk’ün üstün özelliklere sahip olduğu, bıraktığı eserin güçlendirilmesi için atılacak her adımın onu ölümsüzleştirileceği ve Türk milletinin kalbinde sonsuza kadar yaşamaya devam edeceği dile getirilmiştir.

Bununla beraber konuşma ve yazılarda, yas tepkisi sırasında insanlarda sıkça rastlanan, şok ve inanmama, üzüntü, öfke, özlem, çaresizlik, korku, kızgınlık, kaygı, hissizlik ve donup kalma, suçluluk, yalnızlık, yorgunluk ve çaresizlik duyguları, kendini kınama ve utanç, belirli kişilere karşı düşmanlık, duygusal çöküş gibi tepkilere⁵⁰ yer verilmemiş, aksine Atatürk’ün ölümü kabullenilmiş ve artık bu gerçekle yaşamak zorunda olunduğuna dikkat çekilerek o ana ya da geleceğe yönelik umutsuzluğu besleyecek ifadeler kullanılmamıştır.

Gerek yazılarda gerekse konuşmalarda dikkat çeken bir başka konu da, sürekli olarak İsmet İnönü’ye vurgu yapılması ve İnönü’nün yüceltilmiş olmasıdır.⁵¹ İnönü, Atatürk’ün kaybindan sonra topluma adeta bir teselli ve ümit kaynağı olarak sunulmuş ve Türk milletinin Atatürk’ün de istediği gibi birlik ve beraberliğini İnönü’nün yönetiminde koruduğu belirtilerek İnönü ön plana çıkarılmıştır. Bu tutum, iktidarda bulunan İnönü’nün incitilmek istenmemesi şeklinde yorumlanabileceği gibi, Atatürk’ün ölüm yıldönümü olması nedeniyle yazılarda Atatürk’e yönelik dile getirilen övgülerin ve ona karşı duyulan özlemin, İnönü iktidarına yönelik bir güvensizlik olmadığına dair mesajlar olarak da yorumlanabilir.⁵² Bu konuda, Ulus gazetesi, diğerlerine oranla sayfalarında

bulunmuştur. Türk milletini bir arada tutan en önemli bağlardan biri olan Atatürk’ün millet içinde oluşturmayı başardığı birlik duygusu sayesinde onun ölümünün Türk milletinde bir telaş yaratmadığını ve milletin geleceğe güvenle baktığına işaret etmiştir. *Cumhuriyet*, 10 İkciteşrin 1939; Necmeddin Sadak “*Cihan Tarihine Şeref Veren Atatürk*” başlıklı yazısında, Atatürk’ün dünya çapında bir önder olduğunu ve kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’nin, onun ölümünden sonra da varlığını devam ettirerek dünyanın çok saygın devletlerinden biri haline geldiğine dikkati çekmiş ve “*Türk milleti ve Atatürk’ün sancağını elinde tutanlar, Ebedi Şefe layık olduklarını ispat ettiler*” demiştir. Necmeddin Sadak, “*Cihan Tarihine Şeref veren Atatürk*”, *Akşam*, 10 Teşrinisani 1939; Vâ-Nû, “*Olamaz!.,ları Olduran Atatürk*” başlıklı yazısında, Mustafa Kemal Atatürk’ün tam bir kader adamı olduğunu ve herkesin olmaz diyerek umutsuzluğa düştüğü bir sırada başardıklarıyla olmazları oldurduğunu ileri sürmüş ve Çanakkale Cephesi’ne, Milli Mücadele’ye, Lozan Barış Antlaşması’na ve zafer sonrasında gerçekleştirilen devrime dikkati çekerek, onun ölümüne karşın, kendisinin de öngördüğü gibi, milleti tarafından unutulmamış olmasının ve gerçekleştirildiklerinin milleti tarafından benimsenmesinin ise tam bir mucize olduğunu söylemiştir. Vâ-Nû, “*Olamaz!.,ları Olduran Atatürk*”, *Akşam*, 10 Teşrinisani 1939.

50 Çınar, *a.g.m.*, s.62.

51 Şimşek, *a.g.t.*, s.77.

52 Bu konuda şu örnekler verilebilir: Ankara Halkevi Reisi B. Ferit Celâl Güven konuşması sırasında Atatürk’ün bıraktığı esere sahip çıkmak için “*Milli Şef*” İnönü’nün etrafında toplandığını ifade etmiştir. *Cumhuriyet*, 11 İkciteşrin 1939; *Ulus*, 11 Sontışrin 1939; İstanbul Üniversitesi Rektörü de anma toplantısı sırasında yaptığı konuşmasında İsmet

İnönü'ye çok daha fazla yer ayırmıştır. Ulus gazetesinin ilk sayfasında, sağ ve sol sütunlarında İsmet İnönü'nün çeşitli zamanlarda Atatürk hakkında söylediği sözler ve Atatürk'ün ölümünün birinci yıl dönümü nedeniyle yayınladığı beyannamesinden bazı satırlar yayımlanmıştır. İlk sayfanın ortasında yer alan Atatürk'ün bir fotoğrafının hemen altında ise Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki samimi dostluğu gösteren bir başka fotoğrafa daha yer verilmiştir.⁵³ Gazetede, ayrıca, İnönü'nün, Atatürk hakkında The Financial Times gazetesine gönderdiği "Atatürk'ün Birkaç Hususiyeti" başlıklı yazısı da yayımlanmıştır.⁵⁴

2. 1960 Yılına Kadar Devam Eden

10 Kasım Atatürk'ü Anma Törenleri

1939'dan, 1950 yılına kadar süren 10 Kasım Atatürk'ü anma programı ve etkinliklerine bir bütün olarak bakıldığında, 1939 yılına ait anma programının, özellikle de yas kavramı açısından, kendisinden sonraki yıllara da damgasını

İnönü'ye de değinerek şunları söylemiştir: "Bugün o acı günün ilk yıldönümü, bugün Türk ilinin her yerinde, her şehrinde başta Milli Şefimiz ve milli gururumuz İsmet İnönü olmak üzere bütün Türk milleti ayakta ona tazim vazifesini ifa etmektedir..." Cumhuriyet, 11 İkinciteşrin 1939; tören sırasında konuşma yapan öğrencilerin konuşmalarında da yine İnönü'ye gönderme yapılarak ona yönelik sevgi ve bağlılık bildirilmiştir. Tıp Fakültesi'nden Reşad Tanberkin adında biri de konuşmasında İnönü'ye yönelik olarak şunları söylemiştir: "Atatürk'ün bize bıraktığı en büyük vedialardan biri de İnönü'dür. O karlı şahikaları andıran ak saçlarını büyük Atasının deha kaynaklarından fıskıran ilhamlarını ve direktiflerini billurlaştırmak için ağırttı. Onun sadık arkadaşı, kurtuluş ve inkılap yoldaşı İnönü bugün Atatürk'ü sembolize etmiştir. Bunun içindir ki Türk milleti çelikten bir zırh gibi onu kucaklamaktadır ve bunun gene bunun içindir ki Atatürk'e bağladığı gönülünü ve sevgisini ona vermiştir..." Cumhuriyet, 11 İkinciteşrin 1939; Ulus, 11 Sontesşrin 1939; Polis Enstitüsü'ndeki törende de, Prof. Vasfi Raşit Sevig Atatürk üzerine yaptığı konuşması sırasında "...bir dehayı ancak ona eş değer bir deha anlayabilir ve anlatabilir. Bakınız Atatürk'ü anlayan deha onu bize nasıl anlatıyor..." diyerek sözü İnönü'ye getirmiş ve dinleyicilere İnönü'nün Atatürk hakkındaki düşüncelerini aktardıktan sonra, İnönü ile birlikte dönemin Başbakanı Refik Saydam'ı övmüştür. Ulus, 11 Sontesşrin 1939.

53

54

Ulus, 10 Sontesşrin 1939.

Bu konuda şu örnekler verilebilir: Abidin Daver, milletin İsmet İnönü'nün önderliğinde bütünlüğünü muhafaza ettiğine de vurgu yaparak şunları söylemiştir: "Onun kurduğu Cumhuriyet, Onun yaptığı inkılâb, bayrağımızdır. Bu bayrak, şimdi Onun en azizi ve en kudretli silâh ve zafer arkadaşı İsmet İnönü'nün elindedir. Hepimiz o bayrağın altında ve bu bayrağı dindik tutan kuvvetli bileğin arkasındayız. Türk milleti, tam bir birlik ve beraberlik içindedir; bu görülmemiş vahdetin temelini Atatürk atmıştı; İsmet İnönü o sağlam temelini üstüne bu güzel binayı kurdu..." Cumhuriyet, 10 İkinciteşrin 1939; H. Bilecen adında bir yazar da, millet Atatürk'ün ölümünden sonra yerine kimi getireceğini biliyordu diyerek İnönü'ye bir gönderme yapmış ve "...Atatürk öldüğü zaman, Türk milleti Onun yerine koyacağı insanın kim olduğunu biliyor ve ona karşı da içinde tam ve kâmil bir emniyet ve sadakat duygusu taşıyordu..." demiştir. Cumhuriyet, 10 İkinciteşrin 1939; Yunus Nadi de, İnönü'nün, Atatürk'ün en yakın arkadaşı olduğuna değinerek, İnönü'nün tebliğinin gözyaşları içinde dinlendiğini belirtmiştir. Cumhuriyet, 11 İkinciteşrin 1939; Peyami Sefa, "Onsuz Geçen Yıl" başlıklı yazısında, Atatürk'le ilgili olarak "...Onun yokluğu, sabırlı ve şuurlu milletimde, çobanı kaybolmuş bir sürünün telâşını andıran en küçük bir disiplin, bir nizam, bir vahdet krizi peyda etmedi. Her Türk vatandaşı, kendi insiyaklarının çobanlığını ve kendi ihtiraslarının sürücülüğünü yaparak, ittifakla seçtiği yeni şefinin etrafında, on beledi milyon boğumlu millî halkayı derhal çeviriverdi. Her Türk vatandaşı biliyordu ki Atatürkü Atatürk yapan ve onun kafasında millî dehayı koyulaştıran bu birlik, bu beraberlik ve bu sökülmez, bölünmez, delinmez yekpareliktir..." demiştir. Cumhuriyet, 10 İkinciteşrin 1939.

vurmuş olduğu görülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, Atatürk’ün ölümünden hemen sonra cenaze merasimi için hükümet tarafından yayımlanan kararnamenin de, 1939 yılı anma programı üzerinde etkisi olmuştur. Bununla beraber İnönü döneminde 10 Kasım Atatürk’ü anma programlarında zaman zaman bazı değişikliklere de gidilmiştir.

1940 yılı anma programında, Ankara Halkevi’nde yapılacak törenden sonra Atatürk’ün geçici kabrinin bulunduğu Etnografya Müzesi’nin halkın ziyaretine açık bulundurulması gerektiği belirtilirken, ayrıca programa yurt dışında yapılacak anma etkinliklerinin düzenlenmesine yönelik olarak yeni bir madde eklenmiştir.

1944 yılında ise öncekilerden farklı olarak, programdaki “*Bu merasimin köylere de teşmiline imkân verilecektir*” ifadesi yeni bir düzenleme olarak dikkati çekmektedir. Böylelikle yapılan törenlerin ülkede daha geniş bir alana yayılmasının amaçlandığı görülmektedir. Ayrıca sonraki yıllarda radyonun akşam yayınında da bir değişikliğe gidilmiş ve radyoda Atatürk’ün hayatı, kişiliği, memleket ve millet için yaptığı hizmetler ve Türk inkılâbı hakkında yarım saatlik bir konuşma yapılması kararlaştırılmıştır.

1946’da ise çok partili siyasal yaşama geçilmiş olmasının izlerinin 10 Kasım programlarına da yansıdığına şahit olunmaktadır. Nitekim 1946’daki programa, Atatürk’ü anma toplantılarına diğer siyasi partilerin temsilcilerinin de davet edilmesine yönelik bir ibare konulurken⁵⁵ 1947’de ise o zamana kadar bu tür işlerin organizasyonlarını doğrudan yürüten CHP Genel Sekreterliği, artık yapılacak anma törenlerinde neler yapılması gerektiği konusunda bir ayrıma gitmiş ve CHP teşkilatlarını ilgilendirmeyen konuların takibini hükümete bırakmıştır.⁵⁶ Tüm bunlara karşın, programlarda köklü bir değişim yaşanmamış, 1939’daki program, sonraki yıllarda da büyük ölçüde uygulanmış ve bu nedenle de 10 Kasım Atatürk’ü anma etkinlikleri sürekli kendini tekrarlayan bir hale dönüşmüştür.

İnönü’nün iktidarda olduğu 1939 ile Mayıs 1950 yılları arasındaki dönemde, 1947 yılına kadar TBMM’de 10 Kasım günlerinde Meclis toplantılarının yapılmadığı görülmektedir. 1947 yılında ise saat 15.00’da başlayan görüşmeler sırasında, Erzincan milletvekili Behçet Kemal Çağlar’ın gündem dışı söz alarak yaptığı teklifle milletvekilleri Atatürk için ayakta beş dakikalık saygı duruşunda

55 CDAB 030 10 198 354 6/25.X.1944; 030 10 198 354 6; 490 01 5 27 25/26.X.1945; 490 01 1434 742 1; 490 01 1435 744 3; *Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939; *Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün İkinci Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1940; *Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün Üçüncü Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Ankara Basım ve Cildevi, byy., bty.; *Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün Altıncı Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Zerbamat, Ankara, 1944; *Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün Sekizinci Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Ankara, 1946.

56 CDAB 490 01 8 40 14.

bulunmuş ve birleşime son verilmiştir.⁵⁷ 1948 yılında Atatürk için saygı duruşunda bulunulduktan sonra görüşmelere geçilirken⁵⁸ 1949 yılında Meclis oturumu yapılmamıştır.

10 Kasımlarda İnönü'ye yapılan övgüler de, 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçinceye kadar devam etmiş⁵⁹ ve Atatürk ile ilgili olarak yeni bir beyanname yayımlamayan İnönü'nün, Atatürk'ün öldüğü 10 Kasım 1938 tarihine ait beyannamesi, her yıl resmi törenlerde okunmuştur. Gazeteler de hem şekil hem de içerik olarak aynı kalmış, yazarların Atatürk ile ilgili yazdıklarında farklılıklar olmamış ve birbirinin aynısı denebilecek yazılar yazılmıştır. Anma toplantılarında yapılan konuşmaların içeriği de diğerleri gibi hep aynı şekilde olmuştur.⁶⁰

Öte yandan İnönü döneminde gerçekleştirilen 10 Kasım Atatürk'ü anma törenleri sonrasında ülkedeki tüm il ve ilçe Halkevleri, CHP Genel Sekreterliği'ne anma törenlerinin nasıl yapıldığını anlatan raporlarını, anma toplantıları sırasında okunan şiirler ile yapılan konuşmaları da ekleyerek göndermişlerdir.⁶¹

1950 yılında, 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiş ve Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiştir. DP'nin iktidarda kaldığı yıllarda yapılan 10 Kasım Atatürk'ü anma programı ve etkinlikleri incelendiğinde, önceki dönemden çok farklı olmadığı görülmektedir. 1952 yılına kadar Ankara'daki resmi törenlerin ilk adresi yine Atatürk'ün naaşının bulunduğu Etnografya müzesi olmuş, Cumhurbaşkanı, Başbakan, TBMM Başkanı başta olmak üzere diğer askeri

57 T. B. M. M. *Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt:7, Toplantı: 2, Dördüncü Birleşim, 10 XI 1947 Pazartesi, s.37.

58 T. B. M. M. *Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt:13, Toplantı: 3, Dördüncü Birleşim, 10 XI 1948 Çarşamba, s.41.

59 Bazı örnekler vermek gerekirse: 1939 Beyşehir Halkevi'nden gönderilen telgraf: "...*ebedi şefimizin ölüm yıldönümünü anan Beyşehir halkı Atasının eserlerine ve haleflerine karşı olan sevgi ve bağlılıklarını teyit ederken milli şefimizin kıymetli varlıklarında bir teselli bulduklarını saygıyla bildiririm.*", 1939 Gaziantep Halkevi Reisinin yaptığı konuşma: "...*Hiç şüphe yok ki Atatürk'ün zamanında kurulmuş olan bütün inkılap müesseseleri Milli Şef İnönü'nün zamanında da yürüyüp gidecektir.*" ; 1940 Yüksekova Halkevi Reisinin konuşması: "...*bu millet Atasının ölümü ile ona layık ve şerefli halefi İnönü'de bulmakta gecikmemiş ve aynı güç, inan ve güvenle başına milli ve büyük şef olarak İnönü'ü koymuştur.*" ; 1941 Ankara Halkevi Reisi Ferit Celal Güven'in yaptığı konuşma: "*Dünyanın geçirdiği büyük sarsıntılar, saralar arasında yaptığı vatanın, bir tek sevgi haline soktuğu milli ruhun, nasıl bir cesaretle, nasıl bir idrakte ayakta durduğunu, çocuklarının nasıl bir inamış ve sevişle aziz inkılap ve mücadele arkadaşı İnönü'nün çevresinde toplanarak, doğruya baktıklarını, gördüğünden dolayı, duyduğu Ruh ferahlığını hisseder gibi oluyorum ve buna şüphe etmiyorum.*" ; 1941 Dil, tarih ve Coğrafya Fakültesi'nden Prof. Dr. Enver Ziya Karal'ın konuşmasından: "...*Atatürk ve İnönü, Türk milletinin iki kanadı olmuştur ve öyle kalacaktır. Türk milleti kalbindeki Atatürk sevgisine yaslanacak, başındaki Milli Şefe inancı ile yükselecektir.*" ; 1942 Bitlis Halkevi Reisi Yakup Kuşcuoğlu'nun yaptığı konuşma: "...*Atatürk'ün milli kurtuluş ve kuruluşun ilk dakikalarından beri emek ve emel arkadaşı olan aziz milli şefimiz ve sevgili milletimiz sağ olsun.*" CDAB 490 01 1435 745 1; 490 01 1434 741 1; 490 01 1435 742 1; 490 01 1435 742 2; 490 01 1435 743 2.

60 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Tatar, A.g.t., s.28-45.

61 CDAB 490 01 1434 741 1; 490 01 1434 742 1; 490 01 1435 745 1; 490 01 1435 742 2; 490 01 1435 743 2; 490 01 1435 743 3; 490 01 1435 744 3; 490 01 1435 745 2.

ve mülki erkân buradaki törene katılmışlardır. Yas uygulamasının bir sonucu olarak, ülkedeki bütün eğlence yerleri ve tiyatrolar bu dönemde de kapalı kalmış, bayraklar yarıya indirilmiş, arabalar kornalarını, fabrikalar ve vapurlar da sirenlerini çalmışlardır. Okullardaki törenlerde, gazetelerin tutumunda ve radyo yayınlarında da, genel anlamda, çok köklü değişiklikler olmamıştır. Gazetelerin manşetlerinde ve gazetelerdeki çok sayıda makalenin başlığında, yine çoğunlukla doğrudan ya da dolaylı olarak yası çağrıştıran ifadeler kullanılmış, gazetelerde yine Atatürk ile ilgili anılara yer verilirken onun ölümsüzlüğüne ve eserinin sonsuza kadar devam edeceğine yönelik yazılar yazılmıştır. Radyo yayınlarında da Atatürk’e ait anılara ve haberlere yer verilmiştir.⁶²

Ancak karşılaştırma yaparken benzerliklerin yanında, bazı farklılıkları da görmek mümkündür. Her şeyden önce, 10 Kasım 1953 yılında Atatürk’ün naaşı ebedi istirahatgâhu olan Anıtkabir’e defnedildiği için bundan sonraki törenlerin merkezi Anıtkabir olmuştur. Tören programında da, Anıtkabir’de yapılacak olan resmi törene geniş bir şekilde yer verilirken ülke genelinde yapılacak olan törenler fazla detaylandırılmamıştır.⁶³ Ayrıca, tören nerede yapılmış olursa olsun, her tören sonunda İsmet İnönü’nün beyannamesinin okunması uygulamasına da son verilmiştir.⁶⁴

Bu dönemde, törenlerin çeşitlendiği de görülmektedir. Hükümet, anma törenlerinde tek başına belirleyici olma rolünden uzaklaşmış, hükümetin yönlendirmesi olmaksızın, halkın kendi başına gerçekleştirdiği etkinliklerin sayısı artmaya başlamıştır. Özellikle de başta Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)⁶⁵ olmak üzere üniversite gençliği ve gençlik örgütleri törenlerde daha aktif bir biçimde yer almaya başlamışlardır.⁶⁶ Örneğin, Atatürk’ün naaşının Anıtkabir’e defnedildiği 1953 yılının 11 Kasım’ında gençler, “Atatürk’e Sevgi Gösterisi” adı altında büyük bir gösteri düzenlemişlerdir. İstanbul, İzmir ve Ankara’dan gelen yükseköğretim öğrencileri ile çok sayıda vatandaşın katılım sağladığı gösteriye, Cumhurbaşkanı Celal Bayar da iştirak ederek gençlere yönelik bir konuşma yapmıştır.⁶⁷ Bu durum, 10 Kasım anma törenlerinin zamanla kamuoyuna mal olmaya başladığının bir işareti olarak da değerlendirilebilir.

62 DP dönemi için bkz.: Tatar, *a.g.t.*, s.58-107.

63 CDAB 030 01 20 116 17.

64 Yağmur, *a.g.t.*, s.64-70

65 Osmanlı Devleti döneminde, 1916’da kurulan ve Cumhuriyet devrinin de ilk öğrenci derneği olan Milli Türk Talebe Birliği, kapatıldığı 1980 yılına kadar faaliyetleri birkaç kez durdurulmuş olsa da Türk tarihinin önemli gençlik örgütlerinden biri olmuştur. Erken dönem Türk milliyetçiliğinin de ilk gençlik örgütlerinden biri olan MTTB, 1960’ların ortalarına kadar ağırlıklı olarak dönem hükümetlerinin politikaları paralelinde milliyetçi çizgisini korumuş ve kısa bir süre Türkçü-İslâmcı anlayışı savunmuşsa da, 1960’ların sonlarında daha belirgin bir biçimde İslâmcı-ümmetçi bir anlayışa yönelmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Doğan Duman-Serkan Yorgancılar, *Türkçülükten İslâmcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları, Ankara, 2008.

66 Yağmur, *a.g.t.*, s. 64-70; *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1950.

67 *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1953; *Zafer*, 12 Kasım 1953.

DP'nin 1950 yılında iktidara gelmesinden sonraki 10 Kasım'a rastlayan Meclis toplantısı yapılmamıştır. DP milletvekilleri, Mahmut Goloğlu ile Şefik Türkdoğan ve Kemal Yörükoğlu'nun verdiği önerenin kabul edilmesiyle, Meclis'te sadece saygı duruşunda bulunularak birleşime son verilmiştir.⁶⁸ Buna karşın, 1951, 1956 ve 1957 yılları 10 Kasım'ı, hafta sonu tatiline rastladığı için Meclis toplanamamış, 1952 ve 1954 yıllarında ise Atatürk'e saygı duruşunda bulunulduktan sonra Meclis toplantısı yapılmıştır.⁶⁹ 1953, 1955, 1958 ve 1959 yıllarındaki 10 Kasımlarda ise Meclis hiç toplanmamıştır.

1950 yılından itibaren, CHP başta olmak üzere, diğer partiler de hükümetin belirlediği resmi törenlerin haricinde, alternatif törenler yapmaya başlamışlardır.⁷⁰ Muhalefet partisi CHP, daha önce DP'nin de yaptığı gibi, 10 Kasımlarda resmi törenlerin dışında alternatif törenler düzenlemiş ve bu törenlerde kendi iktidarı dönemindeki anma programına benzer bir programı uygulamıştır. CHP, düzenlediği alternatif törenler için ilk başta Halkevleri binalarını kullanmış, ancak Halkevlerinin 11 Ağustos 1951 tarihinde kapatılması üzerine, değişik mekânlarda törenler düzenlemiştir. Bu törenlerde en çok dikkat çeken gelişme ise DP iktidarının düzenlediği resmi törenlerde yapılanın aksine, İsmet İnönü'nün beyannamesinin okunması olmuştur.⁷¹

1950 yılı ve sonrasında düzenlenen 10 Kasım törenlerindeki en büyük değişiklik, DP'nin iktidara gelmesinin ve CHP'nin de muhalefette olmasının ülke siyasetine getirdiği etkiler olmuştur. Başka bir deyişle törenlere gündelik siyasetin etkileri yansımaya başlamış, dahası damgasını vurmuştur. Böylelikle 1950 yılından itibaren 10 Kasım törenleri, Türkiye'nin yeni siyasi polemik konularından biri haline gelmiş ve bu durum günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu konudaki ilk gelişme, 1950 yılındaki törenler sırasında gerçekleşmiştir. İsmet İnönü'nün Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden, Atatürk'ün Etnografya Müzesi'nde bulunan geçici kabrine doğru gidişi sırasında, bir grup Ankara Kız Lisesi öğrencisi ve Halkevi penceresindeki bazı kişiler tarafından alkışlanması ve kendisine tezahüratta bulunulması, bazı basın yayın organları tarafından particilik olarak değerlendirilmiş ve İsmet İnönü de eleştirilmiştir. Söz konusu olay, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ve yurt genelinde 10 Kasım programlarının nasıl geçtiğini anlatan bir rapora yansıdığı gibi,⁷² bazı DP'liler

68 T. B. M. M. *Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, Cilt: 2, Toplantı: 1, Dördüncü Birleşim, 10 XI 1950 Cuma, s.39.

69 T. B. M. M. *Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, Cilt: 17, Toplantı: 3, İkinci Birleşim, 10 XI 1952 Pazartesi, s. 31; T. B. M. M. *Tutanak Dergisi*, Devre: X, Cilt: 2, İçtima: 1, İkinci İnikat, 10 XI 1954 Çarşamba, s.26.

70 CDAB 030 01 66 415 2; ayrıca bkz.: Tatar, agt, s.67, 83-84.

71 Yağmur, A.g.t., s.64-70.

72 Bu durum Yeni İstanbul gazetesine şöyle yansımıştır: "...Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesiyle Etnografya Müzesi arasında C.H.P. Genel Başkanına yapılan tezahürat matem günüyle telif edilmeyerek Ankarada üzüntü uyandırmıştır... Bu mahfiller milli matem günümüzün hasis particilik menfaatlerine âlet edilerek alkış toplanılmasından esefle bahsetmektedirler. Filhakika C.H.P. Genel Başkanı, taraftarlarınca hazırlanmış bu nümayişi önlemek istememiş bilâkis önlerine katılmak

tarafından İnönü’ye gönderilen telgraflarla da protesto edilmiştir. Ancak İnönü’ye destek mesajı da gönderilmiştir.⁷³

1951 yılındaki törenlerde de dönemin Başbakanı Adnan Menderes, törene geç kalmış olmasından dolayı basında bir geleneği bozmakla eleştirilmiş ve alaylı bir şekilde, törene katılmak için sabah uykusundan fedakârlık yapmamakla suçlanmıştır.⁷⁴

10 Kasım törenlerinin, iktidar partisi DP ile muhalefet partisi CHP arasında nasıl bir polemik konusu haline geldiği bir başka belgeden de anlaşılmaktadır. 11.11.1950 tarihinde CHP Balıkesir İl İdare Kurulu Başkanlığı’ndan, CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen bir yazıda, şehirde yapılan 10 Kasım törenleri sırasında konuşmacının İnönü Muharebeleri’ne hiç değinmemiş olduğu, bunun Milli Eğitim Müdürlüğü’nün okullara yaptığı bir tebligattan kaynaklandığı söylenmiştir. İddiaya göre, Müdürlüğün, konuşma konularının önceden bildirilmesini istemiş olması, konuşmacılar üzerinde manevi baskı yaratmıştır.⁷⁵ 1956 yılından itibaren ise ülkede DP ve CHP arasında artan siyasi gerilime de paralel olarak, valilikler tarafından CHP il teşkilatlarına tören yapmak için izin verilmemeye başlanmıştır.⁷⁶

Öte yandan partiler, 10 Kasım törenlerinde birbirlerine karşı koz olarak kullanılabilecek davranışlardan da sakınmaya çalışmışlardır. Örneğin beş DP’li milletvekili, 10 Kasım 1958 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu Başkanlığı’na bir dilekçe vererek, DP Grubu’nun diğer partilere nazaran, Anıtkabir’deki törene yeterince ilgi göstermediğini, bir önceki yıl da aynı davranışı sergilediklerini belirtmiş ve 10 Kasım töreninin ciddiye alınmamasının, partileri aleyhine kullanılabileceği ihtimali üzerinde durarak konunun parti grubunda görüşülmesini istemişlerdir.⁷⁷

Görüldüğü gibi, siyasi partiler tarafından iç politika malzemesi haline getirilen 10 Kasım törenleri, partilerin birbirleri aleyhine kullandıkları

ve tebessümle karşılamak suretiyle hazin merasimin bir bayram manzarası arzemesine sebebiyet vermiştir...”Yeni İstanbul 11 Kasım 1950; Zafer gazetesinde ise olay “C.H.P tertipçileri yası bayrama çevirdiler” başlığı altında verilmiş ve “İsmet İnönü etrafa tebessümler saçarak ve elleriyle kollariyle alkışlar toplayarak Muvakkat Kabri ziyaret etti” denilmiştir. Zafer, 11 Kasım 1950; Cumhuriyet, 11 Kasım 1950; CDAB 030 01 66 415 3.

73 CDAB 490 1 1435 745 4.

74 Olay, Ulus gazetesine şöyle yansımıştır: “Dün sabah, cumhurbaşkanı Celal Bayar saat tam 9’u beş geçe beraberinde meclis başkanı ve bakanlar olduğu halde Muvakkat Kabri ziyaret etmiş ve kabre bir buket koymuştur. Başbakan Adnan Menderes’in bu ziyaret heyeti içinde bulunmaması kimsenin dikkatinden kaçmamıştır. Bir cumhuriyet başbakanının 1939 10 Kasımından beri ilk defa olarak geleneği bozmuş olması, hiç şüphe etmeyiz ki en başta sayın Devlet Başkanımızı üzmüş olacaktır. Başbakan Adnan Menderes’i saat 9.30’a doğru yanında yaveri bulunduğu halde Muvakkat Kabre geldiği görülmüştür. Sabah uykularının tatlı olduğu malumdur. Fakat sayın Menderes’in Atatürk’ün öldüğü anda, onun manevi huzurunda bir saygı vakfesinde bulunmak üzer bir gün için bir fedakarlığa katlanması kendisinden beklenebilirdi.” Ulus, 11 Kasım 1951.

75 CDAB 490 1 1435 745 4.

76 Yağmur, a.g.t., s. 90, 93, 96; Cumhuriyet, 10 Kasım 1956, 1957.

77 CDAB 030 01 50 29814.

propaganda aracına dönüşürken, gazetelerde de farklı siyasi görüşlerde olan köşe yazarları, iktidarı ya da muhalefeti 10 Kasım günlerinde Atatürk üzerinden eleştirmeye başlamışlardır.⁷⁸

10 Kasım törenleri, toplumun “*milli hassasiyet*” gösterdiği bir konu haline de gelmiştir. Örneğin 10 Kasım 1951’de, Mısır Konsoloslugu bayrak çekmediği için basın tarafından duyarsızlıkla itham edilirken Konsolosluk, MTTB’li öğrenciler tarafından da protesto edilmek istenmiştir.⁷⁹ 1959 yılında ise bir Yunan şilebinin bayrağını yarıya indirmemesi ve sirenlerle eşlik etmemesi rıhtımda toplananlarla, şileptekiler arasında tartışmaya neden olmuş ve sonunda şilebin bayrağı yarıya indirilmiştir.⁸⁰

3. Atatürk Haftası’ndan, Matemsiz Atatürk’ü Anma Günlerine

3.a. 10-16 Kasım Atatürk Haftası

“*Atatürk Haftası*” adını taşıyan özel bir gün ya da haftanın tespitine yönelik ilk girişimin tarihinin 1954 yılına kadar gittiği söylenebilir. 21 Kasım 1954 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, MTTB’nin bir Atatürk günü ya da haftası oluşturmak ve bunu milli bir bayram olarak kutlamak için toplantı yaptığı haberi yer almıştır.⁸¹ Bu haberden yaklaşık beş ay sonraki, 30 Nisan 1955 tarihli, bir başka haberde ise MTTB’nin 16-22 Mayıs tarihini Atatürk Haftası olarak kabul ettiği ve etkinlikler planladığı bilgisine yer verilmiştir.⁸² Hatta MTTB bu amaçla Yugoslav Klasik Bale Okulu öğrencilerinden bir grubu Atatürk Haftası nedeniyle gösterilerde bulunmak üzere davet etmiş,⁸³ ancak MTTB’nin bu çabaları sonuçsuz kalmış ve İl yönetimi tarafından, “*program beğenilmemiştir*” denilerek haftanın düzenlenmesine izin verilmemiştir.⁸⁴ Bu arada, MTTB’nin Atatürk Haftası olarak belirlediği tarih aralığı ise 10 Kasım günüyle değil, Atatürk’ün Samsun’a çıktığı, Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanan, 19 Mayıs günüyle ilgilidir. Diğer yandan, böyle bir girişimin, dönemin iktidar partisi DP’den ya da başta CHP olmak üzere muhalefet partilerinden değil, bir öğrenci derneği tarafından yapılmış olması da dikkat çekicidir.

10 Kasım gününden hareketle bir Atatürk Haftası belirlenmesi amacıyla yapılan ilk girişim ise 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden sonra gerçekleşmiştir. Milli Birlik Komitesi⁸⁵ üyesi Muzaffer Özdağ’ın yaptığı

78 Yağmur, *a.g.t.*, s. 68 vd.

79 *Son Posta*, 11 Kasım 1951; *Milliyet*, 11 Kasım 1951.

80 *Akşam*, 11 Kasım 1959.

81 *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1954.

82 *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1955.

83 *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1955.

84 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1955.

85 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koyan heyetin adı. Komite, Cemal Gürsel başkanlığında ve 37 subaydan meydana gelmiş olup, TBMM’nin yetkilerine sahip kılınmıştır. MBK üyeleri: Cemal Gürsel (Başkan), Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoglu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rifat Baykal,

bir basın toplantısında söyledikleri, bu kararı destekleyecek niteliktedir. Özdağ konuşmasında, 10 Kasımın bir matem günü olmadığını ve Atatürk’ü anmanın sadece 10 Kasım günü ile sınırlandırılmayacağını belirterek “*Atatürk yaşanacaktır*” demiştir. Ayrıca bayrakların yarıya inmesinin, gazetelerin de siyah başlıkla çıkmasının istenmediğine dikkati çekmiş ve Atatürk Haftası boyunca okullarda Atatürk ile ilgili konulara yer verilmesi gerektiğini, Atatürk ile ilgili konferanslar düzenleneceğini ve İsmet İnönü’nün de bir konuşma yapmasının önemli olduğunu dile getirmiştir.⁸⁶

Atatürk Haftası uygulamasının ilk olarak 10 Kasım 1960 yılında başladığını Alparslan Türkeş’in, Times gazetesine gönderdiği bir mektuptaki ifadelerinden de anlamak mümkündür. Türkeş, mektubunda konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Ben ve arkadaşlarım Atatürk prensiplerini benimsemiş ve yıllarca bu prensiplere sadık kalarak çalışmış insanlarız. 13 Kasım 1960’da dış memleketlerdeki görevlere tayinimizden hemen evvel, Ankara Yüksek Ticaret Akademisine bağlı öğretmen yetiştirme kolejinde tertiplenen bir törende söz almış ve Kemalist prensiplerle 27 Mayıs 1960 İhtilalinin prensiplerini izah etmiştim. Bu olaydan birkaç gün sonra da, ben ve arkadaşlarım, Türkiye’de o zamana kadar yapılanlara hiç bezemeyecek, büyük ve çok geniş çapta tesit edilecek bir “Atatürk Haftası”nı planlamaya koyulmuştuk. Hazırladığımız plana göre birçok profesör ve tanınmış şahsiyetler yurt içinde geniş gezilere çıkacak ve halka Atatürk prensiplerinin önemini anlatan konuşmalar yapacaklardı.”⁸⁷

Diğer yandan, MBK üyesi Muzaffer Özdağ’ın, 10 Kasımların Atatürk Haftası olmasını istediği, daha açık bir ifadeyle 10 Kasımlarda yas uygulamasının kalkması dileğinde bulunduğu demeci, MBK’nın bazı üyelerini rahatsız etmiştir. Bunun üzerine konu, Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı’nda MBK üyesi Osman Köksal tarafından gündeme getirilmiş ve Özdağ, yetkisi olmadan MBK adına konuşmuş olmasından dolayı eleştirilmiştir. Ancak, her ne kadar Özdağ’ın, Atatürk’ün ölüm yıldönümlerinde bayrakların yarıya indirilmemesi ve gazetelerin siyah başlıkla çıkmasının gereksiz olduğuna yönelik sözleri eleştirilerin odak noktasını oluşturmuşsa da, bir Atatürk Haftası düzenlenmesi gerektiğine yönelik düşüncesine karşı herhangi bir eleştiri getirilmemiştir. Genel Kurulda kendisinden bu sözlerinin “*şahsi fikri*” olduğuna dair bir açıklama yapması istenmiştir. Toplantı sonunda Özdağ’ın yaptığı açıklamanın

Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kâmil Karavelioğlu, Osman Köksal, Münir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya, Selahattin Özgür, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dünder Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler, Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 10. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s.185.

86 Gazetede haber şu şekildedir: “*Milli Birlik Komitesi üyesi Muzaffer Özdağ bu akşam bir basın toplantısı yaparak 10 Kasım’da başlayacak olan Atatürk Haftası hakkında bilgi vermiştir.*” *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1960; *Milliyet*, 8 Kasım 1960.

87 *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1962.

yeterli bulunması üzerine uzlaşa sağlanmış ve Köksal, konu hakkındaki tavrini geri çekmiştir.⁸⁸ Bu arada, Özdağ'ın konuşmasından anlaşıldığı kadarıyla Atatürk Haftası düşüncesinin bazı vatandaşların ve gençlerin kendilerine yaptığı bir öneriyle gündemlerine geldiği ve bunun üzerine teşebbüse geçildiği anlaşılmaktadır. Öneriyi uygun görenler arasında MBK üyeleri Sami Küçük ve Cemal Madanoğlu da bulunmaktadır.⁸⁹

88 T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C. 3, 34. Birleşim, 9.11.1960 Çarşamba, s.3-7.

89 Muzaffer Özdağ'ın yaptığı konuşma özetle şu şekildedir: "Muhterem arkadaşlarım, vatandaşlardan, genç bâzı arkadaşlar geldiler, bunların müracaatları üzerine 10 Kasım'dan 17 Kasım'a kadar bir haftalık zamanı Atatürk haftası olarak teklif ettik. Sosyal Komisyon'da Albay Sami Küçük arkadaşımız ile Sayın Cemal Madanoğlu tarafından da bu teklif uygun görüldü. Bir ay evvel Maarif Bakanlığı'na yazı yazıldı, Maarif Bakanlığı da kendi teşkilâtına bunu tamim etti ve buna muvazi olarak da gençlik teşekküllerini de harekete geçirmek lüzumu hissedildi. Bâzı gençler bize gelerek dediler ki, biz de inkılâba bağlı olarak kendimizi Türk Ulusuna adanmak istiyoruz, sizler gibi, bizlere yardım eden bu inkâm verin dediler. Mademki arzu ediyorsunuz, böyle bir ülkünüz vardır, bir yerde toplanın, bizi de davet edin, yemin edin, and için dedik. Fakat bâzı organizasyon noksanlığı dolayısıyla bu fikri tahakkuk ettiremediler. Üniversitelerin açılışı olabileceğini Sosyal Komisyon olarak düşündük. Üniversite reformu dolayısıyla gençliğin kendisini Atatürk'e ve yurda adanma töreni gecikti. Uygun zaman olarak da Atatürk Haftası kabul edildi. Atatürk, maalesef bugüne kadar bir kilise halinde kalmıştır. Atatürk'ün inkılâpçı düşünceleri bu memleketi tanıtmamıştır. Türk aydını bunun öncülüğünü yapamamıştır. 27 Mayıs İnkılâbı veya İhtilâli Atatürk devrini canlandırma mânâsında olduğu için 10 Kasım'a biz bu mânâyı vermek istedik. Gençlik teşekkülleri karşındaki binada çalışmaya başladılar. Bu suretle de muhtar bir komite kuruldu. Türk Gençliği Atatürk Haftası Hazırlama Kurulu diye. Bütün gençlik teşekkülleri bu toplantıya katıldılar. Ancak bu bir matem haftası değildir. Atatürk açıklanacak, yaşanacaktır. O kadar ki, yüzlerde hüzüün hatları bile bulunmayacaktır. Madem ki, Atatürk ülküsü bir hayat ifadesi kazanmıştır... Gençler dediler ki, biz bugün bir matem havası yaratmıyacağız. Bir basın toplantısı yapalım, basın da bizi desteklesin. Maalesef basın buna ehemmiyet vermedi. O zaman Sosyal Komisyon bir basın toplantısı düşündü. Takdir buyurursunuz ki, ne Komite ne de komisyon her gün toplantı halinde değildir. Filhakika Komitede şahsi beyanatların Komiteyi ilzam etmemesi kararı alındı. Anşart bir parlamento olan Komitenin" üyeleri olan parlamenterlerin gerek burada gerekse dışarda hür oldukları da açıktır. Şahıslar adına beyanatlarda bulunabilirler. Nitekim İstanbul'da basınla yaptığımız hasbihalde «Karşımızda Millî Birlik Komitesi Üyesi Muzaffer Özdağ yok, 27 yaşında bir Türk genci var» dedim. Evvelki gün, arkadaşlarımızla Heyeti Umumiye halinde toplanmak için geldik. Arkadaşlarımızın çoğu gelmedi. Ekseriyet temin edilemedi. Mevcutla bu mesele konuşuldu. Benim, şahsen, Atatürk haftası hakkında bir basın toplantısı yapmam kararlaştırıldı. Gazetelere haber verdik, mesulleri çağrıldı. Bu daha evvelki mânâda Komitenin basın toplantısı değildi. Gazetecilerin kendilerine, haftayı Atatürk haftası olarak kabul edildiğini ve bu haftaya vermeleri gereken lüzumu işaret etti ve dedim ki, daha evvelki yıllardan farklı olarak Atatürk inkılâplarını yaşatmak haftası olacaktır, bunu bir Atatürk genci olarak ifade ediyorum dendi. Yüzler hazin olmasın, gazetelerde kara manşetlerle çıkmasın dendi, fakat halisane bir niyetle oldu. Bu; bir (kanun değiştirme değildir. O gün ve onu takip eden günlerde basın resmi usule uygun olarak yine kara manşetlerle çıkacaktır, bayraklar da yarıya kadar inecektir, hafta yeni ruhla yaşanacaktır. Aziz arkadaşlarım, Komite bir program hazırladı, bâzı arkadaşlarımız konuşmalar için müracaatta bulunmuşlardır. Muhtelif yerlerde konuşmalar yapılacaktır. Anıtkabirde gençlik toplanacak ve metni aşağıda çıkarılan yemini içeceklerdir... Hulâsa olarak aziz arkadaşlarım, Yüksek Heyetiniz ya fülî bir askerî kuvvet bir subay takımıdır veya bir parlamento. Küçük bir parlamento. Elbette ki mâna itibarıyla Kaplan Bey arkadaşımızın dediği gibi çok büyüktür. Burası bir parlamento ise, parlamento hayatının bütün şartlarına, icaplarına uymak mecburiyetindeyiz. Bu Komitede Albay Osman Bey, Albay olarak değil, Osman Bey olarak oturuyor. Özdağ da bir yüzbaşı olarak değil, özdağ olarak oturuyor. Bu Komite bir subay karargâhu değildir. Burada hepimizin müsaevi hukukumuz vardır. Aksi takdirde büyük ülkemize ihanet etmiş oluruz. Komiteyi askerî bir sulta haline getirmeyi istihdaf eden her türlü teşebbüsü nefretle reddederim." T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C. 3, 34. Birleşim, 9.11.1960 Çarşamba, s.5-7.

Özdağ ve Türkeş’ten elde edilen bilgilerden hareketle, 10 Kasımlarda yas uygulamasının kalkmasına ve bir Atatürk Haftası ilan edilmesine yönelik düşüncenin ilk defa 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında ve halktan gelen talep üzerine gündeme geldiği, ancak bu düşüncenin uygulanmasına yönelik ilk ciddi adımların ise Muzaffer Özdağ, Alparslan Türkeş, Sami Küçük ve Cemal Madanoğlu gibi Mili Birlik Komitesi üyeleri tarafından atıldığı söylenebilir.⁹⁰

Diğer yandan, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi’nde yayımlanan bir genelgede, Talim ve Terbiye Dairesi’nin 7/9/1963 gün ve 2016-10 sayılı kararında “*Büyük Atatürk’ün ölümünün 25. Yıldönümü dolayısıyla 10 Kasım 1963-16 Kasım 1963 (dahil) arası, “Atatürk Haftası” olarak kabul edilmiştir*”⁹¹ ifadesinden yola çıkılarak, Atatürk Haftasının okullarda resmi bir hale gelmesinin ilk defa 1963 yılında olduğu ileri sürülebilir. Genelgede, Atatürk Haftasında bütün okullarda özel programlar uygulanacağı belirtilmiş ve anma programının ana çizgilerini gösteren bir çerçeve plan oluşturulmuştur. Atatürk’ü anma programlarını sıradanlıktan kurtarmak amacıyla hazırlandığı söylenebilecek olan program,⁹² 1988 yılına kadar okullarda “Atatürk Haftası” düzenlenmesi konusunda belirleyici olmuştur.⁹³

10 Kasım Atatürk’ü Anma Günü, 1960 yılından itibaren bir haftaya yayılarak Atatürk Haftası olarak anılmaya başlanmış ve bu nedenle bir hafta boyunca Atatürk ile ilgili olarak çeşitli toplantılar ve konferanslar düzenlenmiş, çok sayıda kültürel ve sanatsal etkinlik gerçekleştirilmiştir. Bununla beraber 10 Kasım 1960’tan, 10 Kasım 1988’e kadar gerçekleştirilen Atatürk’ü anma törenleri bir bütün olarak incelendiğinde, bazı uygulamalardan da vazgeçilmediği görülmüştür. 10 Kasım günlerinde gazeteler yine siyah başlıklarla çıkarken, saat 09.05’te tüm yurttaki saygı duruşunda bulunulmuş, arabaların kornaları ile birlikte vapurların, gemilerin, fabrikaların sirenleri çalınmış ve bayraklar yarıya

90 Bu düşüncenin uygulanmasını savunanlar arasında bulunan Muzaffer Özdağ ve Alparslan Türkeş’in, kamuoyunda 14’ler olarak anılan grupta yer alması ve MBK Genel Kurulu’nda Muzaffer Özdağ eleştirilirken ona destek veren isimlerin de, başta Fazıl Akkoyunlu olmak üzere Numan Esin, Dünder Taşer, Ahmet Er ve Orhan Erkanlı’nın da yine 14’ler içinde bulunan MBK üyesi olmaları da ayrıca belirtilmelidir. 14’ler olarak anılan kişiler ise Milli Birlik Komitesi üyelerindedir. Bir süre sonra, Komite üyeleri arasında görüş ayrılıkları çıkması üzerine 13 Kasım’da 14 MBK üyesi tasfiye edilerek yurt dışına elçi olarak gönderilmişlerdir. 14’ler şu kişilerden oluşmuştur: Muzaffer Özdağ, Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Rifat Baykal, Fazıl Akkoyunlu, Ahmet Er, Dünder Taşer, Numan Esin, Mustafa Kaplan, İrfan Solmaz, Şefik Soyuyüce, Muzaffer Karan ve Münir Köseoğlu. Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s.225.

91 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 23 Eylül 1963, C. 26, Sayı 1272.

92 Programdaki şu ifadeler bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. “*Programlar kalıplaşmış olmamalı, günün gereklerine göre çeşitlendirilip zenginleştirilmeli; düşündürücü, duygulandırıcı ve heyecan verici bir nitelik taşımasına dikkat edilmelidir.*” T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 23 Eylül 1963, C. 26, Sayı: 1272.

93 Bu konuda bkz.: T.C. Resmi Gazete, 21 Temmuz 1976, Sayı: 15653; T.C. Resmi Gazete, 25 Mayıs 1983, Sayı: 18057.

indirilmiştir.⁹⁴ Türkiye’de ilk düzenli televizyon yayınlarının 31 Ocak 1968’de başlamasıyla birlikte, 10 Kasım günleri televizyonda da Atatürk’e dair özel programlar yapılmaya başlanmıştır. Gazeteler incelendiğinde, 1950’li yıllardan itibaren 10 Kasımlarda daha aktif bir şekilde yer almaya başlayan gençlerin, bu faaliyetlerini 1960’lı yıllardan sonra da devam ettirdikleri görülmüştür. Bu arada 10 Kasım Atatürk’ü Anma resmi törenleri yine siyasi polemik konusu olmaya devam etmiş, ayrıca siyasi parti liderlerinin 10 Kasım resmi törenlerine katılıp katılmadıkları da her dönem haber değeri taşıyan bir konu olmuştur.

10 Kasım Atatürk’ü Anma Günü, bir haftaya yayılmasına ve Atatürk’ü anma konusunda daha fazla sayıda etkinlik gerçekleştirilmesine karşın, bunların tümü kısa bir süre sonra yine yetersiz görülmüştür. Törenler, içi boş konuşmalarla geçtiği söylenerek eleştirilmeye⁹⁵ ve basında 10 Kasımlarda asıl yapılması gerekenin Atatürk’ü anmak değil, Atatürk’ü anlamak ve onun izinden gitmek olduğu sıkça dile getirilmeye başlanmıştır.

Söz konusu yıllarda en çok dikkat çeken değişim ise yıllarca 10 Kasımlarda gazetelerde, Atatürk için atılan “O’nu anıyoruz” manşetleri yerini, “O’nu her zamankinden daha çok anıyoruz” a bırakmıştır. Böylelikle her 10 Kasım’da, ülkedeki Atatürkçülük/Kemalizm algısı da aydınlar tarafından, her açıdan sorgulanmaya başlanmıştır. Buradan da anlaşılabilirliği gibi, aslında tartışmalar, 10 Kasım tarihlerinde Atatürk’ün nasıl anıldığı üzerine değildir. Asıl sorun, Atatürk’ün nasıl anlaşılması gerektiği üzerinedir. Ancak bu konuda bir anlaşma sağlanması ise mümkün değildir. Çünkü herkes kendince bir Atatürk ve Atatürkçülük/Kemalizm anlayışı geliştirmiş ve bu konulara kendi penceresinden bakarak bir değerini eleştirmiştir.⁹⁶

94 Cumhuriyet, 10-11 Kasım 1960; Milliyet, 10-11 Kasım 1960.

95 Bu konuda Cumhuriyet gazetesi yazarlarından İlhan Selçuk yazısında şunları söylemiştir: “Eskiler “ilahi tesadüf” derlerdi böyle bir rastlaşmaya... Atatürk Haftası konuşmaları ve yazışları ile seçim konuşmalarının ve yazışmalarının iç içe girmesine başka bir ad bulmak zordur. Zira, bir yanda gözü yaşlı bir:

- Sen güneşin söndün, gözü yaşlı kaldık Atam!...edebiyatı

Öte yanda:

- Gözlerime bakın ne demek istediğimi anlarsınız...edebiyatı

Yirmi beş yıl olmuş onu kaybedeli... Elli yıl olacak, yüz yıl olacak... Hep ağlamakla mı vakit geçireceğiz? Bari bu gözyaşları hakiki olsa...” İlhan Selçuk, “Alfabesizler!”, Cumhuriyet, 16 Kasım 1963.

96 Aslına bakılırsa, Atatürkçülük/Kemalizm, ideolojik anlam yüklü olarak ilk kez, “Muhit” dergisinde, 1930 Eylül’ünden itibaren ve Ahmet Cevat Emre tarafından, “Kemalizm” denilerek kullanılmıştır. Atatürkçülük/Kemalizm, altı ilke açıkça yazılıp, adı konuluncaya kadar, hatta sonrasında da değişen koşullara ve ihtiyaçlara göre sürekli olarak yeniden yorumlanmış ve biçimlendirilmiştir. Bu nedenle Atatürkçülük/Kemalizm, bir ideolojik terim olarak kullanılmaya başlandığı 1930’lu yıllardan itibaren “tek bir tanıma” ya da “tek bir anlayışa” sahip olmamıştır. Atatürk dönemi de dâhil olmak üzere, özellikle Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçildikten sonra gerek akademik, gerekse bazı siyasi çevreler tarafından birbirinden farklı şekillerde yorumlanmıştır. Günümüze kadar yapılan farklı Atatürkçülük/Kemalizm yorumları nedeniyle, “sağ veya sol Kemalizm”, “devletçi veya liberal Kemalizm” gibi tanımlamalara yol açan bir durum ortaya çıkmıştır. Bunun dışında, bir takım sağ ya da sol ideolojilerin savunucularının düşüncelerini Türk halkına benimsetebilmek

3.b. Matemsiz Atatürk’ü Anma Günlerinin Başlangıcı: 10 Kasım 1988

10 Kasımların bir yas günü olmaktan çıkarılmasına ilişkin görüşler, 1950’li yıllardan itibaren, DP iktidarı döneminde dillendirilmeye başlanmıştır. 1952’de gerçekleştirilen 10 Kasım törenleri sırasında Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği’nin toplantısında yaptığı konuşmada, Atatürk’ü anma günlerinin bir yas günü olarak değil, bir “azim” ve “heyecan” günü olarak kutlanması gerektiğini söylemiştir.⁹⁷ Bu düşünce, zaman içinde, farklı kesimlerden ve birçok kişi tarafından da ifade edilmiştir. Cumhuriyet gazetesi yazarlarından, Nadir Nadi’nin 1972 yılındaki bir köşe yazısında, konuyla ilgili olarak söyledikleri, aslında yıllardır 10 Kasımlarda tutulan yas ile ilgili söylenenlerin en açık ifadesi olmuştur. Nadi, yazısında şunları dile getirmiştir:

“...Ölmüş büyüklerimizi anmayı elbet görev biliriz. Büyüklerimizin büyüğü olan Atatürkümüzü ölüm yıldönümlerinde ulusca saygı ile anmak da baş görevlerimizden biri sayılmak gerekir. Ama rica ederim, Ata’yı anmak, her 10 Kasım’da bayrakları yarıya indirmek, gazete başlıklarını kara harflerle basmak, tiyatroları, eğlence yerlerini kapatmak, içki yasağı koyarak ülkeyi baştan başa biçimsel bir yas havasına sokmak mı demektir?... Bize düşen ölüm yıldönümlerinde Atatürk’ün yasını tutmak değil, o büyük eseri her gün daha ileriye doğru geliştirmiş olmanın kıvancı içinde, göğsümüz gururla kabarmış, O’nu saygı ve sevgiyle anmak olmalıydı diyoruz... Bırakalım Atatürk düşmanlarını kıs kıs güldüren ve zamanla anlamını büsbütün yitirecek olan yas törenlerini... bayraklar yarıya indirilmesin, sembolik olarak indirilseler bile derhal yeniden göndere çekilsinler. Her gazete, başlığını dilediği renge boyasın, tiyatrolar, sinemalar, eğlence yerleri kapatılmasın, içki yasağı konmasın. 34 yıldır görüyoruz, hiçbir yararı yok bunların Atatürkçülüğü yaşatmaya...”⁹⁸

İçin Atatürkçülük’ü/Kemalizm’i kullanmaları da söz konusu olmuş, başka bir deyişle Atatürkçülük’ün/Kemalizm’in altı okunu kendi anlayışlarına uygun bir biçimde yorumlayarak, kendi düşüncelerine yasallık kazandırmak istemişlerdir. Zira bu durum, yukarıda da bahsedildiği gibi, Atatürk ile ilgili törenlere, etkinliklere ve uygulamalara da yansımıştır. Temuçin Faik Ertan, “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm’de Öncü Bir Dergi: Muhit”, *Kebikeç*, Yıl: 2, ss. 17-34, Sa.: 5, 1997, s.25; Nedim Yalansız, “1930’lar Türkiye’inde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, Sa.:8, ss. 25-42, İzmir, 1999, s.34; *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, C.2, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.14 (sunuş yazısı); Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.177-178; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.240; Toktamış Ateş, *Kemalizmin Özü “Görüşler, Düşünceler”*, 3. Basım, Der Yay., İstanbul, 1994, s.11; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.82-83. Ayrıca bu konuda bkz.: Hakan Uzun, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm Ve Milli Şef Kavramları”, *Dokuz Eylül Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. IX, 20–21, Yıl 2010/Bahar-Güz, 233–271.

97 Nadir Nadi, “Bir Gün Sonra”, *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1952.

98 *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1972.

Yasın kaldırılması konusu, daha sonra 1987 yılında, iktidardaki Anavatan Partisi (ANAP) tarafından ve daha önceleri temenni olarak dile getirenlerin aksine, ciddi ve kararlı bir şekilde kamuoyunun gündemine getirilmiş ve kamuoyundan çok büyük oranda destek görmüştür. 1988 yılında ise bu düşünce gerçekleştirilmiş ve Atatürk'ü anma törenlerinin değişik bir anlayışla planlanması ve gerçekleştirilmesi görevi Kültür ve Turizm Bakanlığı'na verilmiştir.⁹⁹ Dönemin Turizm Bakanı Tınaz Titiz de, 8 Ekim 1988'de yaptığı açıklamada, Atatürk'ün ölümünün 50. yıldönümünde, Atatürk'ün artık yas tutulmadan anılacağını söyleyerek 10 Kasım için daha önceki yıllarda uygulanan yasakların kaldırıldığını, bundan dolayı da günlük yaşamın akışının değişmeyeceğini ve yapılacak etkinliklerde Atatürk ilke ve inkılaplarının örnek alınacak yönlerine dikkat çekileceğini belirtmiştir.¹⁰⁰

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından 10 Kasım 1988 tarihinde düzenlenen "Ölümünün 50. Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı'nda" bir konuşma yapan dönemin Başbakanı Turgut Özal ise konu hakkında, "Atatürk'ün aramızdan ayrılışının 50. yılında Türk milleti olarak ilk defa O'nu yas tutmadan anıyoruz. Bundan böyle her yılın 10 Kasım'ına takaddüm eden birkaç günle, bunu takip eden birkaç günden oluşan haftayı Atatürk'ü anmaya hasredeceğiz. Bu hafta boyunca Atatürk'ün başardığı büyük işleri inceleyip anlamaya, kendisini her yönüyle tanımaya çalışacağız" demiş ve Atatürk'ün unutulmasının Türk milleti için imkânsız olduğuna dikkat çektikten sonra, asıl önemli olanın, onun nasıl hatırlanması gerektiği üzerinde çalışmak olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹

Turgut Özal Hükümeti'nin, 10 Kasım Atatürk'ü anma gününde milletçe yas tutulmasını kaldırmış olması, oldukça cesur ve radikal bir değişiklik olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tür bir kararın alınıp uygulanmasını kolaylaştıran etkenlerin de varlığı göz ardı edilmemelidir. 10 Kasımlarda tutulan yasaların yapay ve samimiysiz bir uygulamaya dönüştüğüne yönelik, özellikle de aydın kesimin uzun yıllardır yaptığı eleştirilerin ve bu eleştirilerin toplumda karşılık bulmasının yanı sıra, dönemin Cumhurbaşkanı'nın 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'ni gerçekleştiren komuta heyetinin başında bulunan Kenan Evren¹⁰²

99 *Hürriyet*, 08 Kasım 1988.

100 *Tercüman*, 09 Kasım 1988.

101 *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, Sayı: 13, Kasım 1988, s. 10-14.

102 Kenan Evren, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandumda yüzde 91.3 "evet" oyuyla kabul edilen anayasa oylamasının sonucunda, 1982 Anayasası'nın 1. geçici maddesi uyarınca, yedi yıllık bir süre için, Türkiye'nin 7. cumhurbaşkanı sıfatını kazanmıştı ve bu karar alındığında görev süresi henüz sona ermemişti. 1982 referandumunda Anayasanın kabulü, Cumhurbaşkanının seçimiyle birleştirilmiştir. 1982 Anayasası'nın Altıncı Kısımında bulunan Geçici Hükümler başlığı altındaki birinci maddesinde "Anayasanın, halk oylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulince ilanı ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanı'na tanınan görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır..." ibaresi yer almıştır. Gözler, a.g.e., s.192; Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.327-328; <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017).

olmasının ve Evren’in bu uygulamaya karşı çıkmamasının da bu kararın alınıp, uygulanmasında kolaylaştırıcı bir etken olduğu ileri sürülebilir.

Dönemin tarafsız ya da farklı siyasi yelpazelerde bulunan gazeteleri incelendiğinde, söz konusu radikal kararın, toplum tarafından tepki gösterilmeksizin benimsenmiş ve desteklenmiş olduğu söylenebilir. Sabah gazetesinin konu ile ilgili olarak yaptırdığı kamuoyu yoklamasının sonuçları ise bu düşüncüyü doğrulayan daha somut bilgiler sunmaktadır. Kamuoyu yoklamasının sonuçlarına göre, toplumun yarısının yeni uygulamadan haberi olmamıştır. Buna karşın, 10 Kasımlarda yas uygulamasının kaldırılması çok yüksek oranda olumlu karşılanmış ve Atatürk’ün, 10 Kasımlarda çok çeşitli etkinliklerle anılması istenmiştir. Bu arada, Atatürk için yas tutulmasını isteyenler de, içkili lokanta ve sinema, tiyatro gibi yerlerin kapatılmasına karşı çıkmışlardır. Toplumun, Atatürk’ün vefat ettiği saat 09.05’te saygı duruşunda bulunulması konusunda ise hassasiyetini halen devam ettirdiği görülmektedir. Zira % 89.7 gibi çok yüksek oranda bir ortalama ile söz konusu saatte, saygı duruşunda bulunulması istenmiştir.¹⁰³ Bu bağlamda, toplumun büyük bir kesiminin, 10 Kasımlarda Atatürk’ü özel bir şekilde anmanın anlamlı, 50 yıl sonra bile yas tutuluyor olmasını anlamsız bulduğu söylenebilir.

Öte yandan, Sabah gazetesinin kamuoyu yoklamasının sonuçları toplumun dörtte birinin bu uygulamaya karşı çıktığını da göstermektedir.¹⁰⁴ Uzun süredir 10 Kasımlarda yas uygulamasının kalkmasını destekleyenlerden biri olan gazeteci Altan Öymen de, bu duruma dikkat çeken bir yazısında, yeni uygulamanın halkın bir kesiminde, Atatürk’ün toplumdaki etkisini her koşulda hafifletmeye ya da tamamen ortadan kaldırmaya çalışanlar için bir fırsat yaratabileceğine ve bu tür kişilerin bunu bir aşama olarak kullanabileceklerine yönelik bir endişeye sebep verdiğini söylemiştir. Duyulan endişe konusunda, o güne kadar yaşananlardan hareketle, pek de haksız olunmadığını dile getiren Öymen, ancak her şeye rağmen yapılması gerekenin de yapılması gerektiğini ve endişenin sağduyunun önüne geçmemesi gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁰⁵ Benzer bir uyarı da Oktay Ekşi’den gelmiştir. Ekşi yazısında, 10 Kasımlarda içki satılmamasını, sinemaların, tiyatroların ve eğlence yerlerinin kapatılmasını, radyo ve televizyondan matem yayını yapılmasını birer “saçmalık” olarak nitelendirip, Atatürk’ün çağdaş bir şekilde anılması gerektiğini belirttiikten sonra, bunun Atatürk’ü unutturma ve hırpalamaya dönüşmemesi gerektiği

103 Sabah gazetesinin PİAR adlı bir şirkete yaptırdığı kamuoyu yoklamasının sonuçları şu şekildedir: Atatürk’ün matemsiz anma kararını duyanlar % 49.1 iken duymayanların sayısı % 50.9’dur; matem kalkmasını onaylayanlar % 74.5, onaylamayanlar ise % 25.4; 10 Kasımda Atatürk’ün anısına uluslararası sinema, tiyatro, müzik festivalleri ve spor temalarının yapılmasını isteyenler % 80, istemeyenler % 20; Atatürk vefat ettiği saat 09.05’te saygı duruşu yapılması gerektiğine inananlar % 89.7, gerekmediğine inananlar % 07.8, fikri olmayanlar da % 02.5. *Sabah*, 10 Kasım 1988.

104 *Sabah*, 10 Kasım 1988.

105 Altan Öymen, ““Matemsiz” 10 Kasım”, *Milliyet*, 10 Kasım 1988.

konusunda da iktidara uyarıda bulunmuştur.¹⁰⁶ Dolayısıyla halkın ve aydınların bir kesiminin asıl endişesi, yas uygulamasının kalkması değil, bundan yararlanılarak Atatürk'ün manevi şahsına yönelik saldırılar için uygun bir zemin oluşması ve Atatürk'ün yıpratılması ihtimali olmuştur.

10 Kasımda ülkede matem ortamı yaşanmadan ve Atatürk'ün yas tutulmadan anılması konusu basına da yansımış, söz konusu yenilik gazeteciler tarafından desteklenmiş ve benimsenmiştir. Konu ile ilgili duygu ve düşüncelerini ifade eden gazeteciler, o güne kadar 10 Kasımlarda Atatürk için söylenen süslü sözleri birer "ikiyüzlülük"¹⁰⁷ ve "yapaylık"¹⁰⁸ olarak nitelendirmiş, matem tutmayı bir "tutarsızlık" olarak görmüş¹⁰⁹ ve yeni uygulamayla birlikte toplumun bu tür aldatmaca sözlerden kurtulacağını ifade etmişlerdir.¹¹⁰ Ayrıca 50 yıl içinde artık Atatürk'ü anma konusunda yeterli olgunluğa erişildiği ve yas uygulamasının kalkmasının aklın bir gereği olduğu dile getirilmiş ve asıl yapılması gerekenin Atatürk'ün gerçek bir şekilde anlaşılması olduğu belirtilerek¹¹¹ Atatürk'ün ölümünün son derece doğal olduğu, "sözde" yas tutmanın ise artık anlamının kalmadığı ve Atatürk'e sevginin biçimsel olarak değil özde gerçekleşmesi gerektiği söylenmiştir.¹¹²

Dolayısıyla burada dile getirilmeye çalışılan, toplum için artık yas tutmanın ya da daha doğrusu tutuyor gibi görünmenin Atatürk'ü anlamak için tek başına yeterli gelmemeye başlamış olmasıdır. Başka bir deyişle asıl sorgulanan, toplumun yas tutması ya da yas uygulaması değil, bunun zamanla içi boş ve anlamsız bir hale gelmiş olmasıdır. İstenen ise 10 Kasımlarda Atatürk'ü layıkıyla anmak ve anlamak olmuştur.

Bununla beraber, 10 Kasım 1988 günü de eskiden olduğu gibi, Atatürk için yine saat 09.05'te saygı duruşunda bulunulmuş, arabaların kornaları ile birlikte vapurların, gemilerin, fabrikaların sirenleri çalınmış, bayraklar yarıya indirilmiş ve TRT'nin her iki kanalında da Atatürk ile ilgili düzenlenmiş programlara

106 Oktay Ekşi köşesinde şunları yazmıştır: "...Atatürk, gerçek bir pozitivistti. Akıldan ve bilimden başka yol gösterici tanımazdı. O nedenle, Atatürk'ün ölüm yıldönümleri hem Atatürk'e, hem ulusumuza, hem de çağımıza yakışan bir açıdan ele alınmalıdır. Atatürk, bu yıldönümlerinde fikirleriyle, eylemleriyle ve amaçlarıyla gün ışığına gelmelidir. Atatürk'ün tabulaştırıldığı için büyük görüldüğünü düşünenlere, onun gerçek büyüklüğünü serbest tartışma ortamında göstermek için de bu gereklidir... Burada önemli olan, Atatürk'ün ölüm yıldönümlerine çağdaş bir anlam kazandıracağız gerekçesiyle onu unutturma veya hirpalattırma planının yapıp yapılmadığıdır. Bugünkü siyasi iktidar, eğer böyle bir amaçla yola çıktıysa; bilmelidir ki, bu hem imkânsız, hem de çok tehlikelidir." Oktay Ekşi, "Matemsiz 10 Kasım", *Hürriyet*, 9 Kasım 1988.

107 Hasan Pulur, "Atatürk'ün Başaramadığı", *Milliyet*, 10 Kasım 1988.

108 Rauf Tamer, "10 Kasım'lar", *Tercüman*, 06 Kasım 1988.

109 Müşerref Hekimoğlu, "Anma Törenleri", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1988.

110 Oktay Akbal, "Ellinci 10 Kasım...", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1988.

111 Metin Toker bu konuda şunları söylemiştir: "...Eğer Atatürk'ü ölüm yıldönümünde anmak-doğum günü tam bilinmiyor- onun ilkelerine, çizdiği hayat tarzına bağlılığın bir kanıtlanma vesilesi ise bunun "gülmenin yaşaklaması" ile değil onu gereği gibi anlamakla yerine getirilebileceği şüphe kaldırmaz..." Metin Toker, "Bir 50 Yıl Daha Bekleyecek Miyiz?", *Milliyet*, 10 Kasım 1988.

112 *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1988.

yer verilmiştir. Ayrıca çok sayıda panel, konferans, açık oturum ve sergi de düzenlenmiştir. Ancak önceki yıllardan en önemli farkı, eğlence yerlerinin kapatılmamış ve gazetelerin de siyah başlıklarla çıkmamış olmasıdır.¹¹³ Öte yandan burada bir konuya açıklık getirmek gerekirse, 10 Kasım günü Atatürk’e saygı duruşunda bulunulması, korna ve sirenlerin çalınması, bayrakların yarıya indirilmesi gibi yası çağrıştıran bazı davranışlar, yasın kaldırılmasına karşın, halkın yine de yas tutmak isteğinden kaynaklanmamıştır. Günümüzde de varlığını devam ettiren söz konusu bu davranışlar, bir geleneğin halk tarafından devam ettirilme isteğinin bir sonucu olarak gerçekleştirilmiştir.

Bunların dışında, 1988 yılının 10 Kasım günü, ülkede tepkiye neden olan bir gelişme olmuş ve basın bu olayı “10 Kasım’da molla çirkinliği” başlığıyla kamuoyuna duyurmuştur. Gazetede çıkan habere göre İran Büyükelçiliği, 10 Kasım günü bayraklarını yarıya indirmemiştir. Dışişlerinin uyarısı üzerine, elçilikten yapılan açıklamada bu durum bir “Bir unutkanlık” olarak ifade edilmiş ve elçilik gösterilen tepkiler üzerine bayraklarını yarıya indirmiştir.¹¹⁴ Hatay Milletvekili Mustafa Murat Sökmenoğlu ise İran Büyükelçiliği’nin, Atatürk’ün ölümünün 50. yılında, bayrağını yarıya indirmemesi konusunu meclisin gündemine getirmiş ve İran’ı bu tutumundan dolayı protesto etmiştir.¹¹⁵

Sonuç

10 Kasım Atatürk’ü Anma Günü, 1939 yılından 1960’a kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk anısına tüm yurttan tutulan ulusal bir yas günü olmuştur. 1960 sonrasında ise 10-16 Kasım tarihleri arasına karşılık gelmek üzere, Atatürk Haftası olarak isimlendirilmiş ve Atatürk’ün yurt genelinde anıldığı bir anma haftasına dönüşmüştür. Ancak yas tutma geleneği, 1939’dan 1988’e kadar 50 yıl varlığını sürdürmüştür. 1988 yılında ise 10 Kasımlarda yas tutma geleneği kaldırılmıştır.

10 Kasım Atatürk’ü anma günleri ile ilgili olarak zaman içinde yaşanan değişikliklere karşın, ilk günden itibaren uygulanan ve hiç değişmeyen, varlığını günümüze kadar devam ettirerek artık bir gelenek haline gelmiş davranışlar da sergilenmiştir. Toplumun hatırı sayılır bir kesimi tarafından ve içtenlikle benimsenen bu davranışlar, Atatürk’ün vefat ettiği saat 09.05’te onun anısına saygı duruşunda bulunulması; arabaların kornaları ile birlikte gemilerin, fabrikaların sirenlerini çalması ve tam o anda neredeyse ülkede hayatın tamamen durması;

113 *Milliyet*, 10-11 Kasım 1988; *Cumhuriyet*, 10-11 Kasım 1988; *Hürriyet*, 10-11 Kasım 1988.

114 *Hürriyet*, 11 Kasım 1988.

115 Sökmenoğlu konuşmasında, Atatürk’ün ilk kez matem görünümünde anılmadığı bir yılda, İran’ın bu davranışını diplomatik nezaketten uzak, uluslararası kurallara aykırı ve dostane olmayan bir davranış olarak değerlendirmiştir. Ayrıca sözlerinin devamında da İran’ın bu davranışının, İran’ın süreklilik arzeden Atatürk düşmanlığından kaynaklandığını iddia etmiştir. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 18, C. 17, Yasama Yılı: 2, 24. Birleşim, 10 Kasım 1988, s.58-59.

Türkiye'deki tüm resmi binalarda ve ülkenin dış temsilciliklerinde bayrakların yarıya indirilmesi; 1953 yılından itibaren resmi törenlerin Anıtkabir'de yapılması şeklinde sıralanabilir. 1939 yılından itibaren süregelen ve artık çok uzun bir süredir yası değil, bir saygıyı ifade eden bu geleneklerin oluşumunda ise 1939 yılındaki ilk anma programı oldukça belirleyici olmuştur. Programı hazırlayanların böyle bir sonucun ne kadar farkında olduklarını söylemek pek mümkün değilse de, programın günümüze kadar 10 Kasımlarda yapılacak olan anma törenlerindeki etkisi inkâr edilemez bir gerçektir.

Diğer yandan, 10 Kasımlarda ülkede yas ilan edilmesi ve buna yönelik yapılan düzenlemeler sürekli tartışma konusu olmuş, Atatürk'ün yas tutularak anılması ciddi bir şekilde sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Bununla beraber 10 Kasımda yas tutulması, Atatürk'ü anma konusunda yaşanan tartışmaların sadece bir boyutunu oluşturmuştur. Çünkü her ülkenin tarihinde yer etmiş bazı kişi ve olaylar vardır ve bunların anılmasında da bir sakınca yoktur. Bu nedenle de, Atatürk'ün anılması konusunda, Türkiye'de yıllar boyu süren tartışmaların ana nedeni, Atatürk'ün doğru anlaşılması ve topluma da doğru bir şekilde anlatılması olmuştur. Ancak herkesin bir doğrusu olduğu da ayrı bir gerçektir. Bu nedenle de, Atatürk'e her kesim kendi penceresinden bakmış ve kendi anlayışına göre Atatürk'ün anılmasını ya da anlatılmasını istemiştir.

Ortak yas duygusu, ulusal ve uluslararası boyutta insanları birleştiren unsurlardan biri olmuştur. Buradan hareketle, 10 Kasımlarda tutulan yasların, Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsında, toplumun ortak duygu ve düşüncelerde bir araya gelmesine katkı sağladığı gibi aralarındaki dayanışma duygusunu artırdığı da söylenebilir. Ayrıca elimizde somut herhangi bir veri olmamakla birlikte, çok uzun yıllar devam ettirilen yas uygulamasının, tüm eleştirilere karşın, Atatürk'ün Türk milletinin ortak bir değeri olarak yerleşmesine ve bunun kalıcı olmasına katkı sağladığı da ileri sürülebilir. Nitekim günümüzde de toplumun önemli bir kesimi, hiç görmedikleri halde, 10 Kasımlarda, Mustafa Kemal Atatürk'e karşı minnet ve vefa hislerini göstermeye devam etmektedirler. Hem de bunu hiçbir yerden herhangi bir yönlendirme olmadan, kendi iradeleriyle yapmaktadırlar. Dahası, 10 Kasım Atatürk'ü anma günü zamanla toplum tarafından o kadar benimsenmiştir ki, "*milli hassasiyet*" gösterilen anma günlerinden biri haline gelmiş ve yıllar içinde ülkenin siyasi atmosferine de bağlı olarak, törenlere katılım sürekli olarak artmıştır. Ayrıca törenleri sahiplenilen toplum, anma günlerinde herhangi bir aksaklık yaşandığında da tepki göstermekten çekinmemiştir. Dahası, 10 Kasım Atatürk'ü anma günlerinde sergilenen tavırlar, zaman içinde bir "*ölçü birimi*" haline gelmiş, en azından belli kesimler açısından, Atatürk'ü sevmenin veya benimsemiş olmanın bir ölçütü olarak kabul edilmiştir. Bu durum, yas uygulamasının kaldırıldığı 1988 yılında duyulan endişelerin de aslında ne kadar yersiz olduğunu göstermiştir. Başka bir deyişle yas uygulamasının kaldırılması, toplumun Atatürk'ü unutmamasına yol açmamış aksine kalıcı bir değer olarak yerleşmesine katkı sağlamıştır. Tüm

bunlar, Atatürk’ün toplum tarafından ne denli benimsendiğini, içselleştirildiğini ve önemsendiğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

Öte yandan 10 Kasım törenleri, farklı siyasi parti ya da gruplar tarafından zaman zaman polemik konusu haline getirilmiş veya siyasi bir hesaplaşmanın aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçildikten kısa bir süre sonra, 10 Kasım törenleri siyasetçiler tarafından gündelik siyasetin bir parçası yapılmış ve Atatürk, siyasi partiler arasındaki tartışmaların merkezine çekilmiştir. Böylelikle, yasin insanları ortak acılarda birleştiren ve insanlar arasındaki dayanışma duygularını ortaya çıkaran özelliğine gölge düşürülmüştür.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB, Ankara)

II. Resmi Yayınlar

T. B. M. M. Tutanak Dergisi

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi

T.C. Resmi Gazete

III. Süreli Yayınlar

Akşam,

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,

Babalık,

Cumhuriyet,

Hürriyet,

Kurun,

Milliyet,

Sabah,

Son Telgraf,

Tan,

Tercüman,

Ulus,

Zafer.

IV. Kitaplar

- AHMAD, Feroz - AHMAD, Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- ATEŞ, Toktamış, *Kemalizmin Özü “Görüşler, Düşünceler”*, 3. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1994.
- DUMAN, Doğan - YORGANCILAR, Serkan, *Türkçülükten İslâmcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları, Ankara, 2008.
- Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün Altıncı Yıldönümünü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Zerbamat, Ankara, 1944.
- Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün İkinci Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1940.
- Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün Sekizinci Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, byy., Ankara, 1946.
- Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün Üçüncü Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Ankara Basım ve Cildevi, byy., bty.
- Ebedî Şef Atatürk’ün Ölümünün Yıldönümü Münasebetiyle Yapılacak İhtifal Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 10. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.
- KAYALI, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Kemal Atatürk 1881-1938 Ebedî Şefimiz Atatürk’ün Ölümünün İlk Yıl Dönümü Bursa: 10.11.1939-Saat 9,05*, Bursa Halkevi Neşriyatı, Bursa Vilayet Matbaası, 1939.
- KILI, Suna - GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm, C.2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- TEKİNER, Ü. Aylin, *Atatürk Heykelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

V. Makaleler

- ARSLAN, Nebahat Oran, "Bir Liderin Ölümü: Kars Gazetelerinde 10 Kasımlar (1938-1960)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, Sonbahar 2008, ss. 47-58.
- ÇELİK, Seda - İŞİK, Sayıl, "Patolojik Yas Kavramı Travmatik Yas", *Kriz Dergisi*, 11 (2), 2003, ss. 29-34.
- ÇINAR, Mehmet, "Yas Psikolojisi: Yas Ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Turkish Studies*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/2, p. 57-74.
- ERTAN, Temuçin Faik, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", *Kebikeç*, Yıl: 2, Sa.: 5, 1997, ss. 17-34.
- GIZIR, Cem Ali, "Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2006, ss. 195-213.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, 2013, ss. 393-422.
- ÖKTEN, Nazlı, "Ölümsüz Bir Ölüm, Sonsuz Bir Yas: Türkiye'de 10 Kasım", *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 325-346.
- UZUN, Hakan, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm Ve Milli Şef Kavramları", *Dokuz Eylül Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. IX, 20-21, Yıl 2010/Bahar-Güz, ss. 233-271.
- YALANSIZ, Nedim, "1930'lar Türkiye'sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, Sa.:8, İzmir, 1999, ss. 25-42.

VI. İnternet Kaynakları

- <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 06.05.2018)
- <http://www.edebiyatvesanatakademisi.com/turk-heykeltraslar/heykelci-prof-dr-kenan-yontunc-2096.aspx> (Erişim Tarihi: 23.06.2018)
- <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.07.2017)

VI. Tezler

- HOTANCI, Yağmur Tatar, *Demokrat Parti Döneminde 10 Kasımlar*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2017.
- ŞİMŞEK, Burak, *Türkiye’de 10 Kasımlar (1938-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

EKLER

EK-1

“Ebedi Şef Atatürk’ün ölümünün yıldönümü münasebetile yapılacak ihtifal hakkında program:

I. Halkevlerinde:

A) Ebedi Şef Atatürk’ün ölüm gün ve saatine tesadüf eden 10 İkciteşrin939 Cuma günü saat 9.05 te bütün Halkevlerinde, Halkevi olmıyan yerlerde Parti merkezlerinde bir ihtifal toplantısı yapılacaktır.

B) Bu toplantıyı, Halkevi olan yerlerde Halkevi reisleri, olmıyan yerlerde parti reisleri tanzim ve idare edeceklerdir.

C) Bu toplantı umum için olmakla beraber bilhassa o şehir ve kasabalarda en büyük mülkiye memuru başta olmak üzere askeri makam amirleriyle devair reisleri, Parti ve Halkevi mensupları, resmi ve hususî teşekküllerin mümessilleri davet edilecektir.

D) Toplanılan yerin münasip mahalline Atatürk’ün bir büstü, yoksa bir fotoğrafı konacak ve bu köşe Türk ve Parti bayraklarıyla ve çiçeklerle süsleneyecektir. Tam o saatte vazifeli kılınacak bir zat, Atatürk’ün o gün, o saatte öldüğünü kısa ve veciz bir ifade ile anlatarak hazır bulunanları ayakta beş dakika saygı susmasına davet edecektir.

E) Bundan sonra bir hatip Atatürk’ün hayatı, memleket ve millet için yaptığı büyük hizmetler hakkında bir hitabede bulunacak ve bunu müteakip Milli Şef İnönünün Atatürk hakkındaki bağı beyannamesi okunarak toplantıya son verilecektir.

F) Toplantı bu suretle sona erdikten sonra, varsa Atatürk’ün heykeli veya büstü olan meydana topluca gidilerek bir çelenk konacak ve merasime nihayet verilecektir.

II. Mekteplerde:

10 İkciteşrin 939 günü bütünmekteplerde saat 9.05 te talebe mektebin münasip bir salonunda toplanacak ve aynı şekilde 5 dakika ayakta saygı susması yapacak; müteakiben bir muallim tarafından Atatürk’ün hayatı, memleket ve millet için yaptığı büyük hizmetleri hakkında kısa bir hitabede bulunulacak ve Milli Şef İnönününbağı beyannamesi okunarak merasime nihayet verilecektir.

III. Matbuat:

10 İkciteşrin 939 günü bütün Türk matbuatı baş sahifelerini siyah çerçeve içine alacaklar ve Atatürk’ün hayat ve eserlerini canlandıran, ölümün mucip olduğu büyük teessürü ifade eden ve Kemalizmin ilelebet yaşıyacağı hakkında yazılar yazacaklardır.

IV. Radyoda:

10 İkinciteşrin 939 günü Türkiye radyosu sabah neşriyatında ajans haberlerinden sonra (Aziz yurttaşlar: Bugün Ebedi Şef Atatürkün ölümünün ilk yıldönümüdür. Türkiye radyosu, bu büyük acı dolayısıyla Milli Şef İnönünün büyük Türk milletine yaptığı beyannameyi okuyacak ve milletin bu büyük elemine katılarak tâzimen susacaktır) diyecek ve beyannameyi okuyacaktır.

Öğle ve akşam neşriyatında ise yine yalnız ajans haberlerini söyleyecek ve ajans haberlerini müteakip (Sayın yurttaşlar: Bugün Ebedi Şef Atatürkün ölümünün ilk yıldönümüdür. Türkiye radyosu, Türk milletinin bu büyük elemine katılarak tazimle susuyor) sözüle neşriyatını tâtil edecektir. Konuşmalar, muhtelif yabancı dillerle tekrarlanacaktır.

Not:

Radyo bugünkü sabah neşriyatını, ihtifal kısmı 9.05 e gelecek şekilde tanzim edecektir.”¹¹⁶

116 Cumhuriyet 5 İkinciteşrin 1939; Kemal Atatürk 1881-1938 Ebedi Şefimiz Atatürkün Ölümünün İlk Yıl Dönümü Bursa..., s.109-111.

EK-2

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün,10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün ölümünden hemen sonra söylediği, beyannamesi:¹¹⁷

“Büyük Türk milletine:

Bütün ömrünü hizmetine vakfettiği sevgili milletinin ihtiram kolları üstünde Ulu Atatürkün fanî vücudu istirahat yerine tevdi edilmiştir. Hakikatte yattığı yer, Türk milletinin onun için aşk ve iftiharla dolu olan kahraman ve vefalı göğsüdür. Atatürk, tarihte uğradığımız en zalim ve haksız itham gününde meydana atılmış, Türk milletinin masum ve haklı olduğunu iddia ve ilân etmiştir. İlkönce ehemmiyeti kavranmamış olan gür sesi, asla yıpranmayan bir kuvvetle nihayet bütün cihanın şuuruna nüfuz etmiştir. En büyük zaferleri kazandıktan sonra da Atatürk, ömrünü yalnız Türk milletinin haklarını, insaniyete ezeli hizmetlerini ve tarihe hakkettiği meziyetlerini ispat etmekle geçirmiştir. Milletimizin büyüklüğüne, kudretine, faziletine, medeniyet istidadına ve mükellef olduğu insaniyet vazifelerine sarsılmaz itikadı vardı. «Ne mutlu Türküm diyene» dediği zaman, kendi engin ruhunun, hiç sönmiyen aşkını ne manalı bir surette hulâsa etmişti. Fena zihniyet ve idare ile geri bırakılmış Türk cemiyetini, en kısa yoldan insanlığın en mütekâmil ve en temiz zihniyetlerle mücehhez modern bir devlet haline getirmek onun başlıca kaygusu olmuştu. Teşkilâtı Esasimizde ve bugün hizmet başında, irfan muhitinde ve geniş halk içinde bulunan bütün vatandaşların vicdanlarında yerleşmiş olan lâik, milliyetçi, halkçı, inkılâbci, devletçi Cumhuriyet, bize bütün evsafıyla Atatürkün en kıymetli emanetidir. Ufulünden beri Atatürkün aziz adı ve hatırası, bütün halkımızın en candan duygularıyla sarılmıştır. Memleketimizin her köşesinde ve bütün milletçe kendisine gösterdiğimiz samimî bağlılık, devlet ve milletimiz için kudret ve vefanın belâğ misalidir. Türk milletinin Aziz Atatürke gösterdiği sevgi ve saygı, onun niçin Atatürk gibi bir evlad yetiştirebilir bir kaynak olduğunu bütün dünyaya göstermiştir. Atatürke tazim vazifemizi ifa ettiğimiz bu anda, halkımıza, kalbimden gelen şükran duygularımı ifade etmeği, ödenmesi lâzım bir borç saydım. Milletler arasında kardeşçe bir insanlık hayatı Atatürkün en kıymetli ideali idi. Bütün dünyada ölümünün gördüğü ihtiramı insanlığın atisi için ümid verici bir müjde olarak selamlarım. Bu sözlerim, yazımlarım ve toprağımızda şövalye askerleri ve mümtaz şahsiyetlerle yasımıza iştirak eden büyük milletlere, Türk milleti adına şükranlarımın ifadesidir. Devletimizin bânisi ve milletimizin fedakâr, sadık hadimi, İnsanlık idealinin âşık ve mümtaz siması, Eşsiz kahraman Atatürk! Vatan sana minnettardır.

Bütün ömrünü hizmetine verdiği Türk milletle beraber senin huzurunda tazimle iğiliyoruz. Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin. Emin ol, aziz hatıran, sönmez meş'ale olarak, ruhlarımızı daima ateşli ve uyanık tutacaktır.”

117 Kurun 22 Kasım 1938.

**CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NÜN
SİYASETTE KADIN ALGISI VE
CUMHURİYET HALK PARTİLİ
KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN FAALİYETLERİ
(1939-1950)**

Beral ALACI*

Öz

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, 1950 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. On iki yıllık süre içerisinde TBMM'de üç dönem yaşanmıştır: 1939'da başlayan VI. Dönem; 1943'de başlayan VII. Dönem; 1946'da başlayan VIII. Dönem. Bu makalede 1939-1950 yılları arasındaki üç dönemde Meclis'e görev yapan kadın milletvekillerinin çalışmaları incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: İsmet İnönü, Kadın, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

**ACTIVITIES OF WOMEN REPRESENTATIVE OF
REBUPLICAN'S PEOPLE PARTY (1939-1950)**

Abstract

İsmet İnönü, elected president after the death of Mustafa Kemal Atatürk, maintained this position till 1950. There were three sessions during twelve years in Turkey Grand National Assembly. VI. Session started in 1939; VII. Session started in 1943 and last session in this term started in 1946 as VIII. Session. In this article, the women in parliament since 1939 to 1950 examined.

Keywords: İsmet İnönü, Woman, Turkey Grand National Assembly.

* Bu makale 2014 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne sunulan "Cumhuriyet Halk Partisi ve Kadın (1923-1980)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (beralalaci@hotmail.com), (<https://orcid.org/0000-0002-9339-0903>).

Giriş

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte başlayan İsmet Paşa'nın Başbakanlık süreci iki kısa süreli kesinti dışında 1937 yılına dek devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki büyük özveri ve başarısını Cumhuriyetin ilanından sonra da siyasi sahada devam ettiren İsmet İnönü, Mustafa Kemal'in en güvendiği isimlerden biri olmuştur. 1937 senesinde yaşanan bazı tartışmaların¹ ardından Başbakanlık görevini bırakan İsmet İnönü, Atatürk'ün öldüğü 1938 yılına kadar nispeten daha sakin bir hayat sürdürmüştür. Onu eski hareketli günlerine döndüren olay Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata vedası olacaktır. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından 11 Kasım 1938 tarihli Meclis görüşmelerinde İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk yurt gezisi Kastamonu'ya olmuştur. İnönü'nün Başbakanlıktan istifa ettiği günlerde Kastamonu'ya gitmek üzere hazırlanıyor olması, ancak istifa üzerine Kastamonu gezisini gerçekleştirememesi, Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından çıkılan ilk gezinin de Kastamonu'ya olması "*yarım kalan işlere devam edileceği*" şeklinde yorumlanmıştır.³ Kastamonu CHP İl Kongresi'ne katılan İnönü'nün 6 Aralık 1938 tarihinde başlayan gezisi, Amasra, İnebolu, Zonguldak, Karabük'ü de kapsamış ve 13 Aralık'ta tamamlanmıştır.⁴ 9 Aralık 1938 tarihli Kastamonu CHP İl Kongresi konuşması İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak CHP ile ilgili ilk konuşmasıdır. Konuşmanın yapıldığı sırada Atatürk'ün ölümünün ardından CHP Başkanlığı için henüz bir seçim yapılmamıştır ve Celal Bayar bu görevi vekâleten sürdürmektedir. İsmet İnönü konuşmasına Kastamonu halkına ve Kastamonu Parti Teşkilatı'na teşekkürlerini sunarak başlamış, Kastamonu'da edindiği izlenimlerinden, CHP'yi "*bütün vatandaşları kucaklayan büyük bir aile ocağı*" haline getirme hedeflerinden söz etmiştir.⁵ "*Vatanı imar etmek ve milleti yükseltmek*" amacını vurgulayan ve "*saf idealizmi yansıtan*"⁶ sözlerle konuşmasına son veren İsmet İnönü; parti üyelerini "*hususî menfaat*" konusunda açıkça uyardığı konuşması ile Parti içerisinde yeni yönetim ile birlikte hangi konulara dikkat edileceğinin de sinyallerini vermiştir.

İsmet İnönü'nün konuşmasını takip eden günlerde, Celal Bayar tarafından vekâleten sürdürülen CHP Genel Başkanlığı ve Genel Yönetim Kurulu seçimi ile ilgili olarak görüşmeler yapmak ve nizamnamenin ilgili

1 Bu tartışmalar ile ilgili detaylar için bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi yay., İstanbul, 2006, ss.540-624; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950*, C.II, Remzi kitabevi, On dördüncü Özel basım, İstanbul, 2011, ss. 20-32.

2 TBMMZC, D.5, C.27, (Üçüncü İnikat-11 Kasım 1938), s.17; Yunus Nadi, "Atatürk ve İsmet İnönü", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938; Hikmet Özdemir, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*, Remzi kitabevi, İstanbul, 2007, ss. 93-125. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk konuşma metni için bkz. TBMMZC, D.5, C.27, (Üçüncü İnikat - 11 Kasım 1938), s.17; *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938.

3 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt yay., Ankara, 1986, s. 63.

4 *Cumhuriyet*, 6 Birincikanun 1938.

5 *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1938.

6 Aydemir, *a.g.e.*, s.35.

maddelerini düzenlemek üzere CHP Büyük Kurultayı 17 Aralık 1938 tarihli bir bildiri ile toplantıya davet edilmiştir.⁷ CHP tarihinin ilk olağanüstü kurultayı olan bu kurultay 26 Aralık 1938 tarihinde toplanmıştır. CHP Birinci Üsnomal Büyük Kurultayı'na 375 mebus, 216 delege katılmış ve tüm katılımcıların ittifakı ile İsmet İnönü "*Değişmez Başkanlığa*" seçilmiştir.⁸ Kadın milletvekillerinden Sabiha Gökçül'ün de sekreter olarak yer aldığı tüzük komisyonunda yapılan görüşmeler sonucunda tüzükte yapılan bir değişiklik ile vefat, vazife yapamayacak bir hastalığın sabit olması veya istifa dışında partinin "*Değişmez Genel Başkanı*" sıfatı İsmet İnönü'ye oy birliği ile verilmiştir.⁹

Bu sıfatın ardından İsmet İnönü'nün hükümette olduğu gibi CHP üzerindeki etkinliği de artmış, etrafındaki isimler onun iktidardan uzaklaştığı dönemde siyasetten uzaklaşmış olan kişilerden oluşmaya başlamıştır. Kısacası İsmet İnönü parti yönetimini kendine yakın isimlerden yeniden oluşturmuştur. Bu isimlerden en önemlisi hiç şüphesiz İnönü ile aynı dönemde siyasetten uzaklaşan Dr. Refik Saydam olmuştur. Refik Saydam yeni hükümette Dâhiliye Vekili ve CHP'nin de yeni Genel Sekreteri olarak İsmet İnönü ile birlikte çalışmaya başlamıştır.¹⁰ Dr. Refik Saydam Genel Yönetim Kurulu'nun yenilenmesi için kurulun istifasını sunmuş ve yeni on altı kişilik liste oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu listede önceki kurulun önemli isimlerinden Recep Peker, Müttalip Öker, Necip Ali Küçüka, Ali Rıza Erten, Salah Yargı, Tahsin Berk bulunmamıştır.¹¹

25 Ocak 1939 tarihinde Parti Divanı'nda seçimlerin yenilenmesi kararı alınır. Bu karar ile aynı gün Celal Bayar kabinesinin istifası Cumhurbaşkanı'na sunulmuştur. Celal Bayar'ın partinin "*seçime yeni ve taze kan ile çıkmasının daha uygun ve faydalı*" olduğunu dile getiren istifa mektubu İsmet İnönü tarafından kabul edilmiş¹² ve hükümeti kurma görevi Refik Saydam'a verilmiştir. Seçim çalışmaları da bir yandan başlamıştır.

CHP yönetimi ve hükümet ile ilgili alınan önemli kararların ardından İsmet İnönü, Atatürk döneminde farklı farklı sebeplerden dolayı yönetimden uzaklaşan, kırılan kişilerin gönlünü alma; onları yeniden siyasete dâhil etme yoluna gitmiştir. Bir anlamda İsmet İnönü eski dönemin muhalif isimlerini kendi yanına çekerek onlarla barış sağlamıştır. İsmet İnönü şahsiyetten doğan tüm ihtilafları ortadan kaldırmayı, birlik sağlamayı amaçlamıştır.¹³ Bu anlayışın bir getirisi olarak İnönü, Atatürk'ün sağlığında Ankara'nın siyasi ortamından uzaklaşan Kazım Karabekir'i, Rauf Orbay'ı, Ali Fuat Cebesoy'u, Refet Bele'yi ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimleri yeniden siyasi hayata çekmiştir.¹⁴

7 *Cumhuriyet*, 17 Birincikanun 1938.

8 *Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalade Toplantısı, Tüzük Komisyonu Layihası*, 26.XII.1938; *Cumhuriyet*, 27 Birincikanun 1938.

9 *Adı geçen layiha*

10 Koçak, *a.g.e.*, s. 67.

11 Koçak, *a.g.e.*, s. 68.

12 Aydemir, *a.g.e.*, s.40.

13 Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi yay., Ankara, 2003, s. 148.

14 Turan, *a.g.e.*, ss. 148-152; Koçak, *a.g.e.*, ss. 68-71.

İsmet İnönü “ikinci adam” olarak Atatürk’ün sağlığında yapılan devrimlerin en önemli uygulayıcı ve savunucularından olmuştur. Devrimlerin yerleştirilmesi ve geliştirilmesi için yapılan çalışmaların içinde yer alan İnönü, kendi Cumhurbaşkanlığı yıllarında da devrimlere olan bağlılığını sürdürmüştür.¹⁵ İsmet İnönü “kadın” devrimi konusunda da diğer tüm devrimlerde olduğu gibi Mustafa Kemal Atatürk’ün yanında yer almış ve desteklemiştir. Kadınlara verilen siyasi haklar sırasında bulunduğu makam gereği yaptığı pek çok konuşmanın temelinde kadın-erkek eşitliğini savunan, kadın devrimini modernleşmenin önemli aşamalarından biri sayan bir bakış açısı olduğu görülmektedir.

Devrimler arasında en önemli iki devrimin kadın ve harf devrimi olduğunu söyleyen İnönü, pek çok kez bu iki devrimin önemini vurgulayan konuşmalar yapmıştır. İsmet İnönü’ye göre çağdaşlaşma yolunda genç Cumhuriyetteki tüm devrimlerin temelini oluşturan bu inkılâplara iyi sahip çıkılırsa tüm inkılâplara da sahip çıkılmış olacaktır. Bu noktada İsmet İnönü pek çok kere kadın devriminin önemini vurgulayan konuşmalar yapmış, Atatürk’ün bu konudaki başarısının altını çizmiştir.

1 Şubat 1937 tarihinde The Financial Times gazetesinin Türkiye ile ilgili yayınladığı nüshasında İsmet İnönü’nün bir makalesi yayınlanmıştır.¹⁶ İsmet İnönü “Atatürk için benden bir yazı istediler” sözleri ile başladığı makalesinde kadınlar ile ilgili devrimlerin toplumda benimsetilmesinde Atatürk’ün rolünden bahsetmiştir. Son iki asırda memleketi yönetenlerin karşılaştıkları felaketler içinde halkın hiddetini yenmek için “kadınların peçelerini daha kalınlaştırmak ve çarşaflarının uzunluğu hakkında ölçü tayin etmek...” dışında bir yöntem izlemediğini belirten İnönü, böyle bir ortamda kadını toplumun içinde görev alan etken bir hale getirmenin zorluğunu vurgulamış, Atatürk’ün bunu ikna ve terbiye yöntemleri ile aştığını belirtmiştir.¹⁷

İnönü kadınların siyasi hayatta yer almaları yönündeki fikrini de sık sık dile getirmiştir. 1950 yılının Mayıs ayında yapılan genel seçimler öncesi çıktığı yurt gezisinde pek çok noktada kadınların siyasi hayatta var olmalarına ilişkin olumlu fikrini bildirmiştir. 4 Mayıs 1950 tarihinde İzmir’de yaptığı konuşmasında seçimlerdeki kadın varlığına ilişkin beyanatta bulunmuştur. İsmet İnönü, Demokrat Parti’nin kamuoyunda gittikçe yükselen grafiğine karşı, Cumhuriyet Halk Partisi’nin ıslahatçı yönüne vurgu yapan konuşmasında sözü kadın devrimine getirmiş ve CHP’nin 14 Mayıs 1950 seçimlerindeki “kadın” adaylarının varlığı ile ilgili dağılan meclisten daha az kadın aday göstermekten mahcup olduğunu belirtmiştir. İnönü’nün konuşmanın devamında söylediği “amma, karşımdaki partilerin en ilerisinden üç defa daha fazla kadın aday göstermekle iftihar ediyorum” sözleri kadınların siyasi alanda olmalarına imkân tanımının dahi -ki bu haklar verileli on altı yıl olmuştur- hala bir ayrıcalık, siyasi propaganda

15 Tevfik Besim, *Cumhuriyetimizin Temelleri*, (1.4.939 tarihinde Polis Enstitüsü’nde Verilen Konferans), Ankara, 1939, s.11.

16 *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1937.

17 Helbert Melzig, *İsmet İnönü Millet ve İnsaniyet*, Kanaat kitabevi, İstanbul, 1943, s. 67-68.

aracı olarak kabul gördüğünü göstermektedir. Konuşmanın devamında vurgulanan kadınları “*cemiyetin mukadderatına iştirak etme*” noktasında ne kadar uğraşılırsa hayatın o kadar “*insani, şefkatli ve aile meselelerine yakın*” olacağı inancı İnönü'nün kadınlar ile ilgili genel düşünüşü özetler niteliktedir. Konuşmada kadın aday gösterme konusundaki tüm zorluklara rağmen kadın aday gösterilmesi, kadınları cemiyet hayatına katma noktasında gösterilen çabalar CHP'nin ideali olarak ortaya konmuş ve muhalif partilerin bu ideal ile yarışmasının kolay olmadığı vurgulanmıştır.¹⁸

İsmet İnönü konuşmasında vurguladığı gibi kadınların siyasi arenada yer almasına dair takip edinilen ideal, tüm güçlüklerine rağmen gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada İnönü hem Atatürk döneminde hem de kendi cumhurbaşkanlığı döneminde bu ideali sık sık dile getirmiştir. Genel itibarı ile bakıldığında İsmet İnönü'nün devrimler ile ilgili pek çok soruya iki devrim üzerinde yoğunlaşarak cevap verdiği görülmektedir. İnönü'ye göre tüm devrimler içerisinde “*harf*” ve “*kadın*” devrimi başı çekmektedir. Pek çok röportajında, konuşmasında bu iki sahada yapılan devrimin zorluğundan ve öneminden bahsetmiş; devrimlerle ilgili kendisine çeşitli zamanlarda yöneltilen sorulara Türk devriminin en önemli iki konusunun harf ve kadın devrimi olduğunu söylemiştir.

13 Ekim 1952'de İstanbul Üniversitesi'nden gençlerle CHP İstanbul İl Merkezi'nde görüşen İsmet İnönü yeni harfler ve kadın hakları konularında hassas davranılması gerektiğini vurgulamış ve “*...Ben iki esas üzerinde çok dikkatliyim. Bunlardan biri, Türk harfleridir. Bu harflerle okuyup yazma ve bunun verdiği kültür cemiyetimize geniş ufuklar açmıştır. Bu sahada hiçbir gedik açılmaması lazımdır. İkinci esas, kadın haklarıdır. Bu cemiyeti medeni bir cemiyet haline getiren unsur, kadının yeni Türk cemiyetinde işgal ettiği mevkiidir*” sözleri ile bu iki konuya dikkat çekmiştir. İnönü bu iki esasa; Türk harflerine ve kadın haklarına sıkı sıkıya bağlılığın bütün inkılapların kökünü ve temelini korumayı beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Ona göre bu iki sahada açılacak gedik diğer tüm devrimlerin sarsılmasına neden olacaktır.¹⁹

1963 yılının Eylül ayında bir Alman televizyonuna verdiği röportajda da yine aynı vurguyu yapar. İsmet İnönü, Alman Televizyon sunucusunun, “*Sizce, yapılan en önemli devrim hangisidir?*” sorusuna yine harf ve kadın devrimi cevabını vermiştir. Kadın devriminin uzun zamana yayılarak yapılmasını da, “*Biz her inkılâbı kuvvetle ve derhal tatbik ettik. Kadın inkılâbını kuvvetle ve derhal tatbik etmedik. Bir özellik buradadır. Onu teşhis ettik, kadın cemiyete girdi, çalışmaya girdi, peçe kalktı. Fakat mecburi olarak bütün aileler, bütün kadınlar derhal bu nizama tatbik edecek diye bir kanun çıkarmadık. Telkinle, teşvikle ve daima tatbik ile tedvir etmeye çalıştık*”²⁰ sözleri ile açıklamıştır.

18 Akşam, 5 Mayıs 1950; Cumhuriyet, 5 Mayıs 1950.

19 Cumhuriyet, 14 Ekim 1952.

20 Utkan Kocatürk, “İsmet İnönü, Alman Televizyonu'nun Atatürk'e ve Türk Devrimi'ne İlişkin Sorularını Cevaplıyor (Basınıımızda Bilinmeyen Bir Söyleşi)”, *Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006, Ankara)*, AAM, Ankara, 2011, s. 26.

İsmet İnönü'nün harf ve kadın devriminden söz ettiği konuşmalarından bir tanesi de Abdi İpekçi ile yaptığı röportaj olmuştur. 10 Kasım 1967 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlayan röportajın bir bölümünde İsmet İnönü harf devrimi ve kadın devrimi konusuna temas etmiştir.²¹

CHP içerisinde kadın kollarının kurulmasının ardından kadın kollarının düzenlediği pek çok toplantıda İsmet İnönü yer almış, çeşitli konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalarda Türk kadınının güçlü karakterine dikkat çekmiş ve Türk kadınının siyasi hayatta da varlığının önemini vurgulamıştır. İsmet İnönü'nün bu toplantılarda yaptığı konuşmalara pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin bunlardan bir tanesi; 27 Eylül 1970 tarihinde İsmet İnönü İstanbul Heybeliada CHP Kadın Kolları lokalinde dönemin genel siyasi olaylarını değerlendirdiği bir konuşmadır.²²

İkna yolu ile kadın devriminin yürütülmesi fikrini savunan İsmet İnönü, konuşmalarının yanı sıra özel hayatı açısından da "kadın" konusunda örnek bir profil çizer. Mevhibe İnönü ile olan uzun ve mutlu evliliğinin devrimin ilk aşamalarına denk geldiği yıllarında Mevhibe Hanım'ın modern bir Türk kadını olarak örnek teşkil etmesine ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Mevhibe Hanım'ın zatında Türk kadınılaşmasının modernleşmesine dair izler ilk olarak Lozan Barış Görüşmeleri sırasında açıkça ortaya çıkmıştır.²³

İlerleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'ne kadınların üye olmaya başlamaları ile beraber Mevhibe İnönü'nü de partiye üye olur. Ankara Çankaya ilçesinde CHP Teşkilatı'nın üyelerinden ilki İsmet İnönü; ikincisi Emine Mebrure Aksoley; üçüncüsü İsmail Rüştü Aksal, dördüncüsü ise Mevhibe İnönü'dür.²⁴ İsmet

21 Abdi İpekçi, "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", *Milliyet*, 10-23 Kasım 1967; Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya yay., İstanbul, 2004, s.33-34.

22 Ali Topuz, *Ali Topuz Anlatıyor - 1, Değişimi Yaşamak (1932-1972)*, Söyleşi: Hikmet Bila, Doğan yay., İstanbul, 2011, ss. 502-504.

23 Topluma örnek olma noktasında Mevhibe Hanım'ın yaşadığı değişim sırasındaki İsmet ve Mevhibe İnönü arasında yaşanan diyalog şöyle aktarılmıştır: "1920'lerin başlarında İnönü Türkiye'de kadının batılılaşmasında eşinin öncü bir rol oynamasını istiyordu. Daha sonraları, geleneklere oldukça bağlı olan eşine şunları söyleyecekti: "Hanımıcığım, biz bu mücadeleye ailemize güvenerek girdik. Yolumuzdaki en büyük gücü yardımı, sizden alacağız. Eğer, bizim fikirlerimizi paylaşıyorsanız, diğer kadınlara sizin örnek olmanız gerekmektedir. Siz artık sadece benim eşim olarak kalamazsınız, bizim, ikimizin, beraber topluma yön vermemizin zamanı gelmiştir. Yeni hayatımıza el ele başlamak için sizden cesaret istiyorum ben daima sizin desteğinize muhtaç olacağım. Beni bundan mahrum bırakmayınız." İnönü bu desteği aldı. 18 Nisan 1923'te İnönü ve eşi Lozan'a hareket ederlerken Mevhibe İnönü tren istasyonuna üzerinde modern bir manto ile geldi. Muhafazakâr elbisesini çıkarıp atmıştı." Metin Heper, *İsmet İnönü*, Çev. Sermet Yalçın, İş Bankası yay., İstanbul, 2008, s. 52-53.

24 İsmet İnönü ve eşi Mevhibe İnönü ile Mete Akyol'un yaptığı röportaj 24 Ocak 1969 tarihinde *Milliyet*'te yayımlanır. Gazeteci Mete Akyol Mevhibe Hanım'a CHP'ye kayıtlı olup olmadığını sorar. Mevhibe Hanım zamansızlık nedeni ile CHP'ye üye olmadığını söyler. Aynı soruyu İsmet Paşa'ya soran Akyol ise tam tersi bir cevap alır. Mevhibe Hanım'ın CHP Çankaya İlçesi üyelerinden dördüncü isim olduğunu belirtir. Çiftin arasındaki bu çelişkiyi Mete Akyol CHP Çankaya İlçe Başkanlığı'nı arayıp sorarak giderir. Gerçek İsmet İnönü'nün dediği gibidir. Mevhibe Hanım Çankaya CHP İlçe Teşkilatı'nın dört numaralı üyesidir. Mete Akyol röportajın başlığını "*İnönü Mevhibe Hanımı habersiz CHP'li yapmış*" olarak atar. Mete Akyol, "*İnönü, Mevhibe Hanımı Habersiz CHP'li Yapmış*", *Milliyet*, 24.01.1969.

İnönü'nün eşinin partiye üye olması sadece görünüşten ibaret değildir. Mevhibe Hanım CHP'nin birçok çalışmasında yer almış, kadın kolları toplantılarına katılmıştır.²⁵ Bayan İnönü'nün siyasette yer alması, İsmet İnönü'nün kadınların siyasi çalışmalarına olumlu baktığını gösteren en önemli unsurlardan biridir.

Genel olarak bakıldığında İsmet İnönü'nün gerek cemiyet hayatında gerek de siyaset sahnesinde kadın varlığının yayılmasına yönelik bir fikir taşıdığı görülmektedir. İsmet İnönü Türk devriminin en önemli iki unsurundan biri olarak kabul ettiği kadın devriminin yerleşmesi aşamasında bir zorlama yapılmamasının doğurduğu doğru sonucu vurgulayarak kadın devriminin zamanla yerleşmesinin sağlandığını söyler. Bu noktada İnönü, siyaset sahnesinde kadınların yer almasına dair büyük çalışmalar yapmak yerine kadınları eğitim, sosyal haklar noktasında destekleyerek kendilerinin siyaset sahnesinde yer almaya başlamalarını sağlamaya çalışmıştır.

1. TBMM VI. Dönem CHP'li Kadın Milletvekilleri ve Çalışmaları

Beşinci Dönem Büyük Millet Meclisi 27 Ocak 1939 tarihinde son kez toplanmış ve seçime gitme kararı olarak dağılmıştır.²⁶ Seçimlerin yenilenmesi kararının ardından seçim ile ilgili hazırlıklar yapılmaya başlamıştır.²⁷ İkinci seçmen listelerinin açıklanmasının ardından 15-21 Mart 1939 tarihleri arasında ikinci müntehip seçimleri yapılmıştır.²⁸

24 Mart 1939 tarihine gelindiğinde yeni milletvekili adayları açıklanır. İsmet İnönü yeni namzetlerle ilgili fikrini "*Kat'i namzedleri yüksek reyinize arz ederken vatanın mukadderatına 4 sene müddetle hâkim olacak mebuslar üzerinde milletimizin itimadını azami derecede toplayabilmiş olduğumuz kanaatindeyiz*" sözleri ile açıklamıştır.²⁹ Milletvekili namzetleri arasındaki kadın mebuslardan önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Balıkesir Mebusu Sabiha Gökçül³⁰, Bursa Mebusu Şekibe İnel, Hatice Özgener (Çankırı), Diyarbakır Mebusu Ruhiye Önez, Kayseri Mebusu Ferruh Güpgüp, Konya Mebusu Bediz Morova, Seyhan Mebusu

25 Mevhibe Hanım'ın da katıldığı bir CHP'li kadınlar toplantısı örneği için bkz. "Kalplerine Altı Ok Saplanmış Hanımlar Toplantı Yaptı", *Milliyet*, 21.10.1968.

26 *Cumhuriyet*, 27 İkincikanun 1939.

27 Gazetelerde CHP'nin müntehib-i sani listeleri yayınlanır. İzmir'in müntehib-i sani listesi için bkz. *Anadolu*, 12 Mart 1939. İstanbul ikinci seçmen listesi için bkz. *Cumhuriyet*, 14 Mart 1939.

28 İkinci müntehip seçimlerinde oy kullanımına bir örnek olarak, İzmir ilinde toplam 240039 müntehip oy kullanmış ve 113 kadın-1204 erkek olmak üzere toplam 1317 ikinci müntehip seçilmiştir. *Anadolu*, 18 Mart 1939. İkinci müntehip seçim sonuçları ile ilgili ayrıca bkz. *Yeni Sabah*, 18 Mart 1939; *Ulus*, 18 Mart 1939; *Cumhuriyet*, 18 Mart 1939.

29 *Cumhuriyet*, 25 Mart 1939; Abidin Daver, "Milli Şefin Millete Beyannameyi Önünde", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1939; A.Cemaleddin Saraçoğlu, "İnönü ve Yeni Meclis", *Yeni Sabah*, 26 Mart 1939.

30 Bu isimler içerisinde 1935-1939 döneminin Balıkesir Mebusu Sabiha Gökçül 1939'da aday gösterilmemesine rağmen 1942 yılında yapılan bir ara seçimle Samsun'dan mebus olarak Meclis'e tekrar girecektir. Koçak, *a.g.e.*, s.223. 1942 yılında Samsun Milletvekili olarak Meclis'e giren Sabiha Gökçül'ün seçim mazbatasını için bkz. *DAB*, Fon Kodu: 030.10.00.00.76.503.12, (14.8.1942).

Esma Nayman, Sivas Mebusu Sabiha Görkey, Trabzon Mebusu Seniha Hızal³¹, Ankara Mebusu Satı Çırpan yeni aday listesinde yer almayan kadın mebuslardır.³²

Ankara Kız Lisesi Tabiiye Muallimi Belkis Baykan, İzmir Lisesi Muallimi ve Halkevi Başkanı Şehime Yunus³³, Kastamonu Umumi Meclis azası Hacer Dicle, Seyhan Umumi Meclis Azası Şemsa İşcan, Sivaslı Mergube Gürleyük, Tokat Ortaokul Tabiye Muallimi Muammer Develi, Trabzonlu Salise Abanozoğlu yeni listede adı olan kadın mebus adayları olmuştur.³⁴

26 Mart 1939 tarihinde seçimler yapılır.³⁵ Seçimlerin sonunda “*tüm yurtta ittifakla*” CHP adayları seçilmiştir.³⁶ Seçimler sonucunda Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar), Belkis Baykan (Ankara), Türkan Örs Baştuğ (Antalya), Fatma Memik (Edirne)³⁷, Nakiye Elgün (Erzurum), Fakihe Öymen (İstanbul), Benal Nevzad İhtar Arıman (İzmir), Şehime Yunus (İzmir), Hacer Dicle (Kastamonu), Mihri Bektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Sıddıka Mümine Şemsa İşcan (Seyhan), Mergube Gürleyük (Sivas), Muammer Develi (Tokat), Salise Abanozoğlu (Trabzon) TBMM’ye girmeyi başarmıştır.

TBMM’nin 6.Dönemi 3 Nisan 1939’daki ilk toplantı ile başlamıştır.³⁸ And içme töreninin ardından Meclis içi çalışmalar için seçimler yapılmıştır. Oyların tasnifi için kurulan komisyonda kadın vekillerden Erzurum Saylavı Nakiye Elgün’ün adı yer almaktadır. Reisicumhur seçimi sırasında kullanılan oyları tasnif eden komisyonda da Edirne Saylavı Fatma Memik yer almıştır.³⁹ 6.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Encümenleri seçimleri sırasında oyların tasnifinde görevli olarak “*Meclis Hesapları Tedkik Encümeni*”nin oylarını tasnif eden komisyonda Kastamonu Mebusu Hacer Dicle yer almaktadır. Seçim ve tasnifin ardından encümenlerde görev alan kadınlar ve encümenleri şöyledir: Arzuhal Encümeni; Meliha Ulaş (Samsun), Bütçe Encümeni; Fakihe Öymen (İstanbul), Dâhiliye Encümeni; Nakiye Elgün (Erzurum), Divan-ı Muhasebat Encümeni; Hacer Dicle (Kastamonu), İktisad Encümeni; Benal Arıman (İzmir), Şemsa İşcan (Seyhan), Kütüphane Encümeni; Mihri Pektaş (Malatya), Maarif Encümeni; Belkis Baykan (Ankara), Türkan Örs (Antalya), Şehime Yunus (İzmir), Nafia Encümeni; Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar), Sıhhat ve İçtimai

31 Öğretmen kökenli Seniha Hızal ikinci kez milletvekili olarak Meclis’e giremeyince Maarif Vekilliği’ne Müfettiş sıfatı ile atanmıştır. Konuya ilişkin Maarif Vekilliği ve Başbakanlık arasındaki yazışmalara dair belgeler için bkz. *DAB*, Fon Kodu: 030.11.01.00.132.24.9, (11.7.1939); *DAB*, Fon Kodu: 030.11.01.00.135.41.10, (6.11.1939); *DAB*, Fon Kodu: 030.11.01.00.168.17.15, (26.6.1944).

32 *Cumhuriyet*, 25 Mart 1939.

33 Yaşar Akyol, *İzmir Halkevi (1932-1951)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2008, s.63.

34 *Cumhuriyet*, 25 Mart 1939.

35 *Cumhuriyet*, 27 Mart 1939; *Yeni Sabah*, 27 Mart 1939; *Ulus*, 27 Mart 1939.

36 *Cumhuriyet*, 27 Mart 1939; Yunus Nadi, “Milli Hakimiyetin Yeni Bir İfadesi”, *Cumhuriyet*, 27 Mart 1939.

37 Fatma Memik’in de içinde bulunduğu Edirne ili mebuslarının seçim mazbataları 28 Mart 1939 tarihinde Dâhiliye Vekâleti’ne ulaştırılmıştır. Konu ile ilgili belge için bkz. *DAB*, Fon Kodu: 030.11.00.00.76.499.10, (3.4.1939).

38 İsmet İnönü’nün konuşması ile ilgili olarak bkz. Yunus Nadi, “Milli Şef Etrafında Milletten Birliği”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1939; Nadir Nadi, “Ebedi Şef ve Millet”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1939.

39 *TBMMZC*, D.VI, C.1, (Birinci İnikat - 3 Nisan 1939), s.3; *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1939.

Muavenet Encümeni; Dr. Fatma Memik (Edirne).⁴⁰

Meclis oturumlarında kadın milletvekilleri hem encümenleri nedeni ile hem de bazı görüşmeler sırasında söz almışlardır. TBMM oturumlarında kadın vekillerin söz aldıkları konular incelendiğinde genellikle bütçe görüşmeleri sırasında aile, gençlik, eğitim gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. En fazla söz alan kadın mebuslar içinde Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün ile Antalya Milletvekili Türkan Örs göze çarpar. Nakiye Elgün, bütçe görüşmeleri⁴¹, Erzincan depremi⁴², Milli Korunma Kanunu'nun maddelerinde yapılacak değişikliklerle⁴³ ilgili konularda fikir bildirmek için kürsüye çıkmıştır.

Antalya Milletvekili Türkan Örs ise; çeşitli vekâletlerin bütçe görüşmelerinde ve "ispirto ve ispirtolu içkiler" hakkındaki görüşmeler sırasında konuşmalar yapmıştır. Maarif Vekâleti bütçeleri görüşülürken Türkan Örs'ün gençlerin terbiyesine ilişkin söylediği sözler konuya anne hassasiyeti ile yaklaştığını hissettirir derecededir. "Maarif vekâletimizin şümüllü bir terbiye programı lâzımdır" diyen Örs asıl meselenin ve en mühim şeyin, "çocuklara verilecek telkin, terbiye ve takip edilecek hattihareketi bir proje veya bir talimatname ile hocaları mutlaka tenvir etmek, gidecekleri yolu, gayeleri sarih ve kati şekilde göstermek ve ondan sonra kendilerine vazife vermek" olduğunu söyler.⁴⁴ Örs'ün konuşmasında hem sorunu ortaya koyması hem de çözüm yolunu göstermesi konuşmanın niteliği açısından önem taşımaktadır. Mebusun diğer konuşmaları incelendiğinde de aynı üslup ve aynı hassasiyet gözlemlenmektedir.⁴⁵

Türkan Örs Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti ile ilgili görüşmelerde alkole karşı olan tavrını ortaya koymuş, hatta alkol tüketilmesinin men edilmesini teklif etmiştir.⁴⁶ Teklifi diğer milletvekilleri tarafından alkışlansa da konuya ilişkin bir işlem yapılmadığı yine Türkan Örs'ün bir yıl sonraki eleştirel konuşmalarından anlaşılmaktadır.⁴⁷

Kadın milletvekillerinde kürsüye çıkan diğer isimler arasında Edirne Mebusu Fatma Memik⁴⁸, Kastamonu Mebusu Hacer Dicle⁴⁹, Malatya Mebusu

40 TBMMZC, D.VI, C.1, (İkinci İnikat -10 Nisan 1939), ss.18-20.

41 TBMMZC, D.VI, C.2, (On dördüncü İnikat -22 Mayıs 1939), s.150; TBMMZC, D.VI, C.25, (Altmış ikinci İnikat -25 Mayıs 1942), s.282.

42 TBMMZC, D. VI, C.8, (Yirmi yedinci İnikat -18 Ocak 1940), s.161.

43 TBMMZC, D.VI, C.23, (Otuz üçüncü İnikat -30 Ocak 1942), s.173.

44 TBMMZC, D.VI, C.2, (On yedinci İnikat -25 Mayıs 1939), s.256.

45 1941 malî yılı Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti bütçesi münasebetiyle sözleri için bkz. TBMMZC, D.VI, C.18, (Elli altıncı İnikat -26 Mayıs 1941), s.175. 1941 malî yılı İnhisarlar Umum Müdürlüğü bütçe kanunu münasebetiyle sözleri için bkz. TBMMZC, D.VI, C.18, (Altmışınca İnikat -30 Mayıs 1941), s.339.

46 TBMMZC, D.VI, C.18, (Altmışınca İnikat -30 Mayıs 1941), s.339.

47 TBMMZC, D.VI, C.25, (Altmış birinci İnikat -22 Mayıs 1942), s.247.

48 TBMMZC, D.VI, C.2, (On sekizinci İnikat -26 Mayıs 1939), s.304; TBMMZC, D.VI, C.19, (Altmış altıncı İnikat -18 Haziran 1941), s.87; TBMMZC, D.VI, C.25, (Altmış dördüncü İnikat -27 Mayıs 1942), s.347.

49 TBMMZC, D.VI, C.2, (On yedinci İnikat -25 Mayıs 1939), s.208; TBMMZC, D.VI, C.3, (Yirmi beşinci İnikat -12 Haziran 1939), s.111; TBMMZC, D.VI, C.30, (Yirmi yedinci İnikat -13 Ocak 1943), ss.152-156.

Mihri Pektaş⁵⁰, Samsun Mebusu Meliha Ulaş⁵¹, İzmir Mebusu Şehime Yunus⁵², Afyonkarahisar Mebusu Mevrure Gönenç⁵³, Ankara Mebusu Belkıs Baykan⁵⁴, İstanbul Mebusu Fakiye Öymen⁵⁵, Trabzon Mebusu Salise Abanozoğlu⁵⁶ bulunmaktadır.

Örneğin, Trabzon Milletvekili Salise Abanozoğlu'nun 28 Mayıs 1940 tarihinde Ziraat Vekâleti Bütçesi görüşmeleri sırasında bahsettiği köylü kadınların omuzlarından yüklerin alınmasına dair sözlerine Türk kadınlarının savaşa gösterdiği kahramanlığı örnek göstererek başlamış, köy kadınlarının sırtında yük taşıyarak şehre gelmelerini doğru bulmadığını dile getirmiştir. "Sırt hamallığı" işinin şehirlerde kaldırıldığını köy kadınlarının da bu işten kurtarılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷

Yıllarca İzmir'de Lise Öğretmenliği ve Halkevi Başkanlığı yapmış olan CHP Milletvekili Şehime Yunus, 25 Mayıs 1939 tarihli Meclis oturumunda Maarif Vekâleti bütçesi görüşülürken; kız öğrencilerle ilgili önemli bir teklifte bulunmuştur. Liselerin durumunu iyi bildiğini yıllardır orada çalışıp öğrenciler ile ilgili detaylı gözlem yapma imkânı bulduğunu belirten Yunus, müfredat programı ile ilgili düzenlemeler yapılması konusundan bahsettikten sonra bir sıkıntıdan bahsetmiştir. "Kız talebe ne kadar tahsil yaparsa yapsın, herhangi bir mesleğe süluk ederse etsin, nihayet günün birinde ana olacağını unutmamasın" diye başladığı sözlerini, kız talebelerin ileride ne olacaklarına dair sorulan sorulara sürekli doktor, hâkim, öğretmen gibi cevap verdiklerini hiçbirinin analık vazifesinden bahsetmediğini belirterek sürdürmüştür.⁵⁸ Bu konuda Maarif Vekâleti'nin Enstitüler kanalı ile kız öğrencilere bu vazifeyi hatırlatma ve özendirme gerektiğini bildirir.⁵⁹

50 TBMMZC, D.VI, C.2, (Onuncu İnikat -10 Mayıs 1939), s.45.

51 TBMMZC, D.VI, C.2, (On altıncı İnikat -24 Mayıs 1939), s.225.

52 TBMMZC, D.VI, C.2, (On yedinci İnikat -25 Mayıs 1939), s.264.

53 TBMMZC, D.VI, C.3, (Yirmi sekizinci İnikat -19 Haziran 1939), s.238.

54 TBMMZC, D.VI, C.11, (Elli yedinci İnikat -28 Mayıs 1940), s.312; TBMMZC, D. VI, C.25, (Elli üçüncü İnikat -26 Mayıs 1942), s.310.

55 TBMMZC, D.VI, C.25, (Altmış ikinci İnikat -25 Mayıs 1942), s.283.

56 TBMMZC, D.VI, C.11, (Elli Yedinci İnikat -28 Mayıs 1940), s.340.

57 TBMMZC, D.VI, C.11, (Elli Yedinci İnikat -28 Mayıs 1940), s.340. Kadınların tarım alanlarında ağır işler yapmasına dair konu sonraki yıllarda da gündeme gelmiştir. Çalışma Bakanlığı'nun neşrettiği "Çalışma" adlı dergide çıkan konuya ilişkin makaleden yola çıkarak Cumhuriyet gazetesinde Metin Toker tarafından haber yapılmıştır. "Anadolu'nun ezeli dertlerinden biri de şüphe yok ki kadının, analık vazifesini bir kenara bırakarak bazen erkeğe, hatta daha ziyade tek başına tarlada ağır ziraat işlerinde çalışmasıdır" sözleri ile başlayan makale, doktorların, ziraatçıların yorumlarına da yer verilerek yazı dizisi halinde yayımlanmıştır. Bu açıdan Salise Abanozoğlu'nun Meclis kürsüsündeki konuşmasının uzun yıllar boyunca aşılamayan hatta hala aşılamayan bir yaraya parmak bastığı söylenebilir. Metin Toker, "Türk Kadınına Aid Çok Mühim Bir Dava", Cumhuriyet, 10 Mayıs 1946.

58 TBMMZC, D.VI, C.2, (On Yedinci İnikat -25 Mayıs 1939), s.264.

59 Şehime Yunus'un bu sözlerini destekleyen bir makale için bkz. Hamdi Nüzhet Çançar, "Kız Mekteplerinde Analık Fikri", Anadolu, 4 Haziran 1939.

“Analık” vasfının vurgulanması konusu ülkenin geleceği açısından değerlendirildiğinde büyük önem taşır. Genç, dinamik nüfusa olan ihtiyaç dönemin nüfus politikalarına yansımaktadır. Bu noktada bir kadın vekilin Meclis kürsüsünde bunu dile getirmesi önemlidir. Yıllarca öğretmenlik, İzmir Halkevi başkanlığı yapmış, iki çocuk annesi Şehime Yunus’un kızların sadece iş hayatına yönelip analık vasfından uzaklaşmasından duyduğu endişe ve bunun önlenmesi için çalışmalar yapılmasını istemesinin ülkenin geleceği açısından önemi büyüktür. Bu noktada bir soru akıllara gelmektedir. Yeni yeni iş hayatında etkinlik kazanan kadınların elde ettikleri hakların büyümesine kapılıp analık vasfını öteleyecek kadar zaman geçmiş midir? Henüz siyasi haklarını kullanmaya başlayalı on yıl dahi olmadan, eğitim seviyesi açısından çok da büyük oranlara ulaşmadan bu hakkı kullanan bir kadın tarafından “analık” vasfının özendirilmesi isteği bir anlamda da tutarsız kabul edilebilir. Ancak Şehime Yunus’un sözleri incelendiğinde, kadınların hem analık hem de iş hayatında başarı sağlayabileceklerine yönelik bir tavır görülmektedir.

Kadın milletvekillerinin konuşmalarının geneli incelendiğinde; kadınlara seçme seçilme hakkının verildiği ilk dönemde Meclis’e giren kadın milletvekilleri ile bir sonraki kadın milletvekillerinin söylemler açısından değişiklik gösterdiği görülmektedir. İlk dönemin verdiği ürkeklikten sıyrılan kadın vekiller, sadece Meclis’e girebildikleri için teşekkür içerikli konuşma metinleri okumak ya da diğer milletvekillerine küçük sorular sormak yerine fikir üreten, hem cinslerinin korunmasına ilişkin önerilerde bulunan kısacası daha işlevsel unsurlar haline gelmişlerdir.

2. TBMM VII. Dönem CHP’li Kadın Milletvekilleri ve Çalışmaları

TBMM’nin yedinci dönemini başlatacak olan seçimler 28 Şubat 1943 tarihinde yapılır. CHP’nin yine tek parti olarak girdiği seçimlerde bu kez aday sayısı artırılmış, seçmene bu adaylardan birini seçme hakkı tanınmıştır. 458 milletvekilliği için aday gösterilen milletvekili sayısı 530’dur. Müntehib-i sani seçimleri 15-20 Şubat 1943 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Seçimler daha öncekiler gibi iki aşamalı olarak gerçekleşmiş; asıl seçimler 28 Şubat 1943 tarihinde yapılmıştır.⁶⁰

Bu kez on altı kadın milletvekili Meclis’e girmeyi başarmıştır. Afyonkarahisar’dan Mebrure Gönenç, Ankara’dan Emine Mebrure Aksoley ve Belkıs Baykan, Edirne’den Fatma Memik, Erzurum’dan Nakiye Elgün, Hatay’dan Hasene Ilgaz, İstanbul’dan Fakihe Öymen, İzmir’den Benal Nevzat İştar Arıman ve Şehime Yunus, Kastamonu’dan Tezer Taşkıran, Malatya’dan Mihri Pektaş, Manisa’da Saada Emin Kaatçılar, Samsun’dan Sabiha Gökçül

⁶⁰ 1943 seçimlerinde ilk kez propaganda plakları hazırlanmıştır. Türkiye’nin çeşitli illerine dağıtılan bu plaklar belediye hoparlörleri tarafından halka dinletirilmiştir. Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Tarihi”, *Görüş*, No:39 (Mayıs-Haziran 1999), s.53.

Erbay, Seyhan'dan Sıddıka Mümine Şemsa İşcan, Tokat'tan Muammer Develi, Trabzon'dan Salise Abanozoğlu seçilmiştir.

8 Mart 1943 tarihinde TBMM VII. Dönem Milletvekilleri ilk inikat için Meclis çatısı altında bir araya gelirler. Riyaset Divanı seçimi, bu ilk toplantıda yapılır. Riyaset Divanı seçimlerinde kullanılan oyların tasnifi için görevlendirilen komisyonda Manisa Milletvekili Saada Emin Kaatçılar da görev almıştır.⁶¹ Dönemin ikinci toplantısı olan 15 Mart 1943 tarihli toplantıda ise encümen seçimleri yapılır. Encümen seçimlerinden önce bazı mazbatalar ile ilgili gelen itirazlar nedeni ile "Mazbataları Tetkik Encümeni" oluşturulur. Otuz kişiden oluşan bu encümende kura ile seçilerek görev alan isimlerin içinde kadın vekillerden Fakihe Öymen de bulunmaktadır. Dâhili nizamname gereğince seçilecek encümenlerde oyların tasnifi sırasında görev yapacak isimler içerisinde de yine kadın milletvekillerinden bazıları yer alır. Gümrük ve İnhisarlar Encümeni oylarını tasnifte Sabiha Gökçül ve Mihri Pektaş; Meclis Kütüphanesi Encümeninin oylarını tasnif için Saada Emin Kaatçılar ve Nafia Encümeni için verilen oyları tasnif etmek için oluşturulan komisyonda da Benal Nevzad Arıman görevlendirilmiştir.⁶² Yapılan oylama ve oylamanın tasnifi işlerinin ardından encümenler belirlenmiştir. Buna göre encümenlere seçilen isimler şöyledir:⁶³

Arzuhal Encümenine; Tokad Milletvekili Muammer Develi
 Bütçe Encümenine; İstanbul Milletvekili Fakihe Öymen
 Divanı Muhasebat Encümenine; Malatya Milletvekili Mihri Pektaş
 Gümrük ve İnhisarlar Encümenine; Samsun Milletvekili Sabiha Gökçül
 ve Seyhan Milletvekili Şemsa İşcan
 İktisat Encümenine; İzmir Milletvekili Benal Arıman
 Maarif Encümenine; Kastamonu Milletvekili Tezer Taşkıran
 Maliye Encümenin; Ankara Milletvekili Emine Mebrure Aksoley
 Meclis Kütüphanesi Encümenine; Hatay Milletvekili Hasane Ilgaz
 Nafia Encümenine; Afyon Karahisar Milletvekili Mebrure Gönenc
 Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümenine; Edirne Milletvekili Dr. Fatma
 Memik ve Manisa Milletvekili Dr. Saada Emin Kaatçılar

28 Şubat 1943 yılında yapılan seçimlerle başlayan TBMM VII. Dönemi 1946 yılındaki seçimlere kadar çalışmak üzere faaliyetine başlamıştır. Yapılan hükümet ve encümen seçimlerinin ardından kadın milletvekilleri de hem encümenleri ile ilgili hususlarda hem de diğer konularda meclis toplantılarında varlık gösterirler. En çok söz alan milletvekilleri arasında bir önceki dönemde de olduğu gibi Nakiye Elgün yer almaktadır. Nakiye Elgün'ü, Hasane Ilgaz ve Tezer Taşkıran takip etmiştir.

61 TBMMZC, D. VII, C.1, (Birinci İnikat -8 Mart 1943), s.340.

62 TBMMZC, D. VII, C.1, (İkinci İnikat -15 Mart 1943), s.15-16.

63 TBMMZC, D. VII, C.1, (İkinci İnikat -15 Mart 1943), ss.16-18.

Nakiye Elgün; köy ebeleri ve köy sağlık memurları ile ilgili kanun görüşmeleri sırasında⁶⁴; Millî Eğitim Bakanlığı 1944 malî yılı bütçesi münasebetiyle⁶⁵; depremden önce ve sonra alınacak tedbirler hakkındaki kanun ile ilgili⁶⁶; bütçeden aylık ve ödenek alanlara birer aylık yardım yapılması hakkındaki kanun görüşmeleri sırasında⁶⁷; ABD Başkanı Roosevelt'in ölümü üzerine duyulan teessürün Amerika Birleşik Milletleri Kongresine bildirilmesine dair⁶⁸; 1945 Yılı Yedi Aylık Ticaret Bakanlığı Bütçesi görüşüldüğü sırada⁶⁹; Uyuşmazlık mahkemesi oluşturulmasına ilişkin kanun görüşülürken⁷⁰; İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği gün imzalanan Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün onanması hakkındaki kanun görüşmeleri sırasında⁷¹; 1946 Yılı Bütçe Kanunu'nda yapılan değişikliğin görüşmeleri sırasında Amerika ile olan dostluğa ilişkin olarak⁷² TBMM'de konuşmalara dâhil olmuştur.

Haziran 1946'da Üniversiteler Kanunu'nun tartışılması sırasında kadın milletvekillerinin pek çok kez fikir beyan ettiği görülmüştür. Dr. Saada Emin Kaatçılar, Hasene Ilgaz ve Tezer Taşkıran konuya dair görüşlerini bildirmişlerdir. Üniversite eğitiminin iyileştirilmesi; doçentlik, doktora gibi unvanların kullanımı ile ilgili soru işaretleri kadın vekiller tarafından dile getirilmiştir.⁷³

64 TBMMZC, D. VII, C.4, (Kırk Beşinci İnikat-07 Temmuz 1943), ss.49-57.

65 TBMMZC, D. VII, C.10, (Altmış birinci İnikat-25 Mayıs 1944), s.264.

66 TBMMZC, D. VII, C.12, (Seksen altıncı İnikat-18 Temmuz 1944), s.113.

67 Memurlara birer aylık yardım verilmesi hakkındaki kanun görüşmeleri sırasında; 4. Madde bazı tartışmalara yol açmıştır. Madde 4 şöyledir; "*Karı ve kocanın her ikisi aylığa müstahak memur veya müstahdem buldukları takdirde, mahkeme kararıyla olan ayrılıklar dışında birinci yazılı yardım bunlardan aylığı fazla olana yapılır.*" Bu madde üzerine Kocaeli Milletvekili S. Pek "*kari kocada aslanan kocanın dışarıda çalışması ve karının evde iş görmesidir*" der. Nakiye Elgün bu sözlerle karşı çıkar ve böyle bir şeyin mevzuatta dahi olmadığını söyler. Ancak Pek fikrinde ısrar eder. Diğer milletvekillerinin de konuya dâhil olması üzerine konu uzar. Bu noktada Nakiye Hanım kadın erkek eşitliğini vurguladığı şu sözleri sarf eder: "*Arkadaşlarım, buraya kadın memur olur mu, olmaz mı? Aslanan kadının evinde oturması mıdır, yoksa çalışması mıdır? Buraya bunu müdafaa etmek için gelmedim. Bunu Cumhuriyet kanunları müdafaa etmiştir, kadına erkekle eşitlik hakkını vermiştir. İkinciye gelince; işte kadınlar filân ediyor, işte kadınlar falan ediyor. Kadına niçin vermiyoruz da erkeğe veriyoruz? Ben böyle bir şey düşünmediğim gibi, anladığıma göre böyle bir şey yoktur. Hatta tasarıda bile böyle bir şey tasavvur edilmemiştir. Kari koca memur iseler mutlaka kocasına verilecek diye bir aykırılık görmedim. Benim müdafaa şu olabilirdi: Eğer bunlardan birisi için bir aykırılık gözetseydim vazifem onları müdafaa etmektir, mademki böyle bir şey bahis mevzuu değildir. Çünkü bunların her ikisi de memurdur, Devletle karşılıklı muamele yapmıştır. Her birisi ayrı ayrı şahsiyeti hükmiyeti haizdir, bunlar arasında bir fark yapılmamasını arzu ediyoruz.*" TBMMZC, D.VII, C.16, (Kırkinci İnikat-9 Nisan 1945), s.27.

68 TBMMZC, D.VII, C.16, (Kırk ikinci İnikat-13 Nisan 1945), s.68.; TBMMZC, D. VII, C.17, (Elli beşinci İnikat -16 Nisan 1945), s.96.

69 TBMMZC, D.VII, C.17, (Altmış beşinci İnikat-29 Mayıs 1945), s.474.

70 TBMMZC, D.VII, C.19, (Seksen birinci İnikat-2 Temmuz 1945), s.17.

71 TBMMZC, D.VII, C.19, (Doksanıncı İnikat-5 Ağustos 1945), s.160.

72 TBMMZC, D.VII, C.23, (Kırk sekizinci İnikat-8 Mayıs 1946), s.34.

73 TBMMZC, D.VII, C.24, (Altmış birinci İnikat -10 Haziran 1946), s.189-190; TBMMZC, D.VII, C.24, (Altmış ikinci İnikat-11 Haziran 1946), s.166; TBMMZC, D.VII, C.24, (Altmış üçüncü İnikat-12 Haziran 1946), ss.193-199.

İş kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları hakkındaki kanun münasebetiyle Dr. Saada Emin Kaatçılar ve Tezer Taşkıran⁷⁴ söz almışlardır. Kaatçılar doktor olmasının da etkisi ile “iş kazaları” grubuna girecek olan hastalıkların tespitine dair bir konuşma yapmıştır. İş hayatında olmayıp önceden getirilen hastalıkların iş nedeni ile olmuş gibi gösterilebileceğine dair yurt dışından da örneklendirmelerle konuya dikkat çekmiştir. Tezer Taşkıran ise çocuk işçilerin varlığına ve bunların sigortalanması ile ilgili fikirlerini beyan etmiştir.⁷⁵

Kadın milletvekillerinden Nakiye Elgün⁷⁶, Hasene Ilgaz⁷⁷, Saada Emin Kaatçılar⁷⁸ ve Tezer Taşkıran'ın⁷⁹ yanı sıra Emine Mebrure Aksoley⁸⁰, Belkıs Baykan⁸¹ ve Şehime Yunus⁸² da çeşitli konularda Meclis oturumlarında konuşmalar yapmışlardır.

Yedinci dönem kadın milletvekillerinin konuşmaları incelendiğinde; genel itibarı ile II. Dünya Savaşı süreci ve sonrasında Türkiye'nin politikasına dair konuların gündemde olduğu görülmektedir. Nakiye Elgün gibi deneyimli siyasetçilerin söylemlerinde Amerika'nın dostane tutumunun sık sık övülmüş, Amerikalı idareciler ile ilgili övgü ve şükran dolu cümleler kurulmuştur. Dönemin şartları içinde Marshall Yardımı vb. maddi destekler, Birleşmiş Milletler çatısı altındaki antlaşmalar ile genel itibarı ile bakıldığında Amerika ile Türkiye arasında esen kuvvetli dostluk rüzgârları TBMM'deki söylemlere de tesir etmiştir. Diğer yandan İş Kanunu ve Üniversiteler Kanunu bir diğer önemli konu başlığıdır. Bu konularda da diğer milletvekillerinin yaptığı gibi kadın milletvekilleri de sık sık kürsüye çıkmışlardır.

74 Tezer Taşkıran ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Günseli Namansoy, *Türk Felsefesinin Öncülerinden Tezer Taşkıran*, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 2013.

75 TBMMZC, D.VII, C.18, (Yetmiş dördüncü İnikat-15 Haziran 1945), ss.272-275.

76 Nakiye Elgün Meclis'teki konuşmalarının yanı sıra başıboş çocukları korumak ve kurtarmak amacı ile CHP Meclis Grubu tarafından oluşturduğu yirmi bir kişilik heyetin içinde çalışmalar yapmış, çalışmaların neticelerini şu sözlerle anlatmıştır: “Başıboş çocukları koruma ve kurtarma davası büyük bir devlet meselesidir. Devletle yapılacak işbirliği neticesinde bu davayı başarmak tamamen mümkün olabilecektir. Bu davanın hallini müteakib çocuklardan başka yoksul ve başıboş insanları da toplayıp kurtarmak imkanının bulunacağı kanaatindeyim.” *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1945.

77 Dönemin en çok söz alan kadın vekillerindedir. Üniversiteler Kanunu konusunun dışında daha pek çok konuda fikir bildirmiştir. TBMMZC, D.VII, C.10, (Altmış birinci İnikat-25 Mayıs 1944), s.237; TBMMZC, D.VII, C.20, (On beşinci İnikat-20 Aralık 1945), s.226; TBMMZC, D.VII, C.20, (On altıncı İnikat-21 Aralık 1945), s.289; TBMMZC, D.VII, C.21, (Yirmi üçüncü İnikat-14 Ocak 1946), s.32; TBMMZC, D.VII, C.23, (Kırk sekizinci İnikat-8 Mayıs 1946), s.28; TBMMZC, D.VII, C.24, (Altmış ikinci İnikat-11 Haziran 1946), s.166; TBMMZC, D.VII, C.24, (Altmış beşinci İnikat-14 Haziran 1946), s.325.

78 TBMMZC, D.VII, C.17, (Altmış ikinci İnikat-25 Mayıs 1945), s.384.

79 TBMMZC, D.VII, C.9, (Kırk dördüncü İnikat-19 Nisan 1944), s.85; TBMMZC, D.VII, C.10, (Altmış birinci İnikat-24 Nisan 1944), s.245; TBMMZC, D.VII, C.20, (On dördüncü İnikat-19 Aralık 1945), s.197; TBMMZC, D.VII, C.20, (On yedinci İnikat-24 Aralık 1945), s.325.

80 TBMMZC, D.VII, C.17, (Altmış üçüncü İnikat-26 Mayıs 1945), s.415; TBMMZC, D. VII, C.20, (On dokuzuncu İnikat-26 Aralık 1945), s.445.

81 TBMMZC, D.VII, C.18, (Yetmiş beşinci İnikat-18 Mayıs 1945), s.290; TBMMZC, D. VII, C.20, (On altıncı İnikat-21 Aralık 1945), s.292.

82 TBMMZC, D.VII, C.20, (Dördüncü İnikat-19 Kasım 1945), s.24.

Genel olarak kadın milletvekillerinin Meclis'te yer alabildikleri üçüncü dönem olan 1943–1946 yılları arasında mesleki kimliklerinden de yola çıkarak daha teknik yorumlar yapabilen, öneriler sunabilen unsurlar haline dönüştükleri görülmektedir.

3. TBMM VIII. Dönem CHP'li Kadın Milletvekilleri ve Çalışmaları

TBMM'nin 5 Haziran 1946⁸³ tarihli oturumundaki görüşmeler sonucunda milletvekili seçim yasasında değişiklikler meydana gelir ve bu kanuna göre Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk tek dereceli seçimi olacak olan 21 Temmuz 1946 seçimleri yapılır.⁸⁴ Açık oylama gizli sayım yapılması nedeniyle adı “*şaiBELİ seçim*” olarak anılan bu seçimde Cumhuriyet Halk Partisi 395; Demokrat Parti 66 milletvekilini Meclis'e gönderirken 4 adet de bağımsız milletvekili Meclis'e girmeyi başarmıştır. Bu seçimlerde CHP'den 9 kadın milletvekili seçilmiştir: Ankara'dan Emine Mebrure Aksoley ve Fakiye Öymen, Bursa'dan Zehra Budunç, Çorum'dan Hasane Ilgaz, İzmir'den Benal Arıman ve Latife Bekir Çeyrekbaşı, Kars'tan Tezer Taşkiran, Seyhan'dan Makbule Dıblan, Trabzon'dan Zekiye Molaoğlu Dranaz.

TBMM'nin yeni dönemini başlatan ilk toplantı 5 Ağustos 1946 tarihinde yapılır. İlk oturumda geçici sıfatı ile görev yapan kâtiplerin içerisinde CHP'li kadın milletvekillerinden Makbule Dıblan da yer almaktadır.⁸⁵ İlk oturum Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve hükümet seçimi ile sonlanır. Komisyon seçimleri ikinci oturuma bırakılmıştır. 12 Ağustos 1946 tarihli ikinci oturumda seçilen bazı adaylara muhalefet kanadından gelen itirazlar nedeni ile “*seçim tutanaklarını inceleme komisyonu*” oluşturulur. Bu komisyonda Fakiye Öymen de görev alır.⁸⁶ Daha sonra yapılan komisyon seçimlerinde ise tüm kadın milletvekillerinin ekseriyetle meslekleri ile ilintili olan komisyonlarda görev aldıkları görülmüştür. Bütçe Komisyonu'nda Fakiye Öymen; Ekonomi Komisyonu'nda Benal Arıman ve Latife Bekir Çeyrekbaşı; Maliye Komisyonu'nda Emine Mebrure Aksoley; Milli Eğitim Komisyonu'nda Hasane Ilgaz, Tezer Taşkiran ve Zekiye Molaoğlu; Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu'nda Dr. Makbule Dıblan; Sayıştay Komisyonu'nda Zehra Budunç görev yapmıştır. Emine Mebrure Aksoley daha sonraki süreçte ayrıca Dilekçe Komisyonu'nda da görev almış ve Dilekçe Komisyonu'ndan kendi anlatımı ile “*bazı sebepler nedeni ile*” ayrılmıştır.⁸⁷

83 TBMMZC, D.VII, C.24, (Elli dokuzuncu Birleşim-5 Haziran 1946), s.39–48; *Resmi Gazete*, 6 Haziran 1946.

84 *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1946; “Stormy Election Looms In Turkey”, *The New York Times*, 17 July 1946.

85 TBMMZC, D.VIII, C.1, (Birinci Birleşim-5 Ağustos 1946), s.2.

86 TBMMZC, D.VIII, C.1, (İkinci Birleşim-12 Ağustos 1946), s.12.

87 TBMMZC, D.VIII, C.10, (Kırk ikinci Birleşim-13 Şubat 1948), s.106.

Emine Mebrure Aksoley'in Meclis içerisindeki diğer konuşmaları ise genellikle mali hususlarda olmuştur. Askeri yargıçların ödenekleri hususunda⁸⁸, Yardım Sevenler Derneği'ne yapılacak olan yardımın Bütçe Komisyonu tasarısından kaldırılması üzerine bu yardımın yeniden tasarıya eklenmesine dair verilen önergede⁸⁹; 1948'de Ekonomi Bakanlığı, 1949'da Milli Savunma Bakanlığı bütçe görüşmelerinde⁹⁰; Ankara Belediyesi ve arsa tahsisi hakkındaki bir kanun görüşmesi sırasında⁹¹ ve doğum yardımından mahrum kalan işçiler hakkındaki bir soru ile⁹² Emine Mebrure Aksoley TBMM kürsüsünde yer almıştır.

Dönemin en çok söz alan kadın milletvekilleri arasında Hasene Ilgaz ve Tezer Taşkiran göze çarpmaktadır. Neredeyse hemen her toplantıda konuya dair fikrini, önerisi belirten vekillerin en çok eğitim, kimsesiz çocuklar, sağlık gibi hususlarda kürsüye çıktıkları görülmektedir.

Hasene Ilgaz, TBMM'nin 8.Dönemi içerisinde yani 1946-1950 yılları arasında toplamda otuz altı konu hakkında kırk kez söz almış ve fikrini beyan etmiştir. Bu konuşmalar içerisinde; çeşitli bakanlık ve kurumların bütçe kanunlarına dair konuşmaları, Af ile ilgili görüşleri⁹³, Köy Enstitüleri ve köy kalkınmasına dair önerileri⁹⁴, İş kanunu⁹⁵ gibi hususlardaki fikirleri yer almaktadır. Öne çıkan teklifi ise "Hemşireler ve Hastabakıcılar" hakkında 14

88 TBMMZC, D.VIII, C.4, (Kırk beşinci Birleşim-17 Şubat 1947), s.207.

89 Emine Mebrure Aksoley Yardım Sevenler Derneği'nin faydaları ile ilgili olarak kısa bir konuşma yapmış sözü Meclis sıralarından yükselen önerenin kabul edileceğine dair seslerle kesilmiştir. TBMMZC, D.VIII, C.8, (Yirmi beşinci Birleşim-28 Aralık 1947), s.12. 1928 tarihinde kurulan Yardım Sevenler Derneği Koruyucu Başkanlığı'nı Mevhibe İnönü'nün yaptığı, bir yardım kuruluşudur. Mevhibe Hanım zaman zaman dernek çalışmalarında yer almış, gönüllü hastabakıcılık kursuna katılmış, Etlik Askeri Sihat Deposu'nda günlerce harp paketi, sargı bezi hazırlama faaliyetlerinde çalışmıştır. Gülsün Bilgehan, *Mevhibe-II Çankaya'nın Hanımefendisi*, Bilgi yay., Ankara, 1998, s. 74. Yardım Sevenler Derneği'nin bir toplantısında toplantı başkanlığını CHP Antalya Milletvekili Türkan Örs yapmış, Bayan İnönü ve CHP'li kadın vekillerden Hasene Ilgaz da toplantıda yer almıştır. *Cumhuriyet*, 8 Mart 1942.

90 TBMMZC, D.VIII, C.8, (Yirmi altıncı Birleşim-29 Aralık 1947), s.658; TBMMZC, D.VIII, C.16, (Ellinci Birleşim-23 Şubat 1949), s.513.

91 TBMMZC, D.VIII, C.12, (Yetmişinci Birleşim-11 Haziran 1948), s.177.

92 TBMMZC, D.VIII, C.12, (Yetmiş altıncı Birleşim-25 Haziran 1948), s.364.

93 Aile içi bir mesele nedeni ile hapisteye yatan iki çocuklu bir annenin affına dair bir konuşma yapmıştır. Hasene Ilgaz'ın anne şefkati ile yaklaştığı konunun kabul görmesi ve suçun Meclis tarafından affedilmesi basın da yer almıştır. TBMMZC, D.VIII, C.4, (Kırk sekizinci Birleşim-21 Şubat 1947), s.393; "Millet Meclisinin Affettiği Hapis Cezası", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1947. Af kanunu münasebeti ile ise Meclis'te yapılan görüşmelerde Hasene Ilgaz, "mükerrer suç işleyenlerin bu aflardan istifadelerini doğru bulmadı. Ancak ceza ve tevkif evlerinde hakikaten affa layık vatandaşlar varsa, mesela teşekkür edecek komisyonlara bunların durumu tetkik edilerek kısmi bir affa doğru gidilmesini uygun" bulunduğunu dile getirmiştir. TBMMZC, D.VIII, C.16, (Kırk yedinci Birleşim-18 Şubat 1949), s.274; *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1949.

94 TBMMZC, D.VIII, C.4, (Kırk dördüncü Birleşim-14 Şubat 1947), s.148; TBMMZC, D.VIII, C.22, (Yirmi ikinci Birleşim-26 Aralık 1949), s.483; TBMMZC, D.VIII, C.23, (Yirmi sekizinci Birleşim-11 Ocak 1950), s.110.

95 TBMMZC, D.VIII, C.23, (Otuz birinci Birleşim-18 Ocak 1950), s.223.

Mart 1949 tarihli kanun tasarısı olmuştur.⁹⁶ Bir diğer önemli konuşması ise 1950 yılında Seçim Kanunu ile ilgili olandır. Milletvekili Seçim Kanunu'nun ikinci maddesinde "Milletvekili seçiminde her il bir seçim çevresidir" sözü geçmektedir. Her ilin bir seçim çevresi olarak kabul edilmesine ilişkin konuşmalarda Hasene Ilgaz bu anlayışın mahzurlarından bahsetmiş, "seçim listelerini kazalara göre hazırlamanın lüzumu" üzerinde durmuştur.⁹⁷ Hasene Ilgaz'ın, ilçeleri bölgelere ayırıp, milletvekillerini tanıyarak oy verilmesini savunan konuşması o günlerde olmasa daha sonraları uygulanır hale gelecektir.

Pek çok konuda çalışan Hasene Ilgaz'ın cezaevleri ile ilgili de önemli çalışmaları vardır. Meclis Grup Başkan Vekilliği'ne cezaevlerinin iyileştirilmesine dair verdiği dilekçe de bu çalışmaları arasında yer alır. Beş maddelik dilekçede cezaevlerinin genel yapısı ve yapılması gerekenler ile ilgili sorular sorulmaktadır.⁹⁸ Bunların yanı sıra Hasene Ilgaz'ın en önemli çalışma alanlarından biri de Kıbrıs olmuştur. Kıbrıs'ta yapılan konferanslara katılan, oraya giderek çeşitli incelemelerde bulunan Ilgaz'ın "Kıbrıs Notları" adlı bir de eseri bulunmaktadır.⁹⁹

96 TBMMZC, D.VIII, C.17, (Elli altıncı Birleşim-16 Mart 1949), s.28. Hasene Ilgaz tüm arşivini Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'na bağışlamıştır. Bu koleksiyonun katalogu Marmara Üniversitesi'nde Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tezin ilk sayfalarında Hasene Ilgaz'ın hayatı anlatılırken; Hasene Ilgaz'ın teklif ettiği "Hemşireler ve Hastabakıcılar" ile ilgili kanunun 1995 yılı itibarı ile hala yürürlükte olduğu belirtilmiştir. Nurgül Özdoğan, Zeynep Eratalay, *Hasene Ilgaz Koleksiyonu*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, İstanbul, 1995, s. 4. Kanun teklifinin metni için bkz. KEKBMVHIA, Belge No: 9-15. Hasene Ilgaz kendisi ile yapılan bir ankette teklif ettiği kanun tasarılarını anlatırken "Hemşirelik Kanunu" ile ilgili "komisyonda kalmıştı" notunu ekler. TBMM tutanaklarında da kanunun geçtiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Hasene Ilgaz'ın Şirin Tekeli'nin sorularını yanıtladığı anket için bkz. KEKBMVHIA, Belge No: 13-34.

97 TBMMZC, D. VIII, C.24, (Kırkıncı Birleşim -07 Şubat 1950), s.186.

98 "CHP Meclis Grup Başkan Vekilliği'ne; 20 / 2 / 1947

1.Yurdumuzdaki cezaevlerinin tamir ve tanzim işi programlanmış mıdır? Bu programın mebde ve müntehası nedir?

2.Mevcut adalet müfettişleri kadrosu teftiş ve tahkike muhtaç diğer adli hizmetler meyanında 500 cezaevimizin de gereği gibi teftişine yetişebilmekte midir? Mesela Hakkâri, Van, Bitlis, Mardin Cezaevleri en son hangi tarihte teftişe tabi tutulmuştur?

3.Diğer memleketlerde olduğu gibi bizde de adli makamlara bağlı bir cezaevleri müfettişliği kurulması düşünülmekte midir?

4.Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bu cezaevlerindeki vatandaşların mükemmel olmasa bile nispeten uygun sıhhi şartlar içinde yeme yatma ve diğer hususlarıyla alakalanmış mıdır? Cezaevlerindeki verem nisbeti hür hayata nazaran ne kadardır? Ve nasıl seyretmektedir?

5.Siyasi ve adli mahkûmları ayrı ayrı cezaevlerinde barındırmak için hükümetçe neler düşünülmektedir? Ve bu beraberce bulunmada hükümetimiz yarın için bir tehlike sezmekte midir? Sayın Adalet ve Sağlık Sosyal Bakanlıklarının bizleri bu mevzuda en kısa zamanda lütfen tenvir buyurmalarına delaletinizi saygı ile rica ederim.

Çorum Milletvekili Hasene Ilgaz"; KEKBMVHIA, Belge No: 16-53.

99 "Öğretmenler Yardımlaşma Derneği "Kıbrıs" Toplantısı", *Sesışık*, 10 Şubat 1950; Hasene Ilgaz, *Kıbrıs Notları*, Kadın Gazetesi yay., 1949.

Çorum ile ilgili yol¹⁰⁰, ulaşım, fabrika açılması, yardımlaşma, eğitim, sağlık¹⁰¹ gibi pek çok alanda çalışan Hasene Ilgaz kendi anlatımı ile en titiz davrandığı “devamlılık, toplantılara daima katılmak, konuşmaları izlemek, seçmenin haklı isteğini yerine getirmek”¹⁰² konularına gösterdiği büyük önemle de CHP içerisinde öne çıkan kadın üyelerden olmuştur.¹⁰³ CHP İstanbul İl Örgütü’nde başlayan CHP bünyesindeki çalışmaları, Şehremini Halkevi Başkanlığı, Hatay ve Çorum milletvekillikleri, CHP İstanbul Kadın Kolları Başkanlığı gibi pek çok sıfat ile devam etmiştir.

Meclis oturumlarının da en çok söz alan ve pek çok çalışmada yer alan bir diğer isim de Tezer Taşkiran’dır. Kars Milletvekili olarak Meclis’e giren Tezer Taşkiran pek çok bütçe konuşmasında¹⁰⁴, eğitim ile ilgili hususlarda¹⁰⁵, esnaf dernekleri¹⁰⁶ ile ilgili olarak fikirlerini beyan etmiştir. 4 yıllık milletvekilliği sırasında defalarca kimsesiz çocukların korunması ile ilgili, gayri meşru ilişkilerden doğan çocukların durumu ile ilgili ve buna benzer pek çok hususta söz almıştır. 26 Mayıs 1948 tarihli “kimsesiz, terk edilmiş, anormal çocukların korunması hakkında kanun” tasarısının amacını tasarımı anlatan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz, kimsesiz çocukları yaş grupları itibarı ile üçe ayırır ve amacın kimsesiz çocukları doğuşlarından 18 yaşına kadar bakmak, barındırmak, yaşatmak, yetiştirmek ve cemiyette herhangi bir işe yarar faydalı ve verimli bir uzuv haline getirmek olduğunu belirtmiştir. Bu amaç için kreşler, yuvalar ve pansiyonlar açmak, terziilik kunduracılık ve marangozluk gibi birer meslek kazandırmak; kız çocuklarını ebelik hemşirelik gibi alanlarda yetiştirmek öngörülür. Tezer Taşkiran da tasarının amacını herkesin ortak amacı olduğunu düşündüğünü belirterek başladığı konuşmasında tasarımı desteklemiştir. Ankara’da yaptığı incelemelerden bahseden Taşkiran, çocuk çalışanlar ile ilgili şartların düzenlenmesine ihtiyaç olduğuna dikkati çeker. Ayrıca anormal ya da terbiyesi müşkül çocuklar ile ilgili de eğitim kurumlarına olan ihtiyaçtan

100 Hasene Ilgaz dönemin Bayındırlık Bakanı Nihat Erim’den Çorum-Alaca-Germece-İskilip yolları ile ilgili olarak bilgi almıştır. Nihat Erim tarafından Hasene Ilgaz’a yazılan 5 Ocak 1949 tarihli belgede bu yolların durumu ve ödenekleri ile ilgili bilgiler verilir. KEKBMVHIA, Belge No: 1-45.

101 Çorum halkının üç isim Hasene Ilgaz’a yol için yaptığı çalışmalara teşekkür ettikten sonra sıtma ile mücadele hususunda da yardımlarını beklediklerine dair bir dilekçe yazar. Hasene Ilgaz bu konu ile de ilgilenmiş ve seçmenlerinin ona gönderdikleri 19 Ocak 1949 tarihli dilekçeyi arşivinde saklamıştır. KEKBMVHIA, Belge No: 1-44.

102 KEKBMVHIA, Belge No: 13-34.

103 Hasene Ilgaz çalışmalarını gün gün tarihsel sıra içerisinde not almıştır. KEKBMVHIA, Belge No: 1-1.

104 TBMMZC, D.VIII, C.12, (Seksen beşinci Birleşim-08 Temmuz 1948), s.981; TBMMZC, D.VIII, C.8, (Yirmi dördüncü Birleşim-27 Aralık 1947), s.424; TBMMZC, D.VIII, C.16, (Ellinci Birleşim-23 Şubat 1949), s.473; TBMMZC, D.VIII, C.16, (Elli dördüncü Birleşim-27 Şubat 1949), s.962; TBMMZC, D.VIII, C.16, (Elli ikinci Birleşim-25 Şubat 1949), s.646.

105 TBMMZC, D.VIII, C.23, (Yirmi dokuzuncu Birleşim-13 Ocak 1950), s.167; TBMMZC, D.VIII, C.24, (Kırk dördüncü Birleşim-11 Şubat 1950), s.430.

106 TBMMZC, D.VIII, C.18, (Yetmiş Beşinci Birleşim-25 Nisan 1949), s.620.

bahseder.¹⁰⁷ Aynı konuya ilişkin olarak iki gün sonraki oturumda CHP'li kadın milletvekillerinden Dr. Makbule Dıblan da söz almış, tasarımı desteklemiştir.¹⁰⁸

Tezer Taşkıran'ın CHP Grup toplantısında tartışılan Aşırı Sağ ve Solcu gruplarla ilgili tedbir önlemleri konusunda da Tezer Taşkıran "...bu mücadelenin tam bir başarı ile neticelenmesi için içtimai sefaleti kaldırma yolunda da azimle çalışılması icab ettiğini anlatmış, gençleri bu temayüllerden uzaklaştırıcı tedbirler üzerinde durmuş" ve bu davalara askeri mahkemelerde bakılmasının uygun olmadığını vurgulamıştır.¹⁰⁹

Sekizinci dönem milletvekillerinden Dr. Makbule Dıblan, Latife Bekir Çeyrekbaşı diğer söz alan kişiler olmuşlardır. Doktor olan Seyhan milletvekili Makbule Dıblan mesleği ile de ilintili olarak; "*Verem Savaşı hakkında kanun ile ilgili verem mücadelesi için ucuz gıda, ucuz ev, ucuz şeker, ucuz ekmeğe, ucuz vitamin, ucuz protein de lâzımdır ve bunlar arasında verem mücadelesi için veremin bulaşıcı bir hastalık olduğu hakkında memlekette bir anlayışın teessüs etmesi lâzım, yani verem mücadelesi için verem mücadele propagandası lâzımdır*" sözleri ile veremden kurtulabilmenin tıbbi ve sosyal yollarını açıklamıştır.¹¹⁰

CHP'li kadın milletvekilleri bu dönemde Meclis dışında da dernek ve cemiyetler içerisinde bazı çalışmalarda bulunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi 1949 yılı baharında yeniden kurulan "*Türk Kadın Birliği*" üyeliği olmuştur.¹¹¹ Mevhibe İnönü'nün Onursal Başkanlığı'nı yaptığı Türk Kadınlar Birliği'nde; CHP'li kadın milletvekillerinden Latife Bekir Çeyrekbaşı¹¹², Dr.Makbule Dıblan, Emine Mebrure Aksoley kurucu üyelerin arasında yer almıştır.¹¹³ CHP'li kadın milletvekilleri birliğin birçok çalışmasında yer almışlardır.¹¹⁴ Hasene Ilgaz da dönem dönem verdiği konferanslarla Türk Kadınlar Birliği çalışmalarına katkıda bulunmuştur.¹¹⁵

107 TBMMZC, D.VIII, C.11, (Altmış üçüncü Birleşim-26 Mayıs 1948), s.523.

108 TBMMZC, D.VIII, C.11, (Altmış beşinci Birleşim-31 Mayıs 1948), s.564.

109 *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1948.

110 TBMMZC, D.VIII, C.18, (Altmış sekizinci Birleşim-11 Nisan 1949), s.246. Makbule Dıblan Verem ile mücadele hususunda 1946 yılı içerisinde de çeşitli çalışmalarda yer almıştır. *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1946; "Meclis Verem Savaşı Kanunu Kabul Etti", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1949.

111 "Merkezi Ankara'da olmak üzere "*Türk Kadınlar Birliği*"nin kurulmasına izin verilmesi; İçişleri Bakanlığı'nun 30/5/1949 tarihli ve 81-175/370 sayılı yazısı üzerine, 3512 sayılı kanununun 10 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nun 13/6/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır." DAB, Fon Kodu: 030.18.01.02.120.54.10.; "*Türk Kadın Birliği Kuruldu*", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1949.

112 Latife Bekir Çeyrekbaşı Kadın Birliği'nin Genel Başkanı olarak da görev yapacak Türk Kadın Birliği'nin tüm yurttaki faaliyet göstermesi için çeşitli çalışmalarda bulunacaktır. Örnek için bkz.: "*Türk Kadın Birliği İzmir Merkezi Açıldı*", *Kadın Gazetesi*, 20 Şubat 1950.

113 Bilgehan, a.g.e., s. 149.

114 "Türk Kadınlar Birliği'nin Eskişehir Şubesi kuruldu", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1949; "Türk Kadınlar Birliği Elazığ şubesi kuruldu", *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1950.

115 Hasene Ilgaz'ın Türk Kadınlar Birliği'nde verdiği bir konferansın metni için bkz. KEKBMVHIA, Belge No: 1-84.

Yardımseverler Derneği de CHP'li kadın milletvekillerinin yoğun olarak çalıştığı bir başka kurum olmuştur. 1928 tarihinde kurulan Yardımseverler Derneği'nde başta İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü olmak üzere pek çok CHP'li kadın görev almıştır.¹¹⁶ Mevhibe İnönü kurucuları arasında yer aldığı dernekte uzun yıllar "Onursal Başkanlık" yapmıştır. Dernek bünyesinde kuruluşundan itibaren daha pek çok CHP'li isim yer almıştır. Tezer Taşkıran, Süreyya Ağaoğlu, Emine Mebrure Aksoley bu isimlerin başında gelmiştir. CHP Ankara Milletvekili Emine Mebrure Aksoley bu cemiyetin ikinci başkanlığını yapmış, 1949 senesi içerisinde dernek çatısı altında pek çok çalışmalarda bulunmuştur.¹¹⁷

Çocuk Esirgeme Kurumu da yine pek çok CHP'li milletvekilinin çalıştığı kurumlardan olmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumu Merkez Heyeti içerisinde Hasene Ilgaz, Tezer Taşkıran, Zehra Budunç yer almıştır.¹¹⁸

Ayrıca CHP'li kadın milletvekilleri birçok yurt gezisinde bulunmuşlardır. Yurdun çeşitli bölgelerine yapılan yurt gezilerinde kadın milletvekillerinin genellikle CHP'nin çalışmalarından bahsettiği; bölgedeki kadınlara dair çalışmalarını incelediği görülmektedir.¹¹⁹

116 1928 yılında Mevhibe İnönü, Fitnat Çakmak, Nevber Sevüktekin, Reşide Bayar, Tezer Taşkıran ve Süreyya Ağaoğlu'nun önderliğinde "Yoksul Kadın Yardım Cemiyeti" kurulmuş ve cemiyetin başkanlığını da Mevhibe İnönü üstlenmiştir. Derneğin amacı tüzüğünde "İş bilmeyenleri eğitmek, yoksul annelere doğumdan önce ve sonra yardım etmek, çalışkan ve fakir öğrencilere burs sağlamak, gönüllü hastabakıcı yetiştirmek, okuma yazma ve eğitim kursları açmak, Bakanlar Kurulu izni alınarak Türk kadınına çeşitli cephe gerisi işlerine hazırlamak, derneğin amacını sağlayacak ve topluma yararlı yayınlar yapmak" olarak geçiyordu. Ayrıca Mevhibe Hanım "tüzüğe son bir kural eklemiştir. Madde 6: Dernek siyasetle uğraşmaz" Bilgehan, a.g.e., s.207-208. "Mevhibe" adlı kitapta yer alan bu bilgiye karşılık 19 Haziran 1950 tarihli "Kadın Gazetesi"nde yer alan İffet Halim Oruz'un "Yardımseverler Kongresi" adlı makalesinde derneğin ilk başta Çocuk Esirgeme Kurumu'na destek maksadı ile kurulduğunu daha sonraları çalışmalarını geliştirdiğini belirtir ve 1938 tarihinde dernek kanunu mucibince oluşturulan dernek tüzüğünde yer alan dördüncü maddeyi şu sözlerle aktarır: "CHP'nin sosyal prensiplerini kökleştirmeği bir amaç olarak benimsemiştir." Bu noktada dernek hem tüzüğü açısından hem de içerisinde görev yapan kişilerin kimliği açısından CHP ile ilgilidir. "CHP'nin sosyal prensiplerini kökleştirme" amacı ile çeşitli çalışmalarda bulunmuş ancak doğrudan siyasetle uğraşmamıştır. İffet Halim Oruz makalesinin devamında derneğin parti taraftarlığı yapmadığını şu sözlerle belirtir: "... Nizamnamedeki sosyal prensipleri gütme işi bir parti tarafgirliği yapma gayretini işaret etmez. Türk inkılabının sosyal zihniyetini taşıy ve onu gütmeği ifade eder." İffet Halim Oruz, "Yardımseverler Kongresi", Kadın Gazetesi, 19 Haziran 1950.

117 Örneğin Ekim 1949'da Yardımseverler Derneği'nin Aydın Nazilli Şubesi'nde çeşitli incelemelerde bulunan Emine Mebrure Aksoley; "dünya kadınlığı içinde üstü vasıflarile müstesna bir yer tutan büyük Türk kadınlığının dünya kadınlık âlemindeki kadın hareketlerine uymak ve bu suretle her hususta mümtaz durumunu dünya kadınlığına tanıtmak kendisine verilen kanuni hakları korumak, sosyal siyasal sahada ve çevresinde daha faydalar sağlayabilmek için birlik ve beraberlik esaslarına doğru yürümek zamanı geldiğine" işaret eden bir konuşma yapmıştır. Kadın Gazetesi, 24 Ekim 1949.

118 Cumhuriyet, 14 Kasım 1948.

119 Yurt gezilerine örnek olarak bkz. "C.H.Partili Kadın Milletvekilleri Ege Bölgesini Dolaşıyor", Kadın Gazetesi, 24 Ekim 1949. 1950 yılı başında Ankara milletvekili Emine Mebrure Aksoley ile Seyhan Milletvekili Dr. Makbule Dıblan güney illerine; İzmir Milletvekili Latife Bekir Çeyrekbaşı da İzmir'e giderek buralardaki Türk Kadın Birliklerinin açılış merasimlerinde yer almışlardır. Kadın Gazetesi, 6 Şubat 1950.

Sonuç

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ile CHP'nin Genel Başkanı olan İsmet İnönü dönemini iki bölüme ayırmak mümkündür. Birincisi CHP'nin tek parti yönetimi dönemi, ikincisi de 1950-1972 yılları arasındaki dönemdir.

İsmet İnönü'nün siyasi hayatı boyunca “kadın” mevzusunda yaptığı konuşmaların genelinde benzer satırlar göze çarpmaktadır. İsmet İnönü kadın devriminin Türk Devrimi içerisinde harf devrimi ile beraber en önemli iki devrimden bir olduğunu belirtir. Ve kadın eğitiminin gelecek kuşaklar yetiştirme noktasındaki önemini vurgular. Parti'de kadınların var olması noktasında İsmet İnönü, başta kendi eşi olmak üzere tüm kadınlara destek olmuştur. Önem verdiği kadın devriminin siyasi hayatta da sürdürülmesi konusunda çalışmalar yapmıştır. Çok partili hayata geçiş Meclis'te çok sesliliğin de kapılarını aralar. Yeni partilerin kurulması, yeni düşüncelerin ortaya çıkması ile demokratik hayatın yerleşmesi noktasında önemli adımlar atılırken, kadın vekillerin de rolünde bazı değişiklikler olmuştur. İlk dönemler sadece kendilerine verilen haklara teşekkür eden ve devrimler ile ilgili genel övücü konuşmalar yapan kadın vekiller artık mensubu oldukları partinin de fikirlerini savunan konuşmalar yapmışlardır. CHP içerisinde ise örgüt anlamında 1949 yılı itibarı ile “kadın üyelerden kollar kurmak” amaçlı çalışmalar yapılmaya, illere gönderilen genelge ile her ilde Kadın Kolları kurma çalışmalarına başlanmıştır. Ancak 1950 seçimleri ile iktidarın Demokrat Parti'ye kaptırılması ile CHP kendi içindeki başka sıkıntılarla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Kaybedilen seçimler neticesinde Meclis'te koltuk sayısı azalan CHP'nin kadın vekil sayısında da ciddi bir düşüş olmuştur.

1939-1950 dönemindeki kadın milletvekillerinin çalışmalarına bakıldığında Meclis'te var olan kadınlar artık sadece kadınların temsilcisi durumunda değillerdir. Partilerinin politikalarını diğer partilere karşı savunan vekiller halindedirler. Kadın vekillerin çalışma alanlarına bakıldığında ağırlıklı olarak kadın-eğitim-çocuk-sağlık konuları karşımıza çıkmaktadır. Ancak artık kadın temsilcisi konumundaki söylemler yerine “parlamentar” söyleme geçiş başlamıştır. İlk dönemin “milliyetçi”, “devrim savunucusu”, “ateşli” söylemlerinin yerini “daha sade”, “duygusallık yerine gerçekçi”, “sorun çözmeye yönelik” konuşmalar almıştır. Denilebilir ki, CHP'li kadın milletvekilleri Meclis'teki en aktif dönemlerinden birine imza atmışlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB)

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Hasene Ilgaz Arşivi
(KEKBMVHIA)

II. Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalade Toplantısı, Tüzük
Komisyonu Layihası, 26.XII.1938.

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Cerideleri

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Kadın Gazetesi

Milliyet

Sesışık

The New York Times

Ulus

Yeni Sabah

IV. Kitaplar

AKYOL, Yaşar, *İzmir Halkevi (1932-1951)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür
yay., İzmir, 2008.

- BESİM, Tefrik, *Cumhuriyetimizin Temelleri*, (1.4.939 tarihinde Polis Enstitüsü'nde Verilen Konferans), Ankara, 1939.
- BİLGEHAN, Gülsün, *Mevhibe-II Çankaya'nın Hanımefendisi*, Bilgi yay., Ankara, 1998.
- HEPER, Metin, *İsmet İnönü*, Çev. Sermet Yalçın, İş Bankası yay., İstanbul, 2008.
- ILGAZ, Hasene, *Kıbrıs Notları*, Kadın Gazetesi yay., 1949.
- MELZİG, Helbert, *İsmet İnönü Millet ve İnsaniyet*, Kanaat kitabevi, İstanbul, 1943.
- NAMANSOY, Günseli, *Türk Felsefesinin Öncülerinden Tezer Taşkıran*, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 2013.
- ÖZDOĞAN, Nurgül - ERATALAY, Zeynep Hasene Ilgaz Koleksiyonu, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü, İstanbul, 1995.
- TOPUZ, Ali, *Ali Topuz Anlatıyor - 1, Değişimi Yaşamak (1932-1972)*, Söyleşi: Hikmet Bila, Doğan yay., İstanbul, 2011.
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi yay., Ankara, 2003.

V. Makaleler

- AKYOL, Mete, "İnönü, Mevhibe Hanımı Habersiz CHP'li Yapmış", *Milliyet*, 24.01.1969.
- ALKAN, Mehmet Ö., "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Tarihi", *Görüş*, No:39 (Mayıs-Haziran 1999).
- ÇANÇAR, Hamdi Nüzhet, "Kız Mekteplerinde Analık Fikri", *Anadolu*, 4 Haziran 1939.
- DAVER, Abidin, "Milli Şefin Millete Beyannameşi Önünde", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1939.
- İPEKÇİ, Abdi, "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", *Milliyet*, 10-23 Kasım 1967.
- KOCATÜRK, Utkan, "İsmet İnönü, Alman Televizyonu'nun Atatürk'e ve Türk Devrimi'ne İlişkin Sorularını Cevaplıyor (Basınımızda Bilinmeyen Bir Söyleşi)", *Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006, Ankara)*, AAM, Ankara, 2011.
- NADİ, Nadir, "Ebedi Şef ve Millet", *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1939.

- NADİ, Yunus, "Milli Hakimiyetin Yeni Bir İfadesi", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1939.
- NADİ, Yunus, "Milli Şef Etrafında Milletın Birliği", *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1939.
- ORUZ, İffet Halim, "Yardımssevenler Kongresi", *Kadın Gazetesi*, 19 Haziran 1950.
- SARAÇOĞLU, A.Cemalettdin, "İnönü ve Yeni Meclis", *Yeni Sabah*, 26 Mart 1939.
- TOKER, Metin, "Türk Kadınına Aid Çok Mühim Bir Dava", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1946.

**CUMHURİYET TARİHİNDE
BİR ORDU-SİYASİ ERK ÇATIŞMASI:
İSMET İNÖNÜ İKTİDARINA YÖNELİK
DARBE GİRİŞİMLERİ
VE
6 HAZİRAN 1950 TASFİYE HAREKETİ**

Şakire ÇİMENLİ*

Öz

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) iktidarının İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ordu içinde yaptığı düzenlemeler, 1946 seçimlerindeki baskın tavırları, ordunun ABD standartlarına göre yeniden şekillendirilmesi askeri kanadı rahatsız etmiş ve iktidara karşı -1941 yılından itibaren- ordu içinde darbeyi öngören örgütlerin kurulmasına neden olmuştur. Bu örgütlerden biri Seyfi Kurtbek'in kurduğu "Hücum Ordusu" dur. Kurulan diğer örgütler Muzaffer Tuğsavul, Ahmet Ekrem Türker, Nazmi Dora ve Fahri Belen gibi komutanlarla temasa geçmişlerdir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde oluşan bu örgütlerin CHP iktidarını yıkma amaçlı destek verdikleri parti 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP) olmuştur.

1950'de iktidarı devralan DP, İsmet İnönü'nün yüksek dereceli komutanlar üzerindeki nüfuzundan tedirgin olmuş ve bu tedirginlik DP'yi bir darbe girişimi endişesine sevk etmiştir. Bu endişeyi seçimlerin hemen sonrasında Menderes'e gelen bir albayın, üst dereceli komutanların İsmet İnönü ile görüştikleri yönündeki söylemi daha da arttırmıştır. Bu gelişmeler üzerine DP iktidara bağlı bir ordu yaratma düşüncesi ile Genelkurmay Başkanı dahil olmak üzere üst dereceli komutanları tasfiye kararı almıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Tasfiye, İhtilal, Askeri Müdahale, Nuri Yamut, Nafiz Gürman.

* Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, (sakirecimenli@comu.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-7993-7995>).

THE CLASH OF MILITARY- POLITICAL POWER IN THE HISTORY OF REPUBLIC: COUP ATTEMPTS AGAINST THE ADMINISTRATION OF ISMET İNÖNÜ AND 6 JUNE 1950 PURGE MOVEMENT

Abstract

The ruling Republican People's Party's (CHP) regulations inside the army during and after the Second World War, its dominant behavior in the 1946 elections, and its restructuring of the military based on US standards have disturbed the military wing and led to the foundation of various organizations, which foresaw a revolution, within the army. One of these organizations was "The Raid Army" (Hücum Ordusu), which was founded by Seyfi Kurtbek. Other organizations got in touch with such commanders as Muzaffer Tugsavul, Ahmet Ekrem Turker, Nazmi Dora and Fahri Belen. The party, which these organizations that emerged in the Turkish Armed Forces lent their support, was the Democrat Party (DP) which was founded in 1946.

The DP, which took over the government in 1950, had felt uneasy about Ismet Inonu's influence over the high-ranking commanders and this uneasiness led the DP to worry about a coup attempt. A colonel's report to Menderes immediately after the elections regarding that the high ranking commanders were having talks with Ismet Inonu aggravated this worry. Upon these developments, the DP decided to purge high ranking officers with the idea of creating an army loyal to the government.

Keywords: *Ismet Inonu, Purge, Revolution, Military Coup, Nuri Yamut, Nafiz Gürman.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ordu -özellikle Kapıkulu ve Tımarlı Sipahiler- iç siyaseti belirleme gücüne sahip önemli bir unsur olmuştur. Ancak bu önemli unsurun bilhassa 1600'lerden itibaren savaşlarda yenilgiler almaya başlaması orduda modernleşme düşüncesini beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin, gerileme döneminden itibaren Batı'yı örnek alarak başlattığı modernleşme çalışmaları, geleneksel yapının ağır bastığı orduda zaman zaman iktidara yönelik tepkileri de beraberinde getirmiştir. Bu tepkilerin en büyük sembollerinden olan Yeniçeri Ocağı'nın yapılan yeniklere direniş göstermesi ve geleneksel yapının sürdürülmesi konusundaki ısrarlı tutumu 1826'da Ocağın kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Yapılan bu düzenleme ordunun siyasal hayattaki gücünün kırılmasında ve yönetimden uzaklaştırılmasında etkili olmuştur. Ordunun tekrar siyasi hayata dönmeye başlaması ise Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformlara karşı siyasal bir tepki olarak meydana gelen Kuleli Olayı ile (1859) gerçekleşmiştir. O yıl, kendilerine *Fedailer Cemiyeti* diyen bir grup Sultan Abdülmecit'i devirmek ve icap ederse katletmek için bir komplo girişiminde bulunmuşlardır. Komplonun açığa çıkarılması ile cemiyet üyeleri 13

Eylül 1859'da tutuklanmışlardır. Bazı alt ve orta rütbeli subaylardan oluşan ve 50 kişi kadar üyeye sahip olan cemiyet, düşünce itibarıyla liberal olduklarını ve anayasal bir rejim kurmayı planladıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle cemiyet üyeleri kendilerini 1876 anayasal hareketinin öncüleri olarak görmüşlerdir. Diğer bir görüşe göre ise Fedailer, bu dönemde azınlıklara verilen ödünlere muhalif olan gençlerdir.¹ Olayı gerçekleştirecek olan gizli cemiyetin amaçları ve ideolojileri üzerinde tarihçiler arasında görüş ayrılıkları olsa da temelde uzlaşılan nokta örgütün amacının "ordu yardımıyla hükümeti devirip, Abdülmecit'i tahttan indirerek, yerine Abdülaziz'i oturtmak olduğudur."² Bu bağlamda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile siyasi hayattan koparılan ordunun, siyasi hayata geri dönüş sinyalleri verdiği ilk olayın *Kuleli Olayı* olduğu söylenebilir.

Fransa modeli çerçevesinde yeniden şekillenen ordu, modernleşme çalışmalarının hız kazanması üzerine kendilerini reformun öncüleri ve aydınlanmanın habercileri gibi görmeye başlamıştır.³ Bu düşüncenin ürünü olarak ordunun, Kuleli Olayı'ndan sonra ve daha etkin bir şekilde iktidara yönelik ikinci müdahalesi Meşrutiyetin ilanında görülmüştür. Meşrutiyetin ilanı Türkiye siyasetinde, asker ve bürokrasinin iktidarı belirleme geleneğinin başladığı söylenebilir.⁴ Bu gelenek, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayan yeni subay nesli olan tıbbiye ve askeriye mensuplarında da kendisini göstermiştir.⁵ Devletin yıkılacağı ve bunun sadece ordunun modernizasyonu ile mümkün olamayacağı fikrinden hareket eden, 1908 Devrimi'nin⁶ gerçekleşmesinde öncü 31 Mart Vakasının bastırılmasında *rejimin koruyucusu* rolünü oynayan ordu, bu tarihlerden sonra siyasi erkin en büyük ortağı haline gelmeye başlamıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nde ordu mensupları, siyasi erk üzerindeki bu ortaklığını bir adım daha ileriye götürerek, siyasi erke rağmen halkın desteği ile İtilaf Devletlerine karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşını başarıyla tamamlamıştır. Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesi üzerine yeni devletin kurulmasında büyük rolü olan ordu mensuplarının, siyasi hayattaki etkilerinin azaltılması yoluna gidilmiştir. Nitekim devletin yapılanması sürecinde ordu ve siyasetin birbirinden ayrı tutulması düşüncesi çerçevesinde 3 Mart 1924'te yapılan yasal düzenleme ile Genelkurmay Başkanı kabinedeki görevini yitirmiş, doğrudan Cumhurbaşkanına karşı sorumlu hale getirilmiştir.⁷ Hemen arkasından yapılan 20 Nisan 1924 Anayasası ile de *hiç kimsenin aynı zamanda hem milletvekili hem de hükümete bağlı bir memuriyette bulunamayacağı*, maddesi anayasaya dahil

1 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2014, s.60.

2 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2011, s.272.

3 Hale, a.g.e., s.93.

4 Umut Karamollaoğlu, *Militarizm ve Pretoryanizm Ekseninde Modern Türkiye'de Ordu İktidarı ve Neo-Liberalizmin Orduda İktidara Etkisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.33.

5 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık* (Çev. Hüzhet Salihoglu), İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.41.

6 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erdal, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

7 Hale, a.g.e., s.111.

edilmiştir.⁸ Her ne kadar ordu ve siyaseti birbirinden ayrı tutmak düşüncesi savunulsa da uygulamada bu iki kuvveti tamamen ayırmak mümkün olmamıştır.⁹ Diğer taraftan 1935 tarihli Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. Maddesi (1960 tarihli Ordu İç Hizmet Kanununda 35.madde olarak tekrarlanan): “*Silahlı Kuvvetlerin görevi anayasada belirtilen Türkiye Cumhuriyeti’ni Türk anayurdunu korumak ve kollamaktır.*” daha sonraları ordu aktivitelerinin devletin bekası ciddi bir tehlikeyle yüz yüze bulunduğu siyaset alanına müdahale etmeye mecbur oldukları anlamında yorumlanmıştır.¹⁰ Bu farklı yorumlama sebebiyle ve Osmanlı Devleti’nden intikal eden *devletin hamisi* sıfatıyla Türk Silahlı Kuvvetleri’nde İsmet Paşa İktidarına yönelik darbeyi öngören gizli örgütler 1941 yılından itibaren; DP iktidarına yönelik gizli örgütler ise 1954 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır. 1954’te oluşturulan teşkilatlanmalarda yer alan bazı subayların ise 1941-1950 arası dönemde kurulan darbeyi öngören gizli örgütler içerisinde de yer aldığı ve yahut temas halinde olduğu bilgisi ve gerçeğinden hareket edildiğinde 27 Mayıs sürecini bu yıllarda kurulan teşkilatlanmalarla başlatmak zorunluluğu doğmuştur.

Türkiye siyasi tarihinde “demokratik sürece” yapılan ilk askeri darbe 27 Mayıs 1960 müdahalesidir. Bu müdahaleyi 22 Şubat 1961 ve 21 Mayıs 1963 Darbe girişimleri, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Post-modern Darbesi, 27 Nisan 2007 e- muhtırası takip etmiştir. Yaşanan bu gelişmelerle ilgili olarak Orhan Erkanlı’nın emekli bir amirale atfen söylediği: “*Geri kalmış ülkeler kendi ordularının işgali altındadır.*”¹¹ sözünün Türkiye şartlarındaki karşılığının *demokrasinin tam oturmadığı ülkeler ordularının işgaline maruzdur* olduğu söylenebilir. Kendilerini devletin muhafızı olarak addeden Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, her on yılda bir harekete geçtiği dikkate alındığında Türkiye’de demokrasinin tam özümsemediği, sekteye uğradığı ve ordu-iktidar ilişkisinin dengelenemediği söylenebilir. Türk siyasi tarihinde adeta bir depreme neden olan askeri kanadın gerçekleştirdiği bu girişimlerin kaynağı yukarıda belirtilen 1935 tarihli Silahlı Kuvvetler İç Hizmet Kanunu’nun 35. Maddesidir.¹² Zira 35. madde, 1960 Darbesi’ni gerçekleştiren Milli Birlik

8 20 Nisan 1924 Anayasası, Madde 23. Ayrıntılı bilgi için bkz: Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.124.

9 Refet (Bele) Paşa 1926’da; Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Kazım (Karabekir) Paşa, Kazım (Özalp) Paşa, Ali Fuat (Cebeşoy) Paşa... gibi komutanlar 1927’de askerlikten emekliye ayrılmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek- Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 120-123.

10 Hal, *a.g.e.*, s.120.

11 Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, II. Baskı, İstanbul, 1972, s.375.

12 35. madde 2013 Temmuz ayında TBMM Genel Kurulunda şu şekilde değiştirilmiştir: “*Yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak. Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.*” *Hürriyet*, 14 Temmuz 2013, Erişim Tarihi: 16.01.2019; 2013’te yapılan bu düzenlemeye ek olarak, 2016’da Genelkurmay Başkanının 2016’ da yapılan yasal düzenleme ile Genelkurmay Başkanının Cumhurbaşkanı tarafından atanması karara bağlanmıştır.

Komitesi'nin geçici anayasasında, 1971 Muhtırasının maddeleri arasında¹³, 1980 Darbesi'nin televizyon ve radyodan ilan edilen bildirisinde¹⁴ ordunun müdahalelerine gerekçe olarak gösterdiği madde olmuştur. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nde ordu, ülkede güvenin teminatı olduğu kadar iktidarlarında tedirginlik sebebi olmuştur. Bu tedirginlik hissinden hareketle siyasi erk, iktidarının selameti için, ordu içerisindeki liyakatları iktidarlarına uygun hale getirme çabası içerine girmiştir. Siyasi erkin, orduya müdahil olma çabası, ordunun siyasi yapıyla olan bağıni sürdürmesine ve Türkiye'de ordu-siyaset ayırımının tam olarak hayata geçirilememesine neden olmuştur. DP'nin iktidara gelmesinden yaklaşık üç hafta sonra gerçekleştirdiği 6 Haziran 1950 tasfiye hareketi bu müdahalenin ilk örneklerindedir.

Hazırlanan bu araştırmanın ilk kısmında ordunun siyasi erke müdahalesinin Türkiye siyasetindeki ilk emareleri olan ve İnönü iktidarında oluşan örgütlerin hangi sebeplerle ve hangi komutanlar önderliğinde teşkilatlandığı izaha çalışılmıştır. Araştırmanın ikinci kısmında ise Hikmet Özdemir'in ifadesi ile *adeta sivil bir darbe* şeklinde vuku bulan, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasi erkin, orduya ilk kapsamlı müdahalesi olan ve DP Dönemi'nde gerçekleştirilen 6 Haziran 1950 tasfiye hareketine giden süreçte açıklık getirilmesi hedeflenmiştir.

Ordu - iktidar ilişkilerini içeren eserler incelendiğinde İkinci Dünya Savaşı esnasında orduda darbeyi öngören girişimlere ve 6 Haziran tasfiye hareketine dair derinlemesine bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür.

Bu çalışmada ise arşiv belgelerinin yanı sıra araştırmaya konu olan dönemle ilgili darbeyi ön gören girişimler içerisinde yer almış kişilerin hatıratları ve ulusal basın kullanılmıştır. Akşam, Cumhuriyet, Ulus, Yeni İstanbul, Zafer, Vatan gazeteleri incelenerek konu ile ilgili basın organlarında çıkan haber ve yorumların bir arada ele alınmasına çaba gösterilmiştir. Dolayısıyla elde edilen belgeler ışığında İkinci Dünya Savaşı sırasında darbeyi ön gören teşkilatlanmalar ve 6 Haziran tasfiye hareketi hakkında mevcut bilgilerin daha da desteklenmesi ve zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Sabah, 17.08.2016.,Erişim Tarihi: 17.01.2019; 2018'de üst dereceli komutan atamalarının 2018' de yapılan bir düzenleme ile de albaylıktan tuğgeneral, tuğamiral rütbelerine terfiler ve amirallikte bir üst rütbeye atamaların Cumhurbaşkanınca yapılması karara bağlanmıştır. Hürriyet, 10.07.218.,Erişim Tarihi:17.01.2019; Cumhurbaşkanınca gerçekleştirileceğine dair yeni düzenlemeler kabul edilmiştir. Burada dikkat çeken nokta siyasi erkin, askeri kanada yönelik 1940 yılından itibaren başlattığı düzenlemeleri aralıklarla günümüze kadar sürdürmesidir. Bu düzenlemeler, Türk siyasi tarihinde sadece ordunun, siyasi erke müdahale girişiminde bulunmadığını, siyasi erkin de -yaptığı yasalarla- orduya yönelik müdahaleler içerisinde bulunduğunu göstermiştir.

13 Hale, *a.g.e.* ss. 163 ve 229.

14 *A.g.e.*, s.293.

1. İsmet İnönü İktidarına Yönelik Darbe Girişimleri

Halkı örgütleyerek Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasını sağlayan askeri kanat, bu öncü vasfını sürdürerek Cumhuriyet ilan edildikten sonra da sistemi korumayı görev olarak addetmiştir. Bu nedenle ordu, rejimden tavizler verildiğini ya da sistemde aksamalar meydana geldiğini düşündüğü evrede örgütler kurup müdahale etmeyi kendisinde doğal bir hak olarak görmüştür. CHP yönetimine karşı İkinci Dünya Savaşı içinde beliren ve 1946-1950 arası dönemde güçlenen gizli teşkilatlanmalar içerisinde yer alan: Faruk Ateşdağlı, Kenan Esengin, Alparslan Türkeş, ... vb subayların 1956'dan sonra DP'ye karşı kurulan gizli örgütlerle de temasa geçmeleri bu düşüncenin ürünüdür. Bu düşüncenin bir paçası olan ve araştırmamızın ilk kısmını teşkil eden İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında İsmet Paşa iktidarına yönelik oluşan girişimlerin kuruluşları şöyledir.

1942-43'de Çorlu'da bir grup subay İnönü yönetimini devirmek amacı ile birleşmiş¹⁵ ve General Muzaffer Tuğsavul'a¹⁶ başvurarak ordunun, idareye el koyması harekâtına başkanlık yapmasını istemişlerdir.¹⁷ Tuğsavul bu teklifi, ülke için "intihar" olacağı gerekçesi ile geri çevirmiştir.¹⁸

15 Alparslan Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, İkinci Baskı, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul, 1977, s.14.

16 Muzaffer Tuğsavul: 1894 yılında Bingazi'de doğmuş, 1914 yılında Kara Harp Okulu'ndan, mezun olduktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda yer almıştır. Savaş sonrasında Mustafa Kemal önderliğinde Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ordularına iltihak etmiş, 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruza Kurmay Binbaşı rütbesi ile 14'ncü Süvari Tümeni Kurmay Başkanlığı görevi ile iştirak etmiştir. 1925 yılında Harp Akademisi'nden mezun olarak kurmay subay olmuştur. 1939 yılına kadar çeşitli rütbe ve görevlerde bulunmuştur. 1939 yılında Tuğgeneralliğe terfi ederek önce Çanakkale Topçu Komutanlığı daha sonra da Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı görevine atanmıştır. Tuğsavul, 1941 yılında tümgeneralliğe terfi etmiştir. Tümgeneral rütbesi ile 69'ncü Tümen Komutanlığı ve 2'nci Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı görevlerini yürütmüş, rütbesi 1944 yılında korgeneralliğe yükseltilmiştir. Korgeneral rütbesi ile 2'nci Kolordu Komutanlığı, Genelkurmay Eğitim Yarbaşkanlığı ve Genelkurmay 2'nci Başkanlığı görevlerinde bulunmuş, 1948 yılında orgeneral olmuştur. Orgeneral rütbesi ile 2'nci Ordu Müfettişliği ve Yüksek Askeri Şura üyeliği görevlerinde bulunmuştur. 27 Ocak 1952 - 15 Mayıs 1952 tarihleri arasında kısa süre İzmir Valiliği görevinde bulunmuştur. Mithat Atabay, "En Eski Türk Topu Alayının Marsını Yazan Adam: Muzaffer Tuğsavul", *Aynalıpazar*, Erişim Tarihi.27.12.2018.

17 Alparslan Türkeş, General Muzaffer Tuğsavul'un ismini net vermeyip M.T. olarak belirtmiştir. Türkeş, *a.g.e.*, s.14.

18 Muammer Taylak, *27 Mayıs ve Türkeş*, Ayyıldız Matbaası, 2. Baskı, Ankara, 1977, s.6.

Darbeyi ön gören diğer bir girişimde ise General Ahmet Ekrem Türker'in¹⁹ ismi geçmektedir. Alparslan Türkeş bu girişimi şöyle izah etmektedir: "İşte bu sırada E.T.²⁰ (Ahmet Ekrem Türker) Erkan-ı Harbiye Harekât Dairesi Başkanı oldu. O zamana kadar kendisiyle gizli gizli temas etmekte olan subaylar, toplanarak bu defa aşikâr olarak kendisini makamında ziyaret ettiler. Toplantı çok ateşli geçti. Subaylar General E.T.'ye özetle şunları söylediler: Artık ne yaparsanız yapınız..."

Bu müracaat üzerine, ihtilal²¹ grupları, ciddi bir çalışma devresine girdiler. Bu çalışmalar Ankara ve İstanbul'un dışına da yayıldı. Ve bu devre içinde bilhassa Konya'da çok mühim darbe-i hükümet planlama toplantıları yapıldı. Ankara'daki grubun elinde bulunan subaylar, muhtelif sebep ve bahanelerle Konya'ya gönderiliyor, oradaki arkadaşlarla temas etmeleri sağlanıyordu. Konya'dan diğer illere de giden subay arkadaşlar vardı. Bir gün geldi ki, bütün Türkiye'de ihtilal ağı tamam oldu... Harekâtın son saniyede vazgeçildi. İkinci Cihan Harbinin tahribi devam etmekte ve neticeleri daha büyük acılara, zayıf iktisadi bünyeli memleketleri ıstıraplar içinde bırakmaktaydı..."²²

1943'lerden itibaren orduda oluşmuş başka bir teşkilatın varlığını 1960 Darbesi'ni gerçekleştiren Ankara grubunun önde gelen isimlerinden Sadi Koçaş, 1944 Nisan ayı sonlarında Alay Komutanı Albay Nazmi Dora ile yaptığı bir konuşmayı aktararak ortaya koymuştur. Dora, Türkiye'nin savaşa girmediği halde savaşın sıkıntılarını çektiğini sıkıntının sadece ordunun değil, ülke ve milletin de sıkıntısı olduğunu Cumhuriyet'in ilk on beş yılında girişilen büyük kalkınma hareketinin durduğunu belirtmiştir. Zorlukların ömrünü doldurmuş kişiler tarafından çözülemeyeceğini ileri süren Dora, Çakmak'ın yirmi yıldan beri Genelkurmay Başkanı olmasını eleştirmiş, Cemal Tural ve Necip San gibi genç kurmayların göreve getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Sonrasında ise Dora: "Şimdi sanırım anlaştık. Bizim bu konuyu sağlamaya yemin etmiş bir teşkilatımız var. Şu andan itibaren sen de bu teşkilatın üyesisin." Diyerek Koçaş'a örgüte dahil olmayı teklif etmiştir. Ancak Koçaş teklifi, kendisini böyle bir davaya hizmet edecek kadar yetenekli görmediğinden ve teşkilatın şimdiden deşifre olduğunu düşündüğünden reddetmiştir.²³

19 Ahmet Ekrem Türker: 1891'de Kandıye'de doğmuştur. 1 Mayıs 1911'de Mekteb-i Harbiye'den, mülazım-ı sani rütbesiyle mezun olmuştur.1 Haziran 1915'de mülazım-ı evveliğe terfi etmiştir.22 Temmuz 1916'da 33'üncü Fırka, 52'nci Alay Makineli Tüfenk Bölüğünde görevli iken Kamışlı Tepe'de Ruslara esir düşmüş,12 Haziran 1918'de esaretten avdet etmiştir.30 Mart 1921'de Milli Mücadele'ye katılmış, 19 Nisan 1921'de Kocaeli Grubu Erkan-ı Harbiye'sinde görev almış,15 Ekim 1921'de yüzbaşılığa terfi etmiştir. Afyon ve Dumlupınar Muharebatındaki hizmetlerinden dolayı mebni binbaşılığa; 30 Ağustos 1929'da kaymakamlığa; 30 Ağustos 1933'te albaylığa; 30 Ağustos 1939'da tuğgeneralliğe;30 Ağustos 1941'de tümgeneralliğe terfi etmiştir.27 Nisan 1948'de tedavi gördüğü Amerika Birleşik Devletleri'nde vefat etmiştir. Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, Askeri Safahat Belgesi,16.01.2019/154972791.

20 Alparslan Türkeş, General Ahmet Ekrem Türker'in ismini net vermeyip E.T. olarak belirtmiştir. Türkeş, a.g.e., s.17.

21 Araştırmamızın esas alındığı yıllarda "darbe" kelimesi "ihtilal" olarak kullanılmıştır.

22 A.g.e., ss.17-18.

23 Sadi Koçaş, Atatürk'ten 12 Mart'a ..., Anılar Cilt: 1 İstanbul, 1977, ss. 148-156.

Ordu içerisinde İsmet İnönü yönetimine karşı darbeyi öngören 1941-1942'lerde kurulan ve 1950'ye kadar çalışmalarını sürdüren örgütlerden birisi de Kurmay Albay Seyfi Kurtbek'in²⁴ savaş yılları içinde kurduğu "Hücum Ordusu" adlı örgüttür.²⁵

Bu örgütlerin kurulmasında, CHP iktidarının 1940 yılından itibaren, orduda yaptığı bir takım yasal düzenlemelerin etkili olduğu söylenebilir. Şöyle ki: 25 Mayıs 1940 tarihinde yürürlüğe giren 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu'nda, örfi idare komutanlıklarının genel güvenlik ve asayişe ilişkin olan ve polise tanınan yetkileri kullanabilmesi için, Bakanlar Kurulu'nun bir kararnameyle komutanlığa aktarılacak yetkileri belirlemesi gerekiyordu.²⁶ Bakanlar Kurulu'nun kabulü üzerine 4 Aralık 1940 tarihinde yürürlüğe giren kararnameyle, örfi idare komutanlıkları, alacakları kararları doğrudan uygulamadan alıkonuluyordu. Örfi idare tarafından alınan kararlar mahalli zabıta tarafından uygulanabiliyordu²⁷ Böylece sivil bürokrasi, yapılan düzenleme ile TSK'nin bağımsız eylemde bulunmasını büyük ölçüde engellemiştir. 1943'ten itibaren orduyu gençleştirme gayesi ile yapılan düzenlemelerle de Genelkurmay II. Başkanı Korgeneral Asım Gündüz 1 Aralık 1943'te; Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak 12 Ocak 1944'te; I. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay 14 Temmuz 1945'te emekliye sevk edilmişlerdir.²⁸ Bu görevden alınmalar ile orduda üst düzey subaylar arasında ciddi bir kadro değişimi gerçekleşmiştir.²⁹ Bu kadro değişimine tesir eden durumlardan biri Aralık 1943'te Churchill ve Roosevelt'in İsmet Paşa ile Kahire'de yaptığı konferansta Türkiye'nin müttefiklere katılması yönünde yaptıkları baskı

24 Ali Seyfi Kurtbek: 1905'te Gelibolu'da doğdu. 1 Mart 1923'te Asteğmen rütbesiyle Viranşehir 14'üncü Süvari Fırkası, 54'üncü Alay, 3'üncü Bölük Takım Komutanı olarak görev aldı. 27 Şubat 1925'te Gaziantep Cenup Hudut Komiserliği Mühlhaklığı Tercümanlığına, 3 Temmuz 1926'da Viranşehir 54'üncü Alay, 3'üncü Bölük Takım Subaylığına atanarak, 1928'de Harp Akademisine girdi. 24 Eylül 1931'de Kaynarca Süvari 2'nci Tümen, 13'üncü Alay, 1'inci Bölük Takım Komutanlığına, 16 Nisan 1932'de Kurmay Yüzbaşılığa terfi etti. 22 Ağustos 1933'te Paris Ataşemiliterliğine görevlendirildi. 10 Haziran 1937'de Karaköse'de 1'inci Süvari Tümeni, 11'inci Alay, 2'nci Bölük Komutanlığına atandı. 10 Temmuz 1939'da Çorlu III. Kolordu 1'inci Şubeye atandı, 30 Ağustos 1939'da Kurmay Binbaşı rütbesine yükseldi. 29 Haziran 1940'ta Atina Ataşemiliterliğine görevlendirildi. 5 Mayıs 1941'de 1'inci Ordu İkmal Şubesine, 24 Mart 1943'te 2'nci Süvari Tümeni 45'inci Alay Grup Komutanlığına, 23 Eylül 1943'te İstanbul 1'inci Müstakil Zırhlı Tugay 1'inci Alay 1'inci Tb. Komutanlığına, 7 Ağustos 1944'te Genelkurmay 4'üncü Şube Müdürlüğüne atandı. 30 Ağustos 1944'te Yarbaylığa, 30 Ağustos 1948'de Albaylığa yükseldi. 7 Temmuz 1949'da Genelkurmay Başkanlığı Milli Seferberlik Dairesi Başkanı oldu. 3 Mart 1950'de emekliye ayrıldı. IX. Dönem seçimlerinde Demokrat Partiden Ankara Milletvekili seçildi. 11 Ağustos 1950'de I. Menderes Hükümetinde Ulaştırma, 10 Kasım 1952'de II. Menderes Hükümetinde Milli Savunma Bakanlığına getirildi. <http://www.msb.gov.tr>, Erişim Tarihi:12.11.2018.

25 Ümit Özdağ, *Ordu Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yay., Ankara, 1991, ss. 141-143.

26 Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, İmge Yayınları, Ankara, 1997, ss.101-102.

27 *Harp Akademilerinin 132. Yılı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1980, s. 69.

28 Yılmaz Öztuna- Ayzav Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, Tercüman Tesisleri, İstanbul, 1987, s.125.

29 Özdağ, a.g.e., s.146.

olmuştur. İlke olarak savaşa girmeyi kabul eden Türkiye'nin, mutlak gereksinim duyduğu Silahlı Kuvvetlerin modernizasyonda ve bunun önündeki engel yaşlı komutanlar olarak görülmekte idi.³⁰ William Hale, bu durumu destekleyen şu tespitte bulunmuştur: "Her şeyden önce Fevzi Çakmak'ın uzun süren Genelkurmay Başkanlığı yenilenmeyi ve girişkenliği engellemiştir. Neredeyse her zaman terfiler yetenekten çok kıdeme göre yapıldı. Bunun sonucunda da Ordu'nun üst kademeleri aşırı şişti ve modern savaş sanatında fiilen hiçbir eğitimi olmayan insanlarla doldu."³¹

12 Ocak 1944 tarih ve 4580 sayılı çıkarılan "Genelkurmay Başkanlığı'nın Vazife Salahiyetleri Hakkında Kanun" ile de Genelkurmay Başkanlığı başbakana bağlanmış ve başbakana karşı sorumlu tutulmuştur.³² Böylece -1920 yılında "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti" adıyla kurulan ve İcra Vekilleri Heyetine (Bakanlar Kurulu) bağlı olan teşkilat- 3 Mart 1924 tarihli kanunla "Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti" adını alan ve bakanlık statüsü kaldırılıp bağımsız bir yapıya kavuşturulan teşkilatın,³³ 1944 yılında yapılan kanun düzenlemesi ile devlet kurumu içindeki bağımsız konumuna son verilmiştir. 30 Mayıs 1949 tarih ve 5396 sayılı çıkarılan "Milli Savunma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun" ile de Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'nun bünyesi içine alınmıştır.³⁴ Yasa ile Genelkurmay Başkanı Milli Savunma Bakanının teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından atanacak, Kuvvet Komutanları ile Ordu Komutanları, Orgeneraller ve Oramiraller, Genelkurmay Başkanı'nun görüşü alınarak, Milli Savunma Bakanı'nun teklifi ve Bakanlar Kurulu'nun kararı ile tayin edilecektir. Kanunla TSK'da Genelkurmay Başkanlığı ile Ordu Komutanlıkları arasında kurulan emir-komuta zinciri değiştirilmiş ve Kuvvet Komutanlıkları oluşturulmuştur.³⁵ 1944'ten itibaren yapılan bu kanun düzenlemeleri ile askeri bürokrasinin rejim içindeki ağırlığı kırılmış, iktidar ortaklığına son verilmiş ve sivil idarenin emrine girmesi sağlanmıştır.³⁶

Yapılan bu düzenlemelerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik Doğu Anadolu'dan toprak talepleri; boğazlardan üs istekleri karşısında Türkiye'nin yaklaşma ihtiyacı duyduğu ABD'nin isteklerinin³⁷ belirleyici olduğu söylenebilir.³⁸ ABD isteklerine göre Türk ordusunun yeniden şekillenmesi geleneksel sistemle yetişmiş ordu mensuplarını son derece rahatsız etmiş ve gizli teşkilatlanmaların kurulmasının diğer bir

30 Hale, a.g.e., s. 123.

31 A.g.e., s. 135.

32 Özdağ, *Ordu- Siyaset...*, ss. 145-146.

33 <https://www.tsk.tr>, Erişim Tarihi: 15.12.2018.

34 Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İst., 1994, s.56; Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaset*, Sezai Ekinci Matbaası, İstanbul, 1998, s.157.

35 İba, a.g.e., s.158-159; Özdağ, a.g.e., s.157.

36 Özdağ, a.g.e., s.168.

37 1949 yılında yapılan kanunun getirdiği teşkilatın fikir babası, Amerikan Askeri Yardım Kurulu başkanlığını üç yıl boyunca yapan, Tuğgeneral MacBride'dir. Serhat Güvenç, "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü:1942-1960" ,*Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010,ss.278-279.

38 Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara,1990, ss..7-10.

sebebini teşkil etmiştir. Şöyle ki: 1877-1878 savaşından sonra Prusya modeline göre biçimlenen Türk ordusu, 1942 yılından itibaren *Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu* çerçevesinde başlayan Amerikan yardımının bir ayağı olarak, 1943 yılından itibaren Türkiye’de Amerikalı uzmanların görevlendirilmesi ile Amerikan ordu nizamına göre şekil almaya başlamıştır. Amerikan yardımı ile verilen araç ve teçhizatın Türk ordusunca verimli kullanılmayacağı endişesi bu yardımın kapsamını genişletmiş ve Türk Silahlı Kuvvetlerindeki subay ve ast subayların eğitimini de içene almıştır. Amerikan silah ve teçhizatın etkin kullanımının öğretildiği teknik ve doktriner kurslar açılmıştır. Bu kurslarda Türk Ordusunda o güne dek örneklerine pek rastlanılmayan astların, üstlere öğretmenlik yaptığı görülmüştür.³⁹ Belen, Truman Doktrini’ne göre Amerikalı subayların orduyu kontrol etmeleri, bu kontrolde astların daha üst rütbeli subaylara karşı amir tavrı takınmalarının orduyu sınırlendirdiğini ifade etmiştir.⁴⁰

Kısaca belirtmek gerekirse, Milli Mücadele’den bu yana yönetime ortak olan askeri kanat, iktidarının baskın tavrı ile orduda yaptığı yasal düzenlemelerden, ekonomik sıkıntılardan, Amerikan Askeri Yardımı çerçevesinde Türk Ordusu’nun ABD’ye göre şekillenmesinden rahatsızlık duymuş ve bu rahatsızlıkta ordu içerisinde İkinci Dünya Savaşı sırasında CHP’ye karşı gizli örgütlerin kurulmasının nedenini oluşturmuştur.⁴¹

İkinci Dünya Savaşı içinde kurulan bu örgütleri darbe düşüncesinden uzaklaştıran sebeplerden biri savaşın sürüyor olması iken, savaş bitiminde harekete geçmemelerinin nedeni ise İsmet Paşa’nın çok partili hayata geçileceğine dair verdiği beyanat olduğu söylenebilir. Bu beyanat sonrasında 7 Ocak 1946’da; Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan DP, iktidarın seçim yoluyla değişeceğini umut eden subayların destek verdiği parti olmuştur. Cemal Madanoğlu anılarında “Generallerin dışında, hepimiz DP’yi tutuyoruz.”⁴² “Savaş bitmişti. Umutlar Demokrat Parti’ye ve başındaki adama bağlanıyordu; O dönemde hemen bütün ordu İnönü’ye karşıydı.”⁴³ Derken; Alparslan Türkeş de anılarında, DP’nin kuruluşunda subayların da, “büyük gayretle çalıştığı hakikati”⁴⁴ dikkat çekmiştir. Yine Sıtkı Ulay anılarında DP’nin ordu tabanında nasıl destek gördüğünü şöyle ifade etmektedir: “... 1946’dan beri siyasete girmeden demokrasiye ulaşma azmi ile çalışan ve hemen hemen o zamanki Türk Silahlı Kuvvetlerinin üçte ikisine varan önemli kadroyu da dikkate almak lazımdı. Bu kadro askeri teşkilat bulunan her garnizonda mevcuttu ve subayı ile astsubayı ile hepsi kendi ailelerini talimat ile sandık başlarına göndermişler, ayrıca, tek partiden kurtulma cesaretini bucak ve köylerdeki vatandaşlara da ihsastan geri kalmamışlardı... Bu suretle ya seçimi kaybederlerse; İnönü ve Halk Partisi ile bazı eski mütegalibeleri

39 Güvenç, a.g.m., ss. 255-284.

40 Fahri Belen, *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971, s.30.

41 Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu...*, s.21.

42 Cemal Madanoğlu, *Anılar 1911-1953*, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1983, s.323.

43 A.g.e., ss. 330-331.

44 Türkeş, a.g.e., s.21.

köyümüze, bucağımıza ne yapar korkusu da ortadan kaldırılmış bulunuyordu. O zaman bu Demokrat Parti için çok büyük bir kuvvetti ve nimetti.”⁴⁵

İktidarın değişmemesi sebebiyle DP tarafları subaylar arasında hayal kırıklığı yaratan ve şaibeleriyle kızgınlığa neden olan 1946 seçimlerinden sonra Ankara’da memleket meselelerini tartışıp, dertleşen subay toplantıları yapılmaya başlanmıştır. Bu toplantılara; Kurmay Albay Şeref Konuralp, Kurmay Albay Seyfi Kurtbek, Kurmay Yarbay Necip San, Kurmay Binbaşı Şefik Erensü, Kurmay Binbaşı Cemal Yıldırım, Kurmay Binbaşı Pertev Gökçe, Kurmay Binbaşı Kenan Esengin, Kurmay Binbaşı Mehmet Ali Aytaç, Kurmay Yarbay Celal Erikan, Kurmay Binbaşı Hakkı Atıl... gibi isimler katılmıştır. Başlangıçta dertleşme ve sohbetten ileri gitmeyen bu toplantılara katılan genç kurmaylar ikinci bir seçim rezaletine rıza göstermeyecekleri yönünde karar almışlardır.1946 Mayıs ayında Kurmay Binbaşı Cemal Yıldırım İstanbul Harp Akademisi’ne tayin edilince Yıldız’da Ankara’daki arkadaşları gibi düşünen bir grubun daha olduğunu öğrenmiş ve onlarla temasa geçmiştir. Yıldız’daki grubun önderi Kurmay Albay Cavit Çevik’tir. Grup üyeleri arasında Kurmay Albay Kâmi Akman, Kurmay Binbaşı Naci Aşkun, Kurmay Yarbay Memduh Tağmaç, Kurmay Yarbay Tefvik Doğantan, Kurmay Binbaşı Nâzım Akın, Kurmay Binbaşı Fuat Pulak, Kurmay Yarbay Ethem Baransü, Hava Kurmay Binbaşı Nevzat Gökeri, Hava Kurmay Binbaşı Zeki Zarakol, Kurmay Yarbay Kâmi Gürtan, Kurmay Albay Faruk Ateşdağlı, Ahmet Başta gibi komutanlar vardır. İstanbul’daki gruba ileriki zamanlarda Harp Akademisi Kurmay Başkanı Albay Kadri Erkmen ile Cevdet Sunay⁴⁶ da katılmıştır. İstanbul’daki grup daha teşkilatlı bir şekilde çalışma lüzumu duyduğundan aralarından bir başkan bir de kurmay başkan seçmeye karar vermişlerdir. Oylamaya katılan on iki subay aralarındaki en büyük rütbeyi Cevdet Sunay taşımaya rağmen Albay Cavit Çevik’i başkanlığa, Cemal Yıldırım’ı ise Kurmay Başkanlığına seçmişlerdir. Grup arasında başlangıçta söz konusu edilmeyen darbe fikri daha sonraki dönemde dillendirilmeye başlanılmış ve böylesi bir girişimde kendilerine komuta etmeleri için Fahri Belen⁴⁷ düşünülmüştür.⁴⁸ Milli Birlik Komitesi üyelerinden Cemal Madanoğlu anılarında darbeyi ön gören oluşumların Fahri Belen ile temasa geçtiğini şu sözleri ile doğrulamaktadır: “Kulağıma gelen fısıltılara göre, bizim ordunun karargâhında gizli örgüt kurulmuş imiş. Bu örgüt, İnönü düzenini yıkıp, orduyu yeniden düzenleyecek, baştan aşağı gençleştirecekti.”

45 Sıtkı Ulay, 27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına, Hüsniyat Matbaası, İstanbul,1968, s.14.

46 Cevdet Sunay, 1960’da Genelkurmay Başkanlığı 1966’da Cumhurbaşkanlığı görevlerini ifa etmiştir. <https://www.tccb.gov.tr>,Erişim Tarihi:20.01.2019.

47 Fahri Belen:1892 yılında Bolu’da doğdu. 1912 yılında Harp Okulu’ndan teğmen olarak mezun oldu. Balkan ve I. Dünya savaşlarına katılmış; Kurtuluş Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde 12’nci, Batı Cephesi’nde 23’ncü Tümenlerde görev almıştır.1939’da generalliğe 1944’te Korgeneralliğe yükselmiştir. 1950 Korgeneral iken kendi isteği ile emekliye ayrılıp siyasete atılmış ve 1950’de kurulan I. Menderes Hükümetinde Bayındırlık Bakanı olarak görev yapmıştır. Belen, a.g.e., s.6.

48 Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, İhtilalin İcyüzü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 6-12.

Söylentilerin ardını bırakmadım araştırdım: doğru çıktı. Örgütçüler başlarına bir komutanda bulmuşlar; Korgeneral Fahri Belen...”⁴⁹

Diğer taraftan Ümit Özdağ, 1943'te Kurtbek'in ekibi ile ilişkisini kesenlerden Kurmay Binbaşı Necip San ve Kurmay Yarbay Cemal Tural'ın kurduğu örgütün, 1947 senesinde İstanbul'da Fahri Belen ile evinde ve Harp Akademisi'nde temas ettiğini örgütleri hakkında bilgi verip destek istediklerini; fakat Belen'in örgütün teklifini reddettiğini belirtmiştir.⁵⁰

Fahri Belen ise anılarında yukarıda bahsi geçen olayı şöyle izah etmektedir: *“Gelibolu'da ikinci Kolordu komutanı iken beş kurmay subay geldi. Bunlara bir savaş halinde Ankara- İstanbul demiryolu bombalanarak işlenmez hale gelirse, Marmara Denizi kıyılarından İstanbul ve Trakya'nın nasıl besleneceği görevi verilmişti... Benim bu konudaki fikrimi de aldılar. Akşam yemeğinden sonra bu kuruldan üç albay benimle özel konuşma ricasında bulundu.*

*Ordu evinin bir odasına çekildik. Biraz görüştükten sonra, bana güvenerek bir ihtilal örgütünün yetkili üyeleri olduklarını açıkladılar. Teşkilat çok güçlü idi. Milli Emniyetten bile üyeleri ve bütün ordu ve kolordu merkezlerinde şubeleri vardı... Ben durumu enine boyuna inceledikten sonra ihtilalin durdurulması gerektiğini söyledim... Çok yanlış hükümlere saplanmışsınız. Sırf bir ihtimale dayanarak askeri müdahalede bulunulur mu? Millet böyle bir şeyi destekler ve benimser mi? Dünya ne der? Ama seçim düşündüğünüz gibi gayrimeşru cereyan ederse o zaman vasat doğar. O zaman yapılacak müdahale milletin meşru saydığı ve takdir ettiği bir hareket olur. Çocuklar olmaz, bekleyin. Uygun görülen bu tavsiyeyi Teşkilat da kabul etti. İhtilal gerektiği zaman teşkilatın başında Fahri Belen bulunacaktı.”⁵¹ Belen tavrını netleştirme gayesi ile bir CIA ajanının raporuna da yer vermiştir: *“Dürüst olmayan seçimleri önlemek amacı ile bir örgüt kurulmuş, Demokrat Partiye yakınlığı ile bilinen Korgeneral Fahri Belen'e başvurulmuştur. Belen, 1950 seçimleri yapılp sonuç alınuncaya kadar harekete geçmeyi sakıncalı bulmuştur...”⁵²**

Ana muhalefet lideri Celal Bayar'ın yakınlarından avukat Selahattin Güvendiren'in örgütten Celal Bayar'ı haberdar etmesi üzerine Bayar, örgüt mensuplarından Cemal Yıldırım ile görüşmüştür. Yıldırım, Bayar'a *“1950 seçimlerinde de hile yapılırsa”* müdahale edeceklerini belirtmiştir.⁵³ Milli Birlik Komitesi üyesi Orhan Erkanlı anılarında bu durumu şu sözleri ile doğrulamıştır: *“Bir subaylar grubu adına bir heyetin Bayar ve Menderes ile görüşerek “Genç subaylar sizinle beraberdir. Biz sizi desteklemeye hazırız. Eğer iktidar deoredilmezse, müdahale edeceğiz. Hiç bir şeyden korkmayın.”⁵⁴ Diğer taraftan Samet Ağaoğlu da 1950 seçimleri öncesinde birkaç subayın, İnönü iktidarına yönelik darbe tekliflerini*

49 Madanoğlu, a.g.e., s.330.

50 Özdağ, *Ordu Siyaset İlişkisi...*, ss. 165-166.

51 Belen, a.g.e., s.32.

52 A.g.e., s.33.

53 Özdağ, a.g.e., s.166.

54 Erkanlı, a.g.e., s.5.

Bayar ve Menderes'in: "Bizim için iktidar ancak seçim yoluyla geldiği zaman meşrudur." diyerek reddettiğini dile getirmiştir.⁵⁵

2. 6 Haziran 1950 Tasfiye Hareketi

Katılım oranının yüzde sekseni (%80) aştığı 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP 408 milletvekili ile iktidar koltuğuna otururken; CHP ise 69 milletvekili ile muhalefet partisi durumuna düşmüştür.⁵⁶ Yirmi yedi yıllık CHP iktidarının halk oylaması ile tasfiye edilmesi Türkiye'de hem yeni bir dönemi başlatmış⁵⁷ hem de ordunun darbeyi ön gören girişimlerini sonlandırmasına neden olmuştur.

22 Mayıs'ta toplanan TBMM, DP'nin kurucu kadrosunda yer alan Kocaeli Milletvekili Refik Koraltan'ı Meclis Başkanlığına, İstanbul Milletvekillerinden Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına, Adnan Menderes'i ise Başbakanlığa seçmiştir.⁵⁸ Fakat yeni Cumhurbaşkanı Bayar'ı rahatsız eden konulardan biri orduda İsmet İnönü'ye bağlılıklarıyla bilinen komutanlardı. Bayar, Milli Mücadele'den bu yana tanıdığı İsmet İnönü'nün ordu üzerindeki gücünü biliyor ve onun isteği üzerine, ordu içinde hükümete karşı bir grubun harekete geçmesinden kaygılanıyordu. Erik Jan Zürcher bu hususla ilgili şöyle bir tespitte bulunmuştur: "...Seçim yenilgisine rağmen parti liderliği tartışılmayan İnönü'nün, aslında duruma razı olmadığına ve halen bürokrasi ve ordu tarafından desteklendiğine dair derine kök salmış bir korku vardı. Bu İsmet Paşa saplantısı seçim başarılarına rağmen Demokrat liderlerinin kendilerini güven içinde hissetmemelerine yol açıyordu..."⁵⁹ Bu güvensizlik hissi sebebiyle dönemin Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman⁶⁰

55 Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes, İpin Gölgesindeki Günler*, Alkım Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s.62.

56 CHP %39,9 oy ile 69 milletvekili; DP %53,3 oy oranı ile 408 milletvekili çıkarmıştır. Cüneyt Arca'yürek, *Demokrasinin ilk Yılları(1947-1951)*, Bilgi Yayınevi, Ankara,1983, s.189.

57 *Akşam*, 15 Mayıs 1950, ss.1-2.

58 *Zafer*, 23 Mayıs 1950, s.1.

59 Erik Jan, Zürcher: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., 4.Baskı, İstanbul, 1993, s.324.

60 Abdurrahman Nafiz Gürman: 1882'de Bodrum'da doğmuş, 1906'da Harp Akademisinden mezun olmuştur.77. Alayda Bölük Komutanlığı, Bağdat Harp Okulunda Öğretmen Yardımcılığı, Edirne Harp Okulunda Öğretmen Yardımcılığı, 44. Alayda ve 15. Alayda Tabur Komutanlığı, İşkodra Müstahkem Komutanlığında Karargâh Subaylığı, 10. Nişancı Tabur Komutanlığı, Astsubay Eğitim Tabur Komutanlığı ve 26. Tümen Kurmay Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. Afrika Grupları Kurmayı iken 8 Mart 1919 tarihinde esir düşmüş, 8 Ekim 1919 tarihine kadar esarete kalmıştır. Esaret dönüşü Akhisar Cephe Komutanlığı ile 1. Kolordu Kurmay Başkanlığı görevlerinden sonra 8 Şubat 1921 tarihinde Anadolu'ya geçmiş, 1.Tümen Komutanlığı, Trakya Komutanlığı Kurmay Başkanlığı görevlerini yürütmüştür.1926 yılında Tümgeneralliğe terfi etmiştir. Tümgeneral rütbesi ile 6. Kolordu Komutanlığı yapmış, 1930 yılında Korgeneralliğe terfi etmiştir. Korgeneral rütbesi ile 9. Kolordu Komutanlığı, MSB Müsteşarlığı, 4. Kolordu Komutanlığı ve 2. Ordu Komutan Vekilliği görevlerinde bulunduktan sonra 1940 yılında Orgeneralliğe terfi etmiştir. Orgeneral rütbesi ile 2. Ordu Komutanlığı ve Yüksek Askerî Şûra Üyeliği görevlerinde bulunmuştur. 8 Haziran 1949 tarihinde atandığı Genelkurmay Başkanlığı görevinden, 6 Haziran 1950 tarihinde Yüksek Askerî Şûra Üyeliğine atanmış ve 6 Temmuz 1950 tarihinde de emekli olmuştur. <http://www.tsk.tr.>, Erişim Tarihi: 12.11.2017.

görevden alınmış yerine Nuri Yamut⁶¹ getirilmiştir.- Ordunun üst dereceli komuta heyetini kapsayan bu tasfiye hareketinde değişmeyen ve terfi alan tek kuvvet komutanlığı Nuri Yamut'un komutanlığını yaptığı Kara Kuvvetleri'dir. DP'ye yakınlığı ile bilinen ve 1954'e kadar Genelkurmay Başkanlığını olan Nuri Yamut emekli olduktan sonra 1954 ve 1957 seçimlerinde DP listesinden iki dönem İstanbul Milletvekili olmuştur.⁶² Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na da Orgeneral Kurtcebe Noyan atanmıştır.⁶³ Genelkurmay ikinci başkanı İzzet Aksalur yerine Korgeneral Şahap Gürler tayin edilmiştir. Orgeneral Salih Omurtak, Kazım Orbay⁶⁴ Hakkı Akoğuz emekliye ayrılmışlardır. Birinci Ordu Kumandanı Asım Tınaztepe, İkinci Ordu Kumandanı Muzaffer Tuğsavul, Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Berköy, askeri şuraya tayin edilmişlerdir. Deniz Kuvvetleri Kumandanı Mehmet Ali Ülgen ile Hava Kuvvetleri Kumandanı Zeki Doğan da merkeze alınmışlardır.⁶⁵ Bu tasfiyeler ile Cumhuriyet tarihinde o güne değin görülen en kapsamlı ve hızlı tasfiye hareketi gerçekleştirilmiştir. Basında yirmi beş otuz general⁶⁶ ile iki yüz albayın da ilerleyen zamanlarda emekliye ayrılacağına⁶⁷ dair haberlerin çıkması tasfiye hareketinin yarattığı etkinin ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Tasfiyelerin içeriğine bakıldığında ne denli kapsamlı olduğu görülürken; ne denli hızlı olduğuna da, dönemin Milli Savunma Bakanı Müsteşarı Kenan Yılmaz'ın oğluna anlattıklarından hareketle Altan Öymen şöyle açıklık getirmiştir:

61 Mehmet Nuri Yamut: 1890 yılında Selanik'te doğmuş, 1908 yılında Harp Okulundan mezun olmuştur.1912 yılına kadar Selanik'te 17'nci Nişancı Taburu 1'inci Bölükte görev yapmış, 1912 yılında Manastır 6'nci Kolordu 50'nci Alay 3'üncü Bölükte görevli iken esir düşmüştür. Esaret dönüşü 1913'te Harp Akademisine girmiş ancak eğitimini tamamlamadan 1'inci İşkodra Tümenine katılmıştır. 1919 yılında tekrar girdiği Harp Akademisini 1920 yılında kurmay subay olarak bitirdikten sonra; Anadolu'ya geçerek Milli Orduya katılmıştır. Müteakiben 7'nci Kolordu Kurmay Başkanlığı, Harp Akademisi Kurmay Başkanlığı, 40'ıncı Alay Komutan Vekilliği, Afganistan Eğitim Heyeti Başkanlığı, Genelkurmay Karargâhında Şube Müdürlüğü, 190'ınci Alay Komutanlığı, 5'inci Tümen Tuğay Komutanlığı, 18'inci Dağ Tuğay komutanlığı, 2'nci Ordu Kurmay Başkanlığı görevlerini yürütmüştür.1935 yılında Tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Tuğgeneral rütbesi ile 9'uncu Tümen Komutanlığı yapmış, 1936 yılında Tümgeneralliğe terfi etmiştir. Tümgeneral rütbesi ile 9'uncu ve 57'nci Tümen Komutanlığı görevlerinde bulunmuş, 1939 yılında Korgeneralliğe terfi etmiştir. Korgeneral rütbesi ile 2'nci ve 12'nci Kolordu Komutanlığı görevlerinde bulunduktan sonra 1945 yılında Orgeneralliğe terfi etmiştir. Orgeneral rütbesi ile 2'nci ve 1'inci Ordu Komutanlığı görevlerinde bulunmuş, 3 Ocak 1949 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmış ve 1 Temmuz 1949 tarihine kadar aynı zamanda Genelkurmay Başkan Vekilliği görevini de yürütmüştür. 6 Haziran 1950 tarihinde atandığı Genelkurmay Başkanlığı görevinden 10 Nisan 1954 tarihinde kendi isteği ile emekli olmuştur. <http://www.tsk.tr>,Erişim Tarihi:12.11.2017; *Resmî Gazete*, 8 Haziran 1950,S.7527,s.18597.

62 Mithat Atabay, *Çanakkale Cephesinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne*, Çanakkale Belediyesi Kültür Yayınları.,s.265.

63 *Akşam*, 7 Haziran 1950. s.1-2; Cumhuriyet, 7 Haziran 1950. s.1.

64 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi)*,30.18.0.02/103.56.6. Bakınz EK 1.

65 *Resmî Gazete*, 8 Haziran 1950, S.7527,s.18597;Yeni İstanbul, 7 Haziran 1950, s.1.

66 *Ulus*, 7 Haziran 1950, s.1.

67 *Akşam*, 7 Haziran 1950, s.1.

“...Yaver, kapıdan içeri girer girmez, aldığı talimatı yerine getirdi. Orgeneral Gürman’ı askerce selamladı. Ve:“Kumandanım “ dedi :”Bakanımın verdiği emre göre Askeri Şura üyeliğine tayin edildiniz. Arz ederim.”

Orgeneral Gürman şaşırtdı. Böyle bir “bildirim” beklemiyordu. Yerinden kalktı:

“Anlamadım” dedi, “bu nasıl şeydir? Sana kim ne söyledi?”

Yaver aldığı emri tekrar edecekti. Fakat buna gerek kalmadı. Plana göre kapı yeniden açıldı. İçeriye Orgeneral Nuri Yamut girdi. O da bir selam çaktı:

“Orgeneralim” dedi, Genelkurmay başkanlığına tayin edilmiş bulunuyorum. Görevi sizden devralmaya geldim. Emrinizi bekliyorum.”

Gürman’a söyleyecek bir şey kalmamıştı. Devir teslimin tamamlanması uzun sürmedi.

Kuvvet komutanlarının makam odalarında aynı yöntem uygulandı.”⁶⁸

Hikmet Özdemir’in ifadesi ile “çok ani olarak adeta sivil bir darbe şeklinde gerçekleştirilen...”⁶⁹ Operasyonda etkili olan iki durum vardır. Bu durumlardan ilki Genelkurmay Başkanı ve bazı yüksek dereceli komutanların seçimler sonrasında İsmet İnönü’ye gidip, isterlerse duruma müdahale edecekleri yönündeki söylentidir.⁷⁰

Sıtkı Ulay da: “...O gün aramızdan ayrılarak, resmi elbiselerini çıkarmış ve bu partide yer almış bir arkadaşımız, Yedek Subay Okulu Kurmay Başkanlığı odasına üzüntü ve telaş ile ulaşarak: şimdi, Bayar’ın yanından geldiğini, aldıkları bir haberde, Milli Şef İnönü’nün yanında o devrin bazı kumandanlarının bulunduğunu ve kendisine danışarak bu seçimleri iptal ettirmek ihtimalleri olduğunu, buna karşı ne düşünüldüğünü ve ne yapılacağını soruyordu.”⁷¹ diyerek söylentiyi doğrulamıştır.

Söylentilerin artması üzerine o zamanki Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman da Bayar’ın evine gelerek: “Ordu, seçim neticelerine hürmet edecektir. Seçimler nizami bir şekilde yapılmıştır. Ordudan endişe edilmemelidir.” diye teminat vermiştir.⁷²

Hürriyet Gazetesi de 9 Haziran 1950 tarihinde “Komutanlar Dedikodusu” başlıklı yazıda benzer nitelikte bir iddiada bulunmuş ve “Söylentiye göre CHP’nin iktidarı kaybettiği 14 Mayıs 1950 pazar günü akşamı bugün kendilerine bir görev verilmemiş ve durumları bilinmeyen bazı komutanlar İsmet İnönü’ye giderek hal hatır sormuşlar, bir emri bulunup bulunmadığını öğrenmek istemişlerdir. Ordu yüksek komuta heyetindeki değişiklikler bu teşebbüsün ürünüdür.”⁷³ değerlendirmesini yapmıştır.

68 Altan Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitapçılık, 8. Baskı, İstanbul, 2004, ss. 477- 480.

69 Hikmet Özdemir, “Menderes’in Dünyası”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1990, s.6.

70 Erkanlı, *a.g.e.*, s.5.

71 Ulay, *a.g.e.*, s.14.

72 Öztuna- Gökdemir, *a.g.e.*, s.102.

73 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.23.

Bu ithama karşı CHP'yi destekleyen Ulus Gazetesi 10 Haziran 1950 tarihli sayısını “Komutanlarımıza İftira Etmeyelim” manşetiyle çıkarmıştır. “Ordu Komuta zincirinde yapılan geniş değişiklikleri çirkin bir iftiraya bağlamak isteyenler var.”⁷⁴ diyen gazete hükümetten durumu açıklamasını istemiştir.

Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce ise “bunu sadece yasanın hükümete verdiği bir yetkinin kullanılmasından ibaret bulunduğunu” söylemiştir.⁷⁵

DP'yi destekleyen Zafer Gazetesi ise “Genel Kurmayda Büyük Değişiklik” manşetiyle ana sayfadan verdiği haberinde; Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fahri Belen'in yeni Genelkurmay başkanı olan Nuri Yamut'u makamında ziyarette bulduklarına dair bir fotoğrafı paylaşmıştır. Tasfiye hareketi ile ilgili “görülen lüzum üzerine” ifadesinden başka bir yorumda bulunmayan gazete, tasfiye hareketini kapsayan komutanların kimler olduğuna açıklık getirmiştir.⁷⁶

Adnan Menderes'in 13 Haziran 1950'de sert bir üslupla yaptığı konuşma ise tasfiye hareketlerine dair yoruma yer vermeyen bir itirafıdır. CHP'yi, orduyu kendileri aleyhine kışkırtmakla suçlayan Menderes'in sözleri şu şekildedir: “Size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Fırkası, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız memleketimizde demokrasiyi perçinlemeye matuftur. Cumhuriyet Halk Fırkası, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları, havayı karıştırmak istemektedirler...”⁷⁷

Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in İsmet Paşa'ya yönelik böylesi sert ve ölçsüz eleştiriler yapmasında, bir albayın İnönü'nün orduyu arkasına alarak bir darbe hazırlığı içinde olduğunun ihbar edilmesiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazar ihbarı yapan albayın soruşturulmamasını yediği gibi Celal Bayar, Refik Koraltan gibi otuz yıldan beri İnönü'yü tanıyanlar, Menderes gibi yirmi yıldan beri yakınında olanların bu duruma inanmalarını da eleştirmiştir.⁷⁸ Aydemir, başka bir eserinde ise 6 Haziran tasfiye hareketi için, Menderes'in orduda iyi tesir yapmayan ilk müdahalesi ifadesini kullanmıştır.⁷⁹

Suçlamaların odağındaki İsmet Paşa ise, damadı aynı zamanda gazeteci olan Metin Toker'in konu ile ilgili sorusuna verdiği cevapta olayı “komik” diye nitelendirmiş ve “Bir defa böyle bir şey olmadı. Tamamıyla uydurma, üstelik kimin gücü yeter ki? Ve şayet niyetim o yönde olsaydı o noktaya getirir miydim durumu? Her tarafı ile gülünç bir yakıştırma.”⁸⁰ demiştir.

74 Ulus, 10 Haziran 1950, s.1 ve 5.

75 Ulus, 11 Haziran 1950, s.1 ve 3.

76 Zafer, 7 -8 Haziran 1950.s.1.

77 Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 7. Basım, Simge Yayıncılık, 2000, s.194.

78 Aydemir, a.g.e., ss.194-195.

79 Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.229.

80 Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1950-54*, s.251.

İsmet Paşa'nın bu ifadelerini doğrulayan bir gelişme de o sırada hem CHP organı Ulus Gazetesi'nin İstanbul muhabiri hem de CHP'nin basın bürosunun yöneticisi olan Orhan Birgit'e aittir. Orhan Birgit seçim gecesi İstanbul CHP il merkezindedir. Seçim sonuçları beklenirken çalan telefonu açan Birgit, I. Ordu Komutanının (Asım Tınaztepe) Parti Müfettişi Sadi Irmak'la görüşmek istemesi üzerine telefonu Sadi Irmak'a vermiştir. Telefon konuşmasından sonra Sadi Irmak'ın telaşla Köşk'ü bağlattığını ve telefona gelen İsmet Paşa'nın yaverine, I. Ordu Komutanının söylediklerini şöyle iletmıştır: "1.Ordu müfettişi paşa diyor ki: Durum endişe vericidir. Komünistlerin seçime fesat karıştırmış olması ihtimali var. Reiscumhur Hazretleri emrederlerse, biz bazı sandıklara müdahale edebiliriz... Lütfen kendilerine arz ediniz. Ben cevap bekliyorum." Kısa bir zaman sonra Cumhurbaşkanı ile görüşüp gelen yaver İsmet Paşa'nın cevabını şöyle aktarmıştır: 'Reiscumhur hazretleri selamlarını söylüyor. Diyor ki: Endişeye mahal yoktur. Halkın iradesi nasıl tecelli ederse, ona hücrmet edilecektir...' ⁸¹ Orhan Birgit'in anlattığı bu olay, seçim sonuçlarına müdahale düşüncesinin, örgütlü bir girişim halinde olmasa da bazı komutanların aklından geçebildiğini göstermiştir. Nitekim İstanbul müfettişi paşa, aklından geçeni, Çankaya Köşkü'ne giderek değil ama telefonla konuştuğu parti müfettişi aracılığıyla İsmet Paşa'ya iletmıştır. Ama sonuç şudur: İsmet Paşa'dan kesin bir "Öyle şey olmaz" cevabı almıştır. ⁸²

Orhan Erkanlı anılarına DP'nin seçimleri kazanması üzerine bazı kumandanların, grup halinde İsmet Paşa'ya giderek: "Paşam ordu emrinizdedir..." dediklerini ve samimiyetle Paşa'dan emir beklediklerini, Paşa'nın bu teklifi reddettiğini belirtmiştir. ⁸³ William Hale da seçimlerden hemen sonra dört üst rütbeli komutanın İnönü'ye gidip, sonuçların iptali için bir darbe yapmayı önerdiklerini İsmet İnönü'nün bu teklifi kabul etmediğini aktarmıştır. ⁸⁴

Tasfiyelerde etkili olan ikinci bir durum ise 5 Haziran günü Menderes'i ziyarete gelen bir albayın- Seyfi Kurtbek olduğu söylenen- 8- 9 Haziran gecesi bir darbenin yapılacağını bildirmesidir. ⁸⁵

Türk Silahlı Kuvvetlerinde DP'ye yakınlığı ile bilinen komutanlar arasında 1950 seçimleri öncesinde Korgeneral iken istifa ederek, DP listesinden aday olan ve seçimler sonrasında Bayındırlık Bakanlığı'na getirilen Fahri Belen ile Kurmay Albay iken istifa ederek ⁸⁶, DP listelerinden aday olan ve seçimler sonrasında Ulaştırma Bakanlığı'na getirilen Seyfi Kurtbek'in ⁸⁷isimleri öne çıkmaktadır. ⁸⁸ Seyfi Kurtbek ve Fahri Belen gibi komutanların isimleri yukarıda

81 Öymen, a.g.e.,ss. 474-475.

82 A.g.e.,s.475.

83 Erkanlı, a.g.e.,s.5.

84 Hale, a.g.e., s.131.

85 Arcayürek, a.g.e., s.229.

86 Resmi Gazete,23 Mayıs 1950, S. 7513, s.18526; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi),030.11.1/213127.

87 Resmi Gazete, 12 Ağustos 1950, S.7581, s.18901.

88 Öztuna- Gökdemir, a.g.e., s.102.

belirtildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İsmet İnönü'ye karşı yapılması düşünülen bir darbe girişiminde geçmektedir.⁸⁹

Görülüyor ki 1946 seçimleri subaylar arasında rahatsızlık yaratmış ve bir grup subay müteakip seçimlerde de aynı durumun yaşanması halinde duruma müdahale etme kararı almışlardır.⁹⁰ Bu karara paralel bir teşkilatlanma yapılmış ve 1950 seçimleri öncesinde Korgeneral Fahri Belen vasıtasıyla Celal Bayar'a duyurulmuştur.⁹¹ 1950 seçimlerinde iktidarın seçim vasıtasıyla değişmemesi halinde darbeyi öngören ve bu konuda tetikte bekleyen bir oluşumun varlığı, bizzat örgütle temas halinde olan Fahri Belen'in anıları ışığında aşikârdır. Fakat 1950 seçimlerinde iktidar değişimi söz konusu olmuş ve darbeye gerek duyulmamıştır. Diğer taraftan iktidar değişikliğinin üst dereceli komutanların bir kısmı tarafından benimsenmediği ve İsmet Paşa'nın *olurunun* alınmasıyla karşı bir darbe düşündükleri iddiaları da söz konusudur. Ordunun politize olduğu bu yıllarda iktidara gelen DP, ordu üst kademelerinin bir kısmının geçmişten gelen geleneksel yapıya ne denli bağlı olduğunu ve bu yapının merkezinde ise İsmet İnönü'nün olduğunu düşünmekteydi.⁹² DP'de oluşan bu İnönü fobisi⁹³, İsmet İnönü'nün gerçekte DP yönetimini kabul etmediği ve ilk fırsatta kendilerini yok edeceği inancına dayanıyordu. İnönü politikada aktif olduğu sürece, kendilerini güvensiz hisseden⁹⁴ DP'nin geçmişten bu yana İnönü'ye bağlı ordu komutanlarının tasfiyesini olası bir darbe girişimini engellemek ve kendilerine bağlı bir ordu oluşturmak gayesiyle gerçekleştirdiği söylenebilir.⁹⁵

89 Madanoğlu, *a.g.e.*,s.330.

90 Özdağ, *a.g.e.*,s.126.

91 Öztuna-Gökdemir, *a.g.e.*, s. 101.

92 1948 yılında Genelkurmay Başkanı Salih Omurtak'ın yayınladığı yılbaşı tebrik mesajı bu duruma bir kanıt niteliğindedir. Omurtak mesajında şöyle demektedir:

"Çok Sayın Cumhurbaşkanımız ve yüce Başbuğumuz

Kara, deniz ve hava ordularımızın komutan, subay ve eratı adına yeni yıllarını en derin tazim ve itaatle kutlar, büyük Şefimizin, ordumuzun ve aziz Türk vatanının başı üstünde her zaman şan ve şerefle ışık vermelerini ulu tanrıdan dilerim." Omurtak'ın yeni yıl mesajına DP'nin tepkisi açıktı. Fuat Köprülü mesajın: *"dünyanın hiçbir demokrasisinde eşine tesadüf edilmeyecek garip bir eda taşımakta"* olduğunu belirtiyordu. Cemil Koçak, *Darbeler Tarihi 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart*, Timaş Yay., İstanbul, 2016, s.33.

93 Menderes'in bilinçaltında oluşan İsmet Paşa fobisi için bkz: Aydemir, *İhtilalin Mantiği...*, ss.241-244.

94 Ahmad Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın,4.Baskı, İstanbul, 2010,s.58.

95 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul,2003, s.56; Hikmet Özdemir bu durumu destekleyen şu tespitte bulunmuştur: *"Menderes'in iktidarını pekiştirmek ve otoritesini sağlamak için bürokraside büyük bir değişiklik yapması bekleniyordu. Fakat askeriyede herhangi bir değişiklik olacağı düşünülmemişti. Menderes bir anlamda İnönü'nün askeriyedeki etkinliğini ve askeriye üzerindeki gücünü tasfiye etmeye çalıştı."* Hikmet Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yayınları, İstanbul, 2004, s.145.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketlerinin neticesi olarak yetişen yeni subay nesli kendilerini ilk zamanlarda reformun öncüleri, sonrasında devletin hamisi olarak görmeye başlamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde *Vatanın Kurtarıcısı*, Cumhuriyet Dönemi'nde *Devrimlerin Bekçisi* vizyonunu da üstlenen ordu, rejimden tavizler verildiğini ya da sistemde aksamalar meydana geldiğini düşündüğünde harekete geçmeyi kendisinde bir hak olarak görmüştür. Bu düşünceden hareketle Türk Silahlı Kuvvetlerinde 1941-1950 arası dönemde CHP iktidarına karşı darbeyi ön gören gizli örgütler kurulmuştur. Bu yıllarda kurulan örgütler içerisinde yer alan bir takım subay ve komutanların aynı zamanda DP iktidarına karşı kurulan örgütler içerisinde bulunduğu-temas halinde olduğu-görülmüştür.

DP iktidarına karşı oluşan teşkilatlanmalardan ilki olan 1954'te kurulan ve 1956'da daha sistemli çalışan İstanbul grubunun fahri başkanı Faruk Ateşdağlı'dır. 27 Mayıs İhtilali'nin asli gerçekleştiricileri olan Ankara grubunun lider kadrosunda ise Kenan Esengin vardır. Faruk Ateşdağlı ile Ankara'da oluşan başka bir grubun lider kadrosunda yer alan Talat Aydemir'in aralarına aldıkları komutanlardan biri ise Alparslan Türkeş'tir.⁹⁶ Faruk Ateşdağlı, Kenan Esengin, Alparslan Türkeş gibi komutanlar, İsmet Paşa iktidarına yönelik darbeyi ön gören gruplar içerisinde de yer almışlardır. İkinci Dünya Savaşı içerisinde kurulan teşkilatlanmalara dahil olan Cemal Yıldırım ile Naci Aşkun 1958'de Demokrat Parti iktidarına karşı darbe hazırlığı içinde oldukları gerekçesi ile sorgulanan dokuz subaydan ikisidir. Bununla birlikte 1943 yılında kurulan teşkilatlanmalardan birinin aralarına almak için teklif götürdükleri kişi 27 Mayıs 1960 Darbesi'ni gerçekleştiren Ankara grubunun lider kadrosunda yer alan Sadi Koçaş'tır.⁹⁷ Her iki dönemde oluşan teşkilatlanmalarda yer alan ya da temas halinde olan kişilerin olması gerçeğinden hareket edildiğinde siyasi erkin, devletin hamisi vizyonunu üstlenen askeri kanadın müdahale girişimlerine maruz kaldığı açıktır.

Ordunun bu müdahil tavrından rahatsız olan ve olası bir darbe girişimi endişesi taşıyan DP, kendisine riayet eden bir ordu yaratma düşüncesiyle Cumhuriyet tarihinin ilk sivil müdahale hareketi olan 6 Haziran 1950 tasfiye hareketini gerçekleştirmiştir. Bu tasfiye hareketinde etkin rol oynayan ve I. Menderes Hükümeti'nin Bayındırlık Bakanı olan Fahri Belen 1960 Darbesi'nin ardından *Vatan Gazetesi*'ndeki yazısında bu müdahale hareketinin amacını şu sözleriyle dile getirmiştir: "...*Demokrat Parti iktidarı ilk günden itibaren orduya itimat etmeyerek uşak ruhlu bir Erkânı Harbiye reisi bulmak için her çareye başvurdu. Erkânı Harbiye reislerinden, vekillerin paltolarını tutanlar görüldü. Bu gibi hareketler orduda nefret ve infial uyandırmakta idi...*"⁹⁸

96 Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, *a.g.e.*, ss.23-42.

97 Koçaş, *a.g.e.*, s.158

98 Fahri Belen, "Anayasa ve Başkomutanlık", *Vatan*, 23 Haziran 1960,s.2.

Sonuç olarak denilebilir ki ordunun, *Devletin muhafızları*⁹⁹ olarak darbeyi ön gören girişimler içerisinde olması mevcut iktidarların, orduyu bir tehdit olarak algılamasına neden olmuştur. Bu sebeptendir ki iktidarlar 1924'te bağımsız statüsüne dönüştürülen Genelkurmay Başkanlığına yönelik yaptığı yasal düzenlemelerle, bu kurumu siyasi erke bağıly hale getirmeye çalışmışlardır. Genelkurmay Başkanlığı'nın, 1944'te Milli Savunma Bakanlığı bünyesine alınmasıyla başlayan süreç yukarıda izah edildiği üzere 2016 ve 2018 yasal düzenlemeleriyle son halini almış ve askeri kanat neredeyse sivil erkin kontrolüne girmiştir. Bu noktada Genelkurmay başkanı dahil olmak üzere üst dereceli komutan atamalarının Cumhurbaşkanınca yapılyor olması göz önüne alındığında Türkiye'de ordu-iktidar ayrımını savunmanın anlamsız olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Türkiye'de ordu-iktidar ilişkilerinin dengede tutulamamasının tek nedeninin ordunun müdahil tavrından kaynaklanmadığı, siyasi erkin de iktidarına bağıly bir ordu oluşturma düşüncesiyle, askeri kanadın bağımsızlığını gerçek anlamda istemediği ileri sürülebilir.

99 Erkanlı'nın ifade ettiği gibi: "Diğer ordularda subaylık herhangi bir devlet hizmeti gibi profesyonel bir meslektir. Biz de ise bir mesleğin çok üstünde milli bir vazifedir. Devlet muhafızlığıdır." Erkanlı, a.g.e., s.375.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi),
30.18.0.02/103.56.6.

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Askeri Safahat Belgesi, 16.01.2019/154972791.

II. Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

III. Süreli Yayınlar

Akşam,

Aynalıpazar,

Cumhuriyet,

Hürriyet,

Sabah,

Ulus,

Vatan,

Yeni İstanbul,

Yenisöz,

Zafer

IV. Kitaplar

AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes, İpin Gölgesindeki Günler*, Alkım
Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

ARCAYÜREK, Cüneyt, *Açıklıyor-1:Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*,Bilgi
Yayınevi. Ankara,1983.

- ATABAY, Mithat, *Çanakkale Cephesinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne*, Çanakkale Belediyesi Kültür Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, 7. Basım, Simga Yayıncılık, 2000.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- BAGCI, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- BELEN, Fahri, *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2011
- ERKANLI, Orhan, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, II. Baskı, İstanbul, 1972.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2003.
- FEROZ, Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın., 4. Baskı, İstanbul, 2010.
- HALE, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2014.
- Harp Akademilerinin 132. Yılı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1980.
- İBA, Şaban, *Ordu Devlet Siyaset*, Sezai Ekinci Matbaası, İstanbul, 1998.
- İPEKÇİ, Abdi - Coşar, Ömer Sami, *İhtilalin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- KAYALI, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs -12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erdal, İletişim Yay., İstanbul, 2009.
- KILI, Suna -GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- KOÇAK, Cemil, *Darbeler Tarihi 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- KOÇAŞ, Sadi, *Atatürk'ten 12 Mart'a ...*, Anılar Cilt: 1 İstanbul, 1977.
- MADANOĞLU, Cemal, *Anılar 1911-1953*, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1983.
- ÖYMEN, Altan, *Değişim Yılları*, Doğan Kitapçılık, 8. Baskı, İstanbul, 2004.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Ordu Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

- ÖZDAĞ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2004.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÖZTUNA, Yılmaz-GÖKDEMİR, Ayvaz, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, Tercüman Tesisleri, İstanbul, 1987.
- TAYLAK, Muammer, *27 Mayıs ve Türkes*, Ayyıldız Matbaası, 2. Baskı, Ankara, 1977.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek- Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- TÜRKEŞ, Alparslan, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, İkinci Baskı, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul, 1977.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- ULAY, Sıtkı, *27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1968.
- ÜSKÜL, Zafer, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, İmge Yayınları, Ankara, 1997.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları- 4. Baskı, İstanbul, 1993.

V. Makaleler

- GÜVENÇ, Serhat, “ ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.255-284.

VI. Tezler

- KARAMOLLAOĞLU, Umut, *Militarizm ve Pretoryanizm Ekseninde Modern Türkiye’de Ordu İktidarı ve Neo-Liberalizmin Orduda İktidara Etkisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

VII. Köşe Yazıları

ATABAY, Mithat, “En Eski Türk Topu Alayının Marşını Yazan Adam: Muzaffer Tuğsavul”, *Aynalıpazar*, (Erişim Tarihi:27.12.2018).

BELEN, Fahri, “Anayasa ve Başkomutanlık”, *Vatan*, 23 Haziran 1960.

ÖZDEMİR, Hikmet, “Menderes’in Dünyası”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1990.

YAĞMUR, Hüseyin, “Başbakan Özal’ın Kendine Dikte Edilen Genelkurmay Başkanına Karşı Çıkması”, *Yenisöz*, 2 Temmuz 2017.

VIII. İnternet Kaynaklar

<http://www.tsk.tr.>, (Erişim Tarihi:12.11.2017).

<http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm>,
(Erişim Tarihi: 12.11.2018).

<http://www.msb.gov.tr.>, (Erişim Tarihi: 12.11.2018).

<https://www.tccb.gov.tr.>, (Erişim Tarihi:20.01.2019).

EKLER

EK-I

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAHİRAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

KARAR

11507

Orgeneral Salih Omurtak, Orgeneral Kâzım Orbay, Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman ve Orgeneral Hakkı Akoğuz'un emekliye çıkarılmaları; Millî Savunma Bakanlığının 5/7/1950 tarihli ve 1812 sayılı yazısı üzerine, 5434 sayılı kanunun 39 uncu maddesinin "b" fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunca 6/7/1950 tarihinde karar-
laştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI
C. Bayar

030 19 01 82 83 86

Başbakan A. Menderes	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı S. Ağca	Devlet Bakanı -----	Adalet Bakanı M. Şevki
Millî Savunma Bakanı Refik S. Trice	İçişleri Bakanı A. Man	Dışişleri Bakanı F. Köprülü	Maliye Bakanı K. İsmail
Millî Eğitim Bakanı A. Başman	Bayındırlık Bakanı F. Balın	Ek. ve Ticaret Bakanı Z. H. H. H.	Sa. ve S. Y. Bakanı M. R. B. B.
G. ve Tekel Bakanı M. S. S.	Tarım Bakanı M. S. S.	Ulaştırma Bakanı M. S. S.	Çalışma Bakanı M. S. S.
			İşletmeler Bakanı M. S. S.

DİN-SİYASET İLİŞKİSİ TEMELİNDE TÜRK SİYASETİ: DEMOKRAT PARTİ (DP) DÖNEMİ DİN-SİYASET İLİŞKİSİ (UYGULAMALAR, SÖYLEMLER, MUHALEFET, 1950-1960)*

Sezen KARABULUT**

Öz

Türk siyasi hayatında bilhassa Cumhuriyet döneminin en yaygın öznelere bir tanesi “din” olmuştur. Bu özne, gerek devlet-toplum gerekse de iktidar-muhalefet ilişkilerini belirleyen en önemli araçlardan bir tanesi haline almıştır. Dinin geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinden itibaren kamusal alandaki varlığının siyaset eliyle biçimlendirilmeye çalışması, buna koşut devlet erkinin laik tandanslı uygulamalarının kamusal alanda yarattığı bir takım tartışmalar, din olgusunun siyasi gündemin öznelere içerisinde ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. İttihat Terakki-Hürriyet İtilaf, Cumhuriyet Halk Fırkası-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi-Demokrat Parti ikilileri arasında görülen siyasi çatışmalarda din önemli bir belirleyici olmuştur. Genel hatlarıyla bu ikililer arasında ilk partinin seküler yorumların uygulayıcısı, ikincisinin ise muhafazakâr ve din odaklı bir anlayışın savunucusu olduğu görüşü genel kabule uygundur. Bu tarihsel etkileşim, 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte o güne dek görülmedik biçimde ivme kazanmış ve önceki dönemden aldığı laik-muhafazakâr temelli siyasi tartışmaların dozunu arttırarak günümüz Türkiye’sine kadar taşınmasında etkili bir dönem olarak öne çıkmıştır.

Bu makalede, Demokrat Parti’nin (DP) iktidar olmasıyla birlikte devletin laik politikalarında görülen dönüşümler ve bu politikalara muhalefet zeminine yerleşen Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) verdiği tepkiler incelenecektir. Sürecin incelenmesi, tekil olaylar üzerinden ele alınacak ve hem uygulamalar, hem de bunların yarattığı tartışmaların verileri ele alınarak bunların Türk siyasetine etkileri değerlendirilecektir. Böylece Türkiye’de yerleşik; laik-dindar tartışmalarının siyasi boyutuna tarihsel bir süreçte bakılacak ve bu bağlamın içerisine sıkışmış kalmış Türk siyasi hayatının “din” olgusundan nasıl etkilendiğinin tarihsel arka planı okuyucuya sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Din-Siyaset İlişkisi, Demokrat Parti, Türkçe Ezan, Anayasanın Dili, Türk Siyasi Hayatı.*

* Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde 2010 yılında savunulan, *Yeşil Kuşaktan Büyük Ortadoğu Projesine Türkiye’de Siyasal İslam* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli, (skarabulut@pau.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-5416-8800>).

**THE TURKISH POLITICS BASED ON RELIGION-POLITICS RELATIONSHIP
THE DEMOCRATIC PARTY (DP) ERA RELIGION-POLITICS RELATIONSHIP
(PRACTICES, DISCOURSES, OPPOSITION, 1950-1960)**

Abstract

One of the most common subjects in the Turkish political life, especially of the Republican era, was “religion”. This subject has become one of the most important means that determine the relationships between the state-society and the government-opposition. The attempt to shape the existence of religion in the public sphere from the late Ottoman and early Republican periods through the use of politics, and in parallel a series of debates created in the public sphere by the secularly inclined practices of the state power paved the way for the emergence of the phenomenon of religion in the subjects of the political agenda. Religion has been an important determinant in the political conflicts between the Union and Progress-the Freedom and Alliance, the Republican People’s Party-the Progressive Republican Party, the Republican People’s Party-Democratic Party. In general terms, between these two parties, it is generally accepted that the first party was the practitioner of the secular interpretations while the second party was the supporter of a conservative and religion-oriented understanding. This historical interaction, with the coming to power of the Democrat Party in 1950, gained an unseen momentum until that time, by increasing the dose of the secular-conservative based political debates obtained from the previous period has come forward as an effective period of today’s Turkey.

This study examines the transformations in the secular policies of the state with the Democrat Party’s (DP) coming to the power and the reactions of the Republican People’s Party (CHP), which took the seats of opposition, to these policies. The examination of the process will be treated through singular incidents and the data of both the practices and the discussions they created will be addressed and their impact on Turkish politics will be evaluated. Therefore, the political background of the secular-religious debates, established in Turkey, will be looked through a historical process and how the historical background of the Turkish political life that has been stuck in this context was affected by the phenomenon of religion will be presented to readers.

Keywords: *Religion-Politics Relation, Democrat Party, Turkish Ezan, Language of the Constitution, Turkish Political Life.*

Giriş

Türkiye’de devlet düzeninin sekülerleşmesi meselesi, 18. yüzyıla dek indirgenebilecek ise de laik devlet esasına gidişe temel teşkil edecek dönüşümlerin Tanzimat’la birlikte başladığı düşünülebilir.¹ Devletin toplumu din temelli bir anlayış ile kompartımanlara ayırması, 19. yüzyıla birlikte milliyetçi düşüncenin Avrupa geneline yayılmasıyla birlikte iflas etmiş, Osmanlı Devlet yönetimi, yerinde bir kavrayışla bu uygulamaya son vererek, hukuk düzleminde eşitlik ilkesini uygulamaya çalışmıştır. Sonraları “Osmanlılık” olarak da adlandırılacak olan Osmanlı ulusu yaratma projesi, tüm toplumu din, dil, ırk, soy, mezhep, bölge ve benzeri gibi ayırıştırmalara tabi tutmadan devlet nezdinde eşit görme anlayışının bir tezahürüdür. Bu tür uygulamalar, yüzyılların getirdiği yerleşik düzenin değişmesi anlamına geleceği için hem pratikte uygulanması zor olmuş hem de bürokrasiden topluma kadar ülkenin çeşitli katmanlarının tepkisiyle karşılaşmıştır.² Temelde hukuk, vergi, askerlik ve mahkeme düzenleri gibi devlet düzenini ve devlet-toplum ilişkilerini belirleyen çok geniş ve etkili alanlarda görülecek değişiklikleri içerdiği için bu tür değişimler önemli direnişlerle karşılaşmış ve bu yöndeki değişimler ağır ilerlemiştir.

Değişimin ağır olmasının bir diğer nedeni Osmanlı kurumsal yapısının yüzyılların getirdiği yerleşiklik içerisinde olgunlaşmış ve hatta kemikleşmiş bir yapı arz etmesidir. Öte yandan bu değişimin araçlarından en önemlisinin dini dünyevi alanda geri planda bırakan (bugünün siyaset bilimi terminolojisiyle ‘laiklik’ olarak özetlenebilecek) seküler anlayışın öne çıkması ve bu anlayışın toplumda gördüğü sert muhalefetin etkisinden de bahsetmek gerekir.

İktidar çevreleri, çoğu uygulamalarında yeni düzenin ateşli savunucuları durumunda görünmüşler ve uygulamaları Tanzimat Dönemi’nden itibaren Osmanlı düzeninin laikleşmesi sonucunu doğurmuştur. Tanzimat’ın önemli devlet adamları Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa, Fuat Paşa, Meşrutiyetin yaratıcılarından Mithat Paşa, sonrasında gelen İttihatçı zümre ve bilhassa Talat Paşa³, Cumhuriyet öncesi Türkiye’de laiklik uygulamalarını pratiğe dökmüş önemli devlet adamları olarak ön plana çıkmışlardır.

1 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Routledge, 1999) başlıklı ve Türkçeye *Türkiye’de Çağdaşlaşma* olarak çevrilen eserinde belirtilen tarihsel süreci sekülerleşme paradigması bağlamında açıklamış ve 18. yüzyıldan itibaren Türkiye’de yaşanan gelişmelerin devlet düzeninde din ve devlet işlerinin ayrıştığı (laik) bir anlayışı doğurmaya başladığına dikkat çekmiştir. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

2 Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulaması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, 1964, ss. 623-649.

3 Örneğin Talat Paşa ile ilgili 2018 yılında yurt dışında yayınlanmış bir eserin başlığında *Father of Modern Turkey* ifadesinin seçilmiş olması dikkat çekicidir. Gerçi eser Ermeni tezlerini destekleyen bir bakış açısıyla yazılmış ve Ermenilerin soykırma uğradığı üzerine söylemler geliştirmiştir. Ancak Talat Paşa merkezli bir eserde onun modern Türkiye’nin babası olarak nitelenmesi, modern Türkiye’nin oluşum serüvenine katkısının belirlenmesi adına ilgi çekicidir. Bilgi için bkz. Hans-Lukas Kieser, *Talaat Pasha, Father of Modern Turkey, Architect of Genocide*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, (2018).

Ancak tüm gelişmelerin hız kazandığı ve devletin biçimini mutlak şekilde değiştirdiği dönem Erken Cumhuriyet Dönemi'dir. CHP iktidarının ilk yıllarında -bilhassa 1920'li yıllarda- ardı sıra uygulamaya konulan bir takım yasalar, devletin laik niteliğini kuşkusuz biçimde gerçekleştiren vasıtalar olmuşlardır. Halifeliğin kaldırılması, Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin lağvedilmesi, şeri mahkemelerin kaldırılması, medreselerin kapatılması⁴, Arap alfabesinden vazgeçilmesi, kadın-erkek eşitliği gibi konular, bu yöndeki uygulamaların en dikkat -ve belki de tepki-⁵ çekenleri olmuştur.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi, iktidarın kurumsal kimliği açısından bir değişiklik yaratmasa da, Atatürk ve İnönü arasındaki düşünsel ve konjonktürel farklılıklar Atatürk Dönemi'nin laiklik yanlısı politikalarında bir takım değişikliklerin görülmesine yol açmıştır. Türkiye'de görülen siyasi gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı sonrası liberal yönetimlerin yenedünya düzeninin önde gelen temsilcilerinden olmaları, Türkiye'de muhalefet olgusunun yeşermesine zemin hazırlamış ve iktidar-muhalefet çekişmelerinin görüldüğü bir ortam doğmuştur. Dolayısıyla dinsel uygulamalar ve bunların siyasi çevrelerde ne şekilde karşılık bulduğu sorusu, böyle bir ortam içerisinde görülmeye başlamış ve İnönü Dönemi'nden itibaren din olgusu, siyasetin önemli öznelerinden bir tanesi halini almıştır.

İnönü Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (1938-1950)

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, Türkiye'deki siyaset-din ilişkilerinin adeta yeni baştan dizayn edilmesine neden olmuştur. Nitekim bu dönemde din olgusu, Türkiye'nin gündemine daha sağlam bir şekilde oturmuştur. Bu değişikliğin gerçekleşmesinde, dünya konjonktürünün etkisi ve Türkiye'de çok partili hayata geçişin de tesiri olmuştur. Sonuçta İnönü Dönemi olarak adlandırılan 1938-1950 döneminde din-siyaset ilişkilerinde önemli dönüşümlerin yaşandığı muhakkaktır. Aslında bu dönemi de ikiye ayırarak incelemek yerinde olacaktır. İlk dönem, 1938 Kasım'ında Atatürk'ün vefatıyla başlayan ve 1945 yılına dek süren dönemdir. Bu süreçte yaşanan İkinci Dünya Savaşı, iç siyaseti uluslararası gelişmelerin gölgesinde bırakmış ve Türkiye daha ziyade İkinci Dünya Savaşı ve onun yarattığı problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır.⁶ Ancak 1939 yılında başbakanlık görevini Celal Bayar'dan devralan Dr. Refik Saydam'ın basına verdiği ilk demeçlerden bir tanesinde laiklik konusuna eğilmesi, konunun gündemi ne denli meşgul ettiğinin örneklerinden biri olarak görülebilir. Konuşmasında laikliğin tanımını gündeme getiren Saydam, laikliğin vicdan özgürlüğünü içerdiği gibi onu güvence altına alan bir

4 Reşat Genç, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

5 Tepkiler için bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İleri Kitabevi, İzmir, 1994.

6 Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

kavram olduğunu da belirtmiştir.⁷ Görüldüğü üzere, laikliğin toplumun belirli kesimlerince -dinsizlik olarak- algılandığından farklı şekilde, çift taraflı bir işlevi olduğuna vurgu yapma gereği hissetmiştir.

1945 yılından itibaren savaşın sona ermesi, yepyeni bir uluslararası iklimin doğuşuna da zemin hazırlamış ve dünyada esmeye başlayan liberal cereyanlar Türkiye'yi de etkilemiştir. 1946 yılının Ocak ayında kurulan Demokrat Parti, Türkiye siyasetinin en önemli öğelerinden bir tanesi durumuna gelmiştir. Yeni teşkilatlanmış bir parti olarak DP'nin 1946 seçimlerinde kazandığı başarı CHP çevrelerini etkilemiş, sosyolojik bir takım analizlere giren CHP yöneticileri, DP'nin muhafazakâr-tutucu çevrelerden aldığı desteği görerek laikliğin katı/tavizsiz bir şekilde yorumlandığı politikalarını yumuşatma ihtiyacı hissetmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği ile değişen ilişkiler iç siyasete de yansımıştı. Dönemin iz bırakan siyasetçilerinden olan ve gerçekleştirdiği politikalarla günümüzde anılagelen Hasan Ali Yücel 1946 seçimlerinden sonra görevden alınmış ve Milli Eğitim Bakanlığı koltuğuna Reşat Şemsettin Sirer oturmuştur. Komünizm tartışmaları altında faaliyetlerini yürüten Köy Enstitülerine yönelik inceleme ve müdahalelerde bulunan Sirer, bu enstitülerin adeta banisi ve hamisi durumundaki İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'u görevden almıştı.⁸

Dini politikalarda görülen değişikliklerin ilk örneği ise, din öğretiminin okullarda yeniden başlatılması için CHP'li Muhittin Baha Pars ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 24 Aralık 1946 tarihli oturumunda öneride bulunmaları olmuştur. Bu öneri DP sıralarından da destek bulmuş, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü öneriyi desteklemişlerdir. Bununla birlikte dönemin başbakanı Recep Peker öneriyi dini propagandaya kapı aralamak olarak nitelendirip reddetmişse de DP'nin bu çıkışı, sonraki dönemleri de etkileyecek tartışmalardan bir tanesine zemin hazırlamıştır.⁹

CHP'nin bir takım dinsel politikaları uygulamaya başlaması bu gelişmeden kısa bir süre sonra görülmüştür. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer "Özel Din Öğretimi Ana Hatları" adı altında bir düzenlemeyle din bilgileri dershanesi açılmasını serbest kılmıştır. Ancak esas tartışmanın, bu düzenlemeye ek olarak geçilen bir düzenlemeyle, dersanelere öğretmen ya da imam-hatip yetiştirmek için din seminerleri yapılması olmuştur. Bu seminerler ortaokul mezunları için beş yıl, lise mezunları için ise 3 yıl süreyle olacaktı. İnönü Dönemi'nde görülen ve farklı tepkiler alan bu uygulama, bazı çevrelerin eleştirisine uğramış, CHP içerisinde bir grubun da yer aldığı bazı çevreler tarafından ise yetersiz görülmüştür. Bu grubun görüşüne göre din

7 Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 186.

8 Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), Rejim Krizi, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 335.*

9 Turan, *a.g.e.*, s. 188.

dersleri okulda verilmeli, çocuğuna din bilgisi öğretmek isteyen bir veli bunun için paralı kurslara mahkûm olmamalıydı.¹⁰

Bu tartışma ortamı içerisinde CHP'nin 7. Olağan Kurultayı yapıldı.¹¹ 17 Kasım 1947'de başlayan ve 19 gün süren kurultay, yalnızca süresi bakımından değil, aldığı kararlar açısından da büyük tartışmalara iz bırakan bir kurultay olmuştur. Bu kurultayda CHP, 1946 seçimlerini masaya yatırmış ve bunun sonucunda bir takım politika değişikliklerine gitmiştir. Laiklik yorumunun yeniden ele alındığı ve bunun sonucunda parti tüzük ve programında önemli değişikliklerin yapıldığı bir süreç yaşanmıştır. Aslında laiklik ilkesi, henüz daha 1927 yılında CHP'nin programına girmiş¹² ve şu şekilde tanımlanmıştı: “*dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma*”. Ancak yeni karara göre bu tanımlamadan “*siyasetten*” sözcüğü çıkartılmıştı.¹³

1948 yılında Millet Partisi'nin kurulması ve bu partinin söylemlerinde genellikle CHP'nin laiklik yorumu ve uygulamalarına yönelik bazı eleştirilerde bulunması hatta bunların önemli bir kısmının parti programında yer alması, CHP'nin içerisinde laiklik meselesini bir kere daha gündeme getirmiştir. Çok geçmeden İnönü'nün öncülüğünde gerçekleşen bir akşam yemeğinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altında imam ve hatip yetiştirecek okulların açılması ve bir ilahiyat fakültesi kurulması kararı alınmıştır. Bu değişikliklerin yapılmasındaki temel etkenin, çok partili siyasi hayatın getirdiği kitlelere hitap edebilme kaygısı olduğu söylenebilir. Çok geçmeden imam yetiştiren kurslar,¹⁴ ilahiyat fakültesi kurma çalışmaları ve ilkokullarda din dersi uygulamasına geçildiği görülmüştür.¹⁵

1950 seçimleri yaklaştıkça, CHP'nin liberal ve sağ seçmenin beğenisini kazanmaya yönelik politikalarında hissedilir bir artış yaşandığı gözlenmektedir. Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ilişkin kanun uyarınca ziyaretçiye kapalı bulunan Kanuni Sultan Süleyman, Mimar Sinan ve Barbaros Hayrettin Paşa gibi Türk büyüklerinin türbeleri, kanunda yapılan değişiklik sonucu devlet töreni ile tekrar açılmıştır.¹⁶

Yukarıdaki tarihsel perspektif içerisinde, iktidarı elinde tutan CHP'nin, yıllar içerisinde kendi koyduğu kuralları ne şekilde değiştirdiğine yönelik

10 A.g.e., s. 188.

11 Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, Güz-2012, ss. 101-139.

12 Umut Karabulut, “Siyasi Partiler”, *İnkılap Dersleri*, Ed. S. İnan, C. Akseki, Gökçe Yayınevi, Denizli, 2012, s. 176.

13 Turan, a.g.e., s. 191.

14 *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1949. Ayrıca bkz. Doğan Duman, “1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları”, *Belgi*, Sayı 10 (Yaz 2015/II), s. 1343-4360.

15 *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1949.

16 *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1950.

gelişmeler ana hatlarıyla değerlendirilmiştir. Bu değişime çanak tutan iki temel gelişmeden ilki, Türkiye'nin ABD'nin başını çektiği liberal ülkelerden oluşan dünya bloğunun içerisinde yer alması ve burada kendisine daha fazla alan açma isteği olarak söylenebilir. Diğeri ise çok partili siyasi hayat içerisinde muhalefetin, CHP'nin o güne dek uyguladığı laik politikalara karşı çıkması ve bunun toplumda hissedilir derecede karşılık bulmasının yarattığı etki olarak görülebilir.

Demokrat Parti Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (1950-1960)

14 Mayıs 1950 seçimleri, Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Seçimler neticesinde 27 yıllık CHP iktidarı, sorunsuz bir şekilde sona ermiş, İnönü koltuğunu Celal Bayar'a devretmiştir. Henüz dört yıllık bir muhalefet partisi olan DP ise uzun sayılabilecek bir iktidar sürecini başlatmıştır. Bu noktada değerlendirilmesi gereken ilk husus, DP iktidarının dine yaklaşımının ne şekilde gerçekleştiği ve bu noktada uyguladığı politikaların CHP politikalarından ne derece ayrıştığı sorusuna yanıt bulmak olacaktır.

Yukarıda açıklandığı üzere CHP, 1946 yılından itibaren uluslararası konjonktür ve ulusal gelişmelerin etkisiyle bir takım yapısal ve politik değişimler yaşamış, bunun sonucunda Atatürk döneminde laiklik alanında uygulanan ödünsüz politikalarda sapmalar görülmüştür. Bu tespitin ardından 1950 yılıyla birlikte gündelik politikaların değişim hızlarında ne tür artışlar yaşandığını ve bunların sosyolojik/siyasi yansımalarının nasıl tezahür ettiğini irdelemek için uygulamalara bakmak yerinde olacaktır.

2.a. İktidar Öncesi Dönemde DP'nin Atatürk İnkılapları ve Din Konusundaki Yaklaşımlarının Analizi

Demokrat Parti'nin, kendi belgeleri üzerinden Atatürk inkılaplarına yönelik tutumunu takip etmek, DP iktidarının nasıl şekilleneceğinin ipuçlarını vermesi, bu iktidarın hangi sosyolojik ve düşünsel etkenlerden beslendiğinin anlaşılması ve CHP ile farklılıklarının ortaya konulması açısından önemlidir.

DP'nin, CHP'ye nazaran dini yaklaşımlara yönelik farklılıklarını tespit edebilmek için öncelikle DP'nin parti programına bakmak gerekir. Hemen belirtmek gerekir ki, parti programı üzerinden yapılacak bir değerlendirmede DP'nin dini anlayışı ön planda tutan bir parti olduğunu söylemek güçtür. Laiklik ilkesi anlayışına ayrılan parti programının 14. maddesine¹⁷ göre laikliğin, dinsel yaşamın güvencesi olarak gören bir anlayışın izlerini taşıdığı söylenebilir:

"Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır.

17 *Demokrat Parti Programı, 1946.*

*Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurddaşlar arasındaki sevgi ve tesanüdü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine asla müsamaha olunmamalıdır”.*¹⁸

Bununla birlikte DP, din eğitimi konusunda ince bir çizgiyle CHP’den ayrılır ve onun uygulamalarını bir adım ileriye götürme amacı taşır. Aslında CHP’nin 1945 sonrası döneminden ayrılır demek daha doğru olacaktır. Programda yer alan şu husus, iki parti arasındaki ince ayrıma işaret etmektedir: “Gerek dini eğitim meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması konusunda uzmanlar tarafından esaslı program hazırlanması zorunludur. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi esaslı benzer kurumlar, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil kurumları gibi muhtar (özerk) olmalıdırlar”.¹⁹ Görüldüğü üzere CHP iktidarı döneminde ele alınan din adamı yetiştirme esaslı uygulamalara bir nebze daha ağırlık verilmiş ve böylece iki parti arasındaki fark ortaya çıkmıştır.

DP’nin ele alınması gereken bir başka belgesi seçim beyannamesi olmalıdır. Tıpkı parti programı gibi, DP’nin kendisini tanımladığı ve kitlelere ulaştığı seçim beyannamesi, DP’yi CHP’den ayırıştıran bir takım taahhütlerin yer aldığı tarihsel bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir, seçim beyannamesinde yer alan ve aşağıda değerlendirilen bir husus, sonraki dönemlerde siyasetin ana gündem maddelerinden biri olarak DP’nin yaklaşık on yıl boyunca Atatürk inkılapları konusunda izleyeceği politikanın genel çerçevesini oluşturmuştur. Metin, dini konularda önemli meseleleri referans göstermekten uzak durmakla birlikte, CHP’ye göre daha aşırı bir takım gündemleri ele aldığı ve taahhütlerde bulunduğu söylenebilir. Ancak sonraki dönemlerde de çokça gündeme geldiği ve hatta eleştirildiğinden olsa gerek, metin içerisinde yer alan önemli kısmın, “devr-i sabık yaratılmayacağı ve millete mâl olmuş inkılapların ve son demokratik inkılabın sonuçlarının korunacağı” şeklinde yer alan bölüm olduğu söylenebilir: “...Bundan başka iktidara geldiği taktirde, partimizin millete mâl olmuş inkılablarımızı ve geçirmekte olduğumuz son demokratik inkılabın elde edilmiş neticelerini mahfuz tutmayı ilk ve en mühim vazife sayması pek tabiidir.” DP, bu aşamada, bahsettiği icraatı nasıl sergileyeceğini de açıklamıştır: “...Bu maksadla anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerini ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller yapmak kararındayız. Çünkü bugünkü anayasamız, millet

18 Parti programının 14 ila 17 maddeleri, altı ilkedden dördünün ne şekilde değerlendirildiğine ayrılmıştır. 14. maddeden itibaren sırasıyla laiklik, inkılapçılık, halkçılık ve devletçilik ilkeleri madde madde tanımlanmıştır. Ancak 1946 yılı içerisinde bu maddeler, yalnızca CHP’nin ilkelerini oluşturmakla kalmayıp 1937 tarihli değişiklik neticesinde anayasanın 2. maddesinde de yer almaktaydılar. Dolayısıyla DP’nin parti programında bu ilkeleri değerlendirmesi anlaşılabilir bir tutumdur (Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifak’tan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 120-121).

19 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, 4. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 19.

hâkimiyetini kabul etmesine rağmen, kuvvetler birliği esasına dayandığı ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kâfi teminat altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olduğu için millet hakimiyeti yerine tek parti ve zümre hakimiyetine mani olmamıştır".²⁰

Öncelikle metnin bu bölümünün, içerisinde bir takım muğlak ifadeler barındırdığı tespitini yapmak gerekir. Her şeyden önce inkılapların hangilerinin millete mâl olup hangilerinin olmadığı konusunun tespitinin nasıl yapılacağı bir muammadır. Bu husus önemlidir çünkü DP iktidarının Atatürk dönemi inkılaplarının uygulanmasından vazgeçerken oluşturduğu önemli bir meşruiyet kaynağı olarak karşımızda durmaktadır. Bilindiği gibi günümüzde halkın, devlet işleyişini etkileyecek konulardaki kararlarını öğrenmek ve bu yönde bir takım düzenlemeler yapmak amacıyla referandumlar gündeme gelmektedir. Ancak o dönem kamuoyunu incelediğimizde inkılaplarla ilgili herhangi bir referandumun gündeme gelmediği görülmektedir.²¹ İkinci olasılık, bir takım inkılapların uygulanmasında sorunların ortaya çıkması ve bunun sonucunda inkılapların toplumda karşılık bulmayışı olarak düşünülebilir. Ancak aşağıda ele alınacak ve DP yönetimi tarafından uygulamaktan vazgeçilen bir takım düzenlemelerin öyle olmadığı, en azından Atatürk döneminden beri, birkaç on yıldır uygulanmakta olduğu ve işleyiş açısından bir sorunla karşılaşmadığı söylenebilir. Üçüncü ve en akla yatkın olasılık, DP yöneticilerine ulaşan dilekçeler, sözlü talepler, notlar ile seçim gezileri, mitingler ve toplantılar sırasında kendilerine iletilen bir takım dilek, temenni ve şikâyetler yoluyla kamuoyunun nabzını tutmak, kendilerine ulaşan bu talepleri değerlendirerek politikalara yön vermek olduğu düşünülebilir.

Neticede DP'nin seçim beyannamesinde, CHP döneminde uygulanan hangi inkılaptan vazgeçileceğine dair kesin bir beyanda bulunmadığına ancak on yıllık iktidarı boyunca DP yönetiminin bir takım CHP uygulamalarından ricat ettiği düşünüldüğünde, dine yaklaşım konusundaki politikalarının CHP'ye göre daha ılımlı olması bakımından tutarlı, hangi inkılaptan vazgeçip hangi yeni uygulamaya başvuracağını belli olmaması ve bu konuda palyatif bir takım uygulamaların neticesinde politika belirlemesi bakımından da 'gelişigüzel' bir tutum takındığı söylenebilir.

DP'nin CHP dönemi uygulamalarına yönelik resmi metinlerde gösterdiği hassasiyet, 1950 seçimleri öncesinde gerçekleşen mitinglerde farklı bir durum almıştır. Yurt gezileri sırasında halkın CHP yöneticilerine yönelik dini konulardaki eleştirel tavırları DP'lileri de etkilemiş olacak ki İnönü ve arkadaşları hakkında sıkça din karşıtı görüşler gündeme gelmiştir. Hatta bunun üzerine CHP, Konya müftüsünden, CHP'ye oy vermenin günah olmayacağına dair bir fetva almak zorunda kalmıştır.²²

20 *Hürriyet*, 09 Mayıs 1950, *Cumhuriyet*, 09 Mayıs 1950.

21 Türkiye'nin referandum tarihçesiyle ilgili bilgi için bkz. <https://www.dw.com/cda/tr/%C3%BCrkiyenin-referandumlar-tarihi/a-38403666>, 18.04.2019, 13.42.

22 Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 307.

2.b. DP'nin İktidar Olduğu Dönemde Atatürk İnkılapları ve Din Konusundaki Yaklaşımlarının Analizi

Yukarıda, seçim beyannamesinde geçen “millete mâl olmuş inkılaplar” meselesinden bahsetmiş ve bunun DP iktidarı boyunca gündemde kalmaya devam edeceğini ve bilhassa dini konulardaki uygulamalara temel teşkil ettiğini belirtmiştik. Nitekim iktidarının ilk günlerinde DP, bu retorikini yeniden kamuoyu gündemine taşımış ve hükümet programında da aynı ifadeye yer vermiştir: “...Bundan başka, gene seçim beyannamemizde yazıldığı üzere, millete mâl olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız... Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller hazırlayıp huzurunuzda arz etmek kararındayız...”²³

Elbette bu perspektif ışığında ‘laiklik’ kavramının da yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulmuştur:

“...İrticayı tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakiki laikliği dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde, gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.”²⁴

Görüldüğü gibi, DP'nin ilk somut referansı sayılabilecek olan hükümet programında, CHP döneminde tartışmaları başlamış imam hatipler ve ilahiyat fakülteleri meselesi ele alınmış ve bu konuda adımların atılacağı karara bağlanmıştır.

DP iktidarının çok tartışılan ve günümüze dek kamuoyunun ilgisini çeken bir olay²⁵, Türkçe ezan meselesi olmuştur. DP'nin, ilk icraatlarından birisi, ezanın Türkçe okunma zorunluluğunun kaldırılmasıdır. Atatürk döneminde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine yönelik gelişmeler, 1928 yılında başlamış, o yıl, ilahiyat fakültesinde görevli bazı öğretim üyelerinin hazırladıkları dini ıslah bildirisinde duaların Türkçe okutulması yönünde ifadeler yer almıştır. Bu hazırlıkların en somut iki sonucu ise Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi ve ezanın Türkçe okunmaya başlanması olmuştur. İlk kez 1932 yılında ezanın Türkçe okunmasıyla birlikte hayata geçen Türkçe ezan uygulaması, 1933 yılında Bursa'da görülen bir takım tepkilerin ardından²⁶ cezai müeyyide de getirecek

23 *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt-2*, İrfan. Neziroğlu, Tuncer. Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, ss. 757-758.

24 A.g.e. s. 759.

25 16 Haziran 2000 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yayınlanan “Ezan 18 Yıl Türkçe Okundu” başlıklı haber konunun güncel boyutuna örnek gösterilebilir.

26 Abdürrahim Sercan, *Bursa Nutku*, Etki Matbaacılık, İzmir, 2012, ss. 16-17.

şekilde zorunlu hale gelmiştir. Buna göre ezanı Türkçe dışında bir dilde okumanın cezası üç ay hapis olarak öngörülmüştür.²⁷

“*Halka mâl olmayan inkılaplar*” bahsinde Demokrat Partinin ilk uygulamasının Türkçe ezandan vazgeçmek olduğu söylenebilir. Aslında bu konu, ezanın Türkçe okunduğu dönemde de gündemde olmuş ve uygulamanın yer yer delindiği görülmüştür.²⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi DP, bu konuda herhangi bir yazılı taahhütte bulunmamasına karşın, bir ihtimal DP yöneticilerinin seçim seferberliği esnasında halka bu yönde taahhütlerde buldukları düşünülebilir. Nitekim konunun seçimlerden hemen sonra ele alındığına bakılırsa DP yöneticilerinin böyle bir angajmana girdikleri anlaşılmaktadır. Üstelik konunun aceleye getirilmemesi yönünde uyarılarda bulunan Celal Bayar’a cevaben Menderes, seçimlerden önce halka bu konuda söz verdiğini ve geri adım atmayacağını söylemiştir.²⁹

Arapça ezan okunması sorunu, DP’nin Meclis grubunda hükümet programının görüşüldüğü gün gündeme gelmiş ve DP Elazığ Milletvekili Şevki Yazman, başbakana ilettiği mesajında ezanın Arapça okunmasının serbest kılınması yönünde bir talep iletmıştır. Gelişmeler hızlı seyretmiş bu taleplere cevap niteliğinde bir yazı, DP’nin yayın organı durumundaki *Zafer* gazetesinde yayınlanmıştır. Gazete “*Arapça ezana müsaade ediliyor*” başlığını atmış ve başlığın devamında Başbakan Menderes’in: “*Ezanı Türkçe okuma konusunda ısrar etmek vicdan hürriyetine karşı bir taassuptur*” cümlesine yer vermiştir.³⁰ Bu gelişmeden anlaşıldığı üzere Celal Bayar’ın partideki icracı rolünü Adnan Menderes üstlenmiş ve başbakanlık görevini uhdesine alır almaz inisiyatif kullanarak parti kararlarında ön plana geçmeyi başarmıştır.

Bu gelişmelerin ardından 16 Haziran 1950 tarihinde DP milletvekillerinin hazırladığı tasarı Meclis gündemine gelmiştir.³¹ Tasarıyı savunan Seyhan (Adana) milletvekili Sinan Tekelioğlu, şayet Atatürk sağ olsaydı onun da bu tasarıdan yana olacağını ve Meclisin düşündüğü gibi düşüneceğini, (Atatürk’ün) din ulemalarının verdiği karara göre davranacağını ve ezanı din diliyle okutacağını savunmuştur. Tekelioğlu konuşmasının devamında Allah kanununun Türkçe ile tercümesine imkân olmadığını, “*Allahu Ekber*” ile “*Tanrı Uludur*” kelimelerinin aynı manaya gelmediğini belirtmiş, ayrıca meseleye komünizmle mücadele açısından da yaklaşmış, dine sarılmanın Türk milletinin büyük bir ilkesi olduğunu ve komünizme karşı oluşan kaleyi güçlendirdiğini söylemiştir.³²

27 Başak Ocak Gez, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri Türkçe Ezan ve Uygulamaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6-7 (1996-1997), s. 163 ve Ali Dikici, “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 42, Kasım/2008, s. 172.

28 A.g.e., ss. 169-174.

29 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, 4. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 53.

30 *Zafer*, 5 Haziran 1950.

31 *Milliyet*, 17 Haziran 1950.

32 *TBMM, Tutanak Dergisi*, IX. Dönem, Cilt: 1, Dokuzuncu Birleşim, 16.06.1950, s. 182-183.

CHP Grubu adına söz alan Trabzon milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu ise meseleye milli devlet ve milli şuur politikası olarak baktıklarını, ezan meselesinin de bir dil ve milli şuur meselesi olarak algılandığını söylemiştir. Eyüboğlu, milli şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacaklarını belirtmiştir.³³

Aslında DP'lilerin bu değişiklik ile yaptıkları, Ceza Yasası'nın 526. Maddesindeki ilgili bendin kaldırılması ve ezanın Arapça okunmasının önündeki yasağın kalkması olmuş ancak ezanın her yerde Arapça okunması için bu değişiklik yeterli olmuştur. Aynı gün Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'nün Anadolu Ajansı'na gönderdiği metinde değişiklik kamuoyuna şöyle duyurulmuştur:

"Arapça ezan ve kamet okuyanlar hakkında ceza hükmü koyan Türk Ceza Kanunu'nun 526. Maddesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 Haziran 1950 tarihli oturumunda kabul olunan 5665 sayılı kanunla değiştirilmiş ve bu hüküm maddeden çıkarılmıştır.

*Kanun Cumhurbaşkanları tarafından tasdik edilmiş olup 17 Haziran 1950 tarihli resmi gazetede yayınlanacak 2. Maddesi gereğince aynı tarihte yürürlüğe girecektir. Binaenaleyh 17 Haziran 1950 tarihinden itibaren ezanın ve kametin Arapça okunması serbest olduğu Başbakanlıktan vilayetlere telle tebliğ edilmiştir."*³⁴

DP'nin bu uygulamasının ülkenin her yerinde karşılık bulması, en azından din adamları arasında böyle bir beklentinin varlığına işaret etmektedir. Toplumun geri kalanındaki karşılığının ne boyutta olduğunu somut olarak ölçmek mümkün görünmüyorsa da bu ve DP'nin benzer yöndeki başka uygulamalarının toplum nezdinde taraftar bulduğu kadar tepki çektiği de görülmüştür. Aşağıda belirtileceği üzere bu ve DP'nin benzer yöndeki başka uygulamaları bir takım rahatsızlıklara yol açmıştır. Ancak toplumun geri kalanı tarafından benimsendiğine dair izlere de rastlamak mümkündür.³⁵

DP açısından ise aslında iktidar olduktan sonra rüştünü ispat ettiği ilk başarılı sınav olarak değerlendirilebilir. Alınan kararın toplumsal ve dinsel etkileri bir yana, siyasi olarak DP iktidarına güç kattığı açıktır. Atatürk döneminde uygulamaya geçen ve yaklaşık 18 yıldır devam eden bir düzenlemenin değiştirilmesi şüphesiz DP'li yöneticilerin özgüvenlerini arttıran bir gelişme olmuştur.

³³ A.g.e., s. 182.

³⁴ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), No: 030.01/51.306.2. Sayı: 3378/6-2356: 16 Haziran 1950.

³⁵ Türkçe ezanın toplumda ne şekilde karşılandığı ve konunun ülke gündemini ne denli meşgul ettiğine bir örnek; 1960 darbesinden sonra iktidara gelen Milli Birlik Komitesi'nin bazı üyelerinin yeniden Türkçe ezana geçmek istemeleri sırasında görülmektedir. Bu dönemde Devlet Başkanlığı görevini üstlenen Cemal Gürsel, İnönü ile görüşmesinde ibadetin Türkçeleştirilmesini ve Türkçe ezanı istediklerini belirtmiş ancak olası tepkilerden çekindikleri için bu düşüncelerini hayata geçirememişlerdir. Semih Kalkanoglu, *İsmet İnönü, Din ve Laiklik*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1991, s. 197.

Değerlendirilmesi gereken bir başka gelişme, CHP'nin bu gelişmeye nasıl tepki verdiğinin analizi olmalıdır. CHP iktidarında başlatılan bir uygulamanın iptal edilmesine verilecek tepki, CHP'nin Atatürk sonrası dönemde aldığı siyasi pozisyonun anlaşılması bakımından da bir örnek teşkil etmektedir. Bilindiği üzere seçimlerin üzerinden henüz bir aylık süre geçmiştir. CHP yöneticilerinin, seçimlerde aldıkları ağır yenilginin şokunu henüz üzerlerinde taşıdıkları görülmektedir. Nitekim konuya sert bir muhalefet göstermedikleri, örneğin değişikliğin Meclise geldiği gün CHP adına söz alan Cemal Reşit Eyüpoğlu'nun önerinin aleyhinde değil üzerinde konuştuğu görülmektedir.³⁶

Gerçi CHP Grubunun Meclis aritmetiğindeki durumu aleyhlerine tezahür ediyordu. 1950 seçimleri sonucunda DP 416, CHP 69 ve Millet Partisi 1 milletvekili çıkarmıştı.³⁷ Ancak yine de gelişmeye tepki göstermemelerinde aldıkları seçim yenilgisinin etkisinin olduğu muhakkaktır. Muhtemeldir ki CHP'li vekiller, aldıkları yenilginin şokuyla birlikte, halkın kendilerine neden teveccüh etmediğini ve bu teveccühü tekrar nasıl kazanacaklarını sorgulama içerisine girmişlerdir. Neticede DP'ye yönelik eğilimin fazla olmasında, DP'nin muhafazakâr politikalarının etkisi de muhakkaktır. CHP yönetimi, popülist politikaların toplumsal karşılığını gördüğü için, henüz 1946 yılında tutum değişikliğine gitmişti. Muhtemeldir ki sonraki yıllarda da CHP içerisinde ve ona gönül veren kitlelerde çok önem kazanacak olan 'dini konulardaki yaklaşımın nasıl olması gerektiği' sorusu daha güçlü bir şekilde sorulmuş ve bu satırların yazıldığı günümüz Türkiye'sine (2019) dek devam edecek CHP'li kitlelerde görülen tartışmanın/gündemin ilk örnekleri yaşanmıştır.

Aslında DP döneminde Türkçe-Arapça ikileminin yaşandığı tek konu ezan değildir. Anayasanın dili konusunda da benzer gelişmeler yaşanmış ve kamuoyunda uzun bir süre tartışılmıştır. Bilindiği gibi Atatürk döneminde 1930'lu yıllarda görülen kültürel gelişmelerin en önemlilerinden biri Türkçenin daha geniş bir sahada kullanılması yönünde gerçekleşen girişimler olmuştur. Türk Dil Kurumu'nun kurulması (12 Temmuz 1932) bu alandaki gelişmelere öncülük etmiştir. Bununla birlikte anayasanın Türkçeleştirilmesi³⁸ çalışmaları ancak Atatürk'ün vefatından sonra gerçekleştirilebilmiştir.³⁹ 1945 yılında kabul

36 TBMM, *Tutanak Dergisi*, IX Dönem, Cilt: 1, Dokuzuncu Birleşim, 16.06.1950, s. 182.

37 Seçim sonuçlarına bakıldığında aradaki farkın bu denli fazla olmadığı dikkat çekmektedir. DP, %55,2; CHP, %39,6, MP ise %4,6 oy almışlar ancak o dönem uygulanan çoğunluk sistemi nedeniyle bir ilde çoğunluğu sağlayan parti o ilin tüm milletvekilliklerini aldığından aradaki fark muazzam olmuştur. (1950 seçimlerinin il bazında ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950)*, CHP iktidarının sonu, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 443-489.

38 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 10 Ocak 1945 tarihinde gerçekleşen 4695 sayılı Kanunla tamamen Türkçeleştirilmiştir TBMM, *Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası, Sırasıyla: 39, 30 Aralık 1944.*

39 İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının imzasıyla 30 Aralık 1944 tarihinde TBMM'ye sunulan Anayasa teklifi, 39 sırasıyla ile değerlendirmeye alınmıştır. TBMM'ye sunulan 33 sayfalık raporda yazıldığı üzere, anayasa dilinin değiştirilmesinin dil devriminin hukuk ve idare alanında da gerçekleşip kökleşmesine yardım edeceğine dikkat çekilmiş, gerçekleşen değişikliklerle birlikte Teşkilatı Esasiye Kanunu hükümlerinin esasında hiçbir

edilen bir düzenleme ile Teşkilatı Esasiye Kanunu, 'anayasa' ismini almıştır. İşin ilginç 10 Ocak 1945 tarihli bu gelişmeyle ilgili oluşturulan yirmi kişilik kurulun içerisinde, o dönem CHP sıralarında milletvekilliği yapan sonranın başbakanı Adnan Menderes de vardır.

Ancak bu gelişme, daha o günlerde çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bir takım muhafazakâr çevreler, yeni kelimelerin kuşaklar arası iletişim sorununa yol açacağı gerekçesiyle dilde sadeleşme ve Türkçeleştirme hareketine karşı çıkmış, bu yöndeki tepkiler ise anayasanın dili üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu eleştirileri siyasi anlamda sahiplenen Demokrat Parti olmuştur. Parti, yeni türetilen kelimeler ile Türk dilinin aslından uzaklaştığı iddiasında bulunmuş, iktidara geldikten sonra dil alanında gerçekleşmiş yenilikleri ve sonuçları daha fazla tartışılır hale gelmiştir.⁴⁰ Tüm bu tartışmalar iki somut kavram üzerinde yoğunlaşmış ve dil meselesi 'yaşayan dil' ve 'yapay dil' adlandırmaları altında yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Bu eleştiriler, 1952 yılında DP'nin harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Bazı DP milletvekilleri, anayasadaki bazı sözcüklerin değişmesi için TBMM Başkanlığı'na bir öneri sunmuşlardır. Öneriyi sunan 204 milletvekili içerisinde Fuat Köprülü ve Halide Edip Adıvar gibi tanınmış simaların olması da dikkat çekmektedir. DP milletvekilleri, anayasanın dilini 'yaşayan dile' çevirmek amacıyla DP Grubu adına hazırladıkları bu teklifi, anayasanın yeni metni ile birlikte sunmuşlardır.⁴¹

Yeni metin, Meclis matbaasında basılmış ve milletvekillerine dağıtılmıştır. Günümüz okuyucularına ışık tutması açısından bir takım değişiklik önerileri şu şekilde örneklenebilir: Bakanlar Kurulu (yerine; İcra Vekilleri Heyeti), Devrimcilik (yerine; İnkılapçılık), suç (yerine; cürüm).⁴² Öneri 26 Aralık 1952 tarihinde yasalaşmış ve '491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Tekrar Mer'iyete Konulması Hakkında Kanun' adıyla yürürlüğe girmiştir.

CHP iktidarı döneminde alınan bazı kararların ve gerçekleşen uygulamaların DP iktidarı döneminde yumuşaması, birtakım dini yapılarda cesaretle karşılanmış olmalı ki Atatürk'ün manevi şahsına yönelik bazı olumsuz hareketler görülmeye başlanmıştır. Bilhassa Ticani tarikatı üyelerinin Atatürk büst ve heykellerine saldırmaları ve parçalama girişiminde bulunmaları, ülke genelinde büyük tepki uyandırmıştır. Bu gelişmeler karşısında CHP ve onun çizgisinde düşünen bir takım merkezler harekete geçmiştir. Ülkede Atatürk'e bağlılık mitingler düzenlenmiş ve CHP yanlısı *Ulus* gazetesinde konu üzerine birçok yazının yayınlanmıştır. Bu gelişmeler DP yönetimini de harekete

değişiklik yapılmadığı, manaya tamamen bağlı kalındığı vurgulanmıştır. Devamında ise her maddede değiştirilen kelimeyi ve bu kelimenin hangi kelimeye karşılık alındığı açıklanmıştır. *TBMM, Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası, Sırasıyla: 39, 30 Aralık 1944.*

40 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1950.

41 *TBMM, Anayasa Komisyonu Raporu, Sırasıyla: 232, 17 Haziran 1952.*

42 *Cumhuriyet*, 8 Mart 1952.

geçirmiştir. Kısa bir süre sonra Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu'nun açıklamasıyla birlikte "Atatürk'ün manevi varlığını korumak"⁴³ amacıyla bir yasa tasarısı hazırlanmıştır.⁴⁴ Bu esnada Başbakan Menderes'in, tasarı lehine bir konuşma yaptığı belirtilmelidir. Ancak muhalefet ve ona yakın çevreler, bu gelişmeden memnun kalmamış, DP yönetimini ve politikalarını sorgular nitelikte bir tutum takınmışlardır. *Cumhuriyet* gazetesi ve Atatürkçü kimliğiyle tanınan başyazarı Nadir Nadi'ye göre; Atatürk'e yönelik bir takım tepkilerin görülmesi hususundaki sorunun çözümü, Atatürk'ü yasalar yoluyla korumak değil, onun şahsına yönelik saldırıları ortaya çıkaran gelişmelerin temeline inerek kalıcı çözümler bulmaktır.⁴⁵

Türk siyasi hayatında görülen gerilimler, gerek iktidar kanadı gerekse de muhalefette görülen politikaların süreç içerisinde değişime uğramasına yol açmıştır. Nasıl ki İnönü CHP'sinin toplumsal politikaları Atatürk dönemine kıyasla önemli değişikliklere uğradıysa, DP'nin uygulamalarının da süreç içerisinde farklılaştığını belirtmek gerekir. Bu farklılaşmada CHP ve kamuoyunun bir kesiminden gelen tepkilerin etkisi olduğu kadar Menderes ve Bayar gibi Atatürk dönemi siyasetçilerinin, Atatürk'e duydukları saygının da rolünden bahsedilebilir. Çok geçmeden *Atatürk'ün manevi varlığını korumak*" amacıyla bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıya CHP Grubu da destek vermiş ve 50 karşıt, 6 çekimser ve 232 oyla kabul edilmiştir. Bu kanuna göre, "Atatürk'ün anısına hakaret eden ya da söven bir kişi bir yıldan üç yıla kadar değişen hapis cezasına çarptırılacaktır. Onun heykeline, büstüne ya da kabrine saldıranlara da bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilecektir."⁴⁶

DP'nin kendisini Cumhuriyet rejiminin ilkelerine uygun hareket ettiği yönünde bir algı içerisinde gösterme durumu, Atatürk'ün manevi varlığı üzerinden devam etmiştir. Bu yöndeki bir başka çalışma, Anıtkabir'in inşasının tamamlanması olmuştur. 1938 yılında Atatürk'ün ölümü ile gündeme gelen proje⁴⁷, 1944 yılında inşaata geçmiş ancak İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemin sıkıntıları nedeniyle bir türlü tamamlanamamıştır. DP, bu projenin tamamlanmasına hız kazandırarak Atatürk'ün vefatının 15. yılına denk düşen 10 Kasım 1953 tarihinde Anıtkabir'i tamamlamıştır. Atatürk'ün naaşı, Etnografya Müzesi'nden alınıp Anıtkabir'e taşınmıştır.⁴⁸ Eş zamanlı gerçekleştirilen bir başka simgesel etkinlik ise Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin ziyarete açılması olmuştur.⁴⁹

43 Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 79.

44 *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1951.

45 *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1951.

46 *Resmi Gazete*, 31.07.1951, Sayı: 7872.

47 Atatürk'ün vefatı üzerine, Anıtkabir'in inşaatı ile ilgili bir komisyon oluşturulmuş, 16 Aralık 1938'de yapılan ilk toplantıda, yerli ve yabancı bilim adamlarının görüşlerinden faydalanılması için sonraki toplantılara onların da katılmaları yönünde karar alınmıştır. Nurettin Gülekli, *Anıtkabir Rehberi*, Ankara, tarihsiz.

48 *Hürriyet*, 11 Kasım 1953.

49 <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR-52287/ataaturkun-selanikteki-evi-yenilendi.htm>, 26.06.2019; 14.09.

DP'nin dinin siyasete alet edilmemesi ile ilgili politikasının somutlaştığı en önemli gelişme ise "Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması" hakkında bir tasarinın hazırlanıp Meclis'e sunulması ile gerçekleşmiştir. Bu tasarı aracılığıyla DP, dini siyasete alet edenlerle ilgili verilecek cezaların arttırılmasını talep etmiş ve böylece din-siyaset ilişkisini minimize etmeye çalışmıştır. 24 Temmuz 1953 yılında yasalaşan tasarı aracılığıyla devletin 'laik' özelliğini koruyucu bir başka hukuk metni de mevzuattaki yerini almıştır.⁵⁰

Yukarıda bahsedilen uygulamaların gündeme gelme nedeni olarak DP'nin pragmatik veya içselleştirdiği bir takım düşüncelerinin sonucu olup olmadığını kestirmek güç. DP yöneticilerinin gündelik hayat pratiklerine bakıldığında dindar bir hayat tarzına sahip olmadıkları ve o gelenekten gelmedikleri söylenebilir. Bununla birlikte dini meselelerde dini konuları daha çok önceleyen ve onlara alan açan bir siyasi görüşe sahip oldukları da söylenebilir. Dolayısıyla bu fark, DP-CHP ikilisi arasındaki en önemli ayrımı oluşturmaktadır. DP'nin tutumu yukarıda belirtildiği gibi daha liberal ve toplumun geniş kesimlerinin taleplerine uygun düşer tondayken CHP ise daha - her ne kadar Atatürk dönemindeki tavizsiz politikaları terk etmiş olsa da, DP'ye nazaran- kararlı ve taviz vermez bir tutumla laiklik ilkesine yaklaşmaktadır.

Ancak şunu söylemek gerekir ki, DP yöneticileri arasında dini siyasete alet etme konusu tartışılmaya devam etmektedir. Bu durumun nedeni ise yukarıda da belirtildiği gibi, DP'nin dini konularda CHP'den farklı bir politik çizgide ilerlemesi olmuştur. Nitekim 1950 yılında din derslerini almak istemeyen öğrencilerin velilerinin okula dilekçe verme zorunluluğunun getirilmesi ve bunun sonucunda din derslerinin adeta zorunlu hale gelmesi ile ilgili karar, 1955 yılına gelindiğinde ortaokullara da -zorunlu olmamak kaydıyla- teşmil edecek şekilde genişletilmiştir. Aslında bu husus CHP'nin 1950 öncesi uygulayageldiği çok partili hayat dönemi politikalarının bir uzantısı veya en çok bir nebze aşırısı olarak görülebilir. Ancak belirtildiği üzere bunların devamlılık arz etmesi ve giderek artan bir nitelik kazanması, bilhassa aydınlar arasında tartışma yaratmıştır.⁵¹

1950 yılında DP'nin aldığı karar şu şekilde açıklanmıştı: "*Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi dini ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretimi yapılmasının uygun olduğu, Bakanlıkça bastırılmış olan ilkokul din dersleri kitaplarının şimdilik maksada yettiği, bu hususta öğretmenlere rehber olacak bir kitabın hazırlanması gerektiği...*"⁵² Bu adımın bir sonraki aşaması ise ortaokullarda din derslerinin başlatılması uygulaması olmuş ve 13 Ağustos 1956 tarihinde alınan bir kararla uygulama yürürlüğe konulmuştur.⁵³

50 Duygun Yarsuvat, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1968, s. 88.

51 H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.84.

52 BCA, No: 080.18.01.02/124.81.15, Sayı: 3/12108, 04 Kasım 1950.

53 BCA, No: 080.18.01.02/144, 68.140. Sayı: 4/7805, 13 Ağustos 1956.

Yaşanan bu gelişme, bir süre sonra ilköğretim öğrencilerini yetiştirecek din bilgisi öğretmeni açığını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle yüksek eğitim kurumlarının açılması gerekli görülmüştür. 1959 yılında kabul edilen kanun uyarınca açılan enstitüler, üniversitelerden bağımsız olarak ve Yüksek İslam Enstitüsü adıyla ortaya çıkmıştır. Uygulamada görülen bir diğer farklılık, bu enstitülerin üniversitelere değil, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olmasıdır.⁵⁴ Nitekim bu gelişmeyle birlikte enstitüler, aslında siyasete bağımlı birer kurum haline gelmişler ve dinle siyasetin ayrılması noktasındaki çabaların pratiğe dökülmediği bir durum ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de on yıllar boyu devam eden siyaset-din ilişkisi ve iktidarların dine yaklaşım meselesinin önemli bir dönemeci olan Demokrat Parti iktidarı mercek altına alınmıştır. Bilindiği gibi DP dönemi ve din-laiklik konusundaki uygulamaları, Türkiye'de keskin bir laikleşme çabasının görüldüğü CHP döneminden sonra yaşanmış ve CHP'den ayrılan politikaları nedeniyle döneminde ve sonraki süreçte tartışmalara konu olmuştur.

İncelemede görüldüğü üzere aslında DP dönemi CHP'den başlı başına ayrılan bir süreci ortaya çıkarmamıştır. Ancak CHP'nin başlattığı dine yaklaşım konusunda ılımlı görünen bir takım politikaların DP döneminde daha da ileriye taşındığı bir gerçektir. İnönü dönemi CHP'sinin dine yönelik tutumunu değiştirmesinde çok partili hayatın etkisi olmuştur. Muhtemeldir ki 1950 sonrası iktidarını devam ettirseydi, dine yönelik politika değişikliğinde ve tutumun yumuşamasında daha ileri seviyede adımlar da atacaktı. CHP de muhtemelen tıpkı DP gibi dinsel konularda toplumun bir kesiminden gelen taleplere göre hareket edecekti ve zaten 1950 öncesi başlattığı bu yöndeki politik uygulamaları arttıracaktı. Burada dikkat çekmek istenen husus, DP'nin politikalarının şekillenmesinde ortaya çıkan, toplumsal taleplere vurgu yapmaktır. Yukarıda da sıkça işaret edildiği gibi DP, politikalarını belirlerken toplumun kendisinden beklentilerini dikkate almıştır. Ancak bu politikalar gerek dönem içerisinde gerekse de sonraki dönemlerde önemli bir tartışma gündemi oluşturmuştur.

DP'nin dönem içerisindeki politikalarının ortaya çıkardığı bir başka husus ise, devletin dini konuları kendi tekelinde görmesi ve bunun yarattığı tartışmalardır. Bu noktada dikkat çekici olan, açıkça laik bir devlet tanımlamasına sahip olunmasına karşın, hükümetlerin politikaları dine müdahale şeklinde olmuş, ezanın ne şekilde okunacağı ve/ya din derslerinin okullarda okutulması uygulamalarıyla din-laiklik eksenli tartışmalara zemin hazırlayacak politikalar üretilmiştir. Nihayetinde laik bir devlet, bu tür meseleleri topluma bırakmıştır ve kendisini bu alandan masun kılmakla mesuldür. Ancak Türkiye'deki gidişat

⁵⁴ Mustafa Öcal, "Yüksek İslam Enstitüsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, ss. 48-52.

bu yönde seyretmemiş, Tanzimat Fermanı ile başlayan tarihsel dönem boyunca devlet dine bir şekilde müdahale etmiştir. Tüm bunların sonucu olarak da yukarıda zikredilen kamusal tartışma alanı ortaya çıkmıştır.

DP iktidarı döneminde gerçekleşen dinsel politikaların CHP dönemine göre farklılık taşıdığı muhakkaktır. Bu farklılığın, toplumsal talepler, uluslararası politika, konjonktürel etkiler ve çok partili siyasi hayatın gereklilikleri olarak okunabilecek çeşitli nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak daha geniş bir okumayla Türkiye'nin son iki yüz yıllık sürecindeki laik/dindar ekseninde ilerleyen kimlik arayışının bir tezahürü olduğu da çok açıktır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, 31 Temmuz 1951, Sayı: 7872.

TBMM, Anayasa Komisyonu Raporu, Sırası: 232, 17 Haziran 1952.

TBMM, Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası, Sırası: 39, 30 Aralık 1944.

TBMM, Tutanak Dergisi, IX. Dönem, Cilt: 1, Dokuzuncu Birleşim, 16.06.1950.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), No: 030.01/51.306, Sayı: 2, 3378/6-2356: 16 Haziran 1950.

BCA, No: 080.18.01.02/124.81.15, Sayı: 3/12108, 04 Kasım 1950.

BCA, No: 080.18.01.02/144, 68.140, Sayı: 4/7805, 13 Ağustos 1956.

II. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet : 27 Ocak 1949

01 Şubat 1949

18 Şubat 1950

09 Mayıs 1950

27 Mayıs 1950

14 Nisan 1951

05 Mayıs 1951

08 Mart 1952

Hürriyet : 09 Mayıs 1950

11 Kasım 1953

16 Haziran 2000

Milliyet : 17 Haziran 1950

Zafer : 05 Haziran 1950

III. Kitaplar

- AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri, İleri Kitabevi, İzmir, 1994.*
- BERKES, Niyazi., *Türkiye'de Çağdaşlaşma, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.*
- Demokrat Parti Programı (1946).*
- DERİNGİL, Selim., *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.*
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1990.*
- GENÇ, Reşat, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 tarihli Meclis müzakereleri ve kararları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.*
- GÜLEKLİ, Nurettin, *Anıtkabir Rehberi, Ankara, tarihsiz.*
- Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 2 (2 Nisan 1950-20 Kasım 1961) Haz: NEZİROĞLU, İrfan., YILMAZ, Tuncer., TBMM Basımevi, Ankara, 2013.*
- KAÇMAZOĞLU, Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.*
- KALKANOĞLU, Semih, *İsmet İnönü, Din ve Laiklik, Tekin Yayınları, İstanbul, 1991.*
- KARABULUT, Umut, *Siyasi partiler, İnkılap Dersleri, Ed: İnan, S., Akseki, C., Gökçe Yayınevi, Denizli, 2012.*
- KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifak'tan günümüze), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.*
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), rejim krizi, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.*
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), CHP İktidarının Sonu, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.*
- SERCAN, Abdürrahim, *Bursa Nutku, Etki Matbaacılık, İzmir, 2012.*
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 4. Kitap (ikinci bölüm), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.*
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, 2. Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2003.*
- YARSUVAT, Duygun, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri, Sermet Matbaası, İstanbul, 1968.*

IV. Makaleler

DUMAN, Doğan, “1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları”, *Belgi*, Sayı: 10 (Yaz 2015/II), ss. 1343-4360.

DİKİCİ, Ali, “Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.42 (Kasım 2008), ss. 161-192.

GEZ, Başak Ocak, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri Türkçe Ezan ve Uygulamaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6-7 (1996-1997), ss. 157-167.

İNALCIK, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Bellekten*, C. XXXVIII, S. 112, 1964, ss. 623-649.

ÖCAL, Mustafa, “Yüksek İslam Enstitüsü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, 2013, ss. 48-52.

UZUN, Hakan, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25 (2012-Güz), ss. 101-139.

V. İnternet Kaynakları

<https://www.dw.com/cda/tr/t%C3%BCrkiyenin-referandumlar-tarihi/a-38403666:zhhttp://basin.kulturturizm.gov.tr/TR-52287/aturkun-selanikteki-evi-yenilendi.htm>, (Erişim Tarihi: 26.06.2019; 14.09).

BASINDA DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ 19 MAYIS GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI KUTLAMALARI*

Saniye ÇETİNKAYA**

Doğan DUMAN***

Öz

Atatürk'ün milli mücadeleyi başlatmak amacıyla Samsun'a ayak bastığı gün olan 19 Mayıs, günümüzde "Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı" adı ile ulusal bir bayram olarak kutlanmaktadır. Bu isimle kutlanmadan önce ise uzun bir süre "İdman Bayramı", "Jimnastik Şenlikleri", "Gazi Günü" ve "Atatürk Günü" gibi değişik adlarla kutlanmıştır. Bu kutlamalar, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın temelini oluşturmuştur. 19 Mayıs, ulusal düzeyde ilk kez 1935 yılında kutlanmıştır. 1930'lar Avrupa'sında bazı ülkelerde aşırı milliyetçiliğin yükselen bir değere dönüşmesi, Türkiye'yi de etkilemiş, ulusal bayramlar daha büyük coşkuyla kutlanmaya başlamıştır. Bu süreçte 19 Mayıs kutlamaları da 20 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan bir kanunla resmi bayrama dönüştürülmüş ve milli bayramlar arasına girmiştir.

Tek parti döneminde coşkuyla kutlanan bu bayram, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında da benzer şekilde kutlanmaya devam etmiştir. Fakat DP'nin son yıllarında yaşanmaya başlayan ekonomik sıkıntılar, siyasal ve toplumsal huzursuzluğun artmasına yol açmıştır. Yaşananlar 19 Mayıs kutlamalarına da yansımış, her geçen yıl daha da özensiz hazırlanan bayram programları ile eski bayram coşkusu yitirmeye başlanmıştır. Araştırmada Demokrat Parti dönemindeki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarının basındaki yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: 19 Mayıs kutlamaları, Demokrat Parti, Basın.

* Bu araştırma Saniye Tur tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde hazırlanan "1930-1960 Döneminde 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak ve geliştirilerek hazırlanmıştır.

** Uzman Öğretmen, Abidehatun Ortaokulu, Merzifon/Amasya, (saniye_tur@hotmail.com), (<https://orcid.org/0000-0002-8845-9013>).

*** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, Buca/İzmir, (dogan.duman@deu.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0002-4662-9942>).

MAY 19th YOUTH AND SPORTS DAY'S CELEBRATIONS IN DEMOCRATIC PARTY PERIOD ON THE PRESS

Abstract

May 19th, the day is when Atatürk set food on Samsun in order to commence national struggle, has been celebrating as a national holiday which is called as "May 19th Commemoration of Atatürk Youth and Sports Day" nowadays. Beforehand celebrating by calling this name, this national holiday celebrated different names such as "Gymnast Festival", "Gymnastics Conviviality", "Ghazi Day" and "Atatürk Day" quite while. Those celebrations has underlied May 19th Youth and Sports Day. Transforming fanatical patriotism into ascending values in some European countries of the nineteen thirties has also effected Turkey then National Holidays were started to celebrated more zestily. Within this period Celebrations of May 19th was converted into official holiday by a law which was enacted on 20 June 1930 and then was accepted as national holidays.

This Holiday which was celebrated enthusiastically during Single-party system's period, also kept going on celebrating in Democratical Party period in similar vein. However the economical shortages which started to occure in last years of the DP (i.e. Democratical Party) led to mount political and social unrestes. Incidentes that went through, reflected even the celebrations of May 19th, after that previous zests of holiday atmosphere have been started to lose because of holiday programmes which have been prepared imprecisely in every passing year. In this study, implications of celebrating May19th Youth and Sports Day in the period of Democratical Party on the press will be evaluated.

Keywords: The Celebrations of May 19th, Democratical Party, Press.

Giriş

Toplumların farklı amaçlar için gerçekleştirdikleri anma, kutlama, bayram, tapınma gibi çeşitli etkinlikler binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Bu etkinlikler ise tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan gelişmelere ve siyasal iktidarların kurumsallaşması gibi faktörlere bağlı olarak değişmiştir. Bu tür etkinlikler ulus-devlet anlayışının ortaya çıkışına kadar daha çok dini bir içeriğe sahipken, modern çağlarla birlikte din dışı bir anlam kazanmaya başlamıştır. Fransız Devrimi ile birlikte gelişen milliyetçilik ve buna bağlı olarak oluşan milli devletlerle birlikte, mevcut etkinliklere bir de milli bayramlar eklenmiştir. Milli bayramlar zamanla, milliyetçiliği sembolize eden bayrak, milli kahramanlar, milli marşlar gibi etkili unsurlardan birine dönüşmüştür. Bu tür bayramlar, kutlamaların yapıldığı toplumdaki milli devletin kuruluşu öncesindeki mücadeleler, zaferler ve kazanımları ile kuruluş aşamasındaki mücadeleleri simgeleyen öğeler üzerinde kurgulanmıştır. Dolayısıyla milli bayramlar öncelikle genç kuşakların, genel anlamda ise toplumun bütünüdür.

geçmiş ile övünmesini, ve milli devletini sonsuza kadar var edecek, yeni nesillerin yetişmesini sağlayabilmek için her yıl geniş katılımlı olarak yapılan etkinlikleri içermektedir.¹

Tarihsel süreç içerisinde toplumlar, önem verdikleri herhangi bir olayı yıldönümlerinde çeşitli etkinliklerle hatırlayıp kutlamaya özen göstermişlerdir. Bu tür günler zamanla, o toplumların bütün fertleri tarafından benimsenen ve kutlanan ortak faaliyetlere dönüşmüştür. Türk toplumlarında da bu tür kutlama ve anma faaliyetleri, diğer toplumlarda olduğu gibi dini veya milli bir inanıştan, toplumun ortak yaşantılarından ve geleneklerinden doğmuştur. Türklerde bu ortak kutlama günlerini ifade eden genel kavram bugün için bayram kavramı ile ifade bulunmaktadır.² Türklerde bayram kavramının ne zamandan beri kullanıldığı ise kesin olarak bilinmemektedir. Bazı yaklaşımlara göre bayram kavramı ilk defa Kaşgarlı Mahmut'un XI. yüzyılda yazdığı "Divar" da görülmektedir. Kaşgarlı, kelimenin aslının "bedhrem" olduğunu, bu kelimeyi Oğuzların "beyrem" şekline çevirdiklerini belirtir. Yine Kaşgarlı'ya göre, "bayram eğlenme, gülme ve sevinme günüdür".³

Bayramlar, eski çağlardan beri, önemli doğa olaylarına ve toplumlar tarafından önemsenen çeşitli konulara ilişkin olarak kutlanmıştır. Örneğin, doğanın uyanışını sembolize eden ilkbahar, ilk tohumların toprağa atılması, ilk ürünlerin toplanması, hasat ve bağbozumu gibi tarımsal faaliyetler bir bayram havasında kutlanırken, aynı zamanda kazanılan önemli bir askeri başarı ve bu başarının yıldönümü, ya da hükümdar ailesinde meydana gelen evlenme ve doğum gibi olaylar da "bayram" olarak kabul edilebilmiştir.⁴ Görüldüğü gibi toplumların bütününe ilgilendiren olaylar çok eski zamanlardan beri "bayram" olarak tanımlanmıştır.

Türk tarihinde milli bayram kavramı gerçek anlamını Türkiye Cumhuriyeti'nde bulmakla birlikte ilk kez Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkmıştır. Aslında "milli bayram", "milli gün" gibi kavramlar Batı temelli kavramlardır. Türk toplumunda yaygın biçimde kullanılması ise II. Meşrutiyet dönemine rastlamaktadır. Osmanlı siyasi yaşamında Türkçülük akımının etkili olduğu bu dönemde, toplumda milli duygu ve heyecanı yaratacağı düşünülen milli bayram olgusu da doğal olarak güç kazanmıştır.⁵ Osmanlı milletini bir arada tutacak ortak bir değer oluşturma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkan milli bayram kavramı çerçevesinde ilk önce Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününün milli bayram olarak kutlanması meclise teklif edilmiş fakat II. Meşrutiyet'in ilanı

1 Bengü Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Kutlanan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, ss.1-7.

2 Bolat, *a.g.e.*, s.11.

3 Salim Koca, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", *Türkler*, Cilt:3, Bölüm:16, Ankara, 2002, s.1.

4 Hikmet Demirci, *Türk Kültüründe Bayram Anlayışı ve Türk Dünyasında Bayramlar*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2008, s.1.

5 Yasemin Doğaner, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, Şubat 2007, s.119.

olan, 23 Temmuz gününün resmi bayram olarak kutlanması kabul edilmiştir.⁶ Bunun dışında, Osmanlı Devleti'nde resmi olmamakla birlikte, devletin kuruluş günü olarak kutlanan "İstiklal-i Osmanî Günü", ilk kez 2 Mayıs 1916 tarihinde kutlandığı anlaşılan "Çocuklar Bayramı", "İdman Bayramı" da kutlanan diğer milli bayramlar olarak kabul edilebilir.⁷

Törensel simge ve semboller özelde okul çağındaki çocuklarda, genelde ise yetişkin bireylerde ulusal bilinci oluşturmak ve geliştirmek amacıyla ulus-devleti inşa sürecinde birçok farklı coğrafyada yaygın biçimde kullanılmıştır. Bu törensel simge ve sembollerin; bayrak, ant, marş, anıt vb. unsurlarla birlikte, ulusal bayramlar aracılığı ile de yansıtıldığı görülmektedir.⁸ Yine bu süreçte toplumsal hafızayı canlı tutmak için de ulusal kimliğin birleştirici misyonuna vurgular yapan törenlerle bu bilinç, kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda Türkiye'de ulusal bilinci ve kimliği sürekli olarak canlı tutmayı amaçlayan pek çok tören ve ritüeller bulunmaktadır. Bunlar, tekrardan toplumsal hafızayı yenilemek ve kolektif belleği pekiştirmek adına önemlidir.⁹ Yurt çapında resmi kurumların tatil edilmesiyle kutlanan bir dizi milli bayram vardır. Bunlar; Cumhuriyet Bayramı, Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ve Zafer Bayramı¹⁰ şeklinde sıralanabilir.

1. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın Tarihsel Arka Planı

Milli mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra, ulus-devlet olarak kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde kutlanan çeşitli bayramlar ve özel günler, bağımsızlık sürecinde verilen mücadeleyi ve yeni bir kimlikle kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan değişim sürecini simgeleyen olaylardan esinlenilerek oluşturulmuştur. Nitekim kutlanmak veya anılmak üzere kabul edilen bayramlar ve özel günlerin özünde vurgulanan mesajlara bakıldığında, bunların bağımsızlık, milli egemenlik, çağdaşlık, millet ve devlet sevgisi ile devlete bağlılık gibi kavramları içerdiği görülmektedir.¹¹ Bununla birlikte, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın çıkış noktasını Meşrutiyet yıllarındaki "İdman Bayramı"na kadar geriye götürmek mümkündür. 1916 yılında Mayıs ayının ikinci haftası içinde İstanbul'da, ilk kez yapılan bir jimnastik gösterisi,

6 Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 8, Sayı: 43, Temmuz 1987, s.31.

7 Hakan Uzun, "Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Dönemi'nde Kutlanışı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s.110.

8 Sembollerin Cumhuriyet'in ilk yıllarında ders kitaplarındaki kullanımına ilişkin bkz. Burcu Sel, M. Akif Sözer, "Cumhuriyet Dönemi (1928-1948) Yurt Bilgisi Ders Kitaplarında Çocukluğun Politik Yapılanmasına İlişkin Bir Araştırma", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33 (2), s.311.

9 İslam Can "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Milli Eğitim İdeolojisinin Rolü", *Sosyoloji Divanı*, Ocak-Haziran 2013, s.144.

10 Arzu Öztürkmen, "Milli Bayramlar: Şekli ve Hatırası-I", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 5, Sayı: 28, Nisan 1996, s.29.

11 Uzun, a.g.m., s.110.

1938’de resmi bayrama dönüştürülen 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’nın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca ilk olarak 1926’da Cumhuriyet’in üçüncü yılında Samsun halkı tarafından düzenlenmeye başlanan “Gazi Günü” törenleri¹² de bu bayramın tarihsel kökeninde önemli bir yer tutmaktadır. Atatürk’ün 19 Mayıs’ta Samsun’a çıkışını anmak adına kutlanan “Gazi Günü”, sonraki yıllarda da kutlanmaya devam edilmiş fakat bu törenler yerel düzeyde kalmıştır.¹³

19 Mayıs’ın ulusal bir bayram olarak kabul edilmesinde Samsun halkı tarafından 1926’dan beri “Gazi Günü” olarak kutlanması yanında, Beşiktaş Jimnastik Kulübü, Türk Spor Kurumu ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin de önemli etkisi olmuştur. Bu konuda ilk girişim Beşiktaş Jimnastik Kulübü’nden (BJK) gelmiştir.¹⁴ BJK, 1935 yılı Mayıs ayı içinde Atatürk’e karşı hissedilen sevgi ve saygıyı gösterebilmek için bir “Atatürk Spor Günü” düzenlemeye karar vermiş, bu düşünce ise Fenerbahçe ve Galatasaray kulüpleri tarafından kabul edilmiştir. Alınan karar sonrasında üç kulüp 24 Mayıs 1935’te Fenerbahçe stadında günün anısına gösteri maçı yapmışlardır.¹⁵ Bir yıl sonra ise Atatürk Günü’nün her yıl düzenlenmesini isteyen BJK, kulüp yöneticilerinden Ahmet Fetgeri Bey aracılığı ile konuyu Nisan 1936’da Ankara’da toplanmış olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı’nın (TİCİ) 8. Spor Kongresi’nde dile getirmiştir. Ahmet Fetgeri Bey, Atatürk Günü’nün tüm Türk gençliğine mal edilmesi için “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı” adı ile her yıl yapılmasını teklif etmiş ve bu teklif kongre üyelerince de kabul edilmiştir. Kongrenin bu önerisi CHP’nin 19 Mayıs gününü bayram olarak kabul etmesine yol açan bir gelişme olmuştur. CHP’nin bu kararı almasında şüphesiz ki partinin bayram kutlamalarını o yıllarda bir propaganda aracı olarak kullanmasının da payı vardı.¹⁶ Maarif Vekâleti’nin, 2 Mayıs 1936 tarihinde aldığı bir kararla idman şenliklerinin yurdun dört bir tarafında, Atatürk’ün Samsun’a ayak bastığı tarihin yıldönümünde yapılmasına karar vermesi de 19 Mayıs’ın ulusal bayrama dönüşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Maarif Vekâleti’nin aldığı karardan bir gün sonra ise İstanbul gazeteleri, 10 Mayıs Pazar günü yapılması kararlaştırılmış olan 9. Jimnastik Şenliklerinin, 19 Mayıs’ta gerçekleştirileceğini duyurmuştur.¹⁷

12 Bu konuya ilişkin detaylı bir araştırma için bkz.: Dursun Ali Akbulut, “Samsun’un Gazi Günü Ya da 19 Mayıs Bayramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 33, Kasım 1995, ss.771-779.

13 Süleyman İnan, “19 Mayıs Gününün Bayramlaşması”, *Bilgi ve Bellek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi, 2, (3), s.45-46.

14 Hakan Uzun ise 19 Mayıs kutlamalarına ilişkin yaptığı bir çalışmada bu konudaki ilk teklifin 1937-1938 futbol sezonunda şampiyon olmuş, İstanbul Amatör Ligi futbol takımlarından biri olan “Güneş (Ateş Güneş) Kulübü”nden geldiğini belirtmektedir. Bkz. Hakan Uzun, “Millletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk’ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Dönemi’nde Kutlanışı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s. 111.

15 İnan. *a.g.m.*, s.47.

16 İnan. *a.g.m.*, s.47-48.

17 Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet’in Törensel Meşruiyeti: Ulus Devlet İnşa Sürecinde Millî Bayramlar (1923-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s.95.

1935 yılından itibaren tüm yurttan kutlanmasına rağmen “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı”, 1938 yılına kadar resmi bir bayram statüsünde olmamış, Atatürk’ün ölümünden yaklaşık beş ay önce resmi bayram olarak kabul edilmiştir. TBMM, 20 Haziran 1938 tarihinde Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun’un 2. maddesine bir fıkra ekleyerek, “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı”nı genel tatil günleri arasına almıştır. Böylece Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Mayıs ayının üçüncü Cuma günü kutlanmakta olan “İdman Bayramı” kaldırılarak 19 Mayıs günü, “Gençlik ve Spor Bayramı” olarak ilan edilmiştir. Kanunun kabulünden sonra bayram törenlerinin nasıl ve ne şekilde yapılacağını belirlemek ve kutlamalarda birliktelik sağlanmak amacıyla “19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Hakkında Talimatname” hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.¹⁸ Bu süreçte dikkat çeken bir nokta ise 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’nın 1935’ten itibaren ulusal düzeyde kutlanmasına ve Atatürk ile bütünleştirilmesine rağmen, Atatürk’ün 1938 yılına kadar yapılan kutlama programlarının hiçbirine katılmamış olmasıdır. Atatürk, törenler sırasında kendisine çekilen telgraflara karşılık vermekle yetinmiş ve ilk kez 1938 yılı kutlamalarına katılmıştır. Bu katılım aynı zamanda onun ulusal düzeyde doğrudan katıldığı son bayram olmuştur.¹⁹ Çünkü hastalığının ilerlemesi nedeniyle daha sonra herhangi bir bayram kutlamasına katılmamıştır. 19 Mayıs’ın resmi bayram olarak kutlanması ise ilk kez 1939 yılında gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan II. Dünya Savaşı sonlarına kadar kutlanan bayramların bir ölçüde “aşırı ulusçu söylem” ve “militarist öğeler” barındırdığını söylemek mümkündür.²⁰ Fakat bu dönemde II. Dünya Savaşı’na gidişi hızlandıran Almanya ve İtalya gibi ülkelerde aşırı sağ partilerin iktidarda bulunduğunu²¹ ve Türkiye’nin de bir ölçüde bu ülkelerin etkisinde kaldığını unutmamak gerekir.

18 Turgut İleri, “Amasya’da İlk 19 Mayıs Bayramı Kutlamaları”, *Turkish Studies*, Volume 13/16, Summer 2018, s.118.

19 Uzun, *a.g.m.*, s.124.

20 Örneğin 29 Haziran 1938’de kabul edilen Beden Terbiyesi Kanunu’nun müzakeresinden önce Şükrü Kaya’nın yaptığı konuşma bu açıdan önemlidir: “Her rejim kendine layık bir vatandaş tipi bulmuştur. (...) Bizim Atatürk rejiminin (...) adamı güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini her yerde müdafaa eder, neşeli ve ciddi olmaktan ibarettir. Bizim aradığımız budur” Aktaran Demo, *a.g.t.*, s.108. Akşin’e göre ise, erken Cumhuriyet rejimi totaliter (bütüncül) değildi; fakat Gençlik ve Spor Bayramı’nda olduğu gibi, kimi örneklerde faşist düzenlerin esintilerini taşıyordu. Aktaran Demo, *a.g.t.*, s.108.

21 Nuraydın Arıkan, “Eski Türkiye ve Milli Bayramlar”, *mekam.org/mekam/eski-turkiye-ve-milli-bayramlar*, (Son erişim tarihi: 8 Ocak 2019). Demo’ya göre “Türkiye’de -kültürcü paradigmanın etkisi altındaki resmi milliyetçi söylem, bu dönemde Avrupa’yı saran- ırkçı paradigmanın etkisi altına girdiği için spora ilişkin söylem de doğal olarak bu paradigmanın etkisi altında şekilleniyordu.” Demo, *a.g.t.*, s. 97.

2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi

İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'de yaptığı konuşmada, "Memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir"²² ifadesini kullanması çok partili yaşama yeniden geçileceğinin işaretiydi. Nitekim aynı yıl içinde 1945 Temmuz'unda Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi'nin kurulma sürecinin başlatılmasıyla Türkiye çok partili siyasi yaşama yeniden geçmiştir.²³ 7 Ocak 1946 yılında DP'nin kurulması ise Türk siyasal yaşamını derinden etkilemiştir. DP'nin kuruluşu başlangıçta CHP tarafından memnuniyetle karşılanırsa da yeni partinin geniş toplumsal kesimler tarafından ilgi ile karşılanması ve hızlı bir şekilde örgütlenmeye gitmesi karşısında iktidar, DP'yi hazırlıksız yakalamak amacıyla Temmuz 1947'de yapılması gereken seçimleri Temmuz 1946'ya almıştır.²⁴

21 Temmuz 1946'da açık oy-gizli sayımla yapılan ve Cumhuriyet tarihinin ilk şaibeli seçimi olarak kabul edilebilecek genel seçimleri CHP kazanmıştır. O dönemdeki hakim anlayışa göre de seçimler dürüst olmamıştı. Bu durum sonraki yılları da etkileyecek olan olumsuz bir siyasal mirasın tohumlarını ekmiştir.²⁵

1946 seçimlerinden sonra DP, meşruiyet sınırları içerisinde kalarak sert bir muhalefet başlamıştır. Gerek halkla doğrudan temaslarında ve gerekse de 7 Ocak 1947 yılında toplanmış ilk kongresinde, özgürlükler ve demokrasi söylemini öne çıkararak CHP'ye ciddi eleştiriler yöneltmiştir.²⁶ DP, Ocak 1947'de yapılan bu kongrede "Hürriyet Misakı" adı ile bir bildirge yayınlamış ve bu bildirgede bazı konulardaki taleplerinin kabul edilmemesi durumunda milletvekillerinin TBMM'den ayrılacağını belirtmiştir. Bu taleplerden öne çıkanlar şu şekilde özetlenebilirdi; Anayasa'ya aykırı yasaların tekrar düzenlenmesi, dürüst ve adil yeni bir seçim yasaının çıkarılması, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide bulunmaması. Fakat DP'nin bu talepleri Recep Peker başkanlığındaki CHP hükümeti tarafından ağır biçimde eleştirilerek reddedilmiş, DP'nin TBMM'yi terk etme tehdidi ise "komünist taktiği" olarak nitelendirilmiştir. Bu durum üzerine siyasal ortamın gerilmesinin emeklemekte olan demokratik sisteme zarar vereceğini gören Cumhurbaşkanı İnönü devreye girmiş, Başbakan Recep Peker ve Celal Bayar ile yaptığı birkaç görüşmeden sonra iki tarafı da uzlaştıracak nitelikteki 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınlamıştır. Bu durum siyasal gerginliği bir süreliğine azaltmıştır.²⁷

22 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s.401.

23 Milli Kalkınma Partisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Haytoğlu, *Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1990.

24 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.308.

25 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev.: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1992, s.34.

26 Bolat, a.g.e., s. 277.

27 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 22. Basım, İstanbul, 2017, s.245.

CHP, 1947 yılındaki kurultayında aldığı kararlarla DP programına daha çok yakınlaşmıştır. Özellikle serbest girişimi savunması ve DP'nin çok sert biçimde muhalefet ettiği Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesini geri çekmesi, okullarda din eğitime yeniden izin vermesi ve DP'nin komünist düşüncenin yeşerdiği yer olarak nitelendirdiği Köy Enstitüleri'nde reform yapmaya karar vermesi bu yakınlaşmanın somut örnekleriydi. CHP'deki bu değişim muhalefetin eleştiri gerekçelerinin gücünü azaltmış ve DP'nin iktidara yönelik sertlik politikasını bir süreliğine de olsa durdurmuştur. Bu durum DP içinde ciddi sıkıntılara neden olmuş, parti üst yönetimini iktidara karşı fazlasıyla ılımlı bulan bir grup milletvekili istifa edip genelkurmay eski başkanı Fevzi Çakmak'ın liderliğinde 19 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurmuşlardır. 1949 yılına gelindiğinde CHP ve DP arasında ciddi gerilim nedeni olabilecek tek konu olarak yalnızca seçim yasası kalmıştı. Muhalefet daha önce de bu yasanın değişmesi için girişimde bulunmuş, CHP'nin bu girişime olumlu yaklaşmaması nedeniyle de 1948 yılındaki ara seçimleri boykot etmişti. DP, seçim yasasının tamamıyla özgür ve adil seçimleri garanti edecek biçimde değiştirilmemesi durumunda 1950 seçimlerini de boykot edeceğini belirtince, Şubat 1950'de bir uzlaşmaya varılmış ve seçim yasası değiştirilmiştir.²⁸

14 Mayıs 1950'de yapılan milletvekili genel seçimleri sonucunda ise DP oyların %53,3'ünü alarak iktidar olmuştur. CHP %39,9 oy almasına rağmen 27 yıllık iktidarını kaybetmiştir. Bundan sonra 27 Mayıs 1960 askeri darbe ile son bulacak olan on yıllık DP'nin iktidar dönemi başlamıştır.

3. Demokrat Parti Dönemi

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra Celal Bayar TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçilmiş ve DP genel başkanlığından istifa etmiştir. Adnan Menderes ise DP Genel Başkanı seçilmiş ve başbakanlık görevini üstlenmiştir. Partinin kurucularından ve önde gelen isimlerinden olan Refik Koraltan TBMM Başkanı seçilmiş, Fuat Köprülü ise Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Muhalefetteyken grev hakkını bile içeren demokratikleşme vaadinde bulunan DP, iktidara geldikten kısa bir süre sonra bu vaatleri bir tarafa bırakmıştır. İktisadi kalkınma DP'nin önceliği olmuştur. Dönemin dünya ve ülke koşullarının buna uygun olması ise DP'nin işini kolaylaştırmıştır. 1950'de patlak veren Kore Savaşı nedeniyle dünyada bazı hammaddelerin ve tarımsal ürünlerin fiyatları artmıştı. Bu süreçte hükümetin yeni alanları tarıma açması ve Türkiye'deki traktör ve diğer tarım araçlarının sayısını artırarak modern tarımı yaygınlaştırması tarımsal üretimi de çok olumlu etkilemiştir.²⁹ Bu ürünlerin yüksek fiyatlarla ihracı ise köylünün ekonomik olarak rahatlamasını sağlamıştır.

²⁸ Zürcher, *a.g.e.*, s.311-312.

²⁹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.164-165.

Tarımsal alanda izlenen akılcı ve başarılı politikalar dışında DP, ekonomiyi canlandırmak amacıyla birçok farklı alanda yatırımlarda bulunmuş ve Türkiye'yi adeta bir şantiyeye dönüştürmüştür. Başarıya ulaşan bu yatırımlar, ülke ekonomisine canlılık getirmiştir. Gerçekleştirilen yatırımlar ve izlenen ekonomi politikası genel anlamda halkı, özellikle de çiftçiyi, köylüyü mutlu etmiştir.³⁰ DP'nin ekonomideki başarısı 1954 seçimlerine yansımıştır. 2 Mayıs 1954'de yapılan seçimlerde DP oyların %57'sini, CHP ise %36'sını almıştır.

1955'den sonra ekonomide yaşanan sıkıntılara rağmen 1957 seçimlerini de DP kazanmıştır. Fakat elde edilen bu başarıya rağmen iktidara olan halk desteği ilk defa yüzde ellinin altına düşmüştür. DP oyların %48'ini alırken CHP ise oyların %41'ini almıştır. DP siyasal açıdan güç kaybettikçe demokrasiden uzaklaşmaya başlamış ve şiddetli bir baskı dönemi başlatmıştır. Süreç içerisinde kendisine karşı güçlenen muhalefeti susturmak amacıyla hukuk devleti ilkeleri ile bağdaşmayacak uygulamalara başvurmuştur. 18 Nisan 1960'da kurulan Tahkikat Komisyonu bu uygulamaların en çok bilinenidir. Bağımsız yargının bazı görevlerini de üstlenen bu komisyona karşı muhalefet çok sert tepki göstermiştir. İktidar ile muhalefet arasındaki gerginlik topluma da yansımıştır. Özellikle üniversite gençliğinin öncülüğünde ülke içinde çeşitli olaylar meydana gelmeye başlamıştır.³¹ Gerilimin tırmanması 27 Mayıs 1960'da ordunun yönetime el koymasıyla sonuçlanmıştır. "En kısa zamanda adil ve serbest seçimlere giderek... Memlekette kurulan demokrasinin devam etmesi gayesi..."³² ile yönetime el koyan ordu, 1950-1960 yılları arasında devam eden DP dönemini sona erdirmiştir.

DP döneminde yaşanan iç ve dış gelişmeler 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarına da yansımıştır.

3.a. 1950-1954 Yılları Arası

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları

DP iktidarının ilk yıllarındaki 19 Mayıs kutlamalarının önceki dönemlerden çok da farklı olmadığı söylenebilir. 14 Mayıs tarihindeki seçim ve iktidarın değişimi nedeniyle 27 Mayıs tarihine ertelenen 1950 yılındaki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı törenlerine önceki yıllardaki kutlamalardan farklı olarak Deniz Koleji, Deniz Harp Okulu ile askeri liselerin de katılması kararlaştırılmıştır.³³

30 1950'den sonra tarımsal üretimde hızlanan makineleşme Türkiye'nin bir tahıl ihracatçısı durumuna gelmesini sağlamıştır. 1950-1954 arasında Türkiye'nin yılda % 13'lük gibi çok yüksek bir ekonomik büyüme yaşamasında tarımın etkisi oldukça fazladır. Bkz. Serdar Turgut, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi (Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme)*, Ankara, 1991, s.189.

31 Doğan Duman, "27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemi Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 73, Kış 2018, s.303-304.

32 Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2004, s.245.

33 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1950.

1950 yılında İstanbul'da düzenlenecek olan 19 Mayıs törenlerinin İnönü ve Fenerbahçe Stadyumlarında yapılması planlanmıştır. Törene sivil ve askeri liselerle, Beden Terbiyesi Teşkilatı'na bağlı kulüplerin sporcularının katılacağı belirtilmiştir.³⁴ İstanbul'daki bayram programının son provasının 17 Mayıs'ta yapılacağı, törene velilerin, öğretmenlerin ve halkın davet edileceği, asıl törenlere ise her iki stadyumda da sadece liseli öğrencilerin katılacağı, ortaokul öğrencilerinin hareketlerini kendi okullarında yapacakları ifade edilmiştir.³⁵ İstanbul'da 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı için provalar günler öncesinden yapılmaya başlanmıştır.

Ulus gazetesi 5 Mayıs'ta "sınır toprağı"nın Kars'tan yola çıkarıldığını duyururken³⁶, Cumhuriyet gazetesi ise bir değerlendirme yazısında "sınır toprağı"nın taşınması amacıyla yapılan "Gençlik ve Bayrak Koşusu"nun eski heyecanını kaybettiğinden bahsetmiştir. Yıllardan beri sınır toprağının "temiz kıyafetli" atletler tarafından koşarak taşınmasına, atletlerin davul ve zurnalarla karşılanıp, uğurlanmasına vurgu yapıldıktan sonra bu geleneğin değişmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Çünkü artık "sınır toprağı" çok az sayıda bisikletçinin katılımıyla taşınmaktaydı. Bu yazıda halkın Gençlik ve Bayrak Koşusu'nun başladığından haberdar bile edilmemesinden şikayet edilmiş, bu durumun ise "milli heyecanın" yavaş yavaş yok olmasına neden olabileceğine dikkat çekilmiştir.³⁷

İktidarın değişmesine yol açan 14 Mayıs seçimlerinden sonra yayınlanan bazı gazeteler ise "19 Mayıs Bayramı merasimi tehir edildi." ortak manşetini kullanarak, 1950 yılındaki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarının seçim haftasına ve dokuzuncu TBMM'nin açılışına denk gelmesi nedeniyle her zamanki tarihte yapılması gereken törenlerin ve jimnastik hareketlerinin meclisin açılışını takip eden günlere ertelendiği bildirmişlerdir.³⁸ Gazeteler daha sonraki günlerde ise 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla yapılması gereken törenlerin, yeni meclisin toplanmasından bir hafta sonra yapılacağını ve yurdun çeşitli yerlerinden getirilecek olan sınır topraklarının yeni cumhurbaşkanına sunulacağını ifade etmişlerdir.³⁹ Yukarıda da belirtildiği gibi ülke içinde meydana gelen gelişmeler 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarını etkilemiştir. 1950 yılındaki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, gününde kutlanamamakla birlikte yasa gereği bayram günü okullar, resmi ve özel kurumlar tatil edilmiştir.⁴⁰

Gecikmeli olarak 27 Mayıs tarihinde Ankara'da coşkuyla kutlanan törenlerde, gençler tarafından Atatürk'ün mezarına konmak üzere getirilen

34 *Yeni İstanbul*, 14 Mayıs 1950.

35 *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1950.

36 *Ulus*, 5 Mayıs 1950.

37 *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1950.

38 *Zafer*, *Yeni Sabah*, 17 Mayıs 1950.

39 *Yeni İstanbul*, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1950.

40 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1950.

sınır topraklarını ve bayrağı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar “heyecanla ve gözleri yaşararak”⁴¹ teslim almıştır. Bayar, emanetleri teslim alırken gençlere şu sözlerle seslenmiştir: “Atatürk bize, inandığı ve güvendiği milletle beraber çalışarak kurtardığı bir vatan teslim eylemişti. Milli hakimiyetin temelini atmış, cumhuriyetin banisi olmuştu ve nihayet bunların korunmasını siz aziz gençlere emanet etmişti. Unutmayınız vatanın istikbali refah ve saadetinin temini sırası bir gün size gelecektir.”⁴²

1951 yılındaki bayram kutlama hazırlıklarına da daha önceki yıllarda olduğu gibi Mayıs ayının ilk günlerinde başlanmıştır. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın gençlere yönelik bir konuşma yapacağı duyurulmuştur.⁴³ Bu durum Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın, Milli Şef İsmet İnönü’nü döneminde başlatılan geleneği devam ettirmeye çalıştığını göstermektedir. 1951 yılındaki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı törenlerinin İstanbul’da İnönü ve Fener Statlarında yapılacağı bildirilmiştir.⁴⁴

1951 yılında Ankara’da düzenlenecek olan tören programının Atatürk ve İnönü döneminden farklı olmadığı görülmektedir. Ulus gazetesinde, bayram gününe kadar Ankara’nın 19 Mayıs’ın önemine uygun bir şekilde süsleneceği, bayrama top atışıyla başlanacağı, Atatürk’ün kabrinin ziyaret edileceği, saat 09.30’da stadyumda törenin başlayacağı, Atatürk’ün kabrinin 19 Mayıs günü ziyaretçilere açık olacağı, Ankara Radyosu’nun 19 Mayıs için özel bir program hazırlayacağı haberi yer almaktadır. Aynı gazete ayrıca Gençlik ve Bayrak Koşusu’nun başladığı haberini de vermektedir.⁴⁵ Gazeteler, Ankara’daki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Programı’nı tüm ayrıntılarıyla vermiştir. Tören programına bakıldığında daha önceki yıllardaki programın devam ettirildiği görülmektedir.⁴⁶ İstanbul’daki törenlerle ilgili olarak, “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı töreninin daha önceki yıllardan çok farklı olmayacağı ancak 1951 yılında Kore’de savaşan Türk askerleri için bir gösteri yapılacağı, bu gösterinin yeni bir etkinlik olduğuna” ilişkin verilen haber ise dikkat çekicidir.⁴⁷ Böylece ilk kez bir dış sorun 19 Mayıs kutlamalarında kendine yer bulmuştur. Basın, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla bayram günü okulların ve resmi dairelerin tatil olacağını duyurmuştur.⁴⁸ İstanbul’da bayramdan bir gün önce havanın yağmurlu olmasından dolayı gösterilerin 27 Mayıs’a ertelendiği duyurulmuştur.⁴⁹

1952 yılındaki bayram kutlama hazırlıkları “Sınır Toprak Koşusu”nun 14 Mayıs’ta başladığı haberleriyle duyurulmuştur.⁵⁰ 19 Mayıs Gençlik ve Spor

41 *Yeni Sabah*, 28 Mayıs 1950.

42 *Zafer*, 28 Mayıs 1950.

43 *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1951.

44 *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1951.

45 *Ulus*, 13 Mayıs 1951.

46 *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1951; *Ulus*, 15 Mayıs 1951; *Yeni İstanbul*, 17 Mayıs 1950.

47 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1951.

48 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1951.

49 *Ulus*, 19 Mayıs 1951.

50 *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1952.

Bayramı dolayısıyla resmi dairelerin bir, okulların ise iki gün tatil yapacağı belirtilmiştir.⁵¹

Ankara Valiliği, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı şenliklerini bütün Ankara halkının görebilmesi için daha önceki yıllarda 17 Mayıs'ta yapılan genel provanın 15 Mayıs'a alındığını, 17 Mayıs'ta ise 19 Mayıs programının aynen eksiksiz bir şekilde yapılacağını, Ankara halkının törenlere davetiye ile girebileceğini duyurmuştur.⁵² Ancak 17 Mayıs'ta Ankara'da havanın yağmurlu olmasından dolayı program 18 Mayıs'a ertelenmiştir. 18 Mayıs'ta da havanın yağmurlu olması durumunda bu gösterilerin yapılamayacağı, 17 Mayıs için basılan davetiyelerin 19 Mayıs günü geçerli olamayacağı da Ankara Valisi tarafından halka duyurulmuştur.⁵³

1952 yılından itibaren bayramın kutlanmasına yönelik yapılan hazırlıklara ilişkin gazetelerde verilen haberlerde bir azalma olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle daha önceki yıllarda Gençlik ve Bayrak Koşusu ile ilgili çok fazla habere yer verilirken, 1952 yılında bu konuya ilişkin çok az sayıda habere yer verilmiştir.

1953 yılı bayram kutlamaları da bir önceki yılda olduğu gibi "sınır toprağı"nın yola çıkarıldığı haberi ile basından duyurulmuştur⁵⁴, ancak daha sonraki günlerde sınır toprağı ile ilgili herhangi bir habere yer verilmemiştir. Samsun'dan yola çıkarılan 19 Mayıs bayrağı ile ilgili haberlere ise yer verilmemiştir. Bu durumdan yola çıkılarak 19 Mayıs dolayısıyla düzenlenen Gençlik ve Bayrak Koşusu'nun yavaş yavaş eski coşkusunu kaybettiği söylenebilir. 1953 yılında da daha önceki yıllarda olduğu gibi kutlamalar Ankara'da 19 Mayıs Stadyumu'nda yapılacaktır.⁵⁵

"İnönü Stadı'nın ismi dün değiştirildi" başlığı altında Milliyet gazetesi, DP Hükümeti'nin aldığı bir kararla Dolmabahçe'de bulunan İnönü Stadyumu'nun isminin, mezarı Taif'ten getirilmekte olan "Hürriyet Kahramanı" Mithat Paşa'nın isminin verileceğini duyurmuştur. Yapılan düzenlemeyle İnönü Stadyumu'nun ismi Mithatpaşa Stadyumu olmuştur. Ayrıca stadyumda İnönü'ye ait sözler de kaldırılmıştır.⁵⁶ İstanbul'daki bayram hazırlıkları ile ilgili sadece Mithatpaşa ve Fenerbahçe Statlarında geçit töreni ve beden hareketlerinin provalarının yapıldığı ile ilgili habere yer verilmiştir.⁵⁷ İnönü Stadyumu'nun isminin değiştirilmesinin ise bütünüyle dönemin siyasal atmosferinden kaynaklanan bir karar olduğu söylenebilir.

51 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1952.

52 *Ulus*, 15 Mayıs 1952.

53 *Ulus*, 18 Mayıs 1952.

54 *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1953.

55 *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1953.

56 *Milliyet*, 23 Haziran 1953.

57 *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1953.

Ankara'da ise Ankara İli Kutlama Komitesi'nin hazırlamış olduğu program basın aracılığı ile duyurulmuştur. Programa göre bayram gününe kadar bütün Ankara, 19 Mayıs'ın önemine uygun bir şekilde süslenecekti. Bayram top atışıyla başlayacak, o sırada uçaklar şehrin üstünde gösteriler yapacaktı. Bayrama katılacak olan okulların öğrencileri ve spor kulüplerinin sporcuları şehir içinde yürüyüş yapacaklar ve daha sonra stadyuma geleceklerdi. Devlet protokolü tarafından ise ebedi şef Atatürk'ün kabrine çelenk konulacaktı. 19 Mayıs Stadyumu'ndaki kutlamalar ise geçit töreni ile başlayacaktı. Günün anlam ve önemiyle ilgili konuşmalar yapılacak, cumhurbaşkanı adına saygı gösterisi düzenlenecek, Gençlik Marşı söylenecek, sınır toprağı ve 19 Mayıs bayrağı cumhurbaşkanına teslim edilecekti. Tören kız, erkek lise öğrencileri ve Harp Okulu öğrencilerinin gösterilerini yapmaları ile sona erecekti.⁵⁸

1953 yılındaki 19 Mayıs kutlamaları çerçevesinde Atatürk'ün Etnografya Müzesi'ndeki kabri son kez ziyaret edilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra meclis, bir anıt mezar yapma kararı almıştı. Bu anıt mezar için Ankara'da kaleden sonra en yüksek tepe olan Rasetepe (bugünkü adıyla Anıttepe) seçilmişti. Açılan proje yarışmasının sonuçlanmasından sonra 1944'te yapımına başlanan Anıtkabir, ancak 1953'te tamamlanabilmiştir. Atatürk'ün naaşı özel bir törenle ve büyük bir katılımı 10 Kasım 1953'te Etnografya Müzesi'nde alınıp Anıtkabir'e nakledilmiştir. Bundan sonra ise anma ziyaretleri Anıtkabir'e yapılmaya başlanmıştır.⁵⁹

1954 yılı 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgili hazırlıklar İstanbul'da Mayıs ayının hemen ilk günlerinde başlamıştır. Gazete haberlerine bakıldığında, halkın törenlere yoğun ilgi göstermesinden dolayı törenlerin Fenerbahçe ve Mithatpaşa Statlarında iki kez yapılacağı, ilk törenin 17 Mayıs'ta yapılacağı ve 19 Mayıs'taki törenin aynısı olacağı belirtilmiştir. Ayrıca ilk kez İstanbul'daki törenlere mehter takımının da katılacağı ifade edilmiştir.⁶⁰

Programa göre Mithatpaşa Stadyumu'nda tören saat 09.30'da okulların stadyuma girmesi ile başlayacaktı. Öğrenciler teftiş edildikten sonra İstiklal Marşı okunacak, Taksim Cumhuriyet Abidesi'ne çelenk konulacaktı. Günün anlam ve önemini belirten konuşmalardan sonra geçit resmi yapılacaktı. Öğrencilerin gösterilerini sergilemelerinden sonra tören sona erecekti.⁶¹

Dönemin önemli gençlik örgütlerinden biri olan ve 1949'da kurulan Türkiye Milli Talebe Federasyonu da 1954 yılındaki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla bir program hazırlamıştır. Programa göre bayram günü Ankara'da ve İstanbul'da yapılacak olan törenlerde federasyon temsilcileri birer konuşma yapacaktı. Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir radyolarında federasyona bağlı öğrenciler konuşmalar yapacak, Türk gençliğinin Atatürk'e

58 *Ulus*, 18 Mayıs 1953.

59 Bolat, *a.g.e.*, s. 297.

60 *Milliyet*, 1 Mayıs 1954; *Akşam*, 2 Mayıs 1954.

61 *Milliyet*, 6 Mayıs 1954.

ve devrimlerine bağlılıklarını dile getireceklerdi.⁶² 1954 yılı 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gösterilerinde tamamen Türk müziğinden parçalar yer alacaktı. Ankara'daki kutlamalarda kız öğrencilerin gösterisinde "Tin tin tinimini hanım" türküsü çalınacaktı. Programın son bölümünde ise törene katılan öğrencilerin tamamı saha üzerinde Atatürk'e bağlılık ifade eden bir tablo çezeceklerdi. Tabloda Anıtkabir'e de yer verilecekti.⁶³

Gazetelerde yer alan bir haberde ise İstanbul'da "Kız Lisesini Bitirenler Derneği" tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün hayata gözlerini yumduğu odadaki karyolanın çiçeklerle süsleneceği, salonda şiirlerin okunacağı, Makbule Hanım'ın da bu törende hazır bulunacağı ifade edilmiştir.⁶⁴

İstanbul'daki 19 Mayıs kutlamalarının son provası 17 Mayıs'ta saat 10.00'da İnönü Stadyumu'nda İstanbul bölgesi okullarının, saat 14.00'te ise Fenerbahçe Stadyumu'nda Kadıköy bölgesi okullarının katılımları ile gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre halk bu gösterilere yoğun ilgi göstermiştir. Gazeteler öğrencilerin şenliklerle ilgili provalarını yaparken çekilmiş fotoğraflarına da yer vermiştir.⁶⁵

1954 yılı kutlamaları Ankara'da da coşkuyla kutlanmıştır. 19 Mayıs Stadyumu'nda yapılan tören geçidinden sonra ise üniversite gençlerinin çabaları ile yaptırılan Atatürk heykeli Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından açılmıştır.⁶⁶

1950-1954 yılları arasında 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı için yapılan hazırlıklara genel olarak bakıldığında; halkın Atatürk ve İnönü döneminde olduğu gibi bayrama yoğun ilgi gösterdiği görülmektedir. Ancak resmi düzeyde İnönü döneminde büyük önem verilen ve adeta bayramın başlangıcı kabul edilen "Gençlik ve Bayrak Koşusu" ve "sınır toprakları" eski önemini yitirmiştir. Basın, İnönü döneminde sınır topraklarının ve 19 Mayıs bayrağının geçtiği yerleri adım adım takip ederken, DP'nin iktidara gelmesinden sonra Gençlik ve Bayrak Koşusu ile ilgili çok az sayıda habere yer vermeye başlamıştır. Genel olarak bayram programı İnönü döneminden çok farklı olmamakla birlikte, basında bayram ile ilgili haberlerde bir azalma olduğu görülmektedir.

3.b. 1955-1960 Yılları Arası

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlamaları

1955 yılındaki bayram kutlamasına ilişkin dikkat çeken haberlerden birisi 5 Mayıs tarihli Milliyet gazetesinde görülmektedir. Gazete, bayramın gençlik için önemine vurgu yaparken, kız öğrencilerin yaptıkları provalara

62 *Milliyet*, 10 Mayıs 1954.

63 *Milliyet*, 14 Mayıs 1954.

64 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1954.

65 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1954.

66 *Akşam*, 20 Mayıs 1954.

yer vermiştir.⁶⁷ 1955 yılında da daha önceki yıllarda olduğu gibi, İstanbul'da 19 Mayıs'ta yapılacak gösterilerin daha çok vatandaş tarafından izlenebilmesi için, prova niteliğindeki ilk gösterinin 17 Mayıs'ta, diğerinin de bayram günü olan 19 Mayıs'ta sergileneceği duyurulmuş ve vatandaşlar, bu gösterilere davet edilmişlerdir.⁶⁸ Cumhuriyet gazetesi ise, Ankara'da 19 Mayıs Stadyumu'nda yapılan provalara geniş yer vermiştir.⁶⁹ Yine aynı gazetede 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla, Mustafa Kemal Derneği'nin Atatürk İnkılâp Müzesi'nde bir toplantı düzenlediği, toplantıda Atatürk'ü Samsun'a götüren Bandırma Vapuru'nun resminin ziyaretçilere gösterildiği, 19 Mayıs ile ilgili konuşmaların yapıldığı ve müzenin gezildiği haberi verilmiştir. Gazete, müzede ziyaretçilere gösterilen Bandırma Vapuru'nun resmine de yer vermiştir.⁷⁰ Ayrıca aynı tarihli gazetede "Kıbrıs'ta 19 Mayıs kutlanacak" haberi dikkat çekicidir. Habere göre, Lefkoşa Türk Lisesi öğrencilerinin, "Artık yeter, biz de Rumlar kadar hürriyet isteriz. Kıbrıs Türk bayrağına kavuşmalıdır."⁷¹ şeklindeki protestoları üzerine, İngilizler 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarına izin vermek zorunda kalmışlardır.

Gazeteler, 1955 yılındaki Gençlik ve Bayrak Koşusu ile ilgili habere çok sınırlı bir yer vermiştir. Buna karşılık "Ebedi Şeften Reiscumhur'a" ifadesini taşıyan 19 Mayıs bayrağının, 15 Mayıs'ta Samsun'dan yola çıkarıldığı, Amasya, Tokat ve Sivas üzerinden Kayseri'ye getirildiği, bayram günü Ankara 19 Mayıs Stadyumu'na getirilerek cumhurbaşkanına teslim edileceği⁷² yönündeki haberlere geniş yer ayırmışlardır. 1955 yılı kutlamalarında öne çıkan bir başka haber ise Milli Türk Talebe Birliği'nin İstanbul'da maliyeti 173 bin lirayı bulan bir Atatürk Heykeli yaptırması ve açılışına Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı davet etmesidir.⁷³ Heykel, İstanbul Üniversitesi kampüsüne yerleştirilmiş ve açılış vali Fahrettin Kerim Gökay tarafından 19 Mayıs'ta yapılmıştır.⁷⁴ Kutlamalar çerçevesinde düzenlenen Atatürk Haftası'nda ise Türk Devrim Ocakları, "Atatürk Devrimlerinin Kütleyle Mal Edilmesi" başlıklı bir toplantı düzenlemiş, toplantıya Halide Edip Adıvar, Nurullah Ataç, Hasan Ali Yücel, Prof. Hikmet Bayur gibi dönemin tanınmış isimler katılmışlardır.⁷⁵

1956 yılındaki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgili provalara ilişkin haberler de basında yer almıştır.⁷⁶ Fakat provalarla ilgili detaylı bilgi verilmemiş, sadece provalarda çekilmiş birkaç fotoğrafa yer verilmiştir. İstanbul'daki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarının yine iki defa yapılacağı, ilk gösterinin 17

67 *Milliyet*, 5 Mayıs 1955.

68 *Akşam*, 12 Mayıs 1955.

69 *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1955.

70 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1955.

71 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1955.

72 *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Milliyet*, 18 Mayıs 1955.

73 *Akşam*, 15 Mayıs 1955.

74 *Akşam*, 20 Mayıs 1955.

75 *Akşam*, 17 Mayıs 1955.

76 *Ulus*, 8 Mayıs 1956; *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1956.

Mayıs'ta gerçekleştirileceği, 19 Mayıs'taki gösterilerin ise saat 10.00'da başlayacağı ifade edilmiştir.⁷⁷ Bir önceki yılda olduğu gibi, Atatürk İnkılâp Müzesi'nde Mustafa Kemal Derneği tarafından bir tören düzenleneceği, törende Bandırma Vapurunu'nun fotoğrafının büyültülerek müzeye asılacağı bildirilmiştir.⁷⁸

1956 yılında Ankara'da düzenlenen 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı törenlerinin en dikkat çekici özelliği ise, "İran Şehinşahu Majeste Peh'evi" ile "İmparatoriçe Süreyya"nın bu törenlere katılmasıdır.⁷⁹

İstanbul'da 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla hazırlanan tören provasının, 17 Mayıs'ta Fenerbahçe ve Mithatpaşa Statlarında gerçekleştirildiği, aynı programın bu statlarda 19 Mayıs günü de yapılacağı ifade edilmiştir.⁸⁰

1957 yılındaki kutlamalar dikkat çekici bir farklılıkla basında yer almıştır. İlk kez yabancı bir ülkenin (Pakistan) öğrencileri 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarına katılmak üzere Türkiye'ye gelmişlerdir. Gazeteler, Pakistan'ın "Lahor Aitchisen Koleji"nden İstanbul'a gelen 33 öğrencinin Mithatpaşa Stadyumu'nda yaptıkları gösterinin provalarına yer vermişlerdir.⁸¹ İstanbul'daki törenlerin yine iki kez Fenerbahçe ve Mithatpaşa Statlarında yapılacağı, ilk törenin 17 Mayıs'ta sergilendiği ikincisinin de bayram günü yapılacağı belirtilmiştir. 17 Mayıs'taki tören provalarında üniformaları ve ellerinde tüfekleri ile geçit töreni yapan Deniz Harp Okulu öğrencilerinin fotoğrafına yer verilmiştir.⁸²

Ankara'da 19 Mayıs Stadyumu'nun tadilatının bitirilememesi nedeniyle bayram kutlamalarının, okulların katılımıyla hipodromda yapılması kararlaştırılmıştır. Sınır toprağı ve 19 Mayıs bayrağının da bayram günü hipodromda cumhurbaşkanına verileceği gazete haberlerinde yer almıştır.⁸³ Ayrıca gazetelerde Ankara'da Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı saat olan 07.00'de 21 tane top atışının gerçekleştirileceği, stadyumda tören yapılamaması nedeniyle de Milli Eğitim Bakanı'nın açılış konuşmasının radyodan verileceği, okul ve spor kulüplerinin seçecekleri temsilciler ve izcilerin Anıtkabir'e çelenk koyacakları ifade edilmiştir.⁸⁴

1958 yılında İstanbul'da uygulanacak olan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı programına göre gösteriler, 17 ve 19 Mayıs'ta Mithatpaşa ve Fenerbahçe Statlarında biri genel prova olmak üzere iki defa tekrarlanacaktı. Mithatpaşa Stadyumu'ndaki törenler saat 10.00'da Şehir Bandosu ve Pakistan Bandosu'nun (yalnız 17 Mayıs'taki törene katılacaktır) katılımıyla başlayacaktı. İstiklal Marşı

77 Ullus, 11 Mayıs 1956.

78 Cumhuriyet, 16 Mayıs 1956.

79 Ullus, 17 Mayıs 1956.

80 Cumhuriyet, 18 Mayıs 1956.

81 Cumhuriyet, 16 Mayıs 1957.

82 Cumhuriyet, 18 Mayıs 1957.

83 Cumhuriyet, 18 Mayıs 1954.

84 Ullus, Milliyet, 18 Mayıs 1957.

okunacak, günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılacaktı. Şeref gösterisinin yapılmasından sonra Gençlik Marşı söylenecek, geçit töreni yapılacak, spor hareketlerinin sergilenmesinden sonra tören sona erecekti. Fenerbahçe Stadı'ndaki törenler ise saat 13.30'da başlayacak ve aynı program uygulanacaktı.⁸⁵

İstanbul'da 17 Mayıs'ta yapılan genel prova gösterilerinde Kuleli Askeri Lisesi öğrencilerinin yaptığı hareketler dikkat çekici olmuştur. Halkın da ilgisi ile karşılaşan bu gösteride Kuleli Askeri Lisesi öğrencileri sahaya "bayrak" şekli yapmışlar ve "Kuleli" yazısını yazmışlardır. Cumhuriyet gazetesi bu gösteri esnasında çekilmiş fotoğraflara da yer vermiştir.⁸⁶

Ankara'daki kutlama programına göre ise törenin 19 Mayıs Stadyumu'nda yapılması planlanmıştır. Program saat 09.30'da başlamış, geçit töreninin yapılması, İstiklal Marşı ile Gençlik Marşı'nın okunmasından sonra Samsun'dan gelen 19 Mayıs Bayrağı cumhurbaşkanına verilmiştir. Daha sonra ise liseli kız ve erkek öğrenciler ile Harp Okulu öğrencilerinin gösterileri yapılmıştır.⁸⁷

1959 yılındaki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgili yapılan hazırlıklara basında fazla yer verilmemiştir. Gazetelerdeki en dikkat çekici haber, "Mehter Takımı'nı Kıbrıs'ta 10 bin Türk karşıladı" başlıklı haberdir. Haberin ayrıntılarında 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla yapılacak törenlere katılmak üzere Kıbrıs'a giden mehter takımının büyük coşkuyla karşılandığına yer verilmiştir.⁸⁸

Ankara ve İstanbul'da yapılacak törenlere ilişkin ise resmi programın dışında herhangi bir ayrıntıya yer verilmemiştir.⁸⁹

1960 yılı Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesine sahne olmuştur. 1957 seçimlerinden sonra başlayan ve bir türlü azaltılmayan gerilim, 27 Mayıs tarihinde bir darbe ile sonlanmıştır. Darbeye giden süreçte ise ülkedeki karışıklıklar iyice artmıştır, bu durum 19 Mayıs kutlamalarına da yansımıştır.

Gazetelerde 1960 yılı kutlamalarıyla ilgili ilk haber Samsun'dan Ankara'ya getirilen "19 Mayıs Bayrağı"na ilişkindir. Haberde bayrağın Kırşehir'e ulaştığı bildirilmiştir.⁹⁰ Ayrıca dikkat çekici bir başka haber ise 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla Emekli Albay Halil Nuri Yurdakul tarafından hazırlanan "Atatürk'ten Hatıralar" sergisinin açılış haberidir. Sergide Atatürk'ün çeşitli fotoğrafları ve kişisel eşyalarına yer verilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar da sergiyi ziyaret etmiştir.⁹¹

85 *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1958.

86 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1958.

87 *Ulus*, 20 Mayıs 1958.

88 *Milliyet*, 18 Mayıs 1959.

89 Bkz. *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Ulus*, 18 Mayıs 1959.

90 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1960.

91 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1960.

1960 yılında Ankara'da yapılacak olan bayram hazırlıklarına hükümet tarafından ilan edilen sıkıyönetim altında başlanmıştır. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı programı Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından hazırlanmış ve basına bildirilmiştir. Buna göre Ankara, bayram gününe kadar Türk bayrakları ve ışıklarla süslenecek, Atatürk'ün Samsun'da karaya ayak bastığı saat olan 07.00'de 21 pare top atışı yapılacaktır. Milli Eğitim Bakanı 19 Mayıs ile ilgili radyodan bir konuşma yapacak, okullardan ve spor kulüplerinden seçilen bir grup Anıtkabir'e çelenk koyacaktır. Programa göre ayrıca daha önceki yıllardan farklı olarak Samsun'dan getirilen 19 Mayıs Bayrağı cumhurbaşkanına Çankaya Köşkü'nde sunulacaktır.⁹²

Fakat bu programın uygulanması mümkün olmamış, Sıkıyönetim Komutanlığı aldığı bir kararla 19 Mayıs'ta yapılması gereken törenleri ertelemiştir. Daha sonra yapılan bir açıklama ile "ülkenin karanlık bir dönemden geçtiği" belirtilmiş tören gösterilerinin 24 ve 26 Haziran'da yapılacağı duyurulmuştur.⁹³

27 Mayıs askeri darbesinden sonra ise Ankara'da yapılacak olan 19 Mayıs törenlerinin hazırlığını valilik üstlenmiştir. Programa göre Ankara, Türk bayrakları ve ışıklarla süslenecek, 26 Haziran sabahı Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'da karaya ayak bastığı saat olan 07.00'de 21 pare top atışı yapılacaktır. Saat 07.00'den itibaren Türk Hava Kurumu uçakları çeşitli gösteriler yapacak, Anıtkabir ziyaret edilecektir. Stadyumdaki tören ise saat 09.00'da başlayacak, İstiklal Marşı ve Gençlik Marşı söylenecek, geçit töreni ile birlikte günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılacaktır. Stadyumdaki tören Ankara Radyosu tarafından da naklen yayınlanacaktır.⁹⁴

1955-1960 yılları arasında yapılan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgili hazırlıklara bakıldığında, ülkedeki siyasal ortamın ve yaşanan sıkıntıların bayram kutlamalarına yansdığı görülmektedir. Özellikle 1957 seçimlerinden sonra ülke gündemini iktidar-muhalefet anlaşmazlığının işgal ettiği açıkça gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla dönemin basını da bunu öne çıkarmıştır. Bu nedenle bu dönemde 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ile ilgili haberlerde büyük oranda azalma olmuştur. Geçmiş yıllardan farklı olarak bu yıllarda basın ancak birkaç gün kala bayramla ilgili haberlere yer vermeye başlamıştır. Samsun'dan getirilen 19 Mayıs Bayrağı ile ilgili az sayıda habere yer verilirken "sınır toprağı" ile ilgili haberlere artık yer verilmemektedir. Bayram provalarına ilişkin haberlere yine yer verilmesine rağmen daha önceki yıllarda olduğu gibi artık provalarla ilgili detaylı haberlere rastlanmamaktadır.

92 *Milliyet, Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1960.

93 *Ulus*, 20 Haziran 1960.

94 *Ulus*, 22 Haziran 1960.

Sonuç

Bayramlar milli kimliklerin inşa edilmesini, toplumsal bütünleşmenin sağlanmasını kolaylaştıran önemli unsurlardandır. Toplumların bayram olarak kabul ettikleri günlerin kaynağı inanç ve gelenekler olabileceği gibi, elde edilen siyasi ve askeri başarılar da olabilir. Türk tarihindeki bayramlara bakıldığında da bunu görmek mümkündür. Fakat kutlanma gerekçesi ne olursa olsun bayramlar, genel anlamda toplumların bütün fertleri tarafından dini veya milli inanıştan dolayı ortak değerler olarak kabul edilmiştir.

TBMM'nin 20 Haziran 1938 tarihinde Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun'un 2. maddesine bir fıkra ekleyerek milli bayram olarak kabul ettiği "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı" bu tarihe kadar farklı isimlerle kutlanmıştır. İlk kez 1926'da Samsun'da halk tarafından Atatürk'ün 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışını anmak amacıyla "Gazi Günü" adı ile yerel düzeyde kutlanmaya başlanmış, 1935'de ise "Atatürk Günü" adı ile tüm yurttaki kutlanmasına karar verilmiştir. Nisan 1936'da "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı" adı ile her yıl yurdun dört bir tarafında, Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı tarihin yıldönümünde yapılmasına karar verilmesi ise 19 Mayıs'ın ulusal bayrama dönüşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1935 yılından itibaren tüm yurttaki kutlanmasına rağmen "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", 1938 yılına kadar resmi bir bayram statüsünde olmamış, Atatürk'ün ölümünden yaklaşık beş ay önce resmi bayram olarak kabul edilmiştir. Resmi bayrama dönüşmesinden sonra ise tüm yurttaki büyük bir coşkuyla kutlanmaya başlamıştır.

14 Mayıs 1950 seçimleri sonrasında iktidara gelen DP'nin ilk yıllarındaki 19 Mayıs kutlamaları daha önceki yıllardan çok da farklı olmamıştır. Ancak DP döneminin ikinci yarısından itibaren yaşanmaya başlanan ekonomik ve toplumsal sıkıntılar 19 Mayıs kutlamalarına da yansımış ve hazırlıklar her geçen yıl daha da özensiz bir hal almıştır. Geçmiş yıllarla kıyaslandığında basında bu dönemde bayram ile ilgili haberlere daha az yer verilmeye başlanmıştır. Örneğin geçmiş yıllarda bayram kutlamaları çerçevesinde gerçekleştirilen "Gençlik ve Bayrak Koşusu" basında geniş yer bulurken söz konusu yıllarda bu koşuya çok sınırlı biçimde yer verilmiştir. Ayrıca geçmiş yıllarda bayram hazırlıkları ile ilgili haberlere günler öncesinden yer verilmeye başlanmakta ve bayram günü gazetelerde, bayram kutlamaları ile ilgili tam sayfa haberlere ve fotoğraflara yer verilmekteydi. Bayram kutlamalarından sonra da basında haberler yer almaya devam etmekteydi. Bu dönemde bayram kutlamalarının programlarında önemli değişiklikler yapılmamakla birlikte bayram ile ilgili haberlerde ve bayram coşkusunda azalma olduğu görülmektedir. Öte yandan DP döneminde Anıtkabir tamamlanmıştır. Bayram kutlamalarında ise gençlik örgütleri ön plana çıkmaya ve çeşitli etkinlikler düzenlemeye başlamışlardır. Dikkat çeken bir başka konu da kutlamalarda ilk kez mehter takımının kullanılmaya başlanmasıdır.

DP dönemindeki bayram kutlamalarına ilişkin önemli bir başka gelişme ise 1950-1953 yılları arasında devam eden Kore Savaşı'nın, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarında yer almasıdır. Ayrıca 1954'ten itibaren Kıbrıs sorununun Türkiye'nin gündemine girmesiyle birlikte 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarında Kıbrıs da yer almaya başlamış ve Kıbrıs'taki bayram kutlamalarına basında yer verilmiştir. Görüldüğü gibi bu süreçte yaşanan dış gelişmeler bayram kutlamalarına da etki etmiştir. Bu dönemdeki bayram kutlamalarında birtakım farklılıkların yaşanmasıyla birlikte dikkati çeken en önemli değişiklik, bayram kutlamalarının geçmişle kıyaslandığında eski önem ve coşkusunu giderek kaybetmesidir. Bunun temel nedeni ise 1955 yılından itibaren başlayan ekonomik sorunların süreç içerisinde toplumsal ve siyasal yapıyı etkilemesidir.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

Akşam,
Cumhuriyet,
Milliyet,
Ulus,
Yeni İstanbul,
Yeni Sabah,
Zafer.

II. Kitap

- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev.: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1992.
- AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz Alogan), 2. Baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 22. Basım, İstanbul, 2017.
- BOLAT, Bengü Salman, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Kutlanan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.
- ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, 2. Basım, Boyut Kitapları, İstanbul 2004.
- TURGUT, Serdar, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi (Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme)*, Ankara, 1991.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

III. Makaleler

- AKBAYRAK, Hasan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar", *Tarih ve Toplum*, Cilt:8, Sayı:43, İstanbul, 1987, ss.31-38.
- AKBULUT, Dursun Ali, "Samsun'un Gazi Günü Ya da 19 Mayıs Bayramı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 33, Kasım 1995, ss.771-779.
- CAN, İslam, "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Milli Eğitim İdeolojisinin Rolü", *Sosyoloji Divanı*, Ocak-Haziran 2013, ss.123-147.
- DOĞANER, Yasemin, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, Ankara 2007, ss.119-143.
- DUMAN, Doğan, "27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemi Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 73, Kış 2018, ss.299-314.
- İLERİ, Turgut, "Amasya'da İlk 19 Mayıs Bayramı Kutlamaları", *Turkish Studies*, Volume: 13/16, Summer 2018, ss.113-126.
- İNAN, Süleyman, "19 Mayıs Gününün Bayramlaşması", *Bilgi ve Bellek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi, 2, (3), ss.45-66.
- KOCA, Salim, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", *Türkler*, Cilt: 3, Bölüm: 16, Ankara, 2002.
- ÖZTÜRKMEN, Arzu, "Milli Bayramlar: Şekli ve Hatırası-I", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 5, Sayı: 28, Nisan 1996, ss.29-35.
- SEL, Burcu, Sözer, M. Akif, "Cumhuriyet Dönemi (1928-1948) Yurt Bilgisi Ders Kitaplarında Çocukluğun Politik Yapılanmasına İlişkin Bir Araştırma", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 33(2), ss.293-315.
- TÜRKMENOGU, Dilsad, "Tek Parti Döneminde Ulus İnşa Politikalarının Eğitim Boyutu", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Kış 2007, 5(1), ss.159-172.
- UZUN, Hakan, "Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Dönemi'nde Kutlanması", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, ss.100-125.

IV. Tezler

ASLAN, Demo Ahmet, *Cumhuriyet'in Törenselleşmesi: Ulus Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011.

DEMİRCİ, Hikmet, *Türk Kültüründe Bayram Anlayışı ve Türk Dünyasında Bayramlar*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2008.

HAYTOĞLU, Ercan, *Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1990.

V. İnternet Erişimleri

ARIKAN, Nuraydın, "Eski Türkiye ve Milli Bayramlar", mekam.org/mekam/ eski-turkiye-ve-milli-bayramlar, (Son erişim tarihi: 8 Ocak 2019)

GAZETECİ BÜLENT ECEVİT'İN KALEMİNDEN KIBRIS MESELESİNE BAKMAK*

Mithat Kadri VURAL**

Öz

CHP-MSP koalisyonunun Başbakanı olarak 1974'de Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmesinde önemli rol oynayan Bülent Ecevit, hayatının önemli bir kısmını gazeteci olarak geçirmiştir. Entelektüel kimliğiyle de bilinen Ecevit, birçok yerli ve yabancı basın kuruluşunda çalışmış ve yazılar kaleme almıştır. 1950'lerde *Forum* dergisinin yazı işleri kadrosunda yer almış, 1950-1960 arasında *Ulus* gazetesinde ve *Ulus*'un kapatıldığı yıllarda ise *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerinde, yazar ve yazı işleri müdürü olarak görev yapmıştır. Ayrıca 1954 sonu ile 1955 başlarında ABD'nin Kuzey Carolina eyaletinde konuk gazeteci olarak çalışmıştır. Daha sonra ise 1965'de *Milliyet* gazetesinde günlük yazılar kaleme alan Ecevit; 1972'de aylık *Özgür İnsan*, 1981'de haftalık *Arayış*, 1988'de aylık *Güvercin* dergilerini çıkartmıştır. Bu çalışma Bülent Ecevit'in, özellikle Demokrat Parti iktidarı dönemine tekabül eden 1961'e kadar çeşitli gazetelerde yazdığı yazılardan yola çıkarak Kıbrıs sorununa yönelik yaklaşımını takip etmeyi amaçlamaktadır. Başka bir açıdan ise gazeteci Bülent Ecevit ile siyasetçi Bülent Ecevit arasında Kıbrıs sorununa yönelik süreklilik veya yaklaşım farkı olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bülent Ecevit, Kıbrıs Meselesi, Demokrat Parti, Enosis, EOKA.

LOOKING AT THE CYPRUS ISSUE THROUGH THE WORKS OF BULENT ECEVIT AS A JOURNALIST

Abstract

Bülent Ecevit, who played a significant role in carrying out the Cyprus Peace Operation as Prime Minister of the coalition government of the Republican People's Party (CHP) and the National Salvation Party (MSP) in 1974, worked as a journalist in a good part of his life. Ecevit, also known as an intellectual, worked for many local and foreign media institutions and wrote many pieces. In the 1950s he was a member of the editorial department of the magazine "*Forum*", he worked at *Ulus* newspaper between the years of 1950 and 1960,

* 21-23 Ekim 2010 tarihinde düzenlenen III. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (mithat.vural@deu.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0002-3900-7109>).

and after the newspaper “Ulus” was closed, he started to work at *Yeni Ulus* and *Halkçı* as a writer and editor in chief. Furthermore, in mid-1950s he worked as a guest journalist in North Carolina, USA. Afterwards, he wrote daily columns at *Milliyet* newspaper in 1965, published the monthly magazine “*Özgür İnsan*” in 1972, the weekly magazine “*Arayış*” in 1981, and the monthly magazine “*Güvercin*” in 1988. This study, based particular on the pieces written by Bülent Ecevit in various newspapers until 1961, which corresponds to the period of the Democratic Party government, aims to examine Bülent Ecevit’s approach towards the Cyprus issue. From a different viewpoint, this study tries to reveal whether there is a continuity or a difference in his approach towards the Cyprus issue between ‘Bülent Ecevit as a journalist,’ and ‘Bülent Ecevit as a politician.’

Keywords: *Bülent Ecevit, Cyprus, Democratic Party, Enosis, EOKA.*

Giriş

1925’te ressam Fatma Nazlı Ecevit ile Adli Tıp Profesörü Ahmet Fahri Ecevit’in oğlu olarak İstanbul’da dünyaya gelen Bülent Ecevit, 1944’de Robert Kolejini bitirir. Ardından Dil Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Filolojisi bölümüne kayıt yaptıran Ecevit buradaki eğitimini yarıda bırakır. 1946-1950 arasında Londra Elçiliği’nin Basın Ataşeliğinde katip olarak çalışır. Yurda dönüşünde Nihat Erim tarafından CHP’nin yayın organı *Ulus*’a yerleştirilmesiyle gazetecilik yaşamı da başlamış olur. Aslında gazeteciliği onun CHP liderliği ve Başbakanlığına uzanan politik hayatının da başlangıcı olur. Çetin Altan’la birlikte *Ulus* gazetesinde mütercim ve sekreter yardımcılığı görevini yürütür. *Ulus* gazetesinin kapatılması üzerine Ecevit; *Halkçı* gazetesinde, *Forum* dergisinde ve *Yeni Ulus* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü de üstlenerek çeşitli yazılar kaleme alır. Bu arada Amerikan Haberler Merkezi’nin daveti ile dört aylığına 1954 Ekim ayının başında ABD’ye gider. Kuzey Carolina eyaletine bağlı Winston-Salem’de *The Journal and Sentinel* adlı gazetede konuk gazeteci olarak bir süre çalışır. Bu davetin amacı gelişmekte olan ülkelerde liderlik yeteneği olan ve iyi derecede dil bilen isimlere Amerika’yı tanıtmaktır. Bülent Ecevit, İngiltere ve Amerika’dan sık sık davet alan bir gazetecidir. 1957’de kazandığı bursla Harvard Üniversitesi’nde sekiz ay boyunca Ortadoğu tarihi ile sosyal psikoloji çalışır. Aynı yıl CHP’den milletvekili seçilerek aktif siyaset hayatına da girmiş olur. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından önce Kurucu Meclis üyesi sonra da 15 Ekim 1961’de yapılan genel seçimlerin sonucunda kurulan İsmet İnönü kabinesinin Çalışma Bakanı olur. 32 yaşında milletvekili, 36 yaşında da bakan olmuştur. 1965’e kadar İnönü’nün kurduğu hükümetlerde bu görevini sürdürür. Bakanlıktan ayrıldıktan sonra ise gazeteci kimliğine geri dönerek *Milliyet* gazetesinde günlük yazılar kaleme almaya başlar. Ardından 18 Ekim 1966’da CHP Genel Sekreterliği’ne seçilir. Bu arada “ortanın solu” akımının öncüsü haline gelerek İnönü’ye karşı parti içi muhalefetin önemli isimlerinden

biri olacaktır. 12 Mart 1971'de verilen muhtıradan sonra oluşturulan hükümete CHP'nin katkıda bulunmasına karşı çıkararak 21 Mart 1971'de Genel Sekreterlik görevinden istifa eder. 14 Mayıs 1972'de 5. Olağanüstü Kurultayda CHP Genel Başkanlığına seçilir ve ardından da 1974 yılında kurulan CHP-MSP koalisyonunun Başbakanı olarak Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmesinde önemli rol oynar¹.

1. Kıbrıs Meselesi'nin Ortaya Çıkışı ve Demokrat Parti Hükümeti

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, 93 Harbi sırasında Rusya'dan gelebilecek saldırı ihtimaline karşılık İngiltere'nin yanında yer alması şartıyla, egemenlik haklarını saklı tutarak Kıbrıs'ın yönetimini İngiltere'ye bırakmıştır. İngiltere uzun süre yönetimi altında tuttuğu aday Birinci Dünya savaşı sırasında ilhak eder, ardından da Lozan Konferansı'nda bu durumun Türkiye tarafından hukuken tanınmasını sağlar. Zamanla İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'ta, Ortodoks Kilisesi'nin de etkisiyle Rum milliyetçiliği öne çıkmaya başlamış, Kilise'nin önderliğinde adanın Yunanistan'a bağlanması Kıbrıslı Rumların temel politikası haline gelmiştir². İngiliz yönetimi, adadaki Rumların taleplerine ve 1931'de çıkan isyana karşılık sıkıyönetim rejimine başvuracaktır³. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgelerde esen bağımsızlık ve milliyetçilik rüzgarı doğal olarak Kıbrıs'ta da karşılık bulur, Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'un önderliğinde Enosis taraftarı Rumlar, daha organize bir politik tavır içine girerek Enosis taleplerini yeniden gündeme taşırlar⁴. Bu bağlamda Kilise, Kıbrıs'ta 1950 yılının Ocak ayında sadece Kıbrıslı Rumların katıldığı bir referandum gerçekleştirmiş ve katılanların yüzde 95,73'ü Enosis'ten yana oy kullanmıştır⁵. Bu süreçte özellikle Makarios, Enosis konusunda Yunan kamuoyunu harekete geçirmek için büyük bir çaba içine girecektir. Yunanistan'da ise 21 Mart 1951'de bütün parti başkanlarının katılımıyla gerçekleşen Siyasi Liderler Konseyi'nde, Kıbrıs ile ilgili ortak bir politika belirlenmişti. Her ne kadar "*Hür Yunanistan, yaşadığı coğrafyada çoğunluğu oluşturan ve henüz kurtarılamamış olan Helenizm'in bir parçasının vatanla birleşme arzusunun kulaklarını tıkayamaz*" dense de, konunun

1 Bülent Ecevit yaşamı ile ilgili olarak bakınız. Cüneyt Arcayürek, *Bir Özgürlük Tutkunu Bülent Ecevit*, Detay yay., 2. Baskı, 2006, İstanbul. Faruk Bildirici, *Kuzum Bülent*, Doğan Kitap, 2000, İstanbul. Aras Erdoğan, *Umut Adam Ecevit*, Kesit yay., 2006, İstanbul. Fikret Bila, *Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu*, Doğan Kitap, 2001, İstanbul.

2 George Hill, *A History of Cyprus, The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948*, Cambridge University Press, 1952, s. 489.

3 John Reddaway, *Burdened With Cyprus: The British Connection*, Rüstem yay., Lefkoşa, 2001, s.13-19. Ada'nın İngiliz yönetimine geçmesinden 1931 isyanına kadar olan süreçte İngiliz-Rum ilişkileri ve Enosis talepleri konusunda bkz. Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (2012/Bahar), ss. 13-26.

4 Oliver P. Richmond, *Mediating in Cyprus: The Cyprus Communities and the United Nations*, Routledge Press., London, 1998, s.81.

5 Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırcısında Kıbrıs*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 96.

İngiliz-Yunan dostluğu çerçevesinde ele alınması öngörülüyordu⁶. Yunanlı yetkililerin sorunu İngiliz dostluğu ve ulusal çıkarlar çerçevesinde ele alması, Enosis talebinde bulunan Kıbrıslı Rumlar ve Makarios'u tatmin etmekten son derece uzaktı⁷. Bu arada Yunan hükümetinden gerekli desteği bulamayan Makarios, silahlı mücadele konusunda harekete geçerek, Kıbrıs asıllı olup Yunan ordusunda albay olarak görev yapmış, aşırı milliyetçi ve anti-komünist Yorgos Grivas ile bir araya gelmiştir. 1950'de ordudan ayrılan Grivas, Kıbrıs'tan gelen bu çağrı üzerine adayı ziyaret ederek, hazırlıklara başlayacaktı. Adaya yaptığı ziyaretlerin ardından Atina'ya dönen Grivas, 1953 yılının başından itibaren silah tedarik etmeye koyuldu. 10 Mart 1953'te Atina'da Makarios başkanlığında toplanan "Mücadele Komitesi" Enosis için yemin ederek silahlı mücadele kararı aldı. 1954'den itibaren Kıbrıs'a, silah gönderilmeye başlandı. Askeri lideri Grivas, siyasi lideri Makarios olan Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü (EOKA), Grivas yönetiminde 1 Nisan 1955 günü silahlı mücadeleye girişti⁸.

Bu arada Yunanistan'da 1952'de Aleksandros Papagos'un iktidara gelmesi, Yunanistan'ın dış politikasında İngiltere'den daha çok ABD'nin öne çıkması, kamuoyu baskısı gibi nedenlerden dolayı artık eskisi gibi Yunan yetkililerinin Enosis taleplerine kayıtsız kalmaları mümkün görünmüyordu. Dolayısıyla Yunan hükümeti, 12 Ağustos 1954'de Halkların Kendi Kaderini Tayin İlkesi'nin Kıbrıs'a uygulanmasını talep ederek, konuyu Birleşmiş Milletlere götürerek, Genel Kurul gündemine alınmasını talep etti. Türkiye ve uluslararası toplum için dönüm noktası olan bu girişimle beraber Kıbrıs ilk defa uluslararası bir anlaşmazlık konusu olarak dünya gündemine gelmiş oldu. Konu BM'de tartışılırken Türkiye temsilcisi Selim Sarper İngiltere'ye paralel görüşler ileri sürerek adada statükoyu savunmuş, Kıbrıs'ın İngiltere'nin bir iç işi olduğunu belirtmiştir. BM Siyasi Komisyonu; adanın, Yunanistan'a ilhakını sakıncalı bulan, ABD'nin de etkisiyle de Türkiye'yi de memnun edecek şekilde konuyu görüşmeme yönünde karar alacaktır. Türk-Yunan dostluğunun Kıbrıs meselesi yüzünden bozulmaması gerektiğini savunan Başbakan Menderes, BM kararından duyduğu memnuniyeti açıkça ifade eder: "*Bu mesele tamamıyla kapandığı için artık müttfikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun hatta gölgelenmemesine dikkat ve itina gösterme zamanı gelmiş bulunuyor*"⁹. Türkiye'nin aktif siyaset izleyemeyip, İngiliz yönetimin varlığını desteklediği ve 1954 yılına kadar süren söz konusu dönemde Kıbrıs meselesi İngiltere'nin bir iç sorunu olma niteliğini korudu. Türkiye açısından ada İngiltere'nin toprağıydı ve bu şekilde kaldığı sürece Türkiye'nin sorunu olamazdı, dolayısıyla Türkiye için ilk seçenek adanın İngiliz yönetiminde kalması idi¹⁰. Birleşmiş Milletler'in, Yunanistan ve

6 Kızılyürek, *a.g.e.*, s. 99.

7 Kızılyürek, *a.g.e.*, s. 99.

8 Kızılyürek, *a.g.e.*, s. 99-101.

9 *Milliyet*, 19 Aralık 1954.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs, Barış Harekâtının Bilinmeyen Öyküsü*, Toplumsal Dönüşüm yay, İstanbul, 2003, s. 92.

adadaki Rumların taleplerine karşılık vermemesi üzerine Grivas önderliğinde Enosis taraftarı Rumların EOKA aracılığıyla silahlı direnişe başvurması; Türkiye açısından adadaki Türklerin güvenliğini riske attığı gibi Doğu Akdeniz'deki dengeleri de değiştirme ihtimali taşımaktaydı. Dolayısıyla 1954'ten başlayarak Kıbrıs, Türk dış politikasının ana konularından biri haline gelerek, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında uluslararası bir mesele halini almıştı. İngiltere açısından ise; Mısır'da Arap milliyetçiliğinin yükselişi ile birlikte Süveyş'te tutunma imkanı giderek kaybolmaktaydı. Başka bir deyişle 1950'lerden itibaren Ortadoğu'daki gücünü ve varlığını kaybeden İngiltere için Kıbrıs adası, Doğu Akdeniz'deki tek tutunma noktası haline gelmişti. Bundan dolayı İngilizler, Ortadoğu'daki en önemli askeri üstünü adada kurmaya girişmişlerdi. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden, İngiltere'nin bölgedeki konumunu koruyabilmek için Kıbrıs'ın en önemli varlık noktası olduğunu belirtiyordu¹¹. Nitekim İngiliz hükümeti 20 Haziran 1955'te adadaki siyasi unsurları yok sayarak; Türkiye ile Yunanistan'ı Doğu Akdeniz savunması ve Kıbrıs meselesi konulu bir üçlü konferans için Londra'ya çağırdı.

Adadaki Türkler ise bütün bu süreci varlıkları açısından bir tehdit olarak görüp, Enosis'e tepki olarak kendi siyasal yaklaşım ve örgütlenmelerini oluşturdular. 28 Kasım 1948'de Kıbrıslı Türkler, Lefkoşa'da büyük bir miting düzenleyerek başta Türkiye'ye olmak üzere uluslararası kamuoyuna adada var oldukları mesajı verdiler. 1949'da ise Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu kuruldu. Temel tezi ise "eğer İngiltere adadan çıkacaksa Kıbrıs'ı eski sahibi Türkiye'ye vermelidir" yaklaşımı oldu. Ancak Türkiye'de hem bürokrasi ve siyaset hem de kamuoyu "Kıbrıs davası" için henüz hazır değildi. Buna karşılık Enosis'i engellemenin yolu Türkiye'yi sorunun parçası haline getirmekle ancak mümkündü. Dolayısıyla Türkiye'de, Kıbrıs meselesinin politik bir gündem oluşturması ve milli bir dava haline alması; başta Kıbrıslı Türklerin çabalarının yanında Kıbrıs Kültür Derneği, Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve özellikle de Hürriyet gazetesi aracılığıyla oldu. Hürriyet gazetesi sahibi ve başyazarı Sedat Simavi, Kıbrıs'ın asla Yunanistan'a verilmemesi gerektiği savunan yazılar kaleme almaktaydı. Demokrat Parti hükümetini Kıbrıs konusunda sık sık eleştiren Simavi, hükümeti Türk-Yunan dostluğunu milli çıkarlardan üstün tutmakla eleştiriyordu. Hatta bu yüzden Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile mahkemelik olmuştu. Fuat Köprülü'nün "Türkiye'nin Kıbrıs sorunu diye bir meselesi yoktur" demesi üzerine Hürriyet gazetesi "Gaflet" manşetini atmıştı¹². Diğer yandan ise İngiltere de, Kıbrıs'taki varlığı sürdürüebilmek Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde taraf yapmak için uğraş veriyor, Enosis politikalarına karşı bir yandan Kıbrıslı Türklerin toplumsal konumunu güçlendirip doğal müttefik haline sokmaya çalışıyor diğer yandan ise Türkiye'yi harekete geçirmek için girişimlerde

11 Aktaran Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, Kaynak Yay., İstanbul, 1985, s. 44.

12 Konuyla ilgili benzer bir ifade 23 Ocak 1950 tarihinde CHP'nin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak tarafından da kullanılmış, Meclis'te bir milletvekilinin sorusu üzerine Sadak: "Bizim Kıbrıs diye bir meselemiz yoktur!" demiştir. *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1950.

bulunmakla kalmıyor, Enosis'e karşı adadaki Türklerin tepkisinden çoğu zaman yararlanmaya çalışıyordu.

Gazeteci Bülent Ecevit, Kıbrıs meselesi konusundaki görüşlerini 1954 yılından itibaren *Ulus* kapatıldığı için onun yerine çıkan *Halkçı* gazetesinde aktarmaya başlar. Ecevit, yazılarında Demokrat Parti hükümetini yönelik genel eleştiriyi tekrar ederek, Kıbrıs konusunda herhangi bir tavır almaktan kaçındığını dile getirir: “Hükümet, Kıbrıs konusunda bir tavır takınmalı, takındığı bu tavrın ne olduğunu açığa vurmali ve bu tavrın memleket ölçüsünde bir tartışma konusu haline gelmesine imkân vermelidir”¹³. Hükümetin, Kıbrıs konusunda “milli iradeyi” dikkate almadığını öne süren Ecevit'e göre; Yunan hükümeti Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için Birleşmiş Milletlere başvururken, Kıbrıs'ta Patrik Makarios İngiliz idaresini ve Türk azınlığını tehdit ederken, Kıbrıslı Enosis'çiler çete savaşına başlayacaklarını yayarken, İngiliz hükümeti Kıbrıs'ı elinde tutmak için en iyi çareyi Türkler ile Yunanlılar arasındaki bu çekişmenin devamında görmektedir. Bütün bunlara rağmen Demokrat Parti hükümeti ise hala ortada Kıbrıs meselesi diye bir mesele olmadığı, Yunanlıların zorla böyle bir mesele yaratmaya çalıştığı iddiasındadır. Ecevit; Türk hükümeti Kıbrıs meselesi karşısında tavırsız kalıp, inkâr siyaseti güderek, bu meseleden Türkiye'yi sıyrıp çıkaramayacağını, Türkiye'nin ister istemez bu meselenin içinde kalmaya mahkûm olduğunu belirtir. Çünkü; Kıbrıs'taki Türk azınlığı hak ve menfaatini korumaya çalışırken, Türk milletinin kendisine destek olmasını sağlama çarelerine, haklı olarak başvuracak ve bu güne kadar muvaffak olduğu gibi bundan sonra da muvaffak olacaktır¹⁴.

Öte yandan Ecevit'in tespitine göre; İngiltere, Kıbrıs meselesinde Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarıyla karşı karşıya kalmamak için, Türklerin bu ada ile tarihi ve etnolojik ilgisini, daima Kıbrıs meselesinin önemli faktörlerinden biri olarak göstermeye çalışmakta ve Kıbrıs meselesini bir İngiliz-Yunan değil, İngiliz-Yunan-Türk meselesi olarak sürüncemede kalmasını kendi yararına görmektedir. Bu doğrultuda İngilizler, Türk kamuoyunu kendilerince zayıf bir noktadan yakalayıp Kıbrıs meselesiyle daha yakından ilgilendirebilmek için, eğer Kıbrıs elden çıkarmak söz konusu olursa, bu adanın Yunanistan'a değil ancak Türkiye'ye verilebileceği doğrultusunda söylentiler çıkarıyorlardı. Bütün bunlardan dolayı Türk hükümetinin Kıbrıs meselesiyle ilgilenmez görünmekte ısrar etmesinin bu durumu değiştirmeyeceğini belirten Ecevit, Türk hükümetinin siyasetinin ancak bu meselenin uzayıp gitmesine neden olacağını iddia eder¹⁵. Ayrıca Ecevit; Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de sağlam bir güvenlik sistemi kurmak için Türk-Yunan dostluğuna ihtiyaç olduğunu, Kıbrıs sorununun Türk-Yunan tarafları arasında bir gerginlik unsuru olarak kaldığı sürece bölgede her türlü güvenlik önleminin çürük bir temele dayanacağını ileri sürmektedir.

13 Bülent Ecevit, “Kıbrıs Konusunda Tavırsızlık”, *Halkçı*, 13 Temmuz 1954,

14 Bülent Ecevit, “Kıbrıs Meselesi ve Türkiye”, *Halkçı*, 14 Temmuz 1954.

15 A.g.y.

Sonuç olarak Türkiye'nin, Kıbrıs meselesi için, geniş Türk azınlığının da şeref ve haysiyetini, hak ve menfaatini gözetir bir hal çaresi teklif etmesi ve biran önce böyle bir hal çaresinin tatbikini sağlaması en başta kendi yararına görünmektedir¹⁶.

2. Londra Konferansı ve 6-7 Eylül Olayları

Kıbrıs'ta Albay Grivas'ın EOKA'nın başına geçerek şiddeti tırmandırması üzerine İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı 27 Ağustos 1955'te Londra Konferansı'na davet etti¹⁷. Konferans 29 Ağustos'ta Lancaster House'ta gerçekleştirildi. Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere'yi H. MacMillan, Yunanistan'ı ise Stefanopulos temsil ediyordu. Konferansta Yunanistan ada halkının kendi kaderini belirlemesini savunuyordu¹⁸. Bu açıdan da dünya kamuoyu nezdinde Yunanistan ve Rumlar "psikolojik üstünlüğe" sahipti. Türkiye ise bu önerinin adanın Yunanistan'a ilhakını kolaylaştıracağı endişesi taşıyordu. Bunun yanında Türkiye, adanın statüsünde bir değişiklik yapılmasına karşı çıkıyor, Lozan anlaşmasına göndermeler yaparak İngilizlerin adadan çekilmesi durumunda Lozan anlaşmasının değişeceğini ve böyle bir durumda adanın eski sahibine yani Türkiye'ye verilmesi gerektiğini savunuyordu¹⁹.

Londra Görüşmeleri öncesinde 24 Ağustos 1955'te Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını net bir biçimde ilan ederek, Kıbrıs statükosunda bugün için ve hatta yarın için bu memleket aleyhine olabilecek bir değişikliğe katıyen Türkiye'nin tahammülü olmadığını söylemiştir. Yunanlıların, Ankara önlerine kadar geldiğini söyleyen Menderes, Yunanistan'ın hep emperyalizmle karışmış bir genişleme politikası izlediğini vurgularken Girit örneğini hatırlatır. Diğer yandan Kıbrıs'ta self-determinasyon ilkesini savunan Yunanistan'ın zamanında Batı Trakya'da bu ilkeyi uygulamayı reddettiğini de ekler²⁰.

Konferansa Türk Dışişleri Bakanı olarak katılan Fatih Rüştü Zorlu, 28 Ağustos 1955'te Başbakan gönderdiği şifreli telgrafta Yunanlıların meseleyi "self-determinasyon" ve Yunanistan'a ilhak meselesi olarak gördükleri buna karşılık İngilizlerin ise "self-government"e giden bir yol içinde halletmek istediklerini aktarır. Zorlu; konferans öncesinde İngiltere'nin "Yunanistan'a self-determinasyona giderek herhangi bir taviz yolunu göstermesinin meselesinin istikbali ve halli yolunda fayda değil ancak sakıncaya sebep olacağını bildirmek için İngiliz Dışişleri Bakanı MacMillan'ı ziyaret eder. Zorlu; görüşme sırasında İngiliz mevkidaşına, İngiltere'nin, statükonun ve Lozan Antlaşması

16 A.g.y.

17 Ahmet An, *Kıbrıs Nereye Gidiyor*, Everest Yayınları, İstanbul, 2003, s. 5

18 *Milliyet*, 1 Eylül 1955. Ayrıca bakınız. Mehmet Haşgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, Alfa Yayınları, 5. Basım, İstanbul.2007, s.s. 220-225.

19 "Türkiye Statükonun Devamı Fikrindedir", *Ulus*, 2 Eylül 1955.

20 *Milliyet*, 25 Ağustos 1955.

mucibinde kendisine bahşedilmiş olan hukukun muhafazası hususunda ısrar ettiği müddetçe Türkiye'yi daima yanında bulacağını belirtir. Fakat bu yoldan ayrılıp, Kıbrıs'ın istikbalini Yunanistan'a ilhak istikametine kaydırabilecek ufak bir tavize gittiği takdirde Türkiye bu yolda İngiltere'yi takip etmeyeceğini, bilakis aksi istikamette yol almak mecburiyetinde kalacağı hususunda uyarıda bulunur. Zorlu'nun belirttiğine göre; Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndan bugüne kadar Kıbrıs meselesinde sırf Türk-İngiliz dostluğunu korumak için her türlü kıskırtmadan ve irredantizmden sakınmakla kalmamış, Türkiye'de yaşayan Türklerin milli arzularına da uymayarak, Kıbrıslı Türklerin, Türkiye'ye ilhak arzularını da daima önlemeğe yönelik politika izlemiştir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün tarihi boyunca hiç bir vakit beynelmilel hayatta kargaşa çıkaracak bir rol oynamamış, bilakis tersi konusunda azami gayret sarf etmiştir. Dolayısıyla Türk Dışişleri Bakanı Türkiye'nin; "İngiltere'nin Kıbrıs'ta kalması ve statükonun korunması" davasını desteklediğini, kendi efkarı umumiyesinin ve Kıbrıs Türklerinin arzularına karşı koyarak, Kıbrıs'ın Türkiye'ye ilhakı lüzumunu bir defa bile ağzına almadığını söylemektedir. Hatta; İngiltere'nin kendi hukukunu muhafaza ettiği müddetçe Türkiye'nin aynı rolde devam edeceğini taahhüdünde bulunur. Aksi halde İngiltere'nin yapacağı herhangi bir sapma halinde Türkiye'nin de politikasını değiştirerek, milli arzularına uyarak coğrafi, tarihi ve stratejik bakımdan Anadolu'nun bir parçası olan Kıbrıs'ı talep etmesinin pek tabii olacağını söyler. Türkiye'nin, Yunanistan ile olan dostluğunu Yunanlıların Megali İdea'dan vazgeçmesi esasına dayandığını vurgulayan Zorlu; Kıbrıs davasının adayı çoktan aştığını, Balkanlarda bu işin hafife alınması ve Yunanistan'a taviz verilerek halledebileceğinin sanılması Balkanlarda ve Yakın ve Orta Şark'ta bin bir emekle kurulan müdafaa cephesinin büyük sarsıntılara sahne almasını ve zayıflamasını göze almak olacağını da belirtir. MacMillan ise Zorlu'nun bu ifadelerine karşılık; Kıbrıs'ta self-determinasyona mani olmaktan ısrar etmenin ve müstemleke rejiminin devamını muhafaza etmenin zorluk arz ettiğini, müzakerelere başlamadan önce büyük kelimeler kullanmanın ve katı bir pozisyon almanın kargaşaya yol açıp, sakıncalar doğurabileceğini aktarır²¹.

Türkiye, adada İngiltere'nin bile devamında olasılık görmediği statükoyu savunmaya çalışmaktadır. Niyazi Kızılyürek'in de belirttiği gibi sömürgeciliğin geçerliliğini kaybettiği bir dönemde Kıbrıs'ta İngiliz sömürgeciliğinin devamını istemek savunabilir bir pozisyon değildir²². Fakat Zorlu; İngiltere'nin Kıbrıs'ta kalmasını bir kolonyalizm veya antikolonyalizm meselesi olarak görmüyordu: "Eğer bu şer ise diğer meydana gelebilecek sarsıntılar karşısında ehveni şer telakki etmek icap ederdi". Ancak tüm bunların ötesinde İngiltere Başbakanı Anthony Eden, Londra Konferansını kendileri açısından şu sözlerle değerlendirecekti: "Biz onların arasında derin görüş ayrılığı olduğunu biliyorduk ama dünya bilmiyordu. Pek çok kimse sorunun bizim modası geçmiş sömürgeciliğimizden kaynaklandığını

21 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 10.9.0.0.109.340.4.1-2-3-4-5.

22 Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, s. 241.

sanıyordu. Şimdi bu görüş ayrılıklarının açığa çıkması sağladık ve sorunun gerçek nedenlerini göstermiş olduk"²³. Dolayısıyla Londra Konferansı'nda en karlı çıkan tarafın İngiltere olduğu son derece açıktı. Türkiye ve Yunanistan arasında ortaya çıkan uzlaşmazlık, İngiltere'ye "uzlaştırıcı" bir rol üstlenme fırsatı doğurmuştu. Ada'daki iki taraf arasındaki karşıtlık su yüzüne çıktığına göre, adadaki İngiliz varlığının kaçınılmazlığı da kanıtlanmış oluyordu²⁴.

Londra Konferansı devam ederken, Kıbrıslı Rumların, adadaki Türklere karşı büyük bir saldırı hazırlığı içinde olduğunu iddia eden haberler Türk basınında yer almaya başlar, Hürriyet gazetesi buna karşılık İstanbul'da da yeteri kadar Rum'un yaşadığını hatırlatır. Bunun yanında Patrik Athenagoras'ın "Kıbrıs'taki Türk aleyhtarlığını maddeten desteklemek gayesiyle" İstanbul'daki Rum vatandaşlardan para topladığını iddiaları gündeme getirilir²⁵. Ardından 6 Eylül 1955 günü saat 13.00'te devlet radyosu Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan bombalı saldırı haberini tüm Türkiye'ye duyurur²⁶. İstanbul Ekspres adlı akşam gazetesi iki ayrı baskıyla bu haberi aynı gün öğleden sonra yayınlar. Ardından da bu haberlerin etkisiyle "Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin çağrısı doğrultusunda Taksim Meydanı'nda bir protesto mitingi düzenlenir. Kısa sürede Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı, Bakırköy, Ortaköy, Bebek, Kadıköy, Adalar ve İzmir Alsancak gibi azınlık mensuplarının yaşadığı veya taşınmazlarının bulunduğu merkezlerde; gayrimüslimlere ait ev, işyeri, okul, kilise ve mezarlıklar tahrip edildi²⁷. Hükmet olayların hemen akabinde yayınladığı tebliğ ile vatandaşların uğradıkları zararın telafi edileceğini bildirdi²⁸. Olaylar üzerine İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etmiş ve birçok idare amiri ise görevinden alınmıştır²⁹. Resmi bir Türk kaynağına göre 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar vb. yerlerin bulunduğu 5.317 tesis saldırıya uğramıştır³⁰.

Patrik Athenagoras'ın belirttiğine göre; olaylar sırasında servet ve mülkiyet hakkı çiğnenmiş, yüzlerce mekan tamamen veya kısmen tahrip edilmiş, bu meskenlerin muhteviyatı ise yok edilmiş veya yağma edilmiştir. Kıymetli eşya ve uzun mesai mahsulü olan önemli tasarruflar gasp edilmiş, müteaddit aileler her türlü geçim vasıtasından mahrum edilerek fakr-u zarurete ve acze düşmüştür. Patrik; Başbakanlığa gönderdiği mektupta; talan sırasında

23 Kızılyürek, a.g.e., s. 240.

24 Şükrü Sina Gürel, a.g.e., s. 111.

25 Milliyet, 27 Ağustos 1955.

26 Bülent Ecevit, 15 Eylül 1955'te Kuzey Yunanistan valisinin yaptığı açıklamayla Selanik'teki dinamitlemenin "içerden" yapıldığına dair açıklamada bulunduğu ve bu haberin dünya basınında yer aldığını hatırlatır, hatta hükümetin 3 ay bir hafta gibi uzun bir müddet boyunca bir tekzip yayınlamadığı da ekler. Bülent Ecevit, "Menderes'ten Artık Hesap Sorulmalıdır", Ulus, 22 Aralık 1955.

27 "Dün Yapılan Nümayişler", Ulus, 7 Eylül 1955.

28 Ulus, 7 Eylül 1955.

29 Ulus, 11 Eylül 1955.

30 Dilek Güven, Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 34.

kilise eşyalarının tahrip edildiğini, bunlar arasında ruhani niteliği olan eşyalar olduğu gibi paha biçilmez tarihi, dini sanat eserlerinin de olduğunu belirtilirken ortaya çıkan zararın yaklaşık 35 milyon lira olduğu da vurgulanmıştır. Patriklerin de dahil olduğu ölümlerin mezarlarının açıldığı, kemiklerinin etrafa saçıldığı ve ateşe verildiği ifade edilmiştir. Olaylar sırasında din adamlarının özellikle arandığı, bulunanlara işkence edildiği ve hatta bir tanesinin canına kıyıldığı da eklenmiştir. Ayrıca azınlık okullarının, fabrika ve dükkanlarının hedef alınıp, eşyasının da yağma edildiği bu yüzden de gayrimüslim unsurların yegane geçim vasıtasından külliye mahrum bırakıldıkları Patrik tarafından vurgulanan noktaların başında gelmiştir³¹.

Saldırlardan bir gün önce, 5 Eylül 1955'te Hikmet Bil ile akşam yemeği yiyen Adnan Menderes, Bil'e, Londra'daki Kıbrıs Konferansına katılan Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu'dan şifreli bir telgraf aldığını, Dışişleri Bakanının görüşmelerde zor durumda kaldığını, müzakere koşullarının zor olduğunu ve orada "artık dizginlenemeyen" bir Türk kamuoyundan söz etmeyi arzuladığını belirtmiştir. Bu nedenle Zorlu, Türkiye'den, daha fazla faaliyet talep etmektedir³². Daha sonraki yıllarda 6-7 Eylül Olayları'nın Demokrat Parti yöneticileri tarafından organize edildiği yönündeki iddiaların dayanağı olarak sunulan telgrafta Zorlu; Başbakan Menderes'in konuyla ilgili beyanati ile Londra'da kendisinin gerçekleştirdiği görüşmelerin İngilizleri şaşırttığını belirterek şunları da eklemiştir: "Bu sabahki mükâlemelerimiz gayet nazikane cereyan etmekle beraber gayet kat'i ifadeler altında geçti ve bizim haklarımızı savunmamız hususunda cesaretimizi kırarak bir eda takınmadılar. Fakat ifadelerimizle haklarımızda musır davranacağımıza kendilerini teyakkun ettirdiğimizi zannediyorsak da bu sahada çok çalışılması icap ettiğini anlamaktayız. Bu sebeple gerek biz gerek gazetecilerimiz bu yolda gayret sarfediyoruz. Tarafı devletlerinden bu hususta ilgililere verilecek emirlerin pek faydeli olacağını saygılarımızla arz ederiz"³³.

Bülent Ecevit, Kıbrıs sorununun Türk kamuoyunu meşgul ettiği, 6-7 Eylül olaylarının yaşandığı dolayısıyla Yunanistan ve Rumlara karşı öfkenin zirveye çıktığı günlerde Türk-Yunan dostluğu üzerine yazdığı yazılarla da basında fark ediliyordu. "Birkaç ay önce Kıbrıs meselesinin pek alevli olduğu ve Türk-Yunan dostluğunun iyiden iyiye tehlikeye düşürdüğü günlerde, Semplon Ekspresiyle Yunanistan'dan geçiyorduk. Vagona birçok milletten insan vardı. Sınırda vagonumuza binen Yunanlı memurlar, hemen bütün yolculara manasız güçlükler çıkarırken, yalnız biz Türklere nezaket ve kolaylık gösterdiler. Bizi adeta yabancıdan bile saymadılar"³⁴. Selanik'te gece yarısı yaptıkları gezinin izlenimlerini aktaran Ecevit, dükkanların üzerinde Rumca yazılar olmasa kendilerini Türkiye'de sanmamaları için bir sebep olmadığını, kime bir şey sorsalar Türkçe cevap aldıklarını, hatta Türkçe

31 BCA. 10.9.0.0.109.339.1-2-3-4-5.

32 Dilek Güven, a.g.e., s. 62.

33 Londra Büyükelçiliğinin 28 Ağustos 1955 tarihli, 83 sayılı şifre telgrafı. Bakınız. BCA, 10.09.109.340.4.5.

34 Bülent Ecevit, "Oyun", *Ulus*, 11 Eylül 1955.

bilmeyen bir tek Rum'a bile rastlamadıklarını belirtir. Selanik'teki Rumların kendilerinin Türk olduklarını öğrendiklerinde yüzlerinin güldüğünü özellikle vurgulayan Ecevit devamında şu gözlemlerine yer verir: "Türkiye'den göç etmiş yaşlı Rumların Türkiye derken sesleri titriyordu. Konuştuğumuz çocuk yaştaki kahveci çıraqları Yunanistan'da doğup büyümüşlerdi ama İstanbullu bir Rum kadar iyi Türkçe biliyorlardı. Bir bakışta hiç biri Türk'ten ayırt edilemezdi. Giyim kuşamlarına, konuşmalarına, el kol hareketlerine, kahvehane ve muhallebicilerine kadar her şeyleriyle bizden farksızdılar". Ecevit'e göre; "yok tarihte çok harb etmişiz, birbirimize çok kötülük etmişiz de onun için artık aramızdaki kini söndürememişiz" gibi yaklaşımlar gerçekçi olmayan laflardı. "Türk-Yunan dostluğunun şiddetli sarsıntılar geçirdiğine dair Türk ve Yunan basınında, Britanya basınında, Amerikan basınında manşetler, haberler, makaleler çıkadursun, Selenik'teki kahveci çırağı ile benim aramda bir İngiliz bir Amerikalının kadar bile kin yahut çekememezlik yoktu". Fert fert birbirlerini anlamakta ve sevmekte en ufak zorluk çekmeyen iki komşu millet olduklarını vurgulayan Ecevit, ne bizim onların ne de onların bizim toprağımızda menfaatleri olmadığını, aramızda kin yaşatmak, düşmanlık çıkarmak isteyenlerin, belli ki ne bizim ne de Yunan milletinin menfaatlerini gözetmediklerini ifade etmiştir³⁵.

Demokrat Parti iktidarının 6-7 Eylül olayları ile ilgili olarak; "Denilebilir ki, dün gece İstanbul ve memleket esas itibarıyla bir komünist tertip ve tahrikine ve ağır bir darbeye maruz kalmıştır" şeklinde yaptığı açıklama ilk günlerde Ecevit'i de etkilemiş görünmektedir. Türk ve Yunanlıları birbirine düşürmek isteyenleri ve Kıbrıs'ta sorun çıkaranları komünistler olarak gören Ecevit şu tespitte bulunur: "Kıbrıs'ta Rum polislerini vurdurtanlar da, adalı Rumları Türklere karşı kıskırtan komünistler değil midir? İstanbul'da İzmir'deki buram buram komünist düzeni kokan nümayişlerde Rumların olduğu kadar Türklerinde dükkânları yağma edilmedi mi? Ters çevrilen otomobillerin Rum otomobilleri olduğu ne malumdu? Kıbrıs işinde komünistlerin oynadığı bu iki taraflı oyunlar bir yana zaten bu işte bizim Yunanlılarla karşı karşıya kalıp da karşılıklı kötü kişiler olmamız neden lazımdı? Geçen gün İngilizlerin The Times gazetesinde şöyle bir başlık 'Britanya'nın Aracılık Görevi' kiminle kimin aracısıymış Britanya? Türkiye ile Yunanistan'ın! Ne için aracısıymış? Kıbrıs için Pekiyi, Kıbrıs kimin? Britanya'nın! Yunanlılar da biz de öyle bir oyuna geldik ki!.." ³⁶. Dolayısıyla Kıbrıs sorununu Türk-Yunan sorunu olarak görmeyen Bülent Ecevit, birçok yazısında olduğu gibi Kıbrıs sorununun kaynağı genellikle dışarıdaki unsurlarda aramıştır³⁷.

6 Eylül'ün Türk tarihine bir felaket günü olarak geçeceğini belirten Ecevit, bu olayla Türkiye'nin medeni dünyadaki itibarının sarsıldığını, vatandaş güvenliğine tecavüz edildiğini, ülkedeki azınlık grubun kiliseleri yakılarak en hassas yerinden yaralandığını böylece Türk vatandaşları arasında tehlikeli

35 A.g.y.

36 A.g.y.

37 Bülent Ecevit daha sonra kaleme aldığı yazılarında ise Demokrat Parti hükümetinin, işler sarpça sardıkça "kabahat komünistlerde" özrünü ileri sürmelerini dış politikada yetersiz olduklarını göstergesi olarak görmüştür. Bülent Ecevit, "Kabahatten Büyük Özür, Ullus, 26 Aralık 1955.

bir ayrılık yaratıldığını, Kıbrıs davasında Türkiye'nin durumunun zayıf düşürüldüğünü ifade etmiştir. Bunun yanında Yunanistan'daki Türk azınlığı tehlikeli bir durumda bırakılmış, Balkanlarda ve Yakın Doğu'da güvenliği temeli olan Türk-Yunan dostluğu bir kere daha yıkılmış, üstelik memleket ekonomisi giderilmesi çok güç zararlara uğratılmıştır³⁸. Osmanlı mirasının; başka din, ırk ve milliyetten insanları da sayma ve kendimizle bir tutma geleneği olduğunu hatırlatan Ecevit, İstanbul ve İzmir'deki "yıkıcı ve yıkıcı nümayişleri bu asil geleneğe" indirilmiş bir darbe olarak görmüştür: "Bir davada milletçe haklı olabiliriz. Fakat bir yabancı devletin konsolosluğunu, bir başka dinden insanların tapınaklarını yakmakta, başka din yahut ırktan Türk vatandaşlarının kendi anayasamızla teminat altına alınmış haklarına tecavüz edip onların Türkiye toprakları üzerindeki güvenliğini bozmakta, hal ve şartlar ne olursa olsun, kendimizi haklı göremez ve gösteremeyiz"³⁹.

3. Demokrat Parti Hükümeti'nin

Kıbrıs Meselesi'nde Politika Değişikliğine Gitmesi

Londra Konferansı'ndan sonra İngiliz hükümeti adaya John Harding'i vali olarak gönderdi. Bir yandan Makarios ile görüşen Harding diğer yandan ise adada ek güvenlik tedbirleri aldı. 16 Kasım 1955'te ise İngiliz hükümetinin hazırlanmış olduğu kalkınma planını açıkladı. İngiliz hükümeti Harding aracılığıyla Makarios'a "geniş bir kendini yönetme yetkisi" önererek, self-determinasyon için kapıyı aralık bırakıyordu. Açıkça İngiltere, self-determinasyon ilkesinin Kıbrıs'a hiçbir zaman uygulanamayacağına ısrar eden bir tutum içinde olmadığını ilan ederken, bir yandan adanın stratejik önemi diğer yandan ise Doğu Akdeniz'deki NATO müttefikleri arasındaki ilişkiler üzerindeki sonuçları açısından bu durumun şimdilik gerçekçi görmediğini ileri sürüyordu⁴⁰. Buna karşılık Makarios ise "self-determinasyon bayrağını" kesinlikle terk etmeyeceklerini beyan edecekti⁴¹. Bu arada ABD Başkanı Eisenhower da yaptığı basın toplantısında Kıbrıs meselesinin İngiltere ile Yunanistan arasında bir anlaşmazlık sorunu olduğunu söyleyerek Türkiye'yi sorunun bir parçası olarak görmediğini ilan edecekti⁴². Türk hükümeti ise her türlü reform talebine karşı çıkarak, aslında Kıbrıs meselesinde "politikasızlığını" bir kez daha ilan etmiş oluyordu. Hatta, Türkiye'nin bu tavrı İngiliz yönetimi tarafından da self-determinasyonun önündeki en büyük engel olarak sunuluyordu.

Ada'daki görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine İngiltere, bu durumun sorumlusu olarak gördüğü Makarios'u 9 Mart 1956'da Seyşel (Seychelles) adalarına sürgün etti. Makarios, Atina'ya hareket eden bir uçağa bineceği

38 Bülent Ecevit, "6 Eylül Neden Oldu?", *Ulus*, 12 Eylül 1955.

39 Bülent Ecevit, "Fatih, Bizi Affet", *Ulus*, 9 Eylül 1955.

40 Şükrü S. Gürel, *a.g.e.*, s. 112.

41 *Ulus*, 7 Mart 1956.

42 *Ulus*, 15 Mart 1956.

sırada Kıbrıs Valisi Sir John Harding'in emriyle tevkif edilip, bir İngiliz uçağına bindirilerek adadan uzaklaştırıldı⁴³. Bunun üzerine Yunanistan ve adada büyük olaylar çıkacak ve Yunan hükümeti, Londra büyükelçisini geri çağıracaktı⁴⁴. Daha da ötesi bütün bu gelişmeler adada İngiliz hedeflerine yönelik terör eylemlerinin artış göstermesine yol açacak ve akabinde EOKA'nın dağıttığı beyannamelere göre 150 İngiliz askeri hayatını kaybedecekti⁴⁵.

Öte yandan 1956 yılı İngiltere'nin bölgedeki çıkarları açısından bunalımlı bir döneme tekabül etmekteydi. Süveyş Bunalımı, İngiliz çıkarları bakımından Kıbrıs'ın bölgedeki önemini bir kez daha ortaya çıkarmış, hatta Süveyş Harekâtı, İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki denetimi sayesinde gerçekleştirilmişti. Mısır bozgunu bir yandan İngiltere'nin bölgede ABD'den bağımsız olarak bir etkin güç olma konumuna son verecek diğer yandan ise Kıbrıs sorununu farklı bir yöntemle çözme konusunda arayışa itecekti⁴⁶. 19 Aralık 1956'da Koloniler Bakanı Lennox-Boyd, Atina ve Ankara'dan döndükten sonra Avam Kamarası'nda İngiliz hükümetinin self-determinasyon ilkesini Kıbrıs için kabul ettiğini belirterek, ancak bu ilkenin Kıbrıs'a uygulanacağı zaman geldiğinde, bu hakkı kullanacak olan Kıbrıslılara sunulan çeşitli seçenekler arasında adanın bölünmesinin de bulunabileceğinin kabul edilmesi gerektiğini bildirecekti⁴⁷. Bu "taksim" fikrinin bir İngiliz yetkili tarafından dillendirilmesi anlamına geliyordu. İngiltere açıkça adada, Rum ve Türk toplumları için ayrı ayrı self-determinasyon hakkında bahsetmekteydi. Bütün bunlar aslında Türk hükümeti açısından Kıbrıs meselesinde yeni bir politik tavır oluşturma zamanı geldiğini gösteriyordu. Nihayet, Başbakan Menderes TBMM kürsüsünden; taksim meselesinin nazardan uzak tutulacak bir mesele olmadığını belirterek, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çıkmasına taraftar olmadığını, çıktığı takdirde adanın Türkiye'ye verilmesini savunduklarını şimdi ise şartların değiştiğini ve bir taksim meselesinin bahis konusu edildiğini söyleyerek "Türkiye'nin taksime razı olduğunu" duyuracaktı⁴⁸. Özellikle İngiltere'nin de yol göstermesi ile artık Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin politikası belli olmuştu. Bu yeni politika kısa sürede sadece hükümet çevrelerinde değil, muhalefet ve kamuoyu tarafından da benimsenip, dönüşü olmayacak şekilde "keskin" bir tavırla savunulacaktı. Öte yandan 1957 yılından itibaren sorunun diğer iki tarafı İngiltere ve Yunanistan'da, başlangıçta izledikleri tutumu farklılaştırma yoluna gitmişti. İngiltere; konuyu kendi egemenlik haklarını ile ilgili olduğunu iddia ederek uluslararası bir mesele olarak görmemeye çalışırken, şimdi ise sorunun uluslararası bir mesele olarak ele alınmasını isteyen taraf durumuna gelmişti. Yunanistan ise özellikle Birleşmiş Milletler nezdinde beklediği desteği bulamayınca, sorunun uluslararası niteliği

43 *Ulus*, 10 Mart 1956.

44 *Ulus*, 14 Mart 1956.

45 *Ulus*, 24 Mart 1956.

46 Şükrü S. Gürel, *a.g.e.*, s. 121.

47 *Milliyet*, 20 Aralık 1956.

48 *Milliyet*, 29 Aralık 1955.

olduğunu savunmaktan vazgeçerek, Türkiye'nin taraf olmasını da engellemek için meselesinin İngiltere ile Kıbrıs halkı arasında bir sorun olduğunu öne sürüyordu⁴⁹.

Ecevit'e göre uzun bir süre Demokrat Parti hükümeti Kıbrıs meselesinde "kendince bir siyaset" çizememiş veya çizmek lüzumu duymamıştır. Bülent Ecevit son yıllarda Türk dış siyasetinden sorumlu kişiler tarafından, Kıbrıs politikasının ancak üç kelimededen ibaret hale getirildiğini, bunun da "Statükonun muhafazasını istiyoruz" şeklinde ifade edildiğini belirtir. "*Tarihte tek bir siyasi mesele gösterebilir mi ki statükonun muhafazası adı verilebilecek ile bir hal çaresine bağlanabilmiş olsun?.. Yirminci yüzyılda yaşamış insanlar yalnız kendi kısa ömürleri içinde, dünya haritasının kaç kere bir baştan bir başa değiştiğini gördüler. Bir kere siyasi meselelere konu olunca kutuplarda bile statüko muhafaza edilemezken nerede kalmış Kıbrıs'ta bu mümkün olsun! Değil mi ki Kıbrıs biz ne kadar 'suni' diye vasıflandırırızsa vasıflandırılmı, bir 'mesele' haline gelmiştir, statüsünde er geç değişiklik olacaktır*"⁵⁰. Ecevit'e göre; İngiliz hükümetinin değişiklik yapmaya razı görüldüğü bir İngiliz müstemlekesi için Türk hükümeti 'statükoyu muhafaza' diye ayak dırerse buna siyaset denilebilir miydi? Kıbrıs meselesi için mevcut durumunun muhafazasını istemekten başka, elle tutulur yapıcı hiçbir siyaset ileri sürmemek bir 'siyaset' olmaktan o kadar uzaktır ki, en yakın dost ve müttefikimiz Birleşik Amerika'nın bile şimdi Kıbrıs meselesine açıktan açığa karışırken Türk siyaseti diye Türk görüşü diye bir unsuru hiç hesaba katmadığı gibi bunu sadece İngiltere ile Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan arasında halledilecek bir mesele olarak görmekteydi⁵¹.

Ecevit yazılarında; İngilizlerin siyasetini, Kıbrıs'ı elinde tutabilmek için Türkiye ile Yunanistan'ı ihtilafa düşürüp, aracı olmak, bu durumu da bölgede güvenliği ve istikrarı sağlayabilmek için bir külfet, bir fedakârlık gösterisi olarak anlamaktadır. 14 Mart 1956 tarihinde Avam Kamarasında yaşanan bir tartışmayı köşesine taşıyan Bülent Ecevit, bu tartışma üzerinden Kıbrıs sorunu ile ilgili değerlendirmelerde bulunur. Avam Kamarasında Kıbrıs meselesi görüşülürken yaşanan tartışmalar sırasında İşçi Partili bir parlamenter İngiliz Başbakanı'na şöyle cevap verir: "*Kıbrıslılara kendi mukadderatını tayin hakkı tanımamak için mazeret olarak Türklerin muhalefeti öne sürüyorsunuz; oysaki bu meselede Türklerin muhalefeti İngiliz hükümetinin kendi yaratmış olduğu bir Frankenştayndır*". Bu iddiaya göre Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde tavrı takınmaya İngiliz hükümeti zorlamış veya teşvik etmiştir. Başka bir deyişle Kıbrıs sorunu için bütün tarafları tatmin edecek bir çözüm bulunamamasına başlıca engel olarak İngiliz hükümeti, Türkiye'nin tavrını ileri sürmektedir. Ecevit, İngiliz Başbakanı'nın bu iddiaları yalanlamak lüzumunda bulunmadığını belirledikten sonra Türk dış siyasetini yönetenlerle ilgili eleştirilerde bulunur: "*Bu iddia gerçeğe ne kadar uygundur bilemeyiz! Bilemeyiz çünkü kendi resmi kaynaklarımız, Türk vatandaşları*

49 Şükrü S. Gürel, *a.g.e.*, s. 126.

50 Bülent Ecevit, "Kıbrıs 'Siyasetimiz!'", *Ulus*, 30 Mart 1956.

51 *A.g.y.*

olarak bizlere hükümetimizin dış siyaseti hakkında resmi tebliğlerdeki boş sözler, demeçlerdeki diplomatik incelikler, söylevlerdeki demagojik ifadeler dışında hemen hiçbir şey açıklamazlar. Onun için bizler çoğu zaman kendi hükümetimizin dış siyaseti hakkında bilgimizi, yabancı kaynakların verdiği haberler, yabancı gazete ve dergilerin yaptığı yorumlar, ve yabancı devlet ve siyaset adamlarının söylediği üzerine kurmak zorunda kalırız"⁵². Ecevit'e göre; İngilizler bizi Kıbrıs konusunda teşvik etmemiş olsalardı da, biz Kıbrıs meselesinde Yunanistan'ın ilhakına itiraz edecektik. Ama o zaman bu mesele iki dost memleket arasında baş başa çözüm bulacağımız bir mesele olarak karşımıza çıkacaktı. Belki de her iki tarafı hem Türkiye'yi hem Yunanistan'ı tatmin edici dostane bir hal çaresine bağlanabilecekti. Yok, eğer İngilizler adayı bırakmamakta ısrar eserlerse, o zaman da zaten bizim için ortada bir mesele olmayacaktı⁵³.

28 Aralık günü Başbakan ile Dışişleri Bakan vekilinin yaptıkları açıklamalardan Kıbrıs siyasetinde esaslı bir değişikliğin meydana geldiğini belirten Ecevit, Türkiye'nin bu zamana kadar Kıbrıs halkına kendi geleceğini belirleme hakkının tanınmasını kabul etmediğini, adanın bir İngiliz müstemlekesi olarak kalmasını ya da Türkiye'ye geri verilmesini savunduğunu hatırlatır. Bunu realist ve dünyaca tasvip edilebilecek bir siyaset saymanın zor olduğunu vurgulayan Ecevit, anlaşmazlığın zaten var olan düzenden kaynaklandığını bu yüzden statükonun kendisinin bir huzursuzluk kaynağı olduğu bir bölgede statükoyu savunmanın gerçekçi olmadığını ileri sürer. Ayrıca kendi varlığı self-determinasyon ilkesinin en parlak bir zaferi olan Cumhuriyet Türkiye'si için, dünya kamuoyu karşısında bir takım makul sebeplere dayanarak da olsa bu ilkeyi reddetmek kolay değildi. Hatta Kıbrıs konusunda hükümetin gösterdiği self-determinasyon aleyhtarlığımız bize dost memleket vatandaşları arasında bile iyi karşılanmıyordu. Bunları yanında ne kadar haklı kaygılara dayansa da sınırlarımız dışındaki bir toprağı anavatanın bir parçası ilan etmek Cumhuriyet Türkiye'sinin dış siyaset ilkeleriyle kolay bağdaştırılamazdı.

Öte yandan da Kıbrıs'taki sayısı yüz bini aşan Türk azınlığın kaygılarına kulaklarımızı tıkamamız, hele Türk-Yunan ilişkileri bu kadar gergin bir duruma geldikten sonra, bizim için stratejik önemi çok büyük olan ve kıyılarımıza yakın bulunan bir adanın Yunanistan'a bağlanması ihtimali karşısında hareketsiz kalmamızda uygun görülemezdi. Ecevit'e göre en uygun çözüm ise adanın taksimi olmalıydı. "Ada üzerinde İngiliz hâkimiyeti devam edemeyecekse, Türkiye bakımından Kıbrıs meselesine en elverişli hal çaresinin tatbikatta karşılaşılabilecek bütün güçlülere rağmen adayı taksim olduğu daha başlangıçta beliydi. Bugün Türk hükümetinin de, ancak İngilizler tarafından bir ihtimal olarak ortaya atıldıktan sonra benimsediği bu görüş, anlaşıldığına göre, genel olarak muhalefeti de tatmin etmektedir. Eğer Kıbrıs meselesi ortaya çıktığı günden itibaren iktidar, bu konuda muhalefetle işbirliğine, hiç değilse istişareye razı olmuş bulunsa idi, hiç şüphesiz bugün benimser

52 Bülent Ecevit, "İngiliz Parlamentosunda Siyasetimizin Bir Tarifi", *Ulus*, 31 Mart 1956.

53 A.g.y.

gördüğü makul siyaseti daha başlangıçta çizmek ve şimdi kabul ettiği hal çaresini İngiltere ve Yunanistan'a daha önce kendisi teklif etme fırsatını elde ederdi. Böylelikle de tarihimize acı bir 6-7 Eylül hatırasının geçmesini, Nato'nun sağ kanadının bugünkü haline düşmesini önlenmiş olurdu"⁵⁴.

4 Mart 1957 tarihli yazısında ise Bülent Ecevit, Fatin Rüştü Zorlu'nun Birleşmiş Milletler Kurulu'nda yaptığı konuşmayı değerlendirir⁵⁵. Ecevit'e göre; müstemlekeciliğin meşru sayılabildiği, dünya kamuoyunda açıkça savunulduğu günler geride kalmıştı, hatta bir prensip olarak savunulamaz hale gelmesi başlı başına insanlık için ilerleme belirtisi sayılırdı. Bu mutlu gelişmede belki en büyük şeref payı Türk milletine düşerdi. Kendi yurdunda bir sömürge haline getirilmek istenmesi karşısında ayaklanan Türk milletinin dünyadaki başlıca emperyalist devletlere karşı kazandığı zafer, bütün Asya ve Afrika'da köle ya da yarı köle hayatı yaşayan milletleri uyandırmış, onlara cesaret vermiş, dünyanın her köşesinde emperyalizmin yıkılması sonucunu doğuracak manevi kuvvetleri harekete geçirmişti. Bu durumdan kendisine övünme payı çıkarmış bir Türk için, Türk siyaset adamının Amerika'da sömürgeciliği savunur bir konuşma yapması ne acı bir olaydı. Fatin Rüştü Zorlu'nun Kıbrıs meselesini İngiltere'nin iç işleri şeklinde tanımlaması, Birleşmiş Milletlerin yapabileceği en iyi şeyin Kıbrıs meselesi ile ilgilenmemek olduğunu ve Birleşmiş Milletlerin müdahale yetkisinin olmadığını belirtmesi, hatta daha da ileri giderek Kıbrıs'ın İngiltere'nin elinde kalması gerektiğini söylemesi Ecevit'in tepkisine neden olur: *"Daha 35 yıl önce bütün bir doğu dünyasına emperyalizmin kurtuluş savaşında öncülük yapmış olan Türk milleti adına bir Türk temsilcinin bugün New York'ta Birleşmiş Milletler iki adım ötedeki Türk Haberler Merkezi'nde bir başka memleketin müstemlekeciliğini savunması son yıllarda Türk dış siyasetine hâkim olan zihniyetin bizi nasıl bir çıkmaza sürüklediğini, kendi tarihi hüviyetimizle kendi devletimizin temelindeki ilkelerle nasıl çatışmaya düşürdüğünü bir kere daha ortaya çıkarmıştır"*⁵⁶.

Bülent Ecevit, Zorlu'nun Türk hükümetince belirlenen son görüşünü hiç dikkate almadan Kıbrıs meselesini bir yıl önce kendi bırakmış olduğu ölü noktadan ele almaya teşebbüs ettiğini ve lüzumsuz yere İngiliz sömürgeciliğini, İngilizlerden daha hararetli bir savunucusu durumuna düşüğünü öne sürer. Hatta Zorlu'nun bu tavrının Birleşmiş Milletlerde yeni Türk görüşü lehine uyanabilecek müsait havayı bulandırabileceği ve dolayısıyla Türkiye'nin de, Kıbrıs Türklerin de, hatta İngilizlerinde lehine bir hareket tarzı sayılamayacağı üzerinde durur. Ecevit'e göre Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de müstemlekeciliğin savunulması görevini müstemlekeci devletlere bırakmak vaktinin artık geldiğini takdir edecek siyaset adamları, Türkiye'nin menfaatlerine ve dünyadaki, hele yeni uyanan Asya ve Afrika milletleri nazarında itibarına, herhalde Fatin Rüştü Zorlu gibi düşünen ve konuşan 'diplomat'lardan daha iyi hizmet edebileceklerini düşünmüşlerdir⁵⁷.

54 Bülent Ecevit, "Hükümetin Yeni Kıbrıs Siyaseti", *Ulus*, 2 Ocak 1957

55 Fatin Rüştü Zorlu'nun konuşması için bakınız. *Milliyet*, 27 Şubat 1957.

56 Bülent Ecevit, "Bir Türk Delegatesine Göre", *Ulus*, 4 Mart 1957.

57 A.g.y.

1957 seçimlerinden önce yabancı basında Kıbrıs'ın statüsünde yapılacak nihai değişiklik hakkındaki kararın, Türkiye'deki genel seçimlerinden önce açıklanmamasına ilişkin haberler çıkması üzerine Bülent Ecevit, bu haberlerden Türk hükümetinin son gerileme hattı olarak belirlediği taksim tezinin bile reddedileceği anlamını çıkarmıştır. taksim, Türkiye için kabul edilebilecek en son nokta olduğuna ve bu konuda taviz verilmeyeceğine Türk kamuoyunu, hükümet bir yıldır hazırlamaktadır. Hatta adanın Yunanistan ile birleşmesi söz konusu olduğunda Türkiye'nin bunu kuvvet kullanarak engelleyeceği bile ima edilmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs konusunda taksim ötesinde bir karar verildiğinde, bu durum Türk hükümetini içerde ve dışarıda bir hayli zor durumda bırakacaktı. Ecevit'e göre; kuvvet kullanılacağına yönelik imalar hükümete hatırlatılacak bu da hükümet açısından zorluğu daha da artıracaktı. Çünkü bu yolda imalar yapılırken Türk kuvvetlerinin teçhizat ve malzemenin büyük bir kısmı ya NATO kaynaklarından ya da Amerikan yardımından sağlandığına göre, NATO'nun ve Amerika'nın rızası alınmaksızın böyle bir teşebbüse geçilemeyeceği şimdiye kadar Türk kamuoyuna hatırlatılmamıştı. Böyle bir girişim için söz konusu aktörlerin onayının alınabileceğine asla ihtimal verilemezdi. Dolayısıyla Türk kamuoyunun pek yakında, bir yıldır kabule hazırlandığından çok başka bir hal tarzı ile çok tatsız bir emri vaki ile karşılaşması kuvvetle muhtemeldi⁵⁸. Hoş olmayan bir emri vaki ile karşılaşılması Demokrat Parti iktidarı için seçimleri kazanma şansını azaltabilirdi. Bundan dolayı nihai kararın seçimlerden sonraya bırakılması, hatta hükümetin seçimleri öne almasını sağlayan en önemli faktör olmuştur. Başka bir açıdan ise seçimlerde bir iktidar değişikliği gerçekleşirse yeni iktidar Kıbrıs konusunda yeni bir durumla karşı karşıya kalacaktı. Hatta Ecevit'e göre; yeni iktidarın karşı karşıya kaldığı bu durumun Demokrat Parti tarafından istismar edileceği de açıktır, bundan dolayı muhalefet partileri bu ihtimale karşı hazır bulunmalı ve Kıbrıs konusunu partiler üstü milli bir dava gördüklerini ilan etmelidirler, Kıbrıs konusunda demagojinin partileri yeni bir çıkmaza sürüklemesine izin vermemeleri gerekmektedir.

Bülent Ecevit, bir yandan Kıbrıs'ta taksim tezini savunurken, biryandan da Kıbrıs'taki iki toplum arasındaki sorunların yapaylığından bahseder. Kıbrıs'ta, Rumların ve Türklerin bir arada yaşayacaklarına olan inancını yazılarında işleyen Ecevit'in bu doğrultuda yazdığı makalelerden biri Associated Press Ajansı'nın verdiği bir habere dayanmaktaydı. Binlerce Kıbrıslı Türk ve Rum'un siyasal ayrılıkları unutup, bu yılın ekinini kurtarabilmek için beraberce yağmur duasına çıktıkları şeklindeki haber Ecevit'in birlikte yaşam konusundaki düşünceleri aktarmasına ortam hazırlamıştır. *"Bir evde oturan bir evin rızıyla yaşayan insanlar gibi bir ülkede, hele bir ada da hatta dünya küçüldükçe bütün dünya da yaşayan insanların din, dil, soy ayrılıklarına rağmen aralarında ne kadar sıkı bir kader beraberliği bulunduğu, bundan daha özli bir haberle, bundan daha açık ve basit bir dille anlatılamazdı. Ama ne var ki bir milletin kaderine hükmetmeye kalkışan*

58 Bülent Ecevit, "Kıbrıs Meselesi Ve Seçimler", *Ulus*, 24 Eylül 1957

insanların, devlet adamlarının, siyaset adamlarının pek çoğu, böyle açık ve basit örnekler den ders alamazlar. Onlar ya bir ters mantığın ya birtakım vehimlerle önyarguların ya da kendi toplumlarında türlü maksatlarla, bazen son derece küçük ve bencil hesaplarla körükledikleri düşmanlık ve ihtirasların akıntısına kapılmış kölesi olmuşlardır. Kapıldıkları bu akıntıda milletlerine beraberinde sürüklerler”⁵⁹. Dolayısıyla kuraklık tehlikesi Türklerle Rumları beraberce yağmur duasına çıkarırken Müslüman köylüler, Hıristiyan Rumları kendi köylerinde ağırlarken; nasıl olurda siyaset adamları artık Türklerle, Rumların asla dostça yaşayamayacaklarını ileri sürebilirlerdi. Dahası iki düşman milletin ferdini içinde buldukları siyasal atmosferden çıkarırsanız o an dost olmakta hiçbir zorluk çekmezlerdi. Ecevit; yazısında Kıbrıs’ta Osmanlı modelini önererek, bugünkü siyasi durumdan çıkış yolu olarak Osmanlı düzenine benzer bir barış ortamının sağlanması gerektiğini, ancak bu şekilde farklı özelliklere sahip topluluklarının barış içinde geçmişte yaşadıklarını belirtir. Sonuç olarak Bülent Ecevit, ada da birlikte yapılan yağmur duasının kardeşlik tohumlarının yeniden boy verebilmesi için umut verici olduğunu ancak siyaset adamlarının biraz olgunluk ve basiret göstermesi gerektiğini vurgular⁶⁰.

4. Kıbrıs Meselesi’ne Yönelik Foot ve Macmillan Planları

Süveyş Krizi ve Kıbrıs meselesinde yaşananlar İngiliz Başbakan Eden’in istifasına yol açacaktı. Yerine ise tüm beklentiler Buttler’i işaret etmesine rağmen Kraliçe tarafından Dışişleri Bakanı Macmillan atandı⁶¹. Macmillan tercihi bile İngiltere açısından önceliğin Doğu Akdeniz olduğunu açıkça gösteriyordu. Nitekim Macmillan, Makarios’u Seyşel (Seychelles) adalarından Kıbrıs’a dönmek şartıyla serbest bırakarak, kısa sürede eski Başbakan’dan farklı siyaset izleyeceğinin sinyalini verecekti. Macmillan ile birlikte değişen bir diğer nokta ise Kıbrıs meselesinin NATO bünyesinde kabul edilmesi olmuş, hatta Kıbrıs’ın NATO’nun kullanıma açılabilceği İngiliz hükümeti tarafından beyan edilmiştir. Bu arada Macmillan, asker kökenli Harding yerine Hugh Foot gibi liberal görünümlü bir ismi Kıbrıs’a vali olarak atadı. Foot, Kıbrıs ile ilgili yeni bir plan hazırlayarak “geçici bir çözüm” taraflara sundu. Ankara, Makarios’un geri adaya geri çağrılmasını ve olağanüstü durumun kaldırılmasına itiraz ederek planı ret etti. İngiliz Dışişleri Bakanı ve Kıbrıs valisi Ankara’yı ziyaret ettiği sırada adada Kıbrıslı Türklerin düzenlediği gösteriye İngiliz polisi müdahalesi sonucunda önce 3 Türk⁶², ardından 3 Türk için yapılan cenaze törenine İngiliz askerlerinin ateş açması 6 Türk daha hayatını kaybetti⁶³.

59 Bülent Ecevit, “Kıbrıs’ta Bir Yağmur Duası”, *Ulus*, 4 Nisan 1958.

60 A.g.y.

61 *Milliyet*, 1 Ocak 1957.

62 *Milliyet*, 28 Ocak 1958.

63 *Milliyet*, 29 Ocak 1958.

19 Haziran 1958'de İngiliz Başbakan Macmillan kendi adını taşıyacak planı Avam Kamarasında yaptığı konuşma ile açıkladı. Plana göre ada 7 yıl daha İngiliz egemenliğinde kalacak, her cemaat için ayrı temsilciler meclisi kurulacak, iki toplumun içişleri ve iç güvenlik dışındaki konularda yetkili olan bir konsey kurulacak ve başkanlığını vali yapacaktı. Konseyin üyeleri ise; Türk ve Yunan hükümetinin temsilcileri ile 4 Rum ve 2 Türk seçilmiş üyeden oluşacaktı. Vali, Türkiye ve Yunanistan hükümetlerinin temsilcileri ile istişareden sonra, her iki cemaat menfaatlerinin himaye edilmesi için hususi salahiyyete sahip olacaktı. Ayrıca dışişleri, millî savunma ve iç emniyet İngiliz valinin yetkisine bırakılacaktı⁶⁴. Başbakan Menderes, planın kabulüne imkan olmadığını açıkladı⁶⁵. Denктаş, planı "Enosis için bir atlama taşı" olarak gördüğünü söylerken, Makarios ise İngiliz yönetimi valisi Foot'a bir mektup yazarak planı beğenmediğini bildirdi⁶⁶. Bu durum üzerine Macmillan Ağustos ayı içinde önce Atina'ya sonra da Ankara'ya ziyarette bulundu, bu ziyaretlerin ardından da İngiltere'nin yeni planını açıkladı. Planda Yunanistan lehine değişiklik yapılmasına rağmen Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan tarafından Macmillan planı tekrar ret edildi⁶⁷. Türkiye ise bir önceki tavrının aksine planı desteklediğini açıkladı. Dışişleri Bakanı Zorlu destek kararını, İngiltere'nin gayretlerine karşı hüsnüniyetimizi göstermek alındığını bildirdi⁶⁸. İngiltere ve Türkiye'nin anlaşması adada EOKA'nın yaygın bir biçimde saldırılarını artırmasını da beraberinde getirmişti. Öte yandan Macmillan planı kabul etmeyen Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan tarafı uluslararası alanda yalnızlığı itilince Makarios, 7 Eylül 1958'de Yunanistan hükümetine bir self-government döneminden sonra Birleşmiş Milletler koruyuculuğunda bir bağımsızlık formülüne razı olacağını bildirdi. Yunanistan hükümeti bu öneriyi desteklediğini açıklayarak İngiliz planının uygulanmasını engellemeye çalışıyordu. Macmillan, 30 Eylül'de Yunanistan Başbakanı'na gönderdiği mektupta; bağımsızlığın düzenin sağlanması ve temsil kurumlarının geliştirilmesi gereksinimine cevap vermediğini belirtti. Yunan hükümeti bu arada bağımsızlık talebini NATO'ya taşımış bunun sonucunda Genel Sekreter Paul Henry Spaak, NATO konseyine konuyla ilgili bir tasarı sundu. Buradan tarafları tatmin edecek bir çözüm çıkmayınca Yunanistan Kıbrıs'a bağımsızlık verilmesi konusundaki bir karar tasarısını Birleşmiş Milletler Kuruluna taşıdı. İngiltere ve Türkiye'nin talebine uygun olarak BM'de kabul edilen karar tasasına göre, "ilgili üç hükümetle Kıbrıs temsilcilerinin katılacağı ve başka hükümet ve kişilerin de yardımcı olabileceği bir konferans toplanarak çözüm aranması gerektiği" bildirildi⁶⁹. Daha da önemlisi Genel Kurul sırasında Türk ve Yunan dışişleri bakanlarının bir araya gelip uzlaşma ortamı yaratmaları çözüm için yeni bir dönemin işareti olacaktı.

64 *Milliyet*, 20 Haziran 1958.

65 *Milliyet*, 28 Haziran 1958.

66 Şükrü S. Gürel, *a.g.e.*, s. 141.

67 *Milliyet*, 17 Ağustos 1958.

68 *Milliyet*, 26 Ağustos 1958.

69 *Milliyet*, 6 Aralık 1958.

Macmillan Planı, CHP çevrelerinde ve bazı gazetelerde birtakım eksiklerine rağmen genel olarak desteklenmiş ve hükümet bu planı bir görüşme zemini olarak kabule teşvik edilmişti. Kim dergisinde İngiliz planı üzerine değerlendirmelerde bulunan Bülent Ecevit; Macmillan planının ada için taksim kapılarını açtığını, o halde Türkiye için akla en yakın gelen yolun nihai hal şekli olarak taksimin şimdiden gerekli teminata bağlanmasını sağlamaya çalışmak olduğunu yazar⁷⁰. Plana yönelik Türk tarafındaki olumsuz bakışa katılmadığını belirten Ecevit, yedi yıllık geçici devre sonunda adada üçlü idareyi gerçekleştirme imkânı bulunamazsa adanın Türklerle, Rumlar arasında bölünmesinden başa çıkar yol kalmayacağını vurgular⁷¹. Bu plan Ecevit'e göre; adanın Yunanistan'a katılması yolunu tamamıyla kapatıyor, İngilizlerin tasarladığı üçlü idare gerçekleşmezse çözüm olarak adanın bölünmesine giden yollar yani "taksim kapısı" açılıyordu. Bu bakımdan da İngiliz planı Kıbrıslı Türklerin ve Türkiye'nin lehineydi. İngiliz planının ada da müşterek idare ülküsünü gerçekleştirilemezse, adanın bölünmesine giden yolun açacağı dünya tarafından görülmesine rağmen Türk hükümetinin bu gerçeği göremediğini belirten Ecevit'e göre hükümet, Ortadoğu'da İngiltere'yi yalnız bırakmak şöyle dursun, İngiltere'nin bölgeye yerleşmesini istediğini açığa vurmuştur.

Bu arada daha sonra gerçekleşen değişikliklerle bu plan Ecevit'e göre; 19 Haziran'da bize açılan, fakat Türk hükümetinin hisımla reddettiği taksim kapısını 15 Ağustos'tan itibaren sessiz sedasız yüzümüze kapatmış oluyordu⁷². İngiliz planında yapılan son değişikliklerle İşçi Partili parlamenterlerin bölünme ihtimalini önlemek için ileri sürdükleri asgari şartlar kabul edilmekle kalınmadığı gibi daha ileri gidilip taksime imkân hazırlayabilecek başka hususlarında plandan çıkarıldığını vurgulayan Ecevit, Türk hükümetinin kabule şayan görmediği İngiliz planındaki bölünmeye giden bütün yollar kapandığından dolayı Türk hükümeti dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmuştu⁷³.

5. Londra-Zürich Konferansları ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması

1959 yılı Türk ve Yunan yetkililerin bağımsız bir Kıbrıs modeli üzerinde uzlaştıkları bir yıl olacaktı. Tabii ki bu "uzlaşma" arayışında ABD'den gelen "telkinlerde" etkili olacaktı⁷⁴. Nitekim Türk Başkanı Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu, Yunan Başbakanı Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Evangelos Averof 6 Şubat 1959 günü Zürich'te bir araya geldiler⁷⁵. Türkiye'nin ortak bir komutanlık

70 Bülent Ecevit, "İngiliz Planının Açtığı Kapı", *Kim Dergisi*, Sayı 5, 27 Haziran 1958, s.s. 14-15.

71 *A.g.m.*

72 Bülent Ecevit, "Bölüm Kapısının Kapanışı", *Ulus*, 19 Ağustos 1958.

73 *A.g.y.*

74 Şükrü S. Gürel, *a.g.e.*, s. 153-154. Claude Nicolet, *United States Foreign Policy Towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Bibliopolis, Zurich, 2001, s.133-165.

75 *Milliyet*, 7 Şubat 1959.

kurulması, adada üs talebi ve bu üstte bulundurulacak askerlerin sayısı özellikle anlaşmazlık noktalarının başında geliyordu⁷⁶. 11 Şubat tarihinde ortak bir bildiriyle çözüm için genel bir plan üzerinde Türkiye ve Yunanistan'ın anlaştığı duyuruldu. Türk ve Yunan başbakanları Züriç'te; bir Centilmenlik Antlaşması, Kıbrıs Cumhuriyet'in temeline ilişkin bir anlaşma, Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında bir ittifak anlaşması imzaladı. Ayrıca Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanacak Garanti Antlaşması parafe edildi⁷⁷. İki taraf arasında ortaya çıkan bu metinlerin şimdi İngiltere ve Kıbrıs'taki iki toplumun liderleri tarafından da kabul edilmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda iki ülkenin dışişleri bakanları Londra'ya geçtiler. Makarios ise bu süreçte ikircikli bir tavır ortaya koydu, bir yandan Yunan hükümetinin antlaşmayı kabul etmesi yönündeki baskısı diğer tarafta ise Grivas ve EOKA'nın "yalnız Enosis" sloganı anlaşmaya karşı çıkması bunda en büyük etkendi. En sonunda İngiltere'nin devreye girmesi Londra'da bulunan Makarios'un, "hayatının en zor ve en uzun gecesinin" ardından 19 Şubat tarihinde onay vermesi ile imza süreci tamamlandı. Kıbrıs Cumhuriyeti 90 gün içinde kurulacak, Başkan ve yardımcısına veto yetkisi verilecek ayrıca Kıbrıs'ın "taksim" veya "ilhakını" önlemek için Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında Garanti Antlaşması imzalanacaktı⁷⁸. Kıbrıs Antlaşması TBMM tarafından CHP'li 138 milletvekilinin karşı oyuna rağmen 347 oyla tasdik edildi⁷⁹.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını ise Bülent Ecevit şu sözlerle değerlendirmiştir: "Kıbrıs için bağımsızlık, bir formül olarak ortaya çıkmıştır. Her uzlaşma, ancak tarafların isteklerinden karşılıklı fedakârlığa razı olmalarıyla sağlanabilir. Kıbrıs'ta da öyle olmuştur. Şimdi Kıbrıs'ın istikrar, huzur ve güvenliği, bir uzlaşmayı mümkün kılan karşılıklı fedakârlıklar arasındaki nazik dengenin bozulmamasına bağlıdır. Bu dengenin kökleşip sağlanabilmesi, bağımsızlığın ada halkınca benimsenip sürekli hale gelebilmesi için taraflar bir fedakârlık yapmış oldukları duygusundan, fedakârlığın ruhlarında bırakmış olacağı tatminsizlik duygusundan zamanla kurtulabilmelidirler. Ancak eski hayallerini ilerde gerçekleştirmeyi ummaktan vazgeçebildikleri ölçüde, Kıbrıslılar, Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni başarılı bir eser olarak yaşayabilir, Cumhuriyet idaresi altında, kardeşçe, huzur ve güvenlik içinde hür yaşama imkânını bulabilirler"⁸⁰. Bunun dışında Ecevit, bağımsız cumhuriyetin yaşayabilmesinin Türk ve Rum topluluklarının anlaşabilmelerine bağlı olduğu kadar, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin dost kalmalarına da bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ecevit'e göre; bu üç devletin çıkarları Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşaması için bir teminattı. Bugün Osmanlı Devleti'nin yerini Türk ve Yunan

76 Milliyet, 9 Şubat 1959.

77 Milliyet, 12 Şubat 1959.

78 Milliyet, 24 Şubat 1959.

79 Milliyet, 5 Mart 1959. Aynı yılın Temmuz ayında Yunanistan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurmuş, bu durum Türkiye'nin de harekete geçmesine yol açmıştır. Umud Karabulut, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin AET'ye Tam Üyelik Başvurusu", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 8, Sayı: 16, 2012, s. 19-33.

80 Bülent Ecevit, "Bağımsız Kıbrıs", Ullus, 17 Ağustos 1960.

devletleri, müstemlekeci İngiltere'nin yerini müttefik İngiltere almış ve üç devletin koruyucu dostluğunun çerçevesinde, bir zamanların ili, son zamanların müstemlekesi Kıbrıs bağımsız olmaktadır. Kıbrıslı Türklerle Rumların kader birliğinde bu, ileri bir merhaledir. Bağımsızlık, iki topluluk arasındaki kader birliğini şuurlu hale gelmesini sağlayabilir ve ancak bunu sağlayabilirse sürekli ve köklü olabilir⁸¹.

Türk-Rum ortaklığına dayalı Kıbrıs Cumhuriyeti uzun ömürlü olmadı. Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra Rum lider Makarios kamuoyuna yaptığı açıklamalarda "Londra ve Zürih anlaşmalarının dayatıldığını" ve anayasanın adaletsiz olduğuna yönelik açıklamalar yapmaya başladı ve anlaşmanın revize edilmesini talep etti. Bu amaçla Makarios Ankara, Atina ve Londra'da temaslarda bulunurken, "gönülsüz cumhuriyet" in vatandaşları arasındaki ilişkiler yeniden gerilmeye başladı. Cumhuriyetin kurulmasından sadece üç yıl sonra, 1963 yılı sonunda Akritas Planı çerçevesinde Kıbrıslı Türklere yönelik sistematik saldırılar başlayınca adada iç savaş yeniden baş gösterdi⁸². BM'nin gerginliği sonlandırma girişimleri sonuçsuz kalınca⁸³, Türkiye garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'ta güvenliği sağlamak amacıyla adaya askeri müdahalede bulunmak istedi. Diğer garantör ülkeler İngiltere ve Yunanistan buna yanaşmayınca, Türkiye ve Yunanistan bir kez daha Kıbrıs meselesi nedeniyle karşı karşıya geldi⁸⁴. 1964 yılı Haziran ayında Kıbrıslı Türklere yönelik saldırıların arttığı bir atmosferde Türkiye'nin tek taraflı olarak adaya müdahale girişimi son anda Amerikan Başkanı Johnson tarafından engellendi. Johnson, oldukça tehditkar bir dille kaleme aldığı yazısında Türkiye'nin Soğuk Savaş koşullarını hiçe sayarak Amerika'ya rağmen adaya müdahalede bulunması halinde Sovyetlerden gelecek bir tehdit karşısında yalnız kalabileceğini hatırlatıyordu. Amerika, Türkiye'nin adaya müdahalesinin bir Türk-Yunan Savaşı'na yol açabileceğinden bu durumun NATO'nun Doğu kanadının çökmesi, dolayısıyla "en büyük düşman" Sovyetlerin bölgedeki etkisinin artmasıyla sonuçlanabileceğinden kaygılanıyordu⁸⁵. Mektup, beklenen etkiyi yarattı, Türkiye müdahaleden vazgeçti. Ancak Amerika, Kıbrıs meselesini tümüyle sonlandırmak için 1964 yılı Temmuz ayından itibaren yeni bir girişim başlattı. Amerika'nın taraflara önerisi şuydu: Kıbrıs Yunanistan'a bağlanarak NATO'nun güvenlik çemberi altına alınsın; karşılığında Türkiye'ye adada egemen bir üs verilsin. Ancak bu öneri Makarios'a kabul ettirilemeyince mesele çözümsüz kalmaya devam etti. Makarios'un amacı adanın Yunanistan'a bağlanmasından öte, bağımsız olması ve bilhassa Türkiye'nin adadaki varlığının sonlandırılmasıydı⁸⁶.

81 A.g.y.

82 Stanley Mayes, *Makarios: A Biography*, St. Martin's Press, New York, 1981, s.164-166.

83 Van Coufoudakis, "United Nations Peacekeeping and Peacemaking and the Cyprus Question", *The Western Political Quarterly*, Vol. 29, No. 3 (Sep., 1976), s. 457-473.

84 Joseph S. Joseph, *Cyprus: Ethnic Conflict and International Politics: From Independence to the Threshold of the European Union*, Macmillan Press, London, 1997, s.60-62.

85 Oliver P., Richmond, *Mediating in Cyprus, The Cyprus Communities and the United Nations*, Frank Class Publishers, London, 1998, s.91.

86 Bu süreçte Enosis konusunda Atina ve Lefkoşa arasındaki görüş ayrılıkları konusunda bkz.

Bülent Ecevit tüm bu gelişmeler 30 Mart 1965'te *Milliyet* gazetesindeki köşesinde değerlendirir. Ecevit'in aktardığına göre; ABD, Kıbrıs'ın komünist olma ihtimalinden dolayı bağımsız yaşamasını istemiyordu. Amerikalılara göre, Kıbrıs bölünmemeliydi, bölünürse dünyadaki birçok örnekte olduğu gibi kanayan yaraya dönüşürdü. Ayrıca Türkiye, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunursa, Türkiye ile Yunanistan arasında savaş çıkabilir bu da NATO'nun doğu kanadının çökmesine yol açabilirdi. ABD'ye göre sorun Kıbrıs Yunanistan'a bağlanarak, NATO alanına girmesiyle çözüldü. Ecevit'e göre; bağımsız kalan her devlet komünist olur diye bir kural yoktu, komünizmin farklı sebepleri vardı. Kıbrıs'taki bölünme Kore'de, Almanya'da, Vietnam'da yaşanan bölünmelere benzemezdi, çünkü Kıbrıs'ta birbirinden din, dil ve soy bakımından iki farklı topluluk vardı. Böyle bir durumda doğal ve sağlıklı olan zorla birlikte yaşamak değil, ayrı yaşamaktır. Ecevit'e göre; ayrı yaşama, ayrı veya ikili egemenlik, iki toplum arasında sürekli sürtüşmeyi önleyip sürekli dostluk kurabilmenin en güvenli yoludur. Ayrıca ABD, Türkiye'nin Kıbrıs'a vaktinde ve insanca amaçlarla ölçülü bir müdahale de bulunmasını engellemekle, Türkiye ile Yunanistan arasında bir çatışmayı, savaşı kaçınılmaz duruma getirmektedir. Ecevit, Yunanistan'a bağlanmakla Kıbrıs'ın NATO'ya gireceği sanısının da yanlış olduğunu, çünkü Kıbrıs Yunanistan'a bağlanırsa bu bölgede NATO'nun kalmayacağını, şimdiden sallanan NATO'nun sağ kanadının büsbütün kopacağını belirtir. Dolayısıyla bu veri ve sanılarla ABD'nin, NATO'nun sağ kanadını kurtaramayacağını artık görmesi gerekmektedir⁸⁷.

Sonuç

1974 Kıbrıs çıkarmasının baş aktörü kabul edilen Bülent Ecevit siyasi kariyerinden önce gazeteci kimliği ile bilinmektedir. 1950-1960 arasında CHP'nin yayın organı niteliğindeki *Ulus* gazetesinde ve *Ulus'un* kapatıldığı yıllarda ise *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerinde, yazar ve yazı işleri müdürü olarak görev yapmıştır. Bülent Ecevit 1957 seçimlerinde CHP'den Ankara milletvekili seçilerek aktif siyaset hayatına da başlamış olur. Böylece bir yandan gazete yazılarına diğer yandan milletvekilliğine devam eder. 1974'te Kıbrıs'a yönelik gerçekleştirilen hareketin karar alıcısı konumunda bulunan Ecevit'in, bu politik tavrının izlerini gazeteci kimliğinde aradığımızda karşımıza özellikle 1950'ler kaleme aldığı yazılar çıkmaktadır. Bülent Ecevit 1954'ten itibaren kaleme aldığı bir çok yazısında Demokrat Parti iktidarının Kıbrıs meselesinde tavır almaktan kaçındığını ileri sürerek eleştirir. Kıbrıs politikasının ancak üç kelimedenden ibaret hale getirildiğini, bunun da "Statükonun muhafazasını istiyoruz" şeklinde ifade edildiğini belirtir. Kıbrıs meselesi karşısında tavırsız kalıp, inkâr siyaseti güderek, bu meseleden Türkiye'yi sıyrıp çıkaramayacağını, Türkiye'nin ister

Gürhan Yellice, "Enosis mi Tam Bağımsızlık mı?: Kıbrıs Cumhuriyetinin Kurulmasından İlk Bölünmeye Atina-Lefkoşa İlişkileri (1960-1964)", *Tarihin Peşinde*, 2018/19, s.315-356.

87 Bülent Ecevit, "Kıbrıs ve Amerika", *Milliyet*, 30 Mart 1965.

istememez bu meselenin içinde kalmaya mahkûm olduğunu devamlı olarak vurgulayarak hükümeti tavır almaya çağırır. Bülent Ecevit, Türkiye'nin bu zamana kadar Kıbrıs halkına kendi geleceğini belirleme hakkının tanınmasını kabul etmediğini, adanın bir İngiliz müstemlekesi olarak kalmasını ya da Türkiye'ye geri verilmesini savunduğunu hatırlatır. Bunu realist ve dünyaca tasvip edilebilecek bir siyaset saymanın zor olduğunu vurgulayan Ecevit, anlaşmazlığın zaten var olan düzenden kaynaklandığını bu yüzden statükonun kendisinin bir huzursuzluk kaynağı olduğu bir bölgede statükoyu savunmanın gerçekçi olmadığını ileri sürer. Ayrıca kendi varlığı self-determinasyon ilkesinin en parlak bir zaferi olan Cumhuriyet Türkiye'si için, dünya kamuoyu karşısında bir takım makul sebeplere dayanarak da olsa bu ilkeyi reddetmek kolay değildir. Ecevit yazılarında; İngiltere'nin siyasetini, Kıbrıs'ı elinde tutabilmek için Türkiye ile Yunanistan'ı ihtilafa düşürüp, aracı olmak, bu durumu da bölgede güvenliği ve istikrarı sağlayabilmek için bir külfet, bir fedakârlık gösterisi olarak anlamaktadır. Hatta bu açıdan Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde tavır takınmaya İngiliz hükümeti zorlamış veya teşvik etmiştir.

Diğer yandan Bülent Ecevit; Kıbrıs sorununun Türk kamuoyunu meşgul ettiği, 6-7 Eylül olaylarının yaşandığı dolayısıyla Yunanistan ve Rumlara karşı öfkenin zirveye çıktığı günlerde Türk-Yunan dostluğu üzerine yazdığı yazılarla öne çıkmaktadır. Bülent Ecevit, bir yandan Kıbrıs'ta taksim tezini savunurken, bir yandan da Rumların ve Türklerin bir arada yaşayacaklarına olan inancını vurgulayarak Kıbrıs'taki iki toplum arasındaki sorunların yapaylığından bahseder. Dolayısıyla Kıbrıs sorununu Türk-Yunan sorunu olarak görmeyen Ecevit, bir çok yazısında olduğu gibi Kıbrıs sorununun kaynağı genellikle dışarıdaki unsurlarda aramıştır. 6-7 Eylül olaylarını da değerlendiren Ecevit; Osmanlı mirasının; başka din, ırk ve milliyetten insanları da sayma ve kendimizle bir tutma geleneği olduğunu hatırlatan Ecevit, İstanbul ve İzmir'deki "yıkıcı ve yıkıcı nümayişleri bu asil geleneğe" indirilmiş bir darbe olarak görmüştür.

Bülent Ecevit yazılarında taksim tezinin savunuculuğundan hareketle, Macmillan planının ada için taksim kapılarını açtığını, o halde Türkiye için akla en yakın gelen yolun nihai hal şekli olarak taksimin şimdiden gerekli teminata bağlanması olduğunu söyler. Ardından da Demokrat Parti hükümetinin Macmillan planını kabul etmesi gerektiğini ileri sürer. Züriç ve Londra Antlaşmalarıyla ortaya çıkan uzlaşma sonucu kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni destekleyen Ecevit; bağımsız cumhuriyetin yaşayabilmesinin Türk ve Rum topluluklarının anlaşabilmelerine bağlı olduğu kadar, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin dost kalmalarına da bağlı olduğunu ifade eder.

Nitekim ada da iki toplum arasında sorunlar baş gösterince, Kıbrıs'ta birbirinden din, dil ve soy bakımından iki farklı topluluğun varlığını hatırlatan Ecevit; böyle bir durumda doğal ve sağlıklı olanın zorla birlikte yaşamak değil, ayrı yaşamak olduğunu belirtir. Ayrı yaşama, ayrı veya ikili egemenlik, iki toplum arasında sürekli sürtüşmeyi önleyip sürekli dostluk kurabilmenin en güvenli yoludur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 10.9.0.0.109.339.1-2-3-4-5.

BAC, 10.9.0.0.109.340.4.1-2-3-4-5.

II. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Halkçı

Milliyet

Ulus

Kim Dergisi

III. Kitaplar

AN, Ahmet, *Kıbrıs Nereye Gidiyor, Everest Yayınları, İstanbul, 2003, s. 5*

ARCAYÜREK, Cüneyt, *Bir Özgürlük Tutkunu Bülent Ecevit, Detay yay., 2. Baskı, 2006, İstanbul.*

BİLA, Fikret, *Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu, Doğan Kitap, 2001, İstanbul.*

BİLDİRİCİ, Faruk, *Kuzum Bülent, Doğan Kitap, 2000, İstanbul.*

ERDOĞAN, Aras, *Umut Adam Ecevit, Kesit yay., 2006, İstanbul.*

GÜREL, Şükrü S., Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960), Kaynak Yay., İstanbul, 1985.*

GÜVEN, Dilek, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.*

HASGÜLER, Mehmet, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu, Alfa Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2007.*

- HİLL, George, *A History of Cyprus, The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948*, Cambridge University Press, 1952.
- KIZILYÜREK, Niyazi, *Milliyetçilik Kısılcığında Kıbrıs*, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- MAYES, Stanley, *Makarios: A Biography*, St. Martin's Press, New York, 1981.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Satılık Ada Kıbrıs, Barış Harekâtının Bilinmeyen Öyküsü*, Toplumsal Dönüşüm yay, İstanbul, 2003.
- NİCOLET, Claude, *United States Foreign Policy Towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Bibliopolis, Zurich, 2001.
- JOSEPH, S. Joseph, *Cyprus: Ethnic Conflict and International Politics: From Independence to the Threshold of the European Union*, Macmillan Press, London, 1997,
- REDDAWAY, John, *Burdened With Cyprus: The British Connection*, Rüstem yay., Lefkoşa, 2001.
- RİCHMAND, Oliver P., *Mediating in Cyprus: The Cyprus Communities and the United Nations*, Routledge Press., London, 1998.

IV. Makaleler

- COUFOUDAKİS, Van, "United Nations Peacekeeping and Peacemaking and the Cyprus Question", *The Western Political Quarterly*, Vol. 29, No. 3 (Sep., 1976), ss. 457-473.
- KARABULUT, Umut, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin AET'ye Tam Üyelik Başvurusu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 16, 2012, ss. 19-33.
- KIZILYÜREK, Niyazi, "Jeo-Politik Kaygılar ve Taksim Tezinin Doğuşu", *Kıbrıs Yazıları*, Sayı 3/Yaz-Güz 2006, s. 21.
- YELLİCE, Gürhan, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (2012/Bahar), ss. 13-26.
- YELLİCE, "Gürhan, "Enosis mi Tam Bağımsızlık mı?: Kıbrıs Cumhuriyetinin Kurulmasından İlk Bölünmeye Atina-Lefkoşa İlişkileri (1960-1964)", *Tarihin Peşinde*, 2018/19, ss. 315-356.

Geliş Tarihi : 06.05.2019
Kabul Tarihi: 30.07.2019

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XIX/38 (2019-Bahar/Spring), ss. 293-327

ERMENİ SORUNU HAKKINDA DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI'NCA YAPILAN ÇALIŞMALAR (TARİHÇE)*

Umut SOYSAL**

Öz

Tarihlendirme bakımından çok daha önceye götürülebilmesi muhtemel olmakla birlikte, 1878 Osmanlı Rus Savaşı ve sonrasında Berlin Anlaşması ile ilk kez siyasi platforma taşınan, 1915'teki Tehcir Kanunu ile kriz haline dönüşen ve o günden bugüne uluslararası bir sorun olarak tartışılabilen Ermeni Sorunu ve Ermeni tarafının bu konu hakkındaki iddialarına karşı ülkemizde yapılan çalışmaların gerçekleştiği en önemli resmi kurumlardan birisi Devlet Arşivleri Başkanlığı'dır. 1980'li yılların ortalarında Ermeni tarafının iddialarına cevap vermek ve tarihsel gerçekliğin Ermenilerin iddia ettikleri şekilde olmadığını göstermek üzere, personel sayısının büyük miktarda artırıldığı, tasnif ve kataloglama faaliyetlerinin yoğunlaştığı Devlet Arşivleri'nde, Ermeni Sorunu hakkında çalışma grupları oluşturulmuş, pek çok araştırma yapılmış ve onlarca araştırma eseri yayınlanmıştır. Bu çalışmada, Devlet Arşivleri bünyesinde 1980'li yıllardan günümüze kadarki süreçte yapılan Ermeni sorunu araştırmalarının tarihçesi ve genel seyrini göstermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Tarihçe, Ermeni Araştırmaları Tarihi.

* *Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu: Toplumsal Bellek, Önyargılar ve Gerçekler*, Akdeniz Üniversitesi, 8-11 Nisan 2015, Antalya/ Türkiye'de sözlü olarak kısa bir şekilde sunulan bu yazı, zaman içerisinde geliştirilmiş, güncellenmiş ve makale haline getirilmiştir.

** T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arş. Başk., Dış İlişkiler ve Tanıtım Daire Başkanlığı, İstanbul, (umuttt_soyosal@hotmail.com), (<https://orcid.org/0000-0002-7085-6715>).

STUDIES CARRIED OUT BY THE STATE ARCHIVES ON THE ARMENIAN QUESTION (SHORT HISTORY)

Abstract

General Directorate of the State Archives is one of the primary government agencies for the studies carried out in Turkey against Armenian claims and the Armenian Question, which has been carried onto political platform in 1878 Ottoman - Russian War and Berlin Treaty for the first time although it is likely that it can be taken much earlier in terms of dating; and has become a crisis with the 1915 Deportation Law and been argued as an international problem since then. In the State Archives, which increased the personnel number and classification and catalog processes in the mid 1980's in order to answer and show that the historical verity contradict with Armenians' claims, study groups on Armenian question have been formed, several researches has been made and then published. This study aims to show the short history and the progress of the researches made in the State Archives about Armenian problem from 1980's until today.

Keywords: *Armenian Question, General Directorate of the State Archives, Short History, History of Armenian Researches.*

Giriş

Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın¹ kurumsal olarak teşkilatlanma süreci Osmanlı Devleti'nin elindeki her türlü sosyo-ekonomik verinin nicelik ve nitelik yönünden sayısallaştırmaya ve böylelikle devletin kendisini her anlamda çeki düzen vermeye çalışıldığı, Batı dünyasının etkisiyle büyük reform hareketlerine girişildiği Tanzimat periyoduna karşılık gelir. 1846 yılında *Hazîne-i Evrak Nezâreti* olarak bir nezaret şeklinde başlayan Osmanlı Devleti'nin modern arşiv çalışmaları; Cumhuriyet döneminde 1923'de *Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği*, 1925'de *Hazîne-i Evrak Mümeyyizliği*, 1927'de *Hazîne-i Evrak Müdür Muavinliği*, 1933'de *Başvekâlet Evrak ve Hazîne-i Evrak Müdürlüğü*, 1943'de *Başvekâlet Arşiv Umûm Müdürlüğü* gibi isimlerle sürmüştür, 1984'de de Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü adını almıştır. Söz konusu kurum bugün ise Devlet Arşivleri Başkanlığı ismiyle faaliyetlerini sürdürmektedir.² 8 Nisan 2013'te İstanbul

1 Kurumun tarihçesi hakkında: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, DAGM Yay.3. Baskı, İst. 2010, s. XXXV., Türkiye'de Arşivciliğin Tarihi Gelişimi, Prof. Dr. Atilla Çetin, *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu*, (17-19 Kasım 2005), DAGM Yay. İst. 2006, s. 5-21. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Yusuf Halaçoğlu - Necati Aktaş, *DİA*, c.5, s.122-126.

2 Daha önce Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü olarak faaliyet gösteren kurum 16/07/2018 tarihli ve 11 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile T.C. Cumhurbaşkanlığı

Kağıthane'de yeni yapılan Milli Arşiv Sitesi'ne taşınan Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda 2019 yılı Haziran ayı itibariyle 95.000.000 civarında belge ve yaklaşık 380.000 kadar defter bulunmaktadır.³

Ermeni sorunu olarak adlandırılan ve uluslararası platformda Türkiye'yi zor durumda bırakmaya yönelik Ermeni propagandaları 1915 olaylarının 60 ve 70. yıldönümünden sonra şekil değiştirerek silahlı terör eylemlerine dönüşmüş, pek çok Türk diplomat ASALA terör örgütü tarafından şehit edilmiştir. DAGM'nin yeniden teşkilatlanma süreci ve fazla sayıda personelin özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde istihdam edilmesi birlikte düşünüldüğünde, Turgut Özal'ın kurduğu ilk hükümet olan 45. T.C. Hükümeti dönemine (13.12.1983/21.12.1987) dikkatle eğilmek gerekmektedir. Yukarıdaki dipnotta belirtildiği üzere 1985 yılında *Türk- Arap İncelemeleri Vakfı'nın* düzenlediği *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*'ndan sonra Osmanlı Arşivi'nin revize edilerek tüm dünya kamuoyunun ve araştırmacılarının hizmetine sunulması yönünde kararlar alınmış, bu maksatla çok sayıda Başbakanlık Uzman Yardımcısı'nın istihdamına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu sürecin yönetilmesinde de dönemin Devlet Bakanı Hasan Celal Güzel'in yoğun katkıları bulunmaktadır. II. Özal Hükümeti döneminde de (21.12.1987/09.11-1989) söz konusu kataloglama

Devlet Arşivleri Başkanlığı olarak yeniden teşkilatlandırılmış, 3056 sayılı Başbakanlık Kararnamesi ile idare edilen arşivlere dair yasal bir düzenleme yapılarak arşiv kanunu çıkarılmıştır. Buna göre MİT ve TBMM Arşivleri dışında mevcut tüm arşiv malzemesinin yönetimi, denetimi, kontrolü ve standardizasyonunda tek yetkili kurum Devlet Arşivleri Başkanlığı'dır. Arşiv teşkilatının Temmuz 2018 öncesi yaptığı çalışmalardan bahsedilirken metin içinde anlatımı kısaltmak amacıyla zaman zaman (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü) DAGM ibaresi de kullanılmıştır. Kararname için bkz. <https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/mevzuat/19.5.11.pdf> (Erişim: 05/07/2019)

- 3 Osmanlı Arşivi'nin elindeki mevcut arşiv malzemesi hakkında geçmişten günümüze bazı sözlükler, rehberler ve araştırmacılara kolaylık olması amacıyla eserler kaleme alınmıştır, bunlar kronolojik olarak şu şekildedir: *Muhtevâ Bakımından Başvekalet Arşivi*, Midhat Sertoğlu, İst. 1955, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, Atilla Çetin, İst.1979, *El-Arşifü'l-Osmâni*, İsmet Binark- Necâti Aktaş, IRCICA, Amman, 1986, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, DAGM Yay. İst. 1992, 2. Baskı İst. 2000, 3. Baskı İst. 2010, 4. ve son baskı İst. 2017, s. 358. Türk Arşivlerinin Turgut Özal'la birlikte yeniden teşkilatlanmaya başlaması sürecinde geçmişten günümüze Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden evraklar hakkında aralıklarla yapılan şu 3 sempozyum bildirileri önemlidir: *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Türk- Arap İncelemeleri Vakfı, İst. 1985, I. Milli Arşiv Şûrası, (20-21 Nisan 1998), *Tebliğler-Tartışmalar*, DAGM Yay., Ank. 1998, *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu* (17-19 Kasım 2005), DAGM Yay., İst. 2005. Osmanlı Arşivi bünyesinde çalışan personelin 1987-2007 yılları arasında kurumun resmi yayın faaliyetleri dışında özel çabalarıyla arasında yaptıkları akademik çalışmaların, yayınların, kitap ve makalelerin listesi için: Sinan Çuluk, "Türk Arşivciliği Üzerine Bir Zihniyet Tahlili", *Arşiv Dünyası Dergisi*, Sayı:9, Yıl:2007, ss.9-38. Devlet Arşivleri bünyesinde 1846'dan günümüze çalışan personelin kurumda görev aldığı yıllarda arşiv materyali kaynaklı olsun olmasın yaptıkları yayınların 1846-1987 yılları arası ve 2007 sonrasını da kapsayacak şekilde tam ve güncel bir listesine ihtiyaç vardır. Çuluk'un söz konusu döneme ait bibliyografik çalışmasını bu bakımdan güncellenmesi ve geliştirilmesi gereken iyi bir başlangıçtır. Osmanlı Arşiv personelinin öncelikle dernek bülteni hüviyetinde başlayan ancak yıllar içerisinde hakemli bir dergi hüviyetine bürünen ve en son 2014'de 17. sayısı çıkan *Arşiv Dünyası Dergisi* de bu bakımdan yine dikkate değer akademik bir periyodiktir.

ve Osmanlı Arşivi'ni tüm dünyanın hizmetine açma yönündeki çalışmalar devam etmiş, bu konuda devlet ve dönemin hükümeti, yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Devletin bu süreçte Ermeni iddialarının aslının olmadığını ispat etmek için kullanabileceği en temel argümanlar elbette ki Osmanlı döneminin arşiv kayıtları olacaktır ve nitekim söz konusu arşivin yeniden yapılanma süreci Ermeni iddialarına yönelik gösterilen bir devlet refleksinin kurumsallaşmasından ibaret olarak yorumlanabilir.

Ermeni tarafının yaklaşık bir asırdan beri devam edegelen soykırım iddialarına karşı Türkiye Cumhuriyeti gereken akademik-politik ve siyasi tepkiyi ulusal ve uluslararası alanda göstermekte gecikmemiştir. Bu yazıda da devletin sinir uçlarına dokunan böylesine hassas bir konuda, karşı tepki olarak yapılan akademik araştırmaların önemli merkezlerinden birisi, belki de barındırdığı ampirik malzeme bakımından en önemlisi olan DAB⁴ bünyesindeki çalışmalardan bahsedilecektir. Ermeni sorunu hakkındaki çalışmalara geçmeden önce DAGM'nin 1977'den günümüze hangi merkezlerde ve hangi konu başlıklarında yayın yaptıklarını gözden geçirmek gereklidir. DAB 1977'den 2019 yılına kadarki süreçte genel müdürlük ve daire başkanlığı ve başkanlık seviyesinde şu dört merkezden yayınlar vücuda getirmiştir, zira her merkezin kitap serileri birbirinden farklı bir sıralama içerisindeydi.⁵

Tablo: 1 DAB'ın Yayın Merkezleri ve Yayın Sayıları

<i>Yayın Yeri ve Seri</i>	<i>Yayın Yılları Aralığı</i>	<i>Eser Adedi</i>
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü	1993-2009	24
Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı	1977-2006	29
Dokümantasyon Daire Başkanlığı	1989-2001	26
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı	1982-2019	186
Toplam		265

Bu merkezlerde yapılan yayınlar yalnızca Ermeni sorunu hakkında değil Arşivcilik, Kütüphane ve Dökümantasyon, Atatürk Araştırmaları, Orta Avrupa, Orta Doğu, İran, Azerbaycan, Balkanlar, Kafkasya, Türkistan Kırım vb. aşağıda listelendiği üzere 16 farklı temada da gerçekleşmiştir. Bu araştırma konuları ve bu konularda yapılan yayınların adedi ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

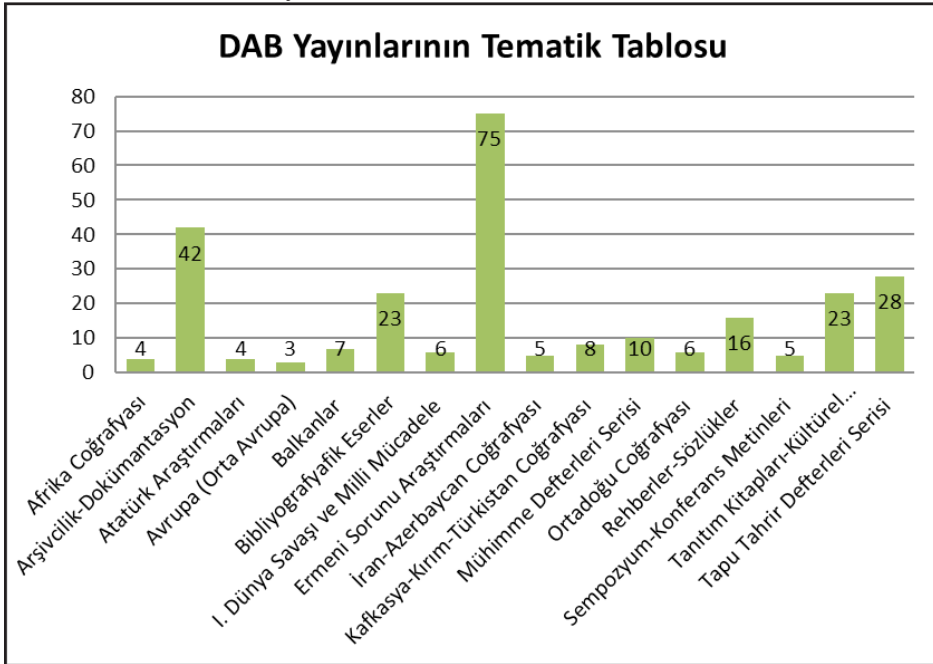
4 Metin içerisinde Devlet Arşivleri Başkanlığı, kısaltılarak DAB olarak kullanılmıştır.

5 Kurumun başkanlık şeklinde teşkilatlanmasından sonra yapılan yayınlara yeniden sıra numarası verilmiş, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*, İst. 2018, kitabı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayın No:1, *Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi*, İst. 2019, Yayın No:2 olarak çıkmıştır. Ancak pek çok kurum, kuruluş, konu ve kültürel temada arşiv başkanlığınca yapılan yayınların pek çoğunda ısrarla vurgulanan tarihsel süreklilik ve devamlılık bu noktada ihlal edilmiş de olmaktadır. Eğer Devlet Arşivleri Başkanlığı, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün devamı olan bir kurumsa söz konusu yayınların 148 ve 149 olarak çıkması daha doğru olurdu.

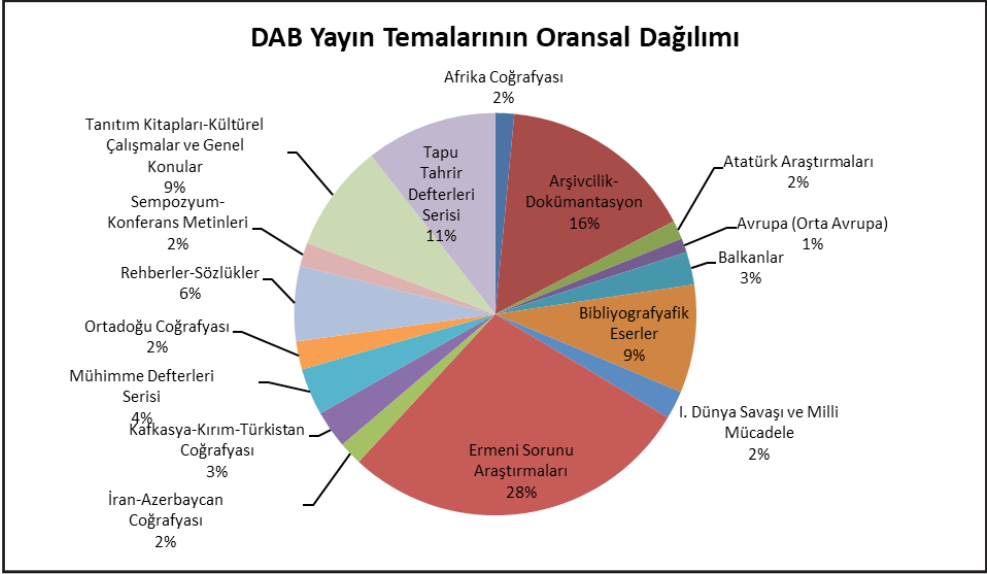
Tablo: 2 DAB Yayınlarının Konu Başlıklarına Göre Tematik Tablosu⁶

1	Afrika Coğrafyası	4
2	Arşivcilik- Dokümantasyon	42
3	Atatürk Araştırmaları	4
4	Avrupa (Orta Avrupa)	3
5	Balkanlar	7
6	Bibliyografik Eserler	23
7	Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele	6
8	Ermeni Sorunu Araştırmaları	75
9	İran- Azerbaycan Coğrafyası	5
10	Kafkasya-Kırım-Türkistan Coğrafyası	8
11	Mühimme Defterleri Serisi	10
12	Ortadoğu Coğrafyası	6
13	Rehberler- Sözlükler	16
14	Sempozyum-Konferans Metinleri	5
15	Tanıtım Kitapları, Kültürel Çalışmalar ve Diğer Konular	23
16	Tapu Tahrir Defterleri Serisi	28
	Toplam Yayın Sayısı	265

Tablo: 3 DAB Yayınlarının Tematik Tablosu

6 Tabloyu oluştururken künyesine ulaşamadığımız eserler hakkında bize bilgi veren dönemin (2014) DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başk. Yayın İşleri Şube Müdürü Mümin Yıldıztaş'a teşekkür ediyorum. Ermeni sorunu dışındaki diğer konu başlıklarındaki eserlerin listesi, bibliyografyayı gereğinden fazla uzatacağı düşüncesiyle buraya alınmamıştır.

Grafik: 1 DAB Yayın Temalarının Oransal Dağılımı

DAB, Ermeni iddialarının Türkiye tarafındaki muhatabı olmuş ve bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını göstermek amacıyla 1980'den günümüze tam 39 yıldır aktif olarak akademik çalışmalar yapmış, araştırma kürsüleri, çalışma grupları oluşturmuş, bu konuda hayli yekûn tutan eserler vücuda getirmiştir. Yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere kurum, 39 yıllık yayın süresi boyunca toplam 265 eser yayına hazırlanmıştır. Bu eserlerin 75 adedi doğrudan Ermeni sorunu hakkında yapılan araştırmalar ve belge yayınlarından oluşmaktadır ki bu da tüm yayınların % 28'i gibi yüksek bir orana karşılık gelmektedir. Şimdi söz konusu 75 eser tematik olarak tanıtılacak, eserler ve yazarlar hakkında bilgiler verilecektir.

Tablo: 4 DAB'ın 1987-2019 Yılları Arasında Yayınladığı Ermeni Sorunu Hakkındaki Eserler ve İçerikleri

<i>Eser Adı</i>	<i>Basım Tarihi</i>	<i>Belge</i>	<i>Ağırlıklı Son</i>	<i>Sayfa Sayısı</i>	<i>Yıl</i>
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1987-1992)	1987-1992	5406	Hariciye/Dahiliye	20469	1692-1896
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler	1995	272	DH.ŞFR.	627	1915-1920
Ermeni Olayları Tarihi I.	1994	1	Kitap	463	1897
Ermeni Olayları Tarihi II	1994	1	Kitap	487	1897
Kafkaslarda Ve Anadoluda Ermeni Mezalimi I.	1995	26	Dh.Eum.	642	1906-1918
Kafkaslarda Ve Anadoluda Ermeni Mezalimi II	1995	38	Hariciye	452	1919
Kafkaslarda Ve Anadoluda Ermeni Mezalimi III	1997	55	Hariciye	475	1919-1920
Kafkaslarda Ve Anadoluda Ermeni Mezalimi IV.	1998	34	Hariciye	349	1920-1922
Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu	2001	108	Ada.	682	1918-1920
Ermeni Komiteleri	2001	1	Y.EE (Defter)	120	1891-1895
Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I.	2001	37	Dahiliye	740	1914-1919
Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II.	2001	89	Dahiliye	588	1919-1921
Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi	2001	1	Özet	262	1878-1923
Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi	2001	1	Rapor	1079	1877-1914
Ermeni Fransız İlişkileri I.	2002	75	Hariciye	680	1879-1918
Ermeni Fransız İlişkileri II.	2002	108	Hariciye	538	1918-1919
Ermeni Fransız İlişkileri III	2004	106	Hariciye	592	1920-1922
Ermeni İngiliz İlişkileri I.	2004	97	Yıldız	618	1845-1890
Ermeni İngiliz İlişkileri II.	2004	118	Yıldız	552	1891-1893
Ermeni İngiliz İlişkileri III	2006	124	Yıldız	547	1894-1895
Ermeni İngiliz İlişkileri IV.	2006	93	Yıldız/Hariciye	460	1896-1922

Ermeni Rus İlişkileri I.	2006	97	Yıldız	435	1841-1898
Ermeni Rus İlişkileri II.	2006	95	Yıldız	425	1899-1906
Ermeni Rus İlişkileri III	2006	73	Dahiliye/Yıldız	434	1907-1921
Ermeni Amerikan İlişkileri I.	2007	97	Hariciye/Yıldız	578	1839-1895
Ermeni Amerikan İlişkileri II	2007	93	Dahiliye/Yıldız	583	1896-1919
Ermenilerin Sevk Ve İskanı	2007	411	Dahiliye/Yıldız	1225	1878-1920
Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları I.	2008	58	Yıldız	457	1878-1895
Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları II	2008	46	Yıldız	502	1895-1896
Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları III	2009	63	Yıldız	521	1896-1909
Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları IV.	2009	87	Dahiliye	505	1909-1916
Adana Olayları I.	2010	132	Dahiliye	568	1909
Adana Olayları II	2010	60	Dahiliye	523	1909
Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol	2016	204	Dahiliye	703	1914-1915
Toplam:	1987-2019	8.307		38.881	(1692-1923)

Ermeni Sorunu Araştırmalarında I. Dönem: Emekli Büyükelçiler ve Albaylar Dönemi 1981-1992⁷

DAB denilince özellikle de kastedilen araştırma konusu Ermeni sorunu olunca söz konusu döneme ait bilgi ve belgeleri barındırması sebebiyle asıl kastedilen yer Osmanlı Arşivi'dir. Ermeni sorununun uluslararası alanda Türkiye için bir tehlike arz etmeye başlaması üzerine 1980 yılında dönemin Dışişleri Bakanlığı Arşiv Müdürü Kemal Girgin⁸, yine kendisi gibi emekli bir diplomat ve büyükelçi olan Şinasi Orel'den⁹ bu konuda yardım istemiştir. Osmanlı'nın son dönemine ait Hariciye Nezareti evrakı arasında Türkiye'nin haklılığını ortaya koyacak belge ve dokümanların olup olmadığının araştırılmasını isteyen Kemal Girgin'in bu teklifine, o zamanlar bakanlıktaki görevinden yeni emekli olan Şinasi Orel de olumlu cevap vermiştir. Bu konu üzerine birkaç ay süren bir fizibilite çalışması yapan Orel, dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen vasıtasıyla bu araştırma işinin koordinasyonunu yapmak üzere resmi olarak görevlendirilmiştir. Genelkurmay'ın Harp Tarihi Dairesi'nde görev yapan 4'ü albay, 1'i general olmak üzere 5 emekli subay da bu konu hakkında yapılacak araştırmada Şinasi Orel'in yanında görevlendirilmiştir. Orel, söz konusu ekiple birlikte 1980 yılında hemen çalışmaya başlayamamış zira 12 Eylül 1980 askeri darbesi olmuş, Orel de bu süreyi Amerika'da geçirmiş, Amerikan

- 7 Bu döneme ait yapılan çalışmalar hakkında herhangi bir yazılı kaynaktan bilgi ve belge mevcut değildir. Olaylar, şahıslar ve yapılan çalışmalar hakkındaki bilgiler 1987'den sonraki dönemde emekli büyükelçiler ve albayların yanında çalışan Osmanlı Arşivi bünyesinde görev yapan personelden sözlü ve yazılı olarak derlenmiştir. Bu kısmın yazılması sürecinde başta Başbakanlık Araştırmacısı Temur Çalkın, Başbakanlık Uzmanı Yusuf İhsan Genç, Osmanlı Arşivi'nin eski personeli Prof. Dr. Recep Karacakaya'nın yoğun katkıları vardır. Söz konusu dönemde emekli büyükelçi ve albayların yanında görev yapan Fethi Güngör, Cengiz Nurettin İşler, Eşref Yağcıoğlu'na ise ulaşamamıştır. (2014)
- 8 Kemal Girgin dış işlerinde görev yaptığı yıllara dair hatıralarını Diplomatik Kokteyl isimli eserinde kaleme almıştır. *Diplomatik Kokteyl*, Kemal Girgin, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2008. Emekli diplomatın diğer eserleri ise şunlardır: *Çağdaş Politika ve Diplomasi El Kitabı*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1975; *Politika Sözlüğü*, Hür Yayın, İstanbul, 1981, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982; *T.C. Hükümetleri Programında Dış Politikamız: 75 Yılın Panoraması 1923-1998*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1993; *Dünya'nın Dört Bucağı: Bir Diplomatın Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998; *21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti*, Okumuş Adam Yayınevi, İstanbul 2002. *Uluslararası İlişkiler-Modern İstihbarat ve Türkiye*, Okumuş Adam Yayınevi, İstanbul 2003.
- 9 Şinasi Orel (1915 - 2004), Türk asker, bürokrat, diplomat. 1960 yılında, Kurmay Albay rütbesindeyken, Milli Birlik Komitesi tarafından Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması için görevlendirilmiştir.(1960). 1971 yılında TBMM dışından Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır. (14 Mart 1971 - 13 Aralık 1971) Suriye, Pakistan ve Brezilya'da büyükelçilik görevinde bulunmuştur. <http://tr.wikipedia.org> (E.T: 06.04.2015). Andonyan Belgeleri olarak bilinen ve içerisinde Ermenilerin imha edilmesi yolunda emirler içerdiği söylenen ve Talat Paşa'ya atfedilen 52 telgraftan oluşan bu belgelerin tamamının sahte olduğunu yine Şinasi Orel ve kendisi gibi emekli bir diplomat olup Osmanlı Arşivi'nde Başbakanlık Araştırma Kurulu adına görev yapan Süreyya Yuca ispatlamışlardır: Şinasi Orel / Süreyya Yuca: *The Talât Pasha "telegrams": Historical fact or Armenian fiction?*, Lefkoşa 1983, Türkçe basımı: *Ermenilerce Talât Paşaya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*.

arşivlerinde Ermeni sorunu hakkında mevcut bilgi ve belgeleri derlemiştir. 1981 yılının sonunda ülkeye dönen Orel, vakit kaybetmeden emekli büyükelçiler-diplomatlar ve emekli albaylardan oluşan iki çalışma grubuyla Osmanlı Arşivi'nde çalışmaya başlamıştır. Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu¹⁰ adıyla Şinasi Orel'in önderliğindeki bu çalışma grubunda görev alan personel ise tespit edilebildiği kadarıyla şu isimlerden oluşmaktadır:

Tablo: 5 Emekli Büyükelçiler ve Albaylar

Koordinatör: Şinasi Orel	
I.Grup: Emekli Büyükelçi ve Diplomatlar	II.Grup: Emekli Albaylar ve Subaylar
Nejat ERTÜZÜN ¹	Süreyya YUCA ²
Sadun TEREM ³	Nedim ERAY ⁴
Muhtar AYRANCI	Muhsin BAYHAN
Celaeddin KIYAŞI	Naci ÇAKIN ⁵
Nihat DİNÇ ⁶	Mine Doralp
İlhan Akant ⁷	Daktilo Sekreteri: Arzu ÇERÇİ
Daktilo Sekreteri: Tarık GÜRGAN	

Şinasi Orel, emekli diplomatlar ve askerlerden oluşan bu iki çalışma grubuyla Osmanlı Arşivi'nde araştırmalarına başlamıştır. Ancak 80'li yılların başında Osmanlı Arşivi'nin bünyesinde bulunan belgelerin çok az bir kısmının tasnif edilmiş olması nedeniyle çalışmalar oldukça yavaş ilerlemiş, bunun üzerine Şinasi Orel çalışmalarının ağırlık merkezini Ermeni sorunu hakkında en çok hangi nezaretlerin yazışmış olabileceği düşüncesinden hareketle Dâhiliye ve Hâriciye Nezareti evrakları üzerine kaydırmıştır. Her iki nezaretin de evrakı o dönem tasnif edilmemiş ve kullanışsız olduğu için uzun yıllardır arşivde görev yapan eski personelin yardımıyla ve birazda el yordamıyla sondajlama çalışmalarına başlanmış, elde edilen bilgi ve belgeler transkribe edilerek kronolojik bir sıraya sokulmaya çalışılmıştır. 1982 yılında başlayan çalışmalar, 11 kişilik iki ayrı ekip ve iki kişilik sekreteryaya hizmetiyle belirli bir sisteme ve düzene oturtulmaya çalışılmıştır. Emekli diplomatlardan oluşan birinci grup içerik bakımından önemli olduğu düşünülen belgelerin tespiti ve tasnifiyle uğraşırken, bu belgelerin transkripsiyonu ve kronolojik sıraya sokulması işini ise emekli askerlerden oluşan ikinci grup üstlenmiştir.

10 Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu'nun kurumda araştırmalar yaptığı 1981-1992 yılları arasında kurumun genel müdürleri veyahut vekaleten kurumu yöneten en yetkili isimler atanma tarihleri sırasıyla şunlardır: Atilla Çetin (27.02.1980) Arşiv Genel Müd. Vekili; Lütfü Ergün (13.05.1980) Arşiv Genel Müd. Vekili; Emekli Korgeneral Bahattin Alpkan (30.02.1981) Arşiv Genel Müd. Vekili; Sabri Bahadır (04.10.1982) Cumhuriyet Arş. Daire Başk. Vekili; Emekli Albay Süha Gültay (03.01.1984) Osmanlı Arş. Daire Başk Vekili; Haluk Pekar (14.05. 1985) Devlet Arş. Genel Müd. Vekili; M. İsmet Binark (16.09.1985) Cumhuriyet Arş. Daire Başk; İsmet Miroğlu (11.05.1987) Devlet Arş. Genel Müd. Vekili; M. İsmet Binark (13.02.1992) Devlet Arş. Genel Müdürü, Kaynak: Düünden Bugüne Başbakanlık, DAGM Yay. Ankara 2004, s.123-124.

Şinasi Orel'in derleyip topladığı belgelerin ilk nüvesi o dönemin müsteşarı olan Kamuran Gürün'e¹¹ ulaştırılmış, Kamuran Gürün de bu belgeleri *Ermeni Dosyası*¹² adı altında bir kitap olarak yayınlamıştır. Ermeni sorunu hakkında ülkemizde en çok atıf alan ve ön planda olan eserlerin başında gelen Gürün'ün kitabının hemen hemen tamamına yakınının arka planında Şinasi Orel ve ekibinin hummalı çalışması yatmaktadır. Zaten Başbakanlık Araştırma Kurulu'nun çalışmaya başlaması, böyle bir ekibin ve araştırmamanın gerekliliği konusunda dönemin dışişleri bakanlığının ve personelinin mevcut hükümetler değişse bile yaklaşık 10 yıl kadar süren aralıksız ilgisi, desteği hatta ısrarı belirleyici olmuştur. Bu bakımdan devletin özellikle dış politika gibi ciddi bir alanda en azından bu araştırma süreci örnekleminde iyi bir devamlılık örneği gösterdiği söylenebilir. Osmanlı Arşivi binalarının ve mevcut çalışma koşullarının akademik bir araştırma yapmaya yetecek kadar düzenli fiziki bir alanının olmamasından dolayı Başbakanlık Araştırma Kurulu, kısa bir süre sonra Harp Akademileri'nde kendilerine tahsis edilen yere taşınmış, çalışmalarını burada sürdürmüştür. Bu araştırma sürecinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dışişleri Bakanlığı ve Dışişleri Arşivi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi ayrıca Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı gibi kurumlar sürekli iletişim halinde olmuşlardır.

Araştırma kurulunun genel amacı, Ermeni tarafının iddialarına karşı tüm dünyaya resmi bilgi ve belgelerin ışığında gerçeğin Ermeni tarafının iddia ettiği gibi olmadığını ispatlamak için yüzlerce cilde ulaşabilecek büyük bir eser yani bir "*Magnum Corpus*" hazırlamaktır. Bu bakımdan modernleşme çağının ansiklopedist mantığı burada devreye girmiş, Ermenilerin temel argümanları ellerinden alınarak olay, belge düzlemleri objektif bir tartışma zeminine çekilmek istenmiştir. Ermeni tarafının Doğu Anadolu'da nüfus çoğunluğuna sahip olup

11 Kamuran Gürün, (1924,-20 Temmuz 2004), Türk diplomat. Galatasaray Lisesi'ni ve Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nu (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirdi. 1948 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Çeşitli iç ve dış görevlerde bulunduktan sonra 1963-1967 yıllarında bakanlığın Genel Sekreter Ekonomik İşler Yardımcılığı'nda bulundu. Buna ek olarak yeni kurulan Bakanlıklar Arası Ekonomik Kurul'un ilk Genel Sekreterliği görevi de kendisine verildi. 1967 yılında büyükelçi olarak Bükreş'e atandı. Aynı yıl Gencay Gürün ile evlendi. 1970 yılında OECD Daimi Deleğeliğine, 1972'de Atina Büyükelçiliği'ne getirildi. 1976'da Yüksek Müşavir olarak merkeze döndü. 1978'de CENTO Genel Sekreteri, 1980'de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri (Müsteşar) oldu. 1982 yılında bu görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. 1984-86 yılları arasında Radyo Televizyon Yüksek Kurulu'nun ilk başkanlığını yaptı. Önce Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (1983-85), ardından Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü'nde (1986) öğretim görevlisi olarak Türk Dış Politikası ile İnkılâp Tarihi dersleri verdi. 1986-1994 yılları arasında Güneş sonra Hürriyet gazetelerinde "dış politika" köşe yazarlığı yaptı. Ermeni Dosyası adlı kitabı İngilizce ve Fransızca'ya çevrildi. 2004'te 80 yaşında ölen Gürün Zincilikuyu'da defnedildi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Kamuran_G%C3%BCr%C3%BCn (E.T. 15/07/2015). Eserleri ise şunlardır: Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983; İngilizce Baskısı, *Armenien File*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2015; Fransızca Baskısı: *Le Dossier Armenien*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2015, ; *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi; *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, *Doğunun Çağrısı*, Tekin Yayınevi, 2004.

12 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.

olmadığı, Anadolu coğrafyasındaki Ermeni varlığını tarihçesi, tarih boyunca Türk Ermeni ilişkileri, Ermenilerin Osmanlı döneminde açtıkları okullar, kiliseleri resmi kurumlar, binalar, misyonerlik faaliyetleri ile olan ilişkileri, bu ilişkilerin boyutları, erken dönemlerde yaşanan sorunlar, Ermeni toplumunun Osmanlı Devleti içindeki yaşantıları, Müslüman- Ermeni-Türk- Kürt mücadeleleri, hatta bunların yol açtığı temel asayiş problemleri, Ermeni isyanları, Ermenilerin bağımsızlık faaliyetleri, bunun için silahlı mücadeleye girişmeleri, Ermenilerin sistematik bir öldürme olayına maruz kalıp kalmadıkları, Ermeni çeteleri-komiteleri bu çetelerin faaliyetleri, uluslararası çevrelerin tüm bu olaylara ne şekilde müdahil oldukları, yaşanan tüm bu olaylar üzerine yapılan adli ve idari soruşturmalar, kovuşturmalar, adli ve idari yargılama süreçleri ve daha pek çok konu başlığı Başbakanlık Araştırma Kurulu'nun yaptığı çalışmalarda cevaplamak istediği temel sorular olmuştur. Ermeni meselesinin hemen hemen tüm yönlerini kapsayacak bu büyük eser vasıtasıyla dünya kamuoyu nezdinde Türk tarafının haklılığı ortaya konulmaya çalışılacak, söz konusu eser belli başlı batı dillerine çevrilerek tüm önemli ülkelerin kabinelerine ve kütüphanelerine gönderilecektir. Şinasi Orel'in araştırma ekibindeki personel, özellikle de emekli büyükelçiler Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Rusça ve Portekizce'yi çok iyi derecede bilmektedirler. Emekli askerler de iyi derecede Fransızca ve İngilizce bilmekte, ekibin tamamı da Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinleri çok iyi derecede okuyup anlayabilmektedirler. Zaten ekibin yaş dağılımı da 1980'lerde 60-70 aralığında olduğu düşünüldüğünde Başbakanlık Araştırma Kurulu'nun pek çok üyesi 1915-1930 yılları arasında doğmuş eski kültüre vakıf, devlet deneyimi olan, bürokratik ve akademik yazışmalara hakim olan kimseler oldukları söylenebilir.

Türk-Arap İncelemeleri Vakfı'nın 1985 yılında *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu* adı altında yaptığı organizasyonda dönemin başbakanı Turgut Özal da bulunmuş, arşivlerde gerekli idari ve fiziki düzenlemenin yapılarak Osmanlı Arşivleri'nin bir an önce kataloglanıp başta Ermeni sorunuyla ilgili belgeler olmak üzere tüm arşiv malzemesinin araştırmaya açılması kararı alınmış, kuruma üniversitelerin ilgili alanlarından mezun 500 kadar personel istihdamına karar verilmiş, bu karar da kısa bir süre sonra uygulamaya konulmuştur. 1986'da yapılan sınavlar sonucu Başbakanlık Uzman Yardımcısı olarak yeterliliği görülen 105 kişi kuruma kabul edilmiş, bu kişiler Ocak 1987'de kurumda çalışmaya başlamış, 1987 Haziran'ında ilk olarak Başbakanlık Uzman Yardımcıları Temur Çalkın ve Eşref Yağcıoğlu, aynı yılın sonlarında yine Uzman Yardımcıları Ali Kaya ve Fethi Düngör, daha sonraki dönemde ise 1988 yılında kurumda işe başlayan Recep Karacakaya, Oğuz Çakıl ve Cengiz Nurettin İşler, Şinasi Orel'in ekibine dahil olmuşlardır. Gençlerin katılımıyla hızlanan çalışmalar yine Harp Akademileri'nde devam etmiş, emekli büyükelçi ve askerlerin yanında, konuya dair müktesebat bakımından o yıllarda III. bir grup demek pek mümkün olmasa genç ve dinamik bir ekip daha oluşmuştur.

Bu ekip şu isimlerden meydana gelmektedir:

Başbakanlık Uzman Yard. Temur Çalkın (1987)

Başbakanlık Uzman Yard. Eşref Yağcıoğlu (1987)

Başbakanlık Uzman Yard. Ali Kaya (1987)

Başbakanlık Uzman Yard. Fethi Güngör (1987)

Söz. Per. Arşiv Uzmanı Recep Karacakaya (1988)

Söz. Per. Arşiv Uzmanı Oğuz Çakıl (1988)

Söz. Per. Arşiv Uzmanı Cengiz Nurettin İşler (1988)

Daktilo Memurları: Reyhan Öntaş (1987) ve Sevinç Akça (1990)

1987'den itibaren de Osmanlı Belgeleri'nde Ermeniler isimli "*Magnum Corpus*" seri yayınlanmaya başlanmıştır. 1692'den 1896'ya kadarki dönemi anlatan ve en son 1992 yılında 40. cildi yayınlanabilen bu eser ne yazık ki Şinasi Orel ve ekibinin amaçladığı şekilde basılıp dağıtılma imkânı bulamamış ancak DAGM'nin kütüphanelerinde birkaç takım master kopya halinde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu kısımda söz konusu eser tanıtılmaya çalışılacak ilerleyen bölümlerde ise 1992'den 2019'a kadarki sivilleşme sürecinde kurumun çıkardığı kitaplara tematik olarak bir sıra dâhilinde değinilecektir.

1- *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Cilt 1*¹³: 1691 ile 1870 tarihleri arasındaki dönemde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni toplumunun izini süren bu ilk ciltte toplam 184 belge kullanılmış, erken döneme ait bilgi ve belgelerin az olması sebebiyle 179 yıllık olaylar tek bir cilde sığdırılmıştır. Eser 18 sayfalık bir giriş, söz konusu 184 belgenin özeti ve transkripsiyonları dahil olmak üzere toplam 542 sayfadır.

2- *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Cilt 2*¹⁴: 1870-1877 yılları arasını kapsayan 2. Ciltte ise 112 belge transkripsiyonları ile birlikte verilmiştir. 15 sayfalık giriş kısmı olan eser toplam 529 sayfadır. Ağırlıklı olarak Hâriciye Nezâreti'ne ait belgeler kullanılmıştır.

3- *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Cilt 3*¹⁵: Bu cilt ise 13 Mart 1878-17 Temmuz 1879 arası döneme ait olup Osmanlı Devleti'nin Karlofça Anlaşması'ndan sonra en büyük toprak kayıplarına sebep olan Berlin Anlaşması ve Ermeni Sorunu denen olaylar zincirinin ilk kez uluslararası platforma taşınma sürecini Hâriciye

13 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Cilt 1*, Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu Seri:1, No:1, İstanbul 1987. XVIII+542 s.

14 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Cilt 2*, Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu Seri:1, No:2, İstanbul 1987. XV+529 s.

15 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Cilt 3*, Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu Seri:1, No:3, İstanbul 1987. XXXII+500 s.

Nezâreti evrakı üzerinden örneklemeştir. Esere 32 sayfalık bir giriş yazılmış söz konusu döneme ait 90 belge transkripsiyonları ile birlikte verilmiştir. Kaynakça ve indeks kısmıyla birlikte eser toplam 500 sayfadır.

4- *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Cilt 4*¹⁶: Bu cilt 17 Temmuz 1879'dan 30 Mart 1881 tarihleri arası dönemi kapsamaktadır. 35 sayfalık uzun bir giriş ve 125 belgenin transkripsiyonları ile birlikte verildiği eser toplam 514 sayfadır. Berlin Anlaşması sonrası oluşan yeni dengeler ve büyük güçlerin Osmanlı'ya karşı tutum ve yazışmaları, Ermeni sorununun giderek Osmanlı üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanılmaya başlanması bu cildin konusunu teşkil etmektedir.

Yazının hacmini daha da fazla genişletmemek için bundan sonraki ciltlerin ancak kapsadıkları tarihsel dönem ve şekilsel özelliklerini vererek bu seri hakkındaki bilgileri burada noktıyoruz:

Tablo 6: Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Serisi

Eser Adı	Kapsadığı Tarih	Belge Sayısı	Baskı Yılı	Sayfa Sayısı
OBE: 5	7 Nisan1881 - 7 Aralık 1884	124	1987	XXXIII+549 s.
OBE: 6	10 Ocak 1885 - 18 Aralık 1888	117	1988	XXXII+503 s.
OBE: 7	Ocak 1889 - 7 Ocak 1890	123	1988	XLIII+519 s.
OBE: 8	8 Ocak 1890 - 18 Eylül 1890	153	1988	XXXV+507 s.
OBE: 9	19 Eylül 1890 - 2 Haziran 1891	182	1988	XLI+517 s.
OBE: 10	1 Temmuz 1891 - 2 Haziran 1892	156	1988	XXIII+ 519 s.
OBE: 11	3 Haziran 1892 - 14 Mart 1893	163	1988	XXXI+523 s.
OBE: 12	15 Mart 1893 - 30 Haziran 1893	200	1988	XLIII+539 s.
OBE: 13	Temmuz 1893	200	1988	XXI + 539 s.
OBE: 14	27 Temmuz 1893 - 5 Ağustos 1893	1 ⁸	1988	XVII+ 655 s.
OBE: 15	1 Ağustos 1893 - 24 Ekim 1893	207	1988	XXXV+ 551 s.
OBE: 16	25 Ekim 1893 - 19 Aralık 1893	107	1988	XXV + 527 s.
OBE: 17	20 Aralık 1893 - 25 Ocak 1894	52	1989	XVII + 577 s.
OBE: 18	27 Ocak 1894 - 31 Mart 1894	84	1989	XLI + 485 s.
OBE: 19	2 Nisan 1894 - 8 Mayıs 1894	79	1989	LXXXIII+537 s.
OBE: 20	8 Mayıs 1894 - 31 Temmuz 1894	145	1989	LVII+ 519 s.
OBE: 21	1 Ağustos 1894 - 30 Eylül 1894	214	1989	LXV + 551 s.
OBE: 22	12 Eylül 1894 - 13 Kasım 1894	139	1990	LVII + 509 s.
OBE: 23	13 Kasım 1894 - 2 Aralık 1894	137	1990	XLV + 507 s.
OBE: 24	3 Aralık 1894 - 21 Aralık 1894	146	1990	LXI + 511 s.
OBE: 25	21 Aralık 1894 - 10 Ocak 1895	122	1990	LVII + 495 s.
OBE: 26	11 Ocak 1895 - 7 Şubat 1895	132	1990	XLIX + 503 s.
OBE: 27	7 Şubat 1895 - 13 Mart 1895	101	1991	XLVI + 583 s.
OBE:28	14 Mart 1895 - 30 Nisan 1895	137	1991	LXI + 479 s.
OBE: 29	1 Mayıs 1895 - 31 Mayıs 1895	100	1991	LI + 537 s.
OBE: 30	1 Haziran 1895 - 8 Temmuz 1895	139	1991	LXIX + 495 s.
OBE: 31	24 Ocak 1895 - 21 Temmuz 1895	233 ⁹	1991	XLIX + 477 s.
OBE: 32	9 Temmuz 1895 - 15 Ağustos 1895	104	1991	LVII + 477 s.

16 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 4, Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu Seri:1, No:4, İstanbul 1987. XXV+692 s.

Eser Adı	Kapsadığı Tarih	Belge Sayısı	Baskı Yılı	Sayfa Sayısı
OBE: 33	16 Ağustos 1895 - 10 Eylül 1895	97	1991	XXXV + 477 s.
OBE: 34	11 Eylül 1895 - 9 Ekim 1895	162	1992	LIX + 461 s.
OBE: 35	10 Ekim 1895 - 25 Ekim 1895	164	1992	LXXXIII + 451
OBE: 36	26 Ekim 1895 - 8 Kasım 1895	178	1992	LXI + 475 s.
OBE: 37	9 Kasım 1895 - 26 Kasım 1895	193	1992	LXI + 477 s.
OBE: 38	27 Kasım 1895 - 18 Aralık 1895	169	1992	LXV + 503 s.
OBE: 39	18 Aralık 1895 - 16 Ocak 1896	142	1992	XXXIII + 507 s.
OBE: 40	1891 - 25 Ocak 1894 ¹⁰	-	1992	512 s.
Toplam	1881-1896	5.406	1987-1992	20.469

Osmanlı Belgeleri'nde Ermeniler serisi 40. ciltte bitirilmiştir. Şinasi Orel ve ekibinin tamamlamak istediği târih aralığı ve kapsama ulaşamamasında çok farklı etmenler söz konusudur. Ermeni sorunu karşısında uluslararası platformda siyaseten Türkiye'nin en zorda kaldığı yıllar Özal hükümetleri zamanında olmuştur. Turgut Özal'ın akademik bir zihniyetle olaylara yaklaşımı ve arşivlerin tüm dünyaya açılması yönündeki ilgi ve alakası Özal'ın vefatından sonra kalıcı bir devlet politikası haline getirilememiş, emekli büyükelçiler ve askerlerden oluşan Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu dağıtılmış, bu personelin kurumla ilişkisi kesilmiştir. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler isimli çalışma ise ancak 16 Ocak 1896 tarihine kadar getirilebilmiş, alelacele çalışma sonlandırılmış, söz konusu eser basılıp, İngilizceye çevrilip kütüphanelere ve dünyanın belli başlı ülkelerin parlamentolarına gönderilmek şöyle dursun ancak birkaç takım ciltlenip master kopyalar halinde kurumun kütüphanelerinde ve araştırma salonlarında çürümeye mahkûm edilmiş, böylelikle Şinasi Orel ve ekibinin yaptığı yaklaşık 12 yıllık çalışma ve birikim heba edilmiştir. Bunda şüphesiz kurumun o dönemki idarecilerinin de etkisinin olduğu söylenebilir. Zira sivilleşme adı altında gerçekleşen bu süreç Ermeni sorunu konusundaki eldeki akademik hazırlar bulunuşluğu da bir çırpıda yok etmiştir. Bu süreç yaşanırken idareciler ise kurumun yayınladığı her çalışmanın altına birinci yazar olarak kendi imzalarını atmaktadırlar, 30 civarında yayında birinci yazar olarak adı geçen İsmet Binark bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Ermeni Sorunu Araştırmalarında II. Dönem: Sivilleşme Süreci ve Tematik Yayınlar (1992-2019)

Şinasi Orel ve ekibinin kurumdan tasfiyesini müteakip dönemde de, devlet nezdinde olmasa bile kurum bazında DAGM için Ermeni sorunu hakkındaki çalışmalar yine ilk önceliği teşkil etmiş, kitaplar yazılmaya, eserler hazırlanmaya devam edilmiştir. Hazırlanan eserlerin erken tarihlieleri genel çerçeve çizen ve sorunu genel anlamda ele alan eserler olmakla birlikte sonraki dönemde hazırlanan çalışmalar ve belge yayın formatındaki kitaplar gerçekten

sorunu belirli bir tema dâhilinde ele alan güzel ve orijinal derleme çalışmalarıdır. 1992 yılında BOA bünyesinde kurulan Ermeni Araştırmaları grubu 2019 yılına kadar yaklaşık 50 farklı ismin ortaklaşa çalışması sonucu 35 cilt daha eser yayınlamıştır. Her kitabın hazırlanması sürecinde yaklaşık 8-10 kişilik bir çalışma grubu oluşturulmuş bazı isimler uzun bazı isimler ise daha kısa süreli olarak Ermeni Araştırmaları grubunda çalışmışlardır. Ancak 1992'den sonraki sivilleşme sürecindeki ekibin içerisinde orta düzeyde İngilizce bilen birkaç kişinin dışında araştırma alanının doğası gereği Ermenice, Rusça, Fransızca, Almanca vs. gibi batı dillerini okuyup anlayacak, bu konuda yazılmış mevcut yabancı literatürü takip edecek tek bir kimse dahî yoktur. Ancak konuya olan ilgisini devam ettiren, bu konuda önemli bir doktora tezine imza atan, Ermeni sorunu hakkında ülkemizin önde gelen uzmanlarından birisi olan ve yakın tarihte kurumdan ayrılan Prof. Dr. Recep Karacakaya'yı istisna tutmak gereklidir.¹⁷

Tablo 6: Ermeni Araştırmaları Grubunda Çalışan B.O.A.. Personeli

Ahmet Altıntaş	Bilge Kaya	Mehmet Canatar	Nuran Koltuk
Ahmet Ergün	Bülent Kulüp	Muhammed Safi	Oğuz Çakıl
Ahmet Özkılınc	Cafer Durmuş	Murat Cebecioğlu	Osman Uslu
Ahmet Semih Torun	Cengiz Nurettin İşler	Murat Yüzbaşıoğlu	Recep Karacakaya
Ahmet Şahin	Eşref Yağcıoğlu	Mustafa Çakıcı	Salih Kahrman
Ali Coşkun	Fethi Güngör	Mustafa Karazeybek	Seher Dilber
Ali Haydar Geçinir	Fuat Yavuz	Mustafa Küçük	Sezgin Demircioğlu
Ali Kaya	Gülşen Ergun	Mustafa Oğuz	Temur Çalkın
Ali Mesut Birinci	Habibe Topaloğlu	Mustafa Serin	Uğurhan Demirbaş
Ali Osman Çınar	Hacı Osman Yıldırım	Mücahit Demirel	Ümmühani Cerrahi (Ünemlioğlu)
Ayhan Özyurt	Hüseyin Özdemir	Necati Aktaş	Vahdettin Atik
Ayşe Erol	Kadir Aytar	Numan Yekeler	Yılmaz Karaca
Aziz Mahmut Uygun	Kamil Akbulut		

Eserler üzerine yapılan inceleme ve değerlendirme sürecinde söz konusu eserlerin yayım tarihlerinden ziyâde Ermeni sorunu ve 1915 olaylarının devlet nezdinde nasıl değerlendirildiği dikkate alınmıştır. Zira tüm bu yaşananlar karşı Osmanlı Devleti'nin ilk resmi yorumu olayların isyan yani toplu bir kalkışma olduğu yönündedir. 1992 sonrası kurum bünyesinde ve askerlerden, diplomatlardan bağımsız olarak sürdürülen Ermeni Sorunu hakkındaki araştırmaları genel olarak şu başlıklar altında toparlamak mümkündür:

17 Ermeni Araştırmaları Grubu'nda çalışan Recep Karacakaya, aynı konu üzerine İstanbul Üniversitesi'nde bir doktora çalışması da yapmıştır. *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923) İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İst. 1999*; ayrıca ilerleyen süreçte araştırmalarını genişletmiştir. Kitaplaşan çalışmaları ise şunlardır: *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (Doktora Tezi)*, Toplumsal Dönüşüm Yay, İst. 2005; *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, Gökkuşbu Yay, İst. 2005; *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastleri*, 47 Numara Yay, İst. 2010; *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, İ. Mangaltepe ile birlikte, İst. 2010; *1909 Adana Ermeni Olayları*, Y. Sarımay ile birlikte, İdeal Kültür Yay, İst. 2012 vb.

A. Ermeni Olaylarını İsyân Kavramı Çerçevesinde Ele Alan Yayınlar

Ermeni sorunu hakkında devletin ilk yorumları olayları İsyân çerçevesi içerisinde değerlendirmek olmuştur. Bu bağlamda DAGM'nin *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyânları* isimli 4 ciltlik çalışması bunun ilk örneğidir. Eserin ilk cildinde¹⁸ Fransız İhtilâli ve bu ihtilal neticesinde tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımının bu olayları başlattığı yönünde bir vurgu vardır. Bu bakımdan cildin kapsadığı tarihsel dönem 1878-1895 arası periyottur. Zira 1915 olaylarının tarihsel temelleri sorgulanmadan yapılacak yorumların sağlıklı olmayacağı da yine kitabın önsözünde vurgulanan noktalardan birisidir. Zeytun'daki Ermeni olaylarıyla başlayan belge serisinde toplam 58 farklı konu ve temada belge çevirisi yapılmıştır. Söz konusu ciltteki belgelerde ağırlıklı olarak Yıldız Perakende [Y.PRK ve alt kodları] fonunda tasnifli belgeler kullanılmıştır. II. Cilt¹⁹ 1895-1896 yılları arasında giderek yoğunlaşan Ermeni isyanlarını konu edinmektedir. Toplam 46 belgenin çevirisinin yapıldığı bu ciltte doğu ve güneydoğu bölgesinde eş zamanlı olarak patlak veren isyanlar nakledilmektedir. Mamuratülaziz, Diyarbakır, Urfa, Antep, Hınıs, Erzurum, Van, Bitlis vb. yerlerdeki isyanlar ve ayrıca Ermenilerin Galata'daki Bank-ı Osmânî (Osmanlı Bankası) baskınları gibi ilginç içeriğe sahip belgeler bu ciltte transkribe edilmiştir. Bu ciltte de çoğunlukla Yıldız Perakende fonuna ait belgeler kullanılmıştır. III. Ciltse²⁰ 1896-1909 arası diğer ciltlere nazaran daha uzun bir dönem içerisinde yaşanan isyanların aktarıldığı bir çalışmadır. Osmanlı Bankası baskını sonrası İstanbul'da meydana gelen olaylar ve bunlarla ilgili yaklaşık 40 sayfalık askeri teftiş raporuyla başlayan bu ciltte, Bitlis Sason'daki Ermeni eşkıyasına yönelik alınacak tedbirler ve Talori bölgesindeki isyanlara karşı devletin başlattığı harekât süreci tüm ayrıntılarıyla aktarılmış, son kısımda ise Adana, Antakya, Dört Yol ve civarında çıkan olaylarla ilgili belgelerin çevirisi verilmiş, Adana olaylarıyla ilgili bir Divân-ı Harp kurulması ile ilgili kayıtlarla bu cilt, son bulmuştur. Bu ciltte aktarılan belge sayısı 63 olup daha çok Dâhiliye Nezâreti ve alt fonlarına ait evraklar kullanılmıştır. IV. ve son ciltte²¹ Adana olaylarıyla ilgili soruşturma süreci nakledilmiştir. Olaylara karışan pek çok isyancı Adana'daki İngiliz konsolosluğuna sığınmış ve konsolosluk bu şahısları Divân-ı Harb-i Örfî'ye teslim etmek istememiştir. Devlet ve Ermeni patrikhanesinin seçtiği kimselerin de aralarında bulunduğu bir teftiş heyeti kurulmuş, bu heyet Adana olaylarını araştırmak üzere bölgeye gönderilmiştir. Yine son kısımda Van ve çevresindeki Ermeni isyanlarına dair belgelerle birlikte toplam 87 belgenin çevirisiyle bu cilt tamamlanmıştır.

18 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyânları (1878-1895)*, I, Ankara 2008, XIII+457 s.; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyânları (1909-1916)*, IV, Ankara 2009, XI+505 s.

19 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyânları (1895-1896)*, II, Ankara 2008, IX+502 s.

20 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyânları (1896-1909)*, III, Ankara 2009, XI+521 s.

21 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyânları (1909-1916)*, IV, Ankara 2009, XI+505 s.

B. Büyük Devletlerin Ermeni Meselesindeki Rollerini ve Etkileri İnceleyen Yayınlar

Ermeni ulusunun Osmanlı Devleti'ne başkaldırması ve bağımsızlığını kazanmak için silahlı mücadeleye girişmesinin altında pek çok etken yatmaktadır. Uluslaşma süreci ve bu bağlamda Ermeni toplumunda oluşmaya başlayan ayrılıkçı politik bilinç dönemin önemli aktörleri tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştır. Devletin kayıtlarında önceleri Düvel-i Ecnebiyye (Ecnebî Devletler) olarak tanımlanan Avrupa'nın önde gelen devletleri devletin zayıflamasına paralel olarak Düvel-i Muazzama'ya (Büyük, Muazzam Devletler) dönüşmüşlerdir. Osmanlı'da yaşanan isyan hareketlerini maddi manevi destekleyen bu devletler, çoğunlukla insan hakları ve dînî özgürlük adı altında bunları yapıyor olsalar da pek çok insanın hayatını kaybetmesine sebep olan acı olaylar zincirinin başlamasında ve uzun süre devam etmesinde en büyük etmenlerden birisi olmuşlardır. Sağladıkları siyasi ve lojistik destekler de bunun en güçlü kanıtlarıdır. Bu bağlamda DAGM'nin Ermeni olaylarında yabancı devletlerin payını sorgulayan yayınlar yapması kaçınılmaz olmuştur. Zira belge koleksiyonlarında bunları destekler mahiyette binlerce kayıt mevcuttur. Fransa, İngiltere, Rusya ve Amerika'nın Ermeni olaylarındaki rolünü sorgulayan eserler bu kapsamda DAGM'nin yaptığı yayınlar olarak değerlendirilmelidir.

1. Ermeni- Fransız İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde yaşanan uluslaşma hareketlerinden çıkar sağlamak isteyen devletlerin başında Fransa gelmektedir. Bu sebeple Ermeni sorunu denen olaylar silsilesinde Fransa'nın ne kadar payının olduğunu da ayrıca incelenmesi, gerekli mevzulardan birisidir. DAGM'nin üç ciltlik "*Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri*" isimli serisi de bu amaca yönelik yapılan çalışmalardan birisidir. Eserin birinci cildi²² 1879-1918 yılları arasındaki 39 yıllık süreyi kapsamaktadır.

[...] "*Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rusya ve İngiltere arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu probleme sonradan dâhil olan ve bu iki devletin izlediği politikalara destek olan Fransa da Ermeni probleminin bu günlere gelmesinde büyük rol oynamıştır.*"²³

Ayrıca Fransa'nın, Katolik Mezhebinin Ermeniler arasında yayılmasını istemesi ve mezhep temelinde oluşan bir yakınlıkla uluslararası platformda İngiltere ve Rusya'ya karşı pozisyonunu güçlendirmek düşüncesi Ermeni-Fransız yakınlaşmasının açıklayan bir başka sebeptir. Eserin birinci cildinde

22 *Osmanlı Belgelerine göre Ermeni-Fransız İlişkileri I (1879-1918)*, Ankara, 2002, XVIII+680 s.

23 *A.g.e.*, s. V.

ağırlıklı olarak Hâriciye Nezâreti ve Yıldız fonuna ait belgeler kullanılmıştır. İlk cildi meydana getiren 75 belgenin Fransızca olanları tercüme edilmiş ve sadeleştirilmiş, diğerleri ise aynı şekilde transkribe edilmiştir. İlk belge Zeytun olaylarının ardından Maraş ve Halep'te tutuklananların haklarını gözetmek bahanesiyle Fransız Büyükelçiliği tarafından verilen 8 Mart 1879 tarihli notadır. Fransız basınının doğuda yaşanan olaylara dair tutumu, Fransız bürokrat ve devlet adamlarının, büyükelçiliklerinin Ermeni bağımsızlık hareketinin öncüleriyile yaptıkları görüşmeler, Fransa'da Ermeni hareketini maddi manevi destekleyen kurum-kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve yardım dernekleri vb. konular bu cilde konu edilmiştir. Eserin ikinci cildinde²⁴ ise 1918-1919 arası dönemde yaşanan Fransız- Ermeni ilişkilerine dair belgeler mevcuttur. 108 belgenin çevirileriyle beraber verildiği bu ciltte Anadolu'nun özellikle güney kesimlerinin Fransız askerleri tarafından işgaliyle, Fransız ve Ermeni askerlerinin birlikte hareket ederek pek çok asayiş problemine yol açtıkları görülmektedir. Altı numaralı belge de bunun en açık kanıtıdır.²⁵ İtilaf kuvvetleri pek çok bölgeyi Ermeni askerleriyle birlikte işgal etmişler, bölgeyi istila ettikten sonra ise Ermeni çetelerini deyim yerindeyse halkın üzerine salmışlardır. Osmanlı Devleti her ne kadar "*Dörtüyl ve Adana'ya gelecek olan Ermeni ve Fransız askerlerinden oluşan işgal kuvvetlerine iyi muamelede bulunulması için bölgeye tebligatta bulunmuş*"²⁶ ise de devletin bu çabaları ve çırpınışları yetersiz kalmıştır. İlk cildin önsözünde iki cilt olarak planlandığı belirtilen çalışma üç cilde uzamıştır.²⁷ Üçüncü ciltte 1920-1922 yılları arasındaki Ermeni-Fransız ilişkilerine dair belgeler nakledilmiştir. Bu dönemde Fransız işgalinin yaşandığı bölgede, bölgeyi işgalden kurtarmak için kurulan yerel milis güçler ve sivil toplum örgütleri (Müdâfaâ-i Hukuk Cemiyetleri) de olaylara dahil olmaktadır. Maraş halkının mâlen, bedenlen ve nakden güçleri yettiğince savunmaya hazırlandıklarına dair 3. Kolordu Kumandanlığı'nın şifresi²⁸ ile başlayan ciltte, Ermeni- Fransız işbirliğiyle devam eden mezalimler, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin işgalleri ve yaşanan olayları protesto etmek için çıktıkları telgraflar, işgal kuvvetlerince yapılan tutuklamalar, Fransız ve Ermenilere karşı sürdürülen sokak savaşları vb. konulara ait toplam 106 belge çevirileriyle beraber aktarılmıştır.

2. Ermeni- İngiliz İlişkileri

1915 olayları sürecine gelinceye kadar Osmanlı toplumundaki Ermeniler üzerinde etki kurmaya çalışan bir başka büyük devlet İngiltere'dir. Bu bağlamda Ermeni-İngiliz ilişkilerinin tarihsel arka planını ortaya koyan

24 *Osmanlı Belgelerine göre Ermeni-Fransız İlişkileri II (1918-1919)* Ankara- 2002, XV, 538 s.

25 *A.g.e.* s. 12 ve ayrıca 10 numaralı belge "*Yüzde sekseni Ermenilerden oluşan Fransız müfrezesinin Adana'ya geldiği*" ; 82 nolu belge: "*Fransız işgalinin İngiliz işgalinden farklı olduğu ve Fransız birlikleri içerisinde çok miktarda Ermeni askerinin bulunduğu*".

26 *A.g.e.* 2 nolu belge, s. 3.

27 *Osmanlı Belgelerine göre Ermeni-Fransız İlişkileri III (1920-1922)*, Ankara. 2004, XVI, 592 s.

28 *A.g.e.* Belge No: 1, s. 3.

bu bağlamda bir çalışmanın da yapılması gayet doğaldır. DAGM'nin de bu konuda yayına hazırladığı Ermeni-İngiliz ilişkileri çalışması bu anlamda önem taşımaktadır. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İlişkileri*'nin ilk cildi²⁹ 1845-1890 yıllarını kapsamaktadır. 97 belgenin aktarıldığı bu ciltte Ermeni'lerin İngiliz sınırları içindeki propaganda ve örgütlenme faaliyetleri, kamuoyu çalışmaları, İngiliz bürokrasisinin ve yönetici kesiminin tutumu ve olaylara ne şekilde dâhil olduğu ve bu durumun Osmanlı tarafına yansımaları gibi konular ele alınmıştır. Eserin ikinci cildi³⁰ ise 1891-1893 arası döneme ilişkindir. Merzifon'da meydana gelen Ermeni ayaklanması ve bu ayaklanmaya büyükelçilik ve konsoloslukları vasıtasıyla destek veren İngiltere'nin olaylara müdahalesi, olaylara karışan kişilerin Ankara Mahkemesi'nde yargılanması, İngiltere'nin bu yargı sürecine de müdahil olması eserin merkezini teşkil etmektedir. Bu ciltte kullanılan 118 belge ise ağırlıklı olarak Yıldız fonuna aittir. Eserin üçüncü cildi³¹ 1894-1895 yılları arasında yaşananlara dairdir. Bu ciltte, İngiliz kamuoyunu kendi lehine çevirmeye çalışan Ermeniler ve İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin faaliyetleri, *Daily Telegraph*, *Standart*, *Saint James Gazette*, *Morning Chronicle*, *Pall Mall Gazette*, *Sun*, *Globe* ve *Westminster Gazette* gibi yayın organlarında Osmanlı Hükümeti aleyhine çıkan yazılar, bu propaganda çalışmalarının etkilerini azaltmak isteyen Osmanlı Hariciyesi ve Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın karşı çalışmaları, Lordlar kamarasında Ermeni tarafına destek veren üyeler ve bu minvaldeki konuları havi çoğunlukla Yıldız fonuna ait 124 belge aktarılmıştır. Eserin dördüncü³² ve son cildi ise 1896'dan 1922'ye kadar geçen süreci yansıtan belgelerden oluşmaktadır. Konsoloslukları vasıtasıyla olaylara dair bilgi toplayan İngilizlerin Ermeni propagandası etkisiyle tarafsız raporlar iletmemeleri, Osmanlı'ya verilen notaların üzerine yapılan tahkikatlar, Doğu Anadolu'da olaylara karışan ve İngiliz konsolosluklarının yardımıyla Osmanlı askeri nezaretinde İran'a sürülen Ermeni komitacıları, Londra'da Ermenilerin propagandalarını engel olmak isteyen Osmanlı hariciyesinin faaliyetleri, olayları araştırmak üzere Anadolu'ya gelen İngiliz parlamento üyeleri ve onlara devletin sağladığı kolaylıklar gibi konularda genellikle Dâhiliye Nezareti fonlarına ait 93 belge yayınlanmıştır.

3. Ermeni-Rus İlişkileri

19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerine uzun yıllar süren savaşlar damgasını vurmuştur ve yüzyıl bunlarla hatırlanmaktadır. Bunda Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması ve Rusya'nın bu durumdan yararlanarak Osmanlı coğrafyası üzerindeki etki alanını genişletmek istemesinin payı büyüktür. Bu amacı gerçekleştirmek için Rusya, coğrafi avantajını da kullanarak, Osmanlı Ermenilerini maddi manevi desteklemiş, her türlü askeri ve lojistik desteği

29 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890) I*. Ankara 2004, XX, 618 s.

30 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893) II*. Ankara 2004, XX, 552 s.

31 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895) III*. Ankara 2006, XXI, 547 s.

32 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV*. Ankara, 2006, XVII+460 s.

Ermenilere vermiştir. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri* işte bu tarihi süreci vurgulayan bir seridir. Eserin birinci cildi³³ 1841-1898 yılları arasında yaşanan olaylara dair belge koleksiyonlarından oluşmaktadır. 97 belgeden müteşekkil bu ciltte Rusya'nın Osmanlı Ermenileri üzerinde din ve mezhep ortaklığı vasıtasıyla etki oluşturma niyetleri, bunun için uluslararası arenada yaptığı siyasi faaliyetler, Ermenilere el altından gizlice sağladığı silah yardımları ve lojistik destekler, Rus basını ve kamuoyunda Osmanlı aleyhinde ve Ermeniler lehinde çıkan haberler ve yayınlara dair belgeler transkribe edilmiştir. 1899-1906 periyodunu kapsayan ikinci ciltte³⁴ ise Sason olayları sırasında Rusya'ya göç eden 20-25 bin civarındaki Ermeni nüfusun Rusya'nın baskısıyla Osmanlı Devleti'ne tekrar geri gönderilmeleri süreci, Rusya'da silahlanıp Osmanlı sınırında eşkıyalık yapan komitacılar ve çeteler, Ermenilerin çıkarma hazırlıkları yapmaları, sınıra yönelik taarruzlar ve sızmalar, bunlar karşısında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerden söz eden 95 belge mevcuttur. Üçüncü ve son cilt³⁵ 1907-1921 arası döneme dairdir. Bu dönemde de Rusya'ya göç eden Ermenilerin Ruslar tarafından silahlandırılıp teşkilatlanmaları, Rusya'nın Doğu Anadolu'daki konsoloslukları vasıtasıyla Ermenileri silahlandırması ve lojistik destekte bulunması, Rusya içindeki Ermeni propaganda faaliyetleri, Osmanlı-Rus Savaşı ihtimali ve bundan yararlanmak isteyen Ermenilerin Van ve çevresine yönelik yaptıkları taarruz hazırlıkları, Kars ve Ardahan çevresinde Ermeni çetelerinin yaptıkları katliamlar, Kafkas Cephesi'nde Rus-Ermeni işbirliği gibi çeşitli konu başlıklarından oluşan 73 belge transkribe edilmiştir.

4. Ermeni-Amerikan İlişkileri

Dünya siyasi arenasına diğer büyük devletlere göre nispeten geç dâhil olan ancak savaşa aktif olarak katılmaması ve savaş sürecinde silah ticareti başta olmak üzere ekonomik yönden kendine güzel bir tarihsel konjonktür yakalamasının da etkisiyle dünya siyasetinde ağırlığını giderek hissettirmeye başlayan Amerika, yine Ermenilere dair tarihsel süreçte etkin rol oynayan devletlerden birisidir. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri* adlı iki ciltlik koleksiyon bu süreci vurgulayan bir belge yayını serisidir. İlk cildi³⁶ 1839-1895 arası 56 yıllık periyoda ilişkin 97 belgeden oluşmaktadır. Diğer eserlerde olduğu gibi bu eserde de bu kez Amerika'da sürdürülen Ermeni propaganda faaliyetleri, Ermenilerin Amerikan senatosu ve kamuoyunu Osmanlı aleyhine kışkırtmaları, yaşanan olayları abartıp olduğundan farklı göstererek Osmanlı'yı Amerika karşısında zor durumda bırakmaya yönelik çalışmaları, ayrıca Ermeni komitaları için dernekler kurup yardım toplamalarına ilişkin belge ve kayıtlar transkribe edilmiştir. Eserin ikinci cildi³⁷ ise 1896-1919 arası

33 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) I*, Ankara, 2006, XV+435 s.

34 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1899-1906) II*, Ankara, 2006, XII+425 s.

35 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921) III*, Ankara, 2006, XI+434 s.

36 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Ankara, 2007, XV+578 s.

37 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919) II*, Ankara, 2007, XIII+583 s.

dönemi kapsamaktadır. Bu ciltte de basın yayın kanalıyla sürdürülen Ermeni propagandaları, Amerikan basınında çıkan haberler ve röportajlar, Amerikan misyonerlerinin Osmanlı sınırları içindeki faaliyetleri, Boston, Chicago ve New York'ta Ermenilerin düzenledikleri mitingler, Avrupa'daki Ermeni örgütleriyle Amerika'daki Ermeniler arasındaki ilişkiler vb. gibi konularda 93 belge mevcuttur.

A. Ermenilerin İsyan Sürecinde Yaptıkları Katliam ve Mezalimi Vurgulayan Yayınlar

Ermeniler isyan sürecinde özellikle Doğu Anadolu'da ve Kafkaslar'da pek çok kanlı olaylara sebep olmuşlardır. Bağımsız bir Ermeni devleti kurma yönündeki taleplerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirebilmek için silahlı direnişin caydırıcı etkisinden faydalanmak istemişler, Kafkaslar'da ve Anadolu'da katliam olarak nitelendirilebilecek sistematik mezalimlere girişmişlerdir. DAGM de mezalim olarak nitelendirilecek bu olaylara dair dört ciltlik bir belge koleksiyonu hazırlamıştır. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlîmi* serisinin ilk cildi³⁸ 1906-1918 yılları arasında yaşanan olaylara ilişkindir. Ermenilerin Revan'da 25 köyü tümünden yakmaları, Ermeni ve Rusların Musevilere yaptıkları katliam, Ermeni ve Rusların yine Trabzon, Bayburt, İspir, Van, Bitlis, Hizan ve çevresinde yaptıkları toplu katliamlar, Payas ve Dörtöl'de Fransız ve Ermenilerin halkı katletmelerine ilişkin 26 belge bu ciltte transkribe edilmiştir. İkinci cilt³⁹ yalnızca 1919'a aittir. Bu ciltte de Ermenilerin Müslümanlara yaptığı mezalimler hakkında İngilizlerin bilgilendirilmesi, Kilis ve Adana havalisindeki Fransız-Ermeni işbirliği ile işlenen suçlar, Erzurum, Nahçıvan, Kars, Kağızman, Batum, Ardahan ve havalisinde yapılan katliamlar, köy baskınları ve köylerin yakılması gibi konulara dair 38 belge aktarılmıştır. Üçüncü ciltse⁴⁰ 1919-1920 yıllarına kapsamaktadır. Nahçıvan ve Şarol havalisinde 45 Müslüman köyünün saldırılara maruz kalması ve toplam 4000 kişinin Ermenilerce öldürülmesi, Erzurum, Bayezid, Iğdır, Karaorgan, Maraş çevresindeki katliamlar, Çıldır, Zaruşat, Şüregel ve Ağbaba'da 40 köyde toplam 2000 kişinin katledilmesi, 1918-1920 arasında yalnızca Kars havalisinde öldürülen Müslüman sayısının 25.000'e ulaştığı, Tortum'da 64 köyün yakılıp 3700 Türk'ün öldürüldüğü, Oltu livası dahilinde Ermenilerin bir yıl zarfında 10.693 Türkü katlettikleri, Sarıkamış'ta 18 köyde toplam 5000 kişinin öldürülmesi, yine 1918-1920 yılları arasında Nahçıvan'ın Şeril ve Saderek muntıklarında 56 köyde yapılan katliamda 428 kişinin öldürülüp 7000 kişinin açlıktan ve soğuktan donarak ölmesi, Dereilyas bölgesi ve civarında 10.000 hanenin yakılması, 50.000 kişinin öldürülmesi gibi

38 *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlîmi I: 1906-1918 = Armenian Violence and Massacre in The Caucasusand Anatolia Based on Archives*. Ankara, 1995.- LXIII+642 s.

39 *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlîmi II: 1919 = Armenian Violence and Massacre in The Caucasusand Anatolia Based on Archives*. Ankara, 1995.-XI+452 s.

40 *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlîmi III: 1919-1920 = Armenian Violence and Massacre in The Caucasusand Anatolia Based on Archives*. Ankara, 1997.-XXXI+475 s.

Ermenilerin bölgedeki mezalimini istatistikî verilerle ortaya koyan 39 belge transkribe edilmiştir. Dördüncü cilt⁴¹ 1920-1922 tarihleri arasında yaşanan olaylara dairdir. Bu ciltte Ermenilerce yapılan katliamdan kurtulan kimsesiz çocuklara ait defterler, ayrıca Oltu, Göle, Aşkale, Şüregel, Tercan, Zeytun, Demirkapı, Pülümür, Zaruşad'ta yapılan katliamlar, Ermenilerin Kars'tan göç ettirilen 35.000 kişiyi katletmesi gibi olaylara dair 34 belge transkribe edilmiştir.

Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları mezalimin sorumluları elbette ki tüm bir Ermeni halkı değil, yabancı devletlerin destek ve tahrikiyle silahlanan Ermeni komiteleridir. Özellikle 1890-1895 arası dönemde bu komiteler birçok savaş ve insanlık suçu işlemişlerdir. *Ermeni Komiteleri*⁴² isimli eser de bu suçlara dair kayıtların nakledildiği bir çalışmadır. 1880'lerden sonra silahlanmaya başlayan Ermeniler ülkenin her yerinde büyük bir isyan hareketi başlatmışlar 1881'de Erzurum'da *Anavatan Müdâfileri*, 1882'de de Van'da *Kara Haç Cemiyeti*'ni kurmuşlardır. 1887'de İsviçre'de kurulan *Hınçak* ve Kafkasya'da 1890'da kurulan *Taşnaksutyun Cemiyeti* aracılığıyla da Anadolu'yu yangın yerine çevirmişlerdir. 1893'teki eş zamanlı Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Merzifon, Tenos, Aziziye, Tokat bölgesinde çıkan isyanlarda suçlu bulunanlar Ankara İstinaf Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. II. Abdülhamid de, Ermenilerin yaptıkları bu eylemleri her yönüyle ortaya koyan bir raporu Zabtiye Nazırı Nazım Paşa başkanlığındaki karma bir komisyona hazırlatmıştır. İşte *Ermeni Komiteleri* isimli çalışma Nazım Paşa'nın 4 Şubat 1895 tarihinde hazırlayıp Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu raporun transkribe edilmiş halidir.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri serisi yine Ermeni mezalimini vurgulayan ve iki ciltten müteşekkil bir başka seridir. 1914-1919 yıllarını kapsayan ve genellikle I. Dünya Savaşı dönemine ait belgeleri içeren ilk ciltte⁴³ Ermeni ve Rusların işbirliği halinde Müslüman ve Musevileri katletmeleri, Trabzon, Bitlis, Van, Terme, Kilis, Adana, Zor, Batum, Ardahan, Kars, Sarıkamış, Nahçıvan ve Elviye-i Selâse'nin sınırları içindeki diğer yerlerde yaptıkları katliamlara dair 37 belgenin çevirisi yapılmıştır. 89 belgeden müteşekkil ikinci ciltte ise 1919-1921 sürecinde Ermeniler tarafından yapılan mezalime dair belgeler aktarılmıştır. Yine mezalimin yoğun olarak yaşandığı yerler Erzurum, Kars, Sarıkamış, Iğdır, Hınıs, Bayburt, Ünye, Ayıntab, Maraş, Adana ve havalisidir. Erzurum'da Ermeniler tarafından yapılan katliam ve talana dâir devletin o dönem kaleme aldığı defter ve cetveller de yine bu ciltte mevcuttur.

41 *Arşivo Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlîmi IV: 1920-1922 = Armenian Violence and Massacre in The Caucasus and Anatolia Based on Archives.* Ankara, 1998.-X+349 s.

42 *Ermeni Komiteleri (1891-1895).* Ankara, 2001.-XIV+120 s.

43 *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919) = Documents on Massacre Perpetrated By Armenians.* Ankara 2001, XXII+740 s.

B. Bölgesel Ölçekte Yaşanan Olayları Anlatan Kapsamı Sınırlı Eserler

Osmanlı Devleti'nin Kuzeydoğu, Güneydoğu ve Doğu sınırları ayrıca Çukurova bölgesi Ermeni olaylarının ve isyan hareketlerinin en yoğun yaşandığı yerler olarak göze çarpmaktadır. 1909'da 31 Mart Vakası'nın hemen akabinde meydana gelen *Adana Olayları*'nda şehirde büyük bir kargaşa çıkmış, hem Müslüman hem de Ermeni ahalden pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Olayları bastırmakta yerel güvenlik güçleri yetersiz kalmış, Mersin üzerinden deniz yoluyla bölgeye birkaç tabur asker sevk edilmiş, Adana'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Adana Olayları hakkında yabancı basında çıkan kasıtlı haberler devletçe tezkip edilmiş, olaylarda sorumluluğu bulunan Cebel-i Bereket sancağı Mutasarrıfı Asaf Bey dâhil pek çok kişi Dîvan-ı Harp'de yargılanmıştır. Ağırlıklı olarak Dâhiliye Nezareti fonuna ait 132 belgenin kullanıldığı *Adana Olayları*⁴⁴ isimli eserin ilk cildinde olayların tarihsel arka planları işte bu şekilde çizilmiştir. İkinci ciltte⁴⁵ ise *Adana Olayları*'nda sorumluluğu bulunanların yargılama sürecine dair belgeler yoğunluktadır. Buna göre Adana eski valisi Cevad Bey gözetim altına alınmış, Mustafa Remzi Paşa görevden alınmış, Adana Ermeni Murahhası Muşeh Efendi tutuklanmış, Adana valisi değiştirilmiş diğer pek çok suçlu kimse de yapılan yargılamalar sonucu çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

C. Ermeni Meselesini Çözmek İçin Yapılan Sevk ve İskân Sürecini Anlatan Yayınlar

Osmanlı Devleti hem Ermeni isyan hareketlerini bastırmak, hem Ermenilerin ve diğer Osmanlı tebaasının can ve mal güvenliğini sağlamak için bazı adli ve idari kararlar almış, bunları uygulamaya koymuştur. Ermeni komiteleri ve derneklerinin faaliyetlerine son verilmesi, tüm bu derneklerin ve komitelerin yöneticilerinin tutuklanmasına yönelik 24 Nisan 1915 tarihinde çıkarılan bir genelgeyle devlet olayların önünü almak istemiştir. Ruslarla işbirliği halinde doğuda pek çok olaya karışan Ermenilerin yoğun yaşadıkları yerler başta olmak üzere devlet bu bölgelerden daha güvenli bölgelere Ermeni nüfusunu sevk ve iskâna tabi tutmuş, ancak asla sınır dışı etmemiş imparatorluk sınırları dışına çıkarmamıştır. Van, Erzurum, Bitlis, Çukurova havalisindeki Ermeniler kafileler halinde Musul vilayeti ve Halep'in Güneydoğusuna, Zor Bölgesine nakledilmişlerdir. İstanbul, İzmir, Trakya gibi yine Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları diğer bölgeler ise bu uygulamadan muaf tutulmuşlardır. *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*⁴⁶ isimli eserde sevk ve iskan öncesi yaşanan olaylar, bunların sebepleri, komitelerin faaliyetleri, alınan sevk ve

44 *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, I*, Ankara-2010, XVIII+568 s.

45 *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, II*, Ankara-2010, X+523 s.

46 *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Ankara 2007, XXXII+1225 s.

iskan kararı, iskanın hangi bölgelere yapıldığı, bu sürecin nasıl finanse edildiği, sürecin takibi, süreçte ihmal ve kusuru bulunan yöneticiler, memurlar ve sivil kişilere dair yapılan adli uygulamalar gibi pek çok farklı konuda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Dâhiliye, Hariciye ve Yıldız fonuna ait evrakların ağırlıklı olarak kullanıldığı 1225 sayfalık bu eser Ermeni olaylarını ve iskân sürecini en ince ayrıntısına kadar belgelerle ortaya koyan en derli toplu eser olarak göze çarpmaktadır.

Sevk ve iskân süreci hakkında son yayınlanan eser ise *Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol* ismini taşımaktadır ve 2016 tarihli'dir.⁴⁷ Bu eser de önceki araştırma ve mevcut belge birikiminin üzerine temellendirilmiş olmakla birlikte daha çok Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî'ne ait bilgi ve belgelerin kitap içindeki oransal yoğunluğu yönüyle dikkati çekmektedir. Zira sevk ve iskân sürecine dair bürokratik yazışmalar her ne kadar vilayetler, kazalar vs ile İstanbul merkez arasında yürütülüyor olsa da tahriratların sıklığı ve iletişim hızı bakımından açıkta kalan kronolojik boşlukların olduğu muhakkaktır. Şifre kalemine ait evrakların analitik tasniflerinin tamamlanması ile merkez ve taşra arasındaki yazışmalar ve nispeten makro metinlerin detaylı bir şekilde belirtmediği hususlar bu bağlamda şifre evrakları ile açığa çıkarılmış olmaktadır. Böylelikle iskan sürecini, şifre kaleminde mevcut telgraf çözümleri aracılığıyla günü gününe takip etmek mümkün olmaktadır. Ayrıca diğer yayınlardan farklı olarak ilk kez bu kitapta Genelkurmay ATASE arşivinde bulunan ve iskân sürecine dair bazı önemli kararları ve raporları ihtiva eden dökümanlar kullanılmış, belge havuzu bir bakıma çeşitlendirilmiştir.

D. Süreci Genel Olarak Anlatan Eserler, Tarihçeler, Raporlar, Kronolojiler

Ermenilerin başlattığı isyan süreci ve buna karşın alınan tedbirler ve uygulamaya konulan işlemlerin arka planında pek çok Osmanlı bürokratinin payı ve katkısı vardır. Mevcut durumu tespit için Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yapılan araştırma inceleme gezileri, kurulan tahkikat-komisyonları, komisyon raporları sonucu açılan davalar ve kurulan mahkemeler, bunların aldıkları kararlar, merkeze yazdıkları raporlar, layihalar, fezlekeler, kitapçık, broşür ve kitaplar da bu konunun anlaşılmasına yardımcı olacak ilk elden kaynaklar olarak dikkati çekmektedir. Bu bağlamda DAGM erken dönemli bu tarz metinleri de yayına hazırlamış Ermeni araştırmaları içerisinde ayrı bir önem arz eden bu rapor ve tarihçeleri de bilim dünyasının kullanımına sunmuştur.

⁴⁷ *Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay, Ankara, 2016, 703.

Hüseyin Nazım Paşa'nın *Ermeni Olayları Tarihi*⁴⁸ adlı eseri bunlardan ilkidir. 1894-1896 süreci Ermeni isyan hareketlerinin en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. Bu isyanların yaşandığı zamanda en yetkili bürokratik kurumlardan birinin başında bulunan Hüseyin Nazım Paşa⁴⁹ tüm bu süreci ve yaşanan olayları derlemiş ve bunları Sultan II. Abdülhamid'e 3 Ocak 1897 tarihinde *Ermeni Tarih-i Vukuâtı* adıyla sunmuştur. Yıldız Esas fonunda iki cilt halinde ve toplam 543 sayfadan ibaret bulunan bu eser 1994 yılında tıpkıbasım olarak yayına hazırlanmıştır. Kitaptaki ana başlıklar ve alt bölümler çok net olmamakla birlikte Ermeni fesadının iç yüzü, Ermeni ihtilal komitelerinin teşekkülü, Hınçak komitesinin kuruluşu, amaçları ve faaliyetleri, anarşist fikirleri, İstanbul'daki Hınçak komitesi şubesi ve bu şubenin talimat ve tahrikiyle meydana gelen suikast ve cinayetler, Ermenilerin yoğun yaşadığı yerlerde yaşanan olaylar ve yapılan tahkikatlar, mahkeme kararları, Romanya'da yakalanan Ermeni anarşistleri, bunlarla ilgili yabancı basında çıkan haberler, Sason ve Talori hadiseleri, İstanbul'un çeşitli yerlerinde örgütlenen Ermeni ihtilal komiteleri, Van eski Valisi Bahri Paşa'nın Ermenilerce yaralanması, Fransa Marsilya'da faaliyet gösteren Ermeni taraftarı gazeteler, Ermeni ihtilal komitelerinin Van, Konya, Ankara, Sivas, İzmit, Merzifon, Adana ve Maraş'ta sebep oldukları olaylar ve benzer konular kitabın ilk cildinin önemli kısımlarıdır. Ayrıca ilk cildin son kısmında Trabzon'dan Bitlis'e kadar Ermenilerin çıkardığı olayları araştıran Heyet-i Teftişîye'nin Layihası ve Hınçakyan Sosyalist İhtilal Fırkası Programı da bulunmaktadır. İkinci ciltte yine Ermenilerin muhtelif yerlerde meydana getirdikleri öldürme, yaralama, adam kaçırma, tehdit gibi suçları bildiren raporlar, ihtilal için İran'da silahlanmaya başlayan Ermeniler hakkında bazı bilgiler, merkezi Van'da bulunan Ermeni İhtilal Komitesi'nin içtüzüğü, Van, İzmit, Erzurum, Trabzon, Bayezid, Kayseri ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde Ermenilerin çıkardıkları bazı olaylar, Van, Hüdavendigar ve Galata'da ele geçirilen yüklü miktarda silah ve mühimmata dair ayrıntılı bilgilerin yanında Ermeni ihtilalcilerine Avrupa devletlerinin yaptığı yardımları konu edinen jurnaller ve bazı Ermeni müfsitlerinin derviş kılığında İstanbul'da dolaşarak Musevi ve Ermeni ahaliyi tahrik etmeleri gibi ilginç bilgiler de mevcuttur.

*Münir Süreyya Bey Raporu*⁵⁰ olarak bilinen eser de yine bu minvalde erken dönemli kaynaklardan birisi olup 2001 yılında DAGM tarafından yayına hazırlanmıştır. Tiflis Başşehbenderi Münir Süreyya Bey⁵¹ tarafından *Ermeni*

48 Hüseyin Nazım Paşa. *Ermeni Olayları Tarihi*, Ankara 1994, C.I., LV+463 s. Hüseyin Nazım Paşa. *Ermeni Olayları Tarihi*.-Ankara 1994. C:II., VIII+487 s.

49 1854'te İstanbul'da doğan Hüseyin Nazım Paşa'nın Zaptiye Nazırlığı 28 Temmuz 1890 - 4 Kasım 1896 tarihleri arasındadır. Paşa, 8 Aralık 1927'de İstanbul'da vefat etmiştir.

50 *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)* (Münir Süreyya Bey'in Raporu). Ankara, 2001. XVII+1079 s.

51 Münir Süreyya Bey'in (1871-1932), 1892'de Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemî'nde başlayan memuriyet hayatı Barselona, Bern, Tiflis, Viyana, Brüksel, Sao Paulo, Cenevre gibi yerlerde Şehbender seviyesinde sürmüş, Cumhuriyetin ilanı sonrasında da Madrid, New York, Atine gibi yerlerde Başşehbender olarak devam etmiştir. 1932'de Hariciye Vekaleti Protokol Umum Müdürlüğü görevindeyken 10 Nisan 1932'de vefat etmiştir. *A.g.r.*, s. XVII.

Meselesinin Geçirmiş Olduğu Safahât-ı Siyasiyyeye Dair Tarihçe (1877-1914) adıyla kaleme alınan eser 9 Temmuz 1916 yılında tamamlanmıştır. Münir Süreyya Bey, halen Hariciye Siyasi fonunda 2875/9 dosya gömlek numarasıyla kayıtlı bulunan raporu hazırlarken 183 adet arşiv belgesine de atıfta bulunmuş, ayrıca Sarı Kitap olarak da bilinen *Document Diplomatiques, Affaires Arméniennes, Projects de Reformés Dans L'empire Ottoman (1893-1897)* adlı eserden de nispeten yararlanmıştır. İlk bölüm, dönemin önde gelen devletlerinin (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya, Avusturya- Macaristan) Hariciye Nezareti'ne verdikleri 11 Haziran 1880 tarihli ortak nota ile başlamaktadır. İkinci bölümde 1894 Sason isyanları ve 1897'ye kadar yaşanan süreçler hakkında bilgi verilmekte, üçüncü bölümde ise I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede yaşanan diğer olaylar konu edinilmektedir.

Süreci anlatan genel kapsamlı bir eser olan *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*⁵² isimli çalışma ise 1994 yılında yayına hazırlanmış, 1995 yılında aynı eser İngilizce⁵³ olarak tekrar bir baskı yapmıştır. Kurumun sivilleşme süreciyle birlikte hazırlanan en eski tarihli eserlerden birisi olan bu çalışmada 1915-1920 arası tarihsel döneme yani I. Dünya Savaşı'na ait bilgi ve belgeler akademik kamuoyunun dikkatine sunulmaktadır. Kitaptaki belgelerin büyük bir kısmı Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)'ne aittir. Diğer belgeler de Dahiliye Nezareti'nin diğer bazı kalemleri ve Meclis-i Vükelâ mazbatalarından oluşmaktadır. İlk kısımdaki belgeler Dörtyol Ermenilerin sevki, Ayntab muhacirlerinin Zeytun'a sevki, Konya'ya Ermeni sevkini durdurulup bundan sonraki sevk ve iskânın Halep, Zor ve Urfa civarına yapılması, Ayaş ve Çankırı'da bulunan Ermenilerin kimlik ve meslek bilgileri, Haçin ve Dörtyol'dan çıkarılan Ermenilerin sayısı ve gönderildikleri yerler, Meclis-i Vükelâ'nın tehcir kararı, boşaltılan Ermeni köylerinin mevcut durumu, sürgün edilen Ermenilerin borçlarının alınmayacağı, sevk edilen Ermenilerin yollarda korunmaları, bunlara saldıranların cezalandırılmaları, Ermeni nüfusun Bağdat hattının doğusuna, batısına ve güneyine yerleştirilmeleri, Ermeni sevkியatının emniyet içinde yapılması, sahipsiz Ermeni çocuklarının durumu, Dersim eşkiyasının Ermeni kafilelelerine saldırıları, tehcir olunan Ermenilerin metrûkatı hakkında yapılacak muameleler, Konya, Diyarbakır ve Akşehir'den yapılan sevkler, Zor'a gelen Ermeniler, Tehcir sırasında suç işleyenlerin yargılanması vb. gibi süreci ayrıntılı bir şekilde anlatan konu başlıklarından oluşan toplam 272 belge transkripsiyonları ile birlikte verilmiştir.

*Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu*⁵⁴ isimli çalışma ise Ermeni olaylarına dair yaşananların izlerini Azerbaycan arşivi belgelerinden sürmeye çalışan farklı formatta bir eserdir. Zira Azeri coğrafyası sınırları içerisinde pek

52 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*. Ankara, 1994. XXXIX+627 s

53 *Armenians in Ottoman Documents (1915-1920)*. Ankara, 1995, XLIV+641 s.

54 *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920)*. Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001, XXXI+ 682 s.

çok kanlı olay yaşanmış, bölgede yaşayan diğer etnik unsurlar gibi Ermeni mezalimine maruz kalan Azeri halkı da 1915 ve sonrasında yaşanan bu olaylardan doğrudan etkilenmiştir. Azerbaycan Milli Arşivi ile ortak hazırlanan bu eserde Ermeni saldırılarına dair resmi belge ve tutanaklar, *Azerbaycan Fevkalade Soruşturma Komisyonu*'nun raporları, İtilaf Devletlerinin bölgedeki uygulamaları ve 1918-1920 yılları arasında yapılan resmi yazışma metinleri mevcuttur. Eserin girişinde Azerbaycan Milli Arşivi yöneticisi Atahan Paşayev'in giriş yazısı vardır. Paşayev'in giriş yazısında Erivan, Nahçıvan ve Karabağ bölgesine Ruslar eliyle ilk etapta iskân edilen 82.377 kişilik Ermeni nüfusunun bölgenin nüfus dinamiklerini nasıl değiştirdiği, benzer uygulamalar sonucu 20. Yüzyıl başlarında Güney Kafkasya'ya Ruslar tarafından 1.000.000'dan fazla Ermeni'nin iskân edilmesi ve bölgedeki Ermeni nüfusunun 1.300.000'e ulaşması, Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarında bu şekilde yaratılan Ermeni Vilayetleri, *Azerbaycan Fevkalade Soruşturma Komisyonu*'nun 6 ciltlik soruşturma raporları, 1919'a kadar geçen süreçte bu rapor ve soruşturma dosyalarının 3500 varaklık 36 cilde ulaştığı gibi ilgi çekici bilgi ve belgeler mevcuttur. Tüm bu yaşananların sonucunda Ermeniler, Rusya yardımıyla Azerbaycan topraklarının % 20'lik bir kısmını ele geçirmişler ve 1.000.000'dan fazla insanı göçmen haline getirmişlerdir. Ayrıca eserde Ermeni komitelerinin Şemahi, Guba, Bakü, Gökçay, Kazah, Novobayezid, Zangezür gibi bölgelerde yaptıkları katliamlar, Ermenilerin Nahçıvan'ı Müttefik Devletlerin yardımıyla ele geçirmeleri ve buralarda yaşanan kanlı olaylar, Karabağ'da çıkardıkları karışıklıklar ve bölgeyi ele geçirme istekleri, Erivan'daki Müslümanlara yapılan saldırılar, Bakü'de yapılan barış görüşmeleri gibi yaşanan tüm adli, siyasi insani ve toplumsal olaylara dair toplam 108 belge transkripsiyonları ile birlikte aktarılmıştır.

DAGM'nin yayınları arasından çıkan bir diğer eser ise Dr. Recep Karacakaya tarafından hazırlanan *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi*⁵⁵ adlı çalışmadır. Kitabın içinde önce, Ermeni meselesinin uluslararası platforma taşınmasının başlangıç tarihi olarak kabul gören 1878'den Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürece kadar arşivde mevcut belgeler kronolojik bir sıraya sokularak iskelet bir metin oluşturulmuş daha sonra bu belgeler dönemin gazete, dergi ve mecmualarında çıkan haber ve yazılar vasıtasıyla deyim yerindeyse etlendirilmiş, böylelikle kronolojik ve bibliyografik bir veri tabanı oluşturulmuştur.

Eserdeki kronolojik belge sırasının 1896'ya kadar olan kısmında iskelet malzemeyi yukarıda tanıtılan 40 ciltlik *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler* oluşturmaktadır. Eserde Ermeni sorunu üzerine erken dönemli bazı referans metinleri kaleme alan araştırmacıların (*Esat Uras, Kamuran Gürün, Mim Kemal Öke vb.*) yayınları da ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Ermeni sorunu hakkında bibliyografik eserler ve ikincil kaynakları listelemek kolay olsa da ilk elden kaynakların kronolojik bir sıra dâhilinde bilim camiasına sunulmuş olması eseri

55 *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi, (1878-1923)*. İstanbul 2001, XVI+262 s

bu yönüyle alanında öncü kılmaktadır. Ampirik arşiv malzemesinin neredeyse günü gününe listelenmiş olması bu sahada araştırma yapacak bilim insanları için büyük bir kolaylık sağlamakta, ayrıca takip edilen bu metot kısa bir zaman dilimine odaklanmak isteyenler için de eseri kullanışlı bir hale getirmektedir. Söz konusu kronoloji bir sene sonra bu kez İngilizceye çevrilerek⁵⁶ yayına hazırlanmış ve eserin daha geniş kitlelere ulaşması amaçlanmıştır.

Sonuç

Ermeni sorunu hakkında Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın yaklaşık 30 yıl içerisinde yaptığı araştırma, inceleme ve yayınlarının sistematik bir incelemeye tabi tutulduğu bu çalışmada devletin resmi bir kurumu olarak DAB'ın kendisine çizilen resmi sınırlar içerisinde elinden geleni yaptığını söylemek ve hakkını teslim etmek yerinde bir yorum olacaktır. Söz konusu süre içerisinde 18 farklı isimde 75 cilt eser yayınlanmış olup bu eserlerde transkribe edilen orijinal belge sayısı 8.307, bu belgelerin çevirileriyle beraber toplam sayfa sayısı ise 38.881'dir. Ermeni tarafının iddialarını muhatap alıp bu konuda yanlış ya da eksik bilinen bazı konuları aydınlatmak adına yapılan bu yayınların ne kadar büyük bir külliyat teşkil ettiği ortadadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın 30 yılı aşkın yayın serüveni bu bakımdan üniversite çevrelerine ve bağımsız araştırmacılara cesaret vermiş, arşiv belgelerinin tarafsız bir şekilde bilim dünyasına sunulmasında tutulan yol ve yöntem de yine sonraki dönemlerde yapılan pek çok çalışmanın önünü açmıştır.

Ermeni araştırmaları konusunda yapılan bunca doğru hamlelerin yanında ne yazık ki bazı eksiklikler, yanlışlıklar ve kurumsal hatalar da yok değildir. 1987'de çok miktarda genç personel alımıyla büyük bir ivme kazanan Ermeni araştırmalarına sonraki yıllarda gereken özen gösterilememiş, Şinasi Orel ve ekibiyle birlikte beş yıl gibi uzun bir süre çalışan ve bu konuda belirli ihtisas seviyesine ulaşan personelin sayısı artırılamadığı gibi kurumsal anlamda bir geri gidiş de yaşanmıştır. Sivilleşme süreci olarak tanımladığımız bu süreçle birlikte 1992'den sonra Ermeni araştırmaları grubunda 2019 yılına kadar -18 yılda- 50 farklı isim çalışmış, bu kimseler de araştırma sahasına bir türlü kendilerini ait hissedememişler sonraki dönemde de pek çok personel doktoralarını bitirip çeşitli üniversitelerde görev almışlardır. Emekli diplomatlar ve askerlerle başlayan süreçte toplamda doğu ve batı dillerinden dokuzuna ileri derecede hâkim olan diplomat ve askerler de muadillerini yetiştirememişler, yanlarında uzun yıllar çalışan personeller ise sivilleşme süreciyle birlikte farklı birimlere kaydırılmışlardır. Çoğu o dönemde 25-30 yaş aralığında olan bu genç kuşağa en başta Ermenice olmak üzere İngilizce, Fransızca, Rusça, Almanca gibi Ermeni araştırmalarında doğrudan bilinmesi gereken dillerin öğretilmesi

56 Recep Karacakaya, *A Chronology of the Armenian Problem with a Bibliography (1878-1923)*. Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2002, (XV+259 s.)

için kurumsal yatırımların yapılamamış olması eldeki nitelikli insan kaynağının da motivasyonunu düşürmüş, bu insan kaynağı bir şekilde heba edilmiştir. Devlet nezdinde 1915 olayları olarak da sıkça telaffuz edilen Ermeni olayları hakkında 2010 yılından sonra olayların yüzüncü yıl dönümüne yani 2015'e kadar geçen süre içerisinde tek bir yayın dahi yapılmamış, önceden yayınlanan eserler de yeteri kadar tanıtılıp uluslararası bilim camiasına ulaştırılamamıştır. Devletin en yüksek makamlarından dahi Türkiye'nin arşivlerinin yerli-yabancı herkese açık olduğu ve Ermeni sorunu hakkında araştırma yapmak isteyen herkesin arşivlere koşulsuz-şartsız girebileceği çağrısı yeteri kadar sorunun muhataplarına anlatılamamış ya da karşı taraf bu çağrıyla anlamak istememiştir. Tüm bu olumsuz tabloya rağmen bu konuda ileriye dönük bir adım atılması için hala çok geç kalınmış değildir. Mevcut eserlerin batı dillerinde tekrar yayına hazırlanmaları, uzun yıllardır bu konuda çalışan personelin de ihtisası göz önünde bulundurularak yeni araştırma ekiplerinin oluşturulması, personelin motivasyonunu artırıcı diğer bazı kurumsal adımların atılması, Devlet Arşivleri Başkanlığı'nı kısa bir süre içerisinde yine bu konuda hak ettiği yer olan referans bir kurum haline getirecektir.

KAYNAKÇA

- AKANT, İlhan *Moskova Otel National 333 Numaralı Oda*, 1990, (Basım yeri ve yılı tespit edilememiştir).
- AKTAŞ, Necâti- Binark İsmet - *El-Arşifü'l- Osmânî*, IRCICA, Amman, 1986.
- Armenians in Ottoman Documents (1915-1920)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995. ss.XLIV+641.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I: 1906-1918 = Armenian violence and massacre in the Caucasus and Anatolia based on archives*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995, C.I, ss.LXIII+642; C.II, 1919, Ankara, 1995, ss.XI+452; C.III, 1919-1920, Ankara, 1997, ss.XXXI+475; C.IV, 1920-1922, Ankara, 1998, ss.X+349.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Spor*, kitabı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayın No:1, İstanbul, 2018.
- Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2001, ss.XXXI+682.
- Birinci Milli Arşiv Şûrâsı*, (20-21 Nisan 1998), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Tebliğler-Tartışmalar, Ankara, 1998.
- ÇAKIN, Naci, *Osmanlı - Rus Savaşı (1828-1829)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.
- ÇAKIN, Naci, Orhon, Nafiz *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi (1793-1908)*, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Seri No:2, Ankara, 1978.
- ÇETİN, Atilla *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1979.
- ÇULUK, Sinan, "Türk Arşivciliği Üzerine Bir Zihniyet Tahlili", *Arşiv Dünyası Dergisi*, 2007, Sayı:9, ss.9-38.
- Tehcire Giden Yol*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2016, ss.703.
- DİNÇ, Nihat *Gönüllü Diplomat*, İthaki Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

- Dünden Bugüne Başbakanlık*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004.
- Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001, ss.XIV+120.
- Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)*, (Münir Süreyya Bey'in Raporu), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001, ss.XVII+1079.
- Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919) = Documents On Massacre Perpetrated By Armenians*. Ankara, 2001, ss.XXII+740; C.II, (1919-1921), Ankara, 2001, ss.X+588.
- GENÇ Yusuf İhsan vd, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1992, 2. Baskı İstanbul, 2000, 3. ve son baskı İstanbul, 2010.
- GİRGİN, Kemal, *21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti*, Okumuş Adam Yayınevi, İstanbul, 2002.
- GİRGİN, Kemal, *Çağdaş Politika ve Diplomasi El Kitabı*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- GİRGİN, Kemal, *Diplomatik Kokteyl*, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2008.
- GİRGİN, Kemal, *Dünya'nın Dört Bucağı: Bir Diplomatın Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
- GİRGİN, Kemal, *Politika Sözlüğü*, Hür-Yayın, İstanbul, 1981.
- GİRGİN, Kemal, *T.C. Hükümetleri Programında Dış Politikamız: 75 Yılın Panoraması 1923-1998*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1993.
- GİRGİN, Kemal, *Uluslararası İlişkiler-Modern İstihbarat ve Türkiye*, Okumuş Adam Yayınevi, İstanbul, 2003.
- GÜRÜN, Kamuran, *Armenien File*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2015; Fransızca Baskısı: *Le Dossier Armenien*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2015.
- GÜRÜN, Kamuran, *Doğunun Çağrısı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2004.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- GÜRÜN, Kamuran, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, tarih yok, yer yok.
- GÜRÜN, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

<http://nairobi.be.mfa.gov.tr/> (Erişim: 06.04.2015)

- Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1994, C.I, ss.LV+463. Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*. Ankara, 1994, C.II, ss.VIII+487.
- KARACAKAYA, Recep, *A Chronology of the Armenian problem with a bibliography (1878-1923)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2002, ss.XV+259
- KARACAKAYA Recep, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi, (1878-1923)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2001, ss.XVI+262.
- Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi*, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Yayın No:2, İstanbul, 2019.
- OREL, Şinasi - Yuca Süreyya, *Talat Paşa'ya İthaf Edilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- OREL, Şinasi- Yuca Süreyya, *The Talât Pasha "Telegrams": Historical Fact or Armenian Fiction?*, Lefkoşa, 1983.
- Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Türk - Arap İncelemeleri Vakfı, İstanbul, 1985.
- Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, I*, Ankara, 2010, ss.XVIII+568; C.II, Ankara, 2010, ss.X+523.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1878-1895), I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008, ss.XIII+457; C.II, (1895-1896), Ankara, 2008, ss.IX+502; C.III, (1896-1909), Ankara, 2009, ss.XI+521; C.IV, (1909-1916), Ankara, 2009, ss.XI+505.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, ss.XV+578; C.II, (1896-1919) Ankara, 2007, ss.XIII+583.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890) I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004, ss.XX+618; C.II, (1891-1893) Ankara, 2004, ss.XX+552; C.III, (1894-1895), Ankara, 2006, ss.XXI+547; C.IV, (1896-1922), Ankara, 2006, ss.XVII+460
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1994, ss.XXXIX+627
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Cilt 1-40*, Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu, Seri:1-40, No:1-40, İstanbul, 1987-1992.
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, ss.XXXII+1225.

- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006, ss.XV+435; C.II, (1899-1906) Ankara, 2006, ss.XII+425; C.III, (1907-1921) Ankara, 2006, ss.XI+434.
- Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri I (1879-1918)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002, ss.XVIII+680; C.II (1918-1919) Ankara- 2002, ss.XV+538; C.III, (1920-1922) Ankara, 2004, ss.XVI+592.
- ÖZEMRE Ahmet Yüksel, *Portreler, Hatıralar*, Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı İstanbul, 2007.
- SERTOĞLU Midhat, *Muhtevâ Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1955.
- Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu (17-19 Kasım 2005)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2005.

EKLER

Tablo 5 ve Tablo 6'ya Ait Sonnotlar

- 1 Nejat Ertüzün, Sofya, Mısır gibi önemli şehirlerde büyükelçi olarak görev yapmıştır.
- 2 Süreyya Yuca'nın Şinasi Orel'le birlikte ortak bir çalışması mevcuttur. *The Talât Pasha "telegrams" : Historical fact or Armenian fiction?*, Lefkoşa 1983, Türkçe basımı: *Ermenilerce Talât Paşaya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.
- 3 Sadun Terem 27 Temmuz 1999 yılında 86 yaşındayken bir süre tedavi gördüğü Özel Acıbadem Hastanesi'nde vefat etmiştir. Üsküp'de doğan Sadun Terem, Galatasaray Lisesi ve İstanbul İktisat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, 1938 yılında Dışişleri Bakanlığı'na atanmıştır. 86 yaşında ölen Terem, 42 yıllık meslek yaşamı süresince Türkiye'yi Roma, Cenevre, Sofya, Madrid, Nairobi gibi merkezlerde temsil etmiştir. Evli ve bir çocuk babası olan Sadun Terem'in cenazesi Küçükaly Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. Sabah Gazetesi, 27.07.1999 Salı. 01.04.1968-01.08.1973 tarihleri arasında Türkiye'nin Nairobi Büyükelçiliğini kurmuş ve İlk Büyükelçi olarak görev yapmıştır. <http://nairobi.be.mfa.gov.tr/> (E.T. 06.04.2015).
- 4 12 Mart 1971 muhtirasından sonra Türkiye Atom Enerjisi Kurumuna Genel Sekreter olarak Emekli Veteriner Tümgeneral Nedim Eray getirilmiştir. Ahmet Yüksel Özemre, Portreler, Hatıralar isimli kitabında kendisini kurumdan uzaklaştırmak için özel Eray'ın özel bir çaba içerisinde olduğundan kızgınlıkla bahseder. Eray, 1984 yılında ölmüştür. Ahmet Yüksel Özemre, *Portreler, Hatıralar*, Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı 2007, s.45.
- 5 Emekli bir subay ve askeri tarihçi olan Naci Çakın'ın Nafiz Orhon'la birlikte ortak yazarlı *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi (1793-1908)*, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Seri No:2, 1978, 752.s. isimli bir çalışması mevcuttur. Diğer bir eseri de *Osmanlı- Rus Savaşı (1828-1829)*, Gnkur. Basımevi, 1978, 244 s.
- 6 Türkiye Cumhuriyeti'nin bir dönemine ve uluslararası ilişkilerine ışık tutan emekli büyükelçi Nihat Dinç, 1937/38 döneminde bitirdiği Galatasaray Lisesi'nin ardından girdiği Mülkiye'den (Siyasal Bilgiler Fakültesi) 1941/42 döneminde mezun olmuştur. 40 yıl boyunca Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan Nihat Dinç; Macaristan, Sovyet Rusya, Almanya, Yunanistan (Gümülcine), İsviçre, Yeniden Almanya, Fransa (Strasbourg), Etiyopya, Bulgaristan, Pakistan'da görev yapmıştır. *Gönüllü Diplomat*, İthaki Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- 7 İlhan Akant hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamadıysa da bir hatıra-gezi kitabına tesadüf edilmiştir. *Moskova Otel National 333 Numaralı Oda*, 1990, 125 s. (Basım yeri ve yılı tespit edilememiştir)
- 8 Ankara Vilayeti'nin İstinaf Mahkemesi'nin Temyiz Mahkemesi'nce tasdik edilen ilamı, (Fransızca Çevirisi), Ceride-i Mehâkim, Sayı: 714-731.
- 9 Bitlis Tahkik Heyeti Raporu (Bitlis Olayları hakkındaki tahkikat raporu şu alt başlıklardan oluşmaktadır: İsyân ve İhtilal, Müslüman Ahaliye Ermeniler Tarafından Yapılan Mezalim ve Saldırıları, Ermenilerin Kayıpları İle İlgili Beyanları, Köylerin Yakılması, Ermenilerden Alındığı İddia Edilen Hafir (Vergi), Ek Bilgiler: Mahkeme Kararları ve Af)
- 10 Eserin 40. Cildi ilk 17 cildin index ve katalog bilgilerini içermektedir.

THE FIGHT FOR POLITICAL STABILITY AND PRESERVATION OF NATIONAL STATEHOOD IN AZERBAIJAN, 1993-1995

Nigar GEYBALIYEVA*

Abstract

This article analyzes the events which took place on June 15, 1995, when the Universal People's Leader Heydar Aliyev returned to power for the second time, the reasons for the beginning of the national liberation movement were clarified, and after the Great Leader regained power, he went on to pursue social-political stability in the country policies have been studied and steps taken to combat national sovereignty have been demonstrated.

After the restoration of the state independence, the Republic of Azerbaijan had to face not only foreign aggressors, but also internal forces. Thus, attempts to make coup d'état in June 1993, October 1994 and March 1995 were disposed by the political will of Heydar Aliyev and afterwards, domestic political stability was largely ensured. Thus, the author rightly notes that the arrival of Heydar Aliyev to the Azerbaijani leadership solved the historical destiny of the republic, the civil war was prevented, the occupation of the land was stopped, the threat of separation of the republic was eliminated and the foundations of Azerbaijan's modern development were laid.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, Coup d'état, Political Stability, National Liberation Movement.

AZERBAIJAN'DA MİLLİ DEVLET'İN KORUNMASI VE SİYASİ İSTİKRARIN SAĞLANMASI MÜCADELESİ, 1993-1995

Öz

Bu makale, Evrensel Halk Lideri Haydar Aliyev'in ikinci kez iktidara döndüğü tarih olan 15 Haziran 1995'te meydana gelen olayları, Aliyev'in sosyo-politik denge siyasetini, ülkede milli egemenliğin tesisi yönünde atmış olduğu adımları ve milli özgürlük hareketinin başlamasının ardında yatan nedenleri analiz etmeyi amaçlamaktadır.

* Doctorate of Faculty of History of Baku State University,
(qaybaliyeva.nigar@mail.ru), (<https://orcid.org/0000-0003-2819-5053>).

Bağımsızlığını kazanmasından sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti sadece dış saldırılara değil, aynı zamanda iç güçlerin saldırılarına da maruz kalmıştır. Bu iç saldırıların bir sonucu olarak Haziran 1993'te, Ekim 1994'te ve Mart 1995'te darbe girişimleri vuku bulmuş, ancak tüm bu girişimler Aliyev'in siyasi iradesi sayesinde bertaraf edilmiş, içeride siyasi iktidar önemli ölçüde güvence altına alınmıştır. Aliyev'in iktidara dönmesiyle birlikte, ülkede bir iç savaş önlenmiş, cumhuriyetin bölünmesinin önüne geçilmiş ve modern Azerbaycan'ın kurulmasının temelleri atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Heydar Aliyev, Siyasi İstikrar, darbe, Milli Özgürlük Hareketi.

1. The Commencement of the National Liberation Movement.

The socio-political processes taking place in Azerbaijan before June 15, 1993 led to the crisis in the republic, the level of disintegration and the loss of independence. The struggle for political power between the incompetent leaders of the People's Front and the Mutallibov group, which emerged in the waves of popular unrest, made the country a state of chaos and anarchy. The analysis of the socio-political processes of 1992-1993 clearly indicates that in a dangerous environment, people were in search for a leader capable of preventing the country from falling into the abyss, maintaining its independence, moving its out-of-town processes into its natural course. As a result of the illogical policies of the inexperienced leaders leading Azerbaijan, the lands of Azerbaijan have been occupied one after the other, ancient and modern cultural monuments erected by people thousands of years ago, people were expelled from their lands. In society, anarchy and arbitrariness are taking place, people are kidnapped and taken hostage. Political power has put Azerbaijan in danger of losing its independence. The separatist groups, supported by "south" and "north" with the direct support of foreign forces, resorted to armed terrorism.

Unfortunately, the identity of national leader, who could protect Azerbaijan from foreign occupation and internal disintegration, was not at stake. The country went into crisis, drifting from civil confrontation, into massacres and robbery. During the reign of Elchibey, establishment of diplomatic relations with Turkey was only a priority. A. Elchibey and his surroundings sounded slogans like "Turks do not have friends other than Turks", in fact set the foundations of an Azerbaijani concept, i.e. Turkism, Azerbaijaniism and the statehood of Azerbaijan. This also contradicted the domestic political life of Azerbaijan, which was the basis for the dissatisfaction of the ethnomials. As a result, national minorities living in the territory of Azerbaijan for centuries, who consider themselves Azerbaijanis and who have no idea of any other country, gradually began expressing their dissatisfaction.

In June 1993, the way to overcome the crisis in the republic was seen predominantly through the return of Heydar Aliyev, the prominent political figure of the era, the rich statehood experience to the republic's political leadership. The people of the Nakhchivan Autonomous Republic, the President of the Supreme Assembly of the Nakhchivan Autonomous Oblast, linked Heydar Aliyev, a well-known and intelligent politician in the world, to all his hopes.

During this period, the Azerbaijani Popular Front (APF) lost its own social base. It also showed its negative results soon and led to the events of June 4. From the current conflict between the people and the authorities, Surat Huseynov skillfully used Ganja's city by order of his foreign-guardians. At the meeting of the Ministry of Defense on May 25, 1993, a decision was made to cancel the military unit No. 709. On June 4, 1993, up to 3,000 live forces and powerful military equipment were deployed to Ganja to carry out a military uprising in the morning. *The barracks of the 709 military unit were destroyed, and the military planes climbed and crashed into the airport. However, the rebels acted more actively as they shot and killed the guards who did not want bloodshed. 68 people were killed and 150 wounded in the blast. 1,200 warriors and the public prosecutor were taken hostage.*¹ Government forces were defeated and the rebel forces began to arrive in Baku, demanding the resignation of the president and the government, and approached the capital without any resistance. They seized local authorities in the streets and brought their men to power. On June 14, the military forces came face to face in Navahi. As a result of negotiations, it was possible to rebuild the rebels near Lokbatan and 75 km of Shamakhi highway. *As a result, the Prime Minister, together with the heads of three power ministries, and the Chairman of the Parliament were forced to resign.*²

Our military forces were facing severe defeats in front-line provinces. Thus, with the help of the Armenian armed forces defenders, he occupied the Shusha district on May 08, 1992, the Lachin region on May 18, 1992, and the Kelbajar region on 2-3 April 1993. The loss of these territories was met with great dissatisfaction in Azerbaijan. On the one hand, the Popular Front-Musavat government, on the other hand, had been deploying the National Army units from the front line to seize power, as S.Huseynov and A.Humbatov had created a new ground invasion of Azerbaijan for Armenian occupiers.

Alikram Humbatov tried to use the armed forces to take over the southern regions and create a "republic". The armed group of "Sadval" separatist organization in the "Lezgistan State" has induced provocations in the north-eastern region, and the failure of the APF-Musavat government's military operation against Suret Huseynov in June once again demonstrated his incompetence.

1 "Бакинский рабочий" qəzeti, 12 iyul 1995-ci il.

2 ARMMMA, f.2941, siy.1, iş 152, v. 91.

In May-June 1993, in a state of collapse, the country was facing a threat of civil war and loss of independence, thus the people of Azerbaijan demanded Heydar Aliyev to return to power. *APF-Musavat regime was unable to cope with the difficulties they were facing and could not find a solution to the problems they had created. The President of the Republic of Azerbaijan Abulfaz Aliyev was forced to invite Heydar Aliyev to Baku.*³

Observing their tragic end, Abulfaz Elchibey urged Heydar Aliyev to be in Baku for fear of the people, so that he could get rid of this desperate situation. Planes sent to Nakhchivan on June 7 and 8 will be returned, Heydar Aliyev refuses to come to Baku. However, Heydar Aliyev saw the situation in Baku quite tense. *Troops controlled by Surat Huseynov were already in 100 kilometers from Baku. He arrives in Baku on June 9 with A. Elechibek's plane.*⁴ Unprecedented son of Azerbaijan, great patriot Heydar Aliyev could not look at this heavy day to the people.

On July 4, 1993, Heydar Aliyev explained his return to Baku in the program of the Interstate Broadcasting Company "Ostankino": *"Abulfaz Elchibey also insisted on me. He sent a special plane to Nakhchivan three times - on June 7, 8, 9, and insisted through phone conversations that I came to Baku. I gave up on June 7, and 8. Finally, on June 9, I accepted this invitation and came to Baku, hearing that the situation was getting worse. I have not come here as a leader of the party. I came here because of the situation, rather than the people's pressure, because the fate of the people was solved"*⁵ Heydar Aliyev saw as a genius leader in the direction of socio-political processes in the country, and if he did not interfere with these processes, Azerbaijan, which had restored its independence, would lose it again and again in smaller regions of Azerbaijan and implement slaughter against each other smaller entities will be available.

*On June 11, 1993, Isa Gambarov resigned from the position of the Chairman of the Supreme Soviet. On June 13, 1993 the Milli Majlis adopts the resignation of the chairman of the Supreme Soviet Isa Gambarov.*⁶ Member of the Milli Majlis R.Gaziev, MPs, not included in the Milli Majlis, suggests that Heydar Aliyev go to Ganja with the participation of A.Alizade and others. T. Garayev is trying to justify this, so it is not surprising that Heydar Aliyev's departure is related to his choice of the Supreme Council President. Haydar Aliyev, who correctly understood the situation and managed to draw conclusions, responded to the proposals: *"I do not want my visit to Ganja to be a visit of the deputy group. I was invited to this place and participated in this process, and I just want to do it myself. You wanted to*

3 Hüseynova İ. *Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması və möhkəmlənməsində Heydər Əliyevin rolu*: Tarix elm.dok. dis. Bakı, 2003, 426 s., s.148.

4 Əliyev H. *Qayıdış 1990-1993*. Bakı, 1996. 817s., s.777.

5 *Heydər Əliyev yolu: Azərbaycan inkişafın yeni mərhələsində*. Konfrans materialları. Bakı: Azərnaşr, 2008. 838 s., s.187.

6 "Şərq qapısı" qəzeti, 16 iyun 1993-cü il.

send a deputy group, you sent it before, and send it there, please do not mix it up ...".⁷ The purpose of this proposal was that if success is achieved, it should not only be written in the name of Heydar Aliyev and not to increase its influence among the people. The great leader also understood this intention in time and did not agree with this proposal.

On June 13, when Heydar Aliyev was in Ganja, he saw signs of war, demolished buildings, burnt houses. Afterwards, he returned to Baku and accepted the proposal of the Milli Majlis in order to overcome the threat of civil war and on June 15, he was elected President of the Supreme Soviet with a large majority -. It was during that time that the return of Heydar Aliyev to management led to the liberation of Azerbaijan.

2. Heydar Aliyev's Return to Power.

The arrival of Heydar Aliyev to the Azerbaijani leadership solved the historical destiny of the republic, the civil war was prevented, the occupation of the land was ceased, the threat of breaking the republic was eliminated. During the period after June 15, letters from various parts of the republic to the Presidential Administration, Milli Majlis, and other state bodies appealed to declare Heydar Aliyev's return to political power - June 15, 1993 as the National Salvation Day of the Azerbaijani people. *Considering all proposals and appeals of the Milli Majlis, on June 27, 1997, June 15 proclaimed National Salvation Day.*⁸ Since then, every year, on June 15, the nation celebrates with great gratitude its Great Leader.

At the meeting of the Supreme Council of the Republic of Azerbaijan held on June 15, 1993, Heydar Aliyev stated that the situation in Ganja was extremely tense and that he was next to Abulfaz Aliyev, the President of Azerbaijan, immediately after returning from Ganja and gave all information to Abulfaz Aliyev.⁹ APD-Musavat government, which had ruled for 13 months, had created chaos in form of anarchy in the country, so that the country had to be taken under control. Abulfaz Aliyev was also unable to handle the processes which took place as a president, and in a few days an event that proved that was happening.

On the night of June 17 to 18, Abulfaz Elchibey left Baku and went to Kelaki, a village of Ordubad. Presidential press service reported later: *"The President A. Elchibey has fled from Baku's Bina airport to Nakhchivan without taking charge of his duty to prevent the expected massacres and to ensure their security in Baku on the night of 17 to 18 June"*.¹⁰ Abulfaz Aliyev himself justified this move so that the president could handle the state from anywhere in Azerbaijan. However, facts indicated that it was impossible, and this movement was to avoid problems.

7 ARMMA, f.2941, siy.l, iş 204, v.19.

8 "Xalq" qəzeti, 28 iyun 1997-ci il.

9 Mehdiyev Ə.B. *Azərbaycan 1993. Anarxiyadan sabitliyə*. redaksiya ilə. Bakı, 2000. 416 s., s.23.

10 ARMMA, f.2941, siy.l, iş152, v.106-107

In June 1993, when the Azerbaijani people relied on Heydar Aliyev to control the state, powerlessness and strife took place in the country: *the rate of manat was rapidly falling, the level of industrial and agricultural production declined day by day, humiliating shifts for bakery and other essential foodstuffs, the separatist mood in some regions is intensifying, criminal elements are being squashed, people are exposed to ethnic persecution, intelligentsia flies off the country, armed conflicts arise between the groups claiming power, and the war on self-defense with the Armenian armed forces. There were no military discipline and subordination on the front line between the Popular Front and the armed groups created by individuals.*¹¹ Before all these problems, even politician and manager Heydar Aliyev stalled, and he quickly began to take practical steps to stabilize the situation in the country.

The Chairman of the Supreme Soviet of the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, held a consultation on June 20 as one of such steps. This meeting focused on the socio-political situation in Ganja events and the expansion of the Armenian offensive operations in Upper Karabakh. It was a decision that the next meeting of the Milli Majlis had to be called and the situation in the country will be discussed again. It was a great idea that Azerbaijani President Abulfaz Elchibey should return to Baku. He is also the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Azerbaijan and he has to fulfill his duties both as President and Supreme Commander-in-Chief. Heydar Aliyev noted that, *“as the Chairman of the Supreme Soviet, I see all the measures within my authority. I try to get tension and generally get rid of it”*.¹² The great endeavor of the great leader Abulfaz Aliyev to return to Baku once again demonstrated that his goal was not only to occupy himself but also to save the Azerbaijani state from this difficult situation.

As a result of negotiations with Surat Huseynov on June 27-29, military subdivisions subordinated to him were taken from Baku and sent to the Armenian-Azerbaijani conflict zone. On June 30, Surat Huseynov was credited with becoming the Prime Minister of the Republic of Azerbaijan. Thus, the wise politician Heydar Aliyev prevented civil confrontation and saved the country from real fragmentation. Heydar Aliyev appointed him prime minister to cease the ongoing civil war and to control Surat Huseynov, who had no real political power in the hands of the special bodies of the foreign state, but had power of the armed forces?

At the Supreme Council's meeting on July 15-16, the question of dissatisfaction with Abulfaz Elchibey was raised. *Heydar Aliyev advised not to hurry, to give restraint, to allow him to think again.*¹³ On June 23, 1993, the President issued a decree to extradite the majority of his powers to the Chairman of the Supreme Soviet, and on 24 June, the Milli Mejlis decided to give all the powers of the President to the Chairman of the Supreme Soviet. On June 24, 1993, the

11 Qurbanu A. *Heydər Əliyev və Azərbaycan ordusu*. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2002. 390 s., s.183.

12 Mehdiyev Ə.B., a.g.e., s.27.

13 ARMMA, f.2941, siy.1, iş 215, v.43

Presidential powers were entrusted to the Chairman of the Supreme Soviet of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev with the decision No 630 of the Supreme Council of Azerbaijan. Despite the fact that the Supreme Soviet gave Presidential powers to Heydar Aliyev, he argued that a referendum on Abulfaz Elchibey's post would be held. On August 29, after the Supreme Soviet adopted a decision on holding a referendum on confidence in the President, a referendum on confidence was held on 29 August. *97.5 percent of participants in the referendum showed dissatisfaction.*¹⁴

Although Surat Huseynov had a high position, he realized that he could not achieve his goal under the rule of Heydar Aliyev, and thus created a headquarter in Ganja. Here, former Defense Minister Rahim Gaziyeu started to implement plans to aggravate the situation in the frontline, to create a political panic in the society, to force the head of state to abdicate and to return Ayaz Mutallibov to power again, on June 15, with the help of military units in Lankaran. *Surat Huseynov made a statement from Ganja that he "takes the issue of solving the fate of the people and the state." Alikram Humbatov welcomed this statement.*¹⁵

At that time there was a very tense situation in the southern regions of the republic. Illegal armed formations using the political crisis in the republic have come to conspiracy against Azerbaijan's statehood. It was impossible to speak of state building without disarming them. Some of the illegal armed units were headed by A.Humbatov in Lankaran. Relying upon the Prime Minister S. Huseynov and Defense Minister R.Gaziyeu, A. Humbatov wanted to put pressure on the new management of the republic. *On June 15, 1993, he captured the building of the executive power of Lankaran region. He called the session the next day and declared himself the head of executive power. He then held a congress in Lankaran on August 6, 1993, made an unreasonable decision on the creation of the Talysh-Mugan Republic, proclaimed himself "President", with the help of S. Huseynov and R.Gaziyeu.*¹⁶ The situation had already reached the level of separation of Azerbaijan and urgent measures had to be taken to prevent it.

The situation in the southern regions of the republic was discussed at the meeting of Milli Majlis on August 16-17, 1993. *On August 17, the Milli Majlis adopted a decision on the situation in Lankaran, Astara, Masalli, Lerik, Yardimli, Jalilabad and Bilasuvar raions of the Republic of Azerbaijan.*¹⁷ The Milli Mejlis declared A. Humbatov, his mafia, and rebel group as a potential threat against the local population, due to acts of terrorism, human rights abuses, harassment, and despotism. As he violated the constitutional laws of the Republic of Azerbaijan, territorial integrity of the republic, and statehood, he was condemned as a betrayer.

14 *Qətiyyətin təntənəsi (sənədli xronika)*. Tərtibçi Ş. Yaqubov. Bakı: Qorqud, 1995. 846 s.,s.494.

15 "Xalq" qəzeti, 21 iyul 1993-cü il.

16 *Dövlət müstəqilliyimizdə Heydər Əliyev anılı*. Bakı: Oskar NPM, 2003. 272 s., s.189.

17 Əliyev H. *Qayıdış 1990-1993*. Təkmilləşdirilmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı: Azərbaycan, 2008. 840 s., s.469.

The decision of the Milli Mejlis of the Republic of Azerbaijan on this issue was noted that, *the military unification of A. Humbatov must be subject to the Ministry of Defense of the Republic of Azerbaijan without any conditions. In the southern regions of the Republic, the Republic has to take measures to fully ensure the functioning of the constitutional rights and to prevent any criminal offenses and to inform the supreme legislative bodies on the consequences of bringing the perpetrators to criminal responsibility. At the same time, the Milli Mejlis instructed the Ministry of Justice to analyze its activity and take necessary measures, taking into consideration the fact that the party of the people of the people of Azerbaijan (the Chairman Hilal Mammadov) was based on nationalism.*¹⁸

On August 22, 1993, a resolution was adopted at a rally in Lankaran, where more than 10,000 people participated. *It was deemed necessary for the immediate and unconditional implementation of the resolution of the Milli Majlis on August 17, 1993.*¹⁹ Under the pressure of the people, Humbatov left Lankaran and was later captured by law enforcement agencies.

The historical significance of Heydar Aliyev's coming to management confirms the fact that from the very beginning of his activity as the head of state he was exposed to the purposeful influence and pressure of foreign and internal forces. Armenian Armed Forces, who realized that the return of Heydar Aliyev to the government was abolished, occupied Agdam, Jabrail, Fuzuli, Gubadli and the Zangilan regions. The treachery and decentralization of the previous leaders, and the subsequent saturation of the internal forces, made a real ground for their easy occupation of our lands. Along with various movements, the aim of this action is to show the potential power of Heydar Aliyev, to demonstrate that he could not guarantee the security of the country, to remove him from the government, to assign new Vezirovs, Mutallibovs to power, or to confront the forces of the country, to commit. During this chaotic era, the national wealth of the country resisted even more against the national legal statehood principles that began to be established in the country by the arrival of Heydar Aliyev.

After the referendum, the presidential election was appointed. Heydar Aliyev appealed to the Popular Front, Abulfaz Elchibey, to television and to participate in their presidential elections. On October 3, 1993, Heydar Aliyev was elected President of the Republic of Azerbaijan during the extraordinary presidential elections. *3,919,923 people voted for Heydar Aliyev, 98.8 per cent of voters cast their votes.*²⁰ On October 10, at the inauguration ceremony at the Republican Palace, President Heydar Aliyev swore to homeland, state and nation. President Heydar Aliyev said: *"The Azerbaijani people live in the most complicated and tragic period of their history. Just in this period, I fully understand the responsibility of this task and I want to assure you that I will dedicate all my work to justify this confidence and justify the people's hopes".*²¹

18 ARMMA, f.2941, siy.1, iş 154, v.58

19 Əliyev H., a.g.e., s.475.

20 A.g.e., s.778.

21 *Azərbaycan Respublikası (1991-2001)*. Bakı: Azərənəşr, 2001. 317 s., s.56.

At the insistence of the people, Heydar Aliyev was prevented from a brutal massacre. The Azerbaijani state with the help of health forces to stabilize the extremely tense situation in the country after coming to power for the second time, hence the political line controlled to the national unity to be begun.

The analysis shows that Heydar Aliyev has taken a comprehensive approach to the solution of the Nagorno-Karabakh problem and has taken into account internal and external factors. To do this, he is primarily concerned with the formation of a fierce army, the establishment of stable power structures, economic recovery and economic reforms, and the conclusion of the oil contract. Heydar Aliyev said: *"It took me two and a half years to get things done". He admitted that between 1993-1994 "80 percent of his long working day" was devoted to the solution of this problem.*²²

3. Acquiring Internal Political Stability

Heydar Aliyev worked hard to protect the state independence of the Republic of Azerbaijan, to develop democracy, to create conditions for the country's market economy, to end the people's fair war against the Armenian aggressors, and to restore the territorial integrity of the republic. It began with the strengthening of the state discipline, the rule of law, the law-enforcement bodies, the army, the complicated work such as the restoration and development of the Azerbaijani statehood, the provision of public-political stability and territorial integrity.

After the restoration of the state independence, Azerbaijani people faced many obstacles. The outward aggression that began before the restoration of independence was accelerating. However, Azerbaijani people were forced not only to attack the alien aggressors, but also to fight the internal enemies of statehood. In spite of the improvements achieved in the years 1993-1994 in strengthening the statehood of Azerbaijan, the forces that sought the path of armed political struggle emerged again. The way to power was chosen as a non-democratic and hard-working way. *Attempts to undermine the statehood of Azerbaijan took place three times in 1993-1995.*²³ In each of these attempts, the socio-political situation in Azerbaijan, the violation of stability and the provocations aimed at the statehood were at the forefront of civil war.

Some of the people living in Azerbaijan interfered with the foreign forces and turned into a tool in their hands and tried to persecute the struggle for power. The events in Ganja on 4 June 1993, 4 October 1994, and finally, on 13-17 March 1995, were aimed at the coup d'état in Baku.

22 Hüseynova İ. *Müstəqilliyimizin təminatçısı*. Bakı, 2003, 485 səh., s.87.

23 "Azərbaycan" qəzeti, 20 may 1995-ci il.

In a state that was strengthened by the statehood of Azerbaijan, the authorities, both domestically and abroad, did not hesitate to slander the Azerbaijani statehood and its sovereignty. *On September 22, 1994, four people were detained in the isolation ward of the Ministry of National Security against the Azerbaijani state – R. Gaziyeu, B. Nazarli, A. Humbatov, A. Pashayev.*²⁴ While President H. Aliyev was in the United States on September 29, two state figures - Deputy Chairman of the Parliament Afiyeddin Jalilov and Chief of the Special Administration under the President of the Republic of Azerbaijan Shamsi Rahimov were murdered. In connection with this assassination, President of the Republic of Azerbaijan H. Aliyev stated in his statement in New York on 30 September 1994 that these acts of terrorism have been a new line of crimes against Azerbaijan's independence.²⁵ On the same day, 10 detainees who were sentenced to death were kidnapped by the Ministry of Internal Affairs in Bayil.²⁶ These events were the first stage of the preparation of certain destructive forces to destabilize Azerbaijan. Their goal was to seize power by force, creating chaos and arbitrariness in the country.

In his speech on television and radio on October 3, 1994, the President of Azerbaijan, Heydar Aliyev, called on the people to stand up for the protection of our statehood and national sovereignty. *On October 03, H. Aliyev met with leaders of political parties and public organizations in the republic.*²⁷ On 4 October, he again appealed to the National Television and Radio. Moreover, on October 4, H. Aliyev went to all countries, governments and international organizations. The President said that, *"the Republic of Azerbaijan, which has established a democratic legal state, has an open policy with the whole world, is in danger. I urge you to use all of our opportunities to protect Azerbaijan's legitimate leadership, the independence and sovereignty of its people, and to prevent the consequences of violence and rebellion"*.²⁸

In the appeal of the President to the public, it was said: *"Dear compatriots, Azerbaijani citizens! I assure you that I'm in my own place till the last breath until my last breath is to protect the statehood of Azerbaijan. I'm with the people. I will try to protect the security of the people. I will take advantage of this opportunity. At the same time, dear compatriots, I rely on you and rely on you. I do not want these days to be bloodshed. I do not want it. That's why I invite you to go out into the streets with a peace plan, to gather around me"*.²⁹ Hundreds of thousands of people, who voted for the Great Leader, gathered in front of the Presidential Palace with hundreds of thousands of people, portraits of Heydar-Xalq, Xalq-Heydar, slogans of Azerbaijan, the national flag of Azerbaijan, President Heydar Aliyev. The people clearly demonstrated their solidarity with their president and supported him.

24 Mehdiyev Ə.B., *a.g.e.*, s.98.

25 Orucov H.X. *Azərbaycan oktyabr - 94, mart - 95. Qəsd.* Bakı, Azərənəsr, 1995, s.816., s.82.

26 *A.g.e.*, s.92.

27 Orucov H.X., *a.g.e.*, s.115.

28 *Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Arxivi.*, 5.X.1994, 117/52 sayılı sənəd.

29 Orucov H.X., *a.g.e.*, s.129.

Finally, the President signed a decree on establishing a state of emergency in Baku in order to suppress the tragic events that took place in connection with the extreme situation that emerged from September 22 to October 3, 1994, and prevent them from being repeated. The parliament approved this decree on October 05.³⁰

National statehood to be formed was a very serious test on October 4, 1994. This time the coup attempt took place in Ganja. Several reasons can be listed for the coup attempt to take place in this location: Firstly, in Ganja and surrounding districts, robbers had a lot of time guarding the squares, which had been under the protection of the different levels of demonstrators. The law enforcement agencies did not take their time in advance and disarmed and punished them. Impunity resulted in new crimes. Secondly, Nijat, created under the name of helping the disabled in Nagorno-Karabakh, played a role of a material basis for a new coup d'état, collecting funds from volunteers and sometimes by threats. Thirdly, after the start of the popular movement, it became a tradition sitting on two chairs between political leaders. Finally, after the events of June 4, 1993, the appetite for power came into being by force and did not play a minor role. Those who were not punished in time did not lose their hopes for achieving that goal. One of them was Prime Minister S. Huseynov. He decided to use illegal armed groups created by him. Eldar Israfilov, the Deputy Chief of the Military and Administrative Authorities Department of the Cabinet of Ministers, Vahid Tacibov, the chief of the Interpol's National Center, and Colonel-lieutenant Ilgar Safikhanov sent a special order to Ganja on 4 October. On the same day, at about 7.30 pm, close relatives of S. Huseynov Karamat Kerimov, Vahid Tacibov, chief of Ganja garrison military police Eldar Aliyev, General Director of Ganja Yun Tenderuk and Ilkin Emaly Union Nusrat Bagirov and others, Ganja city and district executive authorities, police forces, national security, the administrative buildings, the airport, the telecentre, and the entrance and exits of the city.³¹ At the same time, they tried to seize administrative buildings and local authorities in Dashkesen, Yevlakh, Mingachevir.

The coup d'état was prepared in a preconceived manner. S. Huseynov should be declared the President of the Republic of Azerbaijan, M. Abdullayev Prime Minister, Nusrat Bagirov Minister of Agriculture, Ilgar Safikhanov Interior Minister, Keramat Karimov, Ganja City Executive Director, Asker Budagov - Ganja City Police Chief.³² The participants of the assassination were relying on S. Huseynov in Baku. Surat Huseynov even repeatedly stated that his powers were restricted. In his interview with Moscow newspapers, he claimed he had no authority. *In fact, the "Nijat" society was created by the order of S. Huseynov. This society was actually aimed at raising S. Huseynov's reputation under the auspices of the martyrs' families and adopting the money in the society on the other.*³³ As a result of the investigation,

30 ARMMA, f.2941, siy., iş 246, v.1.

31 Orucov H.X., a.g.e., ss.286-267

32 Orucov H.X., a.g.e., s.228

33 ARMMA f.2941, siy.l, iş 313, v.88.

it was revealed that the money used by this society also played a major role in financing the uprisings which had been attempted.

At the meeting of the National Assembly of the Republic of Azerbaijan held on October 6, 1994, the speaker of the Milli Majlis voiced his presentation to the members of the Parliament about the dismissal of the Prime Minister Surat Huseynov. S. Huseynov came to the evening meeting. In his speech, he said *"I think this issue should go through live broadcast, I have something to say and people should know what to do. If there is no live broadcast, I will not answer any questions"*. Then the speaker noted that the current situation in the country does not allow this, and the Minister of the Interior R. Usubov fully described the incident in Ganja held on October 04. *He led the names of Surat Huseynov's men - Ilgar Safikhanov, Vagif Tacirov, Aytikin Goshkarov and Karamat as leaders of the events. He stated on 12 machine guns and 1 laser gun were found at Yevlakh Wool Plant.*³⁴

General Prosecutor E. Hasanov said in his speech: *"In Ganja, three of the government troops and 6 rebels were killed in the events. 129 people were under investigation and 47 of them were brought to Baku. A criminal case has been filed, the offender, executor and participants of the crime will be identified as a result of the investigation"*.³⁵

After the appeal of the President of the Republic of Azerbaijan to the public on television and radio, a mass rally was held on October 4 in front of the Presidential Palace to protect the statehood of Baku residents and people from many regions of the country. *H. Aliyev expressed his gratitude to the gathered multinational rally participants for the protection of Azerbaijani statehood. He was satisfied to be voted.*³⁶ The President praised Rovshan Javadov's coming and accompanying him after his speech on television, talking about the misunderstandings of the young men and women who had come from the Special Forces Police Station.

The next day, i.e. on October 5, a national rally was held at Azadlig Square. It became a show of the people and the unity of the people. The next step in the direction of national state building increased the sense of self-confidence. Representatives of well-known intellectuals of Azerbaijan, scientists, cultural figures, elders, representatives of political parties, societies and organizations in their speeches condemned all these unlawful deeds which had destabilized the social and political stability in the republic in recent days and intensify the unity of all people around the president for our statehood, sovereignty. At the same time, they emphasized that the President of the Republic of Azerbaijan was convinced that the internal and foreign policy carried out by H. Aliyev would definitely give in in the near future.

34 *A.g.a.*, v.86.

35 *A.g.a.*, v.99.

36 "Azərbaycan" qəzeti, 4 oktyabr 1994-cü il.

The incident established on October 4 was relatively calm. Most of those who attempted to retreat were quick to change their skins and stay in the presidential palace. The main purpose of the case is to seek accountability with the staff of the Prosecutor General and other law enforcement agencies. The president was compelled to admit that he understood some of them and mistakes for the sake of deepening issues and protecting national statehood. The October events turned out to be a demonstration that people were standing firmly around the president everywhere, ready to fight for independence. On October 5, thousands of young people gathered in the central square of Ganja to support the statehood of Azerbaijan.

The President of the Republic appealed to the Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsi (XTPD) staff, their parents, close friends and relatives, and all the people to put a gun on television on March 15, saying: *"It's time to be together, defend our statehood, our independence. Let's go ahead hand in hand. I invite all the people of Azerbaijan to national unity, national solidarity"*. On March 16, 1995, the President of the Republic of Azerbaijan stated in his special decree that those who handed the weapons were not subject to any criminal liability and that no other measures envisaged by the legislation would be applied. The call and advice of Rovshan Javadov's father, Bakhtiyar Javadov, *"Need to be better to stop halfway"* had remained unanswered.

In order to implement a coup d'état on March 16, putschists divided their group into four groups: 1. capture the Presidential Palace, physically destroy or arrest the president of the Republic of Azerbaijan; 2. capture the Supreme Soviet building; 3. Keep the Ministry of Internal Affairs; 4. Seize an Azerbaijani TV Company and apply to the public. They organized an armed attack on the Nizami District Police Department and servicemen on the night of 16 to 17 March, four of them were killed and 5 were wounded. In such a situation, the government forces were forced to take the necessary measures. On March 17, at 11:40 am, the members of the CPAD surrendered. They realized that they would not be able to fulfill their intentions, in defeating a strong state, a powerful president and supportive people. In the end those who lift their weapons against their own state will be miserable.

Conclusion

The attitude to the March events in the international arena was directed to the protection of its statehood by informing the formation of the image of Azerbaijan. It should be noted that the attitude of the international community to this event was unambiguous. The World Bank, the International Monetary Fund, the Islamic Development Bank, the European Bank for Reconstruction and Development, international companies in Azerbaijan, and the vast majority of world leaders condemned the events of 1995 against the Azerbaijani statehood. The main factor behind their attitude to these events was Heydar Aliyev's personality and authority.

It is also worth noting if the uprising took place, social and political stability in Azerbaijan would be reversed, the struggle would begin, the revival of consciousness would be restored, and finally the Azerbaijani statehood would fall into the abyss and the national interests could be sacrificed to someone else's self-conceited wishes. The incidents in March have further increased the credibility of the people of the country in the national statehood and its protection at the right time. The provocation of the two state coup attempts proved once again that the people's commitment to their independence, their unity and solidarity were ready. A nation that has regained its national statehood needs to be liberated not from internal chaos, but from the exposed areas. Undoubtedly, the shedding of brotherly blood should be regarded as pleasing to the enemy.

Thus, the analysis of the problem issued led to the following generalized conclusions:

After the restoration of state independence, the Republic of Azerbaijan should face not only foreign aggressors, but also internal forces;

The military opposition in Ganja in June 1993 committed a series of innocent and abusive sacrifices to the national front;

The emerging political crisis has led to a great deal of hope for the solution of all problems by bringing the people and the separate political forces of the country to the power of an experienced, well-known personality;

Although the former militants tried to re-establish state revolutions in October 1994 and March 1995, these attempts were very sophisticated; in Azerbaijan, domestic political stability was largely ensured;

Empowerment of state coup attempts increased national confidence in the country's national statehood when necessary

REFERENCES

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Arxivi (ARMMA), f.2941, siy.1, iş 152, v. 91-107; iş 154, v.58; iş 204, v.19; iş 215, v.43; iş 246, v.1; iş 313, v.87-95.*
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Arxivi (ARXİNA) 5.X.1994, 117/52 sayılı sənəd; 30.03.1995, 634/12 sayılı hesabat.*
- “Azərbaycan” qəzeti, 4 oktyabr 1994-cü il; 20 may 1995-ci il.
- “Bakinskiy raboçiy” qəzeti, 12 iyul 1995-ci il.
- “Şərq qapısı” qəzeti, 16 iyun 1993-cü il.
- “Xalq” qəzeti, 21 iyul 1993-cü il; 28 iyun 1997-ci il.
- Azərbaycan Respublikası (1991-2001).* Bakı: Azərnəşr, 2001.
- Dövlət müstəqilliyimizdə Heydər Əliyev amili.* Bakı: Oskar NPM, 2003.
- Əliyev H. *Qayıdış 1990-1993.* Bakı, 1996.
- Əliyev H. *Qayıdış 1990-1993. Təkmilləşdirilmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr.* Bakı: Azərbaycan, 2008.
- Əliyev H. *Müstəqillik yollarında.* Bakı: «Azərbaycan», 1997, 1,2,3,4-cü hissə., 2 h., *Heydər Əliyev yolu: Azərbaycan inkişafın yeni mərhələsində.* Konfrans materialları. Bakı: Azərnəşr, 2008.
- Hüseynova İ. *Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması və möhkəmlənməsində Heydər Əliyevin rolu: Tarix elm.dok. dis.* Bakı, 2003.
- Hüseynova İ. *Müstəqilliyimizin təminatçısı.* Bakı, 2003.
- Qətiyyətin təntənəsi (sənədli xronika).* Tərtibçi Ş. Yaqubov. Bakı: Qorqud, 1995.
- Qurbanı A. *Heydər Əliyev və Azərbaycan ordusu.* Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2002.
- Mehdiyev Ə.B. *Azərbaycan 1993. Anarxiyadan sabitliyə.* redaktəsi ilə. Bakı, 2000.
- Orucov H.X. *Azərbaycan oktyabr - 94, mart - 95. Qəsd.* Bakı, Azərnəşr, 1995.

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA EĞİTİM TARİHİ

Mustafa ŞAHİN*

Mustafa GÜNCÜ**

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de lise tarih ders kitaplarında eğitim tarihi konularına yer verilme oranlarını ortaya koymaktır. Bu çerçevede, araştırmada tarih ders kitaplarında eğitim tarihi ile ilgili hangi kavramların ne sıklıkla kullanıldığı ve hangi temalarda yoğunluk kazandığı ele alınmıştır. Bu araştırmada 9, 10, 11 ve 12. sınıf tarih ders kitaplarında eğitim tarihi ile ilgili elde edilen veriler içerik çözümlemesiyle değerlendirilmiştir. Lise tarih ders kitaplarının genelinde araştırma konusuyla ilgili olarak en sık tekrarlanan kavramların sırasıyla; Medrese, Türk Tarih Kurumu, Enderun Mektebi, Sıbyan Mektepleri, Millet Mektepleri ve Türk Dil Kurumu olduğu görülmüştür. Araştırma bulgularına göre, lise tarih ders kitaplarında eğitim tarihine sınırlı oranlarda da olsa her sınıf düzeyinde yer verildiği görülmüştür. Bu sevindirici bir durumdur.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, Eğitim Tarihi, Tarih Ders Kitapları, Orta Öğretim.

HISTORY OF EDUCATION IN HIGH SCHOOL HISTORY TEXTBOOK

Abstract

The aim of this research is to demonstrate placed rates of education history in high school history textbooks in Turkey. In this context, used concepts with frequency and concentrated themes have studied related to the history of education in the history textbooks. In this study, the data about the history of education in the 9, 10, 11 and 12th grade history textbooks were evaluated with content analysis. Among the high school history textbooks,

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi,
(mustafa.sahin@deu.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-8789-514X>).

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(mguncu1990@gmail.com), (<https://orcid.org/0000-0003-4482-2957>).

the most frequently repeated concepts related to the research subject respectively were Madrasah, Turkish Historical Society, Enderun School, Sıbyan Schools, National Schools and Turkish Language Association. According to the findings of the study, it was seen that the history of education in high school history textbooks is included in each class level. Even it was a limited proportion this is pleasing situation.

Keywords: *Education, History of Education, History Textbooks, Secondary Education.*

Giriş

Ders kitabı, öğrenme-öğretme araçlarının en eskisi, en çok bilineni ve en çok kullanılanıdır. Ders kitapları hızla değişen ve gelişen modern araç gereçlere karşın eğitimde temel olma özelliğini taşımaktadır. Ders kitabının farklı tanımları vardır. Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde, “her derecedeki yaygın ve örgün eğitim kurumlarında kullanılacak olan, konuları öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış basılı eser” olarak tanımlanmaktadır.¹ Eğitimin amaçlarını gerçekleştirmek için öğrencilerin öğrenme yaşantılarına yön veren ve en çok kullanılan öğretim aracı olan ders kitapları, öğretim programının uygulanmasında en çok başvurulan kaynaktır. Ders kitapları programın hedef ve davranışlarının gerektirdiği içerik, strateji, yöntem ve teknikleri uygulamaya uygun olmalıdır. Kaldı ki ders kitapları 20. yüzyılın son çeyreğine kadar öğrenciyi dış dünyaya açan temel araç olarak düşünülüyordu.² Bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler sonucunda öğrencileri sosyalleştirme ve kültürel birikim sürecinde ders kitaplarının rolü daralmış olsa bile hala önemi sürmeye devam etmektedir.

Ders kitapları öğrenme öğretme süreci içinde, planlı eğitim uygulamalarında öğrencilerin neler öğreneceğini, öğretmenlerin neler öğreteceğini etkileyen ve gösteren bir rehberdir. Öğretimde, öğretmenin özelliklerini daha iyi kullanmasına, öğrencilerin de öğretmenin anlattıklarını istedikleri zaman ve mekânda, istedikleri miktarda tekrar etmesine olanak sağlayan bir ders aracıdır. Ders kitabı tüm öğeleriyle öğretimin hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlar. Öğrencilerin toplumda her yönüyle söz sahibi olabilecek birtakım özelliklerle donatılması onlara sunulacak kaliteli eğitim

1 *Resmî Gazete*, “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, 14 Ekim 2015, (29502); Saliha Bulut, *İlköğretim Ders Kitaplarının Görsel Boyut ve İçerik Tutarlılığı Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2008, s. 14.

2 Özcan Demirel & Kasım Kıroğlu, *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, PegemA Yayıncılık, Ankara: 2005.

ve kaliteli ders kitapları sayesinde olur.³ Ayrıca ders kitapları insanlığın kalıcı bellek oluşturmasında, insan eğitiminin gerçekleştirilmesinde önemli araçlardan biridir. Bu kitaplar iyi tasarlandığında hem öğrencilere hem de öğretmenlere büyük fayda sağlayan eğitim-öğretim materyallerinin başında gelmektedir.

Ders kitapları konu ve içerik bakımından kapsayıcı, çekici ve iyi baskılı olmalıdır. Bu konudaki sorunlara değinen Berk'e⁴ göre, ders kitaplarındaki önemli sorunlardan biri kavram öğretimidir. Seviyeye uygun olmayan ve zengin içerikle sunulmayan kavramlar, öğrencilerin derse ilgisini ve tutumunu olumsuz etkilemektedir. Bir diğer sorun kronolojidir. Sakaoğlu'na⁵ göre, kronolojik tarih anlayışında "öğrencilerin zevk alarak tarih olaylarını kendi hayal ve algılama dünyalarında istedikleri yere oturtmaları bu sebeple çok güçtür. Bu gibi tarih dersi doğası gereği bazı zorluklara sahiptir. Geçmişte yaşananlar çekici ve "günümüzde etkisini devam ettiren sosyal süreçler" ile bağdaştırılmazsa öğrenciler konulara uzun süreçte hatırlayamazlar.⁶ İçeriklerin çekici ve canlı tutulması konusunda Köymen'de⁷ dikkat çekmektedir.

Eğitim politikaları ve eğitim tarihiyle ilgili yaygın kitlelerin bilgilenebileceği temel materyallerden biri de kuşkusuz ders kitaplarıdır. Eğitim tarihi eğitim faaliyetlerinin geçmişinin doğru olarak bilinmesi, bunlardan yararlanarak günümüzün daha sağlıklı değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik sağlam planlar yapılmasına katkı sağlayan bir çalışma alanıdır. Ders olarak eğitim tarihi ise, öğrencilere eğitimin farklı konularına yönelik geçmişteki eğitim uygulamalarıyla ilgili yorumlar yapabilme becerisini kazandırma, öğrencilere günümüz eğitim gelişmelerine tarihsel süreklilik açısından bakabilmelerine katkılar sağlamaktadır.⁸ Eğitim tarihi dersi, eğitimin geçmişteki durumunu, bugün gelinen noktayı ve gelecekte de olası gelinecek noktaları gösterme ve kavratma bakımından etkili bir araçtır. Türkiye'de lisans düzeyinde genel eğitim tarihi verilmemekte ve Türk Eğitim Tarihi dersi de sadece eğitim fakültelerinde 2 kredilik bir ders olarak okutulmaktadır.

3 Filiz Sevil Büyükalın, "Ders Kitabı ve Öğretim Programı İlişkisi", Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal Bilgiler, (Ed: Cemalettin Şahin), Ankara, 2003, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, s. 99; Servet Hali, "Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Ekim 2014, (3), 158-166.

4 Fatih Berk, *Eski ve Yeni İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları ve Ders Programları ve Ders Kitaplarında Tarih Konularının Karşılaştırılması*, Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008, s. 60.

5 Necdet Sakaoğlu, *İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları*, (Haz: Salih Özbaran), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1998, s. 99.

6 Sam Wineburg, "Making Historical Sense". *Knowing, Teaching and Learning History: National and International Perspectives*, (Ed: Peter, N. Stearns; Peter, Seixas & Sam Wineburg) New York, 2000, s. 622.

7 Oya Köymen, *Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, ss. 211-212.

8 Maxine Greene, "The Professional Significance of History of Education", *History of Education Quarterly*, 1967, 7(2), 182-190.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de lise tarih ders kitaplarında eğitim tarihiyle ilgili kavramlara yer verilme oranını ve biçimini belirlemektir. Bu çerçevede, araştırmada lise tarih ders kitaplarında eğitim tarihi ile ilgili hangi kavramların ne sıklıkla kullanıldığı ve hangi temalarda yoğunluk kazandığı ele alınmıştır. Yapılan literatür incelemesinde Şahin, Ellez ve Günter’in⁹ araştırmasında Türk Eğitim Tarihi dersine ilişkin öğretmen adaylarının algı ve beklentileri ele alınmıştır. Alabaş¹⁰ çalışmasında Türk Eğitim Tarihi hakkında öğretmen adaylarının görüşlerine yer vermiştir. Kamer ve Şimşek¹¹ yaptıkları çalışmada Türk Eğitim Tarihi dersine yönelik öğretmen adaylarının tutumlarını ölçmüşlerdir. Güçlü ve Bozgeyikli¹² yapmış oldukları çalışmada eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının Türk Eğitim Tarihi dersine yönelik tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemişlerdir. Arda-Arıkan, Ünver ve Saraç-Süzer¹³ bir genel kültür dersi olarak ders programına alınan Türk Eğitim Tarihi dersinin yabancı diller programındaki yeri ve önemini ele almıştır. Bununla birlikte eğitim tarihini lise ders kitapları açısından ele alan bir çalışmaya rastlanamamıştır. Çalışmanın bu yönüyle özgün olduğunu söylemek mümkündür ve böylelikle araştırmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada tarama modelinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tarama modeli araştırmalarında olaylar, varlıklar, objeler, kurumlar, gruplar gibi çeşitli olgular betimlenmeye çalışılır.¹⁴ Karasar’a¹⁵ göre, tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada 9, 10, 11 ve 12. sınıf lise tarih ders kitaplarında eğitim tarihi ile ilgili hangi konulara yer verildiği, içerik ve biçim bakımından incelenmiş ve elde edilen veriler içerik çözümlemesiyle değerlendirilmiştir. Bilindiği üzere, içerik analizi yoluyla veriler tanımlanabilmekte, verilerin içinde saklı olabilecek

9 Mustafa Şahin, A. Murat Ellez, Tuğçe Günter, “Türk Eğitim Tarihi Dersine İlişkin Öğrencilerin Algı ve Beklentileri”, 18. *Eğitim Bilimleri Kurultayı* (1-3 Ekim 2009), Kuşadası.

10 Ramazan Alabaş (2016). “Türk Eğitim Tarihi Dersinin Önemi Hakkında Öğretmen Adaylarının Görüşleri”, *Cumhuriyet International Journal of Education*, 5(4), 89-102.

11 Selman T. Kamer & Ahmet Salih Şimşek (2016). “Türk Eğitim Tarihi Dersine Yönelik Öğretmen Adaylarının Tutumlarının Ölçülmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 663-678.

12 Mustafa Güçlü & Hasan Bozgeyikli (2016). “Öğretmen Adaylarının Türk Eğitim Tarihi Dersine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9(XXV), 401-415.

13 Arda-Arıkan, Şerife Ünver, H. Sezgi Saraç-Süzer, (2007). “Yabancı Dil Eğitimi Programlarında Türk Eğitim Tarihi Dersinin Önemi ve İçeriğine İlişkin Öğrenci Görüşleri”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (33), 24-32.

14 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (28. Baskı), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 59.

15 Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (11. Baskı), Tekışık Yayınları, Ankara, 1998, s. 77.

gerçekler ortaya çıkarılabilmektedir.¹⁶ Araştırmada içerik analizi materyali olarak 9, 10, 11 ve 12. sınıflarda tarih ders kitabı olarak okutulmuş olan Yılmaz¹⁷, Turan vd.¹⁸, Okur vd.¹⁹ ve MEB komisyonu²⁰ tarafından yazılan kitaplar kullanılmıştır.

İçerik çözümlemesi iki araştırmacı tarafından yürütülmüş ve betimsel analizden daha derin bir süreç gerektiren içerik analizi araştırmacılar, tanımsız, fark edilmeyen bir kavram ve temaya ulaşmaya çalışmışlardır.²¹ Buna göre iki araştırmacı tarafından geçici tema isimleriyle öze bağlı kalınıp kavramların benzerliklerine göre sınıflama yapılmış ve kodlama yapılırken kavram sıklığının işaretlenmesine dikkat edilmiştir. İkinci aşamada, kodlanan kavramlar dikkatle incelenmiş, benzerlik ve farklılıklarına göre yeniden düzenlenmiştir. Her iki araştırmacı kendi sürecinde temaları netleştirmeye çalışmıştır. Birinci aşamada taslak şekli oluşan ilgili kavram grupları, tekrar incelenerek düzenlenmiştir. Bu aşamada kavramsallaşmanın üst aşamasına gelinmiş, ifadeler netleştirilmiş ve her temaya isim vermede daha iyi bir noktaya gelinmiştir. Tüm bu evrede temaları oluşturan ifadelerin ilk elden ve özgünlüğünü koruyacak şekilde düzenlenmesine ve yazarların kişisel yorumunu katmamalarına özen gösterilmiştir. Araştırmanın iç güvenilirliği Miles & Huberman'ın²² formüle ettiği gibi; "görüş birliği/görüş birliği + görüş ayrılığı formülü" ile sağlanmıştır. Buna göre iki araştırmacının ifadelerinin benzerlik oranı % 89,45 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular verilirken, her sınıf düzeyindeki kitaplarla ilgili ayrı tablolar yapılmıştır. Tablolarda sırasıyla belirlenmiş olan ifadenin ders kitabında geçtiği sayfa numarası, aynı ifadenin kullanılma sıklığı ve belirlenen ifadeler arasında o ifadenin oransal değerine yer verilmiştir. Oransal değerler herhangi bir sayısal kayıp verilmeme adına virgülden sonra iki hane olarak yazılmıştır. Kavramlar yazılırken ders kitaplarında hatalı olarak yazılmış olan "Tevhiditedrisat", "DivanlügatiTürk" gibi bazı ifadeler tablolara düzeltilerek yazılmıştır. "Osmanlı Medreseleri", "Sahnı Seman Medreseleri", "Nizamiye Medreseleri" gibi isimlendirmeler "medrese" altında birleştirilmiştir.

Tablolar oluşturulurken öncelikle 9, 10, 11 ve 12. sınıf tabloları yapılmış, sonra da genel yapıyı görmek için ifadeler tek bir tabloda toplanmıştır. Söz konusu genel tabloda sınıf düzeylerinde kullanılmış olan ifadeler tek bir ifade sıklığı içine alınmış böylelikle tüm sınıf düzeylerindeki aynı ifadenin oransal değerine bakılmıştır. Yine son tabloda bu bütünleştirme sonrası ifadelerin oransal değerlerine göre bir sıralama yapılarak araştırmanın en temel bulgusu rakamsal olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

16 Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000, ss. 162-177.

17 Ahmet Yılmaz, *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*, Ekoyay Yayıncılık, Ankara: 2015.

18 Vicdan Turan vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, Devlet Kitapları, Ankara: 2013.

19 Yasemin Okur vd., *Ortaöğretim Tarih 11*, Devlet Kitapları, Ankara: 2013.

20 Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Devlet Kitapları, Ankara: 2013.

21 Yıldırım & Şimşek, *a.g.e.* s. 162.

22 Matthew B. Miles & A. Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook (2nd ed.)*, Thousand Oaks CA, 1994, Sage.

Bulgular

Bu bölümde araştırma soruları çerçevesinde lise tarih ders kitaplarında eğitim tarihi ile ilgili kavramların neler olduğuna, kaç sayfada kullanıldığına, sıklık oranına ve oransal değerlerine yer verilmiştir. Tablo 1’de 9. sınıf lise tarih ders kitabında eğitim tarihi ile ilgili kavramların geçtiği sayfa numaraları, kavramların sıklık miktarı ve sıklığın oransal değerine yer verilmiştir.

Tablo 1. 9. Sınıf Tarih Ders Kitabında Eğitim Tarihi İle İlgili Kavramlar

Kavramlar	Sayfa Numaraları	Sıklık	Oran %
Medrese	138, 150, 155, 159, 176, 177, 184, 195, 197, 199, 205	29	43,93
Kitabeler	79, 85, 100, 101, 110, 161	7	10,60
Türk Tarih Kurumu	26, 33	7	10,60
Divanı Lügati Türk	79, 156	5	7,57
Atabetül Hakayık	157	2	3,03
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi	26	2	3,03
Divanı Hikmet	157	2	3,03
Gevher Nesibe Darüşşifası	205	2	3,03
Kutadgu Bilig	157	2	3,03
Tarih Okulu	31	2	3,03
Türkiyat (Türkoloji) Enstitüsü	26, 108	2	3,03
Beytül Hikmet	141	1	1,51
Darül Hikme	140	1	1,51
Darül İlim	140	1	1,51
Toplum Bil. Yüksek Araştırma Okulları	31	1	1,51
Toplam Kullanım Sıklığı ve Oranı		66	99,95

Kaynak: Ahmet Yılmaz, *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*, Ankara, 2013, Ekoyay Yayıncılık.

Tablo 1’e göre, 9. sınıfların tarih ders kitabında eğitim tarihi ile ilgili olarak 66 kavram belirlenmiştir. Bu kavramlar arasında “medrese” kavramı 11 farklı sayfada 29 kez kullanılmıştır. Bu kullanım sıklığıyla “medrese” kavramı %44 oranı ile diğer kavramlara göre açık farkla öndedir. Medrese kavramını 6 farklı sayfada 7 kez kullanımıyla “kitabeler” ve 2 farklı sayfada yine 7 kez kullanımıyla “Türk Tarih Kurumu” kavramlarının izlediği görülmüştür. Hem “kitabeler” hem de “Türk Tarih Kurumu” kavramının kullanım sıklığı oranı %11’dir. Bu kavramları 2 farklı sayfada 5 kez kullanımı ve kullanımı sıklığı olarak da %8 ile “Divanı Lügati Türk” izlemiştir. Tablo 2’de 10. sınıf lise tarih ders kitabında eğitim tarihi ile ilgili kavramların geçtiği sayfa numaraları, kavramların sıklık miktarı ve sıklığın oransal değerine yer verilmiştir.

Tablo 2. 10. Sınıf Tarih Ders Kitabında Eğitim Tarihi İle İlgili Kavramlar

Kavramlar	Sayfa Numaraları	Sıklık	Oran %
Medrese	15, 28, 29, 55, 56, 57, 79, 80, 82, 84, 116, 162, 176, 199	39	46,42
Enderun Mektebi	31, 55, 162	8	9,52
Sıbyan Mektebi	55, 57, 116, 200	6	7,14
Mahalle Mektebi	57, 176, 194	3	3,57
Mühendishane-i Bahri Hümayun	151, 152, 153	3	3,57
Mühendishane-i Berri Hümayun	151, 152, 153	3	3,57
Rüştiye	162, 200	3	3,57
Darülfünun	200	2	2,38
Maarifi Umumiye Nezareti	199, 200	2	2,38
Mızıka-i Hümayun	162, 203	2	2,38
Sultani	200	2	2,38
Galatasaray Sultanisi	200	1	1,19
Güzel Sanatlar Akademisi	182	1	1,19
İdadi	200	1	1,19
Mektebi Harbiye	162	1	1,19
Mektebi Maarifi Adliye	162	1	1,19
Mektebi Ulumu Edebiye	162	1	1,19
Musevi Asri Mektebi	201	1	1,19
Robert Koleji	201	1	1,19
Saint Joseph Koleji	201	1	1,19
Sanayi Nefise Mektebi	202	1	1,19
Tevhidi Tedrisat Kanunu	201	1	1,19
Toplam Kullanım Sıklığı ve Oranı		84	99,97

Kaynak: Vicdan Turan vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, Ankara, 2013, Devlet Kitapları.

Tablo 2’de 10. sınıfların tarih ders kitabında ise eğitim tarihi ile ilgili 84 kavram belirlenmiştir. Bu kitapta da kavramlar arasında “medrese” 14 farklı sayfada 39 kez tekrar edilmiş ve %46’lık bir sıklık oranıyla kitapta en fazla tekrarlanan eğitim tarihi kavramı olmuştur. Medrese kavramını 3 farklı sayfada ve 8 kez kullanılarak %9,52 oranla “Enderun Mektebi” takip etmiştir. Sıbyan mektebi kavramı 4 farklı sayfada 6 kez tekrar %7,14 orana sahip olmuştur. “Galatasaray Sultanisi”, “Güzel Sanatlar Akademisi”, “İdadi”, “Mektebi Harbiye” gibi eğitim tarihi ile ilgili kavramlar kitapta sadece bir kez kullanılmıştır. Tablo 3’de 11. sınıf lise tarih ders kitabında eğitim tarihi ile ilgili kavramların geçtiği sayfa numaraları, kavramların sıklık miktarı ve sıklığın oransal değerine yer verilmiştir.

Tablo 3. 11. Sınıf Tarih Ders Kitabında Eğitim Tarihi İle İlgili Kavramlar

Kavramlar	Sayfa Numaraları	Sıklık	Oran %
Medrese	26, 75, 76, 81, 83, 112, 122, 137, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 210, 216, 218, 220, 224, 229	122	76,25
Enderun Mektebi	83, 186, 187, 235	7	4,37
Fatih Külliyesi	83, 184, 185, 188	7	4,37
Sıbyan Mektebi	182, 183	5	3,12
İstanbul Üniversitesi	96, 123	2	1,25
Musiki Muallim Mektebi	236	2	1,25
Beytül Hikmet	176	1	0,62
Darül Hikme	176	1	0,62
Darül İlim	176	1	0,62
Darülfünun	96	1	0,62
Galatasaray Sultanisi	123	1	0,62
Gevher Nesibe Darüşşifası	76	1	0,62
Halkevleri	96	1	0,62
Mızıka-i Hümayun	235	1	0,62
Milli Eğitim Bakanlığı	236	1	0,62
Mühendishane-i Bahri Hümayun	187	1	0,62
Mühendishane-i Berri Hümayun	187	1	0,62
Sanayii Nefise Mektebi	237	1	0,62
Şehzadegan Mektebi	186	1	0,62
Tevhidi Tedrisat Kanunu	96	1	0,62
Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure	187	1	0,62
Toplam Kullanım Sıklığı ve Oranı		160	99,91

Kaynak: Yasemin Okur vd., *Ortaöğretim Tarih 11*, Ankara, 2013, Devlet Kitapları.

Tablo 3'te 11. sınıfların tarih ders kitabında ise eğitim tarihi ile ilgili 160 kavram belirlenmiştir. Bu kitapta da kavramlar arasında "medrese" 25 farklı sayfada 122 kez tekrar edilmiş ve %76'lık bir sıklık oranıyla kitapta en fazla tekrarlanan eğitim tarihi kavramı olmuştur. Medrese kavramını 4 farklı sayfada ve 7'şer kez kullanılarak %4 oranla "Enderun Mektebi" ve "Fatih Külliyesi" takip etmiştir. "Darül Hikme", "Darül İlim", "Darülfünun", "Galatasaray Sultanisi", "Gevher Nesibe Darüşşifası", "Mızıka-i Hümayun" gibi eğitim tarihi kavramlarının ise söz konusu tarih kitabında bir kez kullanıldığı görülmüştür. Tablo 4'de 12. sınıf lise tarih ders kitabında eğitim tarihi ile ilgili kavramların geçtiği sayfa numaraları, kavramların sıklık miktarı ve sıklığın oransal değerine yer verilmiştir.

Tablo 4. 12. Sınıf Tarih Ders Kitabında Eğitim Tarihi İle İlgili Kavramlar

Kavramlar	Sayfa Numaraları	Sıklık	Oran %
Medrese	31, 103, 104, 106, 112, 197, 204	15	18,07
Türk Tarih Kurumu	16, 107, 108, 148, 164, 169, 176, 243	10	12,04
Millet Mektepleri	105, 106, 139	8	9,63
Türk Dil Kurumu	16, 108, 164, 169, 176, 243	8	9,63
Manastır Askeri İdadisi	15, 16, 132	5	6,02
Tevhidi Tedrisat Kanunu	94, 103, 139, 176, 196	5	6,02
Milli Eğitim Bakanlığı	94, 104, 204	5	6,02
Selanik Askeri Rüştiye	15, 132	4	4,81
Şemsi Efendi Mektebi	14, 132	4	4,81
Karma Eğitim	103, 122	3	3,61
Evkaf Bakanlığı	94	2	2,40
Maarif Kongresi	71, 164	2	2,40
Milli Eğitim	103, 176	2	2,40
Musiki Muallim Mektebi	109, 125	2	2,40
Selanik Mülkiye Rüştiyesi	14	2	2,40
Darülfünun	109	1	1,20
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi	109	1	1,20
Mühendishane-i Berri Hümayun	70	1	1,20
Mülkiye Mektebi	65	1	1,20
Osmanlı Maarif Nezareti	13	1	1,20
Yeni Türk Harfleri	105	1	1,20
Toplam Kullanım Sıklığı ve Oranı		83	99,86

Kaynak: MEB, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Ankara, 2013, Devlet Kitapları.

Tablo 4’de 12. sınıfların tarih ders kitabında ise eğitim tarihi ile ilgili 83 kavram belirlenmiştir. Bu kitapta da kavramlar arasında “medrese” 7 farklı sayfada 15 kez tekrar edilmiş ve %18’lik bir sıklık oranıyla kitapta yine en fazla tekrarlanan eğitim tarihi kavramı olmuştur. Medrese kavramını 8 farklı sayfada ve 10 kez kullanılarak %12 oranla “Türk Tarih Kurumu” takip etmiştir. “Darülfünun”, “Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi”, “Mühendishane-i Berri Hümayun”, “Mülkiye Mektebi”, “Osmanlı Maarif Nezareti”, “Yeni Türk Harfleri” gibi eğitim tarihi kavramlarının ise söz konusu tarih kitabında bir kez kullanıldığı görülmüştür. Tablo 5’de lise tarih ders kitaplarının genelinde eğitim tarihi ile ilgili kavramların geçtiği sayfa numaraları, kavramların sıklık miktarı ve sıklığın oransal değerine yer verilmiştir.

Tablo 5. Lise Tarih Ders Kitaplarında Eğitim Tarihi İle İlgili Kavramlar

Kavramlar	Sayfa Numaraları	Sıklık	%	Sınıf
Medrese	138, 150, 155, 159, 176, 177, 184, 195, 197, 199, 205; 15, 28, 29, 55, 56, 57, 79, 80, 82, 84, 116, 162, 176, 199; 26, 75, 76, 81, 83, 112, 122, 137, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 210, 216, 218, 220, 224, 229; 31, 103, 104, 106, 112, 197, 204	205	52,16	9, 10, 11, 12
Türk Tarih Kurumu	26, 33; 16, 107, 108, 148, 164, 169, 176, 243	17	4,32	9 ve 12
Enderun Mektebi	31, 55, 162; 83, 186, 187, 235	15	3,81	10, 11
Sıbyan Mektebi	55, 57, 116, 200; 182, 183	11	2,79	10, 11
Millet Mektepleri	105, 106, 139	8	2,03	12
Türk Dil Kurumu	16, 108, 164, 169, 176, 243	8	2,03	12
Fatih Külliyesi	83, 184, 185, 188	7	1,78	11
Kitabeler	79, 85, 100, 101, 110, 161	7	1,78	9
Tevhidi Tedrisat Kanunu	201; 96; 94, 103, 139, 176, 196	7	1,78	10, 11, 12
Milli Eğitim Bakanlığı	236; 94, 104, 204	6	1,52	11, 12
Divanı Lügati Türk	79, 156	5	1,27	9
Manastır Askeri İdadisi	15, 16, 132	5	1,27	12
Mühendishane-i Berri Hümayun	151, 152, 153; 187; 70	5	1,27	10, 11, 12
Darülfünun	200; 96; 109	4	1,01	10, 11, 12
Musiki Muallim Mektebi	236; 109, 125	4	1,01	11, 12
Mühendishane-i Bahri Hümayun	151, 152, 153; 187	4	1,01	10, 11
Selanik Askeri Rüştiye	15, 132	4	1,01	12
Şemsi Efendi Mektebi	14, 132	4	1,01	12
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi	26; 109	3	0,76	9 ve 12
Gevher Nesibe Darüşşifası	205; 76	3	0,76	9 ve 11
Karma Eğitim	103, 122	3	0,76	12
Mahalle Mektebi	57, 176, 194	3	0,76	10
Mızıka-i Hümayun	162, 203; 235	3	0,76	10, 11
Rüştiye	162, 200	3	0,76	10
Atabetül Hakayık	157	2	0,50	9
Beytül Hikmet	141; 176	2	0,50	9 ve 11

Darül Hikme	140; 176	2	0,50	9 ve 11
Darül İlim	140; 176	2	0,50	9, 11
Divanı Hikmet	157	2	0,50	9
Evkaf Bakanlığı	94	2	0,50	12
Galatasaray Sultanisi	200; 123	2	0,50	10, 11
İstanbul Üniversitesi	96, 123	2	0,50	11
Kutadgu Bilig	157	2	0,50	9
Maarif Kongresi	71, 164	2	0,50	12
Maarifi Umumiye Nezareti	199, 200	2	0,50	10
Milli Eğitim	103, 176	2	0,50	12
Sanayi Nefise Mektebi	202; 237	2	0,50	10, 11
Selanik Mülkiye Rüştiyesi	14	2	0,50	12
Sultani	200	2	0,50	10
Tarih Okulu	31	2	0,50	9
Türkiyat (Türkoloji) Enstitüsü	26, 108	2	0,50	9
Güzel Sanatlar Akademisi	182	1	0,25	10
Halkevleri	96	1	0,25	11
İdadi	200	1	0,25	10
Mektebi Harbiye	162	1	0,25	10
Mektebi Maarifi Adliye	162	1	0,25	10
Mektebi Ulumu Edebiye	162	1	0,25	10
Musevi Asri Mektebi	201	1	0,25	10
Mülkiye Mektebi	65	1	0,25	12
Osmanlı Maarif Nezareti	13	1	0,25	12
Robert Koleji	201	1	0,25	10
Saint Joseph Koleji	201	1	0,25	10
Şehzadegan Mektebi	186	1	0,25	11
Tıphane-i Amire ...	187	1	0,25	11
Toplum Bil.Yüksek Araş. Okul.	31	1	0,25	9
Yeni Türk Harfleri	105	1	0,25	12
Toplam Kullanım Sıklığı ve Oranı		393	99,67	

Tablo 5'e göre lise tarih ders kitaplarının genelinde araştırma konusuyla ilgili olarak en sık tekrarlanan kavramın açık farkla "medrese" olduğu görülmüştür. "Medrese" kavramı lise tarih ders kitaplarının genelinde 205 defa kullanılmıştır. Sözü edilen kavramın kullanım sıklık oranı ise %52'dir. Medreseden sonra en sık kullanılan eğitim tarihi kavramları ise, "Enderun Mektebi", "Sıbyan Mektepleri", "Millet Mektepleri", "Türk Dil Kurumu",

“Fatih Külliyesi”, “Kitabeler”, “Tevhidi Tedrisat Kanunu”, “Milli Eğitim Bakanlığı”, “Divanı Lügati Türk”, “Manastır Askeri İdadisi”, “Mühendishane-i Berri Hümayun” olarak tespit edilmiştir. Lise tarih ders kitaplarında araştırma konusuyla ilişkili olarak “Halkevleri”, “Mektebi Harbiye”, “Mektebi Maarifi Adliye”, “Mektebi Ulumu Edebiye” gibi bazı kavramların sadece bir kez kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Ders kitapları, öğretmenlerin anlattıklarının bir arada yer aldığı, öğrencinin istediği zaman ders tekrarı yaptığı kaynaklar olarak eğitim/öğretimde çok önemlidir. Öğretmenin anlattıklarını tamamlar, eksikleri giderir. Öğrencinin elinin altındaki bir kaynak olarak dersi tekrar etmeyi sağlar. Derse, sınavlara hazırlıkta çalışıldığından okuma alışkanlığı edindirir. Öğrenciyi etkinliğe teşvik eder ve çok yönlü düşünme yeteneği kazandırır. Öğrenciler kadar öğretmenler için de önemli olan ders kitapları, öğretmenlerin ders notlarını hatırlamasında, derse iyi hazırlanmasında, daha etkili ve verimli bir ders saati geçirmesinde etkili olmaktadır. Konu soruları ve ödev konularıyla öğretmenin işini kolaylaştırır ve derslerini hem planlı hem de sistematik işlemesini sağlar.

Araştırma bulgularına göre, 9. sınıf tarih kitabında eğitim tarihi ve Türk eğitim tarihi ile ilgili en çok medrese ve kitabeler ve Türk Tarih Kurumu ifadelerine yer verildiği görülmüştür. Bunun yanında Divanı Lügati Türk, Atabetül Hakayık, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Divanı Hikmet, Gevher Nesibe Darüşşifası ve Kutadgu Bilig gibi ifadelere az da olsa yer verilmiştir. 10. sınıf tarih kitabında en fazla sırasıyla medrese, Enderun Mektebi ve sıbyan mektepleri ifadelerine yer verilmektedir. Bunları mahalle mektebi, Mühendishane-i Bahri Hümayun, rüşdiye ve Darülfünun takip etmektedir. 11. sınıf tarih kitabında en fazla sırasıyla medrese, Enderun Mektebi ve Fatih Külliyesi ifadelerine yer verilmektedir. Bunun yanında sırasıyla sıbyan mektepleri, İstanbul Üniversitesi, Musiki Muallim Mektebi, Beytül Hikmet, Darül Hikme ve Darül İlim gibi ifadelere az da olsa yer verilmiştir. 12. sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında ise eğitim tarihi ile ilgili olarak sırasıyla en fazla medrese, Türk Tarih Kurumu, millet mektepleri ve Türk Dil Kurumu ifadelerine yer verildiği görülmüştür. Bunları sırasıyla Manastır Askeri İdadisi, Tevhidi Tedrisat Kanunu, Milli Eğitim Bakanlığı, Selanik Askeri Rüştiye ve Şemsi Efendi Mektebi takip etmiştir.

9, 10, 11 ve 12. sınıf tarih ders kitaplarındaki eğitim tarihi ile ilgili ifadelerin ortalama değerleri ölçüt alındığında medrese, Türk Tarih Kurumu, sıbyan mektepleri ve millet mektepleri en yüksek değeri almışlardır. Toplam ifadelerin yaklaşık üçte ikisini bu ifadeler kapsamaktadır. Bunlardan “medrese” kavramının ifade ve konu ediliş farkı dikkat çekici bir üstünlük göstermektedir. Bunun yanında toplamda 53 ifade yer almakta ve bahsi geçenlerden hariç 39

ifade toplam ifadelerin üçte birini teşkil etmektedir. Bunlar sırasıyla Türk Dil Kurumu, Fatih Külliyesi, Kitabeler ve Tevhidi Tedrisat Kanunu gibi ifadelerdir.

Araştırma bulgularına göre, tarih ders kitaplarında sınırlı oranlarda da olsa her sınıf düzeyinde eğitim tarihine yer verilmesi sevindirici bir durum olarak görülmektedir. Bununla birlikte konular itibariyle genel eğitim tarihine değil sadece Türk Eğitim Tarihi konularına ve Türk Eğitim Tarihi'nin de bazı konularına odaklanılmış olması dikkat çekilmesi gereken bir sonuçtur. Yazıyı ilk kullanan kavim olan Sümerlerden, alfabeyi insanlığa kazandıran Fenike'den, Hiyeroglif yazıyı keşfeden Mısır'dan, birçok icadı gerçekleştiren Çin'den pedagoji sözcüğü dâhil eğitime pek çok yenilik katan Grek'ten, Roma'dan ya da uzun yüzyıllar süresince Batı'nın eğitim kurumlarından olan manastırlardan söz etmemek en hafif tabirle insanlığın eğitime yaptığı katkıları görmezden geldiği izlenimini uyandırmaktadır.

Bilindiği üzere, ders kitapları hem öğrencilere hem de öğretmenlere büyük fayda sağlayan eğitim-öğretim materyallerinin başında gelmektedir. Eğitim-öğretim alanında birçok şey değişse de ders kitapları önemini korumaktadır. Ayrıca ders kitapları insanlığın uzun süreli kalıcı bellek oluşturmasında, insan eğitiminin gerçekleştirilmesinde en önemli araçlardan biridir. Azda olsa lise tarih kitaplarında eğitim tarihinden bahsedilmesi önemli olmakla birlikte, sistematik, örüntülü ve çekici biçimde daha fazla yer verilmesi yaygın kitlelerin bilgilenmesi ve toplumsal bir eğitim tarihi birikimi elde edilmesi bakımından oldukça gerekli bir durumdur. Çünkü eğitim sistemimize yönelik geçmişten ders ve feyz almak için bu konuda tarihsel bir bilinç oluşturmak gerekir. Böylece eğitime ve tarihine bilimsel bakmaya lise çağlarından itibaren başlanmasına katkıda bulunulmuş olur. Lise eğitimi, gençleri toplumsallaştırma ve bilinç oluşturmada önemli bir kademedir. Eğitim tarihi konularının bilimsel bir yöntemle ardışık ve dikkat çekici öğeler kullanılarak kitaplarda yer alması büyük fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar

- BERK, Fatih, *Eski ve Yeni İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları ve Ders Programları ve Ders Kitaplarında Tarih Konularının Karşılaştırılması*, Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- BULUT, Saliha, *İlköğretim Ders Kitaplarının Görsel Boyut ve İçerik Tutarlılığı Açısından İncelenmesi*, Niğde Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- DEMİREL, Özcan & KIROĞLU, Kasım, *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2005.
- KAPTAN, Saim, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (11. Baskı), Tekışık Yayınları, Ankara, 1998.
- KARASAR, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (28. Baskı), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2015.
- KÖYMEN, Oya, *Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003.
- MILES, Matthew B. & HUBERMAN, A. Michael, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd ed.), Thousand Oaks CA, 1994, Sage.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Devlet Kitapları, Ankara, 2013.
- OKUR, Yasemin, vd., *Ortaöğretim Tarih 11*, Devlet Kitapları, Ankara, 2013.
- SAKAOĞLU, Necdet, *İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları*, (Haz: Salih Özbaran), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1998.
- TEKELİ, Sevim (Editör), *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 1999.
- TURAN, Vicdan, vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, Devlet Kitapları, Ankara, 2013.
- YILDIRIM, Ali & ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000.
- YILMAZ, Ahmet, *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*, Ekoyay Yayıncılık, Ankara, 2015.

II. Makaleler

- ALABAŞ, Ramazan, "Türk Eğitim Tarihi Dersinin Önemi Hakkında Öğretmen Adaylarının Görüşleri", *Cumhuriyet International Journal of Education*, 2016, 5(4), 89-102.
- ARIKAN, Arda; ÜNVER, Şerife; SARAÇ-SÜZER, H. Sezgi, "Yabancı Dil Eğitimi Programlarında Türk Eğitim Tarihi Dersinin Önemi ve İçeriğine İlişkin Öğrenci Görüşleri", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2007, (33), 24-32.
- BÜYÜKALAN, Filiz Sevil, "Ders Kitabı ve Öğretim Programı İlişkisi", *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal Bilgiler*, (Ed: Cemalettin Şahin), Ankara: 2003, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- GREENE, Maxine, "The Professional Significance of History of Education", *History of Education Quarterly*, 1967, 7(2), 182-190.
- GÜÇLÜ, Mustafa & BOZGEYİKLİ, Hasan, "Öğretmen Adaylarının Türk Eğitim Tarihi Dersine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi", *Tarih Okulu Dergisi*, 2016, 9(XXV), 401-415.
- HALİ, Servet, "Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2014, (3), 158-166.
- KAMER, Selman Tunay & ŞİMŞEK, Ahmet Salih, "Türk Eğitim Tarihi Dersine Yönelik Öğretmen Adaylarının Tutumlarının Ölçülmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2016, 17(2), 663-678.
- RESMİ GAZETE, "Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", 14 Ekim 2015, (29502).
- ŞAHİN, Mustafa; ELLEZ, A. Murat; GÜNTER, Tuğçe (2009). "Türk Eğitim Tarihi Dersine İlişkin Öğrencilerin Algı ve Beklentileri", 18. *Eğitim Bilimleri Kurultayı*, Kuşadası, 1-3 Ekim 2009.
- WINEBURG, Sam, "Making Historical Sense". *Knowing, Teaching and Learning History: National and International Perspectives*, (Ed: Peter, N. Stearns; Peter, Seixas & Sam Wineburg) New York, 2000.

2005 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMIN İLE 2017 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN ATATÜRKÇÜLÜKLE İLGİLİ KONU VE KAZANIMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Müslime GÜNEŞ*

Sibel DÜNDAR**

Öz

Milli eğitim sistemimiz içinde önemli bir yere sahip olan Atatürkçülükle ilgili konular 2017 yılına kadar oluşturulan tüm öğretim programları içinde geniş bir yere sahiptir. Özellikle geçmiş yıllarda düzenlenen Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Atatürkçülükle İlgili Konular başlığı altında bir bölüm yer alırken benzer bir bölümün 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bulunmadığını söylemek mümkündür. Milli ve kültürel değerlerine sahip çıkan bir nesil yetiştirebilmek aynı zamanda geleceğe güvenle bakabilmek anlamına gelmektedir. Bu değerlerimizden biri olan Atatürkçülükle ilgili konuların tüm eğitim-öğretim kademelerinde ve programlarında bulunması gereklidir.

Çalışmanın amacı 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında yer alan Atatürkçülükle İlgili Konu ve Kazanımları karşılaştırmaktır. Bu çalışmada, nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemine başvurulmuştur. Bu amaçla 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ile 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı kazanımları ve açıklamaları, “ İlköğretimde Sosyal Bilgiler Dersi 4-7. Sınıf Öğretim Programı Atatürkçülükle İlgili Konu ve Kazanımları” planı çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Araştırma sonunda 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Atatürkçülükle İlgili Konuların ve Kazanımların 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programından sayısal olarak daha az olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürkçülükle İlgili Konular, Sosyal Bilgiler, Öğretim Programı.

* Dr. Öğretim Üyesi Müslime Güneş, Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, (mgunes68@gmail.com), (<https://orcid.org/0000-0002-9088-3390>).

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

A COMPARISON OF THE SUBJECTS AND FUNCTIONS RELATED TO KEMALISM AT THE SOCIAL STUDIES CURRICULUM IN 2005 AND THE SOCIAL STUDIES CURRICULUM IN 2017

Abstract

The issues related to Atatürkism, which have an important place in our national education system, have a wide place among all the education programs created until 2017. While there are some parts under the title of Atatürk-Related issues in the Social Studies Curriculum which was organized in the past years, it is possible to say that such a section was not included in the 2017 Social Studies Curriculum. To be able to raise a generation that has national and cultural values also means to be able to look at the future with confidence. The subjects related to Atatürkism, which is one of these values, should be presented in all educational levels and programs.

The aim of the study is to compare the issues and functions related to Atatürkism in the 2005 and 2017 Social Studies Curriculum quantitatively. In this study, document analysis method was used, which is one of the data collection methods in qualitative researches. For this purpose, the 2005 Social Studies Curriculum and the functions and explanations of 2017 Social Studies Curriculum have been discussed comparatively within the framework of the plan of "Issues and Functions Related to Atatürkism in the Social Studies course in Primary Education 4-7. Classroom Curriculum." At the end of the research, it was observed that the subjects and functions related to the Atatürkism in the 2017 Social Studies Curriculum were numerically less than the 2005 Social Studies Curriculum.

Keywords: Atatürkism, Social Studies, Curriculum.

Giriş

"Eğitim kurumlarının temel işlevi, bireyin topluma uyum sağlaması ve iyi bir vatandaş olabilmesi için toplumsal bir kişilik kazanması şeklinde ifade edebilir. Söz konusu toplumsallaşma sürecini ilköğretim sürecinde sağlayacak başat derslerden biri de Sosyal Bilgiler dersidir. Bu sebepten dolayı Sosyal Bilgiler dersi büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, Sosyal Bilgiler dersi, çocukların toplumsal meseleler hakkında bilgi sahibi olmaları ve ülkenin bir vatandaşı olarak sorumluluklarını öğrenmesinde, insan ilişkilerini anlamalarında ve milli hassasiyetleri kavramalarında en önemli ve gerekli derslerden biridir"¹.

1 Cengiz Özmen, "Dünyada ve Ülkemizde Sosyal Bilgiler", *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Editörler: Cengiz Dönmez ve Kubilay Yazıcı, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2015, s.11.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Sosyal Bilgiler dersi sayesinde bireylerin çok yönlü gelişmesi amaçlanmaktadır. Özellikle bireylerin; vatandaşlık yeterliklerini, toplumun temel kurum, değer ve inançlarını öğrenmesinde Sosyal Bilgiler öğretimi önemli bir rol üstlenmektedir.

Ülkemizde sosyal bilgiler konusunda en kapsamlı tanım, 2005 Sosyal Bilgiler Programını hazırlayan komisyon tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre; *“Sosyal Bilgilerin, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olmak amacıyla tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimlere ve vatandaşlık bilgileri konularını yansıtan öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleşmesini içeren; insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir”*².

Sosyal Bilgilerin yukarıda verilen tanımından da anlaşılacağı üzere, bireylerin toplumsal yaşama uyum sağlaması ve bu yaşam içerisinde yer alan tüm kişi, grup ve kurumlarla uyumlu bir biçimde yaşaması oldukça zor bir süreçtir. Toplumsal kurumların ve ilişkilerin basit olduğu toplumlarda birey toplumsal davranışları yaşayarak ya da ailesinden ve çevresinden öğrenebilir. Ancak, bu ilişkilerin karmaşık olduğu durumlarda bireyin gerek duyacağı beceri ve davranışları ailesinden ya da yakın çevresinden öğrenmesi mümkün değildir. Bu nedenle, bireyin toplumsallaşma işlevini yani insan ilişkileri, resmi ve gayri resmi grupları ve işlevlerini, devleti ve benzeri unsurlar ile bunlar arasındaki ilişkileri öğrenme görevini günümüzde eğitim kurumları üstlenmiştir.

Ülkemizde Sosyal Bilgiler Öğretimi

Ülkemizde ilköğretim 4. sınıftan 8. sınıfa kadar sosyal bilgiler dersi MEB'in belirlediği temel esaslar kapsamında yer alan ana derslerden biridir. Sosyal Bilgiler dersi Cumhuriyet'ten günümüze farklı isimler alarak varlığını korumuştur.

1924 yılında kabul edilen programda: Musahabat-ı Vataniye

1926 yılında: Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi

1962 yılında: Toplum ve Ülke İncelemeleri

1968 yılında: Sosyal Bilgiler

1985 yılında: İlköğretim II. kademedeki: Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi

1997 yılından günümüze kadar da: Sosyal Bilgiler adı ile okutulmuştur.

2 MEB, *Sosyal Bilgiler Eğitim Öğretim Programı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 2005, s.51.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Atatürkçülük Konuları

Atatürkçülük ve Atatürkçülük ile İlgili Konuların öğretim programlarına dâhil olma sürecini incelemeden önce Atatürkçülüğün ne olduğunu ifade etmek gerekir.

“Türk milletinin bugün ve gelecekte tam bağımsızlığa, huzura ve refaha sahip olması, devletin millet egemenliği esasına dayandırılması, aklın ve ilmin rehberliğinde Türk kültürünün çağdaş uygarlık düzeyine çıkarılması amacı ile temel esasları yine Atatürk tarafından belirtilen devlet hayatına, fikir hayatına ve ekonomik hayata, toplumun temel müesseselerine ilişkin gerçekçi fikirlere ve ilkelere, “Atatürkçülük” denir”³.

“Atatürkçülük; akıl ve bilim tarafından belirlenmiş gerçeklere dayalı bir yaşam felsefesidir; Türkiye Cumhuriyeti’ni sonsuza kadar yaşatma ve yükseltme bilincidir; özgür ve bağımsız bir yurttaş olarak yaşamının garantisidir; insan hak ve özgürlüklerine saygıyı temele alan Türk hümanizmidir; demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletinin güvencesidir; Türk milletini devletsiz ve vatansız yapmak isteyen emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı geliştirilmiş panzehirdir”⁴.

Atatürkçülük “Devlet hayatının her alanını ve toplumun fikir hayatını kapsar. Türk milletinin, bugün ve gelecekte tam bağımsızlığa, huzur ve refaha sahip olmasını amaçlar. Devletin, millet egemenliği esasına dayandırılmasını öngörür. Aklın ve bilimin öncülüğünde, Türk kültürünün, çağdaş uygarlık düzeyi üzerine çıkarılması hedef alınır”⁵.

“Atatürkçülük, dün olduğu gibi, bugün de yarın da Türk ulusunun pusulası, yol haritası olmayı sürdürecektir; çünkü Atatürkçülük dinamizmdir, yol göstericisi akıl ve bilimdir. Türk milleti, akıl tarafından belirlenmiş bir etik yaşayış yönünde eğitildiği takdirde, geçmişi daha sağlıklı bir biçimde yorumlama yeteneğini geliştirecek ve bugün ülkemizin yaşadığı konjoktürel sorunları tarihsel birikiminden de yararlanarak daha kısa sürede çözebilecektir”⁶.

Yukarıda verilen tanımlardan yola Atatürkçülüğün milli eğitimimiz için en önemli hususlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Atatürk ilke ve inkılâplarının ilköğretim programlarına eklenmesi 1936 yılında görülen bir uygulamadır. Bu programda belirtilen amaçlardan birisi ise “ilkokula devam eden çocukları, kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik, inkılâpçı yurttaşlar olarak yetiştirmektir.” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak 1936’dan başlayan ve 1981 yılına kadar uygulanan ilköğretim programlarında kapsamlı bir değişikliğin yapıldığını söylemek zordur.

3 Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük (3. Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001, s.7.

4 Mehmet Kayıran – Mustafa Yahya Metintaş, “Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, Bahar 2013, s.611-612.

5 Volkan Kaz, *Cumhuriyetten Günümüze İlköğretim I. Kademe Sosyal Bilgiler Programlarının Türk Devrimine Göre Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2013, s.100.

6 Mehmet Kayıran – Mustafa Yahya Metintaş, *a.g.m.*, s. 612.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1981 yılında temel eğitim II. kademe ve orta öğretimde Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi programlarının yayınlanmasından sonra yapılan çalışmalar sonucu 1982 yılında, eğitimde Atatürk ve Atatürkçü değerlere ilişkin esaslar üzerinde durulması kararlaştırılarak belirlenen öğretim programlarına “Atatürkçülükle İlgili Konular”ın yerleştirilmeleri sağlanmıştır⁷. Sonraki süreçlerde yapılan düzenlemeler ile İlköğretimin I. ve II. kademeleri için Atatürkçülükle İlgili Konular ayrı ayrı programlanmıştır. Bu düzenlemelerde gözetilen başlıca amaç; Atatürkçülükle İlgili Konuların büyük ölçüde derslerin alan bilgisi konuları ile kaynaştırılmaya çalışılması olmuştur. Bu durumun gerekçesi 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçlarının 2. maddesinin 1. bendinde;

“Türk eğitim sistemi, Türk Milletinin bütün fertlerini;

Atatürk İnkılâp ve ilkelerine ve anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek, amaçlanmaktadır”⁸

Atatürkçülük ve eğitimle ilgili yukarıda yer alan bilgiler çerçevesinde, literatürde sosyal bilgiler öğretim programlarında Atatürkçülük konularının öğretimi gerekçesi iki temel sebebe bağlanmıştır. Bu sebeplerden birisi, Atatürkçülük konularının öğretimi sosyal bilgiler öğretim programlarının genel amaçlarında belirtilen esaslar olmasıdır. Diğer bir sebep ise, sosyal bilgilerin doğasından dolayı Atatürkçülük konularının öğretilmesinin zorunluluğudur⁹.

Türk Millî Eğitim sisteminin genel amaçlarından biri Türk Milletinin bütün fertlerini Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve anayasada ifadesini bulan Atatürkçülüğe bağlı yurttaşlar olarak yetiştirmektir. Bu nedenle eğitim sisteminin tüm kademelerinde Atatürkçülük konularına yer verilmiştir. İlköğretim kurumlarında bütün derslerde Atatürkçülük konularına yer verme zorunluluğu olmakla birlikte bu amaca katkıda bulunmak için mihver dersler olan Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerinde bu konu daha yoğun bir biçimde ele alınmaktadır¹⁰.

7 Mehmet Serhat Yılmaz, “Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının İlköğretimde Öğretimi”, *Türk Eğitim Sisteminde Atatürkçülük ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi*, (Ed. Yasemin Doğaner), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006, s.29.

8 MEB, *Sosyal Bilgiler Eğitim Öğretim Programı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 2005, s.5.

9 Kubilay Yazıcı, “Sosyal Bilgilerde Atatürkçülük Konularının Öğretimi”, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, (Ed. Mustafa Safran), Ankara, 2015, s.672.

10 Ahmet Zogo, *İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Atatürkçülük Kazanımlarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2016. s.37.

Bu bakımdan, 1982, 1986 ve 1999 yılında Talim ve Terbiye Kurulu tarafından alınan karara göre ilköğretim birinci ve ikinci kademe Sosyal Bilgiler dersi içinde yer alması gereken Atatürkçülük ile ilgili konular şu şekilde sıralanabilir:

- Atatürk'ün hayatı (11 konu başlığı),
- Atatürk'ün kişiliği ve özellikleri (25 Kişisel özellik),
- Atatürkçü düşünce sisteminin oluşmasına neden olan etkenler (7 konu başlığı),
- Atatürkçü düşünce sistemi, tanımı ve önemi (2 konu başlığı)
- Atatürkçü düşüncede yer alan temel konular (10 konu başlığı),
- Atatürk ilkeleri (9 konu başlığı),
- Atatürkçü düşüncede milli güç unsurları (5 konu başlığı),
- Türkiye'ye yönelik iç ve dış tehdit (11 konu başlığı),
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve vatandaşlık (5 konu başlığı).

Bu çerçevede Matematik, Fen Bilgisi, Türkçe, Müzik, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi gibi derslere yukarıda sıralanan konular her ne kadar bu derslerin içerik ve programlarına eklenmiş olsa da, Atatürkçülük konularının büyük bir çoğunluğunun tarih konuları ile ilişkilendirilerek verilmeye çalışılması Sosyal Bilgiler derslerinin diğer derslere nazaran bu konuların öğretimindeki önemini ortaya koymaktadır¹¹.

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim programı ile eski programlar arasında dikkat çekici farklar görülmektedir. Eski programlarda Atatürkçülük konuları ünite sonlarında bulunmaktaydı. Ayrıca Atatürkçülük konularında 4. ve 5. sınıflarda bir yoğunluk söz konusu iken 6. ve 7. sınıflarda ise bu konuların yoğunluğunun bir hayli azaldığı görülmekteydi. 2005 programında ise, Atatürkçülük konuları ünite ya da konu sonlarına eklenmesi yerine kazanımlarla beraber verilmiştir.¹²

Atatürkçülük ile İlgili Konuların kaynaştırıldığı ana programlardan biri de Sosyal Bilgiler programıdır. Sosyal bilgiler öğretim programlarında Atatürkçülük konularının öğretim gerekçesi iki temel sebebe dayandırılabilir. Bu sebeplerden birisi Atatürkçülük konularının öğretimini, sosyal bilgiler öğretim programlarının genel amaçlarında belirtilen esaslar oluşturmaktadır. Bu durum diğer bir ifade ile yasal zorunluluk olarak da ifade edilebilir. Ve her dersin ilgili öğretim programında yer alır. Diğerisi ise sosyal bilgilerin doğasından dolayı Atatürkçülük konularının öğretilmesinin zorunluluğudur. Özellikle bu ikinci gerekçe Atatürkçülük konularının diğer derslerden ziyade sosyal Bilgiler dersinde öğrenimini zorunlu kılmaktadır.

11 Bahri Ata, "Sosyal Bilgilerde Atatürkçülük Konularının Eğitimi ve Öğretmenin Rolü". (Ed. Bayram Tay-Adem Öcal), *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2015, s.299.

12 Kubilay Yazıcı, *a.g.e.*, s.677.

Sosyal Bilgiler derslerinde sosyal bilimler ile ilgili konular disiplinler üstü bir yaklaşımla bütüncül bir anlayışla öğrencilerde yapılandırılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin geçmişi bilmeleri ve geçmişten ders çıkarmaları da amaçlanmaktadır. Bu sebeple Sosyal Bilgiler Programları (4-7) Atatürkçülük konularını dolayısıyla da İnkılâp Tarihi konularını içermek durumundadır¹³.

2005 yılında, kademeli olarak sosyal bilgiler öğretim programlarında yaşanan dönüşüm Atatürkçülük konularının da öğretiminde yeniden bir yapılanma sürecinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu süreç sadece bilgi boyutunu içeren kısır bir döngü olmak yerine beceri ve değer boyutlarının da Sosyal Bilgilerde Atatürkçülük konularının öğretiminde dikkate alınarak yapılandırılmasına yol açmıştır¹⁴.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemine başvurulmuştur. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar¹⁵. Bu amaçla 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ile 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı kazanımları ve açıklamaları, 2005 yılında yayınlanan “ İlköğretimde Sosyal Bilgiler Dersi 4-7. Sınıf Öğretim Programı Atatürkçülükle İlgili Konu ve Kazanımları” planı çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Elde edilen veriler; 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan kazanımların, önceki programda yer alan “Atatürkçülükle İlgili Konu ve Kazanımlar” temel alınarak incelenmesi sonucu bulunmuştur.

Bulgular

2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, Atatürkçülükle ilgili konular açısından karşılaştırıldığında arada belirgin farklılıkların olduğu görülmüştür. Her sınıf için 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programları karşılaştırılmıştır. Öncelikle yapılan analizlerin net bir şekilde görülebilmesi için tablolar oluşturulmuştur. Verilen tablolarda;

Sınıf,

Ünite adı,

2005 öğretim programında Atatürkçülükle ilgili konularla ilişkilendirilen sosyal bilgiler kazanımı, örnek etkinlikler ve ilişkilendirilecek Atatürkçülük

13 A.g.e., s.673.

14 A.g.e., s.677.

15 Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, 2013, s.217.

konuları, 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan Atatürkçülükle ilgili konulara yer verilmiştir.

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı kısmında yer alan kazanımlar ve Atatürkçülükle ilişkilendirilecek konular Talim Terbiye tarafından hazırlanan 2005 Öğretim Programındaki numaraları ile verilmiştir. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı kısmında da MEB 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki kazanım numaraları ile yer almaktadır.

Yapılan incelemeler sonunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

4. Sınıflara Ait Bulgular

4. sınıflar için oluşturulan tablolar incelendiğinde 2005'te yer alan öğrenme alanı ifadelerinin 2017'de ünite ismi haline geldiğini görmekteyiz. 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı sekiz öğrenme alanından, 2017'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ise yedi üniteden oluşmaktadır.

	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
1	KENDİMİ TANIYORUM	BİREY VE TOPLUM
2	GEÇMİŞİMİ ÖĞRENIYORUM	KÜLTÜR VE MİRAS
3	YAŞADIĞIMIZ YER	İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRE
4	ÜRETİMDEN TÜKETİME	BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM
5	İYİ Kİ VAR	ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM
6	HEP BİRLİKTE	ETKİN VATANDAŞLIK
7	İNSANLAR VE YÖNETİM	KÜRESEL BAĞLANTILAR
8	UZAKTAKİ ARKADAŞLARIM	

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 1. ünite de yer alan tüm kazanımlar Atatürkçülükle ilgili kazanımlar arasında verilmiş ve bu altı kazanımın Atatürkçülükle İlgili Konular kısmındaki 5. konu olan "**Atatürk'ün kişilik özelliklerini**" ile ilişkilendirme yapılmıştır. Ayrıca 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında örnek etkinliklere de yer verilmiştir (Tablo:1.1.). 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı kazanımları 2005 kazanımlarına benzerlik arz etse de Atatürkçülük Konuları ile ilgili bir ilişkilendirme yapılmamıştır.

Tablo:1.1

SINIF	ÜNİTE	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
4. SINIF	KENDİMİ TANİYORUM	<p>Atatürkçülükle ilgili konular (1,2,3,4,5 ve 6. kazanım-5)</p> <ol style="list-style-type: none">1. Bireysel farklılıkları tanıy ve kabul eder.2. Duyguları ve düşünceleri arasındaki ilişkiyi fark eder.3. Farklı durumlara ait duygu ve düşüncelerini ifade eder.4. Başkalarının duygu ve düşüncelerini saygı ile karşılar.5. Yaşamına ilişkin belli başlı olayları kronolojik sıraya koyar.6. Sahip olduğu resmî kimlik belgelerindeki bilgileri analiz ederek kişisel kimliğine ilişkin çıkarımlarda bulunur. <p>Not: Yukarıda yer alan kazanımlar Atatürkçülükle ilgili 5. konu ile ilişkilendirilecektir.</p> <p>5. Atatürk'ün kişilik özellikleri.</p> <p>Açıklama: Atatürk'ün iyi bir yönetici ve çok yönlü bir önder oluşu, öğrencilik yönü, ileri görüşlülüğü, açık sözlülüğü, Kurtuluş Savaşı'nda Türk milletini aynı amaç etrafında birleştirdiği açıklanır. Atatürk'ün Türk milletinin temel özelliklerini yansıtan bir Türk büyüğü olduğu vurgulanarak onun vatan, millet ve insan sevgisi ile ilgili örnek olaylar anlatılır.</p> <p>Örnek etkinlik:</p> <p>"Atatürk'ün Kimlik Belgesi (Atatürk'ün hayatı ile ilgili metinden çıkarılan bilgilerle bir kimlik belgesi düzenlenir.)."</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı "Birey ve Toplum" adını almıştır.</p> <p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>

2017 Sosyal bilgiler Öğretim Programında 2 ünite kazanımlarına bakıldığında (Tablo:1.2.) Atatürkçülükle İlgili Konular arasında düşünülebilecek tek kazanımın olduğu görülmektedir. Bu kazanımda yer alan "**Milli Mücadele kahramanlarının**" ifadesi, kazanımın Atatürk ile ilişkilendirilmesi gerektiğini çağrıştırmaya rağmen açıklamalar kısmında Atatürk ile ilgili bir bilgilendirme yapılmadığı görülmektedir. 2005 programında ise iki kazanım:

"5. Kazanım: Yaşanmış olaylardan ve görsel materyallerden yola çıkarak, Millî Mücadele sürecinde yakın çevresini ve Türkiye'yi betimler.

6. Kazanım: Millî Mücadele'nin kazanılmasında ve Cumhuriyetin ilânında Atatürk'ün rolünü fark eder." Atatürkçülükle ilgili konular arasında yer alıyordu. Ayrıca 2005 programındaki bu kazanımlar Atatürkçülükle ilgili konulardan üç tanesi ile ilişkilendirilmişti.

Tablo:1.2.

SINIF	ÜNİTE	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
4. SINIF	GEÇMİŞİMİ ÖĞRENYORUM	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>5. Yaşanmış olaylardan ve görsel materyallerden yola çıkarak, Milli Mücadele sürecinde yakın çevresini ve Türkiye'yi betimler.</p> <p>6. Milli Mücadele'nin kazanılmasında ve Cumhuriyetin ilânında Atatürk'ün rolünü fark eder.</p> <p>Not: Yukarıda yer alan kazanımların ilişkilendirileceği Atatürkçülük konuları (1-3-4)şunlardır:</p> <p>1. Dayanışmanın toplum hayatındaki önemi. Açıklama: Toplumda dayanışmanın önemini açıklayarak dayanışmada iş bölümü yapmanın neden gerekli olduğu örneklerle açıklanır. Milli Mücadele'de yaşanan birlik ve beraberliğin temelinde dayanışmanın bulunduğu vurgulanır. Atatürk'ün milli birlik ve beraberliğe verdiği önemle ilgili söz ve uygulamalarından örnekler verilir.</p> <p>3. Atatürk'ün milli kültüre verdiği önem Açıklama: Atatürk'ün milli kültürün korunması ve geliştirilmesine önem verdiğini belirterek bu konuda hangi çalışmaları yaptığı açıklanır. Atatürk'ün milli kültürümüzü geliştirmeye yönelik direktiflerinden örnekler verir. Atatürk'ün bu görüş ve uygulamalarının milli kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkmayı hedef gösterdiği vurgulanır.</p> <p>4. Atatürk'ün hayatıyla ilgili olaylar ve olgular Açıklama: Atatürk'ün Trablusgarp Savaşı'nda kazandığı başarı, Çanakkale Zaferi'nin kazanılmasında oynadığı rol, Kurtuluş Savaşı'nda kazandığı başarılar ve onun Türk milletini nasıl aynı amaç etrafında birleştirdiği vurgulanarak TBMM'nin açılışının ve Cumhuriyetin ilan edilmesinin Atatürk'ün önderliğinde yapıldığı belirtilir.</p> <p>Örnek Etkinlikler</p> <p>"Milli Mücadele'de Türk Halkı" (Kurtuluş Savaşı döneminde Türk halkını ve savaş sürecini gösteren görsel materyaller okunur.) (5 ve 6. kazanım)</p> <p>"Kahramanuma Mektup" (Kurtuluş Savaşına ilişkin verilerden -mektup, temsili resim, istatistikî tablo ve şiir-yararlanılarak çıkarımlarda bulunulur.) (5 ve 6. kazanım)</p> <p>"Film İzliyoruz" (Atatürk ve Milli Mücadele temasını işleyen eğitsel film izlenir.) (5 ve 6. kazanım)</p> <p>"Sanal Alan Gezisi" (İnternet üzerinden sanal gezi yapılır.) (5 ve 6. kazanım)</p>	<p>Ünite adı: Kültür ve Miras olmuştur.</p> <p>2017 programında Kültür ve Miras ünitesinde yer alan kazanımlar Atatürkçülük konuları ile ilişkilendirilmemiştir. Fakat bu ünitenin son kazanımı Milli Mücadele ile ilgili olduğu için Atatürkçülük ile ilgili olabilir. Bu kazanım:</p> <p>SB. 4.2.4. Milli Mücadele kahramanlarının hayatlarından hareketle Milli Mücadelenin önemini kavrar. Açıklama: Kazanım biyografi öğretimim bağlamında ele alınacaktır. Ayrıca Milli Mücadele'deki çocuk ve öğrenci kahramanlar üzerinde durulacaktır.</p>

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 4. sınıflarda 3., 4. ve 5. ünitelerde Atatürkçülükle ilgili konular yer almamıştır. 6. ünite olan “*Hep Birlikte*” ünitesinde yer alan tüm kazanımlar (toplam 5 kazanım) Atatürkçülükle ilgili konulardaki 2. konu ile ilişkilendirilmiştir (Tablo:1.3.). 7. ünite olan “*İnsanlar ve Yönetim*” ünitesinde ise Atatürkçülükle ilgili konularla ilgili bir ifade olmamasına rağmen hem 4. kazanım olan “*4. Büyük Millet Meclisinin açılışı ile ulusal egemenliği ilişkilendirir.*” ve devamındaki açıklama, “*Milli Mücadele’nin kazanılmasında ve Cumhuriyetin ilanında Atatürk’ün rolünü fark eder*” ifadesi sebebiyle Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilebilir. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise bu iki ünite birleştirilerek “*Etkin Vatandaşlık*” adını alır. Bu üniteye yer alan “*SB.4.6.5. Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğünün ilişkisini ve bu konudaki rolünü tanımlar.*” kazanımı ile devamındaki “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışı ile ulusal egemenlik ilişkilendirilir.*” açıklaması bu kazanımın Atatürkçülükle ilgili konular ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgular niteliktedir (Tablo:1.4).

Tablo:1.3.

SINIF	ÜNİTE	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
4. SINIF	GEÇMİŞİMİ ÖĞRENYORUM	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>5. Yaşanmış olaylardan ve görsel materyallerden yola çıkarak, Millî Mücadele sürecinde yakın çevresini ve Türkiye'yi betimler.</p> <p>6. Millî Mücadele'nin kazanılmasında ve Cumhuriyetin ilânında Atatürk'ün rolünü fark eder.</p> <p>Not: Yukarıda yer alan kazanımların ilişkilendirileceği Atatürkçülük konuları (1-3-4)şunlardır:</p> <p>1. Dayanışmanın toplum hayatındaki önemi. Açıklama: Toplumda dayanışmanın önemini açıklayarak dayanışmada iş bölümü yapmanın neden gerekli olduğu örneklerle açıklanır. Millî Mücadele'de yaşanan birlik ve beraberliğin temelinde dayanışmanın bulunduğu vurgulanır. Atatürk'ün milli birlik ve beraberliğe verdiği önemle ilgili söz ve uygulamalarından örnekler verilir.</p> <p>3. Atatürk'ün milli kültüre verdiği önem Açıklama: Atatürk'ün milli kültürün korunması ve geliştirilmesine önem verdiğini belirterek bu konuda hangi çalışmaları yaptığı açıklanır. Atatürk'ün milli kültürümüzü geliştirmeye yönelik direktiflerinden örnekler verir. Atatürk'ün bu görüş ve uygulamalarının milli kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkmayı hedef gösterdiği vurgulanır.</p> <p>4. Atatürk'ün hayatıyla ilgili olaylar ve olgular Açıklama: Atatürk'ün Trablusgarp Savaşı'nda kazandığı başarı, Çanakkale Zaferi'nin kazanılmasında oynadığı rol, Kurtuluş Savaşı'nda kazandığı başarılar ve onun Türk milletini nasıl aynı amaç etrafında birleştirdiği vurgulanarak TBMM'nin açılışının ve Cumhuriyetin ilan edilmesinin Atatürk'ün önderliğinde yapıldığı belirtilir.</p> <p>Örnek Etkinlikler "Millî Mücadele'de Türk Halkı" (Kurtuluş Savaşı döneminde Türk halkını ve savaş sürecini gösteren görsel materyaller okunur.) (5 ve 6. kazanım) "Kahramanuma Mektup" (Kurtuluş Savaşına ilişkin verilerden -mektup, temsili resim, istatistikî tablo ve şii- yararlanılarak çıkarımlarda bulunulur.) (5 ve 6. kazanım) "Film İzliyoruz" (Atatürk ve Millî Mücadele temasını işleyen eğitsel film izlenir.) (5 ve 6. kazanım) "Sanal Alan Gezisi" (İnternet üzerinden sanal gezi yapılır.) (5 ve 6. kazanım)</p>	<p>Ünite adı: Kültür ve Miras olmuştur.</p> <p>2017 programında Kültür ve Miras ünitesinde yer alan kazanımlar Atatürkçülük konuları ile ilişkilendirilmemiştir. Fakat bu ünitenin son kazanımı Millî Mücadele ile ilgili olduğu için Atatürkçülük ile ilgili olabilir. Bu kazanım:</p> <p>SB. 4.2.4. Millî Mücadele kahramanlarının hayatlarından hareketle Millî Mücadele'nin önemini kavrar. Açıklama: Kazanım biyografi öğretimim bağlamında ele alınacaktır. Ayrıca Millî Mücadele'deki çocuk ve öğrenci kahramanlar üzerinde durulacaktır.</p>

Tablo:1.4.

SINIF	ÜNİTE	2005 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
4. SINIF	İNSANLAR VE YÖNETİM	Bu ünite de Atatürkçülük ile ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir. Fakat; bu ünitenin 4. kazanımı "4. Büyük Millet Meclisinin açılışı ile ulusal egemenliği ilişkilendirir." ve devamındaki açıklama Atatürkçülük ile ilgili konular ile ilişkilendirilebilir. Açıklama: Milli Mücadele'nin kazanılmasında ve Cumhuriyetin ilanında Atatürk'ün rolünü fark eder.	2017 Programında; 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 4. sınıflarda yer alan "Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler" ünitesi ile "Güç, Yönetim ve Toplum" ünitesi birleştirilerek "Etkin Vatandaşlık" adını almıştır. Bu ünite de;"SB.4.6.5. Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğünün ilişkisini ve kendisinin bu konudaki rolünü tanımlar. Açıklama: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile ulusal egemenlik ilişkilendirilir." kazanımı yer almaktadır. bu kazanımın açıklaması 2005 programında yer almış ve Atatürkçülük ile ilişkilendirilmişti. Bundan hareketle bu kazanımı da Atatürkçülük ile ilgili konulardan sayabiliriz.
	UZAKTAKİ AKADAŞLARIM	Bu ünite de Atatürkçülük ile ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.	Bu ünite de Atatürkçülük ile ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.

5. Sınıflara Ait Bulgular

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 5. sınıflarda 8 ünite, 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise 7 ünite yer aldığı görülmektedir.

	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
1	HAKLARIMI ÖĞRENİYORUM	BİREY VE TOPLUM
2	ADIM ADIM TÜRKİYE	KÜLTÜR VE MİRAS
3	BÖLGEMİZİ TANIYALIM	İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRE
4	ÜRETTİKLERİMİZ	BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM
5	GERÇEKLEŞEN DÜŞLER	ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM
6	TOPLUM İÇİN ÇALIŞANLAR	ETKİN VATANDAŞLIK
7	BİR ÜLKE BİR BAYRAK	KÜRESEL BAĞLANTILAR
8	HEPİMİZİN DÜNYASI	

Tablo:2.1.

SINIF	ÜNİTE	2005 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
5. SINIF	HAKLARIMI ÖĞRENIYORUM	Bu ünite de Atatürkçülikle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı " Birey ve Toplum " adını almıştır. Bu ünite de Atatürkçülikle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.
	ADIM ADIM TÜRKİYE	<p>Atatürkçülikle ilgili kazanımlar:</p> <p>5. Kanıt kullanarak Atatürk inkılaplarının öncesi ile sonrasındaki günlük yaşamı karşılaştırır.</p> <p>6. Atatürk inkılaplarıyla ilkelerini ilişkilendirir.</p> <p>Not: Yukarıda yer alan kazanımlar Atatürkçülikle ilgili şu konularla ilişkilendirilecektir:</p> <p>1. Türk kadının toplumdaki yeri ve Atatürk'ün kadın haklarına verdiği önem.</p> <p>2. Atatürk'ün öğretmenler verdiği önem.</p> <p>3. Atatürk'ün hayatıyla ilgili olaylar ve olgular.</p> <p>4. Atatürk'ün son günleriyle ilgili olaylar ve olgular.</p> <p>5. Atatürk'le ilgili anılar.</p> <p>6. Atatürk'ün düşünce sistemini oluştururken dünyadaki ve ülkedeki olaylardan etkilenmesi.</p> <p>7. Atatürkçülüğü tanımlayabilme ve Atatürkçülüğün önemi.</p> <p>8. Bir bütün olarak Atatürkçülük.</p> <p>9. Diğer dinlere hoşgörülü olmanın gereği ve vicdan hürriyetinin önemi.</p> <p>11. Atatürk'ün çağdaşlaşma anlayışında taklitçilikten kaçınmanın önemi.</p> <p>12. Atatürk'ün milli eğitim konusundaki düşünceleri/ uygulamaları.</p> <p>13. Atatürk'ün Türk diline verdiği önem.</p> <p>14. Milli kültürün korunmasında dilin önemi.</p> <p>16. Atatürk'ün milli tarihimize verdiği önem.</p> <p>17. Atatürk ilke ve inkılaplarının dayandığı esaslar.</p> <p>18. Atatürk ilkeleri (18-19-20-21-22-23).</p> <p>24. Atatürk ilkelerine sahip çıkmanın ve devamlılığını sağlamanın önemi.</p> <p>Örnek etkinlikler:</p> <p>"Grafik Yorumluyoruz" (Grafiklerle Atatürk dönemi gelişmeleri yorumlanır '1923-1938'.) (5 ve 6. kazanım)</p> <p>"Film İzliyoruz" (Atatürk ve Cumhuriyet konulu filmler izlenir.) (5, ve 6. kazanım)</p> <p>"Fotoğraf İnceliyoruz" (Fotoğraflar kullanılarak Cumhuriyet sonrası günlük yaşamdaki değişiklikler yorumlanır.) (5 ve 6. kazanım)</p>	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı " Kültür ve Miras " adını almıştır. Bu ünite de Atatürkçülikle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.

5. sınıfların 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim programlarının 1. ünitelerinde Atatürkçülükle ilgili konuların yer almadığını söyleyebiliriz (Tablo: 2.1.). 2005 programında 2. ünite olan “Adım Adım Türkiye” ünitesinde yer alan: “5.Kazanım: Kanıt kullanarak Atatürk inkılablarının öncesi ile sonrasındaki günlük yaşamı karşılaştırır.”“6. Kazanım: Atatürk inkılablarıyla ilkelerini ilişkilendirir.” kazanımları toplam yirmi dört tane Atatürkçülük konusu ile ilişkilendirilmiştir. Ancak 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu kazanımlara yer verilmemiştir (Tablo:2.1). 2017 programında bu kazanımların yerine “SB.5.2.1. Somut kalıntılardan yola çıkarak kadim uygarlıkların insanlık tarihine katkılarını tanır.” kazanımı verilmiştir. Bu kazanımla ilgili “Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları ele alınacaktır.” açıklaması yapıldığı görülmektedir.

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 3. ünite “Bölgemizi Tanıyalım”, 4. ünite “Ürettiklerimiz”, 5. ünite “Gerçekleşen Düşler” ve 6. ünite “Toplum İçin Çalışanlar” ünitelerinde Atatürkçülükle ilgili konuların yer almadığı görülür (Tablo:2.2. ve Tablo:2.3). Fakat 5. ünite olan “Gerçekleşen Düşler” de yer alan;

“4. Kazanım: Kanıtlara dayanarak, Atatürk’ün bilim ve teknolojiye verdiği önemi gösterir.” kazanımı ve etkinliklerde yer alan; “Atatürk ve Bilim” (Atatürk’ün bilim ve teknoloji konusundaki sözleri ve bilimsel çalışmaları araştırılır.) (4. kazanım) ifadesi bu kazanımın Atatürkçülükle ilgili konular arasında yer alması gerektiğini vurgular niteliktedir.

2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise 3. ünite olan “İnsanlar, Yerler ve Çevre”, 4. ünite olan “Üretim, Tüketim ve Toplum” ve 5. ünite olan “Bilim, Teknoloji ve Toplum” ünitelerinde Atatürkçülükle ilgili konular yer almadığını söyleyebiliriz (Tablo:2.2).

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 7. ünite (Bir Ülke, Bir Bayrak) yer alan; “1. Kazanım: Toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların varlığını ve önemini fark eder. 5. Kazanım: Ulusal Egemenlik ve bağımsızlık sembollerine değer verir.” kazanımları Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilmiştir (Tablo:2.3.). Ayrıca her iki kazanım için de etkinliklerin yer aldığı görülür.

2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 6. ünite olan “Etkin Vatandaşlık” da yer alan “SB.5.6.4. Milli Egemenlik ve bağımsızlık sembollerine değer verir.” kazanımını Atatürkçülükle ilgili konular içinde alabiliriz; çünkü aynı kazanım 2005 programında Atatürkçülükle ilgili konular arasında yer almıştır.

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında son ünite (Hepimizin Dünyası) yer alan tüm kazanımlar Atatürkçülükle ilgili konular da yer alan “10. Kazanım: Atatürk’ün barışçı bir devlet adamı olması.” (Açıklama: Atatürk’ün yurttan ve dünyada barışa önem verdiği vurgulanarak Atatürk’ün barışçı bir devlet adamı olduğu belirtilir.) konusu ile ilişkilendirilmiştir. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünite benzer kazanımlar yer alsa dahi Atatürkçülükle ilgili konular ilişkilendirilme yapılmadığı görülmüştür (Tablo:2.3.).

Tablo:2.2.

SINIF	ÜNİTELER	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
5. SINIF	BÖLGEMİZİ TANIYALIM	Bu ünite de Atatürkçülük ile ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” adını almıştır. Bu ünite de Atatürkçülük ile ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.
	ÜRETTİKLERİMİZ	Bu ünite de Atatürkçülük ile ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” adını alarak 5. ünite olmuştur. 5. ünite olan “Bilim, Teknoloji ve Toplum” ünitesi ise 4. ünite olarak yer almıştır. Yani 4. ve 5. üniteler yer değiştirmiştir. Bu ünite de Atatürkçülük ile ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.
	GERÇEKLEŞEN DÜŞLER	Atatürkçülük ile ilgili kazanımlar: 4. Kanıtlara dayanarak, Atatürk’ün bilim ve teknolojiye verdiği önemi gösterir. Etkinlik Örneği: “Atatürk ve Bilim” (Atatürk’ün bilim ve teknoloji konusundaki sözleri ve bilimsel çalışmaları araştırılır.) (4. kazanım) Bu ünite de yer alan bu kazanım Atatürkçülük ile ilgili konularla ilişkilendirilmemesine rağmen kazanımın Atatürkçülük ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür.	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Bilim, Teknoloji ve Toplum” adını alarak 4. ünite olmuştur. Bu ünite de Atatürkçülük ile ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.

Tablo:2.3.

SINIF	ÜNİTELER	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
5. SINIF	TOPLUM İÇİN ÇALIŞANLAR	Bu ünite de Atatürkçülikle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.	2005 Sosyal Bilgiler Programında 5. sınıfta yer alan 6. ünite olan “Toplum İçin Çalışanlar” ile 7. ünite olan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitesi, 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 5. sınıflarda birleştirilerek 6. ünite olan “Etkin Vatandaşlık” halini almıştır.
	BİR ÜLKE, BİR BAYRAK	Atatürkçülikle ilgili kazanımlar: 1. Toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların varlığını ve önemini fark eder. 5. Ulusal Egemenlik ve bağımsızlık sembollerine değer verir. Yukarıda yer alan kazanımlar Atatürkçülikle ilgili şu konularla ilişkilendirilecektir: 15. Milli kültürün korunmasında dilin önemi. 25. Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ile ilgili olaylar ve olgular. Programda yer alan etkinlik örnekleri: “Sınıf Anayasası” (Sınıf içerisinde öğrenciler tarafından sınıf ve okul kurallarını içeren bir sınıf anayasası hazırlanır.) (5. kazanım) “Bayrağımızın Tarihi” (Ulusal egemenlik sembollerimizden bayrağımızın tarihi hakkında araştırma yapılır.) (5. kazanım)	Bu ünite de yer alan ; “SB.5.6.4. Milli Egemenlik ve bağımsızlık sembollerine değer verir.” kazanımını Atatürkçülikle ilgili konular içinde alabiliriz.
	HEPİMİZİN DÜNYASI	Atatürkçülikle ilgili kazanımlar: 1. Dünya çocuklarının ortak yönlerini ve ilgi alanlarını fark eder. 2. Ülkeler arasında ekonomik alışveriş olduğunu fark eder. 3. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde iletişim ve ulaşım teknolojisinin etkisini tartışır. 4. Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras öğelerine örnekler verir. 5. Ortak mirasın tanınmasında turizmin yerini fark eder. 6. Turizmin uluslararası ilişkilerdeki yeri konusunda bakış açısı geliştirir. Yukarıda yer alan kazanımlar Atatürkçülikle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir: 10. Atatürk’ün barışçı bir devlet adamı olması. Açıklama: Atatürk’ün yurttan ve dünyada barışa önem verdiği vurgulanarak Atatürk’ün barışçı bir devlet adamı olduğu belirtilir.	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Küresel Bağlantılar” olmuştur. Bu ünite de Atatürkçülikle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.

6. Sınıflara Ait Bulgular

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 7 ünite yer aldığı görülmektedir. Fakat ünite isimleri ve sıraları değişmiştir.

	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
1	SOSYAL BİLGİLER ÖĞRENİYORUM	BİREY VE TOPLUM
2	YERYÜZÜNDE YAŞAM	KÜLTÜR VE MİRAS
3	İPEK YOLUNDA TÜRKLER	İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRE
4	ÜLKEMİZİN KAYNAKLARI	BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM
5	ÜLKEMİZ VE DÜNYA	ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM
6	DEMOKRASİNİN SERÜVENİ	ETKİN VATANDAŞLIK
7	ELEKTRONİK YÜZYIL	KÜRESEL BAĞLANTILAR

2005 programında yer alan 2. ve 3. ünitenin, 2017 programında yer değiştirdiği, 2005 programında yer alan 4. ünitenin 2017 programında 5. ünite olarak verildiği ve 2005 programında yer alan 7. ünitenin, 2017 programında 5. ünite olduğu gözlenmiştir.

2005 programında “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesinde (1. ünite) yer alan “6. Kazanım: Atatürk’ün ülkemizde sosyal bilimlerin geliştirilmesi için yaptığı uygulamalara örnekler verir.” kazanımı Atatürkçülükle ilgili konular arasında yer alan “5.konu: Atatürk’ün Türk dili ve edebiyatına verdiği önem” konusu ile ilişkilendirilmiş ve “Atatürk’ün Türk dili ve edebiyatı ile ilgili sözlerine yer verir.” açıklaması yapılmıştır (Tablo:3.1). 2017 programında bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konuların yer almadığı gözlenmiştir.

2005 programında “Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde (2. ünite) yer alan kazanımlardan iki tanesi (2. ve 7. kazanım) Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilmiş fakat 2017 programında “İnsanlar, Yerler ve Çevre” adını alarak 3. ünite olarak verilmiş ve ünite kazanımları Atatürkçülükle ilgili konularla ilişkilendirilmemiştir (Tablo:3.1). Ancak 2005’te bu ünite de yer alan 2. kazanım Atatürkçülükle ilgili konular ilişkilendirilmesine rağmen 2017 programında bu kazanım 1. kazanım olarak verilmiş fakat Atatürkçülükle ilgili konular yönelik hiçbir açıklama yapılmamıştır.

2005 programında “İpek Yolunda Türkler” ünitesinde (3. ünite) yer alan kazanımlardan 3 tanesi (1.- 3. ve 7. kazanımlar) A.İ.K. ile ilişkilendirilmiştir. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Kültür ve Miras” adını alarak 2. ünite olarak verilmiştir. Bu ünite de yer alan; “SB.6.2.1.Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.” (Açıklama: Destan, yazıt ve diğer kaynaklardan yararlanılacaktır.) kazanımı 2005’teki programda da yer almaktaydı ve bu kazanım Atatürkçülükle ilgili konularla ilişkilendirilmişti.

Tablo:3.1.

SINIF	ÜNİTELER	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
6. SINIF	SOSYAL BİLGİLER ÖĞRENYORUM	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>6. Atatürk'ün ülkemizde sosyal bilimlerin geliştirilmesi için yaptığı uygulamalara örnekler verir.</p> <p>Etkinlik örneği:</p> <p>"Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi" (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesinin kurulmasının Türkiye' de sosyal bilimlerin gelişmesindeki önemi ile ilgili araştırma yapılır.) (6.kazanım)</p> <p>Yukarıda yer alan kazanım Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir:</p> <p>5. Atatürk'ün Türk dili ve edebiyatına verdiği önem (6. kazanım)</p> <p>Açıklama: Atatürk'ün Türk dili ve edebiyatı ile ilgili sözlerine yer verir.</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı "Birey ve Toplum" adını almıştır.</p> <p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>
	YERYÜZÜNDE YAŞAM	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>2. Konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların, okyanusların ve ülkemizin coğrafi konumunu tanımlar.</p> <p>7. Anadolu ve Mezopotamya'da yaşamış ilk uygarlıkların yerleşme ve ekonomik faaliyetleri ile sosyal yapıları arasındaki etkileşimi fark eder.</p> <p>Yukarıda yer alan kazanımlar Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir:</p> <p>9. Türkiye'nin dünya üzerindeki yerinin önemi (2. ve 7. kazanım)</p> <p>Açıklama: Türkiye'nin Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği bir yerde olduğu belirtilerek bulunduğu bölgede güçlü bir devlet olduğu vurgulanır.</p> <p>Türkiye'nin uygarlıkların keşiştiği bir yerde bulunduğu ve bu uygarlıkların hangileri olduğu belirtilir.</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı "İnsanlar, Yerler ve Çevre" adını almış ve 3. ünite olarak verilmiştir.</p> <p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>
	İPEK YOLUNDA TÜRKLER	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>1. Destan, yazıt ve diğer belgelerden yararlanarak, Orta Asya ilk Türk devletlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.</p> <p>3. Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ni ilk Türk devletlerinin ordusu ile ilişkilendirerek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin önemini ve görevlerini kavrar.</p> <p>7. Dönemin devlet adamları ve Türk büyüklerinin hayatından yararlanarak ilk Türk- İslam devletlerinin siyasal, sosyal ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.</p> <p>Yukarıda yer alan kazanımlar Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir:</p> <p>1. Atatürk'ün milli tarihimize verdiği önem (1. ve 7. kazanım)</p> <p>7. Türk Silahlı Kuvvetlerinin önemi ve görevi (3. kazanım)</p> <p>11. Vatandaşların devlete karşı görevleri ve Atatürk'ün vatandaşlık görevlerine önem vermesi (3. ve 7. kazanım)</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı "Kültür ve Miras" adını alarak 2. ünite olarak verilmiştir.</p> <p>Bu ünite de yer alan;</p> <p>SB.6.2.1.Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.</p> <p>Açıklama: Destan, yazıt ve diğer kaynaklardan yararlanılacaktır.</p> <p>kazanımı 2005'teki programda da yer almaktaydı ve bu kazanım Atatürkçülükle ilgili konularla ilişkilendirilmişti.</p>

2005 programında “Ülkemizin Kaynakları” ünitesinde (4. ünite) yer alan kazanımlardan 2 tanesi (3. ve 5. kazanımlar) Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilmiştir (Tablo:3.2.). Ayrıca etkinliklere de yer verilmiştir. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “*Üretim, Dağıtım ve Tüketim*” adını almış ve 5. ünite olarak verilmiştir. Bu üniteye yer alan; “*SB.6.5.4. Vatandaşlık sorumluluğu ve ülke ekonomisine katkısı açısından vergi vermenin gereğini ve önemini savunur.*” kazanımı 2005 programında Atatürkçülükle ilgili kazanımlar arasında yer aldığı için dâhil edilebilir. Fakat bu kazanımla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

2005 programında “Ülkemiz ve Dünya” ünitesinde (5. ünite) yer alan kazanımlardan 3 tanesi (1.- 3. ve 5. kazanımlar) Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilmiştir (2.-4.-6. ve 9. konularla) (Tablo:3.2). Bu kazanımlara yönelik etkinliklere de yer verilmişti. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünite 7. ünite olarak yer almaktadır. Bu üniteye yer alan, “*SB.6.7.3. Türk Cumhuriyetleri, komşu ve diğer ülkelerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerimizi Atatürk’ün milli dış politika anlayışı açısından değerlendirir.*” kazanımının, Atatürkçülükle ilgili konular arasında yer aldığı söylenebilir. Çünkü bu kazanım 2005 programında (3. kazanım) Atatürkçülükle ilişkilendirilmiştir.

2005 programında “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde (6. ünite) yer alan kazanımlardan 2 tanesi (4. ve 5. kazanımlar) Atatürkçülükle ilgili konular ile (3. ve 10. konularla) ilişkilendirilmiştir (Tablo: 3.2.). 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “*Etkin Vatandaşlık*” adını alarak 6. üniteye olarak yer almıştır. Bu üniteye yer alan “*SB.6.6.6. Türk tarihinden güncel örneklerden yola çıkarak kadının toplumsal hayattaki değerini savunur.*” kazanımı ve ek olarak “*Pozitif ayrımcılık ile ekonomik, siyasal ve toplumsal temsil gibi olumlu, kadın şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz konular üzerinde durulacaktır.*” açıklaması verilmiştir. Bu kazanım 2005 programındaki “*5. Kazanım: Türk tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar.*” kazanıma benzemektedir. 2005 programındaki bu kazanım Atatürkçülükle ilgili konular dan 3. konu ile ilişkilendirilmiştir. “*3. Konu: Türk kadınının toplumdaki yeri ve Atatürk’ün kadın haklarına verdiği önem (5. kazanım)*”. Bu benzerlikten yola çıkarak 2017 programındaki “*SB.6.6.6. Türk tarihinden güncel örneklerden yola çıkarak kadının toplumsal hayattaki değerini savunur.*” kazanımı Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilebilir.

2005 programında “Elektronik Yüzyıl” ünitesinde (7. ünite) yer alan kazanımlardan 1 tanesi (5. kazanım) Atatürkçülükle ilgili konularla (12. konu) ilişkilendirilmiştir. “*5.Kazanım: Uygulama ve eserlerinden yola çıkarak Atatürk’ün akılcılığa ve bilime verdiği önemi fark eder.*” 12. Konu: *Atatürk’ün akılcılığa ve bilime verdiği önem.*” Etkinlik örnekleri ve açıklamalar da yer almaktadır (Tablo:3.3.).

Tablo:3.2.

SINIF	ÜNİTELER	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
6. SINIF	ÜLKEMİZİN KAYNAKLARI	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>3. Vatandaşlık sorumluluğu ve ülke ekonomisine katkısı açısından vergi vermenin gereğini ve önemini savunur.</p> <p>5. Nitelikli insan gücünün Türkiye ekonomisinin gelişmesindeki rolünü değerlendirir.</p> <p>Etkinlik örneği: “Hepimizin Görevi” (Vergi vermenin gereği ve önemi incelenir.) (3. kazanım)</p> <p>Yukarıda yer alan kazanım Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir:</p> <p>8. Eğitimin önemi (Atatürk’ün eğitime verdiği önem).</p> <p>11. Vatandaşların devlete karşı görevleri ve Atatürk’ün vatandaşlık görevlerine önem vermesi.</p> <p>Açıklama: Atatürk’ün Türk dili ve edebiyatı ile ilgili sözlerine yer verir.</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” adını almış ve 5. ünite olarak verilmiştir.</p> <p>Bu üniteye yer alan;</p> <p>SB.6.5.4. Vatandaşlık sorumluluğu ve ülke ekonomisine katkısı açısından vergi vermenin gereğini ve önemini savunur.</p> <p>Kazanımı 2005 programında Atatürkçülükle ilgili kazanımlar arasında yer aldığı için dahil edilebilir. Fakat bu kazanımla ilgi herhangi bir açıklama yapılmamıştır.</p>
	ÜLKEMİZ VE DÜNYA	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>1. Görsel materyalleri ve verileri kullanarak dünyada nüfus ve ekonomik faaliyetlerin dağılışının nedenleri hakkında çıkarımlarda bulunur.</p> <p>3. Türk Cumhuriyetleri, komşu ve diğer ülkelerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerimizi Atatürk’ün milli dış politika anlayışı açısından değerlendirir.</p> <p>5. Uluslararası kültür, sanat, fuar ve spor etkinliklerinin toplumlar arası etkileşimdeki rolünü değerlendirir.</p> <p>Yukarıda yer alan kazanımlar Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir:</p> <p>2. Diğer örf ve adetlere hoşgörülü olmanın gerekliliği (3. ve 5. kazanım)</p> <p>4. Atatürk’ün barışçı bir devlet adamı olduğu (3. kazanım)</p> <p>6. Atatürk’ün milli dış politika hakkındaki görüşleri (3. kazanım)</p> <p>9. Türkiye’nin dünya üzerindeki yerinin önemi (1. kazanım)</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünite 7. ünite olarak yer almaktadır.</p> <p>Bu üniteye yer alan,</p> <p>SB.6.7.3. Türk Cumhuriyetleri, komşu ve diğer ülkelerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerimizi Atatürk’ün milli dış politika anlayışı açısından değerlendirir.</p> <p>Kazanımının, Atatürkçülükle ilgili konular arasında yer aldığı söylenebilir. Çünkü bu kazanım 2005 programında Atatürkçülükle ilişkilendirilmiştir.</p>
	DEMOKRASİNİN SERÜVENİ	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>4. Tarihsel belgelerden yola çıkarak insan haklarının gelişim sürecini analiz eder.</p> <p>5. Türk tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar.</p> <p>Yukarıda yer alan kazanımlar Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir:</p> <p>3. Türk kadınının toplumdaki yeri ve Atatürk’ün kadın haklarına verdiği önem (5. kazanım)</p> <p>10. İnsanların sahip oldukları hak ve hürriyetler ile Atatürk’ün insan hak ve hürriyetlerine verdiği önem (4. kazanım)</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Etkin Vatandaşlık” adını alarak 6. ünite olarak verilmiştir. Bu üniteye yer alan</p> <p>“SB.6.6.6. Türk tarihinden güncel örneklerden yola çıkarak kadının toplumsal hayattaki değerini savunur.” kazanımı ve açıklama olarak “Pozitif ayrımcılık, ekonomik, siyasal ve toplumsal temsil gibi olumlu, kadın şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz konular üzerinde durulacaktır.” kazanımı 2005 programındaki 5. kazanıma benzetilmektedir.</p>

2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “*Bilim, Teknoloji ve Toplum*” adını almış ve 4. ünite olarak verilmiştir. Bu üniteye yer alan; “*SB.6.4.2. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gelecekteki yaşam üzerine etkilerine ilişkin özgün fikirler ileri sürer. Açıklama: Uygulama ve eserlerinden yola çıkarak Atatürk’ün akılculığa ve bilime verdiği önemi konusuna da değinir.*” kazanımı Atatürkçülükle ilgili konularla ilişkilendirilebilir.

Tablo:3.3

SINIF	ÜNİTELER	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
6. SINIF	ELEKTRONİK YÜZYIL	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>5. Uygulama ve eserlerinden yola çıkarak Atatürk’ün akılculığa ve bilime verdiği önemi fark eder.</p> <p>Etkinlik örneği:</p> <p>“İstikbal Göklerdedir” (Havacılık çalışmalarından yola çıkarak Atatürk’ün; bilim ve teknoloji ile ilgili görüş ve çalışmaları ele alınır.) (5. kazanım)</p> <p>Yukarıda yer alan kazanım Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir:</p> <p>12. Atatürk’ün akılculığa ve bilime verdiği önem.</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Bilim, Teknoloji ve Toplum” adını almış ve 4. ünite olarak verilmiştir.</p> <p>Bu üniteye yer alan;</p> <p>SB.6.4.2. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gelecekteki yaşam üzerine etkilerine ilişkin özgün fikirler ileri sürer.</p> <p>Açıklama: Uygulama ve eserlerinden yola çıkarak Atatürk’ün akılculığa ve bilime verdiği önemi konusuna da değinir.</p> <p>kazanımı Atatürkçülük konuları ile ilişkilendirilebilir.</p>

7. Sınıflara Ait Bulgular

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda 7 üniteye yer aldığı görülmektedir. Fakat ünite isimleri ve sıraları değişmiştir.

	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
1	İLETİŞİM VE İNSAN İLİŞKİLERİ	BİREY VE TOPLUM
2	ÜLKEMİZDE NÜFUS	KÜLTÜR VE MİRAS
3	TÜRK TARİHİNDE YOLCULUK	İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRE
4	ZAMAN İÇİNDE BİLİM	BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM
5	EKONOMİ VE SOSYAL HAYAT	ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM
6	YAŞAYAN DEMOKRASİ	ETKİN VATANDAŞLIK
7	ÜLKELER ARASI KÖPRÜLER	KÜRESEL BAĞLANTILAR

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 7. sınıflarda yer alan ünitelerin isimleri 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında değiştirilmiş ayrıca 2005 programındaki 2. ve 3. üniteler 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer değiştirmiştir.

2005 programında “İletişim ve İnsan İlişkileri” ünitesinde yer alan kazanımlardan 2 tanesi (3. ve 6. kazanımlar) Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilmiştir (6. konu ile).

“3. Kazanım: İnsanlar arası etkileşimde kitle iletişim araçlarının rolünü tartışır.

“6. Kazanım: Atatürk’ün iletişime verdiği öneme kanıtlar gösterir.”

“6. Konu: Basının önemi ve kamuoyu ile ilişkisi. Açıklama: Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ve dünya kamuoyunu aydınlatmak için yaptığı çalışmalar ve bu amaçla gazete çıkardığı ve Anadolu Ajansı kurduğu, Atatürk’ün basının önemi ile ilgili sözlerinden örnekler verebilir.” 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Birey ve Toplum” adını almıştır. Bu üniteye yer alan “SB.7.1.4. İletişim araçlarının kullanımında hak ve sorumlulukları yerine getirir.” kazanımı Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca bu kazanımla ilgili şu açıklama da yapılmıştır.

“Açıklama: Doğru bilgi alma hakkı, özel hayatın gizliliği, düşünceyi açıklama ve kitle iletişim özgürlüğü arasındaki ilişki değerlendirilecektir. Ayrıca İstiklal Savaşı’nda Darüşşafakalı öğrencilerin telgrafçılık eğitimlerinin oynadığı rol örnek olarak gösterilebilir. Atatürk’ün iletişime verdiği öneme kanıtlar gösterilir.” (Tablo 4.1).

2005 programında ve 2017 programında 2.- 3.-4. ve 5. ünitelerde Atatürkçülükle ilgili konular yer verilmemiştir.

Tablo:4.1.

SINIF	ÜNİTE	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
7. SINIF	İLETİŞİM VE İNSAN İLİŞKİLERİ	<p>Atatürkçülükle ilgili kazanımlar:</p> <p>3. İnsanlar arası etkileşimde kitle iletişim araçlarının rolünü tartışır.</p> <p>6. Atatürk'ün iletişime verdiği öneme kanıtlar gösterir.</p> <p>Etkinlik örneği: "Anadolu Ajansı" (Anadolu Ajansı ve diğer kitle iletişim araçlarının Millî Mücadele sürecindeki önemi incelenir.) (3,6. kazanım)</p> <p>Yukarıda yer alan kazanım Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir:</p> <p>6. Basının önemi ve kamuoyu ile ilişkisi.</p> <p>Açıklama: Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ve dünya kamuoyunu aydınlatmak için yaptığı çalışmalar ve bu amaçla gazete çıkardığı ve Anadolu Ajansını kurduğu, Atatürk'ün basının önemi ile ilgili sözlerinden örnekler verebilir.</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı "Birey ve Toplum" adını almıştır.</p> <p>SB.7.1.4. İletişim araçlarının kullanımında hak ve sorumlulukları yerine getirir.</p> <p>Açıklama: Doğru bilgi alma hakkı, özel hayatın gizliliği, düşünceyi açıklama ve kitle iletişim özgürlüğü arasındaki ilişki değerlendirilecektir. Ayrıca İstiklal Savaşı'nda Darüşşafakalı öğrencilerin telgrafçılık eğitimlerinin oynadığı rol örnek olarak gösterilebilir. Atatürk'ün iletişime verdiği öneme kanıtlar gösterilir.</p>
	ÜLKEMİZDE NÜFUS	<p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı "İnsanlar, Yerler ve Çevre" adını almış ve 3. ünite olarak verilmiştir.</p> <p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>
	TÜRK TARİHİNE YOLCULUK	<p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı "Kültür ve Miras" adını alarak 2. ünite olarak verilmiştir.</p> <p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>
	ZAMAN İÇİNDE BİLİM	<p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>	<p>2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı "Bilim, Teknoloji ve Toplum" adını almıştır.</p> <p>Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.</p>

2005 programında “Yaşayan Demokrasi” ünitesinde yer alan kazanımlardan 3 tanesi (2.-3. ve 4. kazanımlar) Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

“2. Kazanım: Anayasamızın 2. maddesinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin nitelikleri ile ilgili uygulamalara toplum hayatından örnekler verir.

3. Kazanım: Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetim yapısını yasama, yürütme ve yargı kavramları çerçevesinde analiz eder.

4. Kazanım: Siyasî partilerin, sivil toplum örgütlerinin, medyanın ve bireylerin, gündemi ve yönetimin karar alma süreçlerini ne şekilde etkilediğini örnekler üzerinden tartışır”. Ayrıca bu kazanımlara yönelik etkinliklere de geniş yer verilmiştir. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “Etkin Vatandaşlık” adını almış ve 3. ünite olarak verilmiştir. “SB.7.6.2. Atatürk'ün Türk demokrasisinin gelişimine katkılarını açıklar.”

“Açıklama: Kongreler, TBMM'nin açılması, Cumhuriyet'in ilanı, çok partili hayata geçiş gibi denemeler ele alınır.”

“SB.7.6.3.Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel niteliklerini toplumsal hayattaki uygulamalarla ilişkilendirir.”

Yukarıda verilen iki kazanım Atatürkçülükle ilgili konular içerisinde ele alınabilir (Tablo 4.2).

2005 programında “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinde yer alan kazanımlardan 3 tanesi (1.- 3. ve 4. kazanımlar) Atatürkçülükle ilgili konular ile ilişkilendirilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

“1. Kazanım: 20. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkelerinin siyasî ve ekonomik yapısıyla I. Dünya Savaşı'nın sebep ve sonuçlarını ilişkilendirir.

3. Kazanım: Küresel sorunların çözümlerinin yaşama geçirilmesinde kişisel sorumluluğunu fark eder.

4. Kazanım: Düşünce, sanat ve edebiyat ürünlerinin, doğal varlıkların ve tarihi çevrelerin ortak miras ögesi olarak yaşatılmasında insanlığın sorumluluğunun farkına varır.” Bu kazanımlara yönelik verilen etkinliklerden biri olan: “Çanakkale Geçilmez” (I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesinin önemi ve Mustafa Kemal'in başarıları incelenir.) etkinliği bu kazanımlarının Atatürkçülükle ilgili konularla ilişkisini ortaya koymaktadır. 2017 programında ise kazanımlarda Atatürkçülükle ilgili konulara yer verilmemiştir (Tablo: 4.2).

Tablo:4.2.

SINIF	ÜNİTELER	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı
7. SINIF	EKONOMİ VE SOSYAL HAYAT	Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “ Üretim, Dağıtım ve Tüketim ” adını almıştır. Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.
	YAŞAYAN DEMOKRASİ	Atatürkçülükle ilgili kazanımlar: 2. Anayasamızın 2. maddesinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin nitelikleri ile ilgili uygulamalara toplum hayatından örnekler verir. 3. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yönetim yapısını yasama, yürütme ve yargı kavramları çerçevesinde analiz eder. 4. Siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin, medyanın ve bireylerin, gündemi ve yönetimin karar alma süreçlerini ne şekilde etkilediğini örnekler üzerinden tartışır. Etkinlik örneği: “Cumhuriyetin Nitelikleri” (Anayasamızın ikinci maddesi incelenerek örnek olaylarla karşılaştırılır.) (2. kazanım) “Bir Yasa TBMM’den Nasıl Çıkar?” (TBMM’den bir yasanın nasıl çıktığını kavratmak üzere drama yapılır.) (3. kazanım) “Sınıf Mahkemesi Kuralım” (Yargı yetkisini ve gücünü anlamak üzere sınıfta okul kurallarına dayalı bir mahkeme kurulur.) (3.kazanım) “Vatandaşın Sesi Gazetesi” (Sivil toplum örgütlerinin, medyanın ve bireylerin karar alma süreçlerini ve kamuoyunu nasıl etkilediğini göstermek amacıyla bir gazete hazırlanır.) (4. kazanım) Yukarıda yer alan kazanım Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir: 1.Vatandaşların devlete karşı görevleri ve Atatürk’ün vatandaşlık görevlerine önem vermesi. 5. Kamuoyunun önemi. 7. Anayasamızın anlam ve önemini fark edebilme. 8. Yürürlükte olan anayasamızın bazı maddeleri	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünitenin adı “ Etkin Vatandaşlık ” adını almış ve 3. ünite olarak verilmiştir. SB.7.6.2. Atatürk’ün Türk demokrasisinin gelişimine katkılarını açıklar. Açıklama: Kongreler, TBMM’nin açılması, Cumhuriyet’in ilanı, çok partili hayata geçiş gibi denemeler ele alınır. SB.7.6.3.Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel niteliklerini toplumsal hayattaki uygulamalarla ilişkilendirir. Yukarıda verilen kazanımlar Atatürkçülükle ilgili konular içerisinde ele alınabilir.
	ÜLKELER ARASI KÖPRÜLER	Atatürkçülükle ilgili kazanımlar: 1.20. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik yapısıyla I. Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçlarını ilişkilendirir. 3.Küresel sorunların çözümlerinin yaşama geçirilmesinde kişisel sorumluluğunu fark eder. 4.Düşünce, sanat ve edebiyat ürünlerinin, doğal varlıkların ve tarihi çevrelerin ortak miras ögesi olarak yaşatılmasında insanlığın sorumluluğunun farkına varır. Etkinlik örneği: “Çanakkale Geçilmez”(I. Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesinin önemi ve Mustafa Kemal’in başarıları incelenir.) (1.kazanım) Yukarıda yer alan kazanım Atatürkçülükle ilgili şu konu ile ilişkilendirilecektir: 2.Atatürk’ün güzel sanatlara önem vermesi. 3. Atatürk’ün Türk tiyatrosuna ve sahne oyunlarına verdiği önem. 4. Güzel sanatların bir toplumun gelişmesindeki yeri ve önemi. 9. Atatürk’ün kişilik özellikleri.	2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu ünite “ Küresel Bağlantılar ” adını almıştır. Bu ünite de Atatürkçülükle ilgili konu ve kazanımlara yer verilmemiştir.

Sonuç ve Öneriler

2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının genel anlamda dokuz öğrenme çerçevesinde oluşturulmuş, 4. ve 5. Sınıflarda sekiz öğrenme alanı/ünite, 6. ve 7. Sınıflarda ise yedi öğrenme alanı/ünite yer almıştır. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ise yedi öğrenme alanından oluşmuştur. 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim programındaki ünitelerin yeri ve isimleri değiştirilmiştir. Örneğin, 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında beşinci öğretim alanı olan Kültür ve Miras ünitesi, 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ikinci ünite olarak yer almaktadır. Ayrıca, İnsan ve Mekân öğretim alanının adı; İnsanlar, Yerler ve Çevreler şeklinde değişmiştir. Bununla birlikte Ekonomi ve Sürdürülebilirlik öğrenim alanı; Üretim, Dağıtım ve Tüketim adını almıştır.

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında “Atatürkçülükle ilgili Konular ve Açıklamalar” başlığı altında ayrıca bir bilgilendirme kısmı ve tablolar yer alırken 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise böyle bir bilgilendirme yapılmamıştır. 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan Atatürkçülükle İlgili Konuların çoğu 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına dâhil edilmemiştir. Özellikle 5. Sınıf programında yer alan toplam 27 konu ve 3 kazanımın tamamı 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programından çıkarılmıştır. Ayrıca 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında kazanımlar verilirken konular verilmemiş ve açıklamalar yetersiz kalmıştır.

2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ara disiplinlerde Atatürkçülükle ilgili konulara yer verilirken 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu alanla ilgili bir açıklama yer almamaktadır.

Sonuç olarak 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının bazı konularda 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programından farklı olduğu gözlenmiştir. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programına dair ayrıntılı açıklamalar yapılmamıştır. Özellikle Atatürkçülükle İlgili Konular kısmında hiç açıklama yapılmamıştır. Ayrıca sayısal olarak 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Atatürkçülükle İlgili Konular oldukça azdır. 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ise bu bahsettiğimiz bütün kısımlara sahiptir. Ayrıca 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında her sınıf için öğrenme alanlarının açıklandığı tablolar da yer almaktaydı. Fakat 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu tablolara da yer verilmemiştir.

Çalışmaya konu olan bulgular doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir; 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı da bir önceki programlar gibi daha ayrıntılı bir şekilde yeniden hazırlanabilir. Daha net olması açısından Atatürkçülükle İlgili Konuları gösteren ek tablolar verilebilir. Kılavuz kitaplar hazırlanabilir ya da örnek günlük planlar yayınlanabilir. 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı genel hatlarıyla verilmesi ve açıklamaların fazla yer tutmaması nedeniyle süreçte etkili araç ders kitapları olmuştur. Bu sebepten ders kitaplarına önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar

- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2009)*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2009.
- ATA, Bahri, "Sosyal Bilgiler Programı". (Ed. Cemil Öztürk), *Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Eğitimi*, Ankara, 2012.
- Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri (ASD), Cilt I-III (Açıklamalı Dizin İle)* 5. Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları 1, Ankara, 2006.
- Atatürkçülük*, Genelkurmay Başkanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001.
- ÇAĞLAR, Behçet Kemal, *Bugünkü Diliyle Atatürk'ün Söyleveleri*, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1967.
- GÜLERYÜZ, Hasan, *Hayat Bilgisi Programları ve Öğretimi*, Ankara, 2013.
- KAYNAR, Reşat, *Atatürkçülük*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.
- MEB, *Sosyal Bilgiler Eğitim Öğretim Programı*, Ankara, 2017.
- MEB, *Sosyal Bilgiler Eğitim Öğretim Programı*, Ankara, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, 2005.
- Nutuk I*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- ÖZTÜRK, Cemil, *Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Eğitimi*, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2012.
- SAFRAN, Mustafa, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara, 2015.
- YAZICI, Kubilay, *Sosyal Bilgilerde Atatürkçülük Konularının Öğretimi Sosyal Bilgiler Öğretimi*, (Ed. Mustafa Safran), Ankara, 2015.
- YILMAZ, Mehmet-Serhat TOSUN, *İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi, Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

II. Makaleler

- ATA, Bahri, "Sosyal Bilgilerde Atatürkçülük Konularının Eğitimi ve Öğretmenin Rolü". (Ed. Bayram Tay-Adem Öcal), *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2015.
- KAPLUHAN, Erol, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, Nisan 2014- Ekim 2014, s.123-134.
- KAYIRAN, Mehmet-METİN TAŞ, Mustafa Yahya, "Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 13, S.51, 2013, s.579-615.
- Kaymakçı, Selahattin, "Yeni Sosyal Bilgiler Programı Neler Getirdi?", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29/5, 2009, s.1530-1545.
- ÖZMEN, Cengiz, "Dünyada ve Ülkemizde Sosyal Bilgiler", *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, (Ed. Cengiz Dönmez-Kubilay Yazıcı), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2015.
- YILMAZ, Mehmet, Serhat, "Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının İlköğretimde Öğretimi", *Türk Eğitim Sisteminde Atatürkçülük ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi*, (Ed. Yasemin Doğaner) Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006.

III. Tezler

- KAZ, Volkan, *Cumhuriyetten Günümüze İlköğretim I. Kademe Sosyal Bilgiler Programlarının Türk Devrimine Göre Değerlendirilmesi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2013.
- ZOGO, Ahmet, *İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Atatürkçülük Kazanımlarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2016.

YAYIN KURALLARI

Dergimizde, özgün araştırma ve inceleme makalesi, derleme, çeviri, arşiv belgeleri, nekroloji, kitap eleştirisi ve tanıtımı, sempozyum vb. haberleri yayınlanır. Yazıların başka bir yerde, farklı bir dilde dahi olsa yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra, isimsiz olarak iki hakeme gönderilir, iki hakemin onayı ile basılır. Eğer hakemlerin birisinden olumsuz görüş gelirse yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve üçüncü hakemin görüşü belirleyici olur. Yazar, hakemlerin belirttiği görüş ve önerileri dikkate almalıdır. Bunu yayın kurulu takip eder. Editör gerektiğinde, yazıların yazımı ve dili üzerinde değişiklik yapabilir. Makalelerin içeriği ile ilgili bütün sorumluluk yazarına aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

- Makalenin formatı aşağıda belirtilen biçimde olmalıdır:

FORMAT :

Program _____: Microsoft Word
Kağıt boyutu _____: 210x297 mm

MARJLAR:

Üst _____: 3 cm
Alt _____: 3 cm
Sağ _____: 2 cm
Sol _____: 2 cm

BAŞLIK/ ALTLIK:

Üst _____: 2 cm
Alt _____: 2 cm

METİN:

Yazı _____: Times New Roman, 11 punto
Paragraf başı _____: 1,25 cm.
Paragraf aralığı _____: önce 0,6 nk
Satır aralığı _____: Tek
Metin alıntıları _____: *İtalik*

DİPNOT:

Yazı _____: Times New Roman, 9 punto
Satır aralığı _____: Tek
Asılı _____: 0

- Makale, Türkçe, İngilizce, Almanca veya Fransızca olabilir. Makale için 200 kelimeyi geçmeyen, Türkçe ve İngilizce Özet / Abstract yazılmalıdır.
- Makalede konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce, en fazla yedi tane Anahtar Sözcükler / Keywords verilmelidir.
- Yazar, makalenin ilk sayfasında yer alan adının-soyadının olduğu kısma yıldızlı dipnot koyarak Akademik unvanını, çalıştığı kurumu ve e-posta adresini parantez içinde ve italik olarak belirtmelidir.

Örnek:

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (*abc@deu.edu.tr*).

- Makalede konunun içeriğine uygun ana başlıklar 1. 2. 3. şeklinde, alt başlıklar: 1.a. 2.a. 3.b şeklinde numaralandırılmalıdır.
- Makalenin en sonunda yapılan araştırmanın sonuçları Sonuç bölümünde belirtilmelidir.
- Makaleye eklenmesi istenen harita veya resimler Word (.doc, .docx) belgesine konulduğu gibi harita ve resimlere sıra numarası verilerek makaleden ayrı olarak da gönderilmelidir.
- Grafikler, Microsoft Office Excel (.xls) veya Word (.doc, .docx) belgesinde hazırlanmalı ve belge içerisine uygun biçimde konulmalıdır.

DİPNOTLARIN VERİLMESİ

- Kaynak ilk defa verilirken yazarın adı ve soyadı tam olarak yazılmalıdır.
- Kaynak eserin adı İtalik olarak yazılmalıdır.
- Kaynak eserin yayınevi, basım yeri, yılı ve sayfa numarası verilmelidir.
- Dipnot 9 punto ile Times New Roman yazı tipinde verilmelidir.

Örnek:

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, Ak yay., İstanbul, 1973, s.41.

- Bir makale dipnot olarak gösterilirken, makale adı “tırnak içerisinde” gösterilmeli ve makalenin yer aldığı kaynak eser yine italik olarak verilmelidir.

Örnek:

²⁵ Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

- Aynı eser arka arkaya tekrar kaynak olarak gösterilecekse, şöyle yazılmalıdır:

Adı geçen arşiv : *A.g.a.*

Adı geçen bilgi notu : *A.g.b.*

Adı geçen dergi : *A.g.d.*

Adı geçen eser : *A.g.e.*

Adı geçen kararname : *A.g.k.*

Adı geçen makale : *A.g.m.*

Adı geçen rapor : *A.g.r.*

Adı geçen tez : *A.g.t.*

Adı geçen yayın : *A.g.y.*

Örnek:

²⁵ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

²⁶ *A.g.m.*, s.25.

- Dipnotta yer alan kaynak tekrar gösterileceği zaman araya başka bir kaynak kullanılmışsa şöyle yazılmalıdır:

Örnek:

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, Ak yayınları, İstanbul, 1973, s.41.

²⁵ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

²⁶ *A.g.m.*, s.25.

²⁷ Uluğ, *a.g.e.*, s.53.

²⁸ *A.g.e.*, s.58.

²⁹ Gökdemir, *a.g.m.*, s.27.

- Dipnotta birden fazla sayfanın gösterilmesi halinde sayfa numarası "ss." şeklinde verilmelidir.

Örnek:

³⁰ *A.g.m.*, ss.21-29.

³¹ Uluğ, *a.g.e.*, ss.45-51.

- Tarihi kaynaklar (Örn: İbn-i Bibi, Evliya Çelebi, Strabon) için basım yılı yazılmaz.
- .pdf formatlı makaleler ve İnternet Kaynakları, varsa sitenin bağlı olduğu kurum, kuruluş adı, adres satırı ve parantez içinde siteye erişim tarihi verilmelidir.

Örnek:

³² Mahir Küçükvatan, "Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi%2024/05-%20Mahir.pdf, (Erişim: 01.12.2012).

KAYNAKÇANIN HAZIRLANIŞI

- Kaynakçaya eklenecek olan eser türlerinin sırası aşağıdaki gibi olmalıdır:
 - I. Arşiv Kaynakları**
 - II. Resmi Yayınlar**
 - III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)**
 - IV. Kitaplar**
 - V. Makaleler**
 - VI. İnternet Kaynakları**
 - VII. Sözlü Tarih Görüşmeleri**

- Dipnotlarda kullanılan kaynaklar, yazının sonunda alfabetik sıraya (A-Z) göre KAYNAKÇA listesinde verilir.

Örnek:

MANGO, Andrew, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
ULUĞ, Naşit Hakkı, *Üç Büyük Devrim*, Ak yayınları, İstanbul, 1973.

- Arşiv kaynakları öncelikle belgenin alındığı yer, dosya numarası, varsa gömlek numarası şeklinde verilmelidir.
- Gazete ve dergiler alfabetik sıra ile belirtilmelidir.

Örnek:

III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Akşam,
Cumhuriyet,
Hürriyet,
Tarih ve Toplum.

- Yazar, yukarıda belirtilen kurallara göre hazırlanmış metnin bir çıktısını postayla ve aynı zamanda e-mail (cttad.deu@gmail.com) yoluyla editöre göndermelidir. Yazar, elektronik adresini ve telefonunu mutlaka yazmalıdır.

BAZI KISALTMALAR

Cilt	: C.
Sayı	: S.
Editör	: Ed.
Bakınız	: Bkz:
Çeviren	: Çev.
Hazırlayan	: Haz.
Basım Yeri Yok	: b.y.y.
Basım Tarihi Yok	: b.t.y.

PUBLICATION GUIDELINES

Original research articles, collections, translations, archival documents, necrologies, book reviews, and symposium announcements and news in our journal. It is understood that *submitted* manuscripts have *not* been published previously and are *not* being *submitted for publication elsewhere* even if it were in a different language. Submitted manuscripts are first examined by the editorial board, and then sent to two referees for blind review. Manuscripts that are approved by the two referees get published. If one of the referees finds the manuscript unsuitable for publication, it is assed on to a third referee. It is the author's responsibility to revise the manuscript based on the suggestions of the referees, and it is the obligation of the Board of Editors to ensure these suggestions are observed by the author. If deemed necessary, the editor is entitled to make changes in the spelling and language of the manuscript. . The author bears the sole responsibility for the contents of the manuscript.

ARTICLE WRITING GUIDELINES

- Format of article should be as follows:

FORMAT :

Program _____ : Microsoft Word

Paper Size _____ : 210x297 mm

MARGINS:

Top _____ : 3 cm

Bottom _____ : 3 cm

Right _____ : 2 cm

Left _____ : 2 cm

TITLE/ FOOTER:

Top _____ : 2 cm

Bottom _____ : 2 cm

TEXT:

Font and font size _____ : Times New Roman, 11

Indent first line of each paragraph: 1,25 cm.

Space between paragraphs _____ : 0,6 nk

Space between lines _____ : single

Quotations _____ : *Italics*

FOOTNOTE:

Writing _____ : Times New Roman, 9

Space between lines _____ : single

- Articles can be in Turkish, English, German or French. All articles should have Turkish and English abstracts.
- A maximum of seven subject keywords should be used and these should be in Turkish and the working language of the paper.
- Put an asterisk right next to his/her name on the title page to denote there is a footnote explaining the academic title, institution, and e-mail address (in parenthesis and *italics*)

Example:

* Assist. Prof. Dr., Rice University, History Department, (abc@rice.edu).

- In articles, main titles that are appropriate to the content of the topic should be numbered as **1. 2. 3.**, subtitles as **1.a. 2.a. 3.a.**
- Results of the research should be included in **Conclusion**.
- Maps or pictures that are to be added to the article should be submitted as Microsoft Office Word (.doc, .docx) document, numbered and sent in a different folder.
- Graphics should be prepared in Microsoft Office Excel (.xls) or Word (.doc, .docx) and inserted appropriately in the article.

GIVING FOOTNOTES

- The full name and last name of the author should be given when the source is given for the first time.
- Name of the source should be written in *italics*.
- Publisher, place of publication, year and page number of the book should be given.
- Footnote should be written in **Times New Roman** and font size 9.

Example:

²⁴ Andrew Mango, <i>Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey</i> , Overlook Press, New York, 1999, p.50.

- When articles are used in footnote, the title of the article should be in “quotation marks” and the title of the work where the article appeared should be given in *italics*.

Example:

²⁵ Name Surname, “Title of the Article”, *Name of the Journal*, Vol.VIII, Issue.15, Name of City, Year, p.23.

- If the same work will be referred to repeatedly, it should be written as follows:

Example:

Ibid., p.50.

- If another source is referred to between source A and its *ibid*, it should be written as follows:

Example:

²⁴ Andrew Mango, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 1999, p.50.

²⁵ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, 1968, pp.68-70.

²⁶ Mango, *ibid*, p.150.

- If multiple pages of the same source are to be referred to in the footnote, they should then be indicated as follows:

Example:

²⁷ Mango, *ibid*, pp.155-160.

- Retrieval date, URL of the web page and tags in articles or internet sources which are in .pdf format should be given as follows:

Example:

²⁸ Name Surname, “Title of the Article”, *Name of the Journal*, www.abcd.com (Access: 25.10.2014).

PREPARATION OF BIBLIOGRAPHY

- Works that will be added to bibliography should be in the following order:
 - I. Archive Sources**
 - II. Newspapers and Journals**
 - III. Books**
 - IV. Articles**
 - V. Internet Sources**
 - VI. Oral History Interviews**
- All sources used in footnotes are given in the **BIBLIOGRAPHY** and are alphabetized by last name.

Example:

LEWIS, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, 1968.

MANGO, Andrew, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 1999.

- All works should be written in alphabetical order (A to Z) in subtitles.

Example:

II. Newspapers and Journal

Daily Mail

Daily Telegraph

Guardian

Observer

- Author should send his/her prepared article according to rules above via email (cttad.deu@gmail.com) and also forward it to the editor. Author must type his/her email address and phone number.